

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ

International Knowledge Festival For Sovereignty Of The Nations

TAM METİN KİTABI- FULL TEXT BOOK

Tarih: 30 Ekim - 1 Kasım 2018

Yer: Prof. Dr. Cengiz Andiç Kültür Merkezi

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Doç. Dr. Mehmet PINAR

Eyüp TOPRAK

Özlem KARAPINAR

**GURPINAR
BELEDİYESİ**

**ATATÜRK İLKELERİ
VE İNKILAP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE
UYGULAMA MERKEZİ**

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

(30 EKİM - 1 KASIM 2018, VAN)

e-baskı

ARALIK 2019

e-ISBN: 978-975-7616-719

Editörler

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Doç. Dr. Mehmet PINAR
Eyüp TOPRAK
Özlem KARAPINAR

Tasarım

EYÜP TOPRAK

İletişim

hakimiyetimilliyeyyu.edu.tr

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ

KURUMLAR

- VAN YYÜ REKTÖRLÜĞÜ
- VAN YYÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
- VAN YYÜ ATATÜRK İLKE VE İNKILÂPLARI UYGULAMA ve ARAŞTIRMA MERKEZİ
- VAN YYÜ BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ KOORDİNASYON BİRİMİ

ONUR KURULU

- Murat ZORLUOĞLU (Van Valisi)
- Prof. Dr. Peyami BATTAL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörü)
- Prof. Dr. Bayram KODAMAN
- Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

- Doç. Dr. Bekir KOÇLAR (Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü)

DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
- Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
- Doç. Dr. Mehmet PINAR
- Doç. Dr. Ömer OBUZ
- Doç. Dr. Güneş ŞAHİN
- Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ
- Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ
- Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ahmet AKSIN
- Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
- Prof. Dr. Bayram KODAMAN
- Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
- Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
- Prof. Dr. Enver KONUKÇU
- Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
- Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN
- Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
- Prof. Dr. Esin DAYI
- Prof. Dr. Fahri SAKAL
- Prof. Dr. Haluk SELVİ
- Prof. Dr. Hasan BABACAN
- Prof. Dr. İsmail YAKIT
- Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT
- Prof. Dr. Kemal ARI
- Prof. Dr. Kemal YAKUT
- Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL
- Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
- Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
- Prof. Dr. Muhsin MACİT
- Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
- Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
- Prof. Dr. Necdet HAYTA
- Prof. Dr. Nedim İPEK
- Prof. Dr. Osman AKANDERE
- Prof. Dr. Osman KÖSE
- Prof. Dr. Salim CÖHÇE
- Prof. Dr. Selami KILIÇ
- Prof. Dr. Vahit TÜRK
- Prof. Dr. Zafer GÖNEN
- Prof. Dr. Zafer KOYLU

- Doç. Dr. Abidin TEMİZER
- Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
- Doç. Dr. Mehmet PINAR
- Doç. Dr. Salih MERCAN
- Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ
- Doç. Dr. Güneş ŞAHİN
- Doç. Dr. Ömer OBUZ
- Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ
- Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ

SEKRETERYA

- Dr. Öğr. Üyesi Ferit YÜCEBAŞ
- Arş. Gör. Sebahattin VANLI
- Arş. Gör. Uğur BOZKURT
- Arş. Gör. Vural ÖNTÜRK
- Arş. Gör. Yunus Özdurgun
- Öğr. Gör. Cevdet TEKE
- Eyüp TOPRAK
- Hasret İPEK İLÇİN
- Orhan AŞIK
- Osman KİMYA
- Özlem KARAPINAR
- Rıdvan SÜSLÜ
- Sadi ÖZMERAL

İLETİŞİM

YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü-Atatürk İlke ve İnkılâpları Uygulama ve Araştırma Merkezi,
Zeve Kampüsü, 65080, VAN

Ferit YÜCEBAŞ, Vural ÖNTÜRK, Yunus ÖZDURĞUN

Tel : 05074870627 / 05530839608 / 05423071364

**HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE
ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ**

TAM METİNLER

30 EKİM- 1 KASIM 2018, VAN

**INTERNATIONAL KNOWLEDGE
FESTIVAL FOR SOVEREIGNTY OF THE
NATIONS**

FULL TEXTS

İÇİNDEKİLER

Alfina Sibgatullina, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Ve Türk Yazarlar.....	1-11
Cevdet Teke, Hâkimiyet-i Milliye Bağlamında Chp Halk Kürsüleri	12-24
Ercüment Topuz, İktidarın Meşruiyet Aracı Olarak Osmanlı Devleti’nde II.Meşruiyet Kutlamaları	25-34
Erdal Açıkse, Milli Eğitimin Milli Hâkimiyet Yönünden Önemi	35-47
Erdal Aydoğan - Tansu Barış Mahmutoğlu, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Milli İradenin Oluşum Aşaması: Seçimler(1908-1923)	48-79
Eyüp Toprak, Nejdet Sançar’ın Hâkimiyet-i Millîye’ye Bakışı	80-93
F.Rezzan Ünalp, Cumhuriyet Ve Demokrasi Fikrinin Tarihsel Temelleri	94-107
Gaffar Çakmaklı Mehdiyev, Ermenice Belgelerin Işığında “Hâkimiyet-i Milliye” Ve Ermeniler	108-126
Kayrat Belek, Kırgızistan Tarihnamesinde Mustafa Kemal Atatürk’ün İmajı	127-131
Kemal Yakut, 1908 Devrimi Sonrası Milli Hâkimiyet Üzerine Tartışmalar	132-154
Mehmet Kaya, Kuzey Azerbaycan’ın Bağımsızlık Döneminde Yaşanan Siyasal Gelişmeler Ve Milli Hâkimiyet	155-169
Mehmet Pınar, Müfide İlhan’da Hâkimiyet-i Milliye	170-184
Mehmet Pınar- Rıdvan Kızılkaya, Mahmut Soydan’da “Milli Hâkimiyet” Olgusu	185-199
Mehmet Şahingöz, 1876 Yılındaki Meşrutiyet Meclisinden 1920 Yılındaki Birinci Büyük Millet Meclisine Millî Hâkimiyet	200-222
Metin Ayışığı, Sultan Vahdettin Ve İktidar	223-244
Nizami Veliyev, XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan Aydınlarına Göre Devlet Yönetimi Ve Milli Hâkimiyet	245-252
Жүмаділова Нұршат, Мұстафа Кемал Ататүрік, Түркі Әлемінің Көшбасшысы ...	253-258
Orhan Aşık, Millî Hâkimiyet Bağlamında Sivas Kongresi’nde Manda Tartışmaları	259-273
Özlem Karapınar, Toplumsal Mobilizasyon Bağlamında Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları: Van Örneği	274-298

Sadi Özmeral, Hüseyin Nihâl Atsız'ın Hâkimiyet-i Millîye'ye Bakışı	299-330
Söhrab Mustafayev, Mehmet Emin Resulzade'nin Hâkimiyet-i Milliye İdeolojisi	331-342
Temuçin F. Ertan, Atatürk Döneminde Türkiye'de Sistem Tartışmaları: Kadro Dergisi Örneği	343-355
Uğur Bozkurt, Ahenk Gazetesi'nin Tahlili Ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi Yayın Politikası	356-374
Yunus Özduygün, İrâde-i Milliye Gazetesinde Millî Hâkimiyet Kavramı	375-387

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ VE TÜRK YAZARLAR

Alfina Sibgatullina¹

Öz

10 Ocak 1920’de yayın hayatına başlayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Milli Mücadele döneminde önemli bir görev üstlenmiştir. Gazi Mustafa Kemal tarafından kurulan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi özellikle TBMM’nin bir nevi resmî yayın organı olarak görev yapmıştır. Millî Mücadele döneminin önemli haber kaynağı olan gazetede Türk yazarlarının da ilgi odağına çevrilmiştir. Bildiride Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ve Türk yazarları arasındaki ilişkilerle ilgili bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Türk Yazarları

Abstract

The newspaper Hâkimiyet-i Milliye, which began its publication on January 10, 1920, assumed an important role during the National Struggle period. The newspaper Hâkimiyet-i Milliye, founded by Gazi Mustafa Kemal, served as an official publication of the Turkish Grand National Assembly. The newspaper, which was an important source of news during the period of National Struggle, was also turned into the center of attention of Turkish writers. The paper will give information about the relations between the newspaper Hakimiyet-i Milliye and Turkish writers.

Keywords: Hâkimiyet-i Milliye newspaper, Turkish Authors

---

*Prof.Dr., Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü alfina2003@yandex.ru

Adını Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği ve Ankara hükümetinin resmi yayın organı olan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi ile yakından ilgilenmem Halide Edip Adıvar'ı Rus okuyucusuna tanıtmak amacıyla bu sene Rusça yayınladığım '*Boyun Eğmez Halide*' kitabımı (Sibgatullina (2018) hazırlarken başlamıştı, bugünkü sempozyum ise o gazetede basılan edebi eserleri daha derin okumamı destekleyen bir etkinlik oldu.

Rusya'da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin kendisini bulup okuma imkanım olmadığı için, T.C. Kültür Bakanlığının yayınladığı '*Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*', '*Atatürk Devri Fikir Hayatı*' adlı kitaplar benim için önemli kaynak oldu. Bu antolojileri hazırlayan ustalar Mehmet Kaplan, İnci İnginün, Zeynep Kerman, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Milli Mücadele ve sonrasındaki dönemde yayınlanan birçok gazeteden Türk yazarlarının makale ve diğer yazılarını derleyip bastırmışlar. Ben de onların arasından *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayınlanan bazı **edebi** eserleri okuyup değerlendirmeyi amaç ettim.

İstanbul'un işgalinden sonra merkez basını genel olarak işgal kuvvetlerinin denetimine geçer ve millet için artık değerini kaybeder. O zaman Anadolu'da yayımlanan süreli yayınlar Milli Mücadele lehinde bir kamuoyu oluşturma görevini üstlenmiş olur ve halka milli bilinç telkin eder. 1919-1921 yılları arasında Anadolu basını içinde dört süreli yayın ön plana çıkar: *Açıksöz Gazetesi* (1919-1932), *Albayrak Gazetesi* (1913-1921), *İrade-i Milliye Gazetesi* (1919-1922), *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi* (1920-1922). Anadolu basını sayesinde yeni oluşan devletin milli politikası halka anlatılır, milletin topyekun savaşa hazırlanması sağlanır. Bu gazetelerden adını Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği *Hakimiyet-i Milliye*, Ankara hükümetinin resmi yayın organı, kurulmakta olan Cumhuriyet'in sesi olmuştur. Gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmesinden sadece 14 gün sonra, 10 Ocak 1920'de yayın hayatına başlamış ve Milli Mücadele hareketinin dayandığı fikri temelleri, görüş ve kararları halka yaymak; İstanbul basınının milli harekete ve milli birliğe karşı yayınlarına cevap verebilmek üzere çıkarılmıştır. Gazetenin adı ilk sayıda şöyle izah edilmektedir: '*Gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücadelenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hakimiyet-i Milliye'nin mesleği, milletin müdafaa-i hakimiyeti olacaktır*' denir. İlk imtiyaz sahibi ve müdürünün Recep Zühdü (Soyak) olduğu bilinen *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin yazar kadrosunda Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gevher, Ruşen Eşref, Ziya Gökalp, Adnan Adıvar, İzzet Ulvi, Mahmut Esat, Tevfik Rüştü, Yusuf Akçura gibi yeni devletin oluşumunda önemli hizmetlerde

bulunmuş aydınlar yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın *Hakimiyet-i Milliye*'deki imzasız başyazıların çoğunu bizzat kendisi yazdığı ya da dikte ettirdiği, kendisi yazmadığı ya da yazdırmadığı durumlarda başyazıları mutlaka incelediği, gazetede tüm yazıları da gözden geçirdiği bilinmektedir. İşgal altındaki bir milletin sesini duyurma vazifesini üstlenen bu gazete, düşmanların kimler olduğu ve amaçlarının neler olduğu konusunda halkı bilgilendirmiş, çeşitli halk tabakaları arasındaki ayrılıkların kaldırılmasına çalışmış, millet, vatan, bayrak ve kahramanlık duyguları devamlı geliştirmiştir. Yeni Türkiye devletinin yeni rejimi Cumhuriyeti de yine bütün dünyaya duyuran *Hakimiyet-i Milliye* olmuştur.

Milli Mücadele'ye destek vermek, Kuva-yı Milliye hareketinin propaganda cephesini oluşturmak amacıyla bu dönemde devrin pek çok edip ve aydını, Atatürk tarafından Ankara'ya davet edilmiştir, bu isimlerden bazıları 1920 yılında açılan ilk Mecliste milletvekili olarak görev yapmış, bazıları da kendini matbuat cephesinde ve yoğun bir basın-yayın faaliyetinin içerisinde bulmuştur. İstiklal Savaşı'nın bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde gazete ve dergilerde yazdıkları eserlerle savaşın propaganda cephesini zenginleştiren edipler, aynı zamanda cephe cephe dolaşarak Türk askerinin moralini yüksek tutmaya çalışmışlardır.

İstanbul'un işgalini takip eden günlerde, İşgal Kumandanlığı'nın baskıları nedeniyle gazetelerini basamaz hale gelen gazeteciler, kafileler halinde Anadolu yollarına düşmüş, Milli Mücadele'ye destek vermek amacıyla gazetelerini de Ankara'ya taşımışlardır. Bu sebeple Milli Mücadele yıllarında Ankara'nın matbuat hayatı belirgin bir şekilde zenginleşmeye başlamıştır. Mesela, İtilaf devletlerinin zulümlerine aldırmaksızın İstiklal mücadelesine destek veren Mehmet Akif Ersoy ve *Sebilürreşad* yazarları, 1920 yılının Nisan ayı başlarında Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya davet edilirler. İstiklal Harbi'nin ilerleyen yıllarında Mehmet Akif Ersoy, camilerde toplanan halka yaptığı hitabelerde vatan müdafaası hususundaki düşüncelerini aktarmış, halkı Kuva-yı Milliye hususunda şevklendirmiş ve bu sayede Milli Mücadele'nin propaganda yönüne güçlü bir destek vermiştir.

Tarihi süreçte belirli bir edebiyat birikimi olduğu görülen Ankara'nın edebiyat hayatı, şehre gelen ediplerle ve şehirdeki bu edebiyat mahfilleri ile daha da zenginleşmiş, özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara Türk edebiyatı tarihine yön veren zengin bir edebi muhit olmuştur. Bu dönemde Ankara'da bulunan belli başlı şair, yazar ve gazetecileri şöyle sıralayabiliriz: Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Müfide Ferit Tek, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Celal Nuri İleri, Rıza Nur, Yunus Nadi Abaloğlu, Ahmet Emin Yalman, Nazım Hikmet, Vala Nureddin, Samih Rifat, Faruk Nafiz Çamlıbel, Aka Gündüz, Ruşen Eşref

Ünaydın, Sadri Ertem, Falih Rıfki Atay, Hüseyin Suad Yalçın, Kemalettin Kami Kamu. Bu şair, yazar ve gazeteciler; Türk'ün varoluş mücadelesinin şahidi olmuşlar, Ankara'da buldukları süre zarfında Milli Mücadele'yi çeşitli şekillerde destekleyen, Ankara'nın o dönemdeki ruhunu yansıtan eserler kaleme almışlardır. Mehmet Akif Ersoy'un *İstiklal Marşı*, Yahya Kemal'in *Hakimiyet-i Milliye* gazetesindeki köşe yazıları, Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* ve Yakup Kadri'nin *Yaban* romanları Milli Mücadele ruhu etrafında kenetlenmiş Türk edibinin bu varoluş mücadelesini ele aldıkları edebi eserlerden yalnızca birkaçıdır. Aka Gündüz, Sakarya ve Başkumandanlık Meydan Muharebelerinden sonra *Hakimiyet-i Milliye*'de peş peşe on tane hikaye yayınlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın kanlı sahnelerini görüp yaşayan, Anadolu'yu baştan başa gezip görmüş olan biri olarak Aka Gündüz, hikayelerini realist çizgiye yaklaştırarak, hadiseleri çok canlı bir biçimde nakletmiştir ve bu yönüyle Milli Mücadele yıllarına ayna tutmuştur, işgalin sebep olduğu felaketleri *Hakimiyet-i*

Milliye gazetesinin ulaştığı tüm yerlere göstermeyi amaçlamıştır (Doğramacıoğlu, 2007:108-109).

Bu şekilde 1919-1922 yılları arasında Ankara'daki edebiyat hayatı, şehrin Milli Mücadele merkezi olmasına bağlı olarak canlılık kazanmıştır. Milli Mücadele döneminin önemli edebiyat mahfilleri, bu dönemde Ankara'da yayımlanan gazetelerin idarehaneleri olmuştur. Matbuat hayatında görülen bu gelişmeye paralel olarak Ankara'da yayımlanan gazetelerin idarehaneleri de ediplerin topladıkları mahfilere dönüşür. *Hakimiyet-i Milliye* ile *Anadolu'da Yeni Gün* gazetelerinin idarehaneleri devrin ediplerine ev sahipliği yapanların en önünde olanlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük ekonomik sıkıntılar içerisinde, zor ve yetersiz koşullarda çıkan *Hakimiyet-i Milliye* bir han odasında hazırlanmıştır.

Milli Mücadele döneminde Ankara'nın en önemli edebiyat mahfillerinden biri de Taceddin Dergahı'dır. Mehmet Akif'e uzunca bir süre ikametgah olan Taceddin Dergahı, aynı zamanda *İstiklal Marşı*'nın yazıldığı mekan olması bakımından da önemlidir. Taceddin Dergahı, Türk Milli şairinin Ankara'da bulunduğu süre zarfında Akif'in merkezi kişiliği etrafında toplaşan pek çok edibin edebi sohbetlerine ve musiki fasıllarına sahne olmuştur (Tonga, 2014:199).

Kuyulu Kahve, Merkez Kiraathanesi, *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yenigün* gazetelerinin idarehaneleri, Anadolu Lokantası, Teceddüt Lokantası, Abdullah Efendi Lokantası, Mualimler Birliği, Şehir Bahçesi, Dayko'nun Tütüncü Dükkanı ve Efe Haydar'ın Meyhanesi Milli

Mücadele döneminde Ankara'daki diğer önemli edebiyat mahfilleridir. Şair ve yazarların edebi sohbetler yaptıkları bu edebiyat mahfillerinin, devrin ediplerince edebi eserlerde de çeşitli şekillerde işlendiği görülür (bknz:Tonga, 2014).

Bu yazıların arasında düşman işgali altında bulunan Anadolu şehir ve kasabalarının kaderi ile ilgili eserler ayrıca göze çarpmaktadır. 'Yeni Anadolu'nun doğuşunu ve bu süreçte Ankara'nın rolünü *Hakimiyet-i Milliye* okuyucularına şöyle aktarıyor:

Anadolu, ruhundan kılığına, kıyaafetine kadar değişti. Dün dar bir ceket içinde gizlenen ince beller, barut ve kurşundan bir gövde... Eğilmeyen başıyla, bugünün genci bir kır çiçeği...

Anadolu'yu kurtuluş zevki baştan başa sardı. Her gün batıyı yanık yamaçlarıyla eski bir dertli gibi karşılayan Ankara'nın da gençleri milli kıyafetleri, uzun püskülleriyle gönüllü karagahların dolduruyorlar.

Dolup dolup boşalan gönüllü kafileleri içinde fesli, sarıklı, kalpaklı kumandanların yanında her kıyafette, her yaşta, ihtiyar, ak sakallı adamlarla, genç çocuklar yanyana, omuz omuza silah taşıyor.

Ankara Anadolu'daki bir ruhu doğurdu. Ondan daha ne kadar çok şeyler bekleniyor! (Kaplan, 1992:312).

Ordusu terhis edilmiş bir milletin, buna rağmen istiklal için verdiği mücadeleye dikkat çekmek isteyen yazarlar, Türk'ün yaradılıştan gelen büyüklüğünün ve kahramanlığının ebedi olduğunu hatırlatırlar, bağımsızlık mücadelesi veren tüm şehirlere bir ümit ışığı yakmak istemişlerdir. Mesela, Kütahya Mebusu Besim bey tarafından kaleme alınan ve *Hakimiyet-i Milliye*'nin 23 Temmuz 1920 sayısında basılan, 'Uşaktan Ayrılırken' şiirinde köylerini bırakıp gitmek zorunda kalan halkın acı durumu anlatılır:

Gördüm muhacirle tutulmuş yollar;

Ağlaşır öksüzler; bağrışır dullar.

Böyle bir ayrılık görmesin kullar

Ben bu ayrılışa dayanamadım.

...Kadersiz yurdumun ağlayışını,

Ah ile yürekler dağlayışını,

Hazin ırmakların çağlayışını

Gördüm de ağladım, dayanamadım.

Kesmeyin yolumu ey ulu dağlar!

Kimsesiz vatanda öksüzler ağlar!

Talihim gurbette ayağım bağlar

Sevgili yurduma yollanamadım... (Kaplan, 1992:317-318).

Hakimiyet-i Milliye'nin 2 Eylül 1920 tarihli sayısında yayımlanmış "Ayıntab'a Selam" şiirinde İshak Refet, "zemini çiçekli nur", "seması ilham yıldızı ile işlenen büyümlü belde" olarak vasıflandırdığı Antep'i, artık semaları harap bir halde görüyor. Anteplileri teselli edecek hiçbir şey olmasa da mutlaka bu kara günlerin geçeceğine, Antep'in kurtulacağına duyulan inanç şu mısralarla ifade edilir:

*Ayıtáb, ey benim güzel yurdum,
Sana binlerce mahmidet ve selam;
Gececektir bu leyl-i gam, uçurum,
Hepsi bir gün hayal olur; o zalam
Dağılır; son beşuş, hande-nüma
Yine ak nasiyenle parlarsın;
Biz de sinende pür-necat ü reha
Yaşarız... Şayet ölmüş olsak da
Sürünüp, aç kalıp boğulsak da
Bir teselli yeter ki sen varsın...*

Antep'e "Gazi" unvanı verilmesi münasebetiyle kaleme alınmış, halkın direnişini taltif ve takdir eden en güzel yazılardan birisi olan "*Gazi Antep*" adlı eseri (*Hakimiyet-i Milliye*, 7 Şubat 1921) Müfide Ferit Tek'in kaleminden çıkmıştır. Yazıda Antep'in her türlü teknik imkana sahip olan Fransızlar karşısında kahramanca direnişi Türklük ve İslamiyet'in Antep halkına verdiği büyük güçle açıklanır. Gösterdiği dayanma gücü ve düşmanı alt üst etmesiyle Antep'in Türk milletinin haklı mücadelesinin simgesi haline geldiği fikri savunulur. Müfide Ferit'i Antep ve Antepliler için özel yapan bu yazı "*Türkler, hürmetle eğiliniz, Antep karşısındasınız!*" cümlesi ile başlar. Bütün Anteplileri selamladıktan sonra Müfide Ferit, Antep'in dokuz ay boyunca verdiği olağanüstü mücadeleyi ve Anteplilerin kanlarıyla yazdıkları zafer destanını anlatır. Sevr Anlaşmasından aldıkları güçle Antep'i işgal eden Fransız ordusu, güçsüz, savunmasız zannettiği Antep üzerine neşe içinde, "*gezmeğe gider gibi*" yürümüş, Antep halkının kendilerini görür görmez "*önlerinde hemen rüku edeceğini*" sanmışlardır. Karşılaştıkları ilk direnişi "*Kemalilerin hafif bir eşkıya çetesi olacak*" zannıyla hafife almışlardır. Antep karşısında olduklarını fark etmeleri, nasıl bir direnişle karşı karşıya

kaldıklarını gördükleri zaman olmuştur. Küçük bir kasaba olan Antep, dokuz ay boyunca “dibi olmayan bir fiçı gibi” üstlerine “kafîle kafîle”, “akın akın” gelen Fransız askerlerine boyun eğmemiştir. Müfide Ferit bu direniş sırasında Anteplilerin başlarında kumandan olmadığı gibi doğru dürüst topları, zırhları, silahlarının da olmadığını belirtir. Müfide Ferit Antep’i ikinci bir Plevne, ikinci bir Çanakkale olarak görür. Tıpkı Plevne ya da Çanakkale gibi Antep de bir kere daha tüm dünyaya kanıtlamıştır. Avrupa’nın çelikleşmiş ve donmuş ruhunu gevşetmeyi başarmıştır (Uğurlu, 2014:314).

Bursa şehrinin işgal haberinin hemen ardından kaleme alınan birçok metinde, asırlar boyunca barındırdığı cami ve türbeler dolayısıyla Bursa’ya kutsal bir şehir olarak bakılıyor, Osmanlı hakimiyetinin timsali olarak görülüyor, düşman işgali çok büyük bir darbe olarak değerlendiriliyor. Ruşen Eşref Ünaydın, *Azim ve İman* başlıklı makalesinde tarih boyunca azim ve imanın Türklerin tek yardımcısı olduğunu vurgular, Türk tarihinin şanlı sayfalarından örnekler vererek bozguna uğramış millete manevi güç telkin eder:

Budin’de, Belgrat’ta, Eflak ve Buğdan’da zaman zaman kararır, zedelenir gibi olan şanımız Kanije’de, Plevne’de, Edirne ve İşkodra’da, en nihayet Çanakkale’de dimdik durdu...

Anladık ki maddi hudutlarımız daralıyor; fakat ruhi hudutlarımız Yavuz ve Kanuni ülkesi kadar hala engindir. Bu engin ruh, bu nihayetsiz azim, Türk milletinin sebab-i mevcudiyetidir. Dünyanın savletleri üç yüz yılda bizi ite ite nihayet ilk gaza yerlerine kadar getirdi. Eski büyük harikanın menbaı olan artık ilk nüveye düştük... Bugün muharebe olan yerler, Osmanlı devleti hayatına başlarken ilk emeklediğimiz topraklardır. Söğüt, Bursa, İznik, Domaniç, Eskişehir, hatta İzmir, altı yüz yıldır, tekfurlar kırılalı, tavaif-i müluk beyleri küçük küçük mülklerini ilk sultanlarımıza hediye edeli beri, kan rengi ve barut dumanı nedir, görmemiş, duymamış yerlerdi!.. Oralar her taarruzdan masun Türk kucağı idi!.. İslam’ın “Beytü’l-haremi”i de Bursa ile Eskişehir arasındaki mıntıkada idi. Bugün Peygamber’in merkadi ile birlikte Türk milletinin mukaddes merkadleri de agyar eline düştü. Bu ne haldir ya Allah!..

Osmanlı Devleti’ni kuran padişahlarımızın kabirlerine Yunan veliahdının kılıç saplama cüreti Türk milleti adına Ruşen Eşref’i de isyan ettirmiştir. Bu menfur hadisenin unutulamayacağını o da haykırır:

İznik’de Orhan Gazi medrese kurdurdu idi: Ziyafetinde millete yemeği kendi dağıttı, sofraların mumunu kendi yaktı idi; halbuki geçen yıl onun mezarının başı ucunda Venizelos’un veledi, hem de sandukasına dayanarak resim çektirdi. Bu iki hatırayı bu millet unutacak mı? (Kaplan, 1992:310).

Ruşen Eşref kaybolan vatan toprakları arasında ata toprağı olarak nitelediğı Bursa'ya çok ayrı bir yer vermiş ve adeta Bursa'nın işgaline ağıt yakmıştır:

Ya Yeşil Bursa? Kuvvetimizi ilk denediğimiz, istidadımızı ilk gözümüzün önüne koyduğumuz o ced ve anane toprağı Bursa...

Heyetin, Türk kuvvetinin ve Türk güzelliğinin meydana konmuş ilksergisidir. Kıyamete kadar da öyle kalsın inşallah!

Devlet kuran Osman; ordu kuran, kale, kıta alan Orhan; mülkler zapteden, Edirne'ye de senin gibi Türk siması çizen Kosova şehidi Hüdavendigâr; Yıldırım'ın oğlu, ikinci müessis, Çelebi Mehmed sende; Muradiye sende, eşsiz Yeşil Cami sende, Yeşil Türbe sende... (Kaplan, 1992:309-310).

Ruşen Eşref, ümitsiz gibi gözükken bu tablodan kurtulmanın tek yolu olarak azim ve imanla mücadeleyi gösterir:

Türk beldeleri; Türk mimarisi, Türk bedayii; Türk şerefi, Türk ananesi, Türk dini; dokuz yüz yıllık Türk himmeti yabancıya ganimet kalacak!.. Bu da mı hak?!..

Vatan, elimizde bir varlık yeri değil; gözümüzün önünde ve cephemizin ötesinde bir hasret manzarası, bir hazin yad kaldı!..

Biz artık böyle ellerimiz boş, gözlerimiz hasretle, ruhlarımız nekbet ve kahırla dolu mu kalacağız?..

O halde, düşmanı ezmeğe mahkumuz!... Vatanın ötesinde duramayız, vatanın içinde bulunacağız; orada yaşayacağız!...

Bunun için ne azmimiz eksik, ne de imanımız!...

(Sınar, 2007:345)

Eskişehir'in Yunanlar tarafından muhasara edilmesi, yağmalanması ve yakılması Aka Gündüz'ün *Eskişehir Titriyor ve Yanıyor* hikayesinde realist hatta 'natüralizme kayan bir üslupla' tasvir edilmiştir. Diğer hikayelerinde de yazar Yunan zulümlerini okuyucuyu vakaya bağlayan bir anlatımla gözler önüne sermiştir:

Eskişehir, Müslümanlığın mukaddes cumasına daha azim, daha dehşetengiz bir felaketle giriyor. O vakte kadar İslam mahalleleri yangından masun kaldığı halde Cuma günü salı alaturka saat onda birkaç yerden acı acı çığlıklar yükseliyor. Odunpazarı 'nda on beş -yirmi dükkan birdenbire alev alıyor (Doğramacıoğlu, 2007:113-114).

'Bir Yarım Mezarın Huzurunda' hikayesinde Aka Gündüz, vatanın sağlam temeller üzerine kurulduğunu ifade eder. Vatan kavramı üzerinde çok sık duran yazar, milli bilinci, vatan ve istiklal aşkıyla denkleştirir.

Düşman işgaline rağmen ümidini yitirmemiş şair Süleyman Nazif, "Son nefesimle hasbihal" şiirinde Yüce Tanrı'ya yalvararak,

*Efrada fenâ olsa da alemde mukadder,
Milletleri öldürmeyecek Halik-i Ekber:
Sarsılmayan imanıma mevud olan atı,
Canlandırır elbette şu enkaz-ı hayatı.
Ruhum benim oldukça bu imanla beraber
Üç yüz sene.. dört yüz sene, beş yüz sene bekler!*

(Kaplan, 1992:392) demiştir.

Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 5 Haziran 1921 sayısında yayınlanan Mehmet Emin'in *Aydın Kızları* adlı şiirinde İzmir ve çevresinin işli konusu ele alınır:

*Mayıs 'ın bir gece yarısındaydı,
'Efsunlar İzmir 'I bastı' dediler;
Her yere bir ölüm kokusu yaydı,
Ağızdan ağıza gezen bu haber...
Bulutlar içinden o siyah eller
Yağdırdı başlara bir kan yağmuru;
Mevtalar sürüyen kırmızı seller
Doldurdu binlerce derin çukuru.
Ateşler içinde kalan memleket
Benzedi bir korkunç sesli boğya;
Evlerin içini kapladı dehşet,
Başladı kadınlar bir vaveylaya (Kaplan, 1992:584).*

Fakat şair, zavallı, yoksul, kimsesiz, acı çeken bir kadın yerine, vatani işgal edilmiş bir Türk kızının gördüğü işkencelere, hatta yaşadığı ölüm korkusuna rağmen dini, milli ve ahlaki değerlerinden ödün vermeden ayakta duruşunu ve direnişini anlatır. Bu direnişin de Allah sevgisi gibi mukaddes kabul ettikleri vatan aşkından, millet sevgisinden kuvvet bulduğunu ve hiçbir kederin de bu duyguyu kalplerinden silemeyeceğini ifade eder.

Hakimiyet-i Milliye'nin 16 Mart 1921 sayısında basılan '*İstiklal*' şiirinde Cemil Sinan, beşbin yıldan beri yanan Türk ocağının kiyamete kadar yanacağından, Türk sancağının Tanrı'nın sönmez ateşinden alınan bir alev olduğundan, Türk'ün başı ancak istiklal karşında eğileceğinden emin olduğunu belirtiyor. Bir zamanlar *İstiklal Marşı* olarak ta belirlenmiş bu eserinde Cemil Sinan:

İzmir Türk'ün, yeşil Bursa Türk'ündür.

Edirne'yle İstanbul da Türk'ündür.

Bunlar değil, hattâ bir Türk yüreği

Hangi elde kardeş bulsa Türk'ündür; - der (Kaplan, 1992:512).

Kurtuluş Savaşı'nın özden destanlarından birisi olan *Akdeniz Marşı* 'nın yazarı Semih Rifat, Mehmet Emin ile birlikte İnönü Muharebe meydanlarına katılmış ve gördüklerinden ilham alarak *İnönü Kapılarında* şiirini yazmış ve *Hakimiyet-i Milliye*'de 29 Haziran 1921 de bastırmıştır. Türk askerine milli ve vatani hitabelerle beraber, Mehmet Emin Bey "*Aydın Kızları*" ve "*Vur*" şiirlerini, Rifat Sami Bey de *İnönü Kapılarında* eserini okumuştur:

Tarihin ihtiyar iki yolcusu

Mukaddes kapıdan içeri girdik,

Vatanın bekçisi, kahraman ordu

Sana ulu yurttan selam getirdik.

...Ey nöbet bekleyen tolgalı yiğit,

Sende o asil, ateşli kan var!

Yurdumu çiğnetme, diyorlar, yetiş!

Yetimler, öksüzler, hastalar, dullar.

Yurdunu çiğnetme, esir olursun!

Türbeni çiğnetme, Müslümansın sen,

Dövülür, kovulur, hakir olursun,

Yurdumu çiğnetme, kahramansın sen!

(Kaplan, 1992:533).

İstiklal savaşı döneminin canlı tanıkları olan yazar ve sanatçıların yarattığı eserler Türk edebiyatının zengin ve güzel bir kitlesini teşkil etmiş, Ankara'daki edebi muhit ise özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk edebiyatı tarihine yön vermiş bir muhit olmuştur. Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet rejiminin ana siyasal sözcüsü olan

Hakimiyet-i Milliye gazetesi daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın resmi yayın organına dönüşmüştür.

Kaynakça

KAPLAN (1992) - *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*. Haz. Mehmet Kaplan, İnci İnginün, Birol Emil, Necati Birinci, Abdullah Uçman. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1992. 1.Cilt.

DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin (2007). *Aka Gündüz'ün Yayımlanmamış Milli Mücadele Hikayeleri*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları. N7, s. 107-122.

SINAR, Alev (2007). *Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikayesi: Milli Mücadelede Bursa*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Yıl: 8, Sayı: 13. S.337-361.

UĞURLU, Alev Sınar (2014). *Hakimiyet-i Milliye Sayfalarından İşgal Altındaki Antep*. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Yıl: 16, Sayı: 27. 307-315 s.

SIBGATULLINA (2018) - Сибгатуллина Альфина. *Непреклонная Халиде: Жизнь и творчество турецкой писательницы Халиде Эдин Адывар*. Институт Востоковедения РАН. Москва: Пробел-2000, 2018.

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE BAĞLAMINDA CHP HALK KÜRSÜLERİ

Cevdet TEKE*

Öz

1923'te Cumhuriyetin ilanı, Türkiye'de yeni bir siyasal sürecin başlangıcını teşkil eder. Cumhuriyet, özünde kendisine mahsus bir siyasal-toplumsal hayat tarzı ideali olan ve bu hayat tarzını gerçekleştirmek üzere, yine kendisine mahsus bir insan tipini yaratmayı hedefleyen iddialı bir siyasal-toplumsal projedir.

Türkiye Cumhuriyeti her ne kadar Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde bıraktığı siyasi laboratuvarı üzerinde kurulmuşsa da çok ulusluluktan sıyrılan bir ulus-devlet modelinde yeniden inşa sürecine gitti ve kendine has özelliklere sahip olarak ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak eskiden kopuşu ifade eden farklı arayışa yöneldi. Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Müdafaa-i Hukuk kimliğinden başlayarak ürettiği ideolojisine uygun yeni bir insan tipi yaratmaya çalıştı.

Cumhuriyet ideolojisinin halka anlatılması ve benimsetilmesi ile halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak amacıyla bir takım girişimlerde bulunulması, özellikle 1930 yılı sonrasında sistemli bir uğraşa dönüştü. Okur-yazar oranının oldukça kısır olduğu vedinleme rağbetinin okuma rağbetine göre daha ileride olduğu Anadolu'da, cumhuriyet ideolojisini halka anlatmanın ve cemiyetleşmenin en etkin yolu sözlü vasıtalarından geçiyordu. Bu sebeple CHP Halk Hatipleri Teşkilatı ve CHP Halk Kürsülerinin kurulması bu çabaların bir sonucudur. 1930'lar, cumhuriyet ideolojisinin aşılandığı yıllar oldu. Böylece halkın cumhuriyet ideolojisine ilişkin inancının pekişmesinde, topluma inkılap ideolojisinin aşılması çabasında halk kürsüleri, ulusal heyecan günlerinin en etkin araçlarından biri oldu.

Anahtar Kelimeler: CHP, Cumhuriyet, Halk Kürsüleri, Halk Hatipleri,

---

*Öğr. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Özalp Meslek Yüksekokulu, cevdetteke@yyu.edu.tr

CHP (REPUBLICAN PEOPLE’S PARTY) PUBLIC PULPITS WITHIN THE CONTEXT OF NATIONAL SOVEREIGNTY

Abstract

The proclamation of the Republic in 1923, constitutes the beginning of a new political process in Turkey. The Republic is an assertive political-social project, which is essentially an ideal of a political-social lifestyle that is unique to its own, and that aims to create a human type that is unique to it.

Although the Republic of Turkey was built on the political laboratory left from the Ottoman Empire's modernization period, she went through the reconstruction of a nation-state model eluding transnationalism and headed a different quest aiming, within its own characteristics, an economical political and social construction denying the past. With the establishment of the Republic, the Republican People's Party (CHP) tried to create a new human type according to the ideology it produced, starting from the identity of Defence of Rights.

Efforts to secure political and ideological education by telling and adopting the Republican ideology to public turned into to be a systematic deal, especially after 1930. In Anatolia, where the literacy rate was quite infertile and listening was more favourable than reading, the most effective way of explaining the ideology of the republic to the community was through verbal means. For this reason, the CHP People's Speechmaker Organization and the establishment of the CHP Public Pulpits are the result of these efforts. The 1930s were the years when the Republican ideology was inoculated. In this way, the public pulpits, in the days of national excitement, were one of the most effective means of promoting the ideology of republic and instilling the ideology of revolution in the society.

Key Words: CHP, Republic, Public Pulpits, Public Speechmakers

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde meydana gelen gelişmeler cumhuriyet fikrinin doğuşuna zemin hazırladı. Meşrutiyet dönemlerinde yerleştirilmek istenen yeni fikirler ve faaliyetler, Tarık Zafer Tunaya'nın ifade ettiği gibi Türkiye Cumhuriyetinin siyasi laboratuvarını teşkil etti ve olgunlaşarak cumhuriyet ideolojisini ortaya çıkardı.

Meşrutiyet zeminini hazırlayan Yeni Osmanlılar, halkın cumhuriyet kurma hakkını teoride tanımalarına ve cumhuriyeti asr-ı saadet devrinin erdemli ve adaletli yönetimi olarak kabul etmelerine rağmen cumhuriyeti monarşiye karşı bir alternatif olarak görece kadar ileriye gitmediler. İnsanlar, sultanlık kurumunu sorgulamaya çalışmayan ve sonuçta daha az tehlikeli olan meşrutiyet veya meşveret (danışma) gibi sözcükleri kullanmayı tercih ediyorlardı. Bunda en büyük sebep ise Osmanlı Devleti'nin içine girdiği çözülme sürecinde birliği ve sadakati sağlayabilecek tek kurum olarak yine saltanat ve hilafetin görülmesiydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum tamamen değişecekti.

1918 sonrasında gelişen biri küresel diğeri yerel iki etmenin, ulusal egemenlik fikrinin gelişmesini ve saltanat karşısında kesin bir üstünlük kazanmasını sağladı. Küresel etmen, I. Dünya Savaşı sonrasında büyük imparatorlukların yıkılması ve toprakları üzerinde farklı etnisiteler temelinde devletlerin ortaya çıkmasıydı. Yerel etmen ise, Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenmesi sürecinde Hâkimiyet-i Milliye'nin temel bir ilke haline gelmesiydi.¹Bu, daha yerinde bir deyimle sıçrayış, bir ulusal demokratik devrim karakteri göstermekteydi.²

CUMHURİYET İDEOLOJİSİNİN KURUMSALLAŞMA ÇABALARI

Her devletin bir ideolojisi, bir kuruluş felsefesi vardır. Devleti oluşturan insanların ortak umut ve amaçları, o devletin kuruluş felsefesini yani ideolojisini belirler. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi, ideolojisi, Hâkimiyet-i Milliye'ye dayanan laik ve çağdaş bir cumhuriyet olmaktır.³Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün söylev ve demeçlerinde altını çizdiği en temel bileşenlerden biri, hiç kuşkusuz, Hâkimiyet-i Milliye düşüncesidir. Mustafa Kemal milletin kendi hayatına, geleceğine kendi iradesiyle sahip çıkmasına ve karar vermesine işaret ederek:

¹ Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s.23.

² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.288.

³ Toktamış Ateş, **"Demokrasi ve Cumhuriyet", Yaşasın Cumhuriyet, Konferanslar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.39-40.

“Muhterem ve Aziz Arkadaşlarım!

Yeni Türkiye devletinin ruh-u bünyanı, hakimiyet-i milliyedir. Milletın bilakaydii şart hakimiyetidir.⁴ ...Millet bundan sonra hayatına, istiklaline ve bütün varlığına bizzat kendisi bekçi olacak ve vatanın her tarafında yine yalnız kendisi ve kendi iradesi hükümran kalacaktır.”⁵ Şeklinde ifade etmiştir.

1923'te Cumhuriyetin ilanı, Türkiye'de yeni bir siyasal sürecin başlangıcını teşkil eder. Cumhuriyet, özünde kendisine mahsus bir siyasal-toplumsal hayat tarzı ideali olan ve bu hayat tarzını gerçekleştirmek üzere, yine kendisine mahsus bir insan tipini yaratmayı hedefleyen iddialı bir siyasal-toplumsal projedir.

Türkiye Cumhuriyeti, her ne kadar Osmanlı Devleti döneminde yaşanan modernleşme sürecinin bıraktığı miras üzerine kurulmuşsa da, ulus-devlet modelinde yeniden yapılanma sürecine gidilmiş olduğundan, kendine özgü farklılıkları da sergileyerek, çoğu yerde Osmanlı Devleti'nin kurduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal sistemden kopuşun da bir ifadesi olmuştur. Bu sebeple, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan hızlı ve radikal değişim hamleleriyle, yeni rejime uygun, yeni bir insan ve toplum modelinin yaratılması hedeflenmiştir. Devletin amaçlarına yönelik olarak şekillendirilecek olan yeni insan tipi, Kemalist devrimci ahlaka göre yaşaması istenen kişidir. Bu dönemde, ahlakın dinsel referansları, hemen hemen tamamen ortadan kaldırılmıştır. Yeni insan tipi, laik bir anlayışla, doğrularını akıl yürüterek bulacaktır.⁶ Buna karşın, yönetim, henüz bu aşamada olmayan halka kılavuzluk görevini icra edecekti. Ancak eski sistemden tamamen kopuşu simgeleyen, radikal oluşumların toplumun her kesimince aynı şekilde karşılandığını söylemek mümkün değildir. Geçmişin izleri hala canlıydı ve tasfiye edilen Osmanlı hâkim sınıfı bile, bütün kapalılığına rağmen toplumun geri kalan kısmından, özellikle ideolojik bakımdan böylesine tam bir tecrit durumunda yaşamamıştı.

Ülkede yaşanan hızlı ve radikal değişimle ulaşılmak istenen amaçların ne olduğu konusunda henüz halkın tam anlamıyla aydınlatılmadığı ve yaşanan değişimin halka benimsetilmesi ile ekonominin güçlendirilmesinde hâlâ bazı eksikliklerin olduğu görülüyordu.⁷ Halk kuşkulu,

⁴M. Kemal, Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt I, Derleyen: Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945.s.299.

⁵**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I...** s.297.

⁶ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006, s.134.

⁷ Hakan Uzun, *“Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı”*, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi** Yıl 6 Sayı: 11 Bahar 2010 s.88-89.

kasvetli ve hoşnutsuzdu; oluşum halindeki yeni düzeni kavrayamıyordu.⁸ Halkın sağlam bir fikre sahip olmasını temin etmek için takip edilen hakikat yolunun, milleti saadete ulaştıracak yegâne yol olduğunu anlatmak lazımdı.⁹ Türk İnkılabının halka anlatılması ve benimsetilmesi ile halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak amacıyla bir takım girişimlerde bulunulması, özellikle 1930 yılı sonrasında yapılan faaliyetlerle önem ve hız kazanmıştır.¹⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte, halk ile devlet seçkinleri arasında devam etmekte olan bir mesafe mevcuttu. Karşılıklı güvensizlik ve anlayamamazlık halinin, inkılabın yerleşmesi açısından doğuracağı engeller açıktı. Özellikle 1929 Ekonomik Bunalımının, kırılğan olan ekonomik yapıya olumsuz etkisi, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile ikinci çok partili hayata geçiş başarısızlığı ve Menemen hadisesinin patlak vermesi gibi unsurlar, inkılap ideolojisinin tamamıyla yerleşmediği veya eksik kaldığı kaygısını uyandırmıştır. Bunların giderilmesi için inkılâp ideolojisinin yayılması yönünde çalışmalar yapılması zaruri görülmüştür ve halk için radikal bir dönüşüm çabasına gereksinim duyulmuştur. Bu sebeple 1929'da Millet Mektepleri, hükümetin talep ve beklentilerine tam bir uygunluk içerisinde çalışmayan Türk Ocakları'nın yerine Halkevleri,¹¹ CHP Halk Hatipleri Teşkilatı ve CHP Halk Kürsülerinin kurulması da bu çabaların bir sonucudur. Böylece 1930'lar, büyük bir ideoloji aşılama faaliyetine sahne olacaktır.

Halka kimi kez bir yaşama biçimi olarak empoze edilen ideolojinin, düşünceyi ve dünyayı algılama biçimini bir ağ gibi sarması tümüyle eğitim ve telkin gibi araçlar sayesinde ve yıllar içinde gerçekleştirilecek çaba sonucunda mümkün olabilecekti.¹²

CHP HALK KÜRSÜLERİ VE FAALİYETLERİ

1931 yılındaki CHP Üçüncü Büyük Kurultayı'nda İnkılap ideolojisinin halka aktarılması yönünde önemli kararlar alındı. CHP yöneticilerinin Cumhuriyet İlkelerinin halka aşılması yönündeki çalışmaları, yurttaşların eğitilmesi-terbiyesi anlayışı ile bir arada

⁸FerozAhmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev: Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.78.

⁹ Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003, s.235.

¹⁰ H. Uzun, *"Bir Propaganda Aracı Olarak...s.90.*

¹¹ Atatürk, Menemen (Kubilay) Olayından sonra, halkın rejime yeterince ısındırılmadığını ve sorunların bir kısmının da buradan kaynaklandığını düşünmekteydi. Halkı aydınlatma konusunda Türk Ocakları'nın gösterdiği gevşeklik Atatürk tarafından eleştirilmiştir. Bu durum Türk Ocakları'ndan Halkevleri'ne geçişi hızlandırmıştır.

¹² Metin Kazancı, **Halkla İlişkiler**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s.8.

yürütülecekti.¹³Burada yapılması gereken, inkılap ideolojisini, halkın bilgisine sunmaktı.İdeolojinin başarılı bir şekilde halkın bilgisine sunmak için kitle iletişim araçlarından yararlanılmasının zorunlu olduğu önem arz eder ve daha az yoğun bir emekle çok geniş bir yığına ve anında açıklayıcı, yönlendirici mesajlar yollamak bu araçlarla gerçekleştirilir. Ancak henüz kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı 1930'lar Türkiye'sinde bu iş, halk ile sözlü bir münasebetle sağlanabilirdi. CHP de, “söz”ü, Cumhuriyet ideolojisinin kitlelere aktarılması sürecinde en etkili propaganda aracı olarak gördü.Aslında halk, geçmişten süregelen hahve ve köy odaları sohbetleri, hutbe ve vaiz gibi unsurlarla sözlü vasıtaya alışkındı.

CHP Genel Sekreteri Recep Peker, fikir birliği, his birliği ve hatta zevk birliğinin cemiyetin temeli olduğunu, bu yolda cemiyetleşmenin en kolay vasıtasının konuşmak olduğunu vurgulayarak Türkiye'de dinleme rağbetinin okuma rağbetine göre ileride olduğunu ve rejimin ilkelerini yaymak için sözlü vasıtalarından daha çok istifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴ Türkiye'de radyo, televizyon gibi propaganda araçlarının işler ve etkin olmadığı ve 1927 nüfus sayımlarına göre okur-yazar oranının %10 olduğu, okurların büyük bir kısmı da henüz mütalâaya alışmış olmadığı bir dönemde sözlü propaganda bir zorunluluk olarak belirdi.¹⁵Bu doğrultuda CHP yönetimi, inkılap ideolojisini yaygınlaştırma ve bellek oluşturma görevi bağlamında, parti prensiplerini ve partinin fikir ve maksatlarını söz ile halka anlatmak için halk hatipleri teşkilatı oluşturma ve gerekli görülen yerlerde halk kürsülerini kurma kararı aldı. Görüldüğü üzere halka, dönemin siyasal-kültürel ilkelerinin ve anlayışının aşılması, öncelikle bu işlevi görececek kadronun oluşturulmasını gerektirir.¹⁶

CHP, Parti ilkelerini halka ulaştıracak yaygın eğitim kurumu olan Halkevlerini kurmadan önce, halka inkılap ideolojisini aktaracak kadronun yetiştirilmesine başladı ve Halk Hatipleri Teşkilatı'nı 1931 yılında örgütledi.¹⁷

1931'deki Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatında amaç şöyle belirtiliyordu:¹⁸

¹³ Işıl Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s.14.

¹⁴Recep (Peker), “*Konuşunuz Konuşturunuz*”, **Ülkü**, C.I, Sayı: 1,Şubat 1933, s.20-21.

¹⁵Hâmit Zübeyr, (Koşay)“*Halk Terbiyesi Vasıtaları*”, **Ülkü**, C.I, Sayı: 2, Mart 1933, s.153.

¹⁶I. Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz...s.67.**

¹⁷ I.Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz...s.68.**

¹⁸**C.H.F. Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatı**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.5

“Cumhuriyet Halk Fırkasının prensiplerini ve büyük ideallerimizi ve günlük politika vaziyetine göre fikir ve maksatlarımızı en müessir telkin vasıtalarından olan söz ile de halka anlatmak için Fırkanın hatipler teşkilatı yapılacaktır. Teşkilattan maksat esaslı telkinlerimizin, gelişi güzel ve hazırlıksız olarak herhangi zevat tarafından yapılmasına meydan bırakılmayarak bu mühim işi itinalı bir surette yetiştirilecek, müessir söz söylemeğe liyakatli arkadaşlarımıza yaptırmak ve bu arkadaşları her zaman söz söyleyecek esaslar ve malumat ile her hale karşı evvelden hazır bulundurmaktır.”

Talimatnameye göre hatiplerin telkinatı üç esas dâhilinde olacaktır:

Birinci esas: Hatiplerimiz inkılabın esaslarını Fırkamızın program ve prensiplerini, Cumhuriyetin faziletlerini ve verdiği, vereceği feyizli neticeleri, milliyetperverliği, esas meseleler olarak her söz vesilesinde münasebet getirerek söyleyeceklerdir.

İkinci esas: Türk medeniyeti, Türk tarihi, Türk kahramanlıkları ve kısa tarif ile Türk kültürünün mekteplerdeki teferruatlı tedris şekline benzemeyen ve her zaman arzu ve hevesle dinlenebilecek olan bir mahiyette telkinine ehemmiyet verilecektir.

Üçüncü esas ise Fırkanın herhangi günde memleket dâhilindeki vaziyete göre halkı aydınlatmak için izah edilmesi gereken ve günün gereklerine göre değişen mevzuların, halka anlatılmasıdır. Bu mevzular, Zafer Bayramı, Cumhuriyet Bayramı gibi belirli günlerde de, ilk iki maksada ek olarak, duruma göre dile getirilebilir.¹⁹

Talimatnamede, hatiplerin hangi özelliklere sahip olması gerektiği, vazifelerini nasıl yerine getirecekleri de açıklanmıştır. Hatipler, her yerde ve her toplanışta partinin sesinin işitilmesine çalışmalıdırlar. Bunun için örneğin Cumhuriyet Bayramı gibi günler mutlaka değerlendirildiği gibi, herhangi bir kasaba ya da köyün düşman işgalinden kurtulduğu gün orada nutuklar söylenmeliydi. Ayrıca Bilhassa köylülere sık sık söz söyleyecek hatiplerin kendi sınıflarından olması, kıyafet ve hatta söylemek tarzı itibarı ile mümkün mertebe kendilerine benzer olması faydalıdır...Köylüler ve basit görüşlü vatandaşlara söz söyleyeceklerin nispeten basit ve kısa konuşmaları gerektiği belirtilmişti.²⁰

Ayrıca Talimatnamede dikkat çeken husus, hatiplerinin sözlerine “*Ben partinin hatibiyim veya Cumhuriyet Halk Partisi namına söylüyorum*” tarzında ima ile dahi olsa bir söz ve fikir ilave etmemeleri gerekmektedir. Hatipler, vazifelerini, bir sıfat veya unvan gibi

¹⁹C.H.F. Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatı, s.6-7.

²⁰C.H.F.Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatı, s.9

kullanmayacak, sadece o günün icabı olarak ve kendi teşebbüsleri ile yapıyor görüneceklerdi.²¹

23 Nisan 1925 tarih ve 628 sayılı Kanun'la ulusal bayram olarak kabul edilen Cumhuriyet Bayramının,²²1930'lu yıllardaki kutlamalarında daha önceki yıllara oranla bir canlılık geldiğini söylemek mümkündür. Bu canlılığın en önemli sebeplerinden biri, Onuncu Yıl kutlamalarına verilen önemdir.²³

CHP'nin Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları için hazırladığı talimatnameye göre Parti, inkılâbın heyecanı içinde büyük milli bayramı yaşayacak olan halk kitleleri arasında bu derin duygularını diğer vatandaşlara söz ile anlatmak isteyeceklerin çokluğuna inandığını vurgulayarak, bütün inkılap çocuklarının kendi bilgileri ile memleket evlatlarına telkin etmek istedikleri inkılabı, istiklali ve cumhuriyeti tanıyıp sevdirecek güzel duyguları olduğuna da şüphe etmediğini belirtmiştir. Bu güzel duyguların Cumhuriyet Bayramı gibi kutlu bir günde yapılması temin edilmişti.²⁴ CHP, bu münasebetle, parti teşkilatı olan bütün il ve ilçe merkezlerinde halk kürsüleri açmaya karar verdi.²⁵

Ulusal bayramlar gerek seçilmiş parti hatiplerinin gerekse tüm vatandaşların söz söylemesine olanak verildiği günler olmuştur. Bu olanakların verildiği yer ise belirli yerlere kurulan halk kürsüleri idi. Özellikle de Cumhuriyet Bayramları Türk İnkılabının amacının benimsetilmesi çabasında halk kürsülerinin en faal olduğu dönemlerdir. İlk kez 1933'te Cumhuriyet Bayramı kutlamaları sırasında kurulan ve o zamandan itibaren Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının önemli bir parçası hâline gelen halk kürsüleri, halk hatipleri vasıtasıyla Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını, fikir ve söz yolu ile daha kuvvetlendirecek bir araç olarak görülmüştür ve inkılâba içinden bağlı bütün vatandaşlara açık olacaktı.²⁶

Oluşturulan halk kürsülerinde konuşulacak konular da, halk kürsüleri talimatnamesi ile belirtilmişti. CHP tarafından belirlenen kurallar şöyleydi:²⁷

²¹ C.H.F. Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatı, s.10-11.

²² “Cumhuriyetin ilanına müsadif 29 teşrinievvel gününün milli bayram addi hakkında kanun”, **Düştur**, Üçüncü Tertib, C: VI, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1934, s.553.

²³ Bengül Salman, Polat, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 143.

²⁴ BCA, 30.10.198.352.17-4

²⁵ BCA, 490.01.2.9.12-2.

²⁶ BCA, 490 01.11 50.36-1,

²⁷ BCA, 490.01.2.9.12-3.

Parti teşkilâtı bulunan il ve ilçe merkezlerinde halkın en çok toplanabileceği yerlerde halk kürsüleri kurulacaktı.

Çok nüfuslu yerlerde, semt ve meydanlara göre bu kürsülerin sayısı 10'a kadar arttırılabilecekti.

Halk kürsüleri, bayram sürecince sabahtan akşama kadar açık olacaktı.

Kürsülerin halkın gelip geçmesine mani olacak şekilde cadde ve yol üstünde kurulmaması gerekiyordu.

Her vatandaş, kadın ya da erkek, eğer 18 yaşını bitirmişse, halk kürsüsünden söz söylemek hakkına sahipti.

Her kürsü yerden en az yarım metre yüksekte kurulmalı ve üzerine de 'CHP halk Kürsüsü' levhası asılmalıydı.

Bu kürsüleri mahalli parti heyeti tarafından seçilen üç kişilik bir heyet edecekti.

Halk kürsülerinde söz söylemek, bayramdan evvel veyahut bayram esnasında kürsü başında söz istemek ve almakla mümkündü.

Önceden sıraya girmek için mahalli parti binasında parti başkanına ya da bu amaçla görevlendireceği heyete başvurmak gerekiyordu.

Bir kişiye bir kez olmak üzere en çok bir saat söz süresi verilecekti.

Elbette, halk kürsüsünden yararlanacak olanların ne söyleyecekleri çok önemliydi. Buna göre; halk kürsülerinde söylenecek nutukların konusu, inkılâbın, Cumhuriyetin ve istiklâlin kıymetini, üstünlüğünü ve ehemmiyetini genel fikirler ve misallerle anlatmaktan ibaretti (6.madde).²⁸

Talimatnameye göre; halk kürsüleri, maksada yarar sözler için açılmış olduğundan, kürsü başında firkanın bulunduracağı heyet, söz sırasını tanzimden başka, konunun maksada uygunluğuna ve söz zamanının bir saati geçmemesi noktasına dikkat edecekti. Ayrıca Türk ceza kanunu ve umumi ictima kanununda yazılı suçlar mahiyetinde söz söylemlerine izin verilmezdi.²⁹

²⁸ BCA, 490.01.2.9.12-2

²⁹ BCA, 30.10.198.352.17-2; Cemil Koçak, "Cumhuriyet 10. yıldönümünü kutlarken... Halk hatipleri göreve", Star, 27.12.2015.

CHP, halk kürsülerinde konuşacak halk hatiplerine gönderdiği yazılarda konferans konularını, konuşacakları kürsü ve saatleri bildirmenin yanı sıra, yararlanacakları kaynakları da kendilerine sunmayı ihmal etmemiştir.³⁰ Örneğin; CHP Vilayet İdare Heyeti Reisi İbrahim Rauf Ayaşlı'nın 18.10.1941 tarihli yazısı, halk hatiplerine hitaben yazılmış olup, kendilerinin verecekleri konferansın esasının cumhuriyet ve inkılabın esas feyizlerini halka anlatmak ve memlekette yapılmış ve başarılmış işler hakkında aydınlatıcı bilgiler vermeleri istenir. Bu hususta arzu edilmesi durumunda Yenişehir'deki Parti Vilayet İdare Heyeti Kütüphanesi eserlerinden faydalanabilecekleri bildirilmektedir.³¹

Ayrıca, parti teşkilatının olmadığı vilayetlerde bu işi Halkevleri organize edecekti. Bu durum, 1937 Cumhuriyetin ilanı yıl dönümünde istifade edilecek Halk Kürsüleri Talimatında açıktır. Buna göre; *“parti teşkilatı olmayan vilayetlerde bu iş hükümet amirleri tarafından bu programdaki esas kayıtlar içinde Halkevleri vasıtasıyla yaptırılacaktır”*³²denilmiştir.

Kürsülerde, sadece Türkler değil; çeşitli unsurlardan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları da konuşurulmuştur. Örneğin İstanbul'da, Artin Cebeli, Fener Rum Mektebi Müdürü Konstantin Vapuridis, Son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinden Mişon Ventura Bey gibi azınlıklar da, halk kürsülerinde söz almış ve cumhuriyetin erdemlerini anlatmışlardır.³³ Sadece Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında yalnızca il ve kazalarda 5558 kişinin seçilmiş parti hatibi ve vatandaşlar olmak üzere kürsülerde söz aldığı saptanmıştır.³⁴ CHP, partinin mevcut eğitilmiş insan gücünden yararlanmaya çalıştığı gibi, halk içinde sevilen ve parti prensiplerine inanan yetenekli kişilerden de istifade etmeye çalışmıştır.

Halkın cumhuriyet ideolojisine ilişkin inancının perçinleşmesinde, topluma inkılap ideolojisinin aşılması çabasında halk kürsüleri, ulusal heyecan günlerinin en etkin aracı olur.³⁵ Cumhuriyetin onuncu yıl dönemi etkinlikleri çerçevesinde halk hatiplerinden Enver Behnan Şapolyo, Ankara'daki kutlanışta kurulan halk kürsülerini şöyle anlatmaktadır:

“Gündüz saat 9'dan 17'ye kadar devam etmek üzere halk kürsüleri açılmıştı. Bu kürsülerin bir tanesi Hakimiyeti Milliye meydanındaki, gülle taşıyan kadın heykelinin önünde, bir tanesi Samanpazarı parkının içinde, birisi de Hamamönü meydanında kurulmuştu. Bu

³⁰ BCA, 490.01.132.535.1-19.

³¹ BCA, 490.01.132.534.4-3

³² BCA, 490.01.132.534.3-6

³³ Haydar Seçkin Çelik, **Atatürk Döneminde Halk-Devlet İlişkileri (1923-1938)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.101.

³⁴ I. Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz...**s.146.

³⁵ I. Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz...**s.75.

kürsüler bir gün evvel kendi adını yazdıran her vatandaşa açık bulundurulmuştu. Halk hatipleri kürsülerinde saat dokuzdan akşam on yediye kadar söz aldı. Kürsülerin önü binlerce halkla zaman zaman dolup taşı. Kürsüleri Cumhuriyet Halk Fırkası azaları idare ediyorlardı. Kürsülerde kadın erkek, genç ihtiyar hatipler coşarak söz söylüyorlar, heyecanla inkılabın büyüklüklerini durmadan anıyorlardı, ikinci günün görülmeğe değer en orjinal sahnesi halk hatipleri kürsüleri idi. Radyolar işliyor, hatiplerin biri duruyor, diğeri çıkıyor, anlatıyor; halk dinlemekten bıkmıyordu... Bu alakadan zevk duymamak insanın elinde değildi.³⁶ Halk kürsüleri siyaset kurumu ile vatandaş arasında bir iletişim kanalı görevini üstlenmekteydi.

Yine halk hatiplerinden olan Nusret Köymen, halk kürsüleri aracılığıyla yapılan sözlü aşılamanın önemine şöyle dikkat çeker:

“Canlı söz, söylenen sözdür; yazılı söz canlı değildir; canlı sözü sadece söylemek kâfi değildir, duyarak inanarak, dinleyenlere bunu tattırarak ve telkin ederek söylemek lazımdır. Ancak bu surettir ki söylenen fikir ve duygu girdiği yeni ruhta bir muhit bulur ve bunun içinden canlılığından bir şey kaybetmeden yaşamağa, inkişaf etmeğe devam eder.”³⁷

Görüldüğü gibi CHP, halk kürsüleri oluşumuyla, ülkenin her köşesinde parti ve inkılap ideolojisinin propagandasının yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. İnkılap ideolojisinin halk katlarına inemediği yönündeki daha önce belirtilen kaygı doğrultusunda oluşturulan bu girişim ile inkılap ilkelerinin yurdun her köşesine yayılması ve mümkün olan her fırsatta halka, devrim ilkelerinin anlatılması amaçlanmıştır. Yine halk kürsülerinde hatipler, partinin uygulamalarını ve Cumhuriyet’i övmek kaydıyla, halkın cumhuriyet ideolojisine ısınmasını sağlamaya çalışacak, yaptıkları etkili konuşmalarla, halkın inkılabı katılımlarını teşvik edeceklerdi.

SONUÇ

1930’lu yıllar Türkiye’de zorunlu olarak, ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda yeni stratejiler geliştirdiği bir dönem olmuştur. Ekonomik büyüme adına çalışmalar sürdürülürken, diğer yandan halkın kültürel değişim ve gelişimine katkıda bulunacak faaliyetler ile partinin ideolojisinin halka benimsetilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunlar aracılığıyla, CHPcumhuriyet kimliğinin duyulması ve hissedilmesi amacıyla tek parti döneminde inkılabı

³⁶ Enver Behnan (Şapolyo), **Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Ankarada Nasıl Kutlandı (1923-1933)**, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934, s.23.

³⁷ Nusret Köymen, “*Canlı Söz*”, **Ulku**, C.VII, Sayı: 38, Nisan 1936, s.85.

ve parti esaslarını halka benimsetme uğraşını bir eğitim uğraşı olarak ele alıp uygulamaya çalışmıştır. Çünkü rejimin bir başka deyişle devletin geleceğinin, yapılan inkılâbın değerlerinin halka benimsetilmesiyle mümkün olacağına inanılmıştır. CHP Halk Kürsülerinin kurulması da, bu düşünce ve uygulamaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Halkın cumhuriyet ideolojisine ilişkin inancının pekişmesinde, topluma, inkılabın aşılması çabasında halk kürsüleri özellikle ulusal bayram etkinliklerinin güçlü bir aracı olur. Ayrıca halk kürsülerinde sadece parti hatipleri değil, halk da konuşarak cumhuriyet ideolojisine ilişkin düşüncesini aktarma imkânı bulmuştur.

Devlet, okuma-yazma oranının ve eğitim düzeyinin son derece düşük olduğu ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmadığı bir dönemde, sözlü propagandaya duyulan ihtiyaç nedeniyle oluşturduğu halk kürsüleri ile devletin halka ulaşabilmesinin ve devletle-halk arasındaki köprünün kurulabilmesinin bir yolunu bulmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

RESMİ YAYINLAR

Düstur

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Star

Dergiler

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları

Ülkü

ARAŞTIRMA ESERLER

ATATÜRK, M. Kemal, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt I, Derleyen: Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945.

ATEŞ, Toktamış, *“Demokrasi ve Cumhuriyet”*, **Yaşasın Cumhuriyet, Konferanslar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, 27-43.

C.H.F. Halk Hatipleri Teşkilatı Talimatı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

ÇAKAN, Işıl, **Konuşunuz Konuşturunuz Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

ÇELİK, Haydar Seçkin, **Atatürk Döneminde Halk-Devlet İlişkileri (1923-1938)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

ERASLAN, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003.

HEPER, Metin, **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2006.

KAZANCI, Metin, **Halkla İlişkiler**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

KOÇAK, Cemil, “*Cumhuriyet 10. yıldönümünü kutlarken... Halk hatipleri göreve*”, Star, 27.12.2015.

KOŞAY, HâmitZübeyr, “*Halk Terbiyesi Vasıtaları*”, **Ülkü**, C.I, Sayı: 2, Mart 1933, 152-159.

KÖYMEN, Nusret, “*Canlı Söz*”, **Ülkü**, C.VII, Sayı: 38, Nisan 1936, 85-87.

PEKER, Recep, “*Konuşunuz Konuşturunuz*”, **Ülkü**, C.I, Sayı 1, Şubat 1933, 20-22.

POLAT, Bengül Salman, **Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007.

SEZGİN, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu**, İmge Yayınları, Ankara, 2005.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Ankarada Nasıl Kutlandı (1923-1933)**,Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

UZUN, Hakan, “*Bir Propaganda Aracı Olarak Cumhuriyet Halk fırkası Halk Hatipleri Teşkilatı*”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi** Yıl 6 Sayı: 11 Bahar 2010, 85-112.

İKTİDARIN MEŞRUIYET ARACI OLARAK OSMANLI DEVLETİ'NDE

II. MEŞRUIYET KUTLAMALARI

Dr. Ercüment TOPUZ*

Özet

Meşruiyet; muktedirlerin davranış biçimlerinin muhâplarıncâ makul ve makbul olunmasını temin ederek bunların iktidarlarına istikrar kazandıran ve istikbale taşıyan şifahi veya kitabi kaide ve kurallar bütünüdür. Bu bütün, mekâna ve zamana göre değişkenlik göstermiştir. Manevi kıymetler üzerinden kendilerini okuyan toplumlarda muktedirlerin meşruiyet kaynakları dini söylem, ritüel ve ayinler iken maddi değerlerce kendilerini anlamlandıran sosyal yapılarda ise muktedirlerin meşruiyet referansları dünyevi söylem, müsâmere ve merasimler olmuştur.

Osmanlı Hanedanının altı asırlık muktedir pozisyonunu pekiştiren meşruiyet alıntıları dini söylem, ritüel ve ayinler üzerinden devşirilirken bu hanedana rağmen ilan edilen II. Meşrutîyetin meşruiyeti ise rejimin meşhur edilmesine koşullandırılmış milli bayram üzerinden elde edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşruiyet, Milli Bayram

SECOND CONSTITUTIONAL MONARCHY CELEBRATIONS IN THE OTTOMAN STATE AS THE LEGISLATION TOOL OF THE POWER

Abstract

Legitimacy; It is a set of verbal or inscriptive rules that provide the stability of their power and carry to the future their power by ensuring that their behavior is reasonable and acceptable by their general public. This whole varies according to space and time. In societies that read themselves through spiritual values, the sources of legitimacy have been religious discourse, rite and rituals. In the social structures that make sense with the through material values, the legitimacy references were commemoration programs, national holidays and ceremonies.

---

* Dr. Öğr. Üyesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Edeb. Fak. Tarih Böl, ercumenttopuz@yyu.edu.tr

It were based on religious discourses, rite and rituals the reference of legitimacy which reinforces position of the Ottoman dynasty's sixth century old. The legitimacy of the Second Constitutional Monarchy that was proclaimed in spite of this dynasty, was tried to be obtained through the national holiday conditioned to make the regime famous.

Key Words: Ottoman, Committee of Union and Progress, Legitimacy, National Holiday.

GİRİŞ

Bireysel ve toplumsal tavır ve davranışların meşruiyeti, itibari kriterlere muvafık olduğu bağlamda makbul, keyfi ritüellere tabi kılındığı noktada ise kerih görülmüştür. Bu tür bir sosyolojik ve psikolojik istidlalin resmini siyasi literatürde çekmek mümkündür. Hükümdarın veya hükümetin meşruiyetleri, siyasi gelenekle toplumsal teamüllerin toplamından neşet eden yasaya uydukları ölçütte kabul, uymadıkları oranda da kerih görülmüştür. Meşruiyete ilişkin kabul muktedir olmaya, kerih ise maktul ve ma'zul olmaya neden olmuştur.

Ancak bu tür bir siyasi istidlal, modern öncesi dönem muktedirleri olan ailelerin, kozmik-seçilmiş-ilahi hanedan mitinin asli değil tali bir unsurudur. Mezkûr miti, “adalet” üzerinden terbiye edip muktedir olmayı adil olana tevdi ederek tecdid eden Gazali ve okulu,¹ Selçuklu ve Osmanlı hanedanlarının Kureyş soyu ile anlamlandırılmış İslam siyasi geleneğinde var olmalarına ve bu ailelerin belirtilen dünyada meşruiyetlerinin bir mesel değil, adilliklerine istinaden İslam tarihinde bir temsil olarak yer almalarına vesile olmuş ve bahse konu siyasi istidlali de meşruiyetin merkezine konumlandırmıştır.

Bir bütün olarak Osmanlı hanedanının altı asrı geçkin bir ömre sahip olmasının altında yatan etkenlerden birisi de yukarıdaki istidlale uygun tavır geliştirmesidir. Yabancı olduğu bir coğrafyada devletini kuran Osmanoğullarının, hakîmiyeti altındaki toplumların statülerini yerel dinamikleri de dikkate alıp revizyona tabi tutmuş, kendi gerçekliğiyle senkronize etmiş ve hem emperyal bir ideolojinin doğumuna hem de pax-ottoman tesmiyesinin tesisine ortam hazırlamıştır.

Muktedir pozisyonunu adalet üzerinden devşiren klasik Osmanlı siyasal sistemi XVI. yüzyılın ikinci yarısında saray içindeki mücadelelerle zayıflamıştır. Bu durum belli kesimlerin

---

¹İmam-ı Gazali, **Devlet Başkanlarına (Nasihât-ül-Mülûk)**, Terc: Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul 1969, s. 52-54.

meydan okumalarına fırsat vermiş, yüzyılın sonunda “Adalet-nameler” yayınlanarak sistem yeniden güncellenmeye çalışılmış fakat sahada etkisi sınırlı kalmıştır. Bir sonraki asırda şiddetini giderek artıran içtimai çelimsizlikleri (Celali İsyanları) politik çirkeflilikler üzerinden tamir ve telafi etme teşebbüsleri (Kaht-ı rical dolayısıyla devlet adamları arasındaki koltuk kavgaları ve isyancıların paşa yapılması) kısa süreli bir rahatlama dönemine kapı aralamış ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle sistem yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu süreci ters-yüz etmek için yeni düzen iddiaları asrın sonunda tatbik edilmeye çalışılmıştır. Yaklaşık ikibuçuk asırlık süreç sonunda muktedirlerin meşruiyetlerini tahsin ve tahkim eden “adaletin kaybı”, II. Mahmud’un tahta çıkarılması esnasında isyancıların sesli uğultularından duyulduğu üzere² Osmanlı hanedanının kozmik-seçilmiş-ilahi aile inancını da yerle-yeksan etmiştir.

Osmanlı hanedanının kendi eylemlerine ilişkin toplumsal alandan elde ettiği bu tür bir onama payı, belirtilen hadiseye kadar kısmi sorunlara rağmen meşruiyetlerinin payidar olmasına payanda olmuştur. Siyasi tecrübenin temellerine ilişkin meydan okumaların bu yüzyılın başında sesli bir şekilde dillendirilmesi diğer taraftan Avrupa’daki ulus-devlet düşüncesine ilişkin fikri akımların da Osmanlı Devletine sirayet etmesiyle vuku’ bulan isyanlar, muktedir Osmanlı hanedanının meşruiyetine ilişitirilmiş kozmik aile inancının sonuna gelindiğine işaret etmiştir.

Orta Avrupa’da ardı ardına siyasi yıkımlara neden olan ve mutlak monarşilerin tasfiyesini gündeme getiren siyasal fikri akımlar, farklı coğrafyalara ve çeşitli toplumsal tabakalara hitap eden Osmanlı sultanlık sistemini de tehdit etmiştir. Osmanlı yönetim felsefesinin meşruiyetine yönelen bu tehditlerin teskinine ilişkin devletin sistematik anlamda ilk karşı koyuşu, 1839 Kasım’ında ilan edilen Tanzimat Fermanı olmuştur. 16 yıl aradan sonra ilan edilen Islahat Fermanıyla mezkûr düzenlemenin eksikleri de tamam edilmiştir. Bu fermanlarla birlikte fert, toplum ve devlet ilişkileri kadim referanslar üzerinden değil akli melekelerin fail olduğu hukuki metinler üzerinden değerlendirilmiş eylemsel düzeyde ise devlet toplumsal alanda daha fazla görünmeye başlamıştır. Bu görüngünün tezahürlerini hukuki düzenlemelerde ve bu düzenlemelerin hizmetine koşullandırılmış kamu binalarında görmek mümkündür.

² “Padişah bir insan değil midir? Kim olsa olur. Esmâ Sultan olsun, ya ki Konya’daki şeyh Padişah olsun. Kırmılı Tatar hanzadelerinden biri padişah olsun.” Bkz. Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul 1983, s. 30; Ayrıca bkz. Karateke, “Who is the Next Ottoman Sultan? Attempts to Change the Rule of Succession during the Nineteenth Century”, **Ottoman Reform and Muslim Regeneration (Studies in Honour of Butrus Abu Manneh)**, pp., 45.

Dönem sultanları, sadece hem söylem hem de eylem noktasında ortaya koydukları eserlerle yetinmemişler aynı zamanda kendi hükümlerini sembollerini mezkûr eserlere naksettirerek hakimiyetlerini afişe ettirmişlerdir. Semboller üzerinden meşruyetinin propagandasını en etkili bir şekilde icra eden II. Abdülhamid olmuştur. Eğitim ve öğretim kurumları başta olmak üzere istasyon binasından, köprüye, vilayet dairelerinden hastahanelere, darü'l eytamlardan darü'l acezelere hatta günü taksim eden saat kulelerine değin hayat dokunan tüm alanlarda inşa ettirdiği kamu binalarına kendi mührünü vurdutmayı ihmal etmemiştir.³

II. Abdülhamid, şahsi ihtiraslarını Yıldız Sarayı duvarlarının insafına terk ederken meşruyetine ilişkin hassasiyetlerini ülkesinin ücra köşelerine kadar taşıdığı kamu ve hayır kurumlarının inisiyatifine tevdi ederek muktedir pozisyonunu 33 yıl kadar muhafaza edebilmiştir. II. Abdülhamid, meşruyetine iliştilmiş bu tür sembolik afişelere, dini bayram ve gece kutlamalarını⁴, cülus-ı humayunun sene-i devriyelerini⁵ ve viladet-i humayunları da (padişahın doğum günlerini)⁶ eklemleyerek daha geniş bir çevreye hitap edebilmiştir. 1892 tarihli bir vesikada beraat gecesi münasebetiyle yapılan kutlamanın, Sultan Abdülhamid'in viladeti münasebetiyle toplanan kalabalıkların hatta kendisine bu münasebetle mersiyeler düzülmesinin⁷ ve ötesinde cülus-ı humayunun kamu kuruluşlarınca paylaşılarak yâd edilmesi⁸ gibi şehrayinlerin, II. Meşruyet öncesinde muktedir ve muti arasındaki tabiiyet ilişkilerine katkı sunduğu şüphesizdir.

Mezkûr kutlamalar muktedirin şahsına yönelmiş meşrulaştırım çabalarından ibarettir. Bu çabalar, II. Meşrutiyet ile birlikte rejimin şöhretine koşullandırılmıştır. Meşrutiyetin ilanı olan 10 Temmuz (23 Temmuz) gününün milli bir bayram havası içinde kutlanılmasına ilişkin karar bu koşullandırmanın bir örneğini teşkil etmiştir. Milli bayramın kabulüne ilişkin süreç, Maarif Nezareti memurlarından ihtifalci (törenci) Mehmet Ziya Bey'in müracaatı üzerine Ocak 1909'da İzmit mebusu Ahmet Müfit Bey'in Mebusan Meclisi'ne "*İstiklal-i Osmani günü*" adıyla Osmanlı Devletini kuruluşunun bir bayram havası içinde yâd edilmesini teklif etmesiyle başlamıştır. Tanin gazetesinin baş yazarı ve İttihatçı cenahın sözcüsü mebus

³Bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

⁴ Y.PRK.BŞK. 29/66.

⁵ DH.MKT. 1538/19.

⁶ DH. ŞFR. 125/122.

⁷ Y.PRK.BŞK. 2/16.

⁸ MF.MKT. 398/37.

H.Cahit Yalçın'ında Meşrutiyetin ilan gününün kutlanmasını dile getirmesi teklifi müzakereye açmıştır. Konuya ilişkin yapılan tartışmalar sonucu mevzunun layiha encümenine havele edilmesine neden olmuş ve buranın da 10 Temmuz lehine tavsiye kararı vermesi üzerine⁹ Meclis-i Mebusan'da “*her sene 10 Temmuz tarihinin ayad-ı resmiye-i Osmaniyeden addine dair*” kanun teklifi kabul edilmiştir. Teklifin kabulüyle meşrutiyet ilanının sene-i devriyelerinin bir bayram havası içinde kutlanmasına ilişkin kararın Memalik-i Mahruse-i Osmaniye'ye tebliğ edilmesi vesikada şu şekilde tebyin edilmiştir: “*Temmuzun onuncu günü ayad-ı resmiye-i Osmaniyeden olup her sene yevm-i mezkurede icra-yı şehrayin idilecektir. Meclis-i Meb'usan ile ayandan tasdik olunup mer'iyetine irade-i seniyye-i hazret-penahileri şeref-müteallik buyurulan ve sureti balaya nakl olunan madde-i kanuniyede gösterildiği vechle temmuzun onuncu günü ayad-ı resmiye-i Osmaniyeden olmakla işbu yevm-i mübeccelin hululünde ber-muceb-i kanun icra-yı şehri ayin idilmek üzere şimdiden her tarafa icra-yı tebligat ile istihzarat-ı mukteziyede bulunmuş ta'mimen tevsiye olunur.*”¹⁰

MEŞRUTİ REJİMİ MEŞHUR ETMEK: İYD-İ MİLİ KUTLAMALARI

Yeni Osmanlılar cemiyetinin çaba ve gayretleriyle 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi ilan edilmiş ve bu esasın siyasi tezahürü ise Aralık 1877'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla meşruti rejime geçilmesi olmuştur. Ancak şöhretinin belli bir çevreye mahsus olması meşruti yönetimin yerleşmesini engellemiş ve 93 Harbi bahanesiyle kapatıldığında bir nümâyişe meydan vermemiştir. Bu tür bir zaafiyetin idrakiyle 1908 yılında ilan edilen meşruti rejimin muhafazasına çok çeşitli etken ve etkinlikler koşullandırılmış ve böylece rejimin toplumun bütün kesimlerine tanıtılması amaçlanmıştır. Bu niyetin araçlarını birçok etkenle birlikte özellikle milli bayram kutlamaları ile neşriyatın etkin kullanımı teşkil etmiştir.

Meşrutiyet ilanının sene-i devriyelerinde “ıyd-i milli” adıyla tertip edilen merasim ve müsamerelerin toplumun geniş katılımıyla kutlanması sistem istirdadından bir yıl sonra gerçekleşmiştir. İyd-i milli münasebetiyle farklı coğrafyalardan ve çeşitli halklardan müteşekkil Osmanlı toplumunun belli bir hedefe kanalize edilmesi ve son kertede meşruti

⁹ Tavsiye kararının son bölümü tercihin niçin II. Meşrutiyetin ilanından yana olduğunu şu şekilde izah etmiştir. “Ancak saliffüzzikr tevarihten yalnız On Temmuz tarihi her sene eyyam-ı resmiye-i milliyemizden addolunup şehrayin icra edilirse, bu suretle de tarihi mezkurun mahiyet ve ehemmiyeti hatirai enamda menkuş kalır. Kanun-i Esasimizin ilâmâşâal-lahitaâlâ devamı tebcil ve tevkirine umumi bir zemin istihzar edilmiş olmak faydası melhuz idüğünden ve efkarı umumiyenin temayülâtı da bu merkezde bulunduğundan, bu bapta bir kanun-i mahsus layihâsı yapılmak üzere Makam-ı Sadarete işarı keyfiyet olunmasının Heyet-i Umumiye kararına vabeste bulunduğu ekseriyetle tezekkür kılındı. Bkz. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, IV**, 86, naklen; Filiz Çolak, “**II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)**” **Osmanlı İstanbulu V**, Edit: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 793.

¹⁰ BOA. BEO. 3595/269552.

rejimin kazanımlarının topluma anlatılması amaçlanmıştır. Mevzuya ilişkin meclis tartışmalarında Sinop mebusu Yusuf Kemal Bey bu durumu şu şekilde tavsif etmiştir. “Efendim, zannederim böyle bir gün tayininden maksat, bütün efradı Osmaniye arasında Osmanlılık esasının teyididir. Yani o gün bütün efradı Osmaniye yek diğerini tebrik etsin, yek diğerine sarılsın ve o günü bir meserretli gün addedsinler de, o da bir istifade temin etsindir, başka bir şey değil zannederim. İyd-i milli ittihaz etmek başka mefahiri milliyeden mâdûd olup olmadığını tayin etmek yine başkadır. Tarih-i Osmani çok bir mefahirle malidir. Yalnız bir nokta vardır ki, iyd-i milli ittihaz olunacak gün işte bu kaideyi cami’ olmalıdır. Yani bütün efkâr-ı millete bütün efradı milletin hulûdunda bir tesir husule getirmeli ve o efradı millet de yekdiğerine bir cihedi vahdetle müttehîh olduklarını anlamalıdır. İyd-i milli budur zannederim, bu esasları düşünecek olursak, tarih-i istiklalimiz, bizim için daima muhterem ve mukaddes olmakla beraber, bu gibi â’yâdın taaddûdü caiz görülmediğinden dolayı 10 Temmuz tarihinin kabulü, zannederim daha muvafıktır. Zannederim maksadı da daha ziyade temin eder.”¹¹

Meşrutî rejimin varidatını efkâr-ı umumiyenin dikkat-ı nazarlarına sunmak amacıyla tertip edilen ıyd-ı milli merasimleri I. Dünya savaşına kadar memalik-i mahruse-i Osmani’yede çoşkuyla kutlanmıştır. Meşrutiyeti meşhur etme kaygısının bir kurgusu olan ıyd-ı milli kutlamaları bu tarihten sonra 1935 yılına kadar resmi veya gayri resmi binalara asılan bayrak ve pankartlarla birlikte neşriyatın alt sütunlarında belli belirsiz ilanlarla veya iki satırlık hatırlatmalarla afişe edilmiştir.

Rejimi şöhret etmeye koşullandırılmış bu hassasiyete ne kadar ehemmiyet atfedildiğinin önemli verilerinden biri taşradan payitahta kutlamalar için gelenlerin masrafları başta olmak üzere¹² Anadolu’nun kent ve kasabatında “ıyd-ı millide icra kılınacak şehrayin mesarifini tesviyeye mahalli belediye iradatının adem-i müsaadesine mebni”¹³ olduğu durumlarda müzahir mutasarrıflıklardan karşılama yoluna gidilmesi olmuştur. Diğer taraftan bu şehrayinlere iştirak etmeyen ve zimni anlamda muhalefet ederek meşrutiyeti meşhur etme çabalarına hâlel getirmek amacındaki memurların ise cezalandırıldıkları döneme ilişkin sadır olan belgelere yansımıştır.¹⁴

Osmanlı efkâr-ı umumiyesini meşrutî rejim lehinde konsolide etmek amacına matuf bu tür teşebbüslerin memalik-i mahruseye muzahir ve mütebaid ülkelerde de yad edildiği görülmüştür. Romanya’da Ulah vatandaşların ıyd-i milli münasebetiyle Sultan Reşad’a halis

¹¹ Zabıt ceridelesi I, s.320, naklen; Çolak, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)”, s. 794.

¹² BOA. BEO. 3615/271079.

¹³ BOA. DH.MKT. 2914/53.

¹⁴ BOA. DH. MKT. 2886/14.

temenniyatlarını bildirmeleri komşu ülkede belli bir grupun nazarında Osmanlı imajı için olumlu bir algı ürettiği şüphesizdir.¹⁵ Aynı durumu dünyanın diğer bir ucundan gelen haberde de görmek mümkündür. Brezilya'nın başkenti Rio de Janeiro'dan gelen tebriğin içeriği şu şekilde bildirilmiştir. "Rio de Janeiro'da bulunan teba-ı Osmaniyenin ıyd-ı milli münasebetiyle bi-l-içtima' hissiyat-ı ubudiyetkâranelerinin hak-i pay şahaneyeye ve hatta rica eyledikleri mahall-i mezkûre fahri şebenderinden alınan tebligatnamede izbar edilmiştir."¹⁶ Her iki örnekten de sezindiği üzere Osmanlı elçiliklerinin veya şebenderliklerinin faaliyet alanı ile sınırlı icra edilen mezkûr anma programlarının getirisinin sadece payitahtta mahzuziyete sebebiyet vermemiş aynı zamanda dünya kamouyundaki Osmanlı imajı için olumlu bir katkı sunmuştur.

Meşruti rejimi meşhur etmeye koşullandırılmış faaliyet alanlarından biri de neşriyatın manşetleridir. Münci-i millet olarak tesmiye edilen cemiyetin yayın organı görünümündeki Tanin başta olmak üzere meşruti rejimden yana tavır sergileyen gazetelerin 10 Temmuz vesilesiyle yorum ve haberlerindeki tutumlar, rejimin halkın hafızasındaki yerinin pekiştirilmesine yardımcı olmuştur. Bu pekiştirme uhuvvet, hürriyet ve eşitlik gibi bizlik bilincin belirteçleri üzerine kurulmuştur. Bahse konu belirteçlerin referansları ise özdeşlik ve ötekileştirmiş temsillerle ilişkilendirilerek verilmiştir. 10 Temmuz 1327 tarihli Tanin gazetesinin ilk sayfasındaki manşet yorumda belirtildiği üzere özdeşlik kurulan temsil Fransız inkılabıdır. Haber-yorumda meşruti rejimin şöhreti "10 Temmuz bizim 14 Temmuzumuzdur."¹⁷ Fransız inkılabı ile eş tutularak 131 sene evvel Paris'te yanan ışığın batıyı aydınlattığı gibi İstanbul'daki meşruti rejim harının da doğuyu ısıtacağı vurgulanmıştır.¹⁸

Yeni rejimin meşruiyetini teyid etmek maksadıyla başvuru temsilardan biri de yukarıda belirtildiği üzere ötekileştirilmiş geçmiştir. Abdulhamid dönemi yönetim tarzının

¹⁵ "İyd-i milli münasebetiyle Romanya daki Osmanlı Ulahların zat-ı şevket-i simat cenab-ı padişahiye ve millet-i Osmaniye haklarında temenniyat-ı halisanede bulduklarına dair Makedonya neşr-i maarif cemiyeti reisi Doktor Lunet imzasıyla Bukreş den keşide olunan telgrafname lede-l-arz teminat-ı vakı'a nezd-i humayun hazret-i padişahide pek ziyade mucib-i mahzuziyet olduğunun icab idenlere suret-i münasipte tebliğ-i irade ve freman buyrulduğu..." Bkz. BOA. BEO. 3609/270650.

¹⁶ BOA. BEO. 3611/270769.

¹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, "Siyasiyat-10 Temmuz", Tanin, 10 Temmuz 1326.

¹⁸ "14 Temmuz garb için bir sahife-i intibah ve terakki olmuş idi. 10 Temmuz ise şark için bir mebbe-i felah olmak mahiyetini gösteriyor. 14 Temmuzun semeratını Avrupa'nın şu mutemetti' ve rengin medeniyeti şeklinde görüyoruz. 14 Temmuzun bu saha-i şuuna bıraktığı nevad-ı hürriyet ise vakıa' henüz Asya akvamını cismen ve sathan dıyyık, fakat fikren ve maddetem kavi ve kebir olan Avrupa akvamı derecesine is'ad idecek kadar bir ömr-i medid sahibi olmadı, fakat iki senelik ömrü bile vartasız vefat ideceğine bina-yı ümid edilen köhne ve ihtiyar şarkın bu tama'kâr veraset harislerinin hesabını şaşırtacak derecede bir kuvve-i tevlidiyeye malik olduğunu isbat ve mirascıların hesabatını berbat eyledi. İşte bunun içindirki bütün akvamı şarkıyenin bu tıfl—hürriyetin neşv ü nema bulmasında alakaları vardır.

istibdada dayandığı ve bu kötü yönetimin vatanı uçuruma sürüklerken meşrutî rejimin meşhur cemiyeti olan İttihat ve Terakki sayesinde selamete erildiği ve saadetin ise istibdatın karşıtı olan uhuvvet, hürriyet, adalet ve eşitlik üzerinden geleceği belirtilmiştir.¹⁹ Bu tespit dönem neşriyatlarından olan sünühat gazetesinde de şu şekilde tasvir edilmiştir. “Meşruiyetin üç senelik tarihesi bundan üç sene evvel memalik vasi’ye-i Osmaniye dahilinde idaresizliğin son derecede hüküm-ferma olması dahil-i memlekette adem-i hoşnudiyet seraya-ı ateş-i ihtilal vatanı bir uçuruma sürükleyip götürmek üzere iken Rumili afakında vatanın selameti milletin saadeti için teşkil eden İttihad ve Terakki Cemiyeti vatandan istibdatı kaldırmak için mehd-i hürriyetpervarenimizin silah-ı bedest olarak istibdad aleyhine uğraşdikları ma’lumunuzdur. Bu gayur ve şeci’ askerlerimizin kahramanlıkları sayesinde hükümet-i hamididen hürriyet cebren istirdad edilmiştir.”²⁰

10 Temmuz ıyd-i milli münasebetiyle tertib edilen merasimler, müsamereler ve neşriyatın ilk sayfasındaki haber-yorumlar meşrutî rejimin şöhretine koşullandırılmış vasıtalar olduğu gibi mezkûr rejimin müessisleri olan ve münci-i millet olarak tesmiye edilen cemiyetinde yıllık siyasi bilançolarına ilişkin bir muhasebesine imkân tanımıştır. Meşrutiyet ilanının üçüncü sene-i devriyesinde Tanin gazetesi mevzuya ilişkin muhasebeyi şu minval üzere tasvir ve tavih etmiştir. “Biz iki temmuz arasındaki farkı daha ziyade başka bir noktada görüyoruz. Fakat bu mukayesede kalbimize ferah ve tesliyet verecek mahiyette değildir. Bilakis te’sirimizi teşdid edecek bir safha gösteriyor. 324 senesi Temmuz’unda Devlet-i Aliye-i Osmaniye haricen son derecede müşkil ve vahim bir mevki’de bulunmakla beraber inkılabın vuku’yla her tarafta derin bir asar-ı hayret-i takdir uyanmıştı. Genç Türkiye’nin tulu’ her tarafta büyük bir şevk ile muhabbet ile alkışlanmıştı. 327 Temmuz’unda genç Türkiye ahval-i hariciye i’tibariyle yine pek parlak bir mevki’de bulunmuyor. Fakat kudumünü alkışlayan o tebrikler, o teveccühler ve muhabbetler! işte bu fark bize mucib-i ibret ve intibah olmalıdır. Demek 324 temmuz’ndan beri bir takım ahval cerayan etmiştir ki Avrupa efkâr-ı umumiyesinde bize karşı peyda olan hissiyat-ı muhabbetkâraneyi değiştirmiştir.

Bu cereyan iden ahval nedir? Neden dolayı bugünkü genç Türkiye üç sene evvelki genç Türkiye’nin ihraz ettiği mevki’-i şan ve şerefi muhafaza idememiştir. Zan iderizki memleketin istikbalini düşünenler için bu mesele bir cevap aramak bir vecibe-i vicdaniye

¹⁹ “Pek uzun senelerden beri devam iden su-i idare yüzünden aciz ve na-tüvan bir hale gelen Osmanlı hükümeti Abdülhamid’in idare-i zalımanesi altında bütün bütün sönüp gitmeğe mahkûm bir halde hatime-i ömrüne yaklaşıyordu.

Parçalanmak üzere bulunan vatanımıza hürriyet ve meşrutiyet iade-i hayat itdi. Vatanın beka bulması içinde bigâne çare, hürriyet ve meşrutiyetin idamesidir.” Bkz. Hüseyin Cahid, “**Siyasiyat-10 Temmuz**”, **Tanin**, 10 Temmuz 1325.

²⁰ **Sünühat**, 27 Temmuz 1911.

teşkil ider. Çünkü biz alem-i medeniyetin ne diyeceğine kulaklarımızı tıkayarak enzar-ı umumiye-i cihana karşı harb emiş bir halde yaşayamayız.

Bu mesele cevap aramak için bütün samimiyetimizle düşündüğümüz zaman vasıl olduğumuz netice şudur. 324 inkılabının alicenabane esasları, inkılabın bu memlekette adalet ve hürriyet esasları dairesinde bir inkılap ve teceddüd hazırlamak için yapıldığı adeta hatırdan çıkmış gibi davranıldı. Değişen şey devleti canlandıran esas ve kavaid değil zevahirden ibaret kanaati vücud bulmağa başladı.”²¹

SONUÇ

Kadim dünyanın kriterlerini mekânın ve zamanın imkânları dairesinde kendi gerçekliğini de dikkate alarak güncelleyen Osmanlı Devleti, farklı coğrafyalara ve çeşitli halklara karşı muktedir pozisyonunu muhafaza etmiştir. XIX. yüzyılda devletin Sened-i ittifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşruiyet teşebbüsü gibi manevraları, bir yönüyle muhataplarının meydan okumalarını teskin ve kendi iktidarını takviye etmek amacına matuf gelişmeler olarak ön plana çıkmıştır. Mezkûr manevraların müsamerelerle ve merasimlerle propagandasının yapılmaması bunların toplumsal hafızada yer etmesine engel teşkil etmiştir. Bu tür bir zaafiyet, Fransız İhtilali sonrasında ihdas edilen milli bayram anlayışına öykünerek telafi edilmiştir. Bu öykünme neticesinde II. Meşrutiyet’in ilan günü milli bayram olarak kabul edilmiştir.

Milli bayramların ihdası belli bir azınlıkla mukayyed fikirlerin umumileştirilmesi kaygısından ileri gelmiştir. Özellikle XIX. ve XX. yüzyılda müessis nizamın kurucularının gizli örgütler olması ve kurdukları düzenin muhataplarca pek bilinmemesi hem kendileri hemde düzenleri açısından büyük sıkıntılar oluşturmuştur. Örgütler bir tarafta kendilerini afişe etmek diğer anlamda getirdikleri yeni rejimlerin reklamlarını yapmak amacıyla muhatap kitlelerini belli günlerde belli saatlerde hatta belli dakikalarda aynı anda kendi heyecanlarına ortak edecek kutlama veya anmalar icad ederek mezkûr sıkıntıları teskin etmeye çalışmışlardır. Müessisan-ı meşrutiyet veya münci-i millet taltiflerine layık görülen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gizliliğinden kaynaklı korkuları izale etmek, istibdat rejimini mel’un ve meşruti rejimi meşhur etme amacına matuf ihdas edilen milli bayramın (ıyd-ı milli) amacının da yukarıdaki tespitin bir temsilinden ibaret olduğu muhtemeldir.

²¹ Hüseyin Cahid, “Siyasiyat-10 Temmuz”, **Tanin**, 10 Temmuz 1327.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Sünuhat

Tanin

ARAŞTIRMA ESERLER

BABANZADE İsmail Hakkı, “*Siyasiyat-10 Temmuz*”, **Tanin**, 10 Temmuz 1326.

CAHİD, Hüseyin, “*Siyasiyat-10 Temmuz*”, **Tanin**, 10 Temmuz 1325.

CAHİD, Hüseyin, “*Siyasiyat-10 Temmuz*”, **Tanin**, 10 Temmuz 1327.

ÇOLAK, Filiz “**II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)**” **Osmanlı İstanbulu V**, Edit: Feridun M. Emecen-Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

DERİNGİL, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji-II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İMAM-I Gazali, **Devlet Başkanlarına (Nasihât-ül-Mülûk)**, Terc: Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul 1969.

KARATEKE, Hakan, “*Who is the Next Ottoman Sultan? Attempts to Change the Rule of Succession during the Nineteenth Century*”, **Ottoman Reform and Muslim Regeneration (Studies in Honour of Butrus Abu Manneh)**, pp., 45.

ORTAYLI, İlber , **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul, 1983.

MİLLİ EĞİTİMİN MİLLİ HÂKİMİYET YÖNÜNDE ÖNEMİ

Erdal AÇIKSES*

Özet

Bir milletin yükselmesi veya geri kalmasının yanı sıra, birlik beraberlik içerisinde hareket etmeyi sağlayan ve millet olma vasfını ortaya çıkaran en önemli unsurlardan bir tanesi eğitimidir. Eğitim sadece maddi yönden güçlü olmayı sağlamaz. Özellikle devletine ve milletine hizmet etmeyi, ona karşı sorumluluk duygusunu, kültürel ve ahlaki birlikteliği sağlamak için gereklidir.

Türk toplumları her dönemde eğitim konusu üzerinde önemle durmaya çalışmıştır. Selçukludan itibaren Nizamiye Medreseleri olarak düzenli bir gelişme ve denetim yapılmaya çalışılmıştır. Eğitim kurumları Osmanlı Devleti'nde gelişerek, yükseliş döneminde birlik beraberliği sağlamıştır. Zaman içerisinde gelişmelere ayak uyduramayan ve yapısı bozulan medreselerde gerileme başlamıştır. Bu durumdan endişe duyanlar eğitim konusunda ıslahat yapmayı düşünmüşse de başarılı olamamışlardır.

Bunu fırsat bilen düşman devletler, amaçlarına ulaşmak için misyoner teşkilatlarıyla Osmanlı topraklarında yaptıkları faaliyetlerle, başta Gayrimüslim unsurlar olmak üzere, kendi kontrollerine alarak yerli yardımcı eleman olarak yetiştirmişlerdir. Müslüman halktan gelecek tepkiler sebebiyle, onlar üzerindeki faaliyetlerini gizli yollarla yürütmüşlerdir.

Osmanlı yetkililer tedbir almaya çalıştıklarında ise, verilmiş olan imtiyaz ve kapitülasyonlar sebebiyle engel olamamışlardır. Kendi aralarında rekabet olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin tepki ve tedbirlerine karşı, adeta bütün devletler ittifak içerisinde hareket etmişlerdir.

İsyancıların liderlerini yetiştiren, halkı ayaklandırmak ve bölmek için faaliyet yürüten misyoner teşkilatları, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüne kadar bu faaliyetlerine devam etmişlerdir. Daha sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile denetim altına alınan bu kurumlar, artık kendi hedeflerine hizmet edemediği için hemen hemen bütün müesseselerini kapatarak Anadolu'yu terk etmişlerdir. Fakat misyonerler faaliyet sahalarına işgal bölgesi derler.

---

* Prof. Dr. Erdal AÇIKSES, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. ELAZIĞ. eacikses@firat.edu.tr

Gitmek zorunda kaldıklarında, aynı bölgeye dönmek için fırsat yaratmaya çalışır, ortam hazırlar ve tekrar geri dönerler.

Milli olmayan ve denetlenmeyen bütün eğitim kurumlarının Hakimiyet-i Milliye için ne kadar zararlı olduğu bu faaliyetlerde açık bir şekilde görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Milli Eğitim, Misyonerlik, Milli Hakimiyet

THE IMPORTANCE OF NATIONAL EDUCATION FROM THE PERSPECTIVE OF NATIONAL SOVEREIGNTY

ABSTRACT

Education is one of the most important elements that help the rise of a nation and avoid the nation fall behind, provide common action in unity and reveal the feature of being a nation. The education doesn't only provide with prosperity. It is especially necessary for developing the feeling of serving to the nation and the state, the responsibility, and cultural and moral togetherness.

Turkish societies has always been trying to emphasize the education subject. Starting from Seljuks permanent improvement and control were provided by Nizamiye Madrasas. The educational institutions had been flourished in Ottoman State and ensured the unity within the society during the expansion and peak period. In time, since the madrasas could not catch up with the updates of their ages and because of their corrupted structure they had started to regress. Those who concerned about this had intended to make reforms, however they could not succeed.

The adversary states had taken this as an opportunity and in order to achieve their goals against Ottoman, they had started to fold up local supporters for them especially among non-Muslim elements by their missionary activities within Ottoman territory. Due to the probable reaction from the Muslim elements they had remained their missionary activities on Muslims in secret.

The Ottoman authorities could not prevent these activities because of the privileges and concessions. Even though they had rivalry among themselves, all states had acted together against Ottoman's reactions and precautions.

The missionary organizations that raised the leaders of the rebellious and operated accordingly in order to provoke and divide the society, had pursued their activities until the Legal Code for Unifying the Education. These organizations had shut down almost all of their institutions and left Anatolia because they could not serve for their targets owing to the controls of the Legal Code for Unifying the Education. But the missionaries call their field of activity as areas of occupation. When they have to leave these areas, they effort to create opportunities to come back, prepare the conditions and come back.

It has been obviously seen how the non-national and uncontrolled educational institutions are detrimental for the national sovereignty.

Key Words: National Education, Missionary, National Sovereignty

Giriş

Eğitim her toplumun önemsedığı bir husus olmuştur. Türk Milleti de her dönemde bu konuya önem vermiştir. Selçuklular döneminde açılan medreseler Osmanlı Devleti'nde gelişerek devam eder. Fatih Sultan Mehmet Han Dönemi'nde birçok okul açılarak gelişme sağlanmaya çalışılır ve öğretmenlerin yetişmesine önem verilir. Bu dönemde yüksek eğitim-öğretim dini eğitimden ayrı düşünülemezdi. Eğitim verenlerin bir kısmı kendini iyi yetiştirmişler ve mantık, matematik gibi dersleri de verebilmişlerdir¹.

Eğitim Osmanlı Devleti'nde genellikle vakıflar ve dini otoriteler tarafından verilirdi. Bu durum sadece Müslümanlar da değil Gayrimüslim unsurlar için de geçerliydi. Her cemaat kendi dini sistemiyle beraber eğitim sistemini de kurmuştu². Bu okullara devlet hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Devlet uhdesinde bulunan hiçbir gurubun, cemaatin eğitim ve dini konularında müdahalede bulunmamış ve yardımcı olmuştur. Bölgeye Bizanslıların hakim olduğu dönemde, diğer din ve kendi mezheplerinden olmayan kişilere baskı çok fazladır. Ermeni Papazian, Bizans döneminde *Ekmek- Şarap Ayini* ve ibadetlerini yapamadıklarını anlatırken, İstanbul'un Türkler tarafından alınmasını beklediklerini yazar³.

Eğitim için çok önemli bir araç olan matbaanın Osmanlı Devleti'ne girişi ve onu ilk kullanımı, İspanya'dan kaçarak gelen Yahudilerin beraberinde matbaalarını getirmeleriyle

---

¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1991, s. 5.

² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1989, s.69 vd.

³ Abdurahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara, 1997, s. 87.

olmuştur. Ermeniler yüz altmış, Rumlar ise Müslümanlardan yüz yıl önce İstanbul'da matbaayı kullanmışlardır. Müslümanlar arasındaki matbaanın gelip gelmemesi konusundaki tartışmadan diğer toplumlar etkilenmemiştir. Ayrıca batılı tarzda açılan ilk askeri okullarda, ihtiyaç duyulması sebebiyle, özellikle yabancı dil konusunda birçok Ermeni eğitim kadrosunda yer almıştır. Gelişmelerden etkilenen Rumların açmak istedikleri tıp okuluna izin verilmiş, gayrimüslimlerin kendi eğitimleri ile ilgili geliştirme isteklerine engel olunmamıştır⁴.

Misyonerlerin Osmanlı Eğitim Sistemine Giriş Sebepleri

Gerileme döneminde her müessesede olduğu gibi bozulmalar maarif sisteminde de görülmeye başlar. Aslında bir dereceye kadar maarifte ki gerileme diğer kurumlara da yansır. Bu gerileme Osmanlı Devleti toprakları üzerinde gözü olan devletleri harekete geçirir. Başta misyonerlik olmak üzere, bu devletlerin faaliyetleri yoğun bir şekilde artmıştır.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan beri var olan Haçlı ittifakının yıllar sonra ismini koydukları *Şark Meselesi* için Osmanlı Devletinde gösterilmiş olan bu hoşgörü zaman içerisinde bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gayrimüslim unsurlar, emperyalist devletlerin Osmanlı topraklarına nüfuzu için kullanılacak bir araç olarak görülmüştür. Bu amaçları için kapitülasyonlar ve imtiyazlarla ellerini güçlendirmiş ve misyonerlerini göndererek faaliyet sahalarını belirlemişlerdir.

1815 Viyana Kongresi, Avrupa devletleri arasında bir ittifak oluşturmak ve adeta Osmanlı Devleti'ni parçalamak için bir toplantı halini almıştır. Bu toplantıya bütün devletler katıldığı halde Osmanlı Devleti çağırılmamıştır⁵. Bu toplantılarda Avrupa'ya, Bulgaristan ve Arnavutluk⁶ ilave edilerek tamamen kıtadan uzaklaştırma hedef alınmıştır. Asya ve Afrika'da Lübnan Bunalımı⁷, Mısır ve Arabistan Yarımadası'nda yöneticilerle temas ve müdahale ile Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırma ve sömürme planları yapılmıştır.

⁴ Y. Akyüz, *a.g.e.*, s. 164 vd.

⁵ Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1980, s. 45 vd.

⁶ T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Siyasi Envanter Kataloğu, Dosya No: 82, Sıra No:2 Tarih: 1330.3.15

⁷ Lübnan'daki gelişmeler için Bkz. İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, 1989, s. 7 vd.

Bu planlar geliştirildikten sonra sıra Anadolu'ya gelecekti ve bunun için de hazırlık yapılacaktı. Anadolu da kullanılacak üç gurup vardı, Ermeniler, Rumlar ve Nasturiler. Burada uygulanan, adeta bir rekabetin belirtisiydi. Nasturileri kullanmak için, Rusya, İngiltere ve Amerika bir mücadele içerisine girmişlerdi. Bu mücadele Nasturileri de bölmüştür. Misyonerlerini kullanarak gayelerine ulaşmak isteyen devletler, bu faaliyetlerinin yanında, para yardımı ve Müslüman halka karşı kin saçmak şeklindeki alternatifleri de kullanmışlardır. Rusya, bölgeyi özellikle İngiltere'ye kaptırmamak için Nasturiler arasındaki farklı görüşleri kullanarak onları ikiye bölmüştür. Bir gurup Rusya'ya yanaşırken diğer gurup İngiltere ve Amerikalı misyonerlerle hareket etmiştir⁸. Burada yapılan faaliyetler Nasturilerin gelişmesini sağlamak ve haklarını korumak değil; bölgedeki nüfuzlarını güçlendirecek bir toplum oluşturmaktır.

Aynı uygulamalar Ermeniler üzerinde de yapılmıştır. Gregoryen mezhebine bağlı olan Ermenileri kendi tarafına çekmek için daha önce var olan Roma (Papalık) - Rusya mücadelesi diğer devletlerin de iştirakiyle daha fazla artmış ve nihayetinde Ermenileri, Ermeni Katolik, Ermeni Protestan ve kendi eski mezhepleri olan Ermeni Gregoryen olarak üç guruba ayırmışlardır. Bölünen Ermeniler birbirlerine düşman olmuş, olaylar başlamış, birbirlerinin evlerini dahi yakacak derecede bir kin ortamı oluşmuştur. Mahalleleri ve mezarlıkları dahi ayrılır olmuştur⁹.

Rumlar üzerinde özellikle patrikhanenin tepkileri ve Yunanistan'ın kurulmuş olmasından dolayı çok fazla bir faaliyet yapmaya cesaret edememişlerdir. Fakat zaman içerisinde bölgelerdeki faaliyetleri sonrası özellikle Karadeniz Bölgesi'nde Rumlar üzerinde de faaliyetlerini artırmışlardır. Amerikalılar, Merzifon Amerikan Kolejinde Pontus Rum Devleti yöneticilerini yetiştirmek adına dernekler kurarak altyapı oluşturmuşlardır¹⁰. Çünkü misyonerler bir bölge üzerinde kontrollerini devam ettirmek için o bölgenin yöneticilerini yetiştirerek nüfuzlarının kalıcı olmasına çalışırlar. Bu konuda Amerika biraz daha tecrübelidir. Çünkü Bulgar ihtilalcilerin liderlerinin hemen hepsi Amerikan Robert Koleji'nde

⁸ Mehmet Çevik, 'Büyük Devletlerin Doğu Anadolu ve Kuzey Irak Politikalarında Bir Başka Unsur Nasturiler', *Beşinci Askeri tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1996, s. 88 vd.

⁹ Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 2003, s. 199 vd.

¹⁰ Gülbadi Alan, 'Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi', *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10., Kayseri, 2001, s. 199 vd.; Mesut Çapa, *Pontus Meselesi*, Ankara, 1993, s. 28-29.

yetiştirilmiştir. Bu konu Osmanlı yetkililerine kendileri tarafından da itiraf edilmiştir¹¹. Özellikle belirtmekte fayda olan bir diğer konu, bu kolejin ilk Bulgar mezunlarından bir kısmı Bulgaristan'da başbakanlık görevinde bulunmuşlardır¹².

Beyrut Amerikan Koleji ise, Robert Koleji'nin Bulgarlar için üstlendiği rolü Araplar için üstlenmiş ve bölgenin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasında rol oynamıştı¹³. Misyonerlerin asıl meselesi Osmanlı Devletini parçalamaktır. Bunun için de ne gerekiyorsa yapmışlardır. Merzifon'daki Amerikan Koleji müdürünün diğer bir misyonere yazdığı mektubunda ki, “*Hıristiyanlığın en büyük ve en güçlü rakibinin İslamiyet olduğu gibi Türkiye de en kuvvetli İslam Devleti'dir. Gerekirse sonucu elde etmek için 500 yıl dayanacağız*” şeklindeki ifadeler, sonuç alınıncaya kadar bu hareketlerinin devam edeceği, açık bir şekilde anlatılmıştır¹⁴.

Misyonerlerin Sahalarını Belirleme ve Metotlarını Geliştirme Aşamasında ki Faaliyetleri

Misyonerler, sadece okul ve kilise faaliyetlerinde bulunmamış, amaçları için hangi kuruma ihtiyaç duyulmuşsa her bölge için ayrı bir plan yapmışlardır. Okulların yanında, hastaneler, iş atölyeleri, matbaa, kütüphane, spor tesisleri, dilsiz okuluna kadar birçok kurum açılarak; adeta kompleks bir kampüs haline getirilmiştir. Bunlar çok gösterişli ve buldukları bölgeye hakim yerlere kurulmuşlardır. Özellikle Amerikan binaları dikkate değer yerler seçilerek yapılmıştır. İşgal kuvvetleri de bu binaları karargah olarak kullanmışlardır.

Misyonerler, Osmanlı Devleti'nde gittikleri bölgelerde azınlıklar üzerinde etkileri sonrası, yabancı devletlerin kontrolü altına girmeye ve himaye edilmeye başlamışlardır. Daha sonra o devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki hedef ve siyasi görüşleri doğrultusunda çalışmalarına devam etmişlerdir¹⁵.

¹¹ T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Hususi 1318No:634-32, Tarih 10. Ş. 1318, (Yıldız sarayı Hümayunu Başkıtabet Dairesi No:7003).

¹² Ayten Sezer, ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’de Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri’, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ekim 99, Osmanlı Devleti’nin 700. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1999, s. 174.

¹³ Osman Özsoy, ‘Türk-Amerikan ilişkilerinin İlk Dönemi ve Amerika’daki İlk Tanıtım Faaliyetleri’, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 114, İstanbul, 1998, s. 195-196.

¹⁴ Yılmaz Kurt, Pontus Meselesi, Ankara, 1995, s. 162-167.

¹⁵ İlknur Polat, ‘Atatürk ve Milli Eğitim’, *Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Mayıs, 1989, Yıl 2, Sayı 3, Ankara, 1989, s. 439.

Avrupa'daki devletlerden çok sonraları faaliyetlerine başlamasına rağmen, Amerikalı misyonerler bu konuda en çok mesafe kat eden olmuştur. Amerika'nın bu faaliyetleri için Anadolu çok önemliydi. 1880 tarihli bir raporda “*misyoner faaliyetleri açısından Türkiye, Asya'nın anahtarıdır.*” ifadeleri kullanılmıştır¹⁶. Misyonerler emperyalist devletlerin aynı zamanda ticari faaliyetlerinin de öncüleriydi. Harput Amerikan Konsolosu, hazırlamış olduğu bir raporda, “*Amerikan ticaretini başlatan, Van ve Bitlis'te yer belirleyen, Amerikan fikir ve müesseselerini yaymada ciddi ve etkin bir şekilde çalışan koloniler, ayrı bir hak ve korumaya sahiplerdir.*” şeklindeki ifadelerinde ticareti başlatanların misyonerler olduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir¹⁷.

Almanya ve İtalya birliğini sağlayıp güçlendikten sonra, hedef belirledikleri yerlerde onlarda faaliyetlerine başlamışlardır. Almanya çoğunlukla Bağdat Demir Yolu'nun geçtiği bölgeye ağırlık vermişti¹⁸. İtalya ise daha çok Arnavutluk, Trablusgarp ve İstanbul başta olmak üzere kendine yakın ve Osmanlı'nın batı bölgelerinde okul açmıştır¹⁹. Adeta bir yarış içerisinde hedef bölgelerinde faaliyet yürütmüşlerdir. Kendi aralarındaki rekabete rağmen, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifak yapmayı da ihmal etmemişlerdir. Kapitülasyonlar, imtiyazlar, Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri önlemesi de mümkün değildi. Ayrıca misyon bölgelerinde konsolosluklar açarak, misyonerlerin bir kısmını buralarda görevlendirmişlerdir. Bu görevlerin bir kısmına da kendi yetiştirmiş oldukları yerli yardımcılarını atamışlardır. İttifak içerisinde olan batılı devletler, başka misyonerleri de adeta kendi konsoloslarının koruması altına almışlardır²⁰.

Misyonerlerin en çok kullandıkları araçlardan bir tanesi de yayın faaliyetleriydi. Eğitimleri için gerekli kitapları basmanın yanında, faaliyet yapacakları topluma benliklerini hatırlatacak ve ayrı bir gurup oluşturacak, kendi nüfuzları altına almayı sağlayacak yayınları da yapıyorlardı. Hemen hemen faaliyet yapan her devletin matbaaları vardı. Bu konuda da gerektiği zaman birbirlerine yardımcı da olmuşlardır. Amerikalılar, Osmanlı coğrafyasına

¹⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989, s.29.

¹⁷ *American National Archives, T. 579, Rol. 1, No.136, s.27.*

¹⁸ Ayhan Doğan, “Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayılmacılığı: Maraş Örneği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, S. 13 (2), Gaziantep, 2014, s. 439 vd.

¹⁹ Ebru Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2007, s. 88 vd.

²⁰ Frederick Davis Greene, *The Armanian Crisis in Turkey*, New York, 1895, s. 165.

yöneldiğinde İngiltere'nin Malta'da bulunan matbaasında bu faaliyetlerine başlamışlardır. İhtiyaç duyulan birçok dilde yayın yapılmıştır.

Malta'daki matbaada 1828 yılına kadar 62 Rumca, 42 İtalyanca yayın yapılırken, sadece bir adet Ermeni Harfli Türkçe eser basılmıştır²¹. Bu eserlerin Rumca ve İtalyanca olarak basılmasında Malta'da İtalyancanın hakim dil oluşu ve o dönemde Rumlar üzerindeki faaliyetleri sebebiyle, Rumları etkileme amacı etkili olmuştur. Ermeniler üzerindeki faaliyetler arttıkça Ermenice yayınlar da artmıştır.

Dikkat çeken diğer bir konu ise Ermeni Harfli Türkçe ve Grek Harfli Türkçe basılmış yayınlar olmasıdır. Bu yayınlar daha çok Türkçe konuşan Rum ve Ermenilere kendi alfabelerini tekrar kullanmalarını sağlayarak, Ermeni ve Rumca öğretmek ayrılık ruhlarını körüklemektir. Türkçe bildikleri ve konuştukları için de bu yayınlarını Türkçe yapmışlardır²². Matbaa konusunda bütün misyonerler çok düzenli çalışma yürütmüşler ve her gittikleri bölgede o bölgenin diliyle yayın yapmışlar ve birbirlerine de yardımcı olmuşlardır.

Sadece Amerikalıların Malta Matbaası adlı ilk matbaalarında, ilk on yıllık dönemde, çeşitli kitap, broşür ve risaleden oluşan toplam yirmi bir milyon sayfalık 350.000 kitap basmışlardır. Önceleri kendilerine yardımcı olan İngilizlerin daha sonra çatışan menfaatleri gereği oluşan tepkileriyle, matbaalarının bir kısmını İzmir'e, bir kısmını da Arapça konuşulan bölgelerde ki faaliyetleri için Beyrut'a taşımışlardır²³.

Misyonerlerin her bölgede, ilk yaptığı faaliyetler ağırlıklı olarak yerli yardımcı yetiştirerek sahalarını genişletmektir. Bu sebeple yetiştirdikleri elemanları yurtdışına göndererek eğitimlerini tamamlayıp tekrar geri dönmeleri sağlanarak yardımcı eleman olarak kullanırlardı. Bu yerli yardımcıları başarılı erkek ve kız çocuklardan seçilirdi. Bunlar bazen geri dönmek istemezlerdi. Onun için kız çocukları gönderilerek evlendirilirdi. Harput Amerikan Konsolosluk verilerine göre 1900'lü yıllarda, daha önceden giden bekar erkekler ile evlendirilmek üzere her yıl 100 Ermeni kızı Harput'tan Amerika'ya gönderilirdi²⁴. Bu aynı

²¹ Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı", *Murat Sarıca Armağanı*, İstanbul, 1988, s. 269.

²² Akdes Nimet Kurat, *Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1900-1959)*, Ankara, 1959, s. 51.

²³ Amerikalıların yayın faaliyetleri için Bkz. Frederick Davis Greene, *The Armanian Crisis in Turkey*, New York, 1895, s. 151 vd.; Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı", s. 267-285.

²⁴ Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984)*, Ankara, 1985, s. 104.

zamanda Amerika'ya giden Ermenilerin başkalarıyla evlenip oraya yerleşmelerini önlemek için alınmış olan bir tedbirdir.

Ayrıca kız çocuklarını, kendi bölgelerinde daha etkili olmak için açılan yatılı kız okullarında yetiştirerek, saha genişletmesi için bir araç olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda bu kız çocukları kendi yetiştirdiği yerli yardımcıları için eğitilmiş gönüllü birer eş olacaklardı²⁵. Misyonerler Yunanlıların bağımsız bir devlet kurmalarında, özellikle kendilerinin Atina'daki okullarının etkili olduğunu, Ermenilerinde güçlü olabilmesi için bu tür okullara ihtiyacı olduğunu belirtirler²⁶.

Eğitim için yurtdışına göç zamanla artmaya başlamış ve bu konu Osmanlı Devleti'ni kötüler için bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır. Göçlerdeki artışın sebebi, misyonerlik faaliyetleri yapan devletlerin, kendi yetiştirdiği kişilere iş imkanı sağlamaları, yapılan yatırımlar ve gidenlerin varlık içerisindeki hayatları göçteki artışın sebebi olmuştur. Dolayısıyla yurtdışına gidenler sadece eğitim için değil, zengin hayat şartlarına sahip olmak ve para kazanmak için göç etmişlerdir.

Bu konu göç edenlerin baskı gördüğü rahat olmadıkları gibi bir anlatımla, batıda bir Türk düşmanlığı oluşturmaya başladı. Bu durumdan, konsolos ve misyonerler de faydalanmak istediler. Aslında göçün sebebinin baskı olmadığını farkındaydılar. Fakat batının dikkatini çekmesinden de memnunluk duyuyorlardı²⁷. Fakat göç edenler sadece Hristiyanlar değildi. Birçok Müslüman Osmanlı vatandaşı da başta Amerika olmak üzere göç etti. Bunda misyonerlerin çok etkisi vardı. Müslümanların göçü, Osmanlı topraklarında Müslümanlar üzerinde cesaret edemedikleri din değiştirme faaliyetleri için bir fırsat olabilirdi²⁸.

Yıllarca Osmanlı Devletine baskı yaparak almış oldukları kapitülasyon ve imtiyazlarla elde ettikleri imkanları kullanarak her bölgeye açmış oldukları bu okullar ve diğer kuruluşlarıyla kendi menfaatleri için çalışmışlardır. Belirlemiş oldukları bölgelerde, azınlık ruhunu körükleyerek, kendi nüfuzlarına aldıkları Gayrimüslim unsurları kullanarak, Osmanlı Devletini bölmeye çalışmışlardır. Bölgede huzursuzluk çıkararak, isyanlara sebep olmuş ve milyonlarca ifade edilecek sayıda insanın hayatına mal olmuşlardır.

²⁵ Frank Andrews Stone, *Academies For Anatolia*, Boston, 1984, s. 116; Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, s.85-86.

²⁶ Henry Franşhawe Tozer, *Türkîsh Armenia and Eastern Asia Minor*, London, 1881, s. 234-235.

²⁷ *American National Archives, T. 579, Rol. 1, No.29, 22 Ocak 1901.*

²⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Erdal Açıkse, "Amerika'dan Harput'a Harput'tan Amerika'ya Göç", *Dünü ve Bugünüyle Harput, C. 1, Ankara, 1999, s. 169-185.*

Önce faaliyet yürüttüğü kitleyi kendi arasında huzursuzluk çıkararak bölmüş ve kendine bağlı bir hale getirmişlerdir. Özellikle açmış oldukları kurumların bulunduğu bölgelerin bir haritası çizilecek olursa, genellikle gizli antlaşmalarda kendi aralarında imzalamış oldukları Osmanlı Devletini bölme haritalarıyla benzerlik bulunduğu görülecektir. Osmanlı Devleti'ne imzalatılmak istenen Sevr Antlaşması haritası her devletin açtığı kurumların yoğunlukta olduğu bölgelerle eşleşecektir.

İngiltere, çoğunlukla Asya ve Arap Coğrafyası ve Irak'ta ağırlıklı faaliyet yürütmüştür. Fransa, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu faaliyet alanı olarak seçmiştir. Amerika mandasında bir Ermenistan²⁹ ve Chester Projesi'nin haritası çizilince Amerikan okullarının yerleri tespit edilmiş olur. Berlin Bağdat Demiryolu haritası Alman okullarının haritasını daha güzel anlatır. İtalyanların okulları hep Roma'nın varisi hayali üzerine şekillenmiştir. Böl parçala yut veya yönet.

Milli Eğitimin Kurulması İçin Yapılan Çalışmalar

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok müesseseleri terk edip giden misyonerler, nöbetçi olarak bıraktıkları kişilerle faaliyetlerine devam etmeye çalışmışlardır. Amerikalı misyonerler devletlerinin savaşa girmesine kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Amerika'nın savaşa girmesiyle misyonerleri yurt dışına çıkmışlardır. Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar geri dönen misyonerler, her bölgede faaliyetlerine devam etmişlerdir. Milli Mücadele'nin en sıcak dönemlerinde dahi bu konu gündeme gelmiş ve "Maarif Kongresi" toplanarak sıcak savaşla beraber cehalet ve düşmanların yapmış olduğu iç karışıklıkları önlemek için çalışmalar başlatılmıştır³⁰.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışında, dolaylı da olsa etkili olan bu faaliyetler, Lozan Barış Antlaşması'yla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Lozan da, en çok tartışılan konulardan bir tanesi de misyonerlerin açmış olduğu kuruluşlar olmuştur. Lozan Barış Antlaşması sonrası da bu konu tartışılmaya devam edilmiştir³¹. Daha sonra Tevhid-i Tedrisat kanunuyla bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'nın kontrolüne bırakılmıştır. Eğitimin ele alınış

²⁹ Henry Franşhawe Tozer adlı bir seyyah, Harput'taki seyahati sırasında, misyonerler ile yaptığı bir sohbet, "bölgeyi ileri tarihte kurulacak Ermeni Hükümeti'nin yöneteceğini ve orada görevli elçi misyoner ve görevlilerin orada ikamet eden birer yerli idareci olarak görev yapabileceklerini ve bölgenin kendileri tarafından daha kolay kontrol edileceğini ifade ettiklerini" belirtir. Bkz. Henry Franşhawe Tozer, *a.g.e.*, s. 228 vd.

³⁰ Mustafa Turan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Tevhid-i Tedrisat", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 288, Ankara, 2011, s. 191 vd.

³¹ Engin Deniz Tanır, "Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu (1923-1924)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 56, Bahar 2015, s. 177-208.

sebebi de, eğitimi geliştirmenin yanı sıra, bu tür faaliyetleri kontrol altına almak içindir³². Bu şekilde denetim altına alınmaya başlanan bu kuruluşlar, artık kendi hedeflerine hizmet edemeyeceklerini anladıkları için, çaba göstermelerine rağmen birer birer kapanmıştır.

Sonuç

Misyonerler faaliyet sahalarına “işgal bölgesi” ismiyle anarlar. Hiçbir zaman terk etmezler. Terk etmek zorunda kalınca da, tekrar geri dönebilmek için fırsat arar ve bunun için çaba sarf ederler. Yeni uygulamalar ve guruplar bularak tekrar geri dönerler. Yetiştirmiş olduğu kişileri belli makamlara getirerek kendilerine imkan sağlarlar. Bölgede daha önce kullandıkları kadar çok sayıda Gayrimüslim olmadığına göre, bölgede insanları kendi aralarında sürtüşmeye sokarak, nüfuzu altına alacağı bir gurup oluşturmaya çalışırlar.

Bu sebeple, daha önce çizilmek istenen haritalara daha dikkatli bakarak, başta eğitim veren kurumlar olmak üzere, kontrol edilerek gelişmesini sağlayarak, birlik beraberlik ruhunu kuvvetlendirmek gerekir. Yakın zamanda Türkiye üzerine oynanan oyunlardan bir tanesinde, Müslüman görünümlü insanlarca, dersane, okul gibi yerlerde yetişen kişilerin kullanılması haline dönüşmüştür. Yetiştirmiş oldukları yerli yardımcılarını birçok etkili makama getirerek, devletleri nüfuzları altına alarak yönetmeye çalışacaklardır. Bu konu bizlerin tespitlerinden öte misyonerler tarafından da dile getirilmiştir.

Milli egemenliğine sahip olmak isteyen devletler, başta yöneticilerini, askeri personelini, hukuk, sağlık ve eğitimcilerini yetiştireceği milli bir eğitim sistemi kurması gerekmektedir. Bu yapılmadığı takdirde, fırsat kollayan devletler, misyonerleri, konsolosları ve diğer personelleri tarafından eğitilen yerli yardımcılarını kendi menfaatleri için kullanmaya devam edeceklerdir.

KAYNAKÇA

1-ARŞİV BELGELERİ

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Siyasi Envanter Kataloğu, Dosya No: 82, Sıra No:2 Tarih: 1330.3.15

³² Rukiye Demirel, *Tevhid-İ Tedrisat Kanunu Ve Atatürk Dönemi Uygulamaları*, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2009, s. 54 vd.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Husisi 1318No:634-32, Tarih10. Ş. 1318, (Yıldız sarayı Hümayunu Başkitabet Dairesi No:7003).

American National Archieves, T. 579, Rol. 1, No.136, s.27

American National Archieves, T. 579, Rol. 1, No.29, 22 Ocak 1901.

2-TETKİK ESERLER:

ACAR, İrfan C.; *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara, 1989.

AÇIKSES, Erdal; *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 2003.

AÇIKSES, Erdal; “Amerika'dan Harput'a, Harput'tan Amerika'ya Göç”, *Dünü ve Bugünüyle Harput*, C. 1, Ankara, 1999, s. 169-185

AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1989.

ALAN, Gülbadi; ‘Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi’, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10., Kayseri, 2001, s. 183-208.

ÇAPA, Mesut; *Pontus Meselesi*, Ankara, 1993.

ÇEVİK, Mehmet; ‘Büyük Devletlerin Doğu Anadolu ve Kuzey Irak Politikalarında Bir Başka Unsur Nasturiler’, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara, 1996, s. 88-100.

DEMİREL, Rukiye; *Tevhid-i Tedrisat Kanunu Ve Atatürk Dönemi Uygulamaları*, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2009.

DOĞAN, Ayhan; “Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayımcılığı: Maraş Örneği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Sayı 13 (2), Gaziantep, 2014, s. 437-462.

GREENE, Frederick Davis; *The Armanian Crisis in Turkey*, New York, 1895.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989.

KOCABAŞOĞLU, Uygur ; “Osmanlı İmparatorluğunda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı”, *Murat Sarıca Armağanı*, İstanbul, 1988, s. 267-285.

KOÇER, Hasan Ali; *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1991,

KURT, Yılmaz; *Pontus Meselesi*, Ankara, 1995.

KURAT, Akdes Nimet; *Türk- Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1900-1959)*, Ankara, 1959.

KÜÇÜK, Abdurahman; *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara, 1997.

ÖZSOY, Osman; ‘Türk-Amerikan İlişkilerinin İlk Dönemi ve Amerika’daki İlk Tanıtım Faaliyetleri’, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 114, İstanbul, 1998, s. 193-200.

POLAT, İlknur; “Atatürk ve Milli Eğitim”, *Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Mayıs, 1989, Yıl 2, Sayı 3, Ankara, 1989, s. 437-445.

SEZER, Ayten; ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’de Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri’, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ekim 99, Osmanlı Devleti’nin 700. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1999, s.169-184.

STONE, Frank Andrews; *Academies For Anatolia*, Boston, 1984.

ŞİMŞİR, Bilal; “Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine “, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984)*, Ankara, 1985, s. 79-124.

TANIR, Engin Deniz, “Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu (1923-1924)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 56, Bahar 2015, s. 177-208

TOZER, Henry Franşhawe; *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London, 1881.

TURAN, Mustafa; “Osmanlı’dan Cumhuriyete Tevhid-i Tedrisat”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 288, Ankara, 2011, s 191-197

ÜÇÖK, Coşkun; *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1980.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MİLLİ İRADENİN OLUŞUM AŞAMASI: SEÇİMLER(1908-1923)

FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC OF TURKEY THE PROCESS OF
FORMATION OF NATIONAL WILL: ELECTIONS(1908-1923)

ERDAL AYDOĞAN* - TANSU BARIŞ MAHMUTOĞLU**

ÖZ

Demokrasi kavramının zaman içerisinde, toplumdan topluma farklılaştığını, dinamik bir biçimde içerik değiştirdiğini söylemek mümkündür. Dünden bugüne şartlar ne kadar değişirse değişsin, insanlık ve toplumlar ne kadar gelişirse gelişsin, ülkelerin siyasal sistemlerinin ve anlayışlarının demokratik olup olmadığının en önemli kıstası seçim uygulamaları ve seçim sistemleridir.

Türk demokrasi tarihinin benzer bir süreç takip ettiği ve gittikçe olgunlaştığı gerçeğinin de altını çizmek gerekir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk modernleşmesi çeşitli evrelerden geçmiştir. Sened-i İttifak, Tanzimat, I. ve II. Meşrutiyet deneyimleri Türk demokrasinin en önemli evreleri olarak kabul edilmektedir. Bu deneyimlerin bir neticesi olarak anayasalı sisteme geçiş beraberinde de seçimleri getirmiştir. Zaman zaman halkın yönetime katılımı hususunda çeşitli tartışmalar yaşansa da bu süreç günümüze kadar eksiklerini tamamlayarak ciddi mesafeler katetmiştir.

1908-1923 yılları arasında gerçekleştirilen seçimlerde birçok farklı fikirde siyasi partinin yarışa katılmasının da demokrasinin ve demokrasi bilincinin halk zihninde iyice oturmasını sağladığı ve kurumsallaştığı söylenebilir. Bu süreçte siyasi partiler kadar çeşitli dernekler, basım-yayım organlarının da taraf ve/veya karşıt olması seçimlerin büyük bir olgunluk içerisinde yapılmasını sağlar.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Millî İrade, Seçim, Demokrasi, Mebusan Meclisi

---

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

** Dr., Jandarma Genel Komutanlığı.

ABSTRACT

It could be said that the concept of democracy has changed over time, has differentiated from society to society, and has changed its content dynamically. No matter how much the circumstances have changed from past to today and no matter how much humanity and societies have developed, the most important criterion of whether the political systems and their conceptions are democratic or not, is the election practices and electoral systems of countries.

It is also to be emphasized that the history of Turkish democracy has followed a similar process and has matured over time. Turkish modernization from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey has gone through various phases. The Sened-i İttifak (the charter of alliance between the Sultan and nobles), the eras of Tanzimat (reform), I. and II. Meşrutiyet (constitutionalism) are regarded as the most important stages of Turkish democracy. After these experiments with the democracy, the transition to the constitutional system brought about the elections. Even though there have been some discussions about the participation of the people to the administration occasionally, this process has covered a lot of ground by overcoming the deficiencies until today.

It could be said that the participation of the political parties with several different opinions, in the elections held between 1908 and

1923 demonstrates that democracy and the consciousness of democracy have been really imprinted on people's mind and these political parties have been institutionalized in democracy. Within this period, the fact of that various associations, printing-publishing organs as well as political parties support or dissent any political party ensure that elections could be held in a great maturity.

Key Words: Meşrutiyet (constitutionalism), National Will, Election, Democracy, the first Turkish parliament

GİRİŞ: Demokrasi ve Seçimler

Çoğunluk yönetimi olarak tanımlanan demokrasi düşüncesinin temelinde; toplum hayatını yönetecek otoritenin, topluluğu oluşturan tüm bireylere dayanması ilkesi yatar. Böylece yöneticilerle yönetilenler arasında bir özdeşleşmeyi, halkın halk tarafından ve halk için yönetilmesini gerekli kılar. Demokrasinin tanımında felsefi bir derinlik ve zamana göre değişen yanları vardır. Tarihsel süreçte demokrasi üç kategoride kendini göstermiştir. Bunlar:

Doğrudan demokrasi, yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasi... Günümüzde doğrudan demokrasinin günümüz şartlarında uygulanmasının imkansızlığına rağmen, egemenlik yapma yetkilerinin millet adına bir veya birden fazla kurum ve kişiler tarafında kullanılması olan temsili demokrasinin uygulandığı ülkelerde egemenlik hak ve yetkileri millet adına kullananlar prensip itibariyle parlamento gibi seçilmiş kurul halinde çalışan organlar aracılığıyla kullanılır.¹

Demokrasi kavramının zaman içerisinde ve toplumdan topluma farklılaştığını, dinamik bir biçimde içerik değiştirdiğini söylemek mümkündür. Dünden bugüne şartlar ne kadar değişirse değişsin, insanlık ve toplumlar ne kadar gelişirse gelişsin, ülkelerin siyasal sistemlerinin ve anlayışlarının demokratik olup olmadığının en önemli kıstası seçim uygulamaları ve seçim sistemleridir.²

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e demokrasi mücadelesinde de benzer bir sürecin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu durum Türk toplumunun kültürleşmesine paralel yaşanmıştır. Yani Türk modernleşmesi temelde irade değişikliğini hedefine koymuş bir süreci de ifade eder. Günümüze kadar da bu yolda büyük bedeller ödenmiştir.

A- II. Meşrutiyet Yılları ve 1908 Seçimleri

XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin adeta yarı sömürge bir devlet konumuna düşmesi karşısında Osmanlı yöneticileri ve aydınları yeni arayışlara girmiştir. Bu arayışların yürütülmesinde içe dönük olduğu kadar dışa dönük bir gelişmelerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın, 8-9 Haziran 1908 tarihleri arasında Reval'de Osmanlı Devleti'nin geleceğini ele almaları ve kendi aralarında yaptıkları paylaşımlar süreci hızlandırıcı ve sürükleyici olmuştur.³

Yaşanan bu kaostan⁴ kurtulmanın yolunu Meşrutiyet'in yeniden ilanında gören İttihatçılar, Meşrutiyeti ilan ettirmek üzere harekete geçmiştir. Onlara göre Makedonya Meselesi ve Reval Görüşmeleri, Meşrutiyetin ilan edilmesinde yeterli birer sebebi.⁵ Bu

---

¹ Zekeriya Yıldız, Politika Sözlüğü, İstanbul, 2013, s.67.

² Erem Sarıkoca, Türkiye'de Seçim Sistemleri ve Demokrasi, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010, s.69.

³ Lord Kinross, Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Çev. Necdet Sander, Sander Yayınları, İstanbul, 1984, s.58.

⁴ İttihatçılar, Reval Görüşmeleri'ni protesto edip bir manifesto hazırlayarak büyük devletlerin konsoloslarına göndermişlerdir. Faik Reşit Unat, İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s.158.

⁵ Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Çelçüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.249-250.

durum karşısında II. Abdülhamit, ilk Mebusan Meclisi'nin kabul etmiş olduğu Kanûn-ı Esâsî'nin yürürlükte olduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır.⁶

Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile 1877'de çıkan seçim kanunu tekrar gündeme gelmiş, "İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı (Milletvekilleri Seçimi Geçici Kanunu)" adı altında bazı değişikliklerle yeniden yayımlanmış, Temmuz 1908 tarihli İrade-i Seniyye ile meclisin toplanmasına karar verilerek kasım sonu ile aralık başında seçimler yapılmıştır.⁷ Osmanlı Devleti'nde yapılan seçimlerin üçüncüsü olan 1908 seçimleri, 1877-1919 tarihleri arasında gerçekleşen altı seçimin en demokratik olanıdır. Bu seçimlerin başka bir özelliği de siyasi grupların/partilerin girdiği ilk seçim olmasıdır. Seçimlere katılan partiler arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Ahrar Fırkası en dikkat çeken siyasi partileriydi.⁸

"Hürriyetin İlanı" diye adlandırılan İkinci Meşrutiyet'in hemen ardından yapılan 1908 seçimleri, iki siyasî teşekkül arasında şiddetli propaganda ve çekişmeler arasında geçmiş; bütün memlekette büyük bir heyecan yaratmıştır. Ülkedeki bu gelişme her kesim tarafından büyük bir gün olarak kutlanırken, Osmanlı Devleti'nde "İyd-i Milli/Hürriyet Bayramı" olarak meclis kararıyla yasalaşmış ve uzun yıllar kutlanmıştır (1935'e kadar). Bu bayram aynı zamanda Osmanlı siyasi geleneğinde ilk resmi milli bayram olarak kabul görmüştür.⁹

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Türk demokrasi tarihinde dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Özellikle 31 Mart Vakası süreci İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kuruluş ruhuna uygun olarak beklediği fırsatı vermiştir: artık hayal edilen yeni siyasal yapı için gerekli adımlar atılabileceği gibi bu maksatla padişah iradesi yerine millet iradesi daha da güçlü bir şekilde ifade edilebilirdi. Yaşanmışlıklar ve yaşanması muhtemel bütün sorunlara rağmen ciddi bir süreç başlamış ve ülkede seçimlerin yapılması için çalışmalar başlamıştır.

Mebus seçiminin iki dereceli olması Heyet-i Mebusan'da eleştirilere neden olmuştur. Bazı üyeler iki dereceli seçim yöntemini şiddetle eleştirerek, daha önce Kanûn-ı Esâsî ile öngörülen serbest seçim yönteminin bu vesile ile daraltıldığını iddia etmişler ve doğrudan (tek dereceli) seçim talep etmişlerdir. Hatta doğrudan değil de iki dereceli yapılan seçimin Kanûn-ı Esâsî'ye aykırı olduğu dahi ileri sürülmüştür. Buna karşı çıkan üyeler ise halkın henüz bu olgunluğa ve yeteneğe ulaşamadığını açıklamışlardır. Bu görüşlere karşı olarak da Heyet-i

⁶ Hüsrev Tokin, *Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s.38.

⁷ Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV Yayınları, Ankara, 2003, s.83.

⁸ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", *Toplumsal Tarih*, (64), Tarih Vakfı Yayınları (İstanbul, Nisan 1999), s.21.

⁹ Hatem Türk, *10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı Türk Aydınlarının II. Meşrutiyet'in İlanı Hakkında Duygu ve Düşünceleri*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2008, s72.

Mebusan'da Osmanlı vatandaşlarının aşağı görülmesi yerilmiş ve Osmanlı vatandaşlarının Avrupa milletleri kadar hatta onlardan daha da yetenekli olduğu savunulmuştur. Şura-yı Devlet temsilcisi ise, seçimde halkın güçlük çekmemesi için iki dereceli seçimin tercih edildiğini zaten hemen hemen her yerde iki dereceli seçimlerin yapıldığını bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde bu tür seçimlerin yeni yeni yapılmaya başlandığını, bu nedenle de vatandaşların tecrübesi olmadığını, halkın seçeceği ikinci seçmenlerin daha bilgili olacağını ve bunu daha yararlı gördüklerini belirtmiştir. Zaten eğer istenirse ileride doğrudan seçime gitmenin mümkün olduğu da açıklanmıştır. Ancak Heyet-i Mebusan üyelerinin bir bölümü bu hakkın derhal ve tamamen kullanılmasını ısrarla talep etmişlerdir.¹⁰

1) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Seçim Çalışmaları

Yeni siyasi yapının öncülüğünü yapan İttihat ve Terakki yeni dönemde öncelikli olarak siyasi programını hazırlayarak *Şura-yı Ümmet* ve *Tanin* gibi adeta partinin propaganda aracılığını üstlenen gazetelerde yayınlamıştır.

İttihat ve Terakki mensupları, Meşrutiyet'in ilan edilmesinde kendilerinin emeği olduğunu söyleyerek bu hürriyet mücadelesini sahiplenmişler ve kendilerine kutsallık atfetmişlerdir. Aynı zamanda hükümet ve idare merkezlerinde nüfuzlarını kullanarak rakipleri aleyhine şiddet ve baskı uygulamıştır.¹¹

Gazetelerde din ve vicdan özgürlüklerinin ancak İttihat ve Terakki ile sağlanabileceği vurgulanmış, "Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Millet, Yaşasın Vatan!" sloganı kullanılmıştır.¹²

Tanin gazetesinde çıkan yazılarda; eğitimde Türkçenin zorunlu olması ve eğitimde birlik; gayrimüslim imtiyazlarının Türklere zarar vermemek kaydıyla bırakılması, askerlikte eşitlik, yerel yönetimlerde valilerin haklarının artırılması, temel hak ve özgürlükler ile ilgili İttihat ve Terakki'nin seçim vaatleri, programı ve geleceğe dönük planları halka aktarılmıştır.¹³ Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhaki ve Bulgarların bağımsızlık ilanı konuları propaganda olarak kullanılmış, bu olumsuzlukların konferans ve görüşmelerde halledilmesi olasılığı üzerinde durulmuş, iç siyasette halka düşen en önemli görevin seçimlere

---

¹⁰ Cemil Koçak, "Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.970-971.

¹¹ Recai G. Okandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971, s.262.

¹² Kazım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s.31.

¹³ Tanin'den naklen, Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim Propagandaları 1908-1946, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YDT, İstanbul, 1998, s.49.

katılarak, mebusları seçmesi olduğu anlatılmıştır.¹⁴

İttihat ve Terakki üyeleri 1908 seçimlerinde, seçim kavramına alışık olmayan Müslüman Osmanlı halkını seçime ısındırabilmek için mahalle mahalle dolaşıp halkı seçime teşvik etmiş ve halka ittihat ve ittifakı tavsiye etmiştir. Adaylar program hazırlayarak, broşürler bastırmış, kimi zamanda basın yoluyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır.¹⁵ Seçim mücadelesi sırasında İttihat ve Terakki bölgesel bakımdan güçlü eşraf ve ayan temsilcileri yerine, birçok yerde ulema temsilcilerini yanına almaya çalışmıştır.¹⁶

İttihat ve Terakki, 6 Ekim 1908'de Şura-yı Ümmet gazetesinde bir program yayınlamış, 1908 Kongresi'nde aldığı kararları kamuoyuna duyurmuştur. Bu programın siyasi kısmında seçim ve sonrası ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. İttihat ve Terakki, bu programın başlangıcında II. Abdülhamit'in 1 Ağustos 1908 tarihli Hatt-ı Hümayununa, anayasaya aykırı bir karar alınmadıkça uyacaklarını belirterek başlamış ve ardından isteklerini sıralamıştır. Bu programın seçimlerle ilgili hükümleri şunlardır:¹⁷

1. 20 yaşını dolduran her Osmanlı teb'ası erkek "emlak ve serveti olsun veya olmasın" birinci seçmen sayılacaktır.
2. Seçimler "kemal-i serbesti" ile yapılacak, buna engel olabilecek "edna bir mülahazanın" hükümet tarafından yapılmasına meydan verilmeyecek şekilde değiştirilecektir.
3. Seçilmeye haiz Osmanlı'nın, ülkenin her yerinde seçilebilme hakkı teklif edilecektir.

2) Osmanlı Ahrar Fırkası ve Seçim Çalışmaları

Prens Sebahattin Bey'in öncülüğünde Avrupa'da şekillenen ve Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi fikirleri çerçevesinde kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası, 1908'de Osmanlı siyasal hayatına alternatif bir siyasal hareket olarak varlık göstermiştir. Kurucuları arasında; Nurettin Ferruh Bey, Fazlı Bey, Mahir Said Bey, Celaleddin Arif Bey, Kibrizli Şevket, ve

¹⁴ Nil Türker Tekin, "1908'de Seçim Propagandası", Toplumsal Tarih, (104) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ağustos 2002, s.23.

¹⁵ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.52 Bu seçimler, modern propaganda teknikleri içerisinde Canvassing olarak adlandırılan yüz yüze iletişim tekniğinin kullanıldığı ilk seçimler olmuştur.

¹⁶ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.1423.

¹⁷ Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3(1), s. 61-96

Kibrizli Yüzbaşı Tefik Beyler bulunmaktaydı.¹⁸ Tüzüğü gereği demokratik fikirlere sahip olduğu söylenebilir.¹⁹

İttihat ve Terakki gibi Osmanlı Ahrar Fırkası da basın araçlarını kullanmış, siyasi programını *İkdam*, *Sabah* ve *Serbesti* başta olmak üzere partinin propagandasını üstlenen gazeteler aracılığı ile yapmıştır.

Ahrar Fırkası uzun bir siyasi geçmişe sahip değildi. Hatta gireceği seçimi kazanamayacağından çok emin olmalarına rağmen ülkede demokratik bir geleneğin oluşumuna katkıda bulunmak maksadıyla bu seçimlere girmenin elzem olduğuna inandıklarını ileri sürerek seçime katılmışlardır.²⁰

Fırka beyannamesinde, seçilecek mebusların özelliklerinden bahsetmiş; bunların memleket meseleleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiği, kısa süre önce kazanılan hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet gibi değerlerin teminine çalışan kimselerin seçimlerde başarılı olması gerektiği ifade edilmiş; bu kişilerin de genel hukuku müdafaa etmek için lazım olan dirayet ve iktidar sahibi olmasının üzerinde durmuştur. Seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını öngören siyasi program ve beyannamesinde, Osmanlı Devleti dâhilinde meşruti hükümet esaslarının gereklerini gerçekleştirmek amacına hizmet ettiklerini belirtmişlerdir.²¹ İttihat ve Terakki'nin dış politika söylemlerini eleştirmişler, Sadrazam Kamil Paşa'yı ve onun İngilizler nazarındaki saygınlığını desteklemişlerdir.²²

3) Seçim Sonrası Yeni Siyasal Gelişmeler

Yaşanan seçim sürecinin ardından yaşanan siyasal gelişmeler ise şöyle olmuştur: Dönemin canlı tanıklarından olan Ahmet Bedevi Kuran'a göre Meclis-i Mebusan'a seçilen milletvekillerinin sayısını 266'dır. Ahmet Bedevi, bu mebusların etnik ve dini dağılımını şu şekilde ifade etmiştir. Bu mebusların 142'si Türk, 60'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si

¹⁸ Ali İhsan Kolcu, *Serbest Şiirin İlk Kuramcısı Nureddin Ferruh Alkend (Hayatı, Sanatı, Eserleri)*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2017, s.25.

¹⁹ 1908 seçimlerine yalnızca İstanbul'da katılmış ancak kazanamamıştır. 31 Mart Vakası, Fırkanın sonunu hazırlamıştır. Takibe uğrayan üyelerin bir kısmı tutuklanmış, yargılanmıştır. Bir kısmı da ülke dışına kaçırılmışlardır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.176-186.

²⁰ Ali İhsan Kolcu, *Serbest Şiirin İlk Kuramcısı*, s.27.

²¹ Oğuz Kaan, *II.Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.184-192.

²² Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.53-57.

Ermeni, 5'i Yahudi, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp ve 1'i Ulah'tı.²³ İttihat ve Terakki, mebusların 150'sini kazanmasına rağmen, hükümet içinde yer alamamıştır. Verilen gensoru ve Sadrazama karşı oluşan muhalefet sonucu İttihat ve Terakki, hükümete ilk kez üye vermeyi başarmıştır.²⁴ Sonuçta İttihat ve Terakki kazanmıştır ama Türk mebusların dahi birçoğu gerçekten İttihatçı sayılamayacak kimselerden oluşmuştu. Buna Türk ve Müslüman olmayanlar da eklendiği takdirde, İttihat ve Terakki'nin yeni dönemde niçin yasama organına hâkim olamadığı kendiliğinden anlaşılacaktır.²⁵

II. Meşrutiyetin çok yönlü bir niteliği vardır. Bir yandan Abdülhamit rejimini yıkmış, Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısı değişmiş; bir yandan da yeni bir devletin kuruluş ve demokrasi deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı olmuştur.²⁶

İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı dönemi şeklinde nitelendirilen 1908-1913 yılları arasında, cemiyet doğrudan ön plana çıkarak, siyasi iktidarı üzerine alamamıştır. İktidara dolaylı yollardan egemen olmaya, perde arkasında kalarak yönetmeye çaba harcamış; bu karmaşık siyasi mekanizma/süreç, doğal olarak birçok siyasi sorunu da beraberinde getirmiştir.²⁷

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile birlikte, 1876 Anayasası'nda önemli değişiklikler yapılmıştır.²⁸ Meclisin yetkileri genişletilerek anayasanın meşruti yönetim ve halk egemenliği ilkeleriyle biraz daha bağdaştırılmasına çalışılmıştır. 1909'da anayasanın dayanmış olduğu en genel ilke, devlet işlevlerini birbirinden ayırarak bunları ayrı organlara bırakmak ve bu organlar arasında birer çalışma birliği ve karşılıklı denetim ilişkisi kurmak olmuştur.²⁹

²³ Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, Çelçüt Matbaası, İstanbul, 1959, s.477; Karpat, Meclis-i Mebusan'a etnik olarak 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 10'u Slav ve 4'ü Musevi olarak toplam 274 milletvekilinin seçildiğini belirtmiştir. Kemal H. Karpat, Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", Türkler XII, Çev.Nasuh Uslu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 887; Enver Ziya Karal ise mevcudu 240 olarak vermektedir. Ona göre bu sayının 150'si Türk ve Arnavut, 50'si Arap, 18'i Rum, 12'si Ermeni, 4'ü Bulgar, 2'si Sırp, 3'ü Yahudi ve 1'i de Ulah'tır. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.62-63.

²⁴ Tevfik Çavdar, İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.48.

²⁵ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", s.1423.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri", Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, Ankara, 1976, s.75.

²⁷ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", s.1422.

²⁸ 1909 senesinde yapılan Kanun-i Esasi tadilatı ile anayasal sistem köklü olarak değiştirilmiş ve ikinci parlamentarizm kabul edilmiştir. T.Z.Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, s.56.

²⁹ Muzaffer Sencer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler", Amme İdaresi Dergisi, XVII/3, (Ankara, 1984), s.60; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, s.37; Carter V.Findley, Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform, Çev.Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayınları, İstanbul, 1994, s.250.

Anayasada yapılan değişikliklerden bazıları şöyledir:

- Osmanlı Hükümeti daha önce olduğu gibi padişaha değil; Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olacaktır.

İlk Mebusan Meclisi'nde ezici bir çoğunluk sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu üstünlükten faydalanarak kısa zamanda padişah ve hükümet üzerinde etki sağlamış ve sonunda yürütmeyi denetimine almıştır. Ancak sonradan partiye dönüşen bu cemiyet, izlemiş olduğu iç ve dış politikaya karşı olanların mecliste bir muhalefet kümesi oluşturmaları üzerine meclis içindeki egemenliğini yitirmiştir. Kendi yandaşı yeni bir meclis oluşturmak ve meclis üzerinde sürekli denetimi sağlayabilmek için hükümet, meclisi yürütme organı karşısında çeşitli yetkilerle donatarak onun dağıtılmasını zorlaştıran anayasanın yedi ve otuz beşinci maddelerinin koyduğu engelleri aşmak istemiş, kanun mecliste reddedilse de aynı yıl meclis dağıtılmıştır.³⁰ İttihat ve Terakki'nin bu hareketi, kamuoyunda çok tartışılmış ve partiden ayrılımlar çoğalmıştır.³¹ İttihat ve Terakki döneminde, merkez-kenar bölünmesinin siyasal gruplaşmalara yol açıcı etkisi artarak devam etmiş, bu gruplaşmalar, parti örgütlenmelerine de vücut vermiştir.

Bunun sonucunda birçok siyasi partinin kurulması ise demokrasi ve irade değişiminde dikkat çekici gelişmeler olmuştur.

Liberal kanatta Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar), Mutedil Hürriyetpervan Fırkası (Mutedil Liberaller) ve Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad); İslamcı kanatta ise laikliğe, dolayısıyla liberal muhalefete de karşı çıkan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti (Fırka-i Muhammediye) ve ardından kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu açıdan önemlidir. Bunların dışında Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası ile Ahali Fırkası da dönem siyasetinde görece belirli rol oynamışlardır.³²

B-Dayaklı/Sopalı Seçimler(1912)

- Padişahın Meclis-i Mebusan'ı dağıtma yetkisi kaldırılmıştır.
- Padişaha, tahta çıktığı zaman, anayasaya, vatana ve millete sadakat göstereceğine dair yemin kuralı getirilmiştir.
- Padişahın tek başına karar alma yetkisi kaldırılmış, kararlarda Sadrazam ve ilgili nazırın imzası şartı getirilmiştir.
- Padişahın sürgüne gönderme yetkisi kaldırılmıştır.
- Kişi özgürlüğü güvence altına alınmıştır.
- Basına özgürlük getirilmiş ve sansür kaldırılmıştır.
- Antlaşmaların Meclis'te onaylanması esası getirilmiştir.
- Derneklerin ve siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. (Suna Kili, Türk Anayasaları, 2. Bs., Ankara 1982, s.26 -33.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi, s.38.

³¹ Reşat Hallı, Balkan Harbi, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.61.

³² Fırkalara ilişkin ayrıntılı bilgiler için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi

İttihat ve Terakki 1912 yılında oldukça buhranlı bir dönem yaşamaktaydı. 1911 yılında İtalyanların Trablusgarb'ı işgali, Yemen ve Balkanlardaki karışıklık ve yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 1911 ara seçimlerinde gösterdiği başarı, İttihat ve Terakki'yi yeni bir seçim için harekete geçirmiştir. Sonbaharda yapılması gereken seçimler ilkbahara alındığından, bu seçimler ülkedeki ilk erken seçim olarak tarihe geçmiştir.³³

Seçim öncesi basında, halka partiler arasında tercihini belirlerken, parti programlarını madde madde tetkik ettikten sonra hangisi memleket için hayırlı ise ona temayül göstermesi tavsiye edilmiş; aksi halde şahsi fikirlerle hareket etmenin anarşiyi davetten başka bir işe yaramayacağı söylenmiştir.³⁴

Yakın geçmişimizde kamuoyunda tartışma konusu olmuş olan “bitaraf”lık mevzusu, 1912 seçimlerinden önce de basında gündeme gelmiştir. Parlamento hayatında müstakillğin yeri olmayacağından, bir mebusun ya muvafık ya da muhalif olmak durumunda olacağı belirtilmiş; bitaraf ismiyle ortaya çıkacak insanların ne kadar ehliyetli olursa olsun iki fırkaya mensup mebuslar arasında kalacağı, sözlerinin dahi dikkate alınmayacağı işlenmiştir.³⁵

Diğer taraftan her iki fırka da çeşitli ekipler kurarak, Anadolu'nun muhtelif yerlerine propagandacılar göndermiş, halkı seçimler konusunda aydınlatmış ve partilerine oy vermelerini istemişlerdir.³⁶

1) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Çalışmaları

1908'de Osmanlılık politikasını, 1912'de Türkçülük politikasına kaydıran İttihatçılar, “Herkesi oy kullanırken düşünmeye çağırarak” amacıyla *İstanbul Heyet-i İntihabiye-i Milliye* adı verilen bir seçim komitesi kurmuştur. Propagandalarını *Tanin* gazetesi ile duyuran parti, azınlıkların özgürlüklerine saygılı olduklarını ancak hükümetin yetkilerinin kısıtlanamayacağını ifade etmişlerdir.³⁷

Halkçı bir yaklaşımla İstanbul Beşiktaş'ta halka çiçek aşısı yaptırmışlar; İskeçe'de kurdukları “Osmanlı Fakir Çocuklara Yardım Cemiyeti” yoluyla kimsesiz ve fakir çocuklara yardım etmişlerdir. 1912 seçimleri sırasında İttihat kulüplerinde düzenlenen konferanslar,

³³ Tefik Çavdar, İttihat ve Terakki, s.68; Mehmet Ö.Alkan, “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi”, TÜSİAD Görüş Dergisi, (Mayıs 1999), s.50.

³⁴ Adnan Gelmez, Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s.54.

³⁵ Adnan Gelmez, Türk Siyasi Hayatında..., s.48.

³⁶ Adnan Gelmez, Türk Siyasi Hayatında..., s.86.

³⁷ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.58-76.

propaganda çalışmalarında önemli yer tutmuştur. Güzel ve etkileyici konuşması ile Cavit Bey, İttihat ve Terakkinin iç siyasi hedeflerinden bahsetmiş, işçi kulüplerinde de sosyalizmin aleyhinde konuşmalar yapmıştır.³⁸

İttihat ve Terakki, propaganda faaliyeti olarak özellikle temel atma merasimleri icra etmeyi tercih etmiş; İstanbul seçimlerinde tanınmış simalardan 50 kişilik bir propaganda heyeti oluşturmuştur.³⁹

2) Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Seçim Çalışmaları

Bu seçimlerde ve sonrasında İttihat ve Terakki'nin en büyük rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 21 Kasım 1911'de İstanbul'da kurulmuştur.

Kurucuları; İsmail Hakkı Paşa (Amasya), Dr.Dagavaryan (Sivas), Mustafa Sabri (Tokat), Dr. Rıza Nur (Sinop), Damat Ferit ve Müşir Fuat Paşaların (Ayan Meclisi üyeleri) da aralarında bulunduğu bazı bürokrat ve aydınlardır.

Fırka, İkinci Meşrutiyet'in en büyük ve en güçlü muhalefet partisi olarak İttihat ve Terakki karşısında muhalefetin en büyük aşamasını temsil etmiştir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan ara seçimlerde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı imparatorluğun başkentinde kazanmıştır. Bunun üzerine muhalefet hareketinin ciddiliğini anlayan İttihatçılar, Kanûn-ı Esâsî'de değişiklik yapmaya çalışmışlar ancak başarılı olamamışlar ve Meclis-i Mebusan feshedilmiştir.⁴⁰

1912 seçimleri öncesinde *İkdam* ve *Hedef* gazetelerinde propagandasını yapmış olan Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki'den ayrılıp kendi oluşumlarına katılanları kamuoyuna duyurmuştur. İttihatçıların özgürlükleri kısıtlayıcı hatta yok edici olduklarını halka empoze etmiştir. İtalyanların Trablusgarb'ı işgalini, İttihat ve Terakki'nin dış politika başarısızlığı olarak lanse etmişler, 31 Mart Vakası'ndan İttihatçıları sorumlu tutmuştur.⁴¹

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, anayasadaki 35.madde değişikliği için “30 gün oruç + 5 vakit namaz, İttihat Terakki 35.maddeyi değiştirmekle namazı ve orucu yasaklamak istiyor” şeklinde yorum yaparak dinsel kuralları ve şartları İttihat Terakki aleyhine kullanmıştır.⁴²

Seçim propagandalarında İttihat ve Terakki'nin birçok icraatını “dinsizlik” şeklinde

---

³⁸ Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.58-76.

³⁹ Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında...*, s.86.

⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s.299-301.

⁴¹ Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.63-76.

⁴² Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s.68.

yorumladığından dolayı, özellikle dini heyecanların hâkim olduğu çevrelerde başarılı olmuştur. Ayrıca, ağa ve eşraf takımına karşı çıkararak, onları İttihat ve Terakki'den yana göstererek köylüye yönelmiştir.⁴³

3) Seçim Sonrası Siyasal Hayat

1912 seçimlerinin dikkat çekici yönü, seçimlerde partilerin kullandığı propaganda taktikleridir. İttihat ve Terakki Partisi ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında geçen siyasi mücadele, Türk demokrasi tarihinde modern propaganda yöntemlerinin ilk örneklerini teşkil etmiştir. Bu seçimlerde İttihatçıların, İtilafçıları eleştirmek için kullandıkları temel propaganda argümanı “ittihad”ın “itilaf”tan daha iyi olduğu şeklinde bir sloganla onların İslami unsurları sırf diğer milletlere yaranmak için ayaklar altına alacağı iddiası olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası neşrettiği bir propaganda kitapçığında “namuslu ve akıllı bir vatan evladı, hükümet işlerine karışmaz, kanuna itaat eder, onun hükümet üzerindeki kuvveti işte bu rey pusulasını atmaktır.” diyerek seçmene ne yapması gerektiğini söylemekle kalmamış; “vatanını seven namuslu bir Osmanlı, elbet İttihat ve Terakki'nin tuttuğu yolu beğenir, değil mi?” diyerek adres de göstermiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise “mukaddes toprağımızı düşmandan muhafaza edecek ve muhterem Osmanlı milletini refah ve saadete götürecektir, yalnız Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır.” diyerek, hükümetin yanlış politikalarını “Millet dağlar kadar borçlar altında ezim ezim eziliyor, Avrupa sarraflarına karşı adeta esir oluyor.” sözleriyle eleştirmiştir.⁴⁴

Yapılan seçimler üzerine 1912 senesinde toplanan ve İttihat ve Terakki'nin çoğunluğu kazandığı yeni meclis, söz konusu anayasa değişikliğini kimi eklerle birlikte kabul ederek hükümeti ve onun temsil ettiği fırkayı istediği yetkilerle donatmıştır. İttihat ve Terakki içinde beliren önemli görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar, kabinenin çekilmesiyle sonuçlanmış ve yeni oluşturulan “Büyük Kabine” ile İttihat ve Terakki, iktidardan uzaklaştırılmıştır. Amacı yönetim kadrolarını ve meclisi İttihatçılardan temizlemek olan bu hükümet, 1912 meclisinin

⁴³ Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s.14 Propaganda faaliyetleri dolayısıyla şikayete sebep olan konuların başında dinin siyasete alet edilmesi gelmiştir. Bu konuda itham edilen fıkra ise genellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Zira İTC ve taraftarlarına göre onlar: “Avrupa'da kuvvet macunıyla, nane şekeri satmış kimselerin başına sarık sarmışlar, sırtlarına cübbe giydirek Anadolu içlerine salınarak köy köy gezerek ahalinin cehaletinden istifade etmek yoluna gitmişlerdir”. Adnan Gelmez, Türk Siyasi Hayatında..., s.88.

⁴⁴ Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s.122-131.

bir hakem meclisi olduğu gerekçesi ile aynı sene parlamentoyu dağıtmıştır.⁴⁵

Seçim sonuçlarına göre 286 üyeli meclise Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan onbeş kadar mebus girebilmiştir. Zaman içinde de İttihat ve Terakki'nin meclis, meclisteki kendi grubu ve ülke üzerindeki etkisi artmıştır.⁴⁶

Çağdaş bir devlet olma yolundaki olumlu adımlarına ve gerçekleştirilen reformlarına karşılık İttihat Terakki dönemi, siyasal modernleşme ya da demokratikleşme alanında tersine bir çizgi işlemiştir. Hürriyet ve anayasa parolaları ile II. Abdülhamit rejimini deviren İttihat ve Terakki, 1913 senesinden sonra siyasal iktidarın tek ve rakipsiz sahibi konumuna gelmiştir. İttihat ve Terakki iktidarı, bazı yöntemlerle muhaliflerini sindirirken, demokratik hakları ve hürriyetleri de kısma yoluna gitmiştir. İşçi ve esnaf örgütlenmeleri, eylemleri ve grevleri yasaklamıştır. İttihat ve Terakki, "Sopalı Seçimler" olarak anılan 1912 seçimlerini hileli ve bir kısım zorlamalara başvurarak kazanmış⁴⁷; 1912 tarihli Babiâli Baskını'ndan sonra gerçek ve hatta giderek rakip tanımayan bir iktidar durumuna gelmeye başlamıştır. 1913 senesinde Cemiyet/Fırka ikiliğine son verip kendini siyasal parti ilan ederek I.Dünya Savaşı'nın bitimine kadar ülkeyi adeta tek parti gibi yönetmiştir. Bu dönemde, ülkenin geleceğini ilgilendiren en hayati kararlar bile (savaşa katılma kararı başta olmak üzere) Enver, Talat ve Cemal Paşalardan oluşan "triumvira/üçlü yönetim" tarafından alınmıştır.⁴⁸

Genel manada İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemenliği altında olan siyasi durum partiler arası ilişkilere doğal olarak yansınca bir ölüm kalım savaşı tüm ülkeyi kaplamıştır. Egemen parti, tüm sorunlara sahip çıkma durumuna gelince gittikçe kabaran muhalefetin boy hedefi olmuş ve hızla bir kutuplaşmaya gidilmiştir. Kutuplaşma, din savaşlarına dönüşünce; gazetecilerin öldürülmesi, 31 Mart Olayı, Halaskaran-ı Zabitan Hareketi, Babiâli Baskını, sadrazamın öldürülmesi, hükümeti devirme girişimi, Sinop sürgünleri gibi olaylar üretmiştir. 1912 yılında muhalefete düşürülen İttihat ve Terakki, Babiâli Baskını ile yeniden iktidarı ele geçirince, Mahmut Şevket Paşa suikastı (11 Haziran 1913) sonrasında çok partili rejimi fiilen kaldırmıştır. Tunaya'ya göre bu durum sonucunda, ikinci parlamenter rejim de, padişah yerine

⁴⁵ Muzaffer Sencer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda...", s.62-63.

⁴⁶ Kurtuluş Kayalı, "Siyasal Partiler-Hürriyet ve İtilaf", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s.1439.

⁴⁷ Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, s.123.

⁴⁸ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev.Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.163.

İttihat ve Terakki'nin egemenliğine dayanan "tekçi parlamentarizm"e dönüşmüştür.⁴⁹ Böylece firka, önemli bir dönemeci geçecek, denetleme iktidarını gerçek bir iktidara dönüştürecektir.⁵⁰

C- Büyük Savaş Öncesi Yapılan Seçimler (1914)

Yukarıda bahsedilen şartlar çerçevesinde, Meclis-i Mebusan'ın III. Devresi, 1914 yılının Şubat-Mart aylarında yapılan genel seçim ile belirlenmiştir.⁵¹ Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki, hükümeti doğrudan doğruya kurmuş ve çok partili rejime son vermiştir. Seçim ümitleri, seçimlerin yapılmasını uygun şartlara bırakan İrade-i Seniyye'nin neşir tarihine (25 Ekim 1912) kadar devam eder.⁵² İttihat ve Terakki'nin tek parti olarak katıldığı seçimler güdümlüdür ve dikkati çeken bir özelliği olmamıştır. Yalnız, 1912 yılında çıkarılan bir kanunla, askerlerin ilk kez bu seçimlerde oy kullanmadığını belirtmek gerekir.⁵³

İttihat ve Terakki, 1914 seçimlerinde propaganda aracı olarak kullandığı en önemli şey, Balkan Savaşları sırasında Edirne'yi kurtarması, dış düşmanların icraatlarına set çekmeyi başarması idi. Gazetelerde seçim boyunca bu konu kullanılmış; hatta yabancı basında da İttihat ve Terakki'nin destek gördüğü, memleketi uçurumların kenarından kurtaran siyasi bir kurum olduğu ve alını açık olarak seçimlere iştirak ettiği vurgulanmıştır.⁵⁴

Seçim sonrasında başlayan yasama dönemi, II. Meşrutiyetin en uzun parlamentolu dönemi olmuştur. Meclis, 1918'de normal süresini tamamlamış, ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş ortamı, yeni seçimlerin yapılmasına izin vermediği için Kanûn-ı Esâsî'nin 1918'de değiştirilen maddesi gereğince meclis, savaş nedeniyle uzatılmıştır.⁵⁵

Neticede, savaş meclisi olan bu dönemde meclis içindeki muhalefet su yüzüne çıkamamıştır.⁵⁶

D-Mondros Mütarekesi Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin savaşa birlikte girdiği müttefikleri 1918'in son aylarında mağlubiyeti kabul edip İtilaf Devletleriyle birer birer mütareke istemeye başlayınca, Osmanlı

⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.s.39-40.

⁵⁰ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", s.1431-1432.

⁵¹ Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze...,s.85.

⁵² Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf..., s.176-180.

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler I, s.38.

⁵⁴ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.76.

⁵⁵ İhsan Güneş, Türk Parlamento Tarihi I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.551.

⁵⁶ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye Siyasal Partiler I, s.36.

Devleti de barış istemek zorunda kalır. Bu süreç beraberinde de İttihat ve Terakki yöneticileri; Sadrazam Talat Paşa, Başkomutan Vekili Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın önce görevlerini bırakmalarını⁵⁷ ve daha sonra ülkeyi terk etmelerini getirmiştir.

Bu gelişmelerin bir neticesi de Osmanlı Devleti'nde hükümet kurma bunalımlarının yaşanmasıdır. Bu kriz 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa'nın yeni hükümeti kurmasıyla aşılır. Tam kriz aşılmışken 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanır. Kısa bir süre sonra da İtilaf Devletleri, mütareke hükümlerine dayanarak ülkeyi işgale başlarlar. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık beş yüz yıllık başkenti fiilen işgal edilmiş olur.

Mütareke dönemi, önceki İttihat ve Terakki iktidarıyla bir anlamda hesaplaşma sürecini başlatır. Bu ortam içinde önde gelen İttihatçıların hakkında soruşturma ve kovuşturmalar yoğunlaşır, suçlu görünenler birbiri ardına tutuklanmaya başlanır. 21 Aralık 1918'de de yayımlanan bir irade ile⁵⁸ “siyasal etkenlerin zorunluluğunu”⁵⁹ gerekçe gösterilerek İttihat ve Terakki döneminde seçilmiş olan ve çoğunluğu İttihatçı mebuslardan oluşan⁶⁰ Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Gerekçe göstererek Meclis'i kapatması sonucu da dönemin tüm siyasal partileri Meclis dışında bırakılmıştır.

E- Mustafa Kemal Merkezli Mücadelenin Başlaması ve 1919 Seçimleri

Mondros Mütarekesi'ni müteakiben başlayan işgaller karşısında Türk yurdunun parçalanmasını önlemek amacıyla çeşitli bölgelerde, milli amaca hizmet edecek nitelikte mahalli cemiyetler kurulur, kongreler düzenlenir.⁶¹ Bu çabaların sonucunda Mustafa Kemal merkezli milli mücadele dönemi başlar.

Milli Mücadele'nin plan, program ve yöntemi ve milli irade vurgusu Amasya Tamimi ile şekillenmiş, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle milli irade manifestoları bütün dünyaya ilan edilmiştir. Kongre kararları itibariyle, “ulusallığa gidişin ilk kurumsal unsurlarını taşır”.⁶² Kongrelerin sonucunda da Heyet-i Temsiliye oluşturulur. Heyet, siyasi ve idari kararlar almaya yetkili kılınmıştır.

---

⁵⁷ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I, MEB Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10.

⁵⁸ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya..., s. 71.

⁵⁹ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi-İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe-1, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991, s.85.

⁶⁰ Zeki Arıkan, “1919 Seçimleri ve İzmir”, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi, (7), (Konya, 1997), s.105.

⁶¹ Bülent Tanör, Türkiye'de Kongre İktidarları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.117-120.

⁶² Bülent Tanör, Türkiye'de Kongre..., s.224.

Mustafa Kemal merkezli mücadelenin başarılı olmasının bir neticesi olarak da Damat Ferit Hükümeti dönemi sona ermiştir. İstanbul’da yeni hükümeti bu seferde Ali Rıza Paşa kurmuştur. Hükümetin en önemli misyonu da Anadolu’da başlayan bu hareketle, tabir-i caizse buzları eritmek olarak belirlenmiştir. Siyasi literatüre Amasya Görüşmeleri ve bunun sonucunda üzerinde uzlaşma sağlanan Amasya Protokolleri olarak geçen bu barış misyonunun en önemli sonucu milli irade ve milli hâkimiyet yolunda seçimlerin yenilenerek meclisin açılması için genel seçimlere giden yol belirlenmiştir.

1) Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Seçim Çalışmaları

Yukarıda ifade edilen gelişmelerin neticesinde İttihat ve Terakki yerine kurulan Teceddüt ve Hürriyetperver Avam fırkaları, Damat Ferit Paşa zamanında 5 Mayıs 1919 tarihli meclis kararıyla feshedilmiştir.⁶³ Ancak ülkenin içinde bulunduğu nazik durum karşısında devletin geleceğinin ne olacağı düşüncesi siyasi partilerle değil, “Heyet”, “Cemiyet” gibi değişik isimler altında ortaya çıkacak olan teşekküllerle yaşatılmaya çalışıldığı görülecektir.

Savaşın ve yaşanan büyük kayıpların tek sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki’nin en ciddi rakibi Hürriyet ve İtilaf Fırkası, bu süreçte siyasi hayata hâkim görünmektedir. Yabancı ve işgal makamları tarafından da desteklenmiştir. İttihat ve Terakki düşmanlığını kendisi için tek gaye sayan fırka, siyasal kutuplaşmanın da bir tarafıdır. Bu yüzden Anadolu hareketini de İttihatçı saydığından, bu yeni oluşuma da muhaliftir.⁶⁴

Başkentte seçim konusunda ilk harekete geçen fırkalardan biri Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmuştur. Başta Damat Ferit Paşa olmak üzere fırka, bütün şubeleri ve peyk dernekler ve partilerle birlikte başlangıçta seçimlere katılma konusunda kararsızdılar. Gazetelere göre, katılma kararı kati olmamakla birlikte, katılma durumunda program gereğince hareket edeceği, bu arada çeşitli Osmanlı unsurlarıyla anlaşarak bunlardan da aday göstereceğini bildirmiştir.⁶⁵

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Kuva-yı Milliye’nin baskısı altındaki seçimlerin serbest olmayacağını düşünmektedir. Seçimlere katılıp katılmama tereddüdü henüz karara

---

⁶³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler II, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2003, s.112-122.

⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler II..., s.60.

⁶⁵ Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981, s.183.

dönüşmeyen fırka, bütün cemiyet ve fırkalardan milli harekete karşı alınacak vaziyeti görüşmek üzere murahhas ister, ancak bu teşebbüs sonuçsuz kalır.⁶⁶

İttihat ve Terakki'nin Kuva-yı Milliye adı altında tekrar dirildiğini düşünen Fırka, milli hareketin hükümet işlerinde etkili olduğu ve seçimleri emniyetsiz bulduğu düşüncesiyle, işler tabii hale dönünceye kadar seçimlere katılmama kararı almıştır.⁶⁷

2) 1919 Seçimleri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Cemiyet Heyet-i Temsiliyesi 12 Ekim'de teşkilatına yayınladığı genelge ile Meclis-i Mebusan'da milliyetperver bir grubun temini için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti esaslarına sadık, bilgili ve ahlaklı kişilerin mebus seçilmesi için tavsiyelerde bulunmuştur.⁶⁸

Heyet-i Temsiliye, yapılması muhtemel seçimlerde başarılı olabilmek için Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin seçimlerde aktif ve yönlendirici olması için görevlendirilmişti. Heyetin 28 Ekim'de aldığı bir karar ile bağımsız adaylara da bazı kısıtlamalar getirilir ve kişinin kendi adına seçimlere katılabilmesi için adaylığının üç yüz imzalı bir vesikasının beyan edilmesinden sonra mümkün olacağı açıklanmıştır.⁶⁹

Müdafaa-i Hukuk hareketi halkı etkileyebilmek için büyük bir çaba göstermiştir. Yayımladıkları propaganda malzemelerinde sık sık “Osmanlılar”, “vatandaşlar”, “millettaşlar” kavramlarına yer vermişlerdir. Seçime katılarak hükümet işlerine katılmanın hem bir hak hem de görev olduğu bilincini yaratmaya çalışmışlardır. “Millete hayır ve şerrin” seçilecek meclis üyelerinden geleceği belirtilerek; seçimlerde halkı dikkatli olmaya ve ülkeyi savaşa sürükleyenleri, ileri derecede İttihatçılık ya da İtilafçılık yapanları, ihtikârlıkla, hırsızlıkla ulusal onuru zedeleyenleri, Türklüğe bağlı ve milliyetçi olmayanları seçmemeye çağırmışlardır.⁷⁰

Sivas Kongresi sürecinde çıkarılan *İrade-i Milliye* gazetesi ve diğer yöresel milli mücadele taraftarı gazeteler örgüt sözcülüğünü üstlenmiş ve propaganda işlevini

⁶⁶ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.155-160.

⁶⁷ Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II: Son Meşrutiyet, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.139.

⁶⁸ Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.18-19.

⁶⁹ Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye..., s.35.

⁷⁰ İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.49.

yürütmüştür.⁷¹ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kadınları da seçmenlerin isabetli seçim yapabilmeleri için ev ev dolaşarak seçimlerin önemini anlatmaya çalışmışlardır.⁷²

3) Diğer Fırka ve Cemiyetlerin Seçim Çalışmaları

Seçimlerde ülke genelinde faaliyetlerde bulunan fırka ve cemiyetler de seçimlere yönelik çalışmalarda bulunmuş, aynı günlerde görüş ve adaylarını açıklamışlardır. Bunlara örnek verecek olursak; Çiftçiler Fırkası, 22 Ekim'de yayınladığı beyanname ile İstanbul ve Anadolu'daki mebus adaylarını duyurmuş, seçecekleri mebusun nitelikleri üzerinde durmuştur. Fırka, Kastamonu, Kırkkilise (Kırklareli), Ankara, Bursa, Gelibolu, Tekirdağ, Ayıntap (Antep), Mamuretülaziz (Elazığ), Karesi ve Urfa'dan aday göstermiştir. Sosyalist Demokrasi Fırkası da bir beyanname ile halkı uyarmış, seçimlerde kimlere oy verilmesi gerektiğini belirterek, özellikle işçiler üzerinde durmuş, kendi adaylarına oy istemiştir. Seçimi ve seçim kampanyasını, bir propaganda aracı olarak gördüğü için seçime katılan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, 23 Ekim'de bir amele toplantısı düzenlemiştir. Basına gönderdiği yazıda, seçim kampanyasına katılma nedenini, başka fırkaların adayları arasında işçi ve işçi haklarını savunacak kimseleri göremediklerine bağlamış, İstanbul'daki işçilerin üç mebus çıkarmasını istemiştir. Fırka seçimlerde dört aday göstermiş ancak kazanamamıştır. Milli Ahrar Fırkası 23 Ekim'de adaylarını belirlerken, 25 Ekim'de Milli Türk Cemiyeti, 26 Ekim'de de Ahali-i İktisat Fırkası beyannamelerini yayınlamıştır. Bazı fırka ve cemiyetler seçimlere katılmama kararı almışlardır. Seçimlerin adil ve emniyetli geçeceğini düşünmeyen Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Radikal Avam Fırkası seçimleri boykot etmişlerdir.⁷³

4) Seçim Sonrası Ülkede Siyasi Gelişmeler

Osmanlı döneminde yapılan altıncı ve son seçim, 1919 seçimleridir. Bu seçimler ülkenin büyük bir bölümünün işgal altında olması nedeniyle olağanüstü koşullarda yapılmıştır. Bu seçimlere Museviler dışında diğer azınlıklar (Rum ve Ermeniler) katılmamıştır.⁷⁴

⁷¹ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.81.

⁷² Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.82.

⁷³ Bu dönemde kurulan fırka ve diğer siyasi oluşumlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler II...

⁷⁴ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", Toplumsal Tarih, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.22.

1919 seçimleri, 20 Temmuz 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati uyarınca ve 7 Ekim 1919 tarihli kararnameye göre yapılmıştır. Kanuna göre her sancak bir seçim çevresidir ve seçimler iki dereceli olarak yapılmıştır.⁷⁵

İşgal altındaki İzmir’de ve Adana’da da seçim yapılamamış ancak, İstanbul’daki Adanalılar gizlice toplanarak ikinci seçmenlerini seçmişler, bunlar da 4 mebus seçerek son parlamentoya göndermişlerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin desteklediği adaylar büyük çoğunlukla seçimleri kazanmıştır. Kısa ömürlü olan son Osmanlı Meclisi 12 Ocak 1920’de toplanmıştır.⁷⁶

Bu Meclise Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Anadolu harekâtı temsilcileri, Sivas’ta yapılan komutanlar toplantısında saptanan ilkeler doğrultusunda ulusal eylemi benimseyen mebusların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir meclis grubu oluşturmaları ve bu yolda yaptıkları çalışmalar dikkat çekmiştir. Bu grup Erzurum ve Sivas kongresi kararları çerçevesinde olgunlaştırılan ve 22 Ocak 1920’de gizli oturumda okunan, 28 Ocak 1920’de meclisin açık toplantısında kabul edilen Anadolu ulusal hareketinin eylemsel planını oluşturan Misak-ı Milli’nin 17 Şubat 1920’de yayınlanmasını sağlamıştır.⁷⁷

Alınan bu kararın bir neticesi olarak da İtilaf Devletleri harekete geçmiş; 16 Mart 1920’de İstanbul işgal edilmiş; meclis basılarak bazı mebuslar tutuklanmıştır.⁷⁸ Son Osmanlı Mebusan Meclisi, iki ay kadar açık kalabilmiştir. İngilizlerin Meclisi basmaları sonrasında padişah, dağılmış durumda olan Meclisi feshetmiştir.⁷⁹

F- TBMM Dönemi ve İlk Seçimler

İstanbul’un işgali ve meclisin dağıtılması siyasi bunalımı doruk noktasına ulaştırınca Anadolu’da bir meclis oluşturulması çabaları hızlanmıştır. 17 Mart’ta Mustafa Kemal tarafından ordu komutanlarına gönderilen genelgede Anadolu’da bir Kurucu Meclis oluşturulmasının zorunluluğuna dikkat çekilmiştir. Bu genelge, içerdiği “Kurucu Meclis” deyimini ve diğer hükümleri nedeniyle Kazım Karabekir tarafından eleştiriye uğrayınca Mustafa Kemal 19 Mart’ta yeni bir genelgeyle olağanüstü yetkilere sahip meclis

⁷⁵ Ahmet Demirel, İlk Meclisin Vekilleri-Milli Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.39.

⁷⁶ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı’dan Günümüze...”, s.50. Ayrıca Milli Türk Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası ve Teceddüt Fırkaları ile Osmanlı Çiftçi Derneği’nden de adaylar mebus seçilmişlerdir. İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin..., s.49.

⁷⁷ İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin..., s.51-53.

⁷⁸ İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin..., s.53.

⁷⁹ Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, s.22.

oluşturulması için yapılacak seçimlerin dayanacağı esasları açıklamıştır. Buna göre seçimlerde genel olarak Meşrutiyet Dönemine ait İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanacak; livalar temel alınarak her livadan 5 kişi seçilecek; seçim gizli oy ve açık sayımla ve mutlak çoğunluk yöntemiyle yapılacak; her fırka, zümre ya da cemiyet seçimlerde aday gösterebilecektir.⁸⁰ Seçimler zor şartlar altında, hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

Toplam 66 seçim çevresinden olmak üzere, İstanbul'dan Meclis-i Mebusan'dan gelen 92 mebus, Malta ve Yunanistan'dan gelen 14 mebus ve Mustafa Kemal'in 19 Mart tebliği doğrultusundaki seçimlerle belirlenmiş 252 mebusla birlikte toplam 337 mebustan oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 23 Nisan 1920'de açılmıştır.⁸¹

Bu gelişmeler üzerine TBMM'nin açılmasını müteakip, İstanbul'daki Osmanlı yöneticileri ve İtilaf Devletleri ajanları vasıtasıyla Anadolu halkını isyan ettirmek için yoğun propagandaların yapıldığı görülmüştür. Bu kara propagandaya karşı TBMM'nin niçin toplandığını, amaçlarının neler olduğunu anlatabilmek için çeşitli meslek gruplarından (ulema, asker, esnaf, eşraf, hacı, hoca, şeyh, baba vb.) oluşan bir "İrşad Encümeni" kurulmuştur.⁸²

Milli Mücadele olayları üzerinde halkı uyanık ve bilgili tutmak TBMM'nin bizzat yürüttüğü temel hizmet olmuştur. İrşad Heyetleri, Anadolu'nun birçok yerinde köy köy dolaşarak halkı uyarmışlar ve gerçekleri anlatarak Milli Mücadele etrafında toplanmasını sağlamışlardır. İrşad Encümeni esaslarını hazırladığı konuları il ve ilçelere, Anadolu Ajansı aracılığı ile de bildirmiş, daha sonra bunlar meydanlarda toplanan halka anlatılmıştır. Bu heyetin başkanlığını İzmir mebusu Yunus Nadi yaparken, Mazbata Muharrirliğini Trabzon Mebusu Ali Şükrü yürütmüştür. Komisyonunda Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey gibi önemli isimler de yer almıştır.⁸³

⁸⁰ Aynur Soydan, "Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Seçimler", İktisat Dergisi, (374), Çınar Ofset, (Ankara, Aralık 1997), s.76

⁸¹ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", s.22..

⁸² Betül Aslan, "Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni", Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi IV/2, (Erzurum, Temmuz 2004)", s.125-149.

⁸³ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001005.pdf> s.94-96.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001014.pdf> s.257.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001015.pdf> s.280-281.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001017.pdf> s.322-323.

Kanun teklifi görüşüldüğü esnada Meclis Reisi olan M.Kemal Paşa, İrşad Encümeni kelimesinin batı lisanında "propaganda heyeti" anlamına geldiğini vurgulamıştır.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001005.pdf> s.96

G-1923 Seçim Süreci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ve Çalışmaları

1920 yazından itibaren görülmeye başlanan gruplaşmalar, meclisin açıldığı sırada gösterdiği “bir inkılâp partisinin vecd ve heyecanını” yitirmiştir. Ülkede var olan düşünce akımları meclise de girmeye başlamış ve bu düşünce akımları doğrultusunda siyasi programlar oluşturulmaya başlanmıştır. Mustafa Kemal, “inkılâpçı zihniyete sahip” mebuslarla gruplar halinde görüştüktan sonra 10 Mayıs 1921’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (A-RMHG) adı altında kitlesel bir meclis grubu kurmuştur.⁸⁴

Grup içtüzüğünde, artık saltanat ve hilafetten söz edilmemekte, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde “memleketin tamamîyetini ve milletin istiklalini” sağlayacak bir barışa değinilmekle yetinilmektedir. Grubun asıl varlık nedeni olan oyların dağılmaması ve disiplin sağlanması sorunu, içtüzüğün 9.maddesinde “Grupta görüşülerek gerekli çoğunlukla kararlaştırılan konularda, azınlık çoğunluk kararına uymak zorundadır” denerek düzenlenmiştir.⁸⁵

Grubun bu programına başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere bazı kişiler karşı çıkmıştır. Devletin idari şeklini tümüyle değiştirmeyi amaçlayan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun temel alınmasını, programında hilafet ve padişaha ait hiçbir kayda yer verilmemesini hoş karşılamamışlardır. Bu grubun kurulması ve bazı kişilerin grup dışında bırakılması yanlış anlamalara yol açmış, grubun amacının hilafet ve saltanat şeklini cumhuriyetçiliğe dönüştüreceği kaygısı uyanmıştır. Grubun dışına itilen ve muhalif olan mebuslar 1922 Temmuz’unda II. Müdafaa-i Hukuk Grubunu oluşturmuşlardır. Net bir tarihi olmamakla birlikte Temmuz 1921 ve Aralık 1921 tarihleri arasında kurulduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir.⁸⁶

Amacı: “Hukuk-ı umumiyeinin ahkâm-ı esasiyesine mugayyır ve hâkimiyet-i milliye münafî selahiyet, imtiyazat, teşkilat ve icraatı ref etmek, millet ve meclisin hak ve hâkimiyetini müdafaa etmek, otokrat şef usulü bir idareye karşı meşru ve kanuni bir cevap vermek...” olarak açıklanmıştır.⁸⁷

⁸⁴İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin... ,s.171-172. A-RMHG, Birinci TBMM’nde kurulan ilk grup değildir: Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, İslahat Grubu. Bunlardan başka, 1920 sonlarında resmen kurulmuş iki parti de vardır. Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası. Fakat 1921 ilkbaharına gelindiğinde bu grup, zümre ve fırkalardan hiçbiri faaliyetlerine devam etmiyordu. Mete Tunçay, T.C.’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yayinevi, İstanbul, 1992, s.42.

⁸⁵ Mete Tunçay, T.C.’nde Tek-Parti..., s.43.

⁸⁶ . Ahmet Demirel, İlk Meclisin..., s.134.

⁸⁷ İhsan Güneş, Birinci TBMM’nin..., s.183.

Grubun programı üç madde üzerine dayandırılmıştır. Bunlar:⁸⁸

1. İstanbul'la milli birliğin Misak-ı Milli sınırları içinde gerçekleştirilmesi,
2. Milli Hâkimiyet ilkesinden hareketle mevcut kanunların düzeltilmesi,⁸⁹
3. Kamu haklarının korunması ve uygulanmasıdır.

İkinci Grup, bir muhalefet grubu olarak ortaya çıktığı için, yelpazeyi geniş tutmuş, farklı amaç ve düşünceye sahip mebusları bu çatı altında bir araya getirmeye özen göstermiştir. Yöresel özellikler taşımıştır.⁹⁰ İkinci Grup muhalefeti arkasında askeri güç bulunan ya da herhangi bir tarihsel geçmişi olan bir öndere yaslanmamaktadır. Özellikle özerk güçlere dayanan bu muhalefet I.Meclis'te birtakım uygulama teşebbüsleri karşısında oluşmuş kısa bir süre sonra dış sorun gündeme gelince tasfiye edilmiştir.⁹¹

Esas amacı Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmaktan ibaret olan İkinci Grup, Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üçüncü uzatılışında resmen oluşmuş kabul edilmekle birlikte, bu tür bir muhalefetin çok daha eskilere dayandığı bellidir. İkinci Grubun kurulması üzerine, Birinci Grup da kendi yapısında ve işleyişinde düzeltimler yapmış, içtüzüğünü yenileyip, örneğin uzmanlık kurulları oluşturarak etkinliklerini genişletmiştir.⁹²

Birinci Grup'un kurulduğu 10 Mayıs 1921'den muhalif milletvekillerinin İkinci Grup adıyla örgütlendikleri 1922 Temmuz'una kadar geçen dönemde, iktidar yanlısı mebuslarla, örgütsüz muhalif milletvekilleri bazı temel konularda sürekli çatışmışlardır. Bu temel çatışma konuları yedi ana başlıkta toplanabilir: Meclisin üstünlüğü, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları, vekil seçimlerinde Meclis başkanınca aday gösterilmesi, Meclis Başkanlık Divan'ının tarafsızlığı, temel hak ve özgürlüklere ilişkin sorunlar, Başkumandanlık Kanunu'yla Başkumandana verilen olağanüstü yetkiler ve İstiklal Mahkemeleri...⁹³

Meclis'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tartışılması sırasında iki dereceli seçim sisteminin değiştirilmesi de gündeme gelmiştir. Bazı mebuslar iki dereceli seçimlerin "*milli hâkimiyetin tecellisine*" olarak sağlamadığını açıkça belirtmişlerdir. Mecliste, Birinci Grup iki

⁸⁸ Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.46.

⁸⁹ Ahmet Demirel, İlk Meclisin...,s.136.

⁹⁰ İhsan Güneş, Birinci TBMM'nin..., s.183-184.

⁹¹ Kurtuluş Kayalı, "I.TBMM'de Muhalefet", s.1162.

⁹² Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.46.

⁹³ Ahmet Demirel, İlk Meclisin..., s.117-125.

dereceli, İkinci Grup ise tek dereceli seçim sistemini savunmuşlardır.⁹⁴ İkinci Grup, 19 Ocak 1923'te *Tan* gazetesini kurarak, eleştirilerini basın kanalıyla da buradan yöneltmiştir.⁹⁵

Saltanatın kaldırılmasına ilişkin Meclis görüşmelerinde Birinci ve İkinci Grup, saltanatın kaldırılması konusunda adeta birbiriyle yarışmışlar, gerek gruplar içindeki gerekse gruplar dışındaki bağımsız muhafazakâr mebuslar da bu kararlar alınırken seslerini pek çıkartamamışlardır. Yapılan görüşmeler sonunda saltanat oybirliğiyle kaldırılırken; hilafet makamı, siyasal gücü elinden alınarak korunmuştur.⁹⁶

1- Dokuz Umde Bildirisi

İsmet Paşa'nın başkanlığında yürütülen Lozan Görüşmeleri son aşamasına gelmiş, meclis içindeki muhalefet güçlenmişti. İkinci Grup, İsmet Paşa'nın tutumuna ve Lozan Görüşmeleri'nin yürütülme tarzına karşı çıkmaya başlamıştı. Antlaşmanın imzalanmasını tehlikeye atmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa, seçimlere gidilmesine karar vermiştir.

Seçimden önce 3 Nisan 1923'de seçim yasasında değişiklikler yapılmıştır. Eskiden her 50.000 erkek başına bir mebus seçilirken, bu rakam 20.000 olarak değiştirilmiştir. Seçmen yaşı 18'e indirilmiş; seçmek ve seçilebilmek için vergi vermek zorunluluğu kaldırılmıştır.⁹⁷

Seçim kararının alınmasından bir hafta sonra, 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla, meclisteki Birinci Grup'un seçimden sonra Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini açıklayan Dokuz Umde bildirisini yayımlamıştır.⁹⁸

Meclis çoğunluğunu bu amaç çerçevesinde toplayarak ülkede siyasal bir örgütlenme yaratmak için, A-RMH Grubu Halk Fırkasına dönüştürülecektir. Bu sırada İzmir'de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi'nde yeni Türk Devletinin tam bağımsızlık ve demokratikleşme yolunda önemli ilkeler belirlenerek hayata geçirilmesi için adımlar atılmıştır.

⁹⁴ Encümen ve Meclis'te yapılan tartışmalarda tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesi yönünde öneriler olmuş ama reddedilmiştir. Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2006, s.154.

⁹⁵ Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti...*, s.61.

⁹⁶ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin...*, s.142.

⁹⁷ Buna göre her 200 erkek bir ikinci seçmen seçecekti. Bakınız *İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkata'nın Bazı Maddelerini Değiştiren 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanun*.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028017.pdf> s.322-348. Seçim kararı 1 Nisan 1923'te alınmış olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa buna muhtemelen daha önce karar vermiştir. Nitekim 1923 Ocak ayı içinde İzmir'te gazetecilerle yaptığı görüşme sırasında bu konudaki kararlılığını dile getirmiştir. Gazetecilere, *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun* ayrı maddesi gereğince mebusları bir araya toplayarak üçte iki çoğunlukla karar almanın zorluğunu belirtmiştir. Ahmet Demirel, *İlk Meclisin...*, s.149.

⁹⁸ Ahmet Demirel, *İlk Meclisin...*, s.153-154

2- 1923 Seçimleri ve İkinci Grubun Seçim Çalışmaları

İkinci Grup, icra edilecek 1923 seçimlerine katılmamış olmasına rağmen, dönem basınında, 1922 yılının sonlarından itibaren Birinci Grubu eleştiriye başladığı görülmektedir. *Tevhid-i Efkar* ile muhalif mebus Hüseyin Cahit'in başyazarlığını yaptığı *Tanin* ve *Tan* gazetelerinde çıkan makalelerde Birinci Grup devamlı suretle tenkit edilmiştir. Birinci Grup da, seçim çalışmaları boyunca İkinci Grubun muhalefet ettiği konulara karşı durarak sesini halka duyurmaya çalışmıştır. Bu noktada her ne kadar seçimlere katılmamış olsa da kanımızca İkinci Grubun yaptığı tenkitler önem arz etmektedir.

Hüseyin Cahit'in *Tevhid-i Efkar*'a verdiği beyanatlarda saltanata karşı olduklarını, İstiklal Mahkemelerinin kapatılmasından yana olduklarını, Birinci Grubu devleti yönetmek için yeterli görmediklerini belirtmiştir.⁹⁹

Beyan edilen programında, Türkiye'nin bağımsızlığı, Hâkimiyet-i Milliye'nin esas alındığı, kişisel hak ve hürriyetlerin serbest ve güvencede olduğu devlet yapısı, herkesin kanun ve devlet karşısında eşit olduğu, mülkiyet güvencesinin olduğu devlet yapısının amaçlandığı aktarılırken; eğitimde birlik, ilköğretimin zorunlu olması, Türkiye'yi İslam âleminin ilim merkezi yapmak istediklerini açıklamışlardır.¹⁰⁰

İkinci Grup üyeleri, Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesini her fırsatta eleştirmişler, M.Kemal Paşa'nın beyanlarını "eskiyi taklit" olarak değerlendirmişlerdir. İttihatçılara yakın bir duruş sergilemişler, bu konuda da Birinci Grubun eleştirilerine maruz kalmışlardır.¹⁰¹

2 Haziran 1923 günü MHC ve HF'nın çalışmalarına dair genelge yayınlanmış; "...Henüz hiçbir yerde milletvekili seçimlerine başlanmamış olduğu halde şu veya bu şehirde MH adaylarının kaybettikleri hakkında memleketin değişik yerlerinde propagandalar başlamıştır" ifadelerinin de yer aldığı uyarıcı, yönlendirici bilgiler verilmiştir. Muhalifler, Mustafa Kemal Paşa'nın geleceğe ait düşünce ve uygulamaları hakkındaki olumsuz propagandalarını seçim süresince devam ettirmişlerdir.¹⁰²

---

⁹⁹ *Tevhid-i Efkar*'dan aktaran, Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.92.

¹⁰⁰ *Tevhid-i Efkar*'dan aktaran Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.93.

¹⁰¹ Nil Türker Tekin, *Türkiye'de Seçim...*, s.94-100.

¹⁰² *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AAM, Ankara, 2009, s.418.

Bu kapsamda, İkinci Grup'un çabaları incelendiğinde daha ziyade bireysel çalışmaların olduğu görülmektedir. Yapılan bu örgütsüz muhalefet, mecliste sesini bir şekilde duyurmayı başarmış ise de; seçimlere katılma konusunda yetersiz ve kararsız kalmıştır. Hâlihazırda Halk Fırkası kurulmamış olsa da, düzenli siyasi çalışmalarından ötürü Birinci Grup'u parti olarak kabul edersek, kanımızca İkinci grup oluşumu, faaliyetleri ışığında incelendiğinde, bir muhalefet partisi düşüncesinden çok, partinin muhalifi hüviyeti taşımaktadır. Çok kısa bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında, örgütlü bir kuruma geçişin görüleceği bu muhalefet hareketleri, Birinci TBMM Döneminde tohumlarını atmıştır.

3- 1923 Seçimleri Öncesinde Birinci Grubun Çalışmaları

Dokuz Umde'nin yayınlandığı 8 Nisan 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, A-RMHC örgütüne gönderdiği bir yazıda cemiyet üyelerini seçim çalışmalarına katılmaya çağırılmış ve seçimlerin kazanılması halinde Halk Fırkası'nın kurulacağını bildirmiştir.¹⁰³ Bu açıklama, bir noktada seçim çalışmalarını başlatan bir özellik taşımaktadır.

1 Nisan 1923'te seçim kararı alan Birinci Meclis, son toplantısını 16 Nisan 1923'te yapmıştır. Meclisin dağılmasından sonra Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bazı vekillerle, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir seçim bürosu kurulmuş, aday listelerinin oluşturulması çalışmalarına başlanmıştır.¹⁰⁴ Müteakiben de, propaganda faaliyetlerini yürütmek ve seçimi takip edebilmek için her nahiyede ikişer kişiden oluşan "Teftiş, İrşad ve İntihab Heyetleri" kurarak, halk seçim konusunda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁵ Birinci Grup, *Hâkimiyet-i Milliye*, *Vatan*, *İkdam*, *Yeni Gün* ve *Akşam* ile kendilerine yakın bazı diğer gazeteler vasıtasıyla propaganda çalışmalarını yürütmüştür.

Propaganda amaçlı yapılan faaliyetlerin ilk aşamasında seçimlerden sonra Halk Fırkası adını alacağı açıklanan Müdafaa-i Hukuk Grubunun umdeleri halka açıklanmıştır. Daha önce açıkladığımız bu ilkeler seçimler sırasında Basın ve İstihbarat Müdürü Ziya Gökalp tarafından kamuoyuna duyurulmuş ve düzenlenen konferanslarla halka anlatılmıştır. Dokuz Umde, gazetelerde kamuoyuna adeta Birinci Grubun propagandası olarak duyurulmuştur.¹⁰⁶

¹⁰³ Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.54.

¹⁰⁴ Ahmet Demirel; "1923 Seçimleri", Tarih ve Toplum Dergisi, XXIV/144, İletişim Yayınları, (İstanbul, Aralık 1995), s.23.

¹⁰⁵ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.102.

¹⁰⁶ Nil Türker Tekin, Türkiye'de Seçim..., s.103.

Yeni Gün gazetesi, bütün seçimlerde, belediye, muhtarlık gibi halkı oy kullanmaya; oy kullanırken çalışkan insanları seçmeye, genç ruhlara ve yeni zihniyetlere değer vermeye, baskıcı insanlardan kaçınmaya çağırılmış, adayları *Yeni Gün*'de tanıtarak yardımcı olmaya çalışmıştır. Gazetede “seçimler sakın geçmeli, memleketi her türlü çıkmazdan kurtaracak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları desteklenmeli, seçim anarşiye dönüştürülmemeli, MHC'nin dünyaya karşı bir olduğu göstermeli, heyecan, ihtiras ve belirsiz vaatlere inanılmamalı, düşmanların son ümitleri de sonuçsuz bırakılmalı” denmiştir. Memleketin ihtiyaç duyduğu bütün yeniliklerin bu seçimlere bağlı olduğu, el ele vermenin, tek parça olmanın, oyları dağıtmamanın, dünyaya karşı güçlü bir meclis çıkarılması zamanının bulunduğu halka anlatılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁷

Gazete sonrasında aydınlara seslenmiştir. Memleketin en karanlık zamanlarında milletin rehber ve önderi olan A-RMHC'nin etrafında milletin toplanmasını sağlamak için aydınların halkı aydınlatmaları istenmiştir. Bu seçim sınavından başarıyla çıkmak için aydınları, doğal görevliler saymıştır.¹⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın seçim öncesi ve birinci seçmen seçimi sırasında söylediği sözler ile verdiği beyanatlar halk üzerinde belirleyici etkiyi sağlamıştır. Bu konuşmalarda; Birinci Grup namzetlerinin bölünmez bütünlüğü simgelediği mesajını vermiş; cemiyetin yakın geçmişteki başarılarının gelecek için örnek teşkil ettiğini belirtmiştir.

İkinci seçmenler belirlendikten sonra, MHC adaylarının bazı yerlerde seçimi kaybettiği iddiaları üzerine örgütleri uyaran bir bildiri daha yayınlamıştır.¹⁰⁹ Böylece hem geçmişteki başarıya, hem de HF'nin gelecekteki muhtemel başarısına halk-millet ortak edilmektedir. Doğrudan yönlendirilen halkın da teveccühü seçim sonrasında da görüleceği üzere, kendilerini ait *hissettikleri-hissettirildikleri* Birinci Grup'tan yana olmuştur.

4- 1923 Seçim Sonuçları

Hareketli geçen nisan-haziran ayları arasındaki ortamda, muhalefetteki İkinci Grup seçime katılmama kararı almış¹¹⁰, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik nedeniyle

¹⁰⁷ Nurettin Gülmez, Kurtuluş Savaşında Anadolu'da *Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.400-401.

¹⁰⁸ Nurettin Gülmez, Kurtuluş Savaşında..., s. 402.

¹⁰⁹ Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.55.

¹¹⁰ Ahmet Demirel İkinci Grubun seçime katılmama kararı aldığını belirtirken, Tunçay, (T.C.'nde Tek-Parti..., s.55) İkinci Grup üyeleri ile eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de varlık gösterememelerinin sağlandığını ifade etmiştir. Demiraşlan ve Bolat, İkinci Grup'un birlik içinde seçimlere katılmadığını, H.Avni Bey'in Tevhid-i Efkâr gazetesine verdiği beyanat dışında bu doğrultuda bir program veya beyanname yayınlamadığını

İttihatçıların kendi adlarına seçime katılmaları olanaksızlaşmıştır. Böyle olunca, milletvekili sayısı kadar aday gösterilen seçim çevrelerinde, merkezden belirlenen adayların tümü seçimin ardından mebus olurken, ikinci seçmenlere tercih yapma hakkı tanınan seçim çevrelerinde Birinci Grup'un adayları kendi aralarında yarışmışlardır. MHC'nin aday listeleri oluştuğu, isimler, *Hâkimiyet-i Milliye* başta olmak üzere basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur.¹¹¹

1923 seçimleri Birinci Grup adaylarının zaferiyle sonuçlanmış, bağımsız adaylık koyanlardan sadece Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, merkezden belirlenen Müdafaa-i Hukuk adaylarını geride bırakarak kazanabilmiştir.¹¹²

1923 seçimlerini, tek parti dönemindeki diğer seçimlerden ayıran bir başka özellik de, ikinci seçmenlerin Birinci Grup adaylarını "ittifakla" seçmemeleridir. Birinci Grup, ikinci seçmenlerin oylarının tamamını alamamıştır.¹¹³

72 seçim bölgesinden seçilen 1'i bağımsız 287 mebusan oluşan İkinci Büyük Millet Meclisi¹¹⁴, 11 Ağustos 1923 günü açılmış, iki gün sonra da Meclis Başkanlığına yine Mustafa Kemal Paşa, İkinci Başkanlığa ise Ali Fuat Paşa seçilmişlerdir. Hükümet Başkanı Fethi Bey olmuş¹¹⁵; 23 Ağustos'ta Lozan Barış Anlaşması TBMM'nce onaylanmıştır.¹¹⁶

A-RMHC'nin meclis grubunda 9 Eylül 1923 tarihinde, Halk Fırkası'nın kuruluş kararı alınmıştır.¹¹⁷ Fırkanın Umumi Reisliğine Mustafa Kemal Paşa seçilirken, İsmet Paşa Umumi Reis Vekili, Recep Peker de Kâtipliğe seçilmişlerdir.¹¹⁸

SONUÇ

Bir ülkede demokrasinin bütün kurumlarıyla yerleşmesi uzun ve meşakkatli bir mücadelenin neticesinde ortaya çıktığı genel bir kabuldür. Bu durum Osmanlı'dan Cumhuriyet'e giden süreçte de hemen hemen aynı yollarla olmuştur.

---

belirtmişlerdir. Tekin Demiraslan ve Bengül Salman Bolat, "1923 Seçimleri ve Basın", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (36), s. 149. ss.140-165.

¹¹¹ Ahmet Demirel; "1923 Seçimleri", s.24.

¹¹² Ayrıca Bursa'dan Nurettin Paşa'nın 1924 yılı sonlarındaki ara seçimi kazanmasının yanında, Eskişehir'de de Halk Fırkası'ndan ihraç edilen Emin (Sazak) Bey seçimi kazanmıştır. Ahmet Demirel, "1923 Seçimleri", s.24-26.

¹¹³ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde...", s.24.

¹¹⁴ Serhat Hürkan, Halk Fırkası'ndan CHP'ye, Sinemis Yayınları, Ankara, 2010, s.5.

¹¹⁵ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c001/tbmm02001003.pdf> s.36-43

¹¹⁶ <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c001/tbmm02001003.pdf> s.264-291.

¹¹⁷ Kuruluş beyannamesi ile birlikte, Halk fırkası nizamnamesi verilmiştir. A-RMHC'nin oluşumunu sağlayan ve 4 Eylül 1919 günü toplan Sivas Kongresi, daha sonra partinin 1.Kurultayı olarak kabul edilmiştir. Serhat Hürkan, Halk Fırkası'ndan..., s.5.

¹¹⁸ Azalar da Sabit Bey (Erzurum), Celal Bey (İzmir), Cemil Uybadın (Tekfurdağı), Refik Saydam (İstanbul), Saffet Arıkan (İzmit), Münir Hüsrev Göle (Erzurum), Kazım Hüsnü (Konya) ve Zülfü Beyler (Diyarbakır) olarak belirlenmiştir. Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti..., s.58.

Türk modernleşmesinin bir neticesi olarak Saltanat'tan Cumhuriyet'e giden yolda modern anlamda milli irade, milli hâkimiyet ve demokrasi mücadelesinin bayraktarlığını yapan Genç Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası, yerel kongreler, ulusal kongreler, Heyet-i Temsiliye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çizgisi modern Türkiye'nin oluşumuna katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Alkan, Ahmet Turan; **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992
- Alkan, Mehmet Ö.; “*Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Seçimlerin Kısa Tarihi*”, TÜSİAD Görüş Dergisi, 1999
- Akşin, Sina; **Seriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1994
- Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-I: Mutlakiyete Dönüş**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010
- Akşin, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele-II: Son Meşrutiyet**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010
- Baykal, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yayınları, Ankara, 1989
- Birinci, Ali; Hürriyet ve İtilaf Fırkası: **II.Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990
- Carter, V.Findley; **Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform**, Çev.Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz yayınları, İstanbul, 1994
- Çavdar, Tefik; **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991
- Demirel, Ahmet; **İlk Meclisin Vekilleri-Milli Mücadele Döneminde Seçimler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010
- Duru, Kazım Nami; **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957
- Gelmez, Adnan; **Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995
- Gülmez, Nurettin; **Kurtuluş Savaşında Anadolu’da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010
- Güneş, İhsan; **Türk Parlamento Tarihi I**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1997
- Güneş, İhsan; **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997
- Hallı, Reşat; **Balkan Harbi**, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970
- Hürkan, Serhat; **Halk Fırkası’ndan CHP’ye**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2010
- Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi IX**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011
- Karpat, Kemal H. Robert W. Zens, “*I. Meşrutiyet Dönemi ve Abdülhamit’in Saltanatı (1876-1909)*”, Türkler XII, Çev.Nasuh Uslu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

- Kinross, Lord; **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, Sander Yayınları, İstanbul, 1984
- Kolcu, Ali İhsan; **Serbest Şiirin İlk Kuramcısı Nureddin Ferruh Alkend (Hayatı, Sanatı, Eserleri)**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2017
- Kuran, Ahmet Bedevi; **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, Çelçüt Matbaası, İstanbul, 1959
- Okandan, Recai G.; **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971
- Sarıkoça Erem; **Türkiye’de Seçim Sistemleri ve Demokrasi**, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2010
- Tansel, Selahattin; **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar I**, MEB Yayınları, İstanbul, 1991
- Tanör, Bülent; **Türkiye’de Kongre İktidarları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998
- Tokin, Hüsrev; **Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965
- Tunaya, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Turhan Kitabevi, İstanbul, 1981
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler I**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 1984
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye’de Siyasal Partiler II**, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2003
- Tuncer, Erol; **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, TESAV Yayınları, Ankara, 2003
- Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi-İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe-1**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1991
- Tunçay, Mete; **T.C.’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992
- Türk, Hatem; **10 Temmuz Meşrutiyet Bayramı Türk Aydınlarının II. Meşrutiyet’in İlanı Hakkında Duygu ve Düşünceleri**, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2008
- Unat, Faik Reşit; **İkinci Meşrutiyet’in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, TTK Yayınları, Ankara, 1983
- Yıldız, Zekeriya; **Politika Sözlüğü**, İstanbul, 2013

- Zurcher, Eric Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.Y.Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000
- Kaan, Oğuz; **II.Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008
- Tekin, Nil Türker; **Türkiye'de Seçim Propagandaları 1908-1946**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1998
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009
- Akşin, Sina; "*İttihat ve Terakki*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982
- Alkan, Mehmet Ö.; "*Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri*", Anayasa Yargısı Dergisi, , Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara, 2006
- Arıkan, Zeki; "*1919 Seçimleri ve İzmir*", Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi, Konya, 1997
- Aslan, Betül; "*Milli Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni*", Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi IV/2, Erzurum, 2004
- Demiraslan, Tekin ve Bengül Salman Bolat, "*1923 Seçimleri ve Basın*", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
- Demirel, Ahmet; "*1923 Seçimleri*", Tarih ve Toplum Dergisi, XXIV/144, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995
- Gökbayır, Satılmış; "*Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı*", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 3(1)
- Kayalı, Kurtuluş; "*Siyasal Partiler-Hürriyet ve İtilaf*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982
- Koçak, Cemil; "*Meşrutiyet'te Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1982
- Sencer, Muzaffer; "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler*", Amme İdaresi Dergisi, XVII/3, Ankara, 1984
- Soydan, Aynur; "*Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Seçimler*", İktisat Dergisi, (374), Çınar Ofset, Ankara, 1997

Tekin, Nil Türker; “1908’de Seçim Propagandası”, Toplumsal Tarih, (104) Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ağustos 2002

Tunaya, Tarık Zafer; “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, Ankara, 1976

Uyar, Hakkı; “Tek Parti Döneminde Seçimler”, Toplumsal Tarih, Tarih Vakfı Yayınları, 1999
<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar>

NEJDET SANÇAR'IN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE'YE BAKIŞI

Eyüp TOPRAK*

Öz

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Cumhuriyetle birlikte Mustafa Kemal Atatürk ve onun yakın çalışma arkadaşları millî iradenin ve millî hâkimiyetin tesisini sağlamak amacıyla faaliyetlere başladı.

Cemiyetlerin ilerlemelerinde, yükselmelerinde, maddi ve manevî alanlarda güç sahibi olmalarında aydınların ve fikir sistemlerinin rolü büyüktür. Millî hâkimiyetin tesisi sürecinde yapılan işler aydınlar tarafından farklı değerlendirmelere uğradı. Türk aydınlarının içerisinde Türk milliyetçiliğini temel alan fikir adamları da millî hâkimiyetin gerçekleşmesi sürecini ve millî mücadelenin kadrosunu farklı değerlendirmelere tâbi tuttu. Bunlardan birisi de Nejdet Sançar'dır.

Türk milliyetçiliği fikir mücadelesinde Nejdet Sançar çok sayıda yazılar yazmıştır. Nejdet Sançar ismi özellikle 1944 İrkçılık ve Turancılık olayından sonra Türkçülük fikir akımının önde gelen bir siması olmuştur. Açık ve net şahsiyetiyle bir devre öncülük edenler arasındadır. Bu açı elbette Türk milliyetçiliği düşüncesinin açısıdır. Nejdet Sançar da yeni nesillere, meselelere belli bir pencereden bakabilme alışkanlığı kazandırabilmek adına; Millî Mücadele'yi, Millî Mücadele'yi gerçekleştiren kadroyu, Cumhuriyet'in kazanımlarını ele almıştır. Bu mücadelenin yerine ve önemine gerekli saygıyı ve ihtimamı göstermekle birlikte kimi isimlere ve kimi olaylara yer yer eleştirilerde de bulunmuştur.

Bu çalışmada yakın tarihimizde milliyetçi düşünceleriyle önemli bir yere sahip olan Nejdet Sançar'ın gözünden; millî mücadeleyi gerçekleştiren kadrodaki isimler hakkındaki düşünceleri ve Türkçü bakış açısından millî hâkimiyet fikirleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Hâkimiyet, Milliyetçilik, Türkçülük, Millî Mücadele Kadrosu, Nejdet Sançar.

* Doktora Öğrencisi (YÖK Göç Çalışmaları alanında), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-mail: eyuptoprak2023@hotmail.com

NEJDET SANÇAR'S NATIONAL SOVEREIGNTY PERSPECTIVE

Abstract

The national struggle after the victory was won on October 29, 1923 the Turkish republic was proclaimed. With the proclamation of the Republic, Mustafa Kemal Atatürk and his close colleagues started activities in order to provide for the establishment of national will and national sovereignty.

The role of intellectuals and intellectual systems is great in the advancement of the societies, their rise, their power in material and spiritual fields. The works carried out in the process of the establishment of the national sovereignty were differently evaluated by the intellectuals. The ideas of the Turkish intellectuals based on the Turkish nationalism, the process of the realization of national domination and the national struggle of the staff kept the different evaluations. One of them is Nejdete Sançar.

Nejdete Sançar wrote many articles in the struggle for the idea of Turkish nationalism. Nejdete Sançar name after 1944 racism and Turanism in particular, Turkism became a leading figure in the idea movement. They are among those who lead a cycle with open, courageous and clear personality. This angle is, of course, an aspect of Turkish nationalism. In the name of Nejdete Sançar, in order to gain the habit of looking at new generations from certain windows, The National Struggle, the National Struggle, and the achievements of the Republic. While showing the necessary respect and care for the place and importance of this struggle, some places and some events have been criticized in some places.

In this study, Nejdete Sançar, who has a significant place with nationalist considerations in our recent history, the ideas about the names in the cadre that make the national struggle and the ideas of national domination from the Turkist point of view.

Keywords: National Sovereignty, Nationalism, Turkism, National Struggle Cadets, Nejdete Sançar.

Giriş

Nejdet Sançar 1 Mayıs 1910'da İstanbul'da doğmuştur. Aslen Gümüşhanelidir. Babası Deniz Güverte Binbaşı Mehmet Nail Bey ve annesi de Fatma Zehra Hanımdır. Hüseyin Nihal Atsız, Ahmet Nejdet Sançar ve Fatma Nezihe Çiftçioğlu olmak üzere üç kardeşirler

¹. Nejdet Sançar kardeşi Hüseyin Nihal Atsız gibi edebiyat öğretmenidir. Kardeşi Hüseyin Nihal Atsız gibi 1944 Türkçülük – Turancılık davasında yargılanmış ve beraat etmiştir. Her sahada kardeşinin sağ kolu olan Nejdet Sançar, birçok yazısında “*Ben Irkçı ve Turancıyım*”² diyerek Türkçülük alanında faaliyet göstermiştir.

Ötüken, Bozkurt, Çınaraltı, Devlet, Kopuz, Milli Hareket, Milli Yol, Kızıl Elma, Orkun, Toprak, Töre dergilerinde toplamda yüzden fazla makalesi vardır. Tarihte Türk İtalyan Savaşları (1942), Irkımızın Kahramanları (1943), Türk Kahramanları (1965), Hasan Ali İle Hesaplaşma (1947), Gizli Komünist Belgeleri (1966), İsmet İnönü İle Hesaplaşma (1973), Nazım Hikmet Masalı (1975), Komünist Nedir? (1950), Kızıl Cennet Masalı (1950), Türklük Sevgisi (1952), Türk Moskof ve Komünist (1959), Afşın'a Mektuplar (1963), Türkçülük Üzerine Makaleler (1976) eserlerini yazmıştır³. Türkçülük Üzerine Makaleler adlı eseri ölümünden sonra kendisine ithafen yayınlanmıştır.

Nejdet Sançar'ın müstear isimlerle de yazıları vardır. A. Okçuoğlu, Çiftçioğlu, M. Okçuoğlu, Okçuoğlu, Ahmet Tuğçu, Bilge Yiğit, Yiğit Bilge, Sermet Uslu müstear isimleri kullanmıştır⁴.

Nejdet Sançar hayatında hiç şiir yazmamıştır. Bu özelliğiyle kalem sahibi Türkçülerin büyük çoğunluğundan ayrılır. Yine Sançar spora düşkündür; hatta gençliğinde Fenerbahçe futbol takımında oynamıştır⁵.

---

¹ Turan Akkoyun, “*Nejdet Sançar*”, **Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı**, Medrese Kitabevi, Afyon, 1995, s.11.

² İlhan Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul, 1977, s.145.

³ Akkoyun, *a.g.m.* s.17-18.

⁴ Tahsin Yıldırım, **Edebiyatımızda Müstear İsimler**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2006, s.362.

⁵ Nejdet Sançar Çiftçioğlu, **Türklük Sevgisi**, Tanrıdağı Yayınları, İstanbul, 1952, s.5.

Nejdet Sançar'ın eşi merhum Reşide Hanım'dır. Tek oğulları Afşin'in lise son sınıfta iken ölümü Nejdet Bey ve eşini sarsmıştır. Oğlunun ölümünden sonra onun adını taşıyan “*Afşin Yayınları*”nı kurmuştur⁶.

1) Nejdet Sançar'ın Milliyetçiliği

Nejdet Sançar bir Türk milliyetçisidir. Sançar'a göre millet sevgisi, ancak gerçek insanlarda vardır. Sançar'a göre, beşerin insanlığını idrak edebilmek için onların kalplerindeki millet sevgisini öğrenmek kâfidir. Gönlünde bu sevgiyi taşımayan insan Sançar'a göre, zavallı bir adamdır⁷.

Sançar'a göre milliyetçilik, bir milletin bütününün mutluluğunu isteyen bir fikir sistemidir. Bir milletin sadece bir kısmına seslenen bir milliyetçilik olamaz⁸. Türk milliyetçileri bütün hareketlerinde Türk'e fayda aramalıdır. Yani Türkçülüğün prensibi Sançar için de her şey Türklük içindir⁹. Nejdet Sançar dünyada Türk milletini farklı bir yerde görür. Ona göre Türkler, birçok insanlık meziyetlerini varlıklarında toplamış bir milletir¹⁰.

Sançar'a göre Turancılık, bir ülkünün adıdır. Bu ülkü; “*Türk soyunun Türk topraklarında bağımsız, hür ve her yönden yükselmiş bir toplum haline gelerek yaşaması*” şeklinde özetlenebilir. Turancılık, Sançar için milli bir ülküdür. Çünkü bir millete mensup insanların maddi ve manevi en yüksek saadete kavuşmaları davasıdır. Turancılık, aynı zamanda, insani bir ülküdür. Çünkü hiçbir millete, hiçbir topluma karşı değildir¹¹.

Sançar, siyasetle olan ilgisini ise siyasetin “s” si ile dahi ilgim yoktur diyerek açıklar. Kendisini sadece bir Türk evladı olarak Türkçülük davasına hizmet eden bir nefer olarak adlandırır¹². Sançar 1944 Turancılık davasını, Türk tarihinin en büyük lekelerinden birisi olarak görür. 1944 Turancılık davasını Türkçülüğün kökünü kazımayı hedef almış bir hareket olarak nitelendirir¹³. Sançar'a göre Türklük hiçbir zaman bitmeyecektir¹⁴. Sançar'a göre Türk

⁶ Hüdavendigar Onur, **Türk Sağı Sözlüğü**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2005, s.276.

⁷ Nejdet Sançar, “*Türklük Sevgisi*”, **Orkun Dergisi**, 7, 1962, s.3.

⁸ Nejdet Sançar, “*Türkçülük ve Anadoluçuluk*”, **Ötüken Dergisi**, 27, 1966, s.2.

⁹ Nejdet Sançar, “*Milliyetçi Türk Gençlerine*”, **Milli Yol Dergisi**, 25, 1962, s.7.

¹⁰ Nejdet Sançar, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, Töre-Devlet Yayınevi, İstanbul, 1975, s.41-42.

¹¹ Nejdet Sançar, “*Turancılık Ülküsü*”, **Orkun Dergisi**, 5, 1962, s.1.

¹² Nejdet Sançar, “*Şahsım Hakkında*”, **Orkun Dergisi**, 32, 1951, s.3.

¹³ Sançar 1944 Turancılık davasıyla ilgili olarak; “*bir milletin, en büyük manevi desteklerinden biri olan milliyetçiliğine düşmanlık etmek de, kendisine düşmanlıktan başka bir şey olamayacağından, 1944 Turancılık davası, doğrudan doğruya Türklüğe karşı girişilmiş bir haçlı seferinden başka bir şey değildir. Yani Türklüğün kendi vatanında kahbece vurulmak istenmesidir. Bunun için de, devlet tarihimizin en büyük lekesi sayılması*

milliyetçiliği, yani Türkçülük, Türk soyunun hayat felsefesi ve var olma sigortasıdır. Sançar'a göre Türkiye, bir gün Türkçülük ruhu ve şuuru ile dolup taşacak ve gerçek Türkiye haline gelecektir¹⁵.

2) Nejdet Sançar'ın Milli Hâkimiyet Anlayışı

Hâkimiyet veya diğer bir deyişle egemenlik, bir ülkede en üstün kudreti, milletlerarası hukukta ise bağımsız bir gücü ifade eder. Devlet içinde egemenliğin bir şahsa mı; bir hanedana mı; bir zümreye mi; yoksa millete mi ait olacağı meselesi anayasa hukuku ile ilgili bir sorundur. Devlet içinde egemenlik, kendi üstünde bir güç ve sınırlama tanımaz¹⁶. Sançar'ın milli hâkimiyet anlayışında görmek istediği şey Atatürk ilke ve inkılâplarına ve demokrasi prensiplerine bağlılıktır. Bunu gerçekleştirecek kişilerde görmek istediği şey ise Türk olmaları, Türk milliyetçisi olmaları, namuslu ve değerli insanlar olmalarıdır¹⁷.

Sançar'a göre devletin yönetim sistemi mühimdir. Ama sistemi uygulayacak insan çok daha mühimdir. Sançar'a göre insan ise, ancak milliyetçi olduğu nisbette insandır. Bu sebepten sistemi ve fikri uygulayacak olan milliyetçi insanları ve heyetleri bulmadan, herhangi bir sisteme bel bağlamak boştur¹⁸.

Sançar bir yönetim şekli olarak demokrasiyi önemser. Fakat Sançar'a göre demokrasi yönetiminin de kendi içerisinde sıkıntıları ve problemleri vardır. Demokrasilerde vatandaşların dernek kurmak, boykota gitmek, protesto yürüyüşü yapmak gibi çeşitli hakları vardır. Bu doğal hakların, dış düşmanların emrindeki kişiler tarafından etkili bir şekilde kullanılmasıyla, toplumların ciddî sarsıntılar ile karşı karşıya gelebileceğini ifade eder¹⁹. Bu anlamda demokrasi içinde devlete zarar verebilecek imkân ve uygulamalardan dolayı Sançar'da bir demokrasi eleştirisi vardır.

---

yanlış olmaz. Eski yüzyılların haçlı seferlerine, nasıl, batının Türk düşmanı bütün milletleri katılmışlarsa, 1944'teki Haçlı seferinde de, yurdumuzdaki bütün Türk düşmanları öylece birleşmişlerdi” diyecektir. Nejdet Sançar, “1944 Turancılık Davası, Milli Şef ve Yardakçıları”, **Milli Hareket Dergisi**, 11,1967, s.6.

¹⁴ Nejdet Sançar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973, s.10.

¹⁵ Sançar, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, s.59.

¹⁶ Emin Yolalıcı, “*Çağımızda Milli Hâkimiyet Anlayışları*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 4, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014, s.113.

¹⁷ Nejdet Sançar, **Gizli Komünist Belgeleri**, Afşın Yayınları, Ankara, 1966, 18-19.

¹⁸ Nejdet Sançar, “*İnsan ve Sistem*”, **Ötüken Dergisi**, 31-32, 1966, s.3.

¹⁹ Nejdet Sançar, “*Demokrasi Orman Hürriyeti Midir?*”, **Ötüken Dergisi**, 137, 1975, s.4.

Millî Mücadele'nin kazanılması Sançar'a göre Türk milliyetçiliğinin eseridir²⁰. Atatürk de Milli Mücadele'yi kazandıran Türk başbuğudur. Bu mücadelede kendini Türk milliyetçisi olarak adlandıran isimler olmasaydı, Türk Devleti'nin ve Türk milletinin sonu hazırlanmış olacaktı. Sançar'a göre Milli Mücadele, "*Türk'ün, bütün bir düşman dünyasına karşı, vatan topraklarında yürüttüğü ve zaferle sona erdirdiği*" bir savaştır. Bu zaferi zümreler veya sınıflar değil, millet; Türk milleti kazanmıştır. Sançar'a göre bu açık gerçeği tersine çevirmeye çalışmak herzeyle iştigalden başka bir şey değildir²¹.

Sançar'a göre Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte hilâfet ve saltanatın ilga edilmesinden sonra millî bir siyaset zarurîydi. Bu yüzden millî tarihimizi ortaya koymak ve milleti moral bakımından beslemek gerekirdi. Atatürk, bunu başarmakla da hem dil, hem de tarih görünümünden bir büyük yeni doğmanın ve yeni dirilmenin temellerini attı²². Bunun adına da Türkiye Cumhuriyeti Devleti dendi. Sançar'a göre Milli Mücadelede esnasında da Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra da Atatürk için Türk milliyetçiliğinin önemli bir yeri vardır.

3) Nejdet Sançar'ın Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı

Sançar'a göre Atatürk'ün önemli bir özelliği milliyetçiliğidir. Türklüğün, ancak milliyetçilik ruhu ve temelleri üzerinde yükselbileceği düşüncesi, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren birçok Türkçünün konuşmalarında ve yazılarında ifade edilmiştir. Atatürk'ün, tarih ve dil alanlarında yapmak istedikleri de; bütün Türk âlemini ilgilendiren hareketler ve teşebbüslerdir²³.

Sançar'a göre Atatürkçülük fikri ise içeriği boşaltılmış bir durumdadır. Gerçek Atatürkçü neredeyse yoktur ama bu kavramdan beslenen insan sayısı oldukça fazladır. Ona göre kangren haline dönüşen "Atatürkçülük" edebiyatı terk edilmeliydi²⁴. Çünkü Atatürk bugün hayatta olsa idi onun adına yapılan bu işleri pek de hoş karşılamazdı.

Sançar'a göre Solcular veya çoğunlukla kendisinin kullandığı şekliyle "*Kızıllar*"; Atatürk'ü gerçekten sevmemektedirler. Atatürk'ün yaptığı inkılâplara bağlı gözükmeleleri tamamen yalan olarak nitelendirir. Sançar'a göre bütün dünya komünistleri gibi Türkiye'deki

²⁰ Nejdet Sançar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973, s.56.

²¹ Nejdet Sançar, **Nazım Hikmet Masalı**, Afşın Yayınları, İstanbul, 1975, s.101.

²² Sançar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, s.62-63.

²³ İlhan Darendelioğlu, **Türk Milliyetçilerinin Kalemile Atatürk**, Toprak Yayınları, İstanbul, 1961, s.53-54.

²⁴ Sançar, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, s.186.

komünistler de Atatürk düşmanıdır. Bunun sebebi, Atatürk'ün milliyetçi ve komünizme karşı oluşudur²⁵. Koyu bir milliyetçi ve apaçık bir komünist düşmanı olarak nitelediği Atatürk'ü solcu, hatta Marksist göstermeye çalışmak anlamsız gayretlerdi²⁶.

Sançar dönemindeki siyaseti de Atatürkçülük üzerinden okuyacaktır²⁷. Atatürkçülüğün, mevcut bütün fikir inanç ve sistemlerin birbirine karıştırılması ile meydana gelmiş bir düşünceye dönüştüğünü ifade eder.²⁸

4) Nejdet Sançar'ın Cumhuriyet'e Bakış Açısı

Sançar, Cumhuriyet'i ayakta tutacak tek fikir olarak milliyetçiliği görür²⁹. Sançar tek parti devrine yönelik eleştirilerinde yaşanan sıkıntıların temelinde devlet memuriyetlerine getirilen kişilerin özünde Türk olmamasını sorumlu tutar³⁰. Sançar Atatürk'ün ölümünden sonra Halk Partisini de çokça eleştirmiştir. CHP'yi siyasî bir partiden çok menfaat birliği esasına dayanan bir kolektif şirkete benzetir. Koca bir memleketi yıllarca baba mirası bir çiftlik gibi keyfi olarak idare ettiklerini söyler. Atatürk'ten sonra bu partinin, Türkçülük fikrine de düşman olduklarını iddia eder³¹.

Sançar'a göre Cumhuriyet'in ilanından beri yapılan manasız olarak nitelendirdiği bir "*Osmanlı ve padişah düşmanlığı*" yapılmaktadır. Sançar'a göre bu düşmanlığın ilk dönemlerde anlaşılır tarafları olabilir. Türkiye'de bir rejim değişikliği yapanlar, getirdikleri rejimin tutunması için eski sistemi çürütmeye çalışırken, tarihi gerçeklerin dışında bazı manasız hareketlere başvurmakta haklı görülebilirler. Fakat aradan uzun zaman geçmesine

²⁵ Sançar, **Gizli Komünist Belgeleri**, s.52.

²⁶ Sançar, **Gizli Komünist Belgeleri**, s.53.

²⁷ "Mustafa Kemal'i ağızlarından ve kalemlerinden hiç eksik etmeyenlerin bu konuda en çok kullandıkları söz Atatürkçülüktür. Onun için, önce şu sorunun cevabını aramak gerekmektedir: Atatürkçülük Nedir? Bu sorunun cevabını aramadan önce, Atatürkçü olduklarını her zaman tekrarlayan siyasî ve siyaset dışı teşekküllerle, farklı fikir ve inançlara sahip kimselerden bir kısmını şöyle bir ele almak yerinde olur: Türkiye'de birçok siyasî parti var. Bu partilere mensup kişilerin pek çoğu, her fırsatta, hem partilerinin, hem de kendilerinin Atatürkçü olduklarını ileri sürerler. Meselâ en büyük siyasî teşekkül sayılan AP Atatürkçüdür. En büyük muhalefet partisi unvanını kimseye kaptırmayan CHP Atatürkçüdür. Üçüncü parti konumundaki MP Atatürkçüdür. Emekçilerin partisi olduğunu iddia eden TİP Atatürkçüdür. Hâlbuki bu partilerin, belli başlı birçok ana meselelerde birbirlerine tamamen karşı fikir ve düşüncelere sahip buldukları malumdur. Bu karşı oluşun, bazı hallerde, âdeta düşmanlık derecesine ulaştığı da bilinmeyen bir şey değildir. Hatta partilerin birbirleri hakkındaki görüşleri bile, bazen aşırı iddialara veya çok sert hükümlere kadar uzayıp gitmektedir". Sançar, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, s.180-181.

²⁸ Sançar, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, s.184.

²⁹ Necdet Sançar, "*Milliyetçi Derneklerin Lüzumu*", **Ötüken Dergisi**, Sayı 10, s.5.

³⁰ Nejdet Sançar, "*Türkiye'de Azınlık Irkçılığı*", **Orkun Dergisi**, 15, 1951, s.6.

³¹ Nejdet Sançar, "*Türkçülük Düşmanları*", **Orkun Dergisi**, 12, 1950, s.4-5.

rağmen, aynı düşmanlığı sürdürmek istemenin başlanacak bir yanı olamaz³². Çünkü ona göre bu düşmanlık yapılırken aynı zamanda Türklük düşmanlığı yapılmaktadır.

Sançar'a göre Türk milletinin dış düşmanları çoktur. Türk milletinin hasımları yalnızca hudutlarımız dışında değildir. Dış düşmanlarımızdan başka iç düşmanlarımızın olduğunu söyler. Sançar'a göre Türk milleti bu iç düşmanlarını layığıyla tanıyabiliyor denilemez.³³. Onun içindir ki Sançar iç düşmanlara da vurgu yaparak Türk milletinin bu noktada daha dikkatli olmasını ister.

Sançar'a göre Türklük düşmanları; *“Romantizm, Vatan, Millet, Sakarya edebiyatı”* yapmanın zaman kaybı olduğunu iddia ederler. Hâlbuki kim olduğunu, kim ve ne namına ne istediğini nereye ve nasıl varacağını dostunu, düşmanını bilmeyen bir kimsenin millete yararlı olması, yön vermesi mümkün olamaz³⁴.

Sançar'ın İsmet İnönü üzerinden de birçok eleştirisi vardır. Eleştirilerinden birisi de Cumhuriyet rejiminin temeli olan milli irade üzerinden olacaktır. Sançar'a göre millî şeflik devrinde demokrasi rafa kaldırıldı. Millet, vekillerini doğrudan doğruya seçmek hakkı yoktu. Halk, birtakım insanları seçer, onlar da Millet Meclisini meydana getirecek olanları seçerlerdi. Aslında, her şeyde olduğu gibi, seçimde de, söz sahibi sadece İsmet İnönü idi. Onun istemediği bir adamın Meclis'e girmesi imkânsızdı. Yani, o devrin Cumhuriyetinde millî irade, *“İsmet İnönü'nün isteği veya keyfi”* idi³⁵.

Sançar'a göre İsmet İnönü gerçekte bir Atatürk düşmanıdır. Bu düşmanlığı Sançar'a göre Atatürk'ün vefatından sonra şu şekilde ortaya çıkmıştır; *“İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra, Atatürk için yayımlanmış meşhur beyannamesinde: “Eşsiz kahraman Atatürk! Vatan sana minnettardır!” sözleriyle övmüştü. Fakat, milli şef unvanı ile oturduğu devlet başkanlığı zamanındaki on iki yıl içinde, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki o zamanki adı ile “Muvakkat Kabir”de tuttu, yani şimdiki yerine naklettirmedi. Bunun sebebinin, kendisini başbakanlıktan atan Mustafa Kemal Paşa'ya karşı beslediği kin olduğu malûmdur”*³⁶ diyecekti.

³² Nejdet Sançar, *“Osmanlı ve Padişah Düşmanlığı”*, **Orkun Dergisi**, 53, 1951, s.6.

³³ Nejdet Sançar, *“Türkçülük Düşmanları ve Turancılık”*, **Orkun Dergisi**, 20, 1951, s.3.

³⁴ Nejdet Sançar, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara, 1976, s.9.

³⁵ Sançar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, s.183.

³⁶ Sançar, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, s.179.

Sançar'a göre İsmet İnönü'nün, 1938-1950 yılları arasında cumhurbaşkanı olarak aldığı paralar, hukukî usullere uygun değildi. Çünkü Sançar'a göre İnönü, 14 Mayıs 1950 seçimine kadar millî irade ile milletvekili seçilmemişti. Ona göre bu süre içinde İsmet İnönü, yine millî irade ile Meclis'e girmemiş kimseler tarafından cumhurbaşkanlığı makamına oturtulmuştu. Bu bakımdan, o müddet içinde aldığı devlet reisliği paraları, millî irade ile o makama geçmiş başkanların aldıkları ödenekler gibi hukukî sayılamazdı³⁷. Sançar Çok Partili Hayata geçişteki 1946 seçimlerini de İsmet İnönü üzerinden eleştirir. 1946 seçimini, “*açık rey, kapalı sayım*” şeklinde, hiçbir gerçek cumhuriyette görülmemiş garip bir usul ile yapılmış bir seçim diye nitelendirir³⁸.

Sançar'a göre, Türk milleti; soy, dil, ülkü, tarih, vatan, din gibi milliyet unsurlarının birleşmesiyle meydana gelmiştir. Başka milletlerle temaslar sırasında içimize karışanlardan köklerinden kopup Türkleşenler, Türklük kadrosundadırlar. Fakat köklerini unutmayan ve sinsi sinsi başka soyların davasını gütmekte olanlar, bu milli kadronun dışındadırlar³⁹.

Sançar'a göre; vatanımız sadece üzerinde yaşamakta olduğumuz topraklar, yani Türkiye değildir. Sançar'a göre, Türk soyunun tarih boyunca yurt edinip üzerinde yaşadığı ve hâlâ da yaşamakta bulunduğu bütün topraklar, Türk'ün vatanıdır. Türkler, iki anayurda, iki vatana sahiptirler. Bunlardan birincisi Orta Asya'daki vatandır. İkincisi ise günümüzde yaşamış olduğumuz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir⁴⁰. Sançar tarihimizi iki şekilde değerlendirir. Birincisine göre, bizim tarihimiz sadece Türkiye tarihidir. Yani, Oğuzların doğu Türkilinden batıya doğru kayarak Selçukoğullarının buyruğunda kurdukları ve Osmanoğulları hanedanı ile devam ettirdikleri büyük devletin tarihi. İkincisine göre ise, tarihimiz bütün Türklüğün tarihidir. Yani milattan çok önceki yıllarda doğu Türkilinde başlayan ve sonraki yüzyıllarda, buna Türkiye'nin de eklenmesiyle devam edip günümüze kadar gelen büyük tarihtir. Türk, bir milletin adıdır. Sançar bu sebepten Türk tarihi denilince, bu milletin eski ve yeni bütün nesillerinin tarihini anlamak gereklidir değerlendirmesinde bulunacaktı⁴¹. Sançar

³⁷ Sançar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma*, s.184-185.

³⁸ Sançar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma*, s.184.

³⁹ Nejdet Sançar, “*Gerçek Milliyetçilik ve Uydurma Milliyetçiler*”, *Ötüken Dergisi*, 22, 1965, s.4.

⁴⁰ Nejdet Sançar, “*Vatan Anlayışımız*”, *Orkun Dergisi*, 6, 1962, s.3.

⁴¹ Nejdet Sançar, “*Türk Tarihi Meselesi*”, *Orkun Dergisi*, 2, 1962, s.2.

yaşamış olduğu dönem itibariyle dışarıda yaşayan Türklerden bahseden ilk aydınlarımızdan biri olmuştur⁴².

Necdet Sançar bazı milletlerin bazı hayvanları benimsediğini, onları kendilerine sembol yaptığını ifade eder. Türkler için de bozkurdun öneminden bahseder. Sembol ile milletin birbirine en uygun düşeninin kurt ile Türk olduğunu söyler. Çünkü kurt, hayvanlar dünyasının pençesi en sert olanı; Türk ise, insanlık âleminin yiğitlikte en önde bulunanıdır görüşündedir⁴³.

Sançar'a göre ordu ve savaş Türk'ün en eski iki arkadaşıdır. Sançar'a göre bu arkadaşlık o kadar eskidir ki tarih, Türk'ü tanıdığı günden beri onu yanında görmüştür. Sançar, bu kavramların Türk'ten ayrılması imkânı olmayan mefhumlar arasına girdiği düşüncesiydi. Tarihin bu yirmibeş yüzyıllık hakikatinin gelecekte de devam edeceği değerlendirmesinde bulunacaktı⁴⁴. Sançar Türk tarihindeki savaşların eleştirilmesine de tahammül edemeyecekti⁴⁵.

Sançar; DP dönemi öğrenci olayları, 1960 darbesinin yaşanması ve yaşanan tüm sıkıntılara rağmen Türkiye'den yine de ümitlidir. Ona göre Türkiye büyük bir devlettir. Türkiye bin yıla yaklaşmakta olan devlet hayatı boyunca tarihte birinci derecede rol oynamıştır. Tarih, Türkiye'yi büyük hem de çok büyük bir devlet olarak tanımaktadır. Bugünkü durumu, onu bu altın tahttan asla indiremez. Esasen bugünkü durum arızî ve geçici olarak nitelendirecekti. Bu kötü devir bir gün mutlak sona erecek ve Türkiye, geçmişte olduğu gibi, cihan tarihinde yine birinci derecede söz sahibi olacaktır tezini savunacaktı⁴⁶.

⁴² Irak'ta yaşayan Türkler için; “Kendi öz topraklarında tutsak hayatı yaşayan milyonlar arasında Irak Türkleri de vardır. Sayıları bir milyon kadar olan bu Türkler, Türkiye Türklerinin öz kardeşleridir. Fakat Türkiye güney sınırının hemen ötesindeki bu bir milyon kardeşinden adeta habersiz gibidir. Bu ilgisizliğin önemli bir sebebi, Türkiye'nin bir milli siyasetinin olmayışdır. Türkiye'de birbiri ardı sıra gelen bunca hükümetlerin mutlaka bir milli siyaseti ve bu siyaseti uygulayabilmesi için de bir programı bulunması gerekmektedir” diyecekti. Necdet Sançar, “Irak Türkleri”, **Ötüken Dergisi**, 33, 1966, s.3.

⁴³ Sançar, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, 37.

⁴⁴ Necdet Sançar, “Türk, Ordu ve Savaş”, **Orkun Dergisi**, 7, 1950, s.5.

⁴⁵ “Savaşın yalnız müdafaa vuruşu olduğu zaman mukaddes sayılabileceğini, istila savaşlarının barbarlık olduğunu söyleyenler, eğer Türk tarihine ve Türklük ruhuna balta atmak için sinsî sinsî çalışan kurnaz tilkiler değillerse, çok sakat ve kötü bir düşüncenin ardından gidiyorlar demektir. Çünkü bu fikri ileri sürmenin ve müdafaa etmenin büyük geçmişimize saldırmaktan ve onu küçültmekten başka bir manası yoktur. Çünkü Türkün aralıksız bir vuruşmalar silsilesi olan geçmişi, hiçbir zaman bir müdafaa savaşları tarihi değildir. Çanakkale ve Sakarya savaşları bizim için mukaddes savaşlardır. Bizim için millî zaruretler ve menfaatlerden doğan bütün savaşlar mukaddestir” Necdet Sançar, “Savaş Ne Zaman Mukaddestir”, **Orkun Dergisi**, 13, 1950, s.4-5.

⁴⁶ Necdet Sançar, “Türkiye Büyük Devlettir”, **Orkun Dergisi**, 25, 1964, s.6.

Türkiye'nin gönüllerdeki "Büyük Türkiye" haline gelmesinin ona göre tek yolu vardı. Bu da milliyetçilik yoludur⁴⁷.

Sonuç

Sançar geçmişte yaşanan sıkıntıları milliyetçilik şuuruna sahip olmamaya bağlar. Yaşadığı dönemin sıkıntılarını millet, aydın ve devlet ekseninde bir milliyetçilik bakış açısına sahip olmamakta ifade eder. Gelecekte ise yaşanabilecek sıkıntı ve fealaketler için milliyetçiliği öğütler. Sançar, hangi dönemde olursa olsun, milliyetçiliği Türkiye'nin kurtuluş reçetesi olarak görür.

Yazmış olduğu eserler ve makalelerle Türk milliyetçiliği düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Nejdet Sançar'ın "Milli Hâkimiyet, Atatürkçülük, Cumhuriyet, Demokrasi" gibi kavramlar üzerinden fikirleri vardır. Bu fikirlerini ifade ederken sahip olduğu Türkçülük düşüncesi çerçevesinden ele almıştır. Sançar için Türk milliyetçiliği Türk soyunun hayat felsefesi ve var olma sigortasıdır.

Sançar'ın milli hâkimiyet anlayışında görmek istediği şey Atatürk ilke ve inkılâplarına ve demokrasi prensiplerine bağlılıktır. Bunu gerçekleştirecek kişilerde görmek istediği şey ise Türk olmaları, Türk milliyetçisi olmaları, namuslu ve değerli insanlar olmalarıdır.

Sançar devletin yönetim sistemini önemser. Ama sistemden daha çok hangi sistem olursa olsun, o sistemi yönetecek ve o sistemin içinde olacak milliyetçiliği daha çok önemser. Mesela Sançar demokrasi sistemini en iyi yönetim sistemi olarak görür. Fakat demokrasi sisteminin içerisindeki bir takım hakların devlete zarar verebilecek imkânlarla sahip olmasından dolayı demokrasi sistemini dahi eleştirir.

Sançar Millî Mücadele'nin kazanılmasını Türk milliyetçiliğine ve bu mücadeleyi kazandıran Türk başbuğu olarak nitelendirdiği Atatürk'e bağlar.

Milli Mücadelede esnasında da Milli Mücadelenin kazanılmasından sonra da Atatürk için Türk milliyetçiliğinin önemli bir yeri vardır. Atatürk ortaya koymuş olduğu yeni doğmanın ve yeni dirilmenin temellerini milliyetçilik üzerinden atmıştır. Sançar'a göre Atatürk'ün önemli bir özelliği de milliyetçiliğidir.

---

⁴⁷ Nejdet Sançar, "Tek Çıkar Yol: Milliyetçilik", *Ötüken Dergisi*, 15, 1965, s.3.

Sançar'a göre Atatürkçülük fikri içeriği boşaltılmış bir durumdadır. Gerçek Atatürkçü neredeyse yoktur ama bu kavramdan beslenen insan sayısı oldukça fazladır.

Sançar, Cumhuriyet'i ayakta tutacak tek fikir olarak milliyetçiliği görür.

Sançar Atatürk'ün ölümünden sonra Halk Partisini çokça eleştirmiştir. Atatürk'ten sonra bu partinin, Türkçülük fikrine de düşman olduklarını iddia eder.

Sançar'a göre Cumhuriyet'ten beri yapılan manasız olarak nitelendirdiği bir "Osmanlı ve padişah düşmanlığı" vardır. Bu düşmanlık yapılırken aynı zamanda Türklük düşmanlığı yapılmaktadır.

Sançar, İsmet İnönü dönemini, Cumhuriyet rejiminin temeli olan milli irade üzerinden eleştirecektir. Sançar'a göre Millî Şeflik devrinde cumhuriyet usulleri tamamen rafa kondu. İnönü devrinin Cumhuriyetinde millî irade, İsmet İnönü'nün isteği veya keyfi idi.

Sançar, DP dönemindeki öğrenci olaylarından, 1960 darbesinin yaşanmasından ve yaşanan tüm sıkıntılara rağmen Türkiye'den yine de ümitlidir. Türkiye'yi, geçmişte olduğu gibi, dünya tarihinde birinci derecede söz sahibi olacağını ama bunun tek yolunun milliyetçilikten geçtiğini ifade etmiştir.

Kaynakça

Akkoyun, Turan, "*Nejdet Sançar*", **Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı**, Medrese Kitabevi, Afyon, 1995, s.11.

Darendelioğlu, İlhan, **Türk Milliyetçilerinin Kalemiyle Atatürk**, Toprak Yayınları, İstanbul, 1961, s.53-54.

Darendelioğlu, İlhan, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, Toker Yayınları, İstanbul, 1977, s.145.

Onur, Hüdavendigar, **Türk Sağı Sözlüğü**, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2005, s.276.

Sançar, Nejdet, "*1944 Turancılık Davası, Milli Şef ve Yardakçıları*", **Milli Hareket Dergisi**, 11,1967, s.6.

Sançar, Nejdet, "*Demokrasi Orman Hürriyeti Midir?*", **Ötüken Dergisi**, 137, 1975, s.4.

Sançar, Nejdet, "*Devlet Adamı ve Gaflet*", **Ötüken Dergisi**, 34, 1966, s.2.

Sançar, Nejdet, “*Gerçek Milliyetçilik ve Uydurma Milliyetçiler*”, **Ötüken Dergisi**, 22, 1965, s.4.

Sançar, Nejdet, “*Irak Türkleri*”, **Ötüken Dergisi**, 33, 1966, s.3.

Sançar, Nejdet, “*İnsan ve Sistem*”, **Ötüken Dergisi**, 31-32, 1966, s.3.

Sançar, Nejdet, “*Milliyetçi Derneklerin Lüzumu*”, **Ötüken Dergisi**, Sayı 10, s.5.

Sançar, Nejdet, “*Milliyetçi Türk Gençlerine*”, **Milli Yol Dergisi**, 25, 1962, s.7.

Sançar, Nejdet, “*Osmanlı ve Padişah Düşmanlığı*”, **Orkun Dergisi**, 53, 1951, s.6.

Sançar, Nejdet, “*Savaş Ne Zaman Mukaddestir*”, **Orkun Dergisi**, 13, 1950, s.4-5.

Sançar, Nejdet, “*Şahsım Hakkında*”, **Orkun Dergisi**, 32, 1951, s.3.

Sançar, Nejdet, “*Tek Çıkar Yol: Milliyetçilik*”, **Ötüken Dergisi**, 15, 1965, s.3.

Sançar, Nejdet, “*Turancılık Ülküsü*”, **Orkun Dergisi**, 5, 1962, s.1.

Sançar, Nejdet, “*Türk Tarihi Meselesi*”, **Orkun Dergisi**, 2, 1962, s.2.

Sançar, Nejdet, “*Türk, Ordu ve Savaş*”, **Orkun Dergisi**, 7, 1950, s.5.

Sançar, Nejdet, “*Türkçülük Düşmanları ve Turancılık*”, **Orkun Dergisi**, 20, 1951, s.3.

Sançar, Nejdet, “*Türkçülük Düşmanları*”, **Orkun Dergisi**, 12, 1950, s.4-5.

Sançar, Nejdet, “*Türkçülük ve Anadoluçuluk*”, **Ötüken Dergisi**, 27, 1966, s.2.

Sançar, Nejdet, “*Türkiye Büyük Devlettir*”, **Orkun Dergisi**, 25, 1964, s.6.

Sançar, Nejdet, “*Türkiye’de Azınlık Irkçılığı*”, **Orkun Dergisi**, 15, 1951, s.6.

Sançar, Nejdet, “*Türklük Sevgisi*”, **Orkun Dergisi**, 7, 1962, s.3.

Sançar, Nejdet, “*Vatan Anlayışımız*”, **Orkun Dergisi**, 6, 1962, s.3.

Sançar, Nejdet, **Gizli Komünist Belgeleri**, Afşın Yayınları, Ankara, 1966, 18-19.

Sançar, Nejdet, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşın Yayınları, Ankara, 1973.

Sançar, Nejdet, **Nazım Hikmet Masalı**, Afşın Yayınları, İstanbul, 1975, s.101.

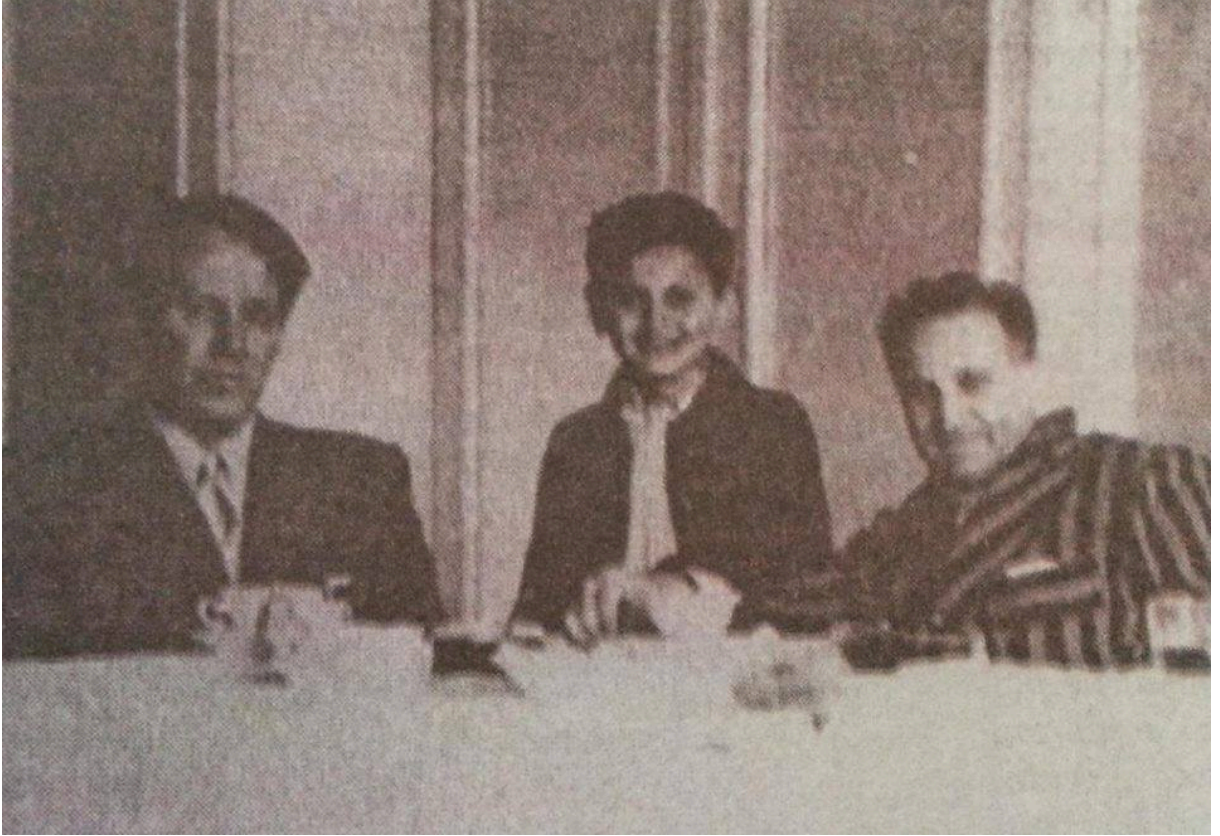
Sançar, Nejdet, **Türkçülük Üzerine Makaleler**, Töre-Devlet Yayınevi, Ankara, 1976.

Sançar, Nejdet, **Türklük Sevgisi**, Tanrıdağı Yayınları, İstanbul, 1952, s.5.

Yıldırım, Tahsin, **Edebiyatımızda Müstear İsimler**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2006, s.362.

Yolalıcı, Emin, “*Çağımızda Milli Hâkimiyet Anlayışları*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 4, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2014, s.113.

EKLER

Hüseyin Nihal Atsız, Afşın Sançar, Ahmet Nejdet Sançar

CUMHURİYET VE DEMOKRASİ FİKRİNİN TARİHSEL TEMELLERİ

F.Rezzan ÜNALP*

Özet

Önemli tarihsel olayların yıldönümleri ve bunlara ilişkin kutlamalar, toplumun belleğinin sosyal çerçevelerini oluştururlar. Her birey ve her kuşak, bu çerçeveler vasıtasıyla, kendi özel yaşantılarını, geçmiş kuşakların deneyimleriyle ilişkilendirme ve birleştirme imkânını bulur. Miladın kendisiyle başlamadığını kavrar, bir nokta olmaktan çıkar, çizgi üzerinde yerleşir. Bu tarih bilincidir. İnsan kendini bu bilinç sayesinde toplumsal olarak tanımlama imkânını bulur. Demokrasiyi yaratan cumhuriyettir. Cumhuriyet kendine özgü erdemleri olan ve bu erdemleri asla feda etmemesi gereken bir rejim olarak değerlendirilir.

Bu bildiride, cumhuriyet ve demokrasi fikrinin geçmişten günümüze tarihsel temelleri felsefi açıdan değerlendirilerek nasıl gelişim gösterdiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Demokrasi, Tarihsel Temeller, Egemenlik.

Historical Foundations of the Republic and Democracy Idea

Abstract

Anniversaries of the important historical events and the celebrations in the context of such events constitute the social frameworks for the memory of the societies. Each individual and generation is able to associate and connect his/her personal life style with the experiences of the previous generations through these frameworks; realizes that the calendar has not started with him. She/he gives up being a point and takes his/her place on the line. This is called the understanding of history. Thus, the individual gets the opportunity to define himself in social terms. What keeps democracy alive is surely republic. Republic is assessed as a regime that has distinctive virtues and that should never sacrifice these virtues.

In this paper, it has been tried to explain how the idea of republic and democracy has evolved by philosophical evaluation of historical foundations from past to present.

Keywords: Republic, Democracy, Historical Foundations, Sovereignty.

---

* Dr.Öğretim Üyesi, Ufuk Üniversitesi, rezzanunalp@gmail.com

CUMHURİYET VE DEMOKRASİ FİKRİNİN TARİHSEL TEMELLERİ

19.yüzyılın sonlarında cumhuriyetçi teorisyenlerden Leon Bourgeois'in ısrarla vurguladığı gibi her birimizin yaşamı, toplumumuzda hazır bulduğumuz miras üzerine inşa olmuştur. Bu birikimin bilincine varmak, herkesin bir sosyal borcu olduğunu kavramak demektir, bu bilinç oluşmadığında sosyal bağ, sosyolojik dayanağından, moral ve etik temellerinden yoksun kalmaktadır. Cumhuriyeti kuranlara bir sosyal borcumun olduğunu bilincine varmak, soyut bireyler kümesi olmaktan çıkıp, sosyal mukavele ile bağlı bir yurttaşlar topluluğu oluşturmaya katkıda bulunmaktadır.¹

Demokrasi sözcüğüne ait birçok anlam bulunmaktadır. Demokrasi sözcüğü, kimi felsefecilerin “*özünde tartışmalı*” diye adlandırdıkları türden bir kavramdır. Tanımlanmaları farklı bir toplumsal, ahlaki ve siyasi gündemi beraberinde getirdiği için nasıl tanımlanacakları konusunda hiçbir zaman tam bir anlaşmaya varamadığımız terimlerden biridir.

Antik çağlardan günümüze gelerek ve geniş manada düşünenecek olursak, “demokrasi” sözcüğünün pek çok anlamı olmakla birlikte demokrasi kavramının uygulamayı etkileyen sayısız farklı kullanımı bulunmamaktadır. Uygulamayı etkilemekten kasıt, bir dizi “değer” olarak kavranan demokrasi ile bir dizi “kurumsal düzenleme” olarak kavranan demokrasi arasındaki uyumdur. Bunu en iyi “demokratik” diye adlandırdığımız değerlerin ve kurumların tarihi inceleyerek görülebilir.

Demokrasi, Amerikan ve Fransız devrimleri aracılığıyla modern siyasete ve topluma girmeye başladığında, bu olayların liderleri Yunan ve Romalı emsallerinin kimler olduğunu anlamak için geçmişe bakmışlardır. Onlar akılcı ilkeleri belirlerken, kraliyet yönetimine ve baskısına karşı risaleler yazarken (hem kışkırtmak hem de korunma amacıyla) takma Yunan ve Romalı adlar kullandılar. Burada iki noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Birincisi şu olmaktadır:

Demokrasi konusu işlenirken dikkatlice birbirinden ayrılması ve aynı zamanda birbiriyle ilişkili üç hikâye ya da açıklama yan yana ilerlemek zorundadır:

Siyasi yönetimin ilkesi ya da öğretisi olarak demokrasi,

Bir dizi kuramsal düzenleme ya da anayasal organ olarak demokrasi ve

Bir davranış biçimi olarak demokrasi söz konusudur.

¹ *Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet*, haz. Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999, s.4.

Bunlar daima birlikte yol almazlar. Sözgelimi, lider seçimi için oy kullanmak demokratik bir uygulamadır, ama oldukça otokratik olan Ortaçağ Kilisesinde rahipler kendi başkanlarını seçerlerdi; Viking savaşçıları eğer liderleri seferde ölürse yeni bir lider seçerlerdi.² Türkler en eski tarihlerinde ünlü kurultaylarıyla da devlet başkanlarını seçmeleriyle demokrasi prensibine ne kadar bağlı olduklarını göstermişlerdir.³ Dolayısıyla cumhuriyeti sadece yönetenlerin seçimle belirlendiği bir yönetim biçimi olarak algılamak yanlıştır. Cumhuriyet bu anlayışın ötesinde anlam taşımaktadır. Örneğin Montesquie'ye göre cumhuriyet, “*yurt sevgisi ve eşitlik*” demektir. Eğer cumhuriyet tanımını biçimsel olarak değil de geniş bir çerçevede değerlendirirsek, cumhuriyetin demokrasinin ön koşulu olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet, demokrasinin ön koşuludur; ama demokrasi, cumhuriyetin ön koşulu değildir. Türkiye örneğinde de demokrasiyi yaratan cumhuriyettir. Demokrasi toplumsal eşitsizliği azaltacak, çağdaşlığı hedefleyecek kurumlardan vazgeçebilir; ama cumhuriyet vazgeçemez. Eğer cumhuriyeti koruyabilirsiniz, yitirdiğiniz demokrasiye bir gün yeniden kavuşabilirsiniz; ama cumhuriyeti yitirirseniz demokrasiyi de zaten yitirmiş olursunuz. Amaç elbette ki “demokratik cumhuriyet” tir; ama önce cumhuriyettir. Regis Debray, “*Cumhuriyeti demokratikleştirmek gerekir; ama bu cumhuriyeti yok etmeden yapılmalıdır*” derken haklıdır.⁴

İkinci dikkat çekilecek husus, demokratik sözcüğüyle anlatılmak istenen şeyin tarihini, “cumhuriyet” in ve “cumhuriyetçi” nin tarihinden ayırmanın, en azından son zamanlara kadar zor olduğudur.

16. ve 17. yüzyılda yeniden canlandırılan (en iyi savunmasını ve çözümlemesini Machiavelli'nin Söylevler adlı yapıtında bulan) Roma cumhuriyetçiliği geleneği, Amerikan ve Fransız devrimlerini harekete geçiren düşünceydi. Machiavelli* “*Her kent, özellikle de*

² Bernard Crick, *Demokrasi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 7-12.

³ A.Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s.42.

⁴ Ahmet Taner Kışlalı, “Cumhuriyet Fikri”, *Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet*, haz. Nuri ilgin, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999, s.114-115.

* Cumhuriyetçi Machiavelli (1469-1527) kendini “Söylevler” adlı yapıtında gösterir. Beraberinde halkını sürükleyebilen ve silahlı halka güvenebilen insan güçlüdür. Yurtsever bir yurttaş, paralı askerden daha iyi savaşır. Hükümdarlık gücünün; yeni bir devlet yaratmak, var olan bir devleti olağanüstü zamanlarda korumak ya da Yunan ve Roma yurtseverliğinin ve yurttaşlığının sağlamlığını kaybetmiş bir devleti diriltmek için acımasızca kullanılması zorunludur. Ama bir devleti uzun süre korumak için iktidar paylaşılmalıdır, bu bakımdan cumhuriyet büyük farkla üstündür. Machiavelli, eski uygarlıkların kahramanları, umutsuz durumlardan cumhuriyetler yaratan ve bunları kendilerini yönetmeleri için kendi hallerine bırakan erkeklerdi diyor. Halkın gücü büyüktür, ama bu gücün dengeli bir anayasanın parçası kılınarak işe yarar bir güç haline getirilmesi gereklidir: Ona göre, “önemli görevler” esas olarak kentin savunulması ve saldırıları önceden engellemek için askeri eğitim vermektir. bkz. Bernard Crick, *a.g.e.*, s. 53-54.

önemli görevlerde halkından yararlanmayı amaçlayan bir kent, halka tutkularını dile getirebilmesi için yollar ve araçlar sağlamalıdır." diyordu. Machiavelli bu noktada Roma Cumhuriyeti'nin siyasi düşüncelerini erken modern dünyaya taşımaktadır. Roma cumhuriyetçiliği, günümüzde bir demokrasiden beklenecek seviyede demokratik değildi, herkesin oy vermeye uygun olduğuna karşı çıkıyor ve bunun için iyi gerekçeler sürüyordu. Yine de yurttaş olan herkesin kamu yaşamına ve devlet işlerine etkin bir biçimde katılma görevini vurgulamaktaydı.⁵

İnsanlık tarihi klanı kurmak için asırlarca beklemek zorunda kalmıştı Ancak, savaş tutsaklarının köle olarak kullanılmaya başlamasıyla ve buna paralel bir takım tekniklerin gelişmesiyle, insan toplulukları hızla biçim değiştirmeye başladılar. Sert madenleri işlemesini öğrenmiş oldukları için yaptıkları sabanlar toprağı derinden alt-üst ediyor, tarıma elverişli topraklar çoraklaşmıyordu. Güney Amerika'da, Çin'de, Hindistan'da, Mısır'da, Mezopotamya'da ve Anadolu'da güçlü uygarlıklar ve devletler kuruluyordu. Bu uygarlıkların da hiç şüphesiz incelenmeye değer sosyal ve siyasal kurumları vardı. Gene bu toplumların dinleri, siyasal kurumlarına biçim veren bir kurallar dizisi olarak inceleyebilirdi. Ancak siyasal düşünce bunların hiçbirini ele almamaktadır.

Orta çağın karanlığını ve skolastiğin sınırlarını zorlayan Batı Düşüncesi, o çağlarda özlenen "Altın Çağ" görüntüsünü Eski Yunan'da bulmuştur. Zira insanı düşünen bir varlık olarak ele alan ilk düşünce akımı Yunan'da ortaya çıkmıştır. Yunanda kişi herhangi bir tanrısal ilişkinin dışında bağımsız ve akli olan bir birey olarak ele alınmıştır. Kurulan ya da kurulması öngörülen siyasal ve sosyal düzenler tanrısal değildir. İşte Yunan düşüncesi bu bakımdan önemli olmaktadır. Aslında Eski Yunan'ın demokrasi anlayışı ve uygulanışı, günümüz anlayışına ve uygulanışına hemen hiç benzemektedir. Ancak bu düşünce, yönetimde insana verdiği değer açısından günümüz siyasal düşüncesine ışık tutacak niteliktedir.

Demokrasinin ilk kaynaklarından biri Herodot tarihinde bulunmaktadır. İran tahtına haksız bir şekilde sahip çıkan Mag'ları öldüren yedi Pers soylusunun, "ne gibi bir yönetim uygulamaları konusundaki tartışmaları" ilginç bir şekilde anlatılmaktadır. Bu tartışma demokrasi konusunda yazılan ilk tartışma olmaktadır. Herodot tarihinden sonra demokrasi sorununun tartışıldığı ikinci eser Atinalıların Anayasası'dır. Bu eserin yazarı Yaşlı Oligark'dır. İyileri (asilleri, oligarkları) değil, kötülerini (halkı) iktidara getirdiği, iyilerin zararına, halkın yararına olduğu için Atina'nın demokratik anayasasından hoşlanmadığını

⁵ Bernard Crick, *a.g.e.*, s. 12-13.

söyledikten sonra, son derece gerçekçi olarak bu yönetimin halkın yararına olduğunu ve bu amaç açısından başarı ile sürdürüldüğünü söyler. Bu eserden sonra demokrasiyle ilgili en önemli belge Perikles'in (İ.Ö.495-429) ünlü "Cenaze Töreni Söylevi" olmaktadır.

Perikles'ten sonra sofistler bu gelişim içinde göze çarpmaktadır. Sofist, "Sophia-Bilgi" kökünden gelen bir sözcüktür. Öğretmen anlamına gelmektedir. Sofizm, Yunan Aydınlanma Çağının başlangıcı olmuştur. Bu gelişim sonunda yüksek ve soylu sınıf üyeleriyle, eşit hak ve olanaklara ulaşmış olan vatandaşlardan fikren yükselmiş olanlar, halkı aydınlatmak ve siyasal hayatta kitlelere önderlik etmek dileği ile bilgi ve hikmeti (Sophia) bir meslek haline getirmişlerdir.⁶

Sofistlerden sonra Sokrat, hem aristokratik anlayışa ve hem de demokrasiye karşı çıkmış, toplumu en yetenekli olanların, en erdemlilerin ve bilginlerin yönetmesi gerektiğini savunmuştur. Platon (Eflatun) un kafasında ise sınıflar kesin olarak ayrılmıştır. İşçiler, askerler ve bilgeler... Kuşkusuz Platon demokrasiden hoşlanmamıştı. Ona göre demokrasi fikrin bilgi üzerindeki hükümleriydi. O, Atina'da demokratik eğilimlerin ağırlık kazandığı, parti ve sınıf kavgalarının geniş boyutlara ulaştığı bir dönemde yaşamıştır. Toplumun bu mücadele ortamından kurtulabilmesi için katı bir sınıf ayırımına dayanan aristokratik bir düzen tasarlamıştır. Demokratik yönetime karşı olan Platon, akıllı bilge azınlığın yönetiminden yanadır. Ona göre insanlar arasında kabul edilen doğal eşitsizliğin sonucu olarak, *"bir kısım insanların filozof ve devlet adamı olarak, kiminin de düşünmeden söyleneni yapacak insanlar olarak yaratıldıklarını"* yadırgamamak gerekir. Kadın-erkek eşitliğini savunmuştur. *"Demokraside herkes özgürdür, her insan yaşayışına dilediği düzeni verebilir. Ancak demokraside bir devlet adamının nasıl yetişmesi, hangi bilgileri edinmesi gerektiği düşünülmaz. İktidara gelmek için kişinin kendini halkın dostu göstermesi yeterli sayılır. Bu düzenin insanında da saygısızlık, düzensizlik hakim durumdadır. Saygısızlık nezaket olur, kargaşalık hürriyet, israf cömertlik, yüzsüzlükte yiğitlik sayılır."* demiştir.⁷

Platon'un öğrencisi olan ve en iyi yönetimin monarşi olduğunu savunan Aristo yönetimleri şöyle sıralamıştı:

"Tek kişinin yönetimi krallık (monarşi), bunun bozulmuş şekli tiranlık,

Azınlığın genel yararını korumak için kurduğu yönetim aristokrasi, bunun bozulmuş şekli oligarşi,

⁶ Toktamış Ateş, *Demokrasi*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1991, s.21-30.

⁷ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992, s.20, 28, 37.

Çoğunluğun yasalar çerçevesinde kurduğu yönetim politeia, bunun bozulmuş şekli de demokrasi”dir.

Sokrat, Platon ve Aristo siyasal felsefe ve metot açısından siyasal düşüncenin büyük düşünürleri olmakla birlikte günümüz demokrasi anlayışına en çok yaklaşan Epikür’ün materyalist felsefesi olmuştur. Epikür (İ.Ö. 342-270) insanların bir arada yaşamalarını kendi çıkarları gereği görerek “Sözleşme Teorisi”nin ilk esaslarını koymuştur. Epikür kanun ve devleti, güvenlik sağlayan kurumlar olarak görmüştür.

Yunan site devleti önce İskender İmparatorluğu, sonra da Roma içinde yok olurken yeni felsefe okulu ve buna bağlı olarak yeni bir siyasal anlayış ortaya çıkmıştır ki, bu da Stoikler olarak bilinir.

Stoiklere göre bütün insanlar eşittir. İnsan haklarının başlangıcı olarak belki de stoiklerin bu görüşü alınabilir. Aynı dönem merkezi imparatorlukların feodaliteye yerlerini bıraktığı dönemdir. Bu dönem yanı zamanda Hıristiyanlığın doğduğu ve geliştiği dönemdir. Hıristiyanlık Roma’da köleler ve fakirler arasında süratle yayılıyor, eşitlik adeta tanrı katında sağlanmış oluyordu. Ancak bu, “*Tanrının hakkını Tanrıya, Sezarın hakkını Sezara veriniz*” sözünün ardında yatan din ve dünya işlerinin ayrılması ve dinin kiliseye, dünya işlerinin Sezar’a verilmesi gerektiği anlayışı idi. Yalnız bu dönemde bir süre sonra kilisenin kısa zamanda imparatorların üstüne çıktığını görüyoruz. Zayıf imparatorlar kilisenin desteğini sağlamak durumundaydı. Bu dönemden sonra Batı, asırlar süren bir karanlığa girdi. 14.yüzyıla kadar süren bu dönemde Batı’da hiçbir şey yazılmadı ve ileriye doğru hiçbir adım atılmadı denilebilir Yaygın bir şekilde, “özgürlüklerin ilk belgesi” olarak adlandırılan Magna Carta (1215), aslında feodal hakların teminat altına alınmasından başka bir şey değildir.

İlkçağda Atina ve Roma’da kısmi de olsa belli bir uygulama alanı bulmuş olan demokrasi, Roma Cumhuriyetinin yıkılışından sonra uzun yüzyıllar terk edilerek unutulmaya bırakılmıştı. XVIII. yüzyılda Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin yayınlanmasına neden olan oluşumlar ise onu özellikle Amerika ve Avrupa’da yeniden gündeme getirdi. Üstelik bu defa demokrasi anlayışı, insanın düşünsel ve teknik gelişmelerine koşut olarak, uygarlığın ulaştığı düzeye uygun bir nitelik de kazanmış bulunuyordu.

Bu oluşumlar nelerdi: Batının karanlık devrini müteakip XV ve XVI. yüzyıllarda dünyanın görüntüsü hızla değişiyordu. Yeni kıtaların keşfi insanlara yeni dünyalara açılma şansı getiriyordu. Bu dönemde Amerika’nın keşfi tüm Avrupa milletlerinin ilgisinin bu kıta

üzerinde toplanmasına yol açtı. 1607’de Virginia’da ilk sürekli İngiliz yerleşim birimi kuruldu ve burada seçimle iş başına gelen ilk yasama meclisi 1619’da oluştu.* Barutun kullanılmasıyla geliştirilen topraklar, feodal beylerin şatolarının kalın duvarlarını yıkıyor, merkezi otorite güçleniyor, derebeylik düzeni çöküyordu. Osmanlı İmparatorluğu ise kendine özgü bir merkezileşme içindeydi.

Rönesans* insana yeni boyutlar kazandırmıştır. XVII. yüzyıl, liberal düşüncenin temellerini oluştururken bir yandan da kuvvetler ayırımı prensibinin işlenmesine sahne oluyordu. “Kanunların Ruhu”nu yazan Montesquieu’nun yasama, yargı ve yürütme kuvvetlerinin ayrılmasını istemesinin nedeni, bunların birbirlerini denetlemelerinin, kişi özgürlükleri ve vatandaş hakları açısından güvence getireceği inancında olmasıdır. Daha sonra bu prensip dünyanın tüm liberal–demokrat anayasalarında yer alacaktır.

J.J.Rousseau ise bir yandan toplum sözleşmesine en mükemmel biçimini verirken bir yandan da daha sonra Jakobenlerin geliştirecekleri otoriter bir demokrasi anlayışının belki de farkında olmadan öncüsü olacaktır. Rousseau insanların doğal haklarının birbirleri üzerinde herhangi bir yetki vermediğini ve bundan ötürü yetkinin temelini ancak sözleşmeler olabileceğini ileri sürüyordu.⁸

Rousseau, sosyal sözleşme görüşü ile siyasal iktidarların insanlar üzerindeki otoritesini akla uygun (rasyonel) bir temele dayandırmıştır. Toplumun varlık nedeni, insanların toplumdaki önce sahip oldukları haklarının korunmasıdır. Sosyal sözleşmenin ilkeleri daha sonraları Fransız ve Amerikan devrimlerinde benimsenecek ve geliştirilecek olan İnsan Hakları teorisinin temel ilkelerini oluşturmuştur. Klasik demokrasinin temel ilkelerinden olan “Egemenlik halktadır” ilkesinin de kaynağının yine Rousseau olduğu ileri sürülmüştür. Rousseau’nun düşüncesinin uzun süre etkili olmasının ve canlılığını koruyabilmesinin nedeni olarak da, onun eşitlik düşüncesine verdiği önem gösterilmiştir. Demokrasinin ruhunun eşitlik olduğu kabul edildiğinde mükemmel demokrasi gerçekleşecektir. Bu açıdan Rousseau’nun eşitlik ilkesini düşüncesinin temeli yapması, onu Marksist görüşe yaklaştırdığı yönünde

*Bu dönem, Osmanlı Devlet’inde Genç Osman (II.Osman) dönemidir (1618-1622). Genç padişah (d.1604-ö.1622)Yeniçeriler tarafından Yedikule zindanlarında katledilecektir.

*Rönesans teriminin kökeni Fransızca’dır. Fransız tarihçi Jules Michelet tarafından kullanılmış ve İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt tarafından geliştirilmiştir. (1860’larda). Yeniden doğuş iki anlamı içerir. İlki antik klasik metinlerin tekrar keşfi, öğrenimi, sanat ve bilimdeki uygulamalarının tespitidir. İkinci olarak bu entelektüel aktivitelerin sonuçlarının Avrupalılık kültürünü genelde güçlendirmesidir. Bu yüzden Rönesans’tan bahsederken iki farklı fakat anlamlı yoldan söz edilebilir: Klasik öğrenimin ve bilimin antik metinlerin tekrardan keşfiyle yeniden doğması ve genel anlamda bir Avrupalılık kültürünün yeniden doğuşu yapılan eserler Avrupa’da hala mevcuttur. Ressam ve heykeltıraşların tablo ve heykelleri müzelerde bulunmaktadır.

⁸ Toktamış Ateş, a.g.e.,s. 45

görüşlerin ileri sürülmesine yol açmıştır. Rousseau eşitliği hukuki eşitlik olarak değerlendirmiş ve hak eşitliğini savunmuştur, buna karşılık Marksizm sosyal ekonomik eşitlik olarak değerlendirmiştir.⁹ Kısaca söylemek gerekirse Rousseau, “*demokrasi kadar iç savaşlara ve karışıklıklara açık başka bir yönetim saha yoktur. Çünkü bu yönetim sürekli biçim değişikliklerine kayabilir, bu nedenle bu yönetimi korumak için sürekli uyanık kalmak ve çok yürekli olmak gerekir. Demokraside yurttaş her dakika kendi kendine “tehlkelerle dolu özgürlüğü, köleliğin rahatlığına tercih ederim diyebilmelidir”* demektir.¹⁰

Müteakip devirlerde (18 ve 19.yüzyıl) İngiltere ve Kıta Avrupa’sında faydacılık (pragmatizm) ve liberalizm (özgürlükçülük) akımlarının gelişmesi, belirli ekonomik ve sosyal aşamaların sonucunda olmuştur. 18.yüzyılda Avrupa’dan Amerika’ya artan göçlerle birlikte yeni bir dünya görüşü de yaygınlaşmaya başlamıştı: *Milliyetçilik...* Hızla artan nüfus, tarım yanında sanayiye de yönelmiş, ticaret hayatı da canlanmaya başlamıştı. Bu gelişmeler anavatan İngiltere’yi huzursuzlaştırmaya başlamıştı. İngiliz kolonilerine İngiltere tarafından atanmış vali ve koloni halkı tarafından seçilmiş meclisler arasındaki yetki çekişmeleri sürerken İngiltere’nin gümrük vergilerini artırması ve bir dizi vergi koymak istemesi kolonileri harekete geçirmiş, Nisan 1775’te Massachusetts Lexington şehrinde sıkılan ilk kurşunla Amerikan kolonilerinin İngiltere’ye karşı bağımsızlık savaşı başlamıştır. 4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirisi, bireysel özgürlükler ve liberalizmin tüm kurum ve güvencelerini kapsayacaktır.

1789 Fransız Devrimi ise insanlık tarihinin önemli olaylarından biridir. 16.yüzyılda oluşmaya başlayan, 17. yüzyılda felsefi temellerini kuran ve 18. yüzyılda gelişen yeni bir sınıf, burjuvazi; mutlakiyetçi kraldan ve aristokrasiden iktidarı zorla alıyordu. Bastil yıkılırken feodalitenin son direnmeleri de yıkılmış oluyordu. Büyük ruhban liderler aristokrasi ile çıkar ve kader birliği etmişken genel olarak taşra dinsel görevlileri burjuvaziye arka çıkıyorlardı. Kilise ile burjuvazi arasında temelleri o günlerde atılan özdeşleşme, İkinci Dünya Savaşına kadar sürmüştür.

19.yüzyıl siyasal düşüncesinde dört ana akım görülür. Bunlardan birincisi liberal eğilim, ikinci demokrasi, üçüncü eğilim sosyalist eğilim ve dördüncüsü milliyetçilik olmaktadır. Fransız Devrimi, halkta olan egemenlik hakkını kullanan parlamentonun krala üstünlüğünü ilan etmiş, bu sonuç Avrupa’nın her yanında halklar içinde sevinçle karşılanırken, ülke dışına kaçmış olan Fransız soyluları ile birleşen ve devrimi Paris’te

⁹ Ayferi Göze; a.g.e., s.251-253.

¹⁰ Ayferi Göze, a.g.e, s. 246.

boğmak isteyen unsurlar, Fransız milliyetçiliğini doğurmuşlar ve daha sonra Napolyon bu yüksek duyguyu tüm Avrupa'ya taşımıştır.

Bu dönemde bir sanayi devrimi hızlanmış ve beraberinde liberal partiler güç kazanmaya başlamıştır. Bu birikim, 1830 devrimlerine yol açacak ve önce Fransa'da, ardından Belçika'da burjuvazi iktidarı ele alacaktır. İtalya İspanya ve Polonya'da da bu devrimlerin etkileri görülecektir. 18. asrın servet ve düşünce birikimi, önce 1789 ve sonra 1830 devrimleri aracılığıyla kendi güvenliğini sağlayacak bir devlet şeklini -*Kapitalist Demokrasi*- geliştirecektir: Ancak zamanla ortaya yönetici olmak isteyen yeni bir sınıf çıkmıştır. *Endüstri işçileri ya da proleterya....* Zira Batı demokrasi modeli, monarşik mutlakiyetleri saf dışı ederken iktidarını kendi içinde son derece gelişmiş, bir özgürlük anlayışı ve düzeni getirmiş olmasına karşın, toplumsal adaleti ve toplumsal güveni de yerleştiren bir özgürlük kurumunu ortaya çıkartmak hususunda zayıf kalmıştır. İşte bu zayıflık, yeni oluşan bir sınıfın yeni bir özgürlük anlayışı ile yeni bir devlet yapısı öngörerek eyleme geçmelerine yol açmıştır. O da 1848 Devrimi olmuştur. Salt bir siyasal demokrasi kurmak amacını gütmeyen aynı zamanda sosyal demokrasiyi kurmayı amaçlayan 1848 Devrimi, kıta Avrupa'sında gerçek sosyal hareketin başlangıç noktası olarak alınabilir.

1848 sosyalistleri derin bir şekilde insancıl ve liberal idi. Bu bakımdan siyasal demokrasiyi iktisadi ve sosyal demokrasi ile tamamlayarak, toplum içinde yük ve yararların adaletli paylaşılmasını sağlamayı öngörüyorlardı. Ancak bütün bunlara rağmen, cumhuriyetin temel ilkeleri olan özgürlük ve eşitliğe dayanmasına rağmen 1848 düşüncesi 1789 düşüncesini sürdürmekte, cumhuriyetin mülkiyet temeline de dayandığı belirtilmekteydi.

Demokrasi, feodal ilişkilerin kapitalist ilişkilere dönüşmekte olduğu toplumlarda, merkezin mutlakiyetçiliğine karşı, yeni türemekte olan burjuvazinin haklarının savunulması ve korunmak istenmesi şeklinde ortaya çıktı. Gelişen bir ticari hayatın ürünü olan burjuvazi, toprağa dayanan servetin sahibi ve koruyucusu olan aristokraziyle bağdaşamıyordu. Burjuvazi, Tanrı katındaki eşitliğin yeryüzüne yansıtılmasını istiyor ve kişiyi en yüksek değer olarak alan Yunan düşüncesini yeniden canlandırıyor. Böylece bir ayağını Hıristiyanlık, bir ayağını Eski Yunan Felsefesine dayayan burjuvazi, bir eline "*tabii hukuk doktrinini*" alıp, öbür eline de tabancasını alınca eski düzenin hiçbir direnme olanağı kalmamış oluyordu.

Mutlakiyetlerden özgürlükler, insanlık adına ve evrensel bir anlamda talep edilmişti. Ancak liberal devlet içinde bu hakların yararı, sadece mülkiyeti ve imkân sahibi olanlara

oluyordu. Bu durumda önce Jakobenlerin yorumu, sonra sosyal devlet görüşü ve daha sonra Marksist yorum ve sosyal demokrasi geldi.¹¹

Feodal düzen içinde yavaş yavaş gelişerek iktisadi ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçiren burjuva sınıfının yeni bir sosyal sınıf olarak siyasi iktidara adaylığını koyması olayı, her zaman olduğu gibi yeni bir dünya görüşü, yeni bir felsefe, yeni bir iktisadi ve sosyal doktrini de beraberinde getirmiştir. İşte burjuvaziye özgü bu genel dünya görüşüne “*Aydınlanma Felsefesi*” denilmektedir.

Aydınlanma felsefesi önce İngiltere’de başlamış, oradan Fransa’ya geçmiş ve çok radikal bir nitelik kazanmıştır. Almanya ya da kısmen Fransa yoluyla, kısmen de İngiltere’den gelen bu akım, Avrupa’nın bu üç büyük ülkesinde bunların sosyo-politik özelliklerine uygun şekiller almıştır. Aydınlanma felsefesi İngiltere’de daha çok deneyci, Fransa’da daha çok akılcı, Almanya’da ise daha çok mistik-akılcıdır.

Aydınlanma felsefesinin dayandığı ilkeler, yalnızca burjuvaziye değil, bütün insanları kapsayan, eski düzenden yana olanlara karşı (asiller, rahipler) bütün insanların mutluluğunu amaç edinmiş görünen ilkelerdir. Hürriyet, ilerleme, insan değeri gibi kavramlar, bütün insanlığı hedef tutmaktadır. İnsanın bir değer olduğu, burjuva felsefesinin temel ilkesidir.

Aydınlanma felsefesinin amacı peşin yargıları yıkmaktır. Aydınlanma felsefesi akla, doğaya, insanın mutluluğuna aykırı tüm peşin yargılara, boş inançlara karşıdır. Aydınlanma felsefesi her şeyden önce dinin getirdiği peşin yargılara karşı çıkıyordu. Dinin getirdiği peşin yargıları ortadan kaldırmak otomatik olarak siyasi peşin yargıları da zayıflatmak anlamına geliyordu.¹²

19.yüzyılın kültürel yaşamı, önceki herhangi bir çağdan daha karmaşıktır. Bu durum değişik nedenlerden ileri gelmektedir. Önce kültürel yaşamın coğrafi sınırları, başka kıtalara doğru genişlemiştir. 18. yüzyıldan beri yapılan yeniliklerin belli başlı kaynağı olan bilim, özellikle jeolojide, biyolojide, fizikte ve kimyada yeni buluşlar yapmıştır. Makineli üretim, toplum yapısını derinden derine değiştirmiş ve insanlara doğa karşısındaki güçleri bakımından yeni bir görüş kazandırmıştır. Son olarak geleneksel düşünce, siyaset ve ekonomi sistemlerine karşı, gerek felsefe alanında, gerek siyasal alanda köklü bir başkaldırı, o zamana değin dokunulmaz sayılan pek çok inanca ve kuruma karşı saldırılara girişilmesine yol açtı.

¹¹ Toktamış Ateş, a.g.e.,s. 54-61.

¹² Server Tanilli, *Uygurluk Tarihi*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.108-109.

Bu başkaldırmanın biri romantik, öteki akılcı iki farklı biçimi vardır: Romantik başkaldırı, Byron, Schopenhauer ve Nietzsche'den 20.yüzyılda faşist harekete dek uzanır. Akılcı başkaldırı ise 18.yüzyıl Fransız filozoflarıyla başlar, İngiliz felsefesi köktencilerine (radikallerine) geçer, sonra Maks'ta daha köklü bir biçime bürünürken aynı zamanda bilimsel bir içerikte kazanarak ilk sosyalist devrimin gerçekleştiği Sovyet Rusya'da somut sonuçlarına ulaşır. Marks'ın sosyal bilimlerde yaptığı devrimi, İngiliz bilgin Charles Darwin doğa bilimlerinde yapmıştır. İnsan bilimlerinde de büyük gelişmeler olmaktadır, özellikle tarihte böyledir. "İlerleme" kavramı tarihin açıklanmasında da kullanılmaktadır. 19.yüzyılda insan bilimlerinde bir başka önemli gelişme, toplumbilim denilen sosyolojinin doğuşudur. Fransa'da Auguste Comte'un yarattığı bu yeni bilim, gerçek yerini Emile Durkheim ile bulacaktır. Doğal olarak bütün bu gelişmeler, 19.yüzyılda Batıda felsefi düşünceyi de etkilemiştir. Bütün bu gelişmelerle birlikte kökleri 19.yüzyıla giden, asıl 20.yüzyılda kesin çizgilerle ortaya çıkan gelişmeler, Batı demokrasisine bazı değişiklikler getirmiş ve sonuçta onu "klasik" kimliğinden sıyrıp "sosyal demokrasi" denen yeni bir kimliğe büründürmüştür.¹³

Yapısı ve ilkelerinin olağanüstü uyum ve esnekliği sayesinde her ülke ve her toplumun özelliklerine göre şekiller alarak evrenselliğini kanıtlayan demokrasinin, özellikle II. Dünya Savaşında Demokrasi Cephesinin bağınaz ve totaliter devletlere karşı, insanlığın özgürlük ve onurunun korunması yolunda verdiği büyük savaş ve gösterdiği görkemli başarı, yeryüzü uygarlığının gelecekte içinde yaşayacağı tek siyasal düzenin demokrasi olabileceği kanısını güçlendirdi. Bütün bunlar ise insanlık ailesi için yeni ve özgün bir umut kaynağı oldu.¹⁴ 20.yüzyılda, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Mussolini, "*Machiavelli bugün dört yüzyıl önce olduğundan çok daha canlıdır*" demiş, Hitler yenildiğinde ise "*Machiavelliler'de bir gün dizginlenebilirmiş*" denilecektir.¹⁵

¹³ Server Tanilli, *a.g.e.*, s.147.

¹⁴ Yaşar Şahin Anıl, *Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 9-10.

¹⁵ Ayferi Göze, *a.g.e.*, s.129. 1469-1527 yılları arasında yaşayan Floransalı düşünür Machiavelli, siyasal düşünüşün laikleştirilmesi ve bilimselleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak her ne kadar kiliseye karşı olan Machiavelli, laikliği savunmuş biri olsa da hükümdarın gerektiği zaman dini de alet olarak kullanması gerektiğini belirtmiştir. Kendini dünya olaylarını kader ile açıklayan dini görüşten tümüyle soyutlamıştır. Ayrıca başarıya ulaşmak için her yola ve her araca başvurulması gerektiğini savunmuştur. İtalyan birliğinin kurulmasında önemli derecede çaba göstermiştir. "Makyavelizm" terimi bir düşünce sisteminden çok "amaç için her yolu mübah gören" politikacının tutumunu anlatan suçlayıcı bir sıfat haline gelmiştir. Hegel'e göre "Machiavelli'nin gayesi, yani İtalya'nın bir devlet mertebesine çıkarılması, bu yazarın eserinde (Prens/Hükümdar) tiranlığın haklı gösterilmesinden ve muhteris bir despot için imal edilmiş altın yıldızlı bir aynadan başka bir şey görmeyen bütün görme özürülürce anlamadan kalmıştır." Hegel O'nun yöntemini şöyle özetlemiştir: "*Kangren olan uzuvlar lavanta suyuyla iyileştirilemez.*" *bkz.* Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, V Yayınları, Ankara, 1991, s.391-403.

Yalın ve en kısa anlatımıyla Demokrasi, siyasal yaşamda “Halk Egemenliği” demektir. Başka bir söyleyişle, demokrasi siyasal örgütün en önemli ve en son hedefinin insanların mutluluğunu sağlamak olduğu düşüncesinden yola çıkar ve yine tümüyle cahil ya da onulmaz derecede çıkarıcı olmadıkça, insanların ortak iyilikleri konusunda anlaşabilecekleri ve bu nedenle de halk çoğunluğunun siyaset ve yönetim üzerinde belirleyici bir ağırlığının olması gerektiği inancına dayanır. Bu inanç, demokrasinin en önemli ilkesi olan “çoğulculuğun” bir ifadesidir. Öyle ki demokrasi artık yalnızca belli halk katmanlarının yine yalnızca belli konularda kanılarını açıklamalarından ibaret basit bir yönetim şekli olarak kabul edilmemektedir. Tam tersine çağımızda demokrasi, gelişmiş ve ciddi bir devlet biçiminin olduğu kadar koşul ve özellikleri belli bir düzeyin üstüne yükselmiş, özgün bir uygarlık ve yaşam biçiminin adı olarak algılanmaktadır.

Demokrasi insanın yalnızca maddeden ibaret bir varlık olmayıp aynı zamanda düşünce ile din ve ahlaktan oluşan manevi bir varlığa sahip olduğunu, kişinin böyle bir tinsel varlığa sahip olmakla birlikte aklın üstünlüğüne inanması ve ona göre davranması gerektiğini, insanın hiçbir gizemle bozulmamış istencinin tek yapıcı öge olduğunun yadsınamayacağını, ilksiz ve sonsuz bir adalet duygusunun tüm evrende geçerli bulunduğunu, bütün kötü ve olumsuz yanlarına karşılık, insanın temelde ve yaradılışı gereği iyi olduğunun kabulü gerekeceğini ve bu sebeple de varlığının saygın olduğunu benimseyen bir dünya görüşünü temel almıştır. Bu temel üzerine yapılandığı bireycilik, özgürlükçülük, eşitlikçilik ve laiklik şeklinde özetlenen toplumsal yaşam kuralları ise demokrasinin ahlaksal ortamını oluşturmaktadır.¹⁶

Kendilerinden demokrasinin korunmasını üstlenmeleri beklenen insanlar, ancak demokratik ilkelerin uygulandığı toplumlarda yetişebilmektedirler. Özgürlük bilincine varmamış insanların özgürlüklerini, eşitliğe alışmamış kimselerin ise eşitliğin yokluğunu duyumsamaları mümkün bulunmamaktadır. Uygulandığı toplumun diğer kurumları yeterince demokratik değilse, salt bir siyasal düzen olarak demokrasinin başarı şansı da güçlü olmamaktadır. Onun içindir ki, *“demokrasi tıpkı bir şair gibi, ruhların terbiyesiyle yükümlüdür. Her akşamki ekmek derdinin bizi o kadar ezmemesine çalıştığı gibi, onurumuzun kırılmamasını ve yükselmesini de ister.”* özdeyişi, demokrasinin çok önemli bir özelliğini ortaya koyar. Demokrasinin bu eğitici özelliği, onu diğer bütün siyasal düzenlerden ayırdığı gibi aynı zamanda onun diğer bütün siyasal düzenlere olan üstünlüğünü de belirlemektedir. Gerçekten de demokrasi, ancak belli bir erdemlilik düzeyine erişmiş insanların yürütebileceği

¹⁶ Yaşar Şahin Anıl, a.g.e., 12.

bir siyasal düzen ise de, erdemli insanların toplanarak kurdukları bir rejim olmaktan çok; katılanlarını ve bireylerini erdemli kılan bir düzen olmakla da tanımlanabilir. Çünkü ancak belli toplumsal ve bireysel birikimlerin oluşturduğu istek ve arzuların gerektirmesi demokrasiyi zorunlu kılar. Toplumsal yaşamın tikanıklıkları başka yollardan giderilemediği için demokratik ilkeler uygulanır. Uygulanan bu ilkeler de toplumun gelişimi nedeniyle gereksinim duyduğu özgür, kişilikli, sorgulayan, eşitlikçi ve adalet duygularına sahip bireyleri yaratır. Erdemli insan, toplumun bir süsü değil, fakat demokrasinin belli bir düzeye erişmiş kendi bireylerini eğiterek elde ettiği en kaliteli ürünüdür.

Erdemlilik ise son derece özgün ve geniş kapsamlı bir olgunluğu ifade eder. Çünkü erdem; ulusa varlığa saygılı olmayı, tüm insanlığı kavrayan bir beraberlik duygusunu, uluslararası hukuk ilkelerini özümleyen evrensel bir adalet* inancını, insana saygı göstermeyi, yaşama sevincini, her türlü bağınazlığın reddi alışkanlığını, bilimsel düşüncenin kabulünü kapsayan bir yetkinliktir. Bu yetkinliğin ise ancak evrimleşme sonucunda elde edilebilen olağanüstü bir aşama olduğundan kuşku duyulamaz.¹⁷

KAYNAKLAR

Anıl, Yaşar Şahin, *Antik Çağda Demokrasinin Doğuşu*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006.

Ateş, Toktamış, *Demokrasi*, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1991.

Crick, Bernard, *Demokrasi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2012.

Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet, haz. Nuri Bilgin, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999.

Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1992.

İnan, A.Afet, *Medeni Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

---

* Modern toplumda “insanlık” fikrinin doğmasıyla beraber, adalet fikri de gelişmeye başladı. Tabii hukukçular ve sosyal sözleşme teorisyenlerinde adalet fikri büyük bir yer aldı (Suarez, Spinoza, vs.) “Milletler Cemiyeti” fikrini ve milletlerarası hukuku doğurdu. Fakat Fransız Devrimi, “İnsan Hakları Beyannamesi”nde adalet fikrini eşitlikle karıştırdı. Bu iki prensibin aynı zamanda ve aynı kuvvetle savunulması imkansızdır. İnsanların kabiliyet farklarına göre adalet gerçekleşince eşitlik kaybolur. Mutlak eşitliği uygulamaya kalkınca insanların da bir kısmına karşı adaletsizlik yapılmış olur. Bundan dolayı, modernler bir nevi ütöpik adalet fikrine saplandılar. Hakiki adalet ancak bir mertebeler devletinde, mertebeler ahlakına göre gerçekleşebilir. Böyle bir adalet “plan” dâhilindedir. Gerçekte hiçbir yerde tam olarak vardır denemez. Hürlük ve eşitlik gerçek değil, ancak idealdirler. Bu ideale derece derece sosyal adaletin tatbiki ile yükselmek mümkündür. bkz.Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004, s.291.

¹⁷ Yaşar Şahin Anıl, a.g.e., s. 9-13.

Kışlalı, Ahmet Taner, “Cumhuriyet Fikri”, *Demokrasi, Kimlik ve Yurttaşlık Bağlamında Cumhuriyet*, haz. Nuri ilgin, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999.

Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, V Yayınları, Ankara, 1991.

Tanilli, Server, *Uygarlık Tarihi*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

Ülken, Hilmi Ziya, *Aşk Ahlakı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2004.

ERMENİCE BELGELERİN IŞIĞINDA “HAKİMİYET-İ MİLLİYE” VE ERMENİLER

Prof.Dr. Gaffar Çakmaklı Mehdiyev¹

Özet

I Dünya savaşından sonra Güney Kafkasya’da oluşan siyasi, sosyal ve ekonomik durum Ermeni siyasi örgütleri tarafından devlet yaratmak planını bu arazilere geçirmek düşüncesini doğurmuştu. “Ermeni meselesini” her fırsatta gündeme taşımak Ermeni siyasi örgütlerinin önceliklerindendi. Şubat 1917 de yönetime gelen Geçici Rus hükümeti henüz 9 Mayıs 1917’de "Geçici Hükümet’in Türk Ermenistan’ı Hakkındaki Düzenlemesi" adı ile beş kişilik Kafkasya Özel Komitesi kurmuştu. "Geçici Hükümet’in Türk Ermenistan’ı Hakkındaki Düzenlemesi" ne göre istenen Osmanlı arazileri – Karsın yanı sıra Erzurum, Erzincan, Muş, Van ve Bitlis vilayetleri, bu vilayetlerin oluşturduğu hattın doğu kısmında Rusya sınırına kadar uzanan bölgelerin tamamıydı. Ayrıca 1920 yılının 10 Ağustos’unda Fransa’nın Sevr kentinde imzalanan anlaşma Milli Mücadeleye kalkmış Atatürk ve silah arkadaşlarını Ermenilerle ilgili daha ölçülü siyaset yürütmek zorunluluğu doğurmuştu. 1917 Ekim Devrimi neticesinde Rusya’da yeni kurulan Bolşevik hükümetinin Ermenilere yönelik takip ettiği siyaset önceki hâkimiyetten farklı olsa da, Ermeni iddiaları ve buna destek niteliği taşıyan faaliyetler değişmemişti. Lakin Sovyet Rusya’sı ile TBMM hükümeti arasında imzalanan “Ön dostluk” anlaşması Ermeni Bolşeviklerin Türkiye’ye yönelik siyasetinin değişmesine neden oldu 1920 yılının Kasım ayında Bolşevikler Ermenistan’da hâkimiyeti Taşnak hâkimiyetinden devir alandan sonra Ermenistan SSC Halk Komiserleri Sovyeti’nin başkanı S. Kasyan’ın imzası ile ortaya çıkarılan belge bugün Ermenistan’da tartışma konusudur. S. Kasyan Türkiye ile sorunları araştırmak, yeni ilişkiler kurmak amacı ile 1920 9 Aralık tarihli bir dekret imzalanmış ve bu belge şimdiye kadar gizli tutulmuştur. Sovyet Ermenistan’ı ve SSCB’nin önemli liderlerinden olan Anastas Mikoyan 1919 Aralık ayında Lenin’e yazdığı raporunda da vurgulamaktaydı ki, "...bugüne kadar partimizin merkezi organları, örnek olarak Gürcü meselesinden, ya da diğer Kafkas milletlerinin meselesinden daha çok “Ermeni

¹ Azerbaycan Bilimler Akademisi(Erciyes Üniversitesi Ermeni dili ve Edebiyatı b. Öğretim üyesi)

meselesine” önem vermiştir. Bunun nedeni Ermenilerin savaştan önceki durumları ile ilgilidir ve bu Türkiye Ermenistan’ı ile ilgili konulardan kaynaklanmıştır. Savaştan sonra oluşan durumda “Ermeni meselesi" ile ilgili bu politikalar temeli olmayan, yanlış ve hatta dünya devriminin ve emperyalizme karşı savaşın çıkarları anlamında çok zararlı olduğu ortaya çıktı’

Anahtar Kelimeler: Ermeni Bolşevikleri, Ermeni Komünist Partisi, Azerbaycan, Türkiye, Güney Kafkasya, Taşnak yönetimi, Sovyet Rusya

“Hakimiyet-i Milliye” and Armenians in the light of Armenian documents

Abstract

Prof. dr. Gaffar Chakmakli Mehdiyev

February 1917, Tsarist government was abolished and political sovereignty was left to the Provisional Government and Armenian Bolsheviks were mobilized. The Provisional Russian government, which came to power in February 1917, established a five-member Caucasus Special Committee on May 9, "Regulation of the Provisional Government on Turkish Armenia". Kars, Erzurum, Erzincan, Muş, Van and Bitlis provinces and all the regions that extended to the Russian border in the eastern part of the line formed by these provinces, were territories of "Turkish Armenia". Armenians were pleased to appoint an Armenian governor to the Turkish territory, as "Turkish Armenia". The Bolsheviks also supported this. After the October Revolution of 1917, the new established Bolshevik government in Russia had different politics from previous against Armenia. Nevertheless supporting of Armenian claims did not change. November 1920, after the domination of the Dashnak administration in Armenia was take over by Bolsheviks, Russians politics changed against Turkey. The document, which was revealed by the signature of S. Kasyan, the chairman of the Soviet of the SSC People's Commissars of Armenia, reason of the hard discussions in Armenia today. December 9, 1920, S. Kasyan signed a Declaration which aimed to investigate the problems with Turkey and establishing new relations. This document has been confidential for many years. December 1919 , Anastas Mikoyan, one of the most important leaders of the Soviet Armenia and the USSR, reported to Lenin: "After the war these politicians regarding the "Armenian issue" turned out to be unreasonable, wrong and even harmful in the sense of the interests of the world revolution and the war against imperialism." In this direction Armenia

began to develop the Turkish policy. A new document with the "top secret" code was found in the National Archives of Armenia and this document named "Tactical Movement of Party Organizations Associated with the Communist Party of Armenia during the Turkish-Armenian War". This document is also important in terms of understanding the cooperation of the Turkish and Armenian Bolsheviks.

Key words: Armenian Bolsheviks, Armenian Communist Party, Azerbaijan, Turkey, South Caucasus, Dashnak administration, Soviet Russia

Giriş

I Dünya savaşıdan sonra Güney Kafkasya’da oluşan siyasi, sosyal ve ekonomik durum Ermeni siyasi örgütleri tarafından devlet yaratmak planını bu arazilere geçirmek düşüncesini doğurmuştu. Bundan önce ise Ermeni Bolşeviklerin de destek verdiği bir vahit Ermeni ideolojisi vardı. Ermeni Bolşevikler görüş farklılıklarına bakmaksızın her fırsatta Osmanlı devletine karşı faaliyette bulunmaktaydılar. Ermeni Sosyal - demokratlar ve Bolşevikler Taşnaksütyun Partisinin Rusya’nın Osmanlı devleti ile savaşı için verdikleri mücadeleye destek verdikleri Ermenice kaynaklarda yer bulmaktadır. O yılların tanınan sosyal demokratlarından olan Stepan Şaumyan da 1915’in Ekim ayında Bakü’de düzenlenen bir toplantıda demişti: “ Türkiye Ermenilerinin Rusya’ya destek vermeleri için Taşnaklar ellerinden gelen her şeyi yaptılar... Onlar kendi paraları ile gönüllü drujinalar (askeri birlikler) kurdular, oraya Türkiye Ermenilerini (asker kaçaklarını ve hatta millet vekilini) dahil ettiler”².

Kendisinin de katıldığı Ermeni askeri birlikleri ile ilgili önce Taşnak olan, daha sonra Bolşevik partisine giren Anastas Mikoyan kendisinin 1999’da Moskova’da yayınlanmış “Böyle oldu” isimli anılar kitabında yazıyordu:

“En militan öğrenci gruplarından biri idik, Bulgarların mücadele örneklerini rehber alarak Ermeni ulusal kurtuluş mücadelesi için Türkiye aleyhine Rus birliklerinin tarafında savaşa girmeye karara aldık.

1914 yılının Kasım günlerinden birinde bir grup öğrenci ile gönüllü Tiflisin Navtlug istasyonunda bir askeri trene bindim, Culfa sınır kasabasına güvenli bir şekilde ulaştım.

---

² Şaumyan S. Seçkin eserleri. 2 ciltte. Siyasi edebiyat yayınları .Moskova 2.cilt s.7-15

Orada bir hafta içinde küçük bir askeri eğitim verildikten sonra, Türkiye sınırına yakın olan İran topraklarında bulunan Andranik'in ordusunda yer almak için cepheye gönderildik.

Ermeniler arasında Andranik ismi bir zafer sembolü idi. Daha sonra da gördüğümüz gibi, o savaşçılar arasında tartışmasız bir yetkiye sahipti.

Bizim gelişimiz cephede Türklerin saldırı ve operasyonları ile aynı zamana denk geldi. Arazi dağlık, geçilemezdi. Dağlarda kar vardı. Düşman bize fazla direnç gösteremedi. Her durumda, savaşlar şiddetli değildi. Birkaç gün boyunca hücumumuz çok başarılı bir şekilde devam etti. Biz, yakında bulunan 10-15 haneli bir çok küçük köyü işgal ettik. Her şey terk edilmişti. İnanılmaz fakirlik içinde idiler.

Bize geri çekilme emri çıktı. Söylendi ki, Türk birliklerinin güneyde karşı saldırı düzenleyecekler. Birlikte savaşmaya geldiğimiz sınıf arkadaşları, zorluklarından şikayetçi oldular, eve geri dönmeye karar verdiler. Yetkililer ayrılmalarına itiraz etmedi. Ben bunu gururuma sığdırmadım, bu hiss onlara katılmama izin vermedi: Bunu bir çocukluk olarak gördüm, gelişimiz bir ay değildi ,hiçbir şey yapmadan geri dönmek?.

Az dinlenme sonrasında bizim gönüllü grup, İran Azerbaycanı'nın Hoy kenti yakınlarındaki topraklarından Osmanlı arazilerine girdi. Buradaki asker takımı hemen hemen Bakü'de çalışan işçilerdi”³ “

Bu onun göstergesidir ki, savaştan bir hayli önce Ermenilerin safı belli idi. Yalnız diğer siyasi örgütler değil, Bolşevikler de Birinci Dünya savaşı sırasında ve ondan sonra da Türkiye'ye karşı agresiv siyasetlerini sergilemekte devam etmişler.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Ermeniler

Rusya'nın 1917 yılında savaştan çekilmesinden sonra Doğu Anadolu'nun bir bölümünün Ermenistan'a verilmesi gündeme gelmiştir. Ancak Ermenistan için bağımsızlık değil manda idaresi düşünülmüş ve ABD'nin bu mandayı üstleneceği hesabı yapılmıştı. Savaştan sonra Paris'te Barış Konferansı'nda, 28 Şubat 1919 tarihinde, Osmanlı Ermenileri adına söz alan Boğos Nubar Paşa Kafkasya'daki Ermenistan ile Türkiye'de Ermenilerin yerleşik olduğu toprakların birleştirilmesini istemiştir. Türkiye'de Ermenilerin yerleşik olduğu toprakları ise Altı Vilayet (Osmanlıların Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakir, Harput ve Sivas Vilayetleri) Trabzon vilayetinin bir bölümü ve Kilikya ile Maraş sancağı olarak ifade etmiştir. Nubar Paşa'nın talepleri günümüz Türkiye'sinde, 24 ile tekabül etmektedir. Söz konusu iller

³ Микоян А.И. Так было. — М.: Вагриус, 1999.

şunlardır: Artvin, Kars, Rize, Trabzon, Giresun, Tokat, Sivas, İçel, Adana, Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Tunceli, Gümüşhane, Erzincan, Bayburt, Erzurum, Ağrı, Van, Diyarbakır, Batman, Siirt ve Muş). Boğos Nubar Paşa'nın istediği topraklar yaklaşık 390.000 kilometre kare yapmakta olup bu rakam günümüz Türkiye'sinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. 27 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplandı. Bu konferansta Ermeni delegelerinden Boğos Nubar ve Aharonyan da dinlenmiştir. Her iki Ermeni delegesi de, Sevr Antlaşması'nın yürürlükte kalması için direnmişler ve bunun için pek çok neden göstermişlerdir. Ermeni delegeleri, bunun yanı sıra hatta Kilikya için özerklik istemişlerdir. Fransız delegesi, Kilikya'daki durumun değiştirmenin güç olacağını, ancak Fransız Hükümetinin buradaki azınlıklara önem vereceğini söylemiştir. Konferansın önemli sonuçlarından biri Türkiye topraklarında "bağımsız bir Ermenistan" kurulması yerine, Ermeniler için Doğu Anadolu'da bir "ocak kurulması" kararının çıkmasıdır. Lakin Lozan Antlaşmasında dünyanın en büyük devletlerinin imzasının olmasına rağmen Ermeni Diasporası ve Ermenistan devleti bunu kabul etmiyor, dünyanın çeşitli ülkelerinde bu Anlaşmanın iptali ve Sevr'de öngörülenlerin yürürlüğe girmesi için çaba sarf ediliyor.

Ermeniler Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonraki ilk yıllarda bile bazı politik girişimlerde bulunmuşlardır. Ermeni Cumhuriyeti Heyeti Başkanı A. Aharonyan, 9 Ağustos 1923 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Lozan Barış Antlaşması'nda Ermenilerin varlıklarının da kabul edilmediğini söyleyerek, Ermeni sorununun Milletler Cemiyeti'nin gündemine alınmasını istemişti. Yine Ermeniler, 9 Ağustos 1923 günü Müttefik Devletlerin temsilcilerine bir protesto göndererek Lozan Barış Antlaşması'nda Ermenilerin göz önüne alınmadığından ve sanki Ermeniler yokmuş gibi imza edildiğinden yakınmışlar; bu antlaşmanın ne barışa ne de hak ve adalete yaramayacağını savunmuşlar, bu antlaşmaya karşı olduklarını belirtmişlerdir.

Lozan Barış Konferansı'na yalan yanlış bilgiler vererek, Ermenileri zulümlere uğramış, toptan öldürmelerle karşılaşmış bir kitle olduğunu iddia ederek Büyük Harp'te Ermenilerin Müttefik orduları içinde savaştıklarını ve başarı kazandıklarını ve bu nedenle de Müttefiklerin kendilerine çeşitli vaatlerde bulduklarını söyleyerek Türkiye topraklarından bazı parçalar koparmak isteyen Ermenilerin bu savları, dayanaksız bulunarak kabul edilmemiştir.

Lozan'dan günümüze yansıyan belki de en ilginç nokta, 1923'ler ile bu güne kadar tarafların yaklaşımları, tezleri ve iddialarında ciddi benzerliklerin bulunmasıdır. Batılı devletler 1923 yılında, Lozan'da Ermenilerle ilgili olarak Türkleri sıkıştırmak için ne yapmışlar ve söylemişlerse, bugün de aynı iddialarda bulunmaktadırlar. Buna karşılık Batılıların iddialarına

Türklerin verdikleri cevaplarda da dün ile bugün arasında ciddi benzerlikler vardır. İsmet Paşa ve Rıza Nur'un Lozan'da öne sürdükleri görüşlerle günümüzde zaman zaman gündeme gelen sözde Ermeni soykırımını iddialarına verilen cevaplar hemen hemen aynıdır. Bu bir anlamda Batılıların hâlâ Sevr'e, Türklerin ise Misak-ı Millî'ye dayandıklarını kanıtlamaktadır. Bütün bunlardan hareketle, Ermeni sorununun tarihsel ve akademik bir sorun olmaktan çok, siyasi ve ekonomik çıkarlar açısından ele alınan bir sorun olduğu söylenebilir. Yine de Batılı ülkelerin elinde Türkiye'ye baskılar yapmak için bir unsur var. Ermeniler yine de bu rolü üstlenmektedirler.

Son zamanlar Türkiye'ye arazi iddialarını devlet seviyesinde gündeme getirenlerden olan Ermenistan başsavcısı Ağvan Hovsepyan Lozan anlaşmasının geçerliliğini tanımamağı öneriyor. Başsavcı göre, uluslararası hukuka göre her hangi sözleşme üye ülkeler tarafından onaylanmış değilse, onun geçerliliği kabul edilemez. 1923 yılında Lozan'da imzalanan 23 Temmuz anlaşmasını Ermeni halkı kabul etmemiştir. Şimdi de kimse kabul etmiyor " . Antlaşma onaylanmış, ancak Ermeni halkı buna onay vermemiştir. Hovsepyan bunun uluslararası insan hakları normlarına uygun olmamasını, uyuşmazlığını gerekçe getirerek iddia ediyor ki, taraflar arasında bir anlaşmazlık varsa, üçüncü bir taraf devreye girmelidir. Şimdi Türkiye ile Ermenistan arasında arazi konusunda bir anlaşmazlık mevcuttur ve hakem kararı nihaidir, hakem doğrultusunda herhangi bir karara uymak zorundadır ve bu yoksa sınırı temyiz edilemez . ABD Başkanı Woodro Wilson'un tahkim kararının bugün de yasal bir gücü vardır. Hovsepyan'a göre , Sevr Antlaşması ile, onun 89. maddesine göre Ermenistan Türkiye'nin arazisinin 103.599 kilometrekarelik Van , Bitlis , Erzurum ve Trabzon illerine iddialıdır. 1991'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ın Anayasa Bildirgesinde de bu yer almıştır.

“ Sevr antlaşmasının hukuki sıfatı” adlı bir yazıda savaş yıllarında ve ondan sonraki yıllarda en yakın dostları Rusların da onlara ihanet ettiğinden bahsediliyor. 1920 yılında 10 Ağustos günü, Sevr Antlaşması'nın imzalanması ile aynı günde, Sovyet Rusya ile Ermenistan arasında bir sözleşmeden bahsediliyor ve deniliyor ki, “... bu anlaşmayla İngilizler ve Ruslar Ermenistan'ı paylaştılar. Kemalist Türkiye ve Bolşevik Rusya hedef değil, aynı zamanda onlar arasında arazi iletişimi sağlayan Sovyet Rusya'sı ve Kemalist Türkiye ile anlaşma imzalanması Ermenilere yapılan en büyük ihanet idi. O ihaneti yalnız Rusya değil, onun müttefikleri, özellikle, İngiltere de yapmıştır. Yani bu davranıştan, elbette ki Türkler memnun kaldı, Ankara , Moskova ve Londra Ermeni topraklarının kaybindan sonra sadece 4 ay içinde

Rus Bolşevikleri Çiçerin'in şahsında daha bir ihanete imza attı. Türkler, Azeri ve Ermeni - Rus görüşmeleri de Ermenistan'ın toprak kaybına neden oldu. Önce Kars, sonra ise Moskova antlaşmaları ile Ermeniler küçük bir arazide Rusların forpostuna, yani gözetmen yerine çevrildi. "Sizin için her şeyi yaptık" söyleyen Bolşevikler müzakerelerin başarısızlığının sorumlusudurlar".

"Hakimiyet-i Milliye" ve "Ermeni meselesi"

Atatürk'ün bizzat kurduğu ve dönemin önemli yayın organlarından biri olan "Hakimiyet-i Milliye"nin yer ayırdığı, bazen de uğraştığı konulardan biri Ermeni meselesi denilen yapay konu idi. Bütün dünyada sayı ve etkinliği itibarı ile üstün konumda olan Ermeni basını ve artı onları destekleyen yabancı basın ve İstanbul'daki anti-milli basın karşısında "Hakimiyet-i Milliye" gerçek bir savaş vermekte idi. "Hakimiyeti milliye" gazetesi haklı olarak yazıyordu : "Ermenistan, Doğu'da büyük bir inkılap gayesi için çalışan mazlum milletler arasında... bozguncu bir unsur vazifesi yapıyordu. Doğu milletlerinin temasına engel oluyordu. Doğu'da İngiliz emperyalistleri için bir dayanak noktası hizmeti görüyordu..." "Ermenistan, Doğu ihtilal makinesinin iyi işlemesine mani olmak için, bu ihtilaldan etkilenecek olacaklar tarafından makinenin çarkları arasına sıkıştırılmış ecnebi bir cisimden başka bir şey değildir..."⁴

Atatürk söylemişti: "Ermenilerin bu verimli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türklerindir. Bu memleket tarihte Türk'tü, o halde Türk'tür ve sonsuza dek Türk olarak yaşayacaktır. Gerçi bu güzel memleket eski asırlardan beri çok kere yabancı istilâlarına uğramıştı. Başlangıçta Türk ve Turanî olan bu ülkeleri İranîler zaptetmişlerdi. Sonra bu İranileri mağlûp eden İskender'in eline düşmüştü. Onun ölümüyle memleketler paylaştırıldığı zaman Adana kıtası da Silifkelilerde kalmıştı. Bir aralık buraya Mısırlılar yerleşmiş, sonra Romalılar istilâ etmiş, sonra Doğu Roma yani Bizanslılar eline geçmiş, daha sonra Araplar gelip Bizanslıları koymuşlar; en sonunda Asya'nın göbeğinden tamamen kaynakayan Türkler soyundan ırkdaşlar buraya gelerek memleketi, geçmiş ve asli hayatına iade ettiler. Memleket en sonunda yine gerçek sahiplerinin elinde karar kıldı. Ermeniler ve diğerlerinin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir. Arkadaşlar, bu memleketin halkı üzerinde kimsenin hak ve yetkisi olmadığı gibi, bu memleketi dışarıya muhtaç ettirmemek de size ait olan bir görevdir. Sanatın önemini takdir etmeli ve bu takdirin bugününün gereklerine göre, lâzım gelen araçlara yönelmekle olacağını anlamalıyız. Sizler ki

⁴ Hakimiyeti Milliye 13 Kasım 1920

çok çalışıyorsunuz. Çok çalışanlar o oranda havaya, sakinliğe, dinlenmeye muhtaçtırlar”. Bu “Hakimiyet-i Milliye”nin getirdiği olanaklardan biri idi. “Hakimiyet-i Milliye” de “Ermeni meselesi”nde büyük önderin görüşlerini halka yayan bir gazeteye çevrilmişti. “Hakimiyet-i Milliye”nin 13 Kasım 1920 tarihli sayısında Ermenilerin doğudaki faaliyetlerine şöyle değinmişti: “Ermenistan, Doğu’da büyük bir inkılap gayesi için çalışan mazlum milletler arasında, ... bozguncu bir unsur vazifesi yapıyordu. Doğu milletlerinin temasına engel oluyordu. Doğu’da İngiliz emperyalistleri için bir dayanak noktası hizmeti görüyordu...Ermenistan, Doğu ihtilal makinesinin iyi işlemesine mani olmak için, bu ihtilalden etkilenecek olacaklar tarafından makinenin çarkları arasına sıkıştırılmış ecnebi bir cisimden başka bir şey değildir...”⁵1920’lerde de Ermeni siyasi teşkilatları aslında Türkiye ile Rusya’nın yakın olmasına karşı idiler. Bolşeviklerle Türklerin ilişkileri ne zaman başladı? Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul hükümetinin Moskova’daki bolşeviklerle ilişkilere girmesi savaş koşulları nedeniyle sınırlı olmuştur. Yalnızca Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışından kısa bir süre sonra, Havza’da onun Rus Bolşevik heyeti ile görüşmesi gerçekleşmiştir. Bu görüş gelecek ilişkilerde temel nokta teşkil etmiştir. Gayri resmi nitelikteki bu ilk görüşme Mustafa Kemal ile Sovyet delegasyon şefi Budyonni arasında olurken, tarafların ulusal kurtuluş hareketlerinin hedefleri üzerinde bir mutabakata vardıkları ve bu görüşmeyi takiben Budyonni’nin Sovyetlerin her türlü yardım ve desteğe hazır olduğu bilgisini edinmekteyiz. Bütün bunlara rağmen Savaştan sonra da “Ermeni meselesini” her fırsatta gündeme taşımak Ermeni Bolşevik örgütlerinin önceliklerindendi. Şubat 1917 de yönetime gelen Geçici Rus hükümeti henüz 9 Mayıs 1917’de "Geçici Hükümet’in Türk Ermenistan’ı Hakkındaki Düzenlemesi" adı ile beş kişilik Kafkasya Özel Komitesi kurmuştu. "Geçici Hükümet’in Türk Ermenistan’ı Hakkındaki Düzenlemesi" ne göre istenen Osmanlı arazileri – Karsın yanı sıra Erzurum, Erzincan, Muş, Van ve Bitlis vilayetleri, bu vilayetlerin oluşturduğu hattın doğu kısmında Rusya sınırına kadar uzanan bölgelerin tamamıydı. Ayrıca 1920 yılının 10 Ağustos’unda Fransa’nın Sevr kentinde imzalanan anlaşma Milli Mücadeleye kalkmış Atatürk ve silah arkadaşlarını Ermenilerle ilgili daha ölçülü siyaset yürütmek zorunluluğu doğurmuştu. 1917 Ekim Devrimi neticesinde Rusya’da yeni kurulan Bolşevik hükümetinin Ermenilere yönelik takip ettiği siyaset önceki hakimiyetten farklı olsa da, Ermeni iddiaları ve buna destek niteliği

⁵ Hakimiyeti Milliye 13 Kasım 1920

taşıyan faaliyetler değişmemişti. Lakin Sovyet Rusya'sı ile TBMM hükümeti arasında imzalanan “Ön dostluk” anlaşması Ermeni Bolşeviklerin Türkiye'ye yönelik siyasetinin değişmesine neden oldu. Bolşevikler, Kafkaslarda değişen dengeleri düzeltmek ve Gürcistan'la Ermenistan'ı kontrollerine alabilmek için Ekim ayının ilk haftasında diplomatik atağa kalkmışlardır. Bu amaçla Sovyet Kafkas temsilcisi Legran, Erivan'a gitmiştir. Sovyetlerin amacı Gürcistan da dâhil, Erivan ve Türkiye arasında arabuluculuk yapmak ve sorunları barışçı yollardan çözümlenektir. Bu arada Ankara ile Erivan arasında kesin bir barış antlaşması için görüşmeler 26 Kasım'da Gümrü'de başlamıştır. Sovyet temsilcisi Mdivani de 28 Kasım günü görüşmelere Gümrü'ye gelmiştir. Fakat Kazım Karabekir Paşa, Ermenilerin Türk tarafının tüm isteklerini kabul ettiklerini bildirerek Sovyetlerin arabuluculuğuna ihtiyaç olmadığını belirtmiştir. Nihayet 2 Aralık 1920 tarihinde Türkiye ile Ermenistan arasında Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Ermeni ordusu silahlarını teslim etmiş, birliklerini dağıtmış, Ankara'nın “Misak-ı Milli” hedefini kabul etmiş, İtilaf Devletleriyle ilişkilerini en alt düzeye indirmeyi taahhüt etmiştir. TBMM'nin açılmasını takiben 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Lenin'e bir mektup yollayarak resmi ilişkilerin başlatılması talebinde bulunacaktır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başladığı dönemde Sovyet Rusya'sıyla diplomatik ilişkiler geliştirildi. Kurtuluş Savaşı'nı silah yardımı gibi maddi düzeyde destekleyen Sovyet Rusya'sıyla Batılı emperyalist devletlere karşı savaşım noktasında işbirliği yapıldı.^[4] Meclis'in açılmasından üç gün sonra Atatürk, Lenin'e bir mektup yazarak siyasi ve askeri nitelikli bağlaşmadan söz etti. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından verilen yanıtlarda dostluk ve diplomatik ilişkinin kurulup geliştirilme dileği belirtildi. Ermeni basınında ve bu mektuplaşmanın Ruslar tarafından Ermenileri hiçe saymak gibi bir anlayış olarak nitelendiriliyor. Taşnak partisine ait “Araç” (İleri) gazetesi 15 Eylül 1920 tarihli sayısında Çiçerin'in TBMM-e 3 Haziran 1920'de gönderdiği mektubu yayınlamış ve bu mektubun Ermeni meselesi için Ruslarla Türkler arasında tehdit oluşturacak mesele olduğunu yazmıştı.⁶

“Ermenistan, Uluslararası Diplomasi ve SSCB” adlı eserinde Ermeni devlet adamı Boryan yazıyordu ki, “Ermeni Meselesi, Doğu Meselesi'nin bir parçasıdır ve çözümü Ermenilerin kendi hareketlerine değil, Doğu'da çıkarları çatışan devletlerin güç dengesine bağlı olmuş

⁶ “Araç” gazetesi 15.09.1920 (Յառաջ, ՀՅԴ, №11 199, Չորեքշաբթի, 15 Սեպտեմբերի, 1920թ).

bir meseledir. Buldukları coğrafyanın stratejik konumu, Ermenileri devamlı olarak emperyalist diplomasinin bir nesnesi haline getirmiştir. Bu yüzden Ermenistan ve Ermeniler, haklarını ve özgürlüklerini korumanın bir öznesi değil, pazarlıkların bir nesnesi, özellikle İngiltere ve Rusya gibi büyük emperyalist devletler için bir araç olmuşlardır. Boryan, bu tespitlerini şu ifadelerle daha da netleştirmektedir: “Ermeni milletinin ‘temsilcilerinin’ önderliğinde Ermeni halk kitlelerinin hareketi, her zaman büyük devletlerin diplomatları tarafından dikte edilmiştir. Bu ‘temsilciler’, her zaman büyük işgalcilerin ellerinde birer silah olmuşlardır.”

“Berlin Konferansı’ndan sonra Ermeni Meselesi, büyük devletlerin diplomasisi için Türkiye’ye bir baskı aracı haline dönüşmüştür. İngiliz ve Rus diplomasisi (1880, 1895-1896), onları takiben Rus ve Alman diplomasisi (1913-1914), Ermeni Meselesi’ni Doğu’daki sömürgeci politikalarının bir aracı olarak kullanmışlardır.”⁷

Ermeniler Lenin’le Atatürk arasında imzalanan anlaşmanın iptali taleplerini şimdi de seslendirmekteler. Bu konu 2010’ Sürüh’te Ermenistan’la Türkiye arasında imzalanan protololler zamanı tartışma konusu olmuş ve bu protokollerin yürürlüğe girmesine karşı olan bazı siyasi teşkilatlar, o cümleden Taşnaksütyun Partisi daha ileri giderek Ruslarla imzalanan 1920 ve 1921 anlaşmalarını iptal edilmesini istemişler. “Ermenistan, Türk tarafının meşru Lenin-Atatürk suç işlemlerini meşrulaştırmak niyetinde olduğu Ermeni-Türk protokollerini derhal terk etmelidir”-deniliyordu. Taşnaksütyun’un açıklaması şöyle idi:

"Rusya Federasyonu Hükümeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (1921) 16 Mart'ta imzalanan meşhur sözleşmenin 90. yıldönümü, Söz konusu anlaşmaya göre, taraflar Ermeni tarafının katılımı ve rızası olmadan uluslararası hukukun norm ve ilkelerini ihlal ettiler, Kars Bölgesi ve Sürmeli Eyaleti Türkiye'ye bağışlandı ve Nahçıvan'ı Azerbaycan'ın velayetine özerk bir "bölge varlığı" olarak devretti. Moskova Antlaşması'nın Ermenistan Antlaşması'nın büyük bir kısmı uluslararası hukuka aykırıdır, çünkü antlaşmalar yalnızca imzalayanlarla ilgili olabilir ve anlaşmanın bir parçası olmayan üçüncü bir taraf için bir hak oluşturamazlar".(Aslında bu anlaşmanın altında Ermenistan'ın da imzası vardır) . Açıklamada daha sonra deniliyor: “Ayrıca, sözleşmenin imzalandığı tarihte, RSFSR tanınmış bir devletti ve sonuç olarak uluslararası bir hukuka konu oldu ve doğal olarak hükümetinin uluslararası

⁷(<http://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/haberler/boryan-ve-karibi-nin-eserlerinde-osmanli-dan-lozan-a-ermeni-meselesi-10655>)

bir anlaşma imzalama yetkisi yoktu. Türk tarafını temsil eden “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, Türk meşru iktidarı koşullarında sadece bir sivil toplum kuruluşuydu. Ayrıca, Türk tarafı, o zamanlar kaçak olan Mustafa Kemal adına hareket etmiş ve Türk askeri mahkemesi ve imparatorluğun en yüksek dini otoritesi tarafından ölüme mahkum edilmiştir Dolayısıyla, yukarıda belirtilenlere göre, Moskova Antlaşması yasadışıdır ve uluslararası hukukun gücüne sahip değildir Ermenistan'ın Bolşevik hükümetine uygulanan Kars Antlaşması geçersiz. Aynı zamanda, Ermenistan Cumhuriyeti, Türk tarafının meşru Lenin-Atatürk suç işlemlerini meşrulaştırmak istediği Ermeni-Türk protokollerini derhal terk etmelidir”.⁸

Eğer TBMM meşru değildiyse, o zaman RSFSR ne idi? Ya Ermenistan? Bu içerikli yazıların yeterince olduğu Ermenistan'da suçlu olarak Bolşeviklerin görülmesi ilginçtir. Rus Dışişleri bakanı olan Çiçerin'in mektubu ve ona Atatürk'ün cevap mektubu da Ermenilerin en çok tartıştıkları ve kafa yordukları belgelerdir. Ama gerçek odur ki, yeni kurulan Rusya ile yeni hükümet olan TBMM hükümeti arasında tarihe yazılan bir ilişki kuruldu. 11 Mayıs 1920'de TBMM Moskova'ya Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet gönderdi. Moskova'daki görüşmeler sonucu iki ülke arasında Mart 1921'de bir Dostluk Antlaşması imzalandı. Kars ve Ardahan Türkiye'ye; Batum, Sovyetler Birliği'ne bırakıldı. Bu antlaşmanın siyasal yönden önemli noktaları şöyle sıralanabilir; Bu antlaşma yeni Sovyet rejiminin yaptığı ilk uluslararası antlaşmadır.

- İki ülke arasındaki ilişkiler resmileştirilmiştir.
- Türkiye, doğusundaki savaşı ve sınır düzenlemelerinin sonuçlandırmış ve bütün gücünü Batı'ya çevirmiştir; Böyle bir antlaşma yapılması, Batı'nın Ankara'yı dikkate almasında önemli bir rol oynamıştır.
- Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında iyi bir dostluk oluşmuştur.

Ermenilerin değerlendirmesi şöyledir.

“Bolşevik-Kemalist işbirliğinin ilk adımları Halil Paşa (Menetse) tarafından atıldı. 1921'de, Şubat ayında Rusya'ya Büyükelçi olarak atanmış başka bir paşa olan Ali Fuat (Cebesoy), anılarında, 1919 sonunda Halil'in Bakü'ye, ardından Çiçerin ve Karakhan'la buluşmak üzere Moskova'ya geldiğini hatırlatır O, Türk Vilayeti'ndeki Ermenilerin durumunun ayrıntılarını

⁸ ՀՅԴ. Հայաստանը պետք է հրաժարվի Լենին-Սթալինի գործարքը լեգիտիմացնող հայ-թուրքական /news.am/arm/news/51443. 15.03.2011

Ruslara anlatır, Ermenileri İngilizlerin kontrolü altına alma kararlılığını anlatıyor. Bolşeviklerin yakında yeni bir hükümet kurulacağını altını çizerek, silah ve mühimmat göndermelerini istiyor”. Sanki bu dostluk anlaşması Ermenileri İngilizlerin elinden almak için yapılmıştır. Ermeniler bu anlaşmaya olumlu bakmamışlar ve ilk başlarda ona karşı olmuşlardı. Bolşevikler de Taşnakların görüşlerini paylaşmışlar. Ermenice olan bir yayında bu olay şöyle değerlendiriliyor: “1919'dan bu yana Ermeni liderler, Bolşevik dostluğunun bir sonucu olarak Ermenistan'ın ayaklar altında kala bileceğini düşünüyorlardı. İlk başlarda Ermeni Komünistleri öfke ile bu tür bir işbirliğinin olduğunu inkar ediyor ve Medya'nın yazdıklarının Taşnak provokasyonunun sonucu olarak gördüler. Vratsyan'a göre, Ermeni Bolşeviklerin Türklerle dostluk yapılmasını utanç olarak görüyorlardı. 1920 Bolşeviklerin dostluğundan endişelenen EDF Taşnaksütyun Bürosu, önce Rusya Komünist Partisi ile bir araya geldi ve Türk-Bolşevik işbirliğinin ayrıntılarını öğrenmesi için ilk önce Ter- Minasyan ve Vratsyan dahil kendi üyelerini Moskova'ya gönderdi. Onlar Kafkasya Bürosu'nun Genel Sekreteri Nazaretyan ile görüştüler. Bolşevik-Kemalist uzlaşma gerçeğini inkar etmeyen Nazaretyan Türklerin de Komünist Devrim'in ezilen ulusların savunucusu olduğunu ve bu nedenle Ermeni halkının da buna ihtiyacı olduğunu öne sürdü.”⁹

⁹ ՀՄՍՀ ՊԿՀՀԱ, ֆ. 40/113, ց. 3, գ. 39, թ. 170-172, Աղասի Եսայան, Հայաստանի միջազգային-իրավական դրույթունը 1920-1922, Երևան, 1967, էջ 182:

Ermeni Bolşeviklerinin de Doğu Anadolu vilayetleri ile ilgili özel planları vardı. Bu her hangi bir partiye ait program değildi, o siyasi görüşlerine bakmaksızın tüm Ermenilere ait plan idi. Her kes bunu desteklemekteydi, Ermenistan arşivlerinden edindiğimiz yeni belgelerde Moskova'nın talimatlarının bu Ermeni planlarını gerçekleştirmeğe engel olduğu ortaya çıkıyor. Moskova Atatürk Türkiye'sini kendi tarafına çekmek politikası yürütmekte idi ve Ermeni Bolşevikler de bunu desteklemek zorunda idiler.

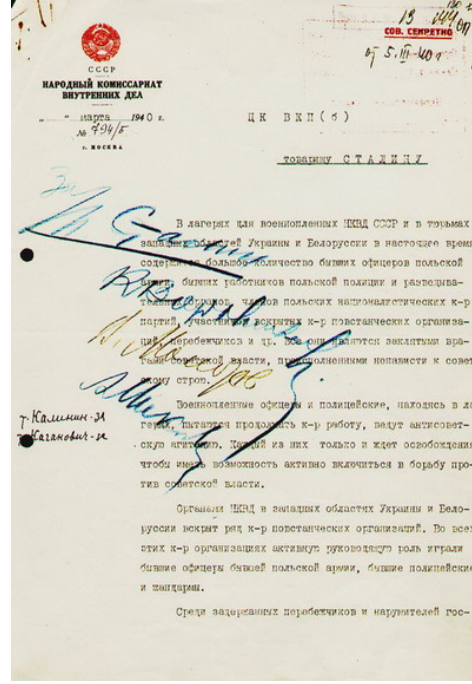
1919 yılının Aralık ayında RK(b)P Kafkasya Bölge Komite üyesi A. Mikoyan'ın Lenin'e göndermiş olduğu "Kafkasya Meselesine Dair" başlıklı raporunda ise kendi fikrinin aksine farklı görüş sergilemeli oldu, belki de o anlamıştı ki, "Türkiye Ermenistan'ı" ile ilgili eski görüşlerini savunursa, bu, Moskova tarafından kabul görmeyecek ve kendisi de itibarını kaybedecekti.

Rapordan bir alıntı:

"...Ermeni şovenistleri, emperyalist müttefiklerin ve gerici General Denikin'in desteğine güvenerek Karadeniz'den hemen hemen Akdeniz'e kadar yedi vilayeti de kapsayan tarihi sınırları içerisinde 'Büyük Ermenistan' kurma fikrine-ham bir hayal olan, cinayete dönüşmüş bir düşünceye kapılmış durumdadır. Bölgede Ermenilerin olmayışı ve sadece Müslümanların ikamet etmesi bunları utandırmıyor. 'Büyük Ermenistan', nüfusun çoğunluğunun iradesine dayanarak kurulamaz; ancak emperyalist silahların gücüyle dayatılacaktır, enkaz yığını ve 'yabancıların' suçsuz cesetleri üzerine yapılarak kanla ve demirle Ermenistan'ın 'suçlu öğelerden', Müslümanlardan temizlenmesi yoluyla benimsetilecektir. Böyle bir cehennemi yaratma, böyle bir kâbus ve tecavüzü gerçekleştirme programı, en iyi, en yetenekli ve en sadık ajanları olarak gördükleri Ermenilerin aracılığıyla Türkiye'yi yağmalamak, kendilerinin sömürgesi ve finans kapitallerini değerlendirecekleri bir bölge haline getirmek isteyen emperyalist müttefikler tarafından başarılı bir şekilde desteklenmektedir..."

1920 yılının Kasım ayında Bolşevikler Ermenistan'da hakimiyeti Taşnak hakimiyetinden devir alandan sonra Ermenistan SSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin başkanı S. Kasyan'ın imzası ile ortaya çıkarılan belge bugün Ermenistan'da tartışma konusudur. S. Kasyan Türkiye ile sorunları araştırmak, yeni ilişkiler kurmak amacı ile 1920 9 Aralık tarihli bir dekret imzalanmış ve bu belge şimdiye kadar gizli tutulmuştur. Sovyet Ermenistan'ı ve SSCB'nin önemli liderlerinden olan Anastas Mikoyan 1919 Aralık ayında Lenin'e yazdığı raporunda da vurgulamaktaydı ki, "...bugüne kadar partimizin merkezi organları, örnek olarak Gürcü meselesinden, ya da diğer Kafkas milletlerinin meselesinden daha çok "Ermeni meselesine"

önem vermiştir. Bunun nedeni Ermenilerin savaştan önceki durumları ile ilgilidir ve bu Türkiye Ermenistan'ı ile ilgili konulardan kaynaklanmıştır. Savaştan sonra oluşan durumda "Ermeni meselesi" ile ilgili bu politikalar temeli olmayan, yanlış ve hatta dünya devriminin ve emperyalizme karşı savaşın çıkarları anlamında çok zararlı olduğu ortaya çıktı". Bu doğrultuda Ermenistan SSC Taşnakların sürdürdüğü politikanın aksini ortaya koymak zorunda idi. Lakin Ermeni siyasi elitasında Türklerle ilişkilerin olmadığını ileri sürmekte idiler. Bolşevik- Kemalist işbirliği ola bilirdi mi? 1919'dan beri Ermeni liderleri, Ermeni Komünistleri öfkeyle böyle bir ortaklığın varlığını inkar ediyorlardı ve basında çıkan söylentiler Taşnak provokasyonu olarak düşünülüyordu. 1920'de Türk-Bolşevik dostluğundan endişe duyan EDF -Taşnaksütyun Bürosu, Rusya Komünist Partisi ile bir ilişkiye girmesi ve Türk-Bolşevik işbirliğinin ayrıntılarını öğrenmesi için Ruben Ter- Minasyan ve Vratsyan dahil bir kaç Ermeni liderin yer aldığı heyeti Moskova'ya göndermişti. Heyete Moskova'da Bolşevik-Kemalist uzlaşısı gerçeğini inkar etmeden Komünist Devrim'in ezilen ulusların savunucusu olduğu söylenmiş, Ermenilere de Türkiye siyasetini dizayn etmek tavsiye edilmişti Ermenistan'ın Ulusal Arşivinde "Çok gizli" kodu ile ortaya çıkarılan belgede ("Türk-Ermeni Savaşı zamanı Ermenistan Komünist Partisine bağlı parti örgütlerinin taktik hareketleri" Ermenistan Ulusal Arşivleri, fon 1022, liste 3, Dosya 275, s1) bu fikir doğrulanmaktadır ki, Moskova'dan talimat alan Ermeni Bolşevikler Türkiye ile savaş halinde olmanın, düşmanlık politikası yürütmenin zararlı olacağını anlamışlardır. Örnek olarak sunacağımız bu belgede Ermenistan Komünist / Bolşevik/ Partisinin Merkez Komitesi askeri

bölgeleri kapsayan tüm kuruluşlara, özellikle Kars Garnizonuna bildiriyordu ki, savaşa karşı propaganda yapsınlar ve bununla ilgili aşağıdaki maddeleri içeren broşürleri yaysınlar.

1. Türkiye eski Türkiye değil ve Ermenistan'a yönelik hiçbir saldırgan niyetli değildir.
2. Kemalist Türkiye Sovyet Rusya'nın müttefikidir ve emperyalizm (İngiltere, Fransa, Yunanistan) aleyhinde ulusal özgürlük mücadelesi veriyor .
3. Ermenistan'ın Türkiye üzerinde zaferi Ortadoğu'da emperyalizmi güçlendirilmesi anlamına gelebilir ve böylece daha sonra Sovyetlerin Doğuda, Güney Kafkasya'da devrimin zaferini tehlikeye sokabilir.
4. Ermeni Komünist Bolşeviklerin görevi Ermenistan yenilgisini hızlandırmak olmalıdır, bu, Ermenistan'ın Sovyetleşmesini hızlandıracaktır.

“Pravda” gazetesinde (4 Aralık 1920) yayınlanan makalesinde Stalin gururla Ermenistan'ın Sovyetleşmesinden bahis ediyordu. Stalin Müslümanlar arasında ve çevresindeki azınlıklar içinde sorunlarının çözüldüğünü açıklıyordu. Stalin'in bu makalesinde Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye arasında işbirliği ve dostluk oluşturulmasından memnuniyetini ifade ediyordu: “Rusya müttefiki olan "Bolşevik Türklerle birlikte Ermenileri "Ermeni Taşnakların" ellerinden kurtaracaktı. (Сталин И. Сочинения, М., Госкомиздат 1954, Т.4, sayfa 413-414; İlginçtir ki, Bolşevik Mikoyan “*Büyük Ermenistan*” düşüncesini artık temelsiz bulmaktaydı. O, Osmanlı Devleti'nin yedi vilayetinden oluşan, Karadeniz'den

Akdeniz'e kadar “Büyük Ermenistan” oluşturulması düşüncesinin boş bir hayal ve suç olduğunu henüz Aralık 1919'da Vladimir Lenin'e sunulan raporunda kaydetmişti. Bu konuya yaklaşımını birkaç temele dayatmıştı: “*İddia edilen “Türkiye Ermenistan'ı” topraklarında Ermeniler yaşıyor ve sadece Müslüman nüfus bulunmaktadır; nüfusun çoğunluğunun*

iradesine uygun değildir ve emperyalistlerin aletidir; savaş sonrası oluşan koşullarda uluslararası devrimle ve emperyalizme karşı mücadele çıkarlarıyla çelişmektedir.

Anastas Mikoyan “Ermeni Sorunu”yla ilgili Komünist Partisinin tutumunu yorumlarken “Türkiye Ermenistan’ı” ile ilgili genelgeye de kendi yaklaşımını sergilemişti. Bu konuda Bolşeviklerin savaştan önceki ve sonraki koşullara göre yaklaşım sergilediklerini kaydetmiştir. Şöyle ki, I. Dünya Savaşına kadar “Türkiye Ermenistan’ı” topraklarında Ermeniler nüfusun büyük oranını oluşturmanın yanı sıra pek çok yerde hatta çoğunluğu oluşturmamaktaydılar. Onların ulusal özgürlük mücadeleleri Türkiye’deki feodal despot rejime karşı devrimci bir olayken, savaş sırasında ve savaş sonrasında durumun değiştiğini açıklamıştır. “*Ermeni Sorunu*”nda önceki yaklaşımda ısrar etmek, bağımsız “Türkiye Ermenistan’ı” düşüncesini desteklemek “Kafkas Ermenistan’ının “Faşist hükümeti” ile birlik olmak demektir.”¹⁰ Ermeni Faşistlerini İtilaf devletlerinin Türkiye’deki ajanları olarak adlandıran Mikoyan, savaş sonrası oluşan koşullarda stratejik amaçlar doğrultusunda davranmayı doğru buluyordu.

Ermenilerin Rus- Türk ilişkilerine çağdaş yaklaşımı Rusların sonraki yıllarda da onları sattığı yönünde fikirlerle doludur. Onlardan biri Hranuş Harratyan’a ait “Ermeniler ve Türkler” isimli kitapta yer almış bu fikirlerdir: “Elbette, Lozan konferansında Ruslar, her şeyden önce kendi konularıyla ve Rusya-Türk anlaşmasını sorgulama olasılıklarıyla ilgilendiler. Ancak, yalnızca konferansta tartışılan Ermeni meselelerine atıfta bulunarak, Bolşeviklerin Ermeni davasındaki ezilenlere ve ezilenlerin çıkarlarına karşı ne kadar savunabileceklerini şaşırtmak için konuya değindiler”¹¹

Sonuç

Lakin günümüz Ermenistan’ında ve Diasporada Türkiye’ye karşı toprak iddiaları devam ettirilmekte. "Batı Ermenistan Ulusal Meclisi" denilen oluşum 17-21 Ocak 2014 yılında Paris'te bir toplantı düzenlemişti, burada Parlamento Başkanı ve "Batı Ermenistan hükümeti"nin başbakanı seçilmişti. Kasım 2013’de yapılan "Batı Ermenistan Ulusal Meclisi" toplantılarının birinci oturumunda o tarihe kadar verilen kararlar onaylanmıştır. 1. Batı

¹⁰ Perincek, M., A.g.e., s.152 (12) Kaçaznuni O., Daşnaksutyun Bolşe Neçego Delat, Tiflis, 1927.) YENİ TÜRKİYE 60/2014 5

¹¹ ՀԻՄՆՈՒՇ ԽԱՌԱՏՅԱՆ, Հայ, ռուս եւ թուրք բոլշևիկների համատեղ գազանությունները Հայաստանում <https://www.aniarc.am/2015/09/26/bolshevik-kemalist-cooperation-part-two/>

Ermenistan Ulusal Meclisine 64 milletvekilinin seçilmesi ile ilgili Batı Ermenistan Ulusal Meclisi'nin Merkez Seçim Komisyonu'nun onayı da kayıtlara geçmiştir. İlk Oturum'da Meclis Yönetici organları ve Meclis Daimi Komitesi oluşturulmuştur. "Batı Ermenistan Parlamentosu" nin Başkanı da seçilmiştir. Bu: Armen Ter-Sarkisyan (Rusya) olmuştur. "Batı Ermenistan" yapı olarak başkanlık cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir, Armenak Abrahamyan (Fransa) "Batı Ermenistan" Cumhurbaşkanı görevine aday olarak gösterilmiş ve seçilmiştir. Yemin töreninden sonra "Batı Ermenistan Cumhurbaşkanı" Armenak Abrahamyan Tigran Paşabezyan'ı "Sürgünde Batı Ermenistan" ın Başbakanı (Ermenistan) olarak takdim etmiştir. Başbakan da seçilmiştir. Böylece "Batı Ermenistan" parlamentosunun ilk oturumu kendi işini sona erdirmiştir¹².

Bu ve bundan sonraki kongrelerde "Batı Ermenistan" a dahil edilecek bölgelerin listesi verilmiştir: "Batı Ermenistan Ulusal Konseyi ve "Batı Ermenistan Hükümeti" (de-yure) ve aslında (de facto) Batı Ermenistan Ulusal Meclisi bu toprakları "Batı Ermenistan"ın işgal edilmiş toprakları sayıyor: 1. Van; 2. Bitlis; 3. Erzurum (Karin); 4. Trabzon (Hamshen); 5. Sivas (Sebastya); 6. Diyarbakır (Tigranakert); 7. Harput (Kharberd); Kayseri, Maraş, Adana, Zeytin, Antep, Antiok dahil) 8. Kilikya; 9. Kars (ve Sürmeli); 10. Cavahk; 11. Nahçıvan ".¹³

KAYNAKLAR

1. Atatürk Mustafa Kemal, Nutuk, 1920-1927, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982, s. 680-81.
2. "Türk-Ermeni Savaşı zamanı Ermenistan Komünist Partisine bağlı parti örgütlerinin taktik hareketleri" Ermenistan Ulusal Arşivleri, fon 1022, liste 3, Dosya 275, s1)
3. Balabanova A.İ. "Benim hayatım-mücadeledir" . Rus sosyalistin anıları" 1897-1938 Moskova 2007 sayfa 258-259 (Балабанова А. И. Моя жизнь –борьба. Мемуары русской социалистки 1897-1938, М., 2007, էջ 258-259-Rusca)
4. ABPR, F.04, Yazı 39, P. 322, D.52997, L.35-36, Barsegov tarafından yayınlanmış 2. Cilt , 1. Hisse , s. 151 -152 (АВПР, Ф.04, Оп.39, П. 322, Д.52997, Л.35-36, հրատարակված է Ю.Барсегов, հատոր 2, մաս 1, էջ151-152)

¹² Эдуард ДАНИЕЛЯН, доктор исторических наук, завотделом истории древних веков Института истории НАН РА АНТИИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИХОРАДКА ПОБОРНИКОВ "КАВКАЗСКОЙ ПЛАТФОРМЫ" www.golos.am 12.09.13

¹³ «Ազգ» օրաթերթ, # 9, 21-01-2011

5. “A. Mikoyan ve S Kasyan’ın anti-insani ve anti- Ermeni sayfaları” 04.09.2017”Lragir.am” (04 Eylül 2017)
- 6.Lalayan A.A.Таşнаксütyunun karşıdevrimci rolü Tarihi hikayeler 1928 №2, s.101, (Kontrevolyusionnaya rol partii Даşнаксutyun. İstoriçeskiye запiski, 1928, №2, s.101)
7. Mikoyan A. Böyle oldu s. 32 (Tak bilo s. 312)
8. A. Karinyan, “Şaumyan ve Kafkasya’da Milliyetçilik Cereyanları” (çev. Z. Gayıblı), (Bakü 1980) s. 10- 15.
9. Hranuş Harratyan Ermenistan’da Ermeni, Rus ve Türklerin birlikte yaptıkları vahşilikler ://www.aniarc.am/2015/09/26/bolshevik-kemalist-cooperation-part-two/ (ՀՐԱՆՈՒՇ ԽԱՌԱՏՅԱՆ, Հայ, ռուս եւ թուրք բոլշևիկիկների համատեղ զազանությունները Հայաստանում <https://www.aniarc.am/2015/09/26/bolshevik-kemalist-cooperation-part-two/>)
10. Stalin. İ. Esreleri Moskova Devlet Neşriyatı – 1954 4. Cilt sayfa 413-414(Сталин И. Сочинения, М., Госкомиздат 1954, Т.4,)
- 11 Perincek, M. Kaçaznuni O., Таşнаксütyunun yapacağı bir şey yok Tiflis, 1927.) YENİ TÜRKİYE 60/2014 5
12. ESSC М КРА Ағasi Yesayan Ermenistanın Uluslar arası hukuki durumu 1920-1922 Erivan 1967 s. 182 (ՀՍՍՀ ՊԿՀՀԱ, ֆ. 40/113, ց. 3, գ. 39, թ. 170-172, Աղասի Եսայան, Հայաստանի միջազգային-իրավական դրությունը 1920-1922, Երևան, 1967, էջ 182)
- 13 EDF: Ermenistan Lenin -Atatürk anlaşmasından imtina etmelidir Ermenistan- Türkiye /news.am/arm/news/51443. 15.03.2011 (ՀՅԴ. Հայաստանը պետք է հրաժարվի Լենին-Աթաթուրք գործարքը լեզիտիմացնող հայ-թուրքակա /news.am/arm/news/51443. 15.03.2011)
14. “Araç” gazetesi EDF 199 s. Perşembe 15 Eylül 1920 (Յառաջ, ՀՅԴ, թիւ 199, Չորեքշաբթի, 15 Սեպտեմբերի, 1920թ.)
- 15 Hakimiyeti Milliye 13 Kasım 1920
16. Şaumyan S. Seçkin eserleri. 2 ciltte. Siyasi edebiyat yayınları .Moskova 2.cilt s.7-15
- 17.(<http://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/haberler/boryan-ve-karibi-nin-eserlerinde-osmanli-dan-lozan-a-ermeni-meselesi-10655>)
18. “Pravda” gazetesi, 4 Aralık 1920

19. Gevork Markaryan “Sevr ve Lozan antlaşmalarını hukuki yönleri” (Ermenice) hetq.am 23.08.12

20. Gaffar Çakmaklı Mehdiyev. “Anastas Mikoyan . Bolşevik bir Ermeni'nin itirafları” Cedit neşriyat. Ankara -2019

KIRGIZİSTAN TARİHNAMESİNDE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN İMAJI

Yrd. Doç. Dr. Kayrat BELEK*

Özet

XX.yüzyılın başlarındaki en önde gelen devlet adamlarından biri olarak sayılan Mustafa Kemal Atatürk, Avrupa ve Asya'da büyük imparatorlukların parçalandığı bir devirde, parçalanmış Osmanlı Devleti'nin yerine bağımsız bir devletin kurulmasına öncülük etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda dünya siyasi haritasının değiştiği bu dönemdeki büyük sorunlar arasında bir ülkeyi devralıp, onu yeni bir yola sokan lider çok nadirdir. Osmanlı'nın son dönemindeki sorunlar ve devletin önde gelenlerinin çözüm arayışları, Atatürk'ün kimliğini, mücadelesini, hedeflerini şekillendirmiştir. Atatürk, hem askerî alanda ihtiyaç duyulan zaferleri kazanabilecek yetenekte bir asker olması ve ülkeyi bağımsızlık yoluna sokması hem de Türkiye'nin kuruluşunda ihtiyaç duyulan adımları atarak, ülkeyi çağdaşlık yoluna sokmasıdır. Üstelik bunu zaten güçlü olan bir ülkede değil, yıkıma uğramış bir ülkede başarmıştır. Geniş çerçeveden bakıldığında, bu büyük adamın öndeliği sayesinde yürütülen tüm başarılar dünya çapında merakla izleniyordu. Dolayısıyla Mustafa Kemal Atatürk'ü, ilk başta SSCB dönemindeki Türk dünyası da yakından takip etmiştir. Çalışmamızda Atatürk'ün dünya medeniyetine ve insanlığa yaptığı katkılarının Türk dünyası tarih çalışmalarında nasıl değerlendirdiklerine yer verilecektir. Bunun yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün Kırgızistan tarihindeki imajı ile ilgili konuları ele almayı arzuladık.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Atatürk, Nutuk, Cumhuriyet, bilgi.

IMAGE OF MUSTAFA KEMAL ATATÜRK IN THE HISTORY OF KYRGYZSTAN

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk, considered one of the foremost statesmen in the beginning of the XX century, pioneered the establishment of an independent state in place of the fragmented Ottoman Empire in a period when the great empires were torn apart in Europe and Asia. It is very rare for a leader to take over a country and put him on a new path among the major problems of this period when the world political map changed at the end of the First World War. The problems in the last period of the Ottoman Empire and the search for solutions by the prominent figures of the state shaped Atatürk's identity, struggle and goals. Atatürk, both in the military field needed victories can be won in both the ability to be a soldier and to put

* Kırgızistan-Türkiye "Manas" Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Bişkek/Kırgızistan, kairat.belek@manas.edu.kg, ORCID ID: 0000-0003-0495-9182

the country on the path to independence by taking the steps needed Turkey's institutions, the country is the insertion path of modernity. Moreover, it did not succeed in a country that was already strong, but in a country that was destroyed. From a broad perspective, all the achievements made thanks to the leadership of this great man were followed with curiosity around the world. Therefore, Mustafa Kemal Atatürk was followed closely by the Turkish world during the USSR period.

In this study, it will be mentioned how Atatürk's contributions to world civilization and humanity are evaluated in the studies of history of Turkish world. In addition, we wanted to address issues related to the image of Mustafa Kemal Atatürk in the history of Kyrgyzstan

Key Words: Kyrgyzstan, Atatürk, Speech, Republic, knowledge.

Giriş

Günümüz Kırgızistan halkları arasında: “Mustafa Kemal Atatürk geçmiş ve çağdaş zamanımızın önde gelen büyük insanı... Yüksek potansiyeli ve büyük düşünceleri sayesinde halkın kaderinde önemli rol oynamış ve liderliğe layık yer kazanmış... Türk Milli Kurtuluş savaşında Türk milletinin birlik ve tenastünü sağlayarak halkı zafere ulaştırmış... Zaferden sonra kendi prensip ve reformları esasında çağdaş Türkiye Cumhuriyetini kurmuş... O sadece dahi asker komutanı değil gelecek kuşağa örnek gösterici memleketinin büyük şahsiyeti...” olarak bilinmektedir (İsayev 2003:85).

Vaktiyle Asya, Avrupa ve Asya kıtalarında hakimiyet kuran, en büyük dört dinin çıktığı ve dünyanın kalabalık farklı nüfuslarını bir arada barındıran topraklarda egemenliğini yürüten Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyıllarda her alanda gerilemeye yüz tutmuştur. Bilahare Hıristiyan dünyası modern teknoloji, ekonomi, silah sanayi açısından Osmanlıdan üstün çıkarak bütün gözlerini Osmanlı Devleti'nin zengin topraklarına dikmiştir. Dolayısıyla emperyalist güçler Osmanlı Devleti'ni hem dışarıdan hem de içeriden sövmeye ve yıpratmaya başlamıştır. Osmanlı son iki yüz yıllık tarihini çoğunlukla emperyalistlerin kışkırtmasıyla ortaya çıkan âsiler ve dış saldırılar ile sürekli mücadele ederek geçirmiştir.

Bu yüzden giderek çökmekte olan Osmanlı Devleti çeşitli tedbirler arayarak gücünü toparlamaya, ayağını yorganına göre uzatmaya, her şeyden önce birlik beraberlik içindeki halkı için endişe duymaya çok ihtiyacı vardı (Cigitov, 2003:74). Kahraman Anadolu halkının büyük bir kısmı kaygı verici bir durumun gelmesine boyun eğip eli kolu bağlı bir haldeyken, bir avuç siyasî aydın ve vatan seven bekçileri olan komutanlar sayesinde devlet bütün zorluklarından kurtulabilmiştir. Bu da ayrıca büyük komutan Mustafa Kemal'in önderliğinde

gerçekleşmiştir. Yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin yerine tüm dünyaya örnek olacak ilke ve inkılapları ile modern Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (Daloğlu 2005: 65).

Mustafa Kemal Atatürk

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, Türk devriminin yaratıcısı ve uygulayıcısı Mustafa Kemâl, 1881 yılında, o tarihte Osmanlı Devleti'ne âit olan, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan *Selânik* şehrinde dünyaya geldi.

Mustafa Kemâl'in baba soyu, Karaman'dan gelerek Manastır vilâyetinin *Debre-i Bâlâ* (Yukarı Debre) Sancağı'na bağlı *Kocacık*'a yerleşmiştir. Kocacık, günümüzde Makedonya'da Arnavutluk sınırı yakınındaki Debre şehrine bağlı bir nâhiyedir. Âilenin sonradan Selânik'e göç ettiği sanılmaktadır. Ali Rızâ Efendi de tahminen 1839'da Selânik'te dünyaya gelmiştir. Dedesi Ahmet ve dedesinin kardeşi Hâfız Mehmet Emin'in taşıdığı *Kızıl* lâkabı ile yerleştikleri nahiyenin adı olan *Kocacık*'ın da gösterdiği üzere, Mustafa Kemâl'in baba tarafından soyu, daha önce Anadolu'nun da Türkleşmesinde önemli rolleri bulunan *Kızıl-Oğuz* yahut *Kocacık Yörükleri* veya *Kocacık Türkmenlerinden* gelmektedir (Kıldıroğlu, 2015: 7-8).

Mustafa Kemal Atatürk ve Sovyet Birliği

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle dünya siyasi haritası tümüyle değişmiştir. Bu savaştan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Almanya, Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti ortadan kalkmıştır. Savaşta kazançlı çıkan İngiltere ile Fransa dahi artık eski güçleri kadar değildi. Osmanlı Devleti'nin yakın komşusu olan Rusya'da anti-emperyalist komünist bir devrim ile yerine *Bol'şevik* komünistler iktidarı ele geçirmişlerdir. Fakat Rusya'da, Anadolu'da da olduğu gibi 1918-1922 yılları arasında devam eden emperyal destekli işgal ve iç savaşlar baş göstermiştir. Kuvayı Milliye ile emperyalist işgalci devletler arasındaki bu savaşın bir amacı da Anadolu'nun gerek Rusya, gerekse Orta Asya Türk toplulukları ile irtibatını kesmekti (Gültekin, 2015). Transkafkasya üzerinde jeopolitik bir engel yaratarak Bakü petrolünün kontrolünü sağlamak da amaçlardandı. Emperyalizmin planına göre Taşnaklar Ermenistan'ı, Men'şevikler Gürcistan'ı ve Müsavatçılar Azerbaycan'ı kurarak "Kafkas Seddi"ni oluşturacaktı. Mustafa Kemal, Sevr imzalanmasından 6 ay önce 5 Şubat 1920 günü "Kafkas Seddi" üzerine "Kafkas Seddi'nin yapılmasını Türkiye'nin kati mahvı projesi sayıp, bu seddi İtilaf Devletleri'ne yaptırmamak için en son vasıtalara müracaat etmek ve bu uğurda her türlü tehlikeleri göze almak mecburiyetindeyiz" demiştir (Gültekin, 2015). Dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Rusya Sovyet Sosyalist Birleşik Cumhuriyetlerinin yakınlaşması bunlardan ibaret olsa gerekir (Arslan 2006:117-128).

Atatürk İnkılâplarının Sovyetlere Etkisi

Türkiye'deki çağdaşlaşma uygulaması, Rusya'daki Sovyet Bolşevik ihtilali tecrübesiyle de pek çok yönden benzeşmektedir. İlk olarak Bolşevik ihtilali de Kemalist inkılâp gibi ülkeyi geri kalmışlıktan hızla kurtarmayı hedeflemiştir. İkinci olarak Türkiye de, Sovyetler Birliği de çağdaşlaşma yoluna aynı yönde peş peşe girmişti. Üçüncü olarak Türkiye de, Sovyetler Birliği de devlet, siyasi iktidarın toplum hayatına doğrudan etki eden dizginlerini elinde toplayıp baş reformcu vazifesini üstlenmiştir. Dördüncüsü, Kemalistler, Bolşevikler de ekonomiyi devletleştirmişler, harcamaları bir elde toplamışlar, insan kaynaklarını ve tabii zenginlikleri seferber ederek kısa zamanda sanayi, tarımı, milletin kültürel durumunu eskici görüntüsünden sıyırarak, başka bir ifadeyle kendi toplumlarını geri kalmışlıktan kurtarmayı başarmışlardır (Cigitov, 2003: 80-81). Fakat çağdaşlaşma programının hayata geçirilmesi iki ülkede iki değişik yolda ilerlemiştir. Türkiye'de çağdaşlaşma yolunda gerçekçi ve pragmatik siyasete dayanıp, sivil toplum unsurlarını ve pazar ekonomisinin serbestliğini korurken, kitle terörü ve baskı metotları kullanmadı. Sovyetler Birliği'nde ise çağdaşlaşma süreci, utopik ideolojileri uygulamaya hayali ile, zorlama mecbur bırakma, korkutma siyaseti ile farklı sosyal grupları, özel mülkiyeti, Pazar ekonomisini, halkın hür fikrini yok ederek ilerlemiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti ise tam ya da yarı sömürgeleşmiş, toplumsal gelişmenin arkasında kalmış ülkeleri büyük ölçüde etkilemiştir. Bunun sebebi, bu ülkelerin arasından Türk halkının ilk olarak emperyalistlere karşı verilen milli mücadeleyi zaferle sonuçlandırmasıdır. Türkiye'nin çağdaşlaşma tecrübesi, yakın geçmişlerde siyasi bağımsızlıklarına erişen Türk ülkeleri için önemli bir örnektir. Bu örnek belki de, özellikle Kırgızistan'a son yıllarda Türkiye tarafından yapılan maddi, manevi ve insani yardımlardan daha da değerlidir (Karayev 2013, Kocobekov 1998).

Türkiye ile Kırgızistan'ı birbirine bağlayan ilk adım, 1926-1991 yılları arasında Kırgızistan'ın başkentine adını veren M. V. Frunze'yi, Atatürk, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Kliment Vorosilov ile birlikte tasvir eden İstanbul Taksim Meydanındaki ünlü heykeldir. Kırgızistan bağımsızlığına kavuştuğundan beri Atatürk ile ilgili siyasi, ekonomik ve kültürel faaliyetler düzenlenmektedir. Bunlardan bazıları: Kırgızistan, yönetim sistemi olarak parlamenter demokrasiye geçerek, Atatürk Türkiye'si'nin tecrübelerinden yararlanmaya başlamıştır. 2002 yılında Atatürk'ün "Nutuk"u Kırgızca olarak yayımlanmıştır (Nutuk-Kep 2001). Bişkek'deki "Drujba (Dostluk)" adını taşıyan büyük parka 1996 yılında "Atatürk Parkı" ismini vermişlerdir (Sagınbayeva, 2012, Kocobekov 1998). Bunların dışında

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından da Atatürk ile ilgili birçok faaliyet düzenlenmektedir: Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı tarih olan 19 Mayıs aynı zamanda "Gençlik ve Spor Bayramı", "Çanakkale Zafer Bayramı" gibi bayramlar kutlanmakta ve her yılın 10 Kasım "Atatürk Anma" programları gibi etkinlikler düzenlenmektedir.

Hiç şüphesiz bu faaliyet ve çalışmaların, Atatürk'ün Kırgızistan'da tanınması için yeterli olduğu iddia edilemez. Kırgızistan'da Atatürk'ün tanınması ve anlaşılması için onun reformlarının ve yaptığı hizmetlerin örnek alınması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ARSLAN, E. "Atatürk'ün Öngördüğü Türkistan Seçeneği", Küreselleşme ve Türk Uygarlığı, Bişkek, 2006.

ATATÜRK, Haz., Marat İsayev, (Kırgızca, Türkçe, Rusça) KTMÜ yayınları, Bişkek 2003.

CİGİTOV, S. "Çağdaşlaşmada Atatürk Modeli", Atatürk, Bişkek 2003.

DALOĞLU, Y. "Atatürk ve Türk Uygarlığı", II.Uluslararası Türk Uygarlığı Kongresi, KTMÜ yayınları, Bişkek 2005.

İSAYEV, K. "Atatürktün Sotsiyaldık Sayasatı cana Azırlı Zaman", Küreselleşme ve Türk Uygarlığı, Bişkek, 2006.

KARAYEV, Ö. Türk Düynösünün Türküğü: Atatürk cana Aytmatov. "Biyiktik" yayınevi, Bişkek, 2013.

KILDIROĞLU, M. "Atatürk'ün Hayatı", Mustafa Kemâl Atatürk, KTMÜ, Bişkek 2015.

KOCOBEKOV, M. "Batış menen Çığıştın Aykalışkan Ceri Eken", Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi. No.11, Kasım. Bişkek 1998.

GÜLTEKİN M. B. <https://www.ulusal.com.tr/100-yil-sonra-yeniden-kafkas-seddi-makale,4649.html>, 01 Eylül 2015, 11:42.

NUTUK-KEP (Canı Türkiyanın Colu 1919-1927). Çev., B. Kalambekova. Ankara, 2001.

SAGINBAYEVA, B. "Mustafa Kemal Atatürk cana Türk Tilin Reformaloo Tacriybası", Kırgız Tili cana Adabiyatı: Okutuunun İnnovatsiyalık Tehnologiyaları. Bişkek 2012.

1908 DEVRİMİ SONRASI MİLLÎ HÂKİMİYET ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Prof. Dr. Kemal Yakut

Öz

Tarih boyunca birçok düşünür eserlerinde egemenlik kavramını ele aldı ve bu kavram birey, devlet ile iktidar bağlamında tekrar tekrar yorumlandı.

İslâmî devlet anlayışına göre egemenliğin kaynağı Allah'tır. Allah, bütün otoritelerin kaynağı olarak nitelendirilmiştir. Türkler, İslâm dinini kabul etmeden önce hükümdara ülkeyi yönetme hakkının Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılıyordu. İslâm- Türk devleti niteliğinde olan Osmanlı Devleti'nde Padişah olma hakkının ya da egemenlik yetkisinin Tanrı tarafından Osmanlı hanedanına verildiği inancı vardı. Osmanlı modernleşme sürecinde padişahların yetkileri kısıtlanmaya başlandı. "Teokratik egemenlik ilkesi" pratikte yumuşamaya başladı.

Genç Osmanlılar Hareketi'nin yazarları eserleriyle egemenliğin kaynağını ve egemenliğin kullanılmasını sorguladı. Bu yazarlar, egemenlik kavramını yeni modernleşme paradigmasını kullanarak İslâmî açıdan yeniden yorumladı. Genç Osmanlılar Hareketi'nin çabasıyla ilan edilen Kanun-ı Esasi'de egemenliğin kime ait olduğu açık bir şekilde tanımlanmamıştır. Fakat halkın, padişahın mutlak olan egemenlik hakkını rakip çıktığı söylenebilir.

II. Meşrutiyet rejimine karşı mücadele eden Jön Türkler, Osmanlı ailesinin saltanat hakkını kabul etmekle birlikte millet egemenliğine de değinmişlerdir.

1908 Devrimi'yle birlikte milli hakimiyet kavramı daha fazla kullanılır oldu. Halkın temsil alanının genişletilmesi ve padişahın yetkilerinin kısıtlanması yönünde birçok adım atıldı. 1876 Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi bunlardan biridir. Hükümetin Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu hale getirilmesi ve veto yetkisinin sınırlandırılması bunlardan biridir? Bu dönemin birçok yazarı milli hakimiyetin sağlanması ve korunması yönünde sayısız makale yazmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Milli hakimiyet, II. Meşrutiyet, 1908 Devrimi, Meclisi-i Mubusan, Damat Ferit Paşa

DISCUSSIONS ON THE NATIONAL SOVEREIGNTY

AFTER THE REVOLUTION OF 1908

Abstract

Throughout history, many intellectuals discussed the concept of sovereignty in their works and this concept has been repeatedly interpreted in the context of individual, the state and the political power.

The only source for the sovereignty is the God (*Allah*) according to the conception of the Islamic state. God is described as the source of all the authorities. It was believed that the God of the Sky (*Gök Tanrı*) granted to the ruler the right to rule the country before the Turks converted their religion to the Islam. There was a general belief that the right to be sultan or sovereignty was granted to the Ottoman dynasty by God in the Ottoman Empire as an Islamic-Turkish state. The authorities of the sultans began to be limited during the Ottoman modernization period. In addition, the “principle of theocratic sovereignty” began to moderate in practice.

The authors of the Young Ottomans Movement questioned the source and the use of the sovereignty by their works. These writers reinterpreted the concept of sovereignty by using the new modernization paradigms for an Islamic perspective. It is not clearly defined who belongs to the sovereignty in the Ottoman Basic Law (*Kanun-ı Esasi*) declared by the efforts of the Young Ottomans Movement. However, it can be said that the people became an alternative for the sultan's absolute power.

Although the Young Turks, who were the opponents to the II. Constitutional Monarchy, accepted the sovereign right of the Ottoman dynasty, they also insisted the national sovereignty.

The concept of national sovereignty was used frequently after the Revolution of 1908. Several developments were made in order to expand the authority of representation of the people and to restrict the powers of the sultan such as the amendment of some articles of the Constitution of 1876, the making the government responsible to the Chamber of Deputies or

the limiting the veto power of the government. Many writers of this period have written numerous articles in order to ensure and maintain national sovereignty.

Key Words: National Sovereignty, II. Constitutional Law, Revolution of 1908, Chamber of Deputies (*Meclisi-i Mubusan*), Damat Ferit Pasha.

GİRİŞ: EGEMENLİK KAVRAMI ÜZERİNE

Devleti oluşturan ögelerden biri egemenliktir. Bu öge toplumu yöneten ve kendinden daha üstün bir öge tanımayan bir niteliğe sahiptir. Egemenlik gücünün hukuk kuralları koyma, kaldırma, değiştirme ve onları uygulama ile ülkeyi yönetme vasfı vardır.¹ Egemenlik kavramını ilk kez modern anlamda kullanan Jean Bodin'dir. Ünlü Fransız hukukçuya göre, en yüksek buyurma gücü olan egemenlik, başka bir güç tarafından sınırlanmamıştır. Düşünürün düşünce dünyasında egemenliğin mutlaklık, süreklilik, bölünmezlik ve devredilmezlik vasıfları olduğunu belirtmişti.²

Bodin, devlet biçimleri ile egemenlik kavramı arasında da bağ kurmuştur. Egemenliğin tek bir kişinin elinde toplanmasını monarşi; egemenliğin bir azınlığın elinde bulunmasını aristokrasi ve egemenliğin halkın elinde olmasını demokrasi olarak tanımlamıştır. Bodin monarşiyi benimser.³

Egemenlik tek, bölünmez ve bir devlet içinde en üstün ve eş kabul etmez irade olarak tanınmıştır. Milletın üstünlüğü bundan doğmuş, son söz ve karar onun olmuştur. Egemenliğin aynı zamanda hukukî olması, onun fiilî değil, bir hukuk düzenine bağlı olması, başıboş bir kuvvet olmaması demektir.⁴ Egemenlik “hukukî, aslî ve en yüce bir iktidar olarak” açıklanmıştır.⁵

Thomas Hobbes, “Leviathan” adlı eserinde egemenlik düşüncesini daha mükemmel bir şekilde ele almıştır. Ona göre devlet, herkesin herkese karşı savaş durumuna son vermek üzere insanlar arasında yapılan bir sözleşmeyle kurulmuştur. İnsanlar bir kez kendini yönetme hakkını tüm diğerleriyle birlikte başka bir kimseye ya da kurula bıraktıklarında artık o Leviathan yani ölümlü Tanrı karşısında da hiçbir hak sahibi olamazlar; Hobbes'un egemenlik

---

*Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Eskişehir

¹ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: 1993, s.82.

² Abdurrahman Saygılı, “Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.63, S.1, (2014), s.189-191.

³ Saygılı, *a.g.m.*, s.191.

⁴ Niyazi Kahveci, *İslâm Siyaset Düşüncesi (XV. Asra Kadar)*, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1996, s.20.

⁵ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. 1998, s.118.

anlayışı sadece mutlak devleti savunmak için geliştirilmiş olmakla kalmamış, aynı biçimde daha sonradan “ulus” ve “halk” da egemen olarak kavramsallaştırılmıştır.⁶ Ulusal egemenlik ve halk egemenliği düşünceleri, temelde egemenlik kavramının mükemmelleştirilmiş şeklidir.⁷ Modern egemenlik aygıtının oluşmasında milletleşme sürecinin önemli bir payı vardır. Çünkü egemenlik milletin iradesidir. Milli egemenlik teorisi bu suretle doğmuştur. Fransız ihtilalcilerinin J. J. Rousseau’dan esinlenerek bir siyaset kuralı haline getirdikleri egemenlik kavramının en pratik yararı; despotlukların, mutlak monarşi istibdatlarının haksız, temelsiz, akıl dışı ve gayri meşru olduklarını ilan etmektir.⁸

I. TÜRK, İSLÂM-TÜRK DEVLETLERİNDE EGEMENLİK ANLAYIŞI

İslam’a göre egemenliğin sahibi Allah’tır. Kuran⁹ ve hadisler¹⁰ bu ilkeyi çok açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Kur’an’a göre Allah, kadir-i mutlaktır. Bütün otoritelerin kaynağıdır. İslam’da egemenliğin gerçek sahibi Allah olmakla birlikte toplumu yönetme görevi halifeye verilmiştir. Ancak, halife egemenlik hakkının gerçek sahibi değildir. Allah bu hakkı kimseye devretmemiştir.¹¹ Sultan-halife şer’i hukuka aykırı davranmamak durumundaydı. Eğer şer-i hukuku ihlâl ederse, Müslümanlar onu görevden alabilirdi.

İslamiyet’ten önce Türk devletlerinde hükümdara yönetme hakkının Tanrı tarafından verildiği (bağışlandığı) yönünde bir inanç vardır. Asya Hun Hükümdarının unvanı, “Gök Tanrı’nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı Kut’u Tanhu” idi.¹² Hsia Hun Devleti Tanhu’su Hê-lien Po Po (5. yüzyılın ilk çeyreği), “Benim hükümdar olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı.” demiştir.¹³

⁶ Alev Özkazanç, “Devletin Örgütlenmesi”, *Siyaset. Kavramlar, Kuramlar, Süreçler*, (Editör: Yüksel Taşkın), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.147-148.

⁷ Özkazanç, *a.g.m.*, s.148.

⁸ Daver, *a.g.e.*, s.82.

⁹ “De ki; Ey mülkün sahibi Allah, mülkü kimden dilersen ondan alırsın, kimi dilersen onun kadrini yükseltir, kimi dilersen onu alçaltırsın, hayır yalnız senin elindedir; şüphesiz ki sen her şeye kadırsın”, Âl-i İmran 3/26; “Haberiniz olsun ki yaratmak da emretmek de O’na mahsustur.” El-Arâf, 7/54.

¹⁰ Şu hadisler İslâm’da egemenliğin kaynağını çok net bir şekilde ortaya koymaktadır: “Sultan rûy-ı zeminde zilluhlahtır. İbâdullâhtan her mazlum O’na iltica eder. Padişah-ı âlem adalet eyleser ecre mazhar ve reâya üzerine şükür vacip olur; cevr etse emr ü ahd onundur, reâya sabr etmelidir.”; “Hükümdarı sakın sebk etmeyin. Çünkü yeryüzünde sâye-i Huda’dır”; “Padişah yeryüzünde zillullahtır. Kabza-i Sultan dahilinde olmayan kasabaya bir kimse girdi mi orada ikâmet etmesin.” Bkz. Celâleddin es Suyutî-Bursalı Mehmed Tahir, “El-Ehâdsü’s-Şerife Fi’s Saltanatı’l Münife”, *Hilâfet Risâleleri. II. Meşrutiyet Devri*, 3. Cilt, (Haz: İsmail Kara), İstanbul: Klasik Yayınları, 2003, s.70-72.

¹¹ Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Sayram Yayınları, 2003, s.83-84.

¹² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993, s.237.

¹³ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.237.

Göktürk kağanları da gücünü, erkini gökten, Tanrı'dan almaktaydı: “Tanrı’ya benzer, Tanrı’da olmuş Türk Bilge Kağan”, “Babam kağan ile anam hâtonu Tanrı tahta oturttu”, “Tanrı irade ettiği için kut’um olduğu için kağan oldum.”¹⁴ İslamiyet’ten önceki Türk devletlerinde de Tanrı tarafından kut verildiği düşüncesi yaygındır. Bir Türk’ün başarılı bir kağan olabilmesi için Tanrı tarafından verilmiş üç özelliği kendinde toplaması gerekiyordu. Bunlar; yarlık, talih ve kısmetti.¹⁵

Türk kağanlarının en önemli özelliği bilgelik ve alplikti. Toplumun savaş gücünü arttırmak temel görevleri arasında yer alırdı. Ayrıca halkı iskân etme (kondurma), doyurup, giydirme, akınlarda kazanç sağlama, halkı eğitime ve halkın kalbini kazanma gibi görevleri de vardı.¹⁶

Eski Türklerde kağan ya da hakan yasama, yürütme ve yargı alanında önemli yetkilere sahipti. Yetkileri mutlakti. Herkes ona itaat etmekle sorumluydu. Hiç kuşkusuz kağan, devleti, törelere göre yönetirdi. Adil bir yönetim kurmak, adaletli davranmak kağandan beklenen en önemli ilkeydi.

Eski Türklerde kağan ya da han unvanının ancak Tanrı’nın kut göndermiş olduğu bir soy taşıyabilirdi. Bu çerçevede hanlık belirli bir aileye verilmişti ve ailenin bütün erkek üyeleri ırsî olarak yöneticilik hakkına sahipti. Bu sistem “üleş” olarak adlandırılmıştı.¹⁷ Eski Türklerdeki ikili (doğu-batı, sağ-sol vb.) teşkilatı da eski Türk Gök dini inancıyla ilgilidir. Egemenliğin kaynağının tek olmasına rağmen, siyasi hayatta bölünebilirliğine işaret etmektedir. Eski Türk devletlerinde saltanatın intikali konusunda bir kural belirlenememişti. Hanedan içindeki en yaşlı erkek üyenin ya da hanın oğullarından en büyüğünün tahta geçmesi gibi bir ilke yerleşmemiş olduğu için oğullar ve kardeşlerin aynı derecede tahta geçme hakkına sahip oldukları kabul edilmiştir.¹⁸ Hakan öldüğü zaman yerine kimin geçeceği konusunda kurultay ve hakan seçilecek kişinin kişisel özellikleri rol oynardı.

¹⁴ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.237; Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:1, (1959), s.70.

¹⁵ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s.573-574.

¹⁶ Ögel, *a.g.e.*, s.583-588.

¹⁷ Cin-Akyılmaz, *a.g.e.*, s.37.

¹⁸ Cin-Akyılmaz, *a.g.e.*, s.38.

II. OSMANLI DEVLETİ'NDE EGEMENLİK ANLAYIŞI

Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra -özellikle Osmanlı Devlet'inde, eski Türk geleneklerinde olduğu gibi padişah olma hakkının ya da egemenlik yetkisinin Tanrı tarafından bir aileye (Osmanoğulları) verildiğine inanılmaktaydı. Osman ve Orhan Beyler, Selçuklularda olduğu gibi, ailenin erkek üyelerine egemenlik hakkını tanımışlardı. Yıldırım Beyazıt, Orta Asya kökenli egemenlik anlayışını, İslâmî esaslarla bağdaştırdı.¹⁹

II. Murat, Timur'un Anadolu'daki siyasi birliği parçalamasından sonra eski Türk anlayışını öne çıkarttı ve Osmanlı soyuna Oğuz Han'a dayandırmaya çalıştı. Bu bağlamda mutlak egemenliğe sahip olduğunu belirtmek istedi. Fatih Sultan Mehmet ise bir yandan egemenliğin kutsallığına öte yandan da evrensel Roma egemenliğine vurgu yaparak, merkezci, güçlü ve mutlak yetkili Osmanlı hükümdarı modelini inşa etmiştir. Fatih, kardeş katlini de bir kural haline getirmiş ve egemenliğin bölünmezliğini sağlamaya çalışmıştır.²⁰ Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi ve İslâm dünyasının kutsal yerlerini (Mekke-Medine) ele geçirerek, bu yerlerin koruyucusu unvanını alması Padişah'ın yetkilerini daha da artırmıştır. Osmanlı padişahlarının bu tarihten sonra halifelik unvanını almaları, onların dinsel otoritelerini iyice pekiştirmiştir.²¹

Osmanlı'da padişahlar; seçim, ahd, zor kullanma, şehzade katli ve ekberiyet usulü ile belirlenmiştir. Osmanlı tarihinde Osmanlı hanedanının ülkeyi yönetmesine karşı ciddi bir girişim söz konusu olmamıştı. Padişah'ın yasama, yürütme ve yargı alanına ilişkin görevleri vardı.

Padişahın şer'i hukuka dokunmamak, ona aykırı olunmamak koşuluyla yasama yetkisine sahipti. Örfi hukuk bunlardan biridir. Yürütme alanında da Divan-ı Hümayun'a başkanlık etmek, kamu görevlilerinin atamasını yapmak, savaş ve barış ilan etmek ve genel düzenleyici işlemler yapmak, Padişahın temel yetkileri arasındaydı. Osmanlı padişahları yargı yetkisini doğrudan kullanmamış, kadırlara bırakmışlardı. Şeriatı bilen ve yorumlayan ulema yargılama görevini yüklenmişti. Örfi hukuk alanında padişahın yargı yetkisi sınırsızdı.

¹⁹ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu-Gülnehal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 1999, s.170.

²⁰ Üçok-Mumcu-Bozkurt, *a.g.e.*, s.171.

²¹ Mustafa Avcı, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Konya: Mimosza Yayınları, 2013, s.106; Üçok-Mumcu-Bozkurt, *a.g.e.*, s.182-185.

Padişahın denetlenmesi ise pratikte çok fazla olanaklı değildi. Ancak Padişahın şeriata uygun davranması gerekiyordu.²²

Osmanlı modernleşme sürecinin en önemli başlıklarından biri kamu hukuku alanında hükümdarın yetkilerinin kısıtlanıp kısıtlanmayacağı sorunsalı oluşturur.

II. Mahmut'un padişah olmasından kısa bir süre sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın çabasıyla, 7 Ekim 1808'de II. Mahmut'la âyânlar arasında (âyân sayısı dördtür) Sened-i İttifak adı verilen bir protokol hazırlandı.²³ Bazı anayasa hukukçuları Sened-i İttifak belgesinin içeriğinden hareketle, devletin merkezi iktidarının sınırlandırıldığını öne sürmektedir. H. N. Kubalı, Sened-i İttifak'ın saltanat hakkının objektif (dıştan) bir sınırlamaya yol açtığını belirtmektedir. Bahri Savcı'da bu belgeyle, Osmanlı Devleti'nde egemenliğin kaynağının sadece ilâhi olmaktan çıkartılıp, dünyevi bir güç olan âyânlara da dayandırıldığını yazmaktadır. Diğer bir anlatımla, egemenliğin kaynağının bir ölçüde "beşerileştirildiği" iddia edilmiştir.²⁴

Osmanlı modernleşme sürecinin ünlü belgelerinden biri olan Tanzimat Fermanı'nda tebaa-devlet ilişkilerine belli kurallar getirilerek, egemenliğin kullanılmasına belli perspektifler getirilmiştir. Bülent Tanör, fermanla "teokratik egemenlik ilkesinin pratikte yumuşamaya başladığını" ileri sürmektedir.²⁵

III. GENÇ OSMANLILARIN EGEMENLİK ANALAYIŞI

Tanzimat dönemindeki reformlara rağmen devletin çöküşü engellenememiş, ayrılıkçı hareketler devam etmiş, ekonomik dışa bağımlılık artmış ve ülke Avrupa devletlerinin güdümüne girmişti. Kötü gidişata merkezi iktidarın baskıcı tutumu da eklenince, bu sürecin sonucunda ülkeyi kurtarmaya yönelik siyasal bir muhalefet doğmuştu. Genç Osmanlılar adı verilen bu muhalefet hareketinin iktidarın keyfi ve mutlakiyetçi tutumuna, ekonomik dışa bağımlılığa, Avrupalı büyük devletlerin müdahalelerine, yabancılara ülkenin bağımsızlığını zedeleyecek haklar tanınmasına ve reformlarla sağlamaya çalışılan Müslüman-gayri Müslim eşitliğinin Müslümanların aleyhine sonuçlar doğurduğuna ilişkin tepkileri vardı. Bu hareketin

²² Üçok-Mumcu-Bozkurt, *a.g.e.*, s.185-189.

²³ Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Bellekten*, C. XXVII (1964), s.603-622.

²⁴ Anayasa hukukçularının Sened-i İttifak'ı analiz etmeleri için bkz. Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, s.56-57.

²⁵ Tanör, *a.g.e.*, s.100-101.

ülkeyi çöküşten kurtarmaya yönelik önerisi ise hürriyetin sağlanması ve halkın yönetime katılarak Padişahın yetkilerinin sınırlandırılması yönündedir.²⁶

Genç Osmanlılar egemenliğin kaynağı ve kullanılmasına ilişkin çeşitli yorumlarda bulunmaktan geri kalmadı. Genç Osmanlı düşüncesinin oluşumundaki en etkili kişilerden biri olan Şinasi, yöneten ve yönetilen ilişkisine yönelik dönemin en radikal fikirlerine sahipti. Aydınlanmacıydı.²⁷ Hükümdarın bu dünyadaki faaliyetlerinden sorumlu olduğuna inanıyordu. Ayrıca beşerî bir kanun koyucunun varlığına işaret etmişti ve hükümdarın dışında bir kanun koyucu olması fikrini ele almıştı. Mustafa Reşid Paşa gibi bir reformisti “halkın refahının sağlanması için tayin edilmiş (bir) temsilci” olarak görmekteydi.²⁸ Genç Osmanlılar grubunun en etkili diğer bir üyesi olan Namık Kemal, “Ferdin kendi iktidarına tasarruf-ı tabiisi gibi kuvâ-yı müctemia dahi bittabi efrâdın mecmû’una ait olduğu için her ümmette hakk-ı hâkimiyet umûmundur”²⁹ diyerek millet egemenliğine vurgu yapmıştır.

Namık Kemal egemenliğin kullanılışı konusunda da şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Padişahların ümmet tarafından biât namıyla ve vükelânın padişahlar tarafından me’mûriyet suretiyle istihsâl ettikleri vekâletten başka icra-yı hükümet etmelerine hak verecek hüccetleri yoktur. ‘Seyyidü’l-kavmi hâdimuhum’ hadisindeki nükte dahi bu manayı ima eder.”³⁰

Siyasi muhalefetin üzerinde durduğu diğer kavramlar arasında özgürlük, adalet ve meşveret de yer almaktadır. İktidar sahibinin veya sahiplerinin özgürlükçü olması, adil davranması ve usul-ı meşverete riayet etmesi istenmiştir.

Namık Kemal’in siyasi düşüncesinde iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması ve yasa yapma yetkisinin meşverete yani meclise verilmesi önemli bir yer tutmaktadır.³¹ Namık Kemal’in egemenliği yorumlamasında dinî ve seküler değerler iç içedir.

Genç Osmanlı hareketinin diğer popüler bir ismi olan Ali Suavi de, “el-Hâkimu Huvallah” adlı makalesinde egemenlik anlayışını tartışmıştır: “Şimdi şöhret bulmuş bir kazıyye var. Hakimiyet-i halk diyorlar. Bu kazıyye Fransızca’dan tercümedir. Aslı ‘souveraineté du people.’ Şimdi biz şu Fransızca kelimesinin ma’nâsını taharrî edelim.

²⁶ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev: Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.305 vd.

²⁷ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.295-296.

²⁸ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.302-305.

²⁹ Namık Kemal, *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, (Haz. Erdoğan Kul), Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2014, s.152; Namık Kemal, “Şâvirhüm Fi’l Emr”, *Hürriyet*, No:4’ten aktaran Mustafa Tarhan Yılmaz, *Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Eskişehir, Gece Kitaplığı, 2015, s.327.

³⁰ Namık Kemal, *a.g.e.*, s.152-153.

³¹ Namık Kemal, *a.g.e.*, s.153; 159-164.

‘Souveraineté’ ne demektir? Bu kelime fi’l-asl Latince ‘soprenos’ lafzından melhûzdur ki ma’nâsı dilediğini yapar, ‘hâkim-i bi’n-nefs’, ‘âmir-i muhtâr’ demektir. Peki kendiliğinden hükmeden ve bi’l-cümle eşya üzerine kudret-i kâbilesini vaz’ eden kimdir? Cenâb-ı Allah’tan gayri bu sıfatla muttasıf yoktur ki “souverainetésı olsun.”³²

Ali Suavi, insanların temelde eşit olduğunu, bu nedenle insanın insana emirler vermesinin ve yasaklar koymasının eşitliğe aykırı olduğunu belirtmektedir. Ali Suavi, “Acaba cemaat-ı siyasiyyeye emr ve nehy eden kimdir?” sorusunu sorarak egemenliğin kullanımına işaret etmektedir. Sorunun cevabını da şöyle vermektedir: “Elbette insanın olmayıp bir hâkimindir ki o hâkim insan değildir. Cümleden âlidir, âlimdir, hâkimdir. Âdildir, garazsızdır, demek ki Allah’tır. Fransa’nın siyaset ulemâsından meşhur Guizot’un tarif ettiği hakim-i hak dahi işte budur.”³³ Ali Suavi’ye göre insanın sahip olduğu hakimiyetin izafi bir niteliği vardır, bizzat kendisi üzerine hükümandır ve ilahi kanunun emrine itaat ettiği sürece hareketlerine hiç kimsenin müdahaleye hakkı yoktur.³⁴

Genç Osmanlılar Hareketi’nin mensuplarının yayın ve basın yoluyla yürüttükleri muhalefete askeri aktörler de destek vermiş, bunun sonucu olarak 23 Aralık 1876’da Kanun-ı Esâsi ilan edilmiştir. Kanun-ı Esâsi’de “saltanat ve hilafet hakkı ve makamının Osmanlı hanedanına ve bunun en büyük evladına ait olduğu” belirtilmişti. Kanun-ı Esasi’de egemenliğin kime ait olduğu açık bir şekilde tanımlanmamıştır. Ancak Kanun-ı Esasi’ye göre padişah, esas egemen güçtür. Padişah egemenlik hakkını sadece ilahî güçten ve mutlak monarşi geleneklerinden değil, aynı zamanda bir ferman anayasası olan Kanun-ı Esasi’den almaya başladı. Kanun-ı Esasi padişaha çok geniş yetkiler tanımakla birlikte, “adı konmuş olmasa bile, milletin padişahın mutlak olan egemenlik hakkına rakip” çıkmıştır.³⁵

IV. İTTİHAT VE TERAKKİ HAREKETİ’NDE EGEMENLİK ANLAYIŞI

Padişah II. Abdülhamit, egemenliğin kaynağı, kullanılışı, hak ve özgürlükler açısından sorunlu Kanun-ı Esasi’nin getirdiği meşruti sisteme daha fazla tahammül edemedi ve parlamentoyu dağıttı. Padişah II. Abdülhamit’in kurduğu mutlakiyetçi rejime Askeri Tıbbiye gibi yüksek okul öğrencilerinden başlayarak asker ve sivil aydınlar muhalefet etmekten gecikmedi. 1889’da İttihad-ı Osmani Cemiyeti (1895’ten sonra Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti) kuruldu. Bu cemiyet içerisinde yer alan ya da dirsek temasında bulunan Jön

³² Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.406.

³³ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.207-209.

³⁴ Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.407.

³⁵ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, s.135-137.

Türkler, mutlakiyetçi rejimin sona erdirilmesi ve meşruti düzenin tekrar kurulması için ülke içinde ve dışında yoğun bir propagandaya giriştiler. Yazılarında hürriyet, adalet, müsâvât ve uhuvvet başta olmak üzere Osmanlı milleti, Osmanlı vatanı gibi kavramları işlediler.³⁶ Bununla birlikte Jön Türkler, Birinci Jön Türk Kongresi'nde (4-9 Şubat 1902) II. Abdülhamit yönetimine sert eleştiriler yöneltmekle birlikte, Osmanlı hanedanına bağlılığı da vurguladılar.

Jön Türklerin efsanevi liderlerinden biri olan Ahmet Rıza, saltanat ve hilafet hakkı ile makamının Osmanlı hanedanına ait olmasına itiraz etmemiştir. Sadece II. Abdülhamit'in mutlakiyetçi yönetiminin buna zarar verdiği inancındadır: “Abdülhamid'in cehalet ve sefahati, fesat ve istibdadı milel-i ecnebiye nazarında İslamiyet'in itibarını azaltıyor. Hilafetin hukuk-ı hükümrâniyesine hanel getiriyor. İslâm'ın ümera ve küberâsı bu hakarettten bu tarz-ı cedîdede açılan ehl-i salib muharebelerinden de gafil midirler?”

Hilafet ve hakimiyeti meşru olmayan zâlim bir padişahın emrine, keyfine hizmet için bilerek bilmeyerek malını, canını telef eden bir millet nasıl oluyor da iyâl ü evladının, dininin, devletinin istikbalini muhataradan kurtarmak için hiçbir şey yapmıyor.”³⁷ Ahmet Rıza, II. Abdülhamit'in hangi şart/şartlarda iktidarda kalabileceğine de işaret etmiştir: “Abdülhamid kurun-ı vustada gelen bazı krallar gibi müstakilen iş görmek, kendi emrinden keyfinden başka kanun tanımamak istiyor. Buna şer'in rızası yoktur. Padişah şer'a ve kanuna tevafuk hareket etmek şartıyla umur-ı devleti müstakilen idare edebilir.”³⁸

Diğer bir Jön Türk olan Tunalı Hilmi Bey de, “Yarın Ne Yapmalı” adlı eserinde önerdiği devlet modelinde egemenlik ve yönetimi tartışmıştır. Öncelikle, “hânedân-ı âl-i Osmanın hukuk-u irsiye-i saltanat ve hilafetin” tasdik olunmasını ve “Saltanat-ı Osmaniye ve Hilafet-i İslâmiye'nin daima âl-i Osmana aid olacağını” önermiştir.³⁹ Tunalı Hilmi Bey'in önerdiği devlet modeli son derece “hiyerarşik bir yapıya sahiptir ve herkesin görev ve yetkisinin belirlenmesi üzerine kuruludur. Toplumda her grubun kendi sorunlarıyla uğraşacak meclisler meydana getirmesi, Tunalı Hilmi'nin üzerinde durduğu konulardan biridir. Tunalı

³⁶ Jön Türklerin ülkenin kurtuluşuna yönelik önerileri için bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.23-312.

³⁷ *Eğitimci bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve “Vazife ve Mesuliyet Eserleri”*, (Haz: Mustafa Gündüz-Musa Bardak), İstanbul: Divan Kitap, 2011, s.41.

³⁸ *Eğitimci bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve “Vazife ve Mesuliyet Eserleri”*, s.49.

³⁹ M. Şükrü Hanioglu, “Tunalı Hilmi Bey'in Devlet Modeli”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 38, Sayı: 3-4, (Yıl: 1984), s.117.

Hilmi Bey, ülke yönetiminde halk egemenliğine öncelik verilmesini ve padişahın yetkilerinin buna göre düzenlenmesini ister.⁴⁰

1908'e kadar Jön Türk düşünce dünyasından çıkartılacak sonuç, egemenlik ve egemenliğin kaynağı sorunsalının 1876 Kanun-ı Esasi'nin çerçevesinde ele alınmasıdır.

V. 1908 DEVRİMİNDEN SONRA EGEMENLİK ANLAYIŞI VE TARTIŞMALAR

İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin liderliğinde verilen mücadele sonucunda Padişah II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de meşrutiyeti ikinci kez ilân etmek zorunda kaldı. 1908 Devrimi'nin temel ilkeleri, hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adaletti.⁴¹ Meşrutiyet'in ilânı II. Abdülhamit'in mutlakiyetçi rejimine son vermenin yanı sıra hükümet merkezindeki siyasi güç dengelerinde önemli değişikliklere yol açmıştı. Ünlü İttihatçı, İstanbul milletvekili ve Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, meşrutiyetin ilânının amacının Osmanlı ülkesinin siyasî, iktisadî, malî ve adlî bağımsızlığının sağlanması olduğunu belirtmektedir. Diğer bir anlatımla siyasetçi-yazar Hüseyin Cahit Bey, meşrutiyetin ilanını “saltanat-ı müebbede” ve “devlet-i ebed müddet-i Osmaniyenin” devamını sağlamak üzere ilân edildiğini öne sürmektedir.⁴² O'na göre halk meşrutiyete sahip çıkmalıydı. Halkın siyasi kültürü arttırılmalıydı.⁴³ Meşrutî düzen içerisinde hükümdarı “mukaddes ve muhterem, şahsi hümayununu her türlü taarruzdan masun” kabul eden Hüseyin Cahit Bey, halka önemli bir görev yüklemektedir. Sistemin teminatı olarak halkı göstermektedir: “Kanun-ı Esasi dairesinde, adl (doğruluk) ve hakkaniyet esasları üzerine icra-yı saltanat eden bir hükümdarın, şer'-i şerifin vesayasına tevfikeyen idare-i umurda meşveret kaidelerine tabiiyet eyleyen bir halifenin nigahbanı, muhafızı umur-ı millettir.”⁴⁴ Yazara göre bir hükümdarın meşveret esaslarına uyması zorunluydu, aksi halde zalim ve müstebid bir hükümdara direnmek İslâmî bir zorunluluktu.

Hüseyin Cahit Bey, meşrutî düzen içerisinde halk egemenliği, devlet ve iktidar ilişkisine siyasi-hukukî bir çerçeve kazandıran aydınlardan biridir. Hüseyin Cahit Bey,

⁴⁰ Sabri Ateş, *Tunalı Hilmi Bey Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.165-166.

⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyetin İlanı. İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Baha Matbaası, 1959; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terâkki (1908-1914)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, s.39 vd; Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev: Ayda Erbal), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.155 vd.

⁴² Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009, s.234-235.

⁴³ Sancaktar, *a.g.e.*, s.236.

⁴⁴ Sancaktar, *a.g.e.*, s.238-239.

“müstebidlerin” halka ait egemenliği zorla ele geçirdikleri tespitinden hareket ederek, 19. yüzyıldan başlayarak halkın, hakimiyet hakkının kendisinde olduğu fikrini kabul ettirdiğini belirtmektedir.⁴⁵

1908 Devrimi’nden sonra yeni dönemin kurumları ve temsiliyet sorunsalı, Hüseyin Cahit’in ele aldığı şekliyle değerlendirme yoluna gidilecektir. Ancak büyük gel-gitler yaşanacaktır. Bu gel-gitler içerisinde farklı bir siyasi kültür oluşmaya başlayacaktır.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ele alınan ilk konulardan biri temsiliyet olmuştur. Meşrutî düzeni kurmak amacıyla 23 Temmuz 1908’de “Meclis-i Mebusan’ın İctimaa Davet Olunması Hakkında İrâde-i Seniyye” yayınlandı. Bunu takiben 1 Ağustos’ta da “Kanun-ı Esasi’nin Meriyyeti Hakkında Sadır Olup Babîâli’de Kıraat Edilen Hatt-ı Hümâyun” kamuoyuna ilân edilerek Kanun-ı Esasi’ye işlerlik kazandırıldı.

Sait Paşa’nın 1 Ağustos’ta yeniden Sadrazamlığa atanmasıyla ilgili olarak yayınlanan Hatt-ı Hümâyun’un 10. maddesinde, Harbiye ve Bahriye nazırlarının da II. Abdülhamit tarafından atanacağı belirtilmişti. Bu hüküm siyasal bir krize yol açtı. Sait Paşa istifa etmek zorunda kaldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne, basına ve çeşitli siyasi aktörlere göre Padişah, sadece Sadrazamı ve Şeyhülislamı atayabilirdi. Bu çevrelere göre, Nazırları Sadrazam belirleyerek, onay için Padişaha sunabilirdi.

Yeni Sadrazam Kâmil Paşa, 6 Ağustos’ta kurduğu hükümetin Harbiye ve Bahriye Nazırlıklarına İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin istediği isimleri atayınca, II. Abdülhamit’in itirazıyla karşılaştı. Ancak, Kâmil Paşa’nın ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin istediği oldu. Padişah’ın konumu az da olsa sarsıldı.⁴⁶ Osmanlı Devleti’nde yeni bir döneme girilmişti. Meşrutî düzenin bütün kurumlarıyla hayata geçirilmesi yönünde güçlü bir irade belirmişti. Seçimlerin yapılabilmesi için I. Meşrutiyet döneminde hazırlanmış, ancak yasalaştırılmamış “İntihab-ı Mebusan Kanun Layihası”nın kullanılmasına karar verildi. Çünkü yeni bir yasal düzenlemenin yapılması için yeterli zamanın olmadığı ifade edilmişti. Söz konusu layiha, 3 Ekim 1908’de “İntihab-ı Mebusan Kanunnamesinin Suret-i İcraiyesine Dair Talimat

---

⁴⁵ Sancaktar, *a.g.e.*, s.260-261.

⁴⁶ Recai Galip Okandan, *Âmme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi Birinci Kitap Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar)*, İstanbul: Fakülte Matbaası, 1977, s.258.

Layihası” adıyla Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınlandı. Böylece seçimlerin hangi mevzuatla yapılacağı kesinleştirilmiş oldu.⁴⁷

Söz konusu seçimler, 1908 yılının Ekim-Kasım tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Meşrutiyeti ikinci kez ilan ettiren ve halk üzerinde olağanüstü bir etkiye sahip olan, bu nedenle “Cemiyet-i mukaddese” olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin adayları büyük bir başarı kazandı. Nihayet, uğrunda büyük mücadeleler verilen Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908’de açıldı. Padişahın açış nutkunda, 30 yıl önce “ricâli devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine” Meclis-i Mebusan’ın geçici olarak tatil edildiği, halkın eğitim düzeyi artıncaya kadar Kanun-ı Esasi’nin uygulamasının tehir edildiği, Meclis-i Mebusan’ın çalışmalarına ara verildiği ve ülkenin her köşesinde okulların açılmasıyla kültür düzeyinin yükseldiği belirtilerek, Kanun-ı Esâsi’nin ilan edildiği ve Meclis-i Mebusan’ın toplanmasına irade çıkarıldığı açıklandı.⁴⁸

Bazı mebuslar, Meclis-i Mebusan’ın 23 Aralık 1908 tarihli toplantısında hakimiyet-i milliye kavramını kullandılar ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisi’nin 10. maddesinin bu ilkeye aykırı olduğunu ileri sürdüler. Seçilen üç adaydan birinin Padişah tarafından Meclis-i Mebusan başkanı atanmasının meşrutî sistemin ruhuna aykırı olduğunu belirttiler. Meclis iç tüzüğü’nün 10. maddesinin değiştirilmesini talep ettiler.⁴⁹

Meclis-i Mebusan’ın Padişahın nutkuna verdiği cevapta; egemenliğin hükümdarlardan halka geçtiğini, Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesiyle ülkede kurulan milli egemenliğin güçlendirileceğini ve toplum için ancak hak ve yetkilerin söz konusu olabileceğinin altı çizilmiştir. Ayrıca Padişahın, devletin siyasi yapısındaki gerçek yerinin neden ibaret bulunduğu açıklanmış ve padişaha bir uyarıda bulunulmuştur: “... Herhalde bütün bu âmâl-ı mübeccileye muvaffakiyetin kâfil-i hakikisi olan Kanun-ı Esasi ile mülkümüzün idâresi hakkındaki azm-ı hümayunlarının kat’î ve lâyetegayyer olmasına bitteşekkür Osmanlı milletinin bu babtaki azm-i umûmisinin de biavnihî taâlâ hiçbir kuvve-i sârime ile sarsılmayacak derecede kat’î ve lâyetegayyer olduğunu ve hakimiyet-i milliye’nin timsâli olan Meclisimizin yevm-i küşadında Hükümdarı ile milleti arasındaki havâil ve mevânin ref’ine

⁴⁷ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C.1, Ankara: TBMM Yayınları, 1996, s.243-244.

⁴⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1 (Birinci İnıkad, 4 Kanun-ı evvel 1324), C.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1982, s.2-3.

⁴⁹ Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: TTK Yayınları, 2008, s.112.

delâleti bâhire olarak zât-ı şahanelerini karşımızda görmüş olmakla hissettiğimiz azim iftihar ve mahzuziyeti arz eylemekle biz dahi bahtiyar oluyoruz.”⁵⁰

Ayrıca cevabi nutukta, kalblerde sadece vatan ve millet muhabbetinin feyezana ettiği, tek amacın mülk-ü millete hayır işler görmek olduğu belirtilmiştir.⁵¹

Ünlü Jön Türk lideri Ahmet Rıza'nın Meclis-i Mebusan başkanlığına getirilmesi nedeniyle 26 Aralık 1908'de Meclis'te yaptığı konuşmada hakimiyet-i milliye kavramını ön plana çıkarmıştır. Ahmet Rıza'nın hakimiyet-i milliye kavramının güçlendirilmesi ve korunmasına ilişkin uyarısı şu şekildedir: “Uhdemize terettüp eden vezâiften biri en evvel devletin varidat ve masarifatını tetkik ederek, gelecek senenin bütçesini marttan evvel bitirmektir. İkinci vazifemiz, hakimiyet-i milliye kavramının kaviyyen teessüsüne bihakkın çalışmak ve hukuk ve menafi-i milliyemize müdafaaya memur olan hükümetin kuva-yı icraiyesini tezyide hizmet eylemektir. (...) Maziden ibret alarak memalik-i sairede hakimiyet-i milliye kavramının tatiline sebep olan hatalardan ictinap edelim.”⁵²

Meclis-i Mebusan'ın açılmasının ilk günlerinde hakimiyet-i milliye kavramına güçlü bir vurgu yapılması, yeni bir siyasi kültüre tekâbul etmektedir. Bu siyasi kültür, egemenliğin kaynağının değişmeye başlaması ve parlamento ile hükümetin bağımsız bir varlık olarak ortaya çıkması şeklinde değerlendirilebilir.

Meclis-i Mebusan'ın yasama çalışmasına başlamasından sonra ele aldığı en önemli konulardan biri Kanun-ı Esasi'nin meşrutî düzene ve hakimiyet-i milliye kavramına aykırı hükümlerini ele almak olmuştur. Mebuslar, Kanun-ı Esasi'nin söz konusu maddelerinin değiştirilmesi için Meclis başkanlığına üç teklif sunmuştur. Üç tekliften biri olan İstanbul Mebusu Feraci Bey'in önergesi 12 Ocak 1909'da Meclis'te okunmuştur. Feraci Bey'in teklifinde, Kanun-ı Esasi'de “hakimiyet-i milliye ve usul-u sahiha-ı meşrutiyete” aykırı hükümler bulunduğu açıklandıktan sonra Meclis-i Mebusan'ın en önemli görevinin hakimiyet-i milliye kavramının ve usul-u meşrutinin tamamen tesis ve cereyanına mütevakkıf olduğundan söz edilerek, üç ana konuda değişiklik istenmiştir. Bunlar; Heyet-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olması, Âyânın seçim ve tayininin hakimiyet-i milliye kavramına göre yapılması ve Osmanlıların medeni haklarının ve şahsî hürriyetlerinin hangi taraftan olursa olsun saldırıdan

⁵⁰ MMZC, Devre: 1, İctima Senesi: 1, (Altıncı İnikad, 15 Kanun-ı evvel 1324), C.1, s.65-66.

⁵¹ Y.a.g.e., s.66.

⁵² MMZC, Devre: 1, İctima Senesi: 1, (Beşinci İnikad, 13 Kanun-ı evvel 1324), C.1, s.50-52.

korunmasıdır.⁵³ Feraci Bey'in önergesinin tümüne bakıldığında meşrutî sistemin kökleştirilmesi ve hâkimiyet-i milliye anlayışının yerleştirilmesi niyeti vardır.

Kanun-ı Esasi'nin değiştirilmesi için gerekli çalışmaları yapmak üzere 4 Şubat 1909'da Kanun-ı Esasi Encümeni oluşturuldu. Ancak politik hayatın gerginleşmesi ve 31 Mart Vakası'nın çıkması üzerine bu konuda bir ilerleme sağlanamadı. 31 Mart Vakası'nın bastırılmasından ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden⁵⁴ sonra 3 Mayıs 1909'da Kanun-ı Esasi değişikliği Meclis-i Mebusan'da tekrar gündeme alındı. Kanun-ı Esasi Encümeni'nin kaleme aldığı Esbab-ı Mûcibe Lâyihasında, Kanun-ı Esasi'nin toplumsal mücadele sonucu elde edilmesi gerektiği açıklandı: "Bir millet, kanun-ı esâsisini kendi almadıkça, kendi yapmadıkça kâffe-i hukuk-ı âdemiye'nin mevrîd-i siyâneti olan hukuk-ı esâsiyesine hiçbir vakit sahip olmuş addedilemeyip, pençe-i tegallübün dilhırâşî, bey'at-ı ikrahın cefâkârı sayılır. Senede ne hâcet! Bunu bize elim bir tecrübe, otuz senelik bir acı ispat etti."⁵⁵

Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırladığı taslak milletvekilleri tarafından etraflıca ele alındı ve meşrutî düzenin ilkelerinin yerleştirilmesi için inatçı bir çaba gösterildi. Görüşmelerden sonra Kanun-ı Esasi'nin bazı maddelerini değiştiren 8 Ağustos 1325 (21 Ağustos 1909) tarih ve 130 sayılı kanunla, Kanun-ı Esasi'nin 3, 6, 7, 10, 12, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 38, 43, 44, 53, 54, 76, 77, 80, 113, 118. maddeleri değiştirilmiş, 119. madde kaldırılmış ve yeniden 119., 120. ve 121. maddeleri eklenmiştir.⁵⁶

Kanun-ı Esasi'de yapılan değişikliğe göre devletin teokratik-monarşik yapısı korunmuş, Padişahın şeriatla bağlılık yemini ilkesi getirilmiştir. Ayrıca Padişaha şeriatı koruma görevi de yüklenmiştir ve padişah her türlü sorumluluktan uzak tutulmuştur. Buna karşılık Kanun-ı Esasi'deki en önemli değişiklik padişahın yetkilerinin düzenlendiği 7. maddedir. Padişah, sadrazam ve şeyhülislam atama yetkisini korumakla birlikte, sadrazamın seçtiği nazırları usulen atayabilecekti. Diğer bir anlatımla, Padişah, Meclis-i Vükela üyelerini atama yetkisini büyük çapta kaybetmiştir. Bir başka önemli düzenleme de (30. madde) Meclis-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı sorumlu olma kuralının getirilmesidir.

⁵³ MMZC, Devre: 1, İctima senesi: 1, (Onuncu İnikad, 30 Kanun-ı evvel 1324), C.1, s.136-141.

⁵⁴ Yeni padişah Mehmet Reşat 20 Mayıs 1909'da Meclis-i Umumi'ye giderek Sadrazama okuttuğu nutkunda, milletin arzusuyla saltanat makamına geldiğini, meşrutî yönetimin memleket için gerekli olduğunu ve önemini belirtmiştir. Bkz. Okandan, *a.g.e.*, s.284.

⁵⁵ MMZC, Devre: 1, İctima Senesi: 1, (Altmış beşinci İnikad, 20 Nisan 1325), C.3, (Meclis-i Mebusani Osmanî Birinci Devre 1324-1325 İctima, No:26)

⁵⁶ Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.74-78.

Parlamentar sistem yerleştirilmeye çalışılmıştır. Padişah'ın bazı yetkileri de yasama lehine sınırlandırılmıştır. Padişah tarafından imzalanan antlaşmaların Meclis-i Umumice de onaylanması hükmü getirilmiştir. Meclisin feshinin zorlaştırılması (35. madde), hükümetin güvensizlik oyuyla düşürülebilmesi (38. madde), Âyân ve Mebusan üyelerinin izin almadan kanun teklifinde bulunabilmesi (53. madde), Padişahın mutlak veto yetkisinin geciktirici veto yetkisine çevrilmesi (54. madde) ve Meclis-i Mebusan'ın birinci ve ikinci başkanlarını seçebilme yetkisini (77. madde) kazanması gibi düzenlemeler millet egemenliğini sağlama yolunda önemli adımlar olmuştur.⁵⁷

1909 Kanun-ı Esâsi değişiklikleri meşrutî düzenin sağlanması yönünde büyük bir adım sayılmaktadır. Hakimiyet-i Milliye ilkesi anayasa hukukuna girmiştir. Meclis-i Ayan'ın 21 Ağustos 1909 tarihli kararnamesinde bu hususun altı çizilmiştir: “Kanûn-ı Esâsi'nin lüzum-ı ta'dîline Meclis-i Meb'ûsanca sülûsân-ı ekseriyetle karar verilip ve mevâdd-ı mu'addelesi bend bend yine sülûsân-ı ekseriyetle kabul olunup lâyiha-yı kanuniye şeklinde Meclis-i A'yân'a tevdi' kılınmış ve Meclis-i A'yân'ca dahi Kanun-ı Esâsi'nin lüzum-ı lâyiha-ı kanûniyesi encümen-i mahsusuna havale olunmuş idi. Ancak devre-i ictimâiyenin âhiri olmak ve Meclis-i Meb'ûsân'dan tevdî olunan levâyih-i kanuniye tekessür etmek sebebiyle, Kanûn-ı Esâsi'nin baştan başa tedkikâtına vakit müsait olamamış ve meşrûtiyet-i idâre ve hâkimiyet-i milliyenin teyyüdü için kanun-ı mezkûr mevâddının en mühim ve müsta'cel olanlarının tedkiki... (...) kavâid-i meşrutiyetin cidden ve fi'len teessüs ettiğini enzâr-ı âmmede isbat etmek için elzem görülmüş ve mevâdd-ı sâirenin tedkikatı devre-i ictimâiye-i âtiyeye bırakılmıştır.”⁵⁸

Kanun-ı Esâsi'de köklü değişiklikler yapılmasına rağmen hakimiyet-i milliye eksenli tartışmalar sona ermedi. Meclis-i Ayan, hükümeti “istihzah edebilmek hakkına” sahip olmak istediğini ortaya attı. Bazı gazeteciler Meclis-i Ayan üyelerinin seçimle belirlenmemesinden dolayı, bu isteğin hakimiyet-i milliyeye aykırı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bunlardan biri Hüseyin Cahit'ti. Yazar, “Ayan'ın hakk-ı istihzahı var mı, yok mu diye düşünmekten ise Ayan'ın hakk-ı hayatı var mı, yok mu diye ve bunu hal ettikten sonra öteki bahse” geçmenin uygun olacağını belirtti.⁵⁹

⁵⁷ Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s.74-78; Okandan, *a.g.e.*, s.288-330; Tanör, *a.g.e.*, s.192-196.

⁵⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Osmanlı Anayasasına Dair, Kanun-ı Esâsi'nin 1909 Tadiline Dair Rapor, Mehâkim-i Şer'iyeye ve Hükkâm-ı Şer' Kanunu Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*, (Haz: Asım Cüneyd Köksal), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s.199.

⁵⁹ Hüseyin Cahit, “Meclis-i Ayan'ın Hakk-ı Hayat-ı Var mı?”, *Tanin*, 2 Kanun-ı evvel 132, No: 1462.

Meclis-i Ayan üyesi Damat Ferit Paşa, 1909 değişikliklerinin getirdiği parlamenter sistemi eleştiren bir layiha hazırlaması ve eski sistemin tekrar kurulmasını isteyen yaklaşımı tepkiyle karşılandı. Damat Ferit Paşa layihasını 15 Şubat 1910'da Meclis-i Ayan başkanlığına sundu.⁶⁰ Meclisin gündemine alınmadan basında etraflıca ele alındı ve tartışıldı.⁶¹

Damat Ferit Paşa layihasında; değişikliklerin eski siyasal kültürle bağları koparttığını, saltanat hukukunu sınırlandırdığını ve getirilen sistemin Meclis-i Mebusan'ın konumunu güçlendirmesine karşın Meclis-i Ayan'ın nüfuzunu azalttığını ve bu nedenle de ülkenin çeşitli tehlikelerle karşılaşabileceğini ortaya koydu. Hayli uzun bir metin olan layihada, konumuzla ilgili kısaca şu noktalara değinilmiştir: Bir ülkenin mutluluğu ve özgürlüğü hükümdar ile diğer kurumlar arasındaki ilişkiye ve dengeye bağlıdır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde saltanat hukuku yeniden muhakeme edilmelidir. Bunun için ise, Meclis-i Ayan, yeterince ele almadığı, tartışmadığı 1909 anayasa değişikliklerini yeniden müzakereye açmalıdır. Osmanlı Devleti'nde hakimiyet-i milliye ilkesi toplum ve devletin çıkarları doğrultusunda şekillenmemektedir. Çeşitli etnik, din ve mezhebe sahip unsurların gelecek siyasal tahayyülleri farklıdır. Ortak bir zeminde bir araya gelememektedirler. Hatta Panslavizm ve panhellenizm için çalışanlar da vardır. Bu etnik unsurlar, adem-i merkeziyet anlayışını özgürlüklerini geliştirme için kullanabilirler. Bunun önüne geçmek için "hukuk-u hakimiyet" Padişah, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan arasında eşit bir şekilde bölünmelidir. Osmanlı padişahları aynı zamanda halife ve üç yüz milyon Müslümanın dinî lideri olduğundan herhangi bir otoriteye boyun eğdirilmemesi, gerçekleştirilecek siyasi ıslahatların bu durumda ve geleneklerle uygun olması gerekir. Oysa 1909 anayasa değişiklikleri 18. yüzyıl Batılı düşünürlerin siyaset felsefeleri ışığında gerçekleştirildi ve bunlar da Osmanlı toplum yapısına denk gelmemektedir. Çünkü Doğu ile Batı'nın siyasal kültürü ve tarihsel gelişimi birbirine zıttır. Bu bağlamda kanunlar, toplumun siyasal değerlerine ve geleneklerine uygun olmalı; değilse, o toplumda düzen sağlanamaz. Bilakis, ülkenin geleceğini tehlikeye atabilir. Osmanlı Devleti'nde temel hedef, adaletin, özgürlüğün ve iyi yönetimin sağlanmasıdır. Bu da 1876 Kanun-ı Esasi ile sağlandı. Bu anayasanın getirdiği siyasal sistem Osmanlı toplumuna uygundur, yalnızca kişisel güvenliği ve özgürlüğü ihlal eden 113. maddenin değiştirilmesi yeterli olabilirdi.

⁶⁰ *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, Ankara: TBMM Basımevi, Tarihsiz, s.312.

⁶¹ Meclis-i Ayan başkanlığına sunulan layiha, bu Meclis'te tartışılmadan Fransızca yayınlanan *Turquie* gazetesinde yayınlandı. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C.3, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, s.86-86. Layihanın Türkçesi için bkz. *Yeni Gazete*, 4 Şubat 1325, No: 531; *Tanin*, 5 Şubat 1325, No: 525; *Sabah*, 4 Şubat 1325, No: 7330.

Damat Ferit Paşa layihasının son bölümünde, 1909 değişikliklerinin bir yandan Padişahın hukukunu sınırlandırarak Meclis-i Vükelâ'yı atamadaki yetkisinin büyük çapta kaldırıldığını, öte yandan ise Meclis-i Mebusan'ın "kuvve-i icraiyyeye dahi taht-ı nüfuzuna" aldığını belirtmektedir. Diğer bir anlatımla yasama organı, yürütme organı üzerinde tahakküm kurmaktadır. Bunun da Meşrutiyet'in en önemli ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrılığına büyük darbe vurduğu yorumunu yapmaktadır. Damat Ferit Paşa, değişikliklerde ısrarlı olunması halinde ülkenin parçalanmasının ve siyasal istikrarsızlığa sürüklenmesinin uzak ihtimal olmadığı kanısındadır.⁶²

Dönemin en etkili gazete yazarları arasında yer alan Hüseyin Cahit, Dersim Mebusu Lütfi Fikri, Ebuzziya Tevfik ve H. Hazım Beyler layihayı etraflıca ele aldılar. Ayrıca birçok imzasız başyazılarda da layiha değerlendirildi. Hüseyin Cahit Bey, "...mevzu' bahs olan nokta bu devletin altı yüz senelik şu Osmanlı İmparatorluğunun istikbalidir."⁶³ Benzer bir değerlendirme Yeni Gazete'de imzasız olarak yayınlanan "Mithat Paşa Merhuma Açık Mektup" adlı makalede de yapıldı. Bu yazıda; "...mebnâ-ı meşrutiyet, bünyâd-ı bina-yı devlet olan Kanun-ı Esâside ta'dilât icra etmek, temeli sarsmak olub bu hususda edâni bir müsâmaha, küçük bir hata âtiyen o bina-yı râsinede rahneler açılmak ihtimâlîne meydan vereceği" öne sürüldü.⁶⁴ İkdâm gazetesinde yayınlanan imzasız yazıda, Osmanlı tarihinde padişahların siyasal ve hukuksal haklarının pamuk ipliğine bağlı olduğu öne sürüldükten sonra Damat Ferit Paşa'nın "bu mazinin hangi dalına, budağına tutunmak" istediği soruldu.⁶⁵ Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey'e göre, anayasa değişikliği padişahın itibarını yükseltmiş, haklarını garanti altına almış ve konumunu İslam hukukuna uygun hale getirmiştir.⁶⁶ Meclis-i Ayan üyelerinin belirlenmesi konusunda ayrıntılı eleştiri ve önerilerde bulunan İkdâm, üçüncü makalesinde bu meclis üyelerinin seçilmesi hakkının tümüyle Padişah'a bırakılmasının "bizim gibi hakimiyet-i milliyeyi dimağında henüz te'yid etmemiş olan bir yeni meşruti memleket için azim bir tehlike" olduğu kanısında bulunduğunu belirtti.⁶⁷

Sabah gazetesinde D. K. imzalı başmakalede layihanın hakimiyet-i milliye bölümüne ilişkin değerlendirmeler yapıldı. İstibdat döneminde ortaya çıkan etnik ayrılıkçı hareketlerin

⁶² *Yeni Gazete*, 4 Şubat 1325, No: 531; *Tanin*, 5 Şubat 1325, No: 525; *Sabah*, 4 Şubat 1325, No: 7330.

⁶³ Hüseyin Cahit, "Damad Ferid Paşa'nın Layihası", *Tanin*, 5 Şubat 1325, No: 525.

⁶⁴ "Mithat Paşa Merhuma Açık Mektup", *Yeni Gazete*, 6 Şubat 1325, No: 533.

⁶⁵ İkdâm gazetesinde konuyla ilgili üç başmakale kaleme alındı. Birinci ve üçüncü makaleler imzasız yayınlandı. İkincisinde Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey'in adı vardır. Ancak, birinci ve üçüncü makaleler, üslupları, konuya yaklaşımları ve öne sürülen argümanlar benzer olduğu için, büyük bir olasılıkla Lütfü Fikri Bey'e ait olmalı. "Ferid Paşa Layihası Münasebetiyle (Birinci Makale)", *İkdâm*, 5 Şubat 1325, No: 5539.

⁶⁶ Dersim Mebusu Lütfü Fikri, "Damad Ferid Paşa Hazretlerine Açık Mektup", *İkdâm*, 6 Şubat 1325, No: 5540.

⁶⁷ "Ferid Paşa Layihası Münasebetiyle (Üçüncü Makale)", *İkdâm*, 8 Şubat 1325, No: 5542.

meşrutiyet döneminde uygun zemin bulamadığı ve yeni dönemin “en büyük şerefi ittihâd-ı Osmaniyeyi adalet-i kat’iyye-i ictimaiyeye istinad etmiş olmasıdır” denildi. Meclis-i Mebusan’da milletvekillerinin etnik dağılımının buna en büyük kanıt teşkil ettiği belirtilerek, hakimiyet-i milliye’nin eksiksiz vücut bulduğu öne sürüldü: “...mahzur yokdur, ve olamaz. Adalet-i ictimaiye tamamıyla ibka edilmekle beraber, heyet-i ictimaiye-i Osmaniyenin suret-i teşekkülünde de başkaca bir selâmet görmek lazım gelir. Öyle bir derecedeki meseleye hem ictimai, hem siyasi nokta-ı nazardan bakarak ‘hakimiyet-i milliye’ usûl en kuvvetli zamandır. Tehlike bilakis hakimiyet-i milliye esasından ayrılmakla hasıl olur. Çünkü bu suretle intihâbcıların mensubiyet-i ırkıyesi tebeddül etmez.”⁶⁸

Layihada işaret edilen konulara ve yapılan değerlendirmelere en şaşkıncu tepki, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yarı resmi yayın organı sayılan Tanin ve bu gazetenin başyazarı ile Kanun-ı Esasi Encümeni üyesi olan Hüseyin Cahit Bey’den geldi. Layihanın kişisel çekişmelerin dışına çıkılarak, toplum ve devletin çıkarları göz önüne alınarak ele alınmasını isteyen Hüseyin Cahit Bey, yorumlarını 1909 Kanun-ı Esasi değişikliğinin “başımızda ile-ilebed bir Abdülhamid bulunacağı” endişesiyle yapıldığını itiraf ederek kurguladı. Yapılanları şöyle özetledi: “İşte nazaryatı te’yid ve takviye eden bu endişeyle bütün kuvveti Meclis-i Mebusan’a toplamaya çalışıyor, meclis haricinde hiçbir kuvvet bırakmıyorduk.”⁶⁹

Hüseyin Cahit Bey, meşrutiyetin ilk aylarında siyasi koşulların zorlaması sonucu yasama organlarının güçlendirildiği ve padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığını açıklayarak, bir buçuk yıllık deneyimden sonra kamuoyunun farklı bir noktaya geldiğini öne sürmektedir: “Bir buçuk senelik bir tecrübeden sonra efkâra bir hayli intibah geldiği şu sırada bile Damat Ferid Paşa’nın bu bahsi ortaya çıkarması büyük bir cesaret-i vatanpervaneye delâlet eder.”⁷⁰

Bu satırlarıyla Damat Ferit Paşa’ya destek veren Hüseyin Cahit Bey, layihada öne sürülen bazı konuların ileride büyük sorunlara kaynaklık yapabileceğini öne sürmüştür ve hakimiyet-i milliye ile adem-i merkezîyet kavramlarının dikkatli bir şekilde yorumlanmasını belirtmiştir.⁷¹

Kanûn-ı Esâsi Encümeni’nin diğer bir üyesi olan ve 1909 değişikliklerinde katkısı olan Ebuzziya Tefvîk Bey de, Damat Ferit Paşa’nın tezlerini çürütmeye çalıştı ve hakimiyet-i

⁶⁸ D. K., “Hakimiyet-i Milliye”, *Sabah*, 6 Şubat 1325, No: 7332.

⁶⁹ Hüseyin Cahit, “Damat Ferid Paşa’nın Layihası”, *Tanin*, 5 Şubat 1325, No: 525.

⁷⁰ Hüseyin Cahit, *a.g.m.*

⁷¹ Hüseyin Cahit, *a.g.m.*

milliye ile “millet-i hakime” kastedilmediğini açıkladı. O’na göre Osmanlı Devleti’nde yaşayan çeşitli etnik unsurlar Türklere karşı husumet besleyerek ayrılmayacaklardı.⁷²

Damat Ferit Paşa’nın layihası 22 Şubat 1910’da Meclis-i Ayan’ın gündemine alındı ve tartışıldı. Ayanlar değişik noktalardan layihayı ele aldılar.⁷³ Musa Kazım, Kanun-ı Esâsi değişikliklerinin hakimiyet-i milliye dayandığını ve geçen süre içerisinde bir sakıncasının görülmediğini belirtti. Hakimiyet-i milliye’nin “hem tabîî, hem şerî” olduğunu açıklayarak, hakimiyetin kuvvetle olacağını, bir kişinin kuvvetinin olmayacağını ve kuvvetin ancak milletle var olabileceğini öne sürdü.⁷⁴ Tartışmalardan sonra layihanın Kanun-ı Esasi Encümenine gönderilmesi reddedildi.

1908 Devrimi sonrasında hakimiyet-i milliye üzerine tartışmalar Aralık 1911’de Kanun-ı Esasi’nin 7. ve 35. maddelerinin değiştirilmesi sürecinde de tartışılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla dağılan bir devlet görüntüsüyle girdi. Devleti dağılmaktan kurtarmak için arayışa giren yönetici ve aydınlar, yönetim, hukuk ve eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda reform yapmışlardır. Tanzimat döneminde Fuat Âli Paşaların baskıcı tutumuna karşı geliştirilen Yeni Osmanlı Hareketi, devletin kurtuluşunu meşruti düzenin kabul edilmesinde gördüler. Halkın yönetime katılması Yeni Osmanlıların temel tezlerinden biri oldu. Birinci Meşrutiyet’in başarısızlığından sonra bu tema, tüm çekiciliğini sürdürdü. İttihatçı hareket kuruluşundan itibaren bu ilkenin peşinden gitti. Halkın yönetime katılması, meşveret ve hakimiyet-i milliye kavramları daha sıklıkla kullanılmaya başlandı.

Hakimiyet-i Milliye, 1908 Devrimi’nden sonra düşün ve siyasi hayatın en fazla tartışılan kavramlarından biri olur. Egemenliğin kaynağı ürkek bir şekilde de olsa dünyevi bir biçim almaya başlar. 1909 Anayasa değişiklikleri ve Damat Ferid Paşa’nın layihasının

⁷² Ebuzziya Tevfik, “A’yan-ı Kirâmdan Damad Ferid Paşa’nın Kanun-ı Esâsi Layihası”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Şubat 1325, No: 260.

⁷³ Tartışmalar için bkz. *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İctima Senesi: 2, C.I, s.323-325.

⁷⁴ *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İctima Senesi: 2, C.1, s.324-325.

tartışılması sırasında bu değişim kendini belli eder. Hükümdarın yetkileri budanır. Bu, 1908 Devrimi'nin en önemli kazanımlarından biri olur.

KAYNAKÇA

Belgesel Kaynaklar

- *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 2, C.1, Ankara: TBMM Basımevi, Tarihsiz.
- *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C.3, Ankara: TBMM Basımevi, 1982.
- *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, C.1, Ankara: TBMM Basımevi, 1982.

Kitaplar

- Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terâkki (1908-1914)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- Ateş, Sabri, *Tunalı Hilmi Bey Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Aydın*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- Avcı, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, Konya: Mimoza Yayınları, 2013.
- Celâleddin es Suyutî-Bursalı Mehmed Tahir, *"El-Ehâdîsü's-Şerife Fi's Saltanatı'l Münife"*, *Hilâfet Risâleleri. II. Meşrutiyet Devri, 3. Cilt*, (Haz: İsmail Kara), İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Cin, Halil-Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Sayram Yayınları, 2003.
- Çelik, Hüseyin, *Ali Suavi*, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Daver, Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: 1993.
- *Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet Eserleri"*, (Haz: Mustafa Gündüz-Musa Bardak), İstanbul: Divan Kitap, 2011.
- Güneş, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, C.1, Ankara: TBMM Yayınları, 1996.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Kahveci, Niyazi, *İslâm Siyaset Düşüncesi (XV. Asra Kadar)*, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1996.
- Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, (Çev: Ayda Erbal), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- Kili, Suna-Gözübüyük, A. Şeref, *Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifaktan Günümüze"*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Namık Kemal, *Mekalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, (Haz. Erdoğan Kul), Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2014.
- Okandan, Recai Galip, *Âmme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi Birinci Kitap Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar)*, İstanbul: Fakülte Matbaası, 1977.
- Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara: TTK Yayınları, 2008.
- Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Özkazanç, Alev, "Devletin Örgütlenmesi", *Siyaset. Kavramlar, Kuramlar, Süreçler*, (Editör: Yüksel Taşkın), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Sancaktar, Fatih Mehmet, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku (Genel Esaslar)*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş. 1998.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Hürriyetin İlanı. İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Baha Matbaası, 1959;
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, C.3*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.
- Üçok, Coşkun-Mumcu, Ahmet-Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi, 1999.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Osmanlı Anayasasına Dair, Kanun-ı Esâsî'nin 1909 Tadiline Dair Rapor, Mehâkim-i Şer'iyye ve Hükkâm-ı Şer' Kanunu Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası*, (Haz: Asım Cüneyd Köksal), İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

- Yılmaz, Mustafa Tarhan, *Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)*, Eskişehir, Gece Kitaplığı, 2015.

Makaleler

- D. K., “Hakimiyet-i Milliye”, *Sabah*, 6 Şubat 1325, No: 7332.
- Dersim Mebusu Lütfi Fikri, “Damad Ferid Paşa Hazretlerine Açık Mektup”, *İkdam*, 6 Şubat 1325, No: 5540.
- Ebuzziya Tevfik, “A’yan-ı Kirâmdan Damad Ferid Paşa’nın Kanun-ı Esâsi Layihası”, *Yeni Tasvir-i Efkâr*, 6 Şubat 1325, No: 260.
- “Ferid Paşa Layihası Münasebetiyle (Birinci Makale)”, *İkdam*, 5 Şubat 1325, No: 5539.
- “Ferid Paşa Layihası Münasebetiyle (Üçüncü Makale)”, *İkdam*, 8 Şubat 1325, No: 5542.
- Hanioglu, M. Şükrü, “*Tunalı Hilmi Bey’in Devlet Modeli*”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 38, Sayı: 3-4, (Yıl: 1984), s.117.
- Hüseyin Cahit, “Meclis-i Ayan’ın Hakk-ı Hayat-ı Var mı?”, *Tanin*, 2 Kanun-ı evvel 1325, No: 1462.
- Hüseyin Cahit, “Damad Ferid Paşa’nın Layihası”, *Tanin*, 5 Şubat 1325, No: 525.
- İnalçık, Halil, “Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:1, (1959).
- İnalçık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, *Bellekten*, C. XXVII (1964).
- “Mithat Paşa Merhuma Açık Mektup”, *Yeni Gazete*, 6 Şubat 1325, No: 533.
- Saygılı, Abdurrahman, “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.63, S.1, (2014), s.189-191.

KUZEY AZERBAJCAN'IN BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE YAŞANAN SİYASAL GELİŞMELER VE MİLLİ HÂKİMİYET

Mehmet KAYA*

Özet

Azerbaycan, konum itibariyle tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Bu anlamda kavimler göçü de dahil olmak üzere, önemli uygarlıkların merkezi ve geçiş noktasında yer almıştır.

XX. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle de 1905 Çarlık Rusya'sına yapılan başarısız darbe girişiminden sonra Azerbaycan'da da önemli değişimler yaşanmıştır. Siyasal alanda demokratik yaşamın bir sonucu olarak çeşitli görüşleri destekleyen siyasi partiler kurulmuştur. Bu partilerin ağırlıklı yönü İslamcılık, Türkçülük ve Sosyalizm üzerinde bulunmalarıdır. Bu bildiride XX. yüzyılın başları itibariyle siyasi yapı gündeme gelecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dünyası, Kuzey Azerbaycan, Azerbaycan'da Siyasal Hayat*

Azerbaijan has always had an important place in terms of location throughout history. In this sense, it has been the center of important ciilizations and on the passage point including the migration of tribes.

From the beginning of XX. century onwards, especially after the unsuccessful coup attempt against the Chardom of Russia, major changes took place in Azarbaijan. Many political parties supporting various ideas were established as a result of democratic life in the political area. Those parties are in line with Turkism, Pan-Islamism and Socialism. In this paper, the political structure will be dealt with from the beginning of XX. century onwards.

Key words: *Turkic Worlds, North Azerbaijan, Political Life in Azerbaijan*

1. Azerbaycan'ın Bağımsızlık Beyannamesi:

Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle, 28 Mayıs'ta Seym'deki Azerbaycan temsilcileri ve Milli Şura üyeleri Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiler¹. Bu bildiride; “Bu günden itibaren, Azerbaycan halkı hâkimiyet hakkına malik olduğu gibi, Cenubi ve Şarki Maverayı Kafkas'tan ibaret Azerbaycan dahi müstakil bir devlettir. Müstakil Azerbaycan Devleti'nin şekl-i idaresi, Halk Cumhuriyeti olarak takarrür eder. Azerbaycan Halk

*Doç, Dr, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi dr.kaya40@otmail.com

¹ Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-21)*, 1951 s.124; S. Tekiner, “Azerbaycan'daki Fikir Hareketleri V, *Birleşik Kafkasya*, Münih, Sayı 1-2 (18-19) (Ocak- Şubat 1953), s.20.

Cumhuriyeti bütün milletlerle ve bilhassa hem civar olduğu millet ve devletlerle münasebet-i hassene tesis eder. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, millet, mezhep, sınıf ve cins farkı gözetmeksizin yaşayan bütün vatandaşlarına hukuk u siyasiye ve vataniye temin eder. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, arazisi dâhilinde yaşayan bilcümle milletlere serbestane inkişafı için geniş meydana bırakır. Meclis-i Müessesan toplanıncaya kadar, Azerbaycan idaresinin başında ara-yı umumiye ile intihap olunmuş Şura-yı Milli ve Şura-yı Millîye karşı mesul Hükümet-i Muvakkate durur².”

Feth Ali Han Hoy’lu (x) Bey’in kurduğu hükümette: Behduh Han Cevanşir Dâhiliye, Feth Ali Han Bey Adliye, Mehmed Hüseyin Bey Hariciye, (xx) Nesib Bey Maarifi, (xxx) Hudadad Bey Yol ve Bayındırlık, Refi Bey Hudadad Bey Sağlık Nazırı idi.

Azerbaycan’ın istiklali Başvekil Ali Bey tarafından İstanbul, Berlin, Paris, Roma, Kiev, Tahran ve diğer ülkelere bir bildiri ile iletildi³.

2. Türkiye- Azerbaycan Antlaşması:

Mevara-yı Kafkas’ın dağılmasıyla, bağımsızlığını kazanan devletler Osmanlı Devletiyle ayrı ayrı antlaşma yoluna gittiler. Gürcistan Hükümeti imzaladığı antlaşmada, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan arasındaki sınır belirleniyordu. Gürcü toprakları içinde yaşayan Türk ve Müslüman Halkın hakları garanti altına alınıyordu⁴.

² Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara 1991,s.90, Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul 1975,s.259.

(x) Feth Ali Han Hoylu, İhtilalden sonra kurulan II. Duma’da milletvekili oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilanından sonra Başvekillik yaptı. Daha sonra Hariciye Vekilliği görevini üstlendi. 1920’de Tiflis’te Ermeni taşmaklar tarafından tertip edilen suikasta Dr Hasan Bey Ağaoğlu ile birlikte öldürülmüştür. (Baykara, *a.g.e.*, s.260.)

(xx) M. H. Hacıbeyli (1976-1924) Bakü’de doğmuştur. Petersburg Yüksek Teknoloji Okulu’nu bitirmiş; Hükümet Teşkilatı’nın kurucularından biri olup, Musavat Fırkasının I. Kurultayı’nda (26-31 Ekim 1917) Musavat’ın Merkez Komite azası seçilmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra, Feth Ali Han Hoy’lunun Hariciye Vekilliği’ne tayin edildi. 1918 yılının 6 Ekim’inde Maliye Vekili oldu. Bundan başka İçişleri Vekilliğinde ve Devlet Müfettişliğinde bulundu. 1920 yılının 1 Nisan’ında yeni kabinenin teşkiline memur edildi. Fakat fırka ve gruplar arasında uzlaşma sağlayamadığı için bu görevden çekilmiştir. Resulzade *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Bakü 1990, s.102.

(xxx) Nasib Bey Yusuf Beyli (1881-1920) Orta tahsilini Gence Lisesi’nde okudu. Yusuf Beyli bir müddet Kırım’da Bahçesaray kentinde yaşamış, burada Tercüman Gazetesi’nde makaleler yayınlamıştı. 1917 Mart ayında Gence’de Musavat Fırkasının kurucuları arasında yer almış ve ona rehberlik etmiştir. Yusuf Beyli 1918 yılının evvelinde Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti’nin Eğitim Vekili olmuştur. Feth Ali Han Hükümetlerinde Eğitim, Maliye Vekili ve Diyanet İşleri Reisliği yaptı. 1919 yılı Mart’ında 1920 yılı Nisan’ına kadar Başvekillik görevini yürüttü. Resulzade, *a.g.e.*, s.103.

³ Bu ayın 28’inde toplanan Azerbaycan Milli Şura’sı Kafkas Ardının Güney Doğusunda bulunan Azerbaycan’ın istiklalini ilan ve Azerbaycan Cumhuriyeti’ni teşkil etmiştir. Keyfiyetten Hükümeti Matbuamızın haberdar edilmesini suret-i mahsusada hürmetlerimi sunmakta kesb-i şeref eylerim. Hükümetin şimdilik “Geçici Merkezi” Gence’dir. 28 Mayıs 1918, Azerbaycan Cumhuriyeti Nazırlar Meclisi Feth Ali Han Hoylu’dur. Baykara, *a.g.e.*, s.269.

⁴ Kazemzadeh, *a.g.e.*,s.126.

Ermenistan ile 4 Haziran'da imzalana antlaşma ile: Kars, Ardahan, Borçalı, Nahcivan Türk hâkimiyetine giriyordu. Azerbaycan'ın imzaladığı 4 Haziran 1918 tarihli anlaşma, Türkiye'nin yardımını bekleyen Azeri Türkeri'nin kalplerine sus serpecek nitelikteydi. Türkiye, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ekonomik ve askeri yardım taahhüt ediyordu. Bolşevik idaresi altında bulunan Bakü'nün Azerbaycan'ın hâkimiyetine girmesinde yardımlarının faydası büyük olacağı gibi⁵, Ermenistan'dan alınan Nahcivan'ın Türk ordusunun ileri hareketinde basamak teşkil edeceği de unutulmamalıydı.

Enver Paşa Maverayı Kafkas'tan Mayıs sonlarında Batum'a geldi. Alman Genel Kurmay Başkanı Lutendorff sert ve hakaret dolu bir nota gönderdi. Mektupta “Almanya'nın müttefiklerinin fikri olmaksızın Türkiye'nin Maverayı Kafkas ile anlaşma yaptığını bildirip devamında, “Almanya'nın bunları kabul etmeyeceğini” ileri sürüyordu⁶. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a yardım etmesinden büyük endişe duyduğu muhakkaktır. Türkiye'yi savaşa sokan, 4 yıllık bir sürede kader birliğini paylaştığı bir devletin çıkarlarına ters düştüğü zaman, savaşa sürüklediği devlete bile hasım tavır takınabileceğinin bir işareti olarak İttihat ve Terakki yöneticileri başta olmak üzere Bab-ı Ali-ye bir ibret nişanesidir.

Türkiye- Azerbaycan anlaşmasının 4. Maddesi gereğince, “Memleketin emniyet ve asayişini iade etmek üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye'den muavenet-i askeriye istemek hakkına” sahiptir⁷. Azerbaycan içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulabilmek için, Şura-yı Milli ve Hariciye Vekilliği tarafından 4. maddeye dayanarak Osmanlı Devleti'nden yardım istendi.

Daha Azerbaycan'la anlaşma (14 Haziran 1918) imzalanmadan iki gün evvel Vehib Paşa, Gence'deki Nuri Paşa'ya “Azerbaycan hükümeti müstakile-yi İslamiyesinin talebi üzerine İslamlar Bolşevik tecavüzünden kurtarmak için muhtelif kuvvetli müfrezeyi Kazak şehri üzerinden Gence istikametine göndereceğini” bildiriyordu. Haziran'ın 7'inde Vehib Paşa 5.nci Kafkas Fırkasının Kazak şehri yoluyla Gence'ye hareketini emrediyordu⁸.

Birinci Bölüm: Fırka Karargâhı, 10. Kafkas Alayı, 9.istihkâm bölüğü, telgraf takımı, mızıka bölüğü toplam 147 subay, 2812 er ve 698 hayvan. İkinci Bölüm: 13. Kafkas Alayı,

⁵ Ulrich Trumpener, *Germany and Ottoman Empire (1914-1918)*, Princeton 1968,s.182.

⁶ Trumpener, *a.g.e.*, s.183; “Cenubi Kafkasya'da Almanlar”, *Tanin*, N. 3433, 30, Haziran 1334-1918, Bunu ertesi gün Lindenburg'un yazdığı ser dille yazılmış mektup izledi.

⁷ Resulzade, *a.g.e.*,s.47.

⁸ Mirza Bala, *a.g.e.*, s. 91.

Kudretli dağ topçu taburu, sıhhiye bölüğü, 24. Seyyar hastane, emekçi takımı, toplam rakamı 110 subay, 2163 er ve 668 hayvandan ibaretti⁹.

Bu kuvvetler Celaloğlu, Sadaklı, Kanarlı, Arslanbeyli yoluyla 12. 6. 1918 tarihinde Kuzak'a vardılar. Sevgi gösterileri ile karşılandı. Ordu ileri hareketine devam ederek Gence'ye (20 Haziran) geldi. Türk ordusu Temmuz'un, ortasında Gence ve Bakü demir yolu arasındaki Kürdemir'e kadar hareketini sürdürdü¹⁰.

3. Azerbaycan'da Durum:

Bağımsızlığının ilanı ile Feth Ali Han birinci Kabinesini kurduğunda, başta Bakü olmak üzere siyasi vaziyet belirsizdi. Bakü Sovyet'i Başkanlığı'nın Stegan Shwmyan 1918 yılı, Mayıs'ında da devam ettiriyordu. Azerbaycan'ın Gence'de bağımsız bir devlet kurduğu günden iki gün önce Bakü Sovyet Kongresi toplandı. Kongre işçi ve köylüleri Azerbaycan'ın bütün köylerinde Sovyet rejimini kurmağa çalışıyordu. Bu çağrıda Maveray-yı Kafkas'ın bölünerek, her ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla, Bolşevik rejiminin tehlikeye düşmesinin etkisi büyüktür. Yayınladığı bildiride "Bakü Sovyet'inin Maveray-yı Kafkas'ın bütünlüğünden yana olduğunu ve Türk, Alman ve Kafkas birliğini bozduklarını, bu şartlarda yapılan hiçbir barışın Bakü Sovyet'i tarafından kabul edilmeyeceğini¹¹ dile girmektedir.

Zor durumda kalan Azerbaycan Cumhuriyeti Osmanlı Ordusundan yardım istemiştir. Bakü Sovyet'inin saldırgan tutumu Kızıl ordu kumandanlarından Amazasp tarafından eleştirilmiştir¹². Bakü Sovyet'i, askeri yönden güçlü olmakla birlikte siyasi hayatta bir seçimle karşı karşıyaydı. Seçimden çıkan sonuç, Bakü ve onu yöneten Sovyet'in geleceğini de tayin edecekti.

Kızıl ordunun Türklerle savaşı devam ederken 12 Haziran 1918'de Ardahan gemisinde yapılan toplantıda Bolşevikler Bakü'nün vaziyetini ne kadar toz pembe görseler de şartlar gittikçe ağırlaşmaya başlamıştır.

İngiltere'nin olağanüstü temsilcisinin İngiltere'ye yazdığı mektupta: Bakü halkını dört kısma ayırmıştır. Kendi kardeşleri Türk ordusuyla birlikte savaşırken, Bakü'deki Bolşevikleri destelemeyen Azeri Türkleri, şehrin savunmasında Bolşeviklere destek veriyorlardı. İngiltere ve diğer güçlü devletlere ilgi duyan Bolşevik olmayan Ruslardı. Son kısımda İngiltere'nin yardımını istemeyen Bolşeviklerden oluşuyordu¹³.

⁹ Baykara, *a.g.e.*, s.262.

¹⁰ Trumpener, *a.g.e.*, s.185, Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, s.50.

¹¹ Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.129.

¹² Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.131.

¹³ Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.132.

Bakü’de gelişen olaylar nedeniyle, Azerbaycan Cumhuriyetinde kabine değişikliği oldu. 16 Haziran’da Feth Ali Han ikinci kabinesini kurdu. Fevkalade durum yüzünden Azerbaycan Meclisi çalışmalarını tatil eyleyen Meclisin tarihi kararı “Azerbaycan’ın geçirmekte olduğu müşkülât-ı dâhiliye ve hariciye-yi nazar-ı itibara alarak, Azerbaycan Şurayı Millisi bütün hukuk ve salahiyetini Feth Ali Han Bey taht-ı riyasetinde teşekkül eden kabineye havale ve mezkûr kabineyi ara-yı umumiye üzerine müsterid bila tehir Meclis-i Müessisan devlet oluncaya kadar Azerbaycan hakkı hâkimiyetini kendi elinde bulundurarak kimseye terk etmeme muvazzaf eder¹⁴.

a-Azerbaycan Heyetinin İstanbul’a Gelişi:

Bağımsızlıklarını kazanan Güney Kafkas Devletleri Kafkasya’nın meselelerini görüşmek için İstanbul’da toplanmaya karar verdiler¹⁵. Bu kararın altında Ermenistan ve Gürcistan’ın Osmanlı Devleti’nin Kafkas siyasetini daha iyi anlayabilmek, Azerbaycan’ında Türkiye’yi Kafkasya’daki gergin durum karşısında daha duyarlı olmaya çağırarak ve kamuoyunu bilgilendirmek düşüncesi vardır.

Kafkasya Devletleri murahhasları 24 Haziran 1918’de akşam saat 8.30’da Gülnihal vapuru ile İstanbul’a geldiler. Azerbaycan Heyetinde Milli Meclis Reisi Mehmet Emin Resulzade Bey, Murahhasası Mehmet Bey ve Askeri Miralay Abdülhamid Kaydabaş bulunuyordu¹⁶.

Heyet reisi Resulzade Bey’e Azerbaycan Cumhuriyeti’nin nasıl bir siyaset takip edeceği sorulduğunda “... Biz Kafkasya dâhilinde bulunan Azerbaycan hükümetini teşkil ediyor, başka hiçbir toprak üzerinde hiçbir emel, hiçbir niyet, hiçbir maksat gitmiyoruz. Hükümetin hürriyet esaslarıyla memleketin hürriyet esaslarını muhafaza etmek hususunda ve sair icraat inde selahiyetname verilmiştir. Hükümet altı aydan daha geç olmamak üzere, ara-i umumiye ye istinaden, Azerbaycan Meclisi müessesatı davet edilecektir.Meclis-i Müessesatı Azerbaycan hükümetinin atideki şeklini ve Kanuni Esasi’yi tayin ve tedvin edecektir. Memleketin Bolşeviklerden tathiri, yani teşekkül etmiş bulunan hükümetin vazaif-i metfiyesidir.” Bağımsız Azerbaycan’ın İran’ı tehdit ettiği rivayetlerine itibar edilmemesini istemektedir¹⁷.

Resul zade Bey’in başkâtibi Ahmet Cevdet Bey Beyanatında Batum’da imzalanan anlaşmanın muhadenet muadelesi olduğunu hatırlamıştır. Hudut konusunda ise, Ahılkelek,

¹⁴ Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, İstanbul 1990, s.48.

¹⁵ “Şehrimizdeki Kafkasya Heyeti Murahhasası” *İkdam*, Nr. 7675, 21 Haziran 1334 (1918).

¹⁶ “Şimali Kafkasya Ahvali” *Vakit*, Nr. 348. 26 Haziran 1334 (1918).

¹⁷ “Azerbaycan Dağıstan Murahhasları ile Mülakat” *Vakit*, Nr.348, Haziran 1334 (1918).

Gümrü sancağı ve bunların arasındaki demiryolu hattının Ecmiyazın, Nahcivan sancaklarının bir kısmını ve sürmelinin tamamını Türkiye'ye bıraktığını söyleyip İstanbul konferansı ile hudut meselesinin çözüme kavuşturulacağını sözlerine ekliyordu. Cenubi Kafkasya ahalisinin federasyon fikrini niye terk ettikleri sorusuna ise “Gürcüler tashih-i hudut hakkındaki Türkiye'nin serd ettiği metalibden, kendilerini Türkiye'den azade bırakılmak suretiyle, münakatlarını ilan edince Ermeniler için de istiklallerini ilandan başka çare kalmamıştı. Gürcüler nihayet hükümet-i Osmaniye'nin tashih-i hudut hakkındaki metalibini kabul etmeye mecbur oldular” demişti¹⁸.

Bolşeviklerin Bakü savunması ve Almanlar Rusya İran'da Askeri ihtilal komitesi kurmuştu. Bakü'deki Bolşeviklerin zor durumu karşısında bu komite üyesi Celiapın, Shaumyan'a yazdığı mektupta, Enzeli'de bulunan Rus ordusu komutanı Biçerahof'un önce İngiliz taraftarı olmakla birlikte, bu fikrinin değiştiği 6 Haziran 1918 tarihli mektubunda ilave ediyordu¹⁹. Lazar Biçerahof, Kızıl ordunun en değerli komutanı olmuştu. Kardeşi Georgi'de kuvveti ve parasıyla destek oluyordu. Büyük güven duyulan Biçerahof asıl yüzünü gösterecek ve Saumyan'ı esir edecektir²⁰. Sauman Lenin'e gönderdiği mektupta “Kızıl ordu az olmakla birlikte, güçlerinden bir şey kaybetmediklerini bildiriyordu²¹.

Sovyet hükümetinin Berlin Büyükelçisi Loffe Almanya'dan Bakü Sovyet'ine yardım etmesini istedi. Almanya ise Bakü Sovyet'ine karşı çarpışanlar hakkında bilgisinin olmadığını söyledi. Böyle olmamakla birlikte, Bakü petrolünde hisse almak şartıyla yardım teklifini kabul edeceğini de bildirdi. Lenin, Stalin'e gönderdiği telgrafta Almanya ile anlaşabileceklerini bildiriyordu²². Almanya'nın Loffe'ye cevabından önce, Bakü Sovyet'ine karşı çarpışan Türkler konusunda bilgisinin olmamasını söylemesi gülünç olmasının yanı sıra, hem de Luthendorff'un Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafla ters düşmekte. Bu telgrafta Kafkasya için işbirliği teklif edilmişti²³.

Stalin, Saumyan'a gönderdiği telgrafta, Almanya'ya Gürcistan konusunda yardım edebileceklerini, fakat Azerbaycan ve Ermenistan için fazla bir şey yapılmayacağını anlattı²⁴. Azerbaycan'ın stratejik ve ekonomik bakımdan önemli olması bu kararın altında yatan gerçektir.

¹⁸ “Ahmet Cevdet Beyin Beyanati” *Tanin*, Nr.3429, 26 Haziran 1334 (1918).

¹⁹ Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.133.

²⁰ “Bakü Ne Halde” *Tanin*, Nr. 3487 26 Ağustos 1324 (1918).

²¹ Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.134.

²² Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.135.

²³ Trumpener, *a.g.e.*, s.183.

²⁴ Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.135.

Bolşevik idaresinin, Almanya'nın yayılma akınına sınırlandırması, Almanya'yı Gürcistan ile yakınlaşmaya sevk etti. Haziran'ın sonlarında Kafkasya'daki Alman Heyeti başkanı sıfatıyla, General Kness Von Kressenste'in Tiflis'e gitti. Ziyaretin amacı, Alman askeri kuvveti için ekonomik ve insani destek aramakla birlikte, Türklerin Maverayı Kafkas'taki hareketlerini sınırlandırmaktı²⁵. Ziyaretin neticesinde Kırım'dan ağır silahlar ile donatılmış bir müfreze getirildi. 2 Temmuz'da dışişleri temsilcilerinin toplandığı konferansta Lutendorff, Almanya'nın, Gürcistan'ın askerine ve Bakü petrolüne ihtiyacı olduğunu vurguladı. Denizcilik sekreteri Amiral Edward Von Copelle de Almanya'nın savaş endüstrisinin devamlılığını sürdürebilmesi için Bakü petrolünü elinde tutmasına ve Moskova Hükümeti ile anlaşma yapmanın lüzumlu olduğunu söylemesi²⁶ Lutendorff'un sözlerini kuvvetlendiriyordu.

Nuri Paşa'nın kuvvetleri Temmuz sonunda Bakü'ye ulaştı. Bakü Sovyet'inin Biçerahof'tan istediği yardım neticesinde 15.000 kişilik kuvvetiyle Bakü savunmasına katıldı. Şehrin durumunun gittikçe kötüleşmesi karşısında Petrovsk'a çekildi²⁷.

4. Sentro- Kaspı Diktatörlüğü

Kızıl ordu Bakü'yü savunurken, Bakü Sovyet'inin içeride durumu iyi değildi. Sonunda Saumyan Bakü'nün savunmasında İngiliz yardımını istemek zorunda kaldı. Bolşevikler emperyalist olarak gördükleri İngiltere'nin yardımını baştan kabul etmek istememişler ise de, Türk kuvvetlerinin Bakü'yü kuşatmasıyla buna mecbur etmişti. 25 Temmuz'da toplanan Bakü Sovyeti, İngilizlerden yardım isteme kararı aldı. Bu karara karşı direnmek isteyen Bakü Savnarkom'u istifa etti. 26 Temmuz'da "Senro- Kaspı ve Sovyet yürütme komitesi diktatörlüğü" kuruldu²⁸. 31 Temmuz'da ise kaçma teşebbüsünde bulunan Bakü Savnarkom'u şehrin 3-4 mil açığında Ardahan Gemisi tarafından yakalandı. Savnarkom üyeleri tutuklandı²⁹.

Yeni kurulan yönetimin düzenlenmesi için Fabrika Çalışanları Komitesi çözüm getirdi³⁰. Komitenin soruna çözüm getirdiği şey Sovyet Rusya'ya bağlılığını bildirmektir. Başa geçen diktatörlüğün il yaptığı işlerden birisi İngilizleri Bakü'ye çağırmaktır.

5. İngilizler ve Bakü:

²⁵ Trumpener, a.g.e., s.185.

²⁶ Trumpener, a.g.e., s.186.

²⁷ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan'ı (1906-1920)*, İstanbul 1988, s.186.

²⁸ Ay. Yer., Trumpener, a.g.e., s.187.

²⁹ Kazemzadeh, a.g.e., s.138.

³⁰ Kazemzadeh, a.g.e., s.138-139.

Kuzey İran'daki General Dunsterville komutasındaki İngiliz kuvveti Bakü'ye geldi. Bu kuvvetin mevcudu 1000 kişi kadardı³¹. Bu müfrezenin Bakü'ye varış tarihi konusunda ihtilaflar vardır³². İngilizler yol olarak Hazar Denizi'ni seçmişlerdi³³. Deniz yolunu seçen Dunsterville Rus Kızıl ordusuna ait gemileri kullandı³⁴. Her iki tarafın elinde top bulunmadığı kaydedilmektedir³⁵.

Bazı İstanbul gazetelerinde Ağustos ayı içerisinde Bakü'nün alındığına dair haberler gelmeye başlamıştı. Bunu öğrenmek için gazeteler İstanbul'da bulunan Şurayı Milli Reisi Mehmed Emin Bey'e başvurmuşlardı. Resulzade Bey'in bu konuda ki beyanata "... *Bakü'nün alındığına dair henüz resmi bir tebliğ almadık. Yalnız şehrin sıkı bir muhasaraya alındığını biliyoruz. Şehre hakim olan umumi tepeler ve noktalar Azerbaycan ordusunun tahtı işgalindedir. Şehrin etrafında bulunan bütün köyler sırf İslam köyleri olmasına nazaran, Bakü'deki asiler için ya teslim olmak veyahut Bahr-ı Hazer tarikiyle kaçırmaktan başka bir çare-yi halas yoktur. Ancak bu asi ve serkeş güruhun deniz tarikiyle ric'at yapabilmesi de imkan haricindedir. Çünkü sağ ve sol cenahlarda birer kol şeklinde denize uzayarak Bakü Limanını teşkil eden burunlar bizim elimizdedir*" şeklindedir³⁶.

İngilizlerin Bakü'ye gelişlerinden sonraki durumlarını 16 Ağustos 1918 tarihli Daily Telegraph gazetesini anlatmaktadır. "... *Birkaç mukaddem kıtaatımız Bağdat'ta başlayan taarruzlar neticesinde Bahr-ı Hazer'e kadar ilerleyebilmişlerdir. Elyevm Acemastin memalikinin garb-ı Şimali hudutlarında evvelce mühim kuvvetlere malik bulunuyoruz. Harekatı taarruzumuz esnasında Bolşevik ve Türk taraftarı Çaikolis kabilesi maada hiç kimse tarafından ufak bir eser-i müdafaa görmedik. Kabilenin karşı kuvvası da pek kolay def olunarak Bahr-i Hazer sahilinde Kain Enzeli'den vapurla Bakü şehrine küçük bir müfrezeye askeriye yollanmıştır. Çektiğimiz güçlükler arazinin dağlık olmasından neş'et etmiştir. Elyevm Bakü'deki İngiliz müdafaa hattının bir kısmını deruhte etmiştir. Mahalli mezkûre deki itilaf kuvvetlerine Ruslar ve Ermenilerde dâhil olduğu halde 8000 kadar olduğu tahmin*

³¹ Trumpener, *a.g.e.*, s.87.; Mirza Bala, *a.g.e.*, s.98.

³² İncelediğim kaynakların çoğu 4 Ağustos tarihi üzerinde durmaktadır. Kazemzadeh ise 17 Ağustos tarihini vermektedir. Kazemzadeh'in bu notu, İngiliz müfrezesinin bütün teçhizatını geçirdiği tarihe ait olmalıdır.;Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.140.

³³ "Bakü Nasıl Zapt Edildi", *Vakit*, No:294, 14 Ağustos 1334 (1918).

³⁴ Kazemzadeh, *a.g.e.*, s.140.

³⁵ "Bakü Muharebesi", *Vakit*, No:298, 18 Ağustos 1338 (1918).

³⁶ "Bakü Ne Halde", *Tanin*, No:3487, 26 Ağustos 1334 (1918).

edilmektedir ki, bunlar 10.000 kişilik ordunun 7000 kişilik bölümü muvazaf Türk askerinden müteşekkil olmak üzere harp etmektedirler³⁷.”

Bişerahof'un Bakü'deki Sentro-Kaspy diktatörlüğünü kurmasında bazı tilaflar olmasına rağmen³⁸ Shaumyan ve Çaparmeze'yi hapsedmiş;³⁹ Bolşevik ihtilalindeki gelişmeyi Bakü Sovyeti yönünden kesintiye uğratmıştır. Gazetedeki haberde: “... *Bişerahof'un eseri teşkili olan yeni hükümet bi't-tabi İngiliz parasıyla teşekkül etmiş ve onun ameline alet olarak istihdaf eylemiş olan Bişerahof gibi İngiliz perest bir hükümettir. İşte İngilizlerin Bakü'ye müfreze göndermesi bu kadar nakd-ı fedakârlıklarla yetiştirdikleri Bişerahof ile avanesinin kuvvetini yeni hükümete muavenet arzusundan neşet etmiştir*” deniliyordu⁴⁰. Bakü'deki İngiliz askerlerinin düşüncelerini açıklayan Mehmet Emin Bey, “...*Bakü'ye vasıta olduğu söylenen İngiliz müfrezeyi askeriyesinin herhalde zannedildiği gibi, muntazam bir İngiliz alayı olmadığına kaniim. Bu olay diğer mercai kuvvetleri gibi, İngiliz zabitlerinin kumandası altında teşkil ve teçhiz edilmiş Ermeni, Rus, Asuri ve hatta kısmen Hintli vesairenden gelişmiş güzel alelacele tertip edilen derme çatma bir kuvvetten ibaretti...*” demiştir⁴¹.

6. Bakü Muhasarasının Şiddetlenmesi:

Temmuz sonlarında Bakü'ye ulaşan Osmanlı Ordusu Ağustos'un 6 sında düzenlediği ilk saldırıda başarılı olamadı. Alman Gelen Kurmay Başkanı Lutendorff'un Enver Paşa'ya gönderdiği mesaja: “Türklerin sorumlu olduğu bir mesele yüzünden Sovyet Rusya ile savaşlı göze alamayacağından” söz ediliyordu⁴². 17 Ağustos'ta Enver Paşa, İngilizlerin Bakü muhasarasına katılmasından sonra, Almanya ile yakınlaşmak istedi. Fakat Almanya'nın fikrinde etkili bir değişiklik görülmedi. Almanya'nın önerisi: “Almaya ve Rusya'nın garantisi altında bir Bakü” idi.

İngiliz yardımını kabul etmekle birlikte, Rusya ve Almanya'nın korkusunun 24 Ağustos tarihli Zuhterloyd Gazetesi dile getirmektedir. “İtilaf Devletleri İngilizlerin Bahr-ı

³⁷ “Bakü'de İngilizler”, *Sabah*, No: 10353, 12 Eylül 1334 (1918).

³⁸ Swietochowski, Diktatörlüğünün kurulmasından sonra Bişerahof'un Petrovsk'a gittiği kanaatindedir. İngilizlerin Bakü'ye gelmesi ile tekrar Bakü'ye gelmiş olabilir.

³⁹ “Bakü Ne Halde”, *Tanin*, No:3487, 26 Ağustos 1334 (1918).

⁴⁰ “Bakü Ne Halde”, *Tanin*, No:3487, 26 Ağustos 1334 (1918).

⁴¹ “Bakü Ne Halde”, *Tanin*, No:3487, 26 Ağustos 1334 (1918).

⁴² Trumpener, *a.g.e.*, s.188.

Ak'tan Bahr-ı Hazer'e nüfus tesir ettikleri. Hatta Türk kıtaatı askeriyesi tarafından taarruz edilmesinden korkuyorlar. Çünkü bu takdirde, İngiliz ve Ermeni zabitanı tarafından müdafaa olunan Bakü vaziyeti askeriyece tehdit altında bulunduğu cihetle, İngiliz matbuatını petrol menbaasının tahtı emniyetle bulunup bulunmadığı faiktir...⁴³.

7. Rus- Alman Anlaşması:

Rusya'nın Alman yardımını istemekle birlikte Azerbaycan ve Ermenistan konusunda Almanya'ya taviz verilemeyeceğini bildirmesinden sonra, Almaya Gürcistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, Rusya ve Bakü'ye karşı durmuştur. Fakat İngilizlerin Bakü'ye asker çıkartması, Almanya'yı Sovyet Rusya ile anlaşmaya itmıştır.

Almanya-Sovyet Rusya görüşmeleri, Brest-litovsk müzakerelerine dayanmaktadır. Brest-Litovsk görüşmelerinde ileride Sovyet Rusya ile anlaşma yapılması kararına varılmıştır. Bakü, muhasarasında İngilizlerin Kafkaslara nüfuz edişini daha açık gören Almanya, Moskova ile anlaşma yaparak, aradaki ilişkileri pekiştirirken, diğer taraftan da Kafkaslar da İngiliz nüfusunu kırmaya çalışmıştır. Bunun içinde Almanya- Sovyet Rusya 27 Ağustos 1918 Berlin'de Sovyet elçisi Joffe tarafından imzalandı⁴⁴.

Anlaşmanın Alman gazetelerinde yayınlanmış tarihi 7 Eylül'dür. Muahedenin Rusya ile ilgili kısmında; *"eğer Brest-litovsk muahedesinde veya iş bu muahede hilafına yoksa Almaya-Rusya Hükümeti ile Rusya'nın ihrası arazisindeki münasebete hiçbir şekilde müdahale etmeyecek ve bilhassa Rus arazisi dahilinde müstakil hükümetler tesisine ne teşebbüs ne de bu gibi teşekkülleri himaye edecektir"* deniliyordu. Kafkasya ile ilgili maddelerde "13. madde, Rusya, Almanya'nın Gürcistan'ı müstakil bir hükümet olarak tanımmasını muvafakat eder."

14.madde: Almanya bir devleti sekenenin Kafkasya'nın Gürcistan'a mevzu bahis olan arazide (Batum- Kars havalisi) başka cihetlerde hareketi askeriye icra etmesine muavenet etmeyecek bir devleti siyasiye mensup kuvvetimiz atideki hududu tecavüz etmemesine

⁴³ "İngilizlerin İran ve Bakü Harekâtı", *Tanin*, No: 3498, 1 Eylül 1334(1918).

⁴⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu, "Mondros Mütarekenamesinde Yeni Vesikalar", *Belleten*, Ankara, 1977, C.XXI, s.571.; Trumpener, *a.g.e.* s.192.

çalışmaktadır. Kür nehri için mansıbından Poti Pavlovska'ya mevkiine vardığı Şemahı kazasının Ağrı Baba mevkiine, sonra bir hattı müstakimle Bakü, Küba, Şemahı hududunun telafisindeki noktaya, oradan da Bakü kazasının şimal hududuna ve Bahr-ı Hazer'e kadar olan arazi, Rusya- Bakü havalisindeki petrol istihsal atı elinden geldiği kadar tezyit edecek ve istihsal at-ı şehriyenin dörtte birini mütecaviz Almanya'ya verecektir. Eğer istihsal at bu miktarı durdurmazsa veya bir kısmının başka miktarlar için kullanılması lazım gelirse, Rusya başka yerlerden tedarik edeceği petrolü Almanya'ya verecektir. Petrolün parası Rusya'dan alınacak ücreti hakkında 12. Maddeye ve Almanya ile Rusya arasında akdedilen iktisadi mukavele ahkâmına göre tesis edilecektir” deniliyordu⁴⁵.

Alman-Rus anlaşmasının imzasına giden yolu anlatan haberde “... *Menafi-yi Osmaniye ile pek büyük alakası olan bir meselede, böyle bir sureti tavsiyeye muvafakat göstermeyeceği şüphesiz addedildiği için, Almanya'nın Devlet-i Aliyye'nin reyini istafsar etmeksizin, bu yolda bir itilaf addedildiği zannedilmekte ve bu hal tesiri umumiyeyi bir kat daha teşdit eylemektedir. Harbin iptidalarında, Almanya'nın en müşkülata zamanlarında harbe iştirak ederek, mütteliklerimize kıymettar muavenetler ifa ediyoruz ve o zamandan beri, her türlü müşkülata ve mahrumiyete katlanarak, ittifaka sadık kaldığımız halde, Hükümet-i Osmaniye için en mühim mesele olan Kafkasya işlerinde reyimize müracaat ederek karar verilmesi menafimizin hiç hükmünde addedilmesi filhakika şayan-ı teessüftür. Geçenlerde Avusturya İmparatoru Alman Karargah-ı umumisini ziyaret ettiği zaman orada cereyan eden müzakereler münasebetiyle, bazı refiklerimiz uzun makaleler neşretmiş, İtilaf Devletleri arasında akdedilen konferansta Karadağ hadisesine kadar en küçük devletle bile iştirak ettiği halde, bizim bu müzakerattan hariç bırakılmamızı tenkit eylemişlerdir. Alman gazeteleri bu tenkidata verdikleri cevapta Alman Karargahın da münhasıran iki hükümeti alakadar eden müzakereler cereyan ettiği sırada, Bulgar veliahdının karargaha gelmesini tesadüften ibret bulduğunu beyan ettiler. Halbuki son vakayı, Alman gazetelerinin bu neşriyatını teyit edecek mahiyette değildir. Almanya İmparatoru, Avusturya İmparatorundan sonra Bulgar kralı ile de mülakat etmiştir. Bu mülakat, iki imparator arasındaki müzakeratın bir zeyli müsabesindedir. Ve iki imparator arasında mevzu bahis olan mesail hiç şüphesiz bu mülakatta müzakere ve tetkik edilmiştir” belirtiliyordu⁴⁶.*

⁴⁵“Alman-Rus Muahedesinin Kafkasya'ya Aid Maddesi”, *Vakit*, No: 325, 16 Eylül 1334 (1918); Mirza Bala, “Resulzade Mehmed Bey 70 Yaşında”, *Birleşik Kafkasya*, Sayı:1/3 (30-32) (Ocak-Mart 1945), s.17.

⁴⁶ “Bakü'nün Atisi Meselesi”, *Sabah*, No:10343, 2 Eylül 1334 (1918).

Almanya-Rus anlaşması imzaladığı sırada Sadrazam Talat Paşa Berlin'deydi. İmparator ile de görüşülebileceği kaydedilmekteydi. Rusya ile yaptığı anlaşmadan sonra Almanya'nın Bakü'ye birkaç gemi gönderebileceği üzerinde duruyordu⁴⁷.

8. Bakü'nün Alınması:

Bakü Türkler tarafından şiddetle muhasara edilirken 17 Ağustos'ta Bakü şimalinden Türklerin teşebbüs ettikleri ihata hareketini men edecek hareketi icra etmekten imtina ederek evlerine avdet etmişlerdir. 26 Ağustos'ta Türklerin şedit ve kat-i hücumlarına karşı Şamal Aslakord ile Veresister askerleri seçiane bir suretle harp ettikleri halde rica-at etmeye mecbur kalmışlardır. Mamafih cephenin muhtelif noktalarında ciddi mukavemet ibraz edilmiştir. Ağustos'un nihayetinde Ermenilerin tebdil-i mesleği üzerine mahalli kuvvetlerin adem-i kifayetine ve miktarı az olan kuvvetimizin adem-i lüzumuna kanaat eyleyerek biz Eylül'de Bakü şehriden müfarekat etmeye azeme eyledik⁴⁸. 20 Eylül tarihli Times gazetesinden alınan yukarıda İngiliz askerlerini Bakü'yü terk etmesi düşüncesinin gerçekleşmesi yoktur. Çünkü Bakü petrol bakımından zengin olduğundan İngiltere'nin bu bölgeyi Almaya ve Türkiye'ye kolaylıkla bırakması düşünülemez. Aynı gazete devamlı Eylül'ün 2 sinde Bakü'nün şimalinde 200 mil mesafede bulunan Petrovsk'u işgal eden Yeçerahof bize imdat göndermeyi vaat eylemişti. Bu kuvvet muavenetini getirmek üzere Bakü'den nakliye gemileri gönderilmişti. İlk küçük imdat Bakü'ye ancak 9 Eylül'de vasil olmuştu. Bu kuvvetin gelmesi halkın maneviyatını tezyid ve sonuna kadar mukavemet etmesine sebep oldu... Bu esnada Ermeniler kasabayı Türklere teslim etmek üzere muhaberatta bulunuyorlardı. Bundan dolayı donanma Ermeni mahallerini topa tutmuştu..." deniliyordu⁴⁹. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılın Türkler Eylül ayı başlarında Bakü'yü fazla zorlamamışlardır. Bunun nedeni de yapacakları nihai bir hücumla kesin bir netice alma düşüncesidir.

14 Eylül'de Türk ordusu saldırıya geçti. 36 saat kadar süren muharebeden sonra 15 Eylül 1918'de Bakü alındı. Dunsterwille'nin raporuna dayanılarak verilen haberde Ruslar İngilizlerle birlikte hareket etmek istediklerinden Dunsterwille'de İngiliz kuvvetlerini

⁴⁷ "Bakü'nün Zabıt-ı Ehemmiyeti ve Netayici", *Sebil-ür-reşad*, C.XV (3 Teşrinevvel 1334) s.151-153.

⁴⁸ "Bakü'den İngilizlerin Çekilmesi" *Sebil-ür-reşad*, C.XV (10 Teşrinevvel 1334) s.175.

⁴⁹ "Bakü'de İngilizlerin Çekilmesi", *Sebil-ür-reşad*, C.XV, (10 Teşrinevvel 1334), s.175.; Kinyas Kartal, *Erivan'dan Van'a Hatıralarım*, Ankara, 1987. S.7.

Bakü'den çekmiştir⁵⁰. İzvestiya Gazetesi'nin verdiği haberde ise "... *Bütün gün sokaklarda şiddetli bir muhaberat olmuş bunlara amele ile halk iştirak eylemiştir. 30.000 kişiden mürekkep ve Vapurlara binmiş İngiliz ordusu ateşe tutulmuştu. Şehirdeki kadın ve çocuklar vapurlara bindirilmişti. Neft ve benzin depolarına abus mermileri isabet ettiği kaydediliyordu*⁵¹.

Bakü'nün alınması İngiliz gazetelerini hayrete düşürmüştü. Daili Cronical gazetesi Bakü'deki İngiliz kıtaatını Donkişot'a benzetmekle kalmayıp "Bakü'nün sukutu istikbal için bir mesele şeref ve namus teşkil ediyor..." diyerek The Times gazetesi Daili Cronical gibi ileri gitmekle birlikte "...*Bakü ric-ati azim inkisar-ı hayat olmuştur*". Cronical Ermenilerle görüşmelerden yanaydı⁵². West Minister gazetesi de "... *Afak-ı cihana azim bir muzaffariyet...*" diye bildiriyordu⁵³.

Türk gazeteleri de Bakü'nün Türk orduları tarafından alınmasını büyük bir sevinçle karşılamışlar ve bu konuya sütunlarında yer vermişlerdi. " Bu muharebe ile (İngilizler) müttefiklerinin gün ha gün emellerinden ziyade, asıl kendi gayelerini hayiz-i husule getirmek arzusundadır. Bu gayelerin garbı ve merkezi Asya'ya taalluk eden aksamı itibariyle Kut-ul Amare'den sonra Bakü İngiliz şerefine vurulmuş yeni bir darbe olur..." ve "*Şarkta İngiliz kudreti mahribinin yeni bir alameti sukutu ve Türk-İslam âleminin bir amereyi istilası olarak telakki ediyoruz*" diyordu⁵⁴.

Aynı zamanda gazeteler Bakü'nün stratejik ve iktisadi önemi üzerinde de duruyordu. Kuzeyden Don Kazakları ile Astrahan Hükümetlerinin saldırıları, Bolşeviklerin hücumları, Gürcülerin zulümleriyle karşı karşıya kalan Dağıstanlılar ve bütün şimal-i Kafkasya Müslümanlarına yardım yolları açılıyordu. Böylece Bakü, Asya'nın kurtuluşu ve hürriyet mücadelesinde hareket noktası oluyordu. Zengin petrol yatakları Azerbaycan'a iktisadi yönden katkıda bulunuyordu. Orta Asya'nın pamuk, yün hububat ve diğer maddelerin

⁵⁰ "Bakü'den İngilizlerin Çekilmesi", Sebil-ür-reşad, C.XV, (10 Teşrinevvel 1334), s.175.

⁵¹ "Bakü'nün Zabtı", *Tanin*, No:3509, 17 Eylül 1334 (1918).

"Bakü'nün Suret-i Zaptı", *Tanin*, No:3513, 24 Eylül 1334(1918).

"Bakü'nün Zabtı Hakkında Tafsilat", *İkdam*, No:7764, 24 Eylül 1334 (1918).

"Azerbaycan Tenayulad-ı Mülkiyesini Temin Etti", *Yeni Gün*, No:21, 21 Eylül 1334(1918).

"Petrol Fiyatı", *Yeni Gün*, No:24, 24 Eylül 1334 (1918).

⁵² "Bakü'nün Tahliyesi ve İngiliz Matbuaatı", *Tanin*, No:3513, 24 Eylül 1334 (1918).

⁵³ "Bakü'nün Zapt-ı Ehemmiyeti ve Netayici", *Sebi-ür-reşad*, C.XV, (3 Teşrinevvel 1334), s.151-153.

⁵⁴ "Bakü'nün Zaptından Sonra", *Tanin*, No:3514, 25 Eylül 1334 (1918).

Türkiye'ye ulaşması kolaylaşıyor, Enzeli ve Reş'ten İngiliz Müfrezelerinin atılması çabuklaşıyor, Afganistan ve Hindistan'a en kısa yolu açıyordu⁵⁵.

Bakü'nün zaptını öğrenen Enver Paşa, Berlin'de bulunan Sadrazam Talat Paşa'ya gönderdiği telgrafta: *“Allah'ın yardımı ile Bakü şehri, 30 saat süren muharebeden sonra, 15. 9. 1334'te saat 9 evvelde zapt edilmiştir. Bütün kutaat ve bilhassa binbaşı Fehmi Bey Kumandasındaki 56. alayın kahramanlığı zikredilmeğe değer. Tafsilat arz olunacaktır*⁵⁶.

Bakü alındığı sırada, İstanbul'da bulunan Şura-yı Milli Reisi Mehmet Emin Resulzade, kaldığı İlyasoğlu otelinde Kars, Batum, Ardahan heyetlerini tebrik etmişler, bu olayı mutlu bir bayram kabul ettiklerini bildirmişlerdi. Tebrikin sonunda *“Padişahım çok yaşa”* duasını tekrar tekrar söylemişlerdir⁵⁷.

Almanya, Bakü alındıktan sonra, Bakü'ye Alman taburu göndermek istiyordu. Enver Paşa bu konuda Halil Paşa'ya yazdığı telgrafta sert kelimeler kullanmıştır. 21. 9. 1334 (3 Ekim 1918): *“Bakü'ye gönderilmek istenen Alman taburu hakkında Nuri Paşa Hükümeti merkeziden emir ve müsaade olmadıkça buna muvafakat edemeyeceğini, General Von Kress'e bildirsin. Eğer bunu dinlemeyerek, zorla kuvvet göndermeye teşebbüs ederlerse, bu halde demiryolu köprüsünün attırılması ve her halde buna mani olunması mavafiktir*⁵⁸.”

Enver Paşa'nın, Nuri Paşa'ya gönderdiği diğer bir emir *“Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Nuri Paşa'ya Alman kaymakamı Golts'un beraberinde Bakü'ye, Alman askeri getirmesi ve muhafaza-yı asayiş için bir tabur gönderilmesi kat'iyen doğru değildir. Bırakılmasını yazdığınız Alman askerleri de tekrar geldikleri yere iade olunsun. Size bundan evvelki telgrafta ve ahiren de Halil Paşa vasıtasıyla yazdığım gibi Azerbaycan ve Şimal-i Kafkas Hükümetlerinin istiklallerini tanıtmak için Tahran'daki Amerika ve İngiliz sefirlerine vaki olarak müracaatınız da Almanların Bakü'ye asker satmak istediklerinden de bahis edebilirsiniz. General Von Kresse de şöyle cevap verirsiniz. “Bakü'de asayiş teessüs etmiştir. Azerbaycan Hükümeti Bakü'ye İngilizlerin tekrar taarruzlarına vesile vereceği*

⁵⁵ “Bakü'nün Zapt-ı Ehemmiyeti ve Netayici”, *Sebil-ür-reşad*, C.XV, (3 Teşrinievvel 1334) s.151-153.

⁵⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul, 1978, C.III., s.425.

⁵⁷ “Bakü'nün Zabtı”, *Tanin*, No:3509, 17 Eylül 1334 (1918). Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*, İstanbul, 1990, s.91.

⁵⁸ Aydemir, a.g.e.,s.426.

tehlikesinden dolayı payitahtlarına katıyyen Alman askeri sokmamaya kara vermiştir. Aksi takdirde Azerbaycan kuvvetlerinin harekete mecbur kalacaklarını tebliğ eylerim...”⁵⁹.

7 Eylül’de Mevera-yı Kafkas meselesini görüşmek için Berlin’e giden Talat Paşa, 17 Eylül’de Almanya ile bir anlaşma imzalar, söz konusu bu anlaşmayla Azerbaycan ve Ermenistan topraklarından, Türk kuvvetleri geri çekilecekti⁶⁰. Talat Para anlaşma imzalarken, Enver Paşa’da Azerbaycan’a bir padişah tayinini düşünüyordu. 6 Ekim 1918 tarihli Nuri Paşa’ya çektiği telgrafta “... Azerbaycan’ın bir hükümdarın riyaseti altında idare olunması muktezidir. Bu karar alındıktan sonra hükümdar seçilmesi meselesi sonra hallolur. Hükümetin idaresi şimdiki gibi bir başvekile ve nazırlara verilir. Bunu münasip suretle temin ediniz⁶¹.denmekteydi.

Kaynakça

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya’dan Orta Asya’ya Enver Paşa*, İstanbul, 1978, C.III.

Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, İstanbul 1975.

Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia (1917-21)*, 1951.

Mehmetzade Mirza Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara 1991.

Resulzade, Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, İstanbul 1990.

Swietochowski, Tadeusz *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan’ı (1906-1920)*, İstanbul 1988.

Trumpener, Ulrich, *Germany and Ottoman Empire (1914-1918)*, Princeton 1968.

---

⁵⁹ Aydemir, a.g.e.,s.426-428.

⁶⁰ Trumpener, a.g.e.,s.196.

⁶¹ Aydemir,a.g.e.,s.428.

MÜFİDE İLHAN'DA HÂKİMİYET-İ MİLLİYE*

Mehmet PINAR*

Öz

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadının toplumsal hayattaki konumu sürekli değişti. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri kadının toplum, basın ve ekonomik hayatta örgütlenmesinde önemli dönüm noktalarını teşkil etti. Bütün bu değişim arzusunun karşın Osmanlı dünyasında kadın kimliğinin biçimlendirilmesi, dinin ve gelenekselliğin izin verdiği sınırlar içerisinde gelişebildi. Kadının statüsünün değişimi erkek egemen zihniyetin çizdiği sınırlılıklar çerçevesinde gelişti. Kadının toplumsal hayatta bir kimlik kazanımı ve rol tanımlaması sistemin izin verdiği ölçüde farklılaştı. Anne rolünden çok kadının toplumdaki cinsiyet kimliği tanımlamaları belli bir dönem ön plana çıkmasına karşın Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadının anne rolünün belirginleşmesinin yanında yeni rejimin tasavvur ettiği seküler formun en önemli taşıyıcılık görevini de üstlendi. Bu yönüyle bakıldığında Müfide İlhan bu tanımlama pratiğine dökülen önemli bir kadın profili olarak karşımıza çıkmaktadır. Müfide İlhan'ın "Kadın İmgesine" getirdiği en önemli değişim kadına biçilen kalıplaşmış çizginin dışına çıkarak kadının kendi rol tanımlamasını yapmasına kapı aralamasıydı. Belediye başkanlığı yaptığı süreçte annelik rolünün yanında hizmet alanında kadının kendi imkânlarıyla çok iş yapabileceği tavrını geliştirdi. Hizmet olgusunu gerektiğinde bağlı bulunduğu siyasi yelpazenin üstünde görmesi onu farklı kılan en önemli özellikti.

Anahtar Kelimeler: Belediye, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye, Müfide İlhan

MUFIDE ILHAN'S DOMINATION

Abstract

From the Ottoman to the Republic, the position of women in social life has changed constantly. The Tanzimat and Constitutional Monarchy periods were important milestones for women's organization in society, press and economic life. Despite all this desire for change, the shaping of the female identity in the Ottoman world developed within the limits allowed by religion and traditionalism. The change in the status of women developed within the limits of the male-dominated mentality. The identification and role definition of women in social

* Bu çalışma Mersin ve İçel'de Siyasi Hayat (1923-1950) Doktora tezinin bir başlığının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Van YYÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mmetpinar@gmail.com.

life differed to the extent allowed by the system. Although the definition of gender identity in the society rather than the mother role came into prominence for a certain period, it became the most important carrier of the secular form envisaged by the new regime along with the emergence of the mother's role in the Republican era. In this respect, Müfide İlhan appears as an important female profile putting this definition into practice. The most important change that Müfide İlhan brought to the Image of Women was that she opened the door to the woman to define her own role by going beyond the stereotyped line. During his time as mayor, he developed the attitude that women can do a lot of work with their own means in the field of service besides their motherhood role. The fact that he saw service as above the political spectrum to which he was bound was the most important feature that made him different.

Keywords: Municipality, Republic, Sovereignty-i Milliye, Müfide İlhan

Giriş

Osmanlı döneminde kadının konumu ve toplumda üstlendiği rol sürekli tartışıldı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadın, siyasal hayatın içinde evrilme yaşamadan önce toplumsal hayatın içinde bir değişim geçirdi. Tanzimat ile başlayan kadınların eğitim hayatının içinde aktif bir şekilde yer almaları, toplumsal hayat içindeki konumlarını daha da güçlendirdi. Tanzimat ile başlayan bu değişim paradigmasının yanında kadının basın hayatında yer bulması onun statüsünü daha da sağlamlaştırdı. Bu dönemde kadınlara yönelik açılan kurslar, kadının toplumsal hayat içindeki değişim yönünü tetikledi. 1869 Terakki-i Muhadderat dergisi, çalışma ve toplum hayatı içinde kadına daha ciddi sorumluluklar ve anlamlar yükledi. 1886'da kadın ve kadın sorunlarına sayfalarında yer veren Şukufezar adlı derginin çıkmasıyla kadının toplumsal hayat içindeki konumu biraz daha ön plana çıktı.¹ Kadının yayın hayatı içinde daha çok yer bulması toplumsal hayattaki rolünü daha da belirginleştirdi.² Tanzimat'tan itibaren kadınlara yönelik bu dergiler, kadının kamusal hayattaki pozisyonuna katkı sundu.³

II. Meşrutiyet'le birlikte kadının konumuna yönelik gelişmeler daha örgütlü bir hal aldı. Birçok kadın derneği toplumun sorunlarıyla ilgilenerek ve toplumun değişimine yön vererek var olan yapının kırılmasına önemli bir ivme kazandırdılar. 1908'de Fatma Aliye'nin öncülüğünde kurulan Cemiyet-i İmdadiye ve Halide Edip tarafından 1909'da kurulan Teal-i

---

¹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1994, s.22-42.

² Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara 1998, s.9.

³ Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839- 1923)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s.92.

Nisvan Cemiyeti dönemin etkili kadın dernekleri arasında yerini aldı.⁴Bu yönüyle bakıldığında cemaat tipi örgütlenme biçiminden bireyi baz alan bir anlayışın yerleşmesinde, bu kadın dernekleri önemli rol oynadı.Kadının gündelik hayatta daha sık görülmesi Feminist hareketleri de güçlendirdi. II. Meşrutiyet'in bu deneyimi kadınlarla ilgili tartışmaları farklı bir mecraya taşıyarak daha da olgunlaştırdı. Kadının toplumdaki rolünü tartışmaya açanlar, İslamiyet öncesi kadın profilinin günümüz pratiğine dönüştürülmesinin çözüme katkı sunacağına inançları tamdı.Bütün bu değişim arzusunun karşın Osmanlı dünyasında kadın kimliğinin biçimlendirilmesi, dinin ve gelenekselliğin izin verdiği sınırlar içerisinde gelişebildi.

II. Meşrutiyet döneminde kadınların yeni rolleri hakkında kafa yoran reformist erkekler bu tartışmalarda kadınların modernleştirilmesinden çok, modern bir ailenin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bir tanımlama uğraşına girdiler. Kafalarında şekillendirdikleri yeni toplum ve aile yapısı içinde kadınlara nasıl bir rol ve statü vermek istediklerini de kendi bakış açıları ölçüğünde değerlendirmeye tabi tutarak tasvir ettiler. Bu anlayış sonraki dönemlerde kırılmalara uğrasa da asgari müştereklerde devam etti.⁵ Görüldüğü gibi erkek egemen zihniyetinin baskın olduğu bir toplumda modernleşmenin araçlarını ve yönünü belirleyen kadına rağmen erkek reformistler oldu. Değişimin /değiştirmenin öznesi olması gereken kadın, dönüşümün nesnesi konumunda bir seyir takip etti. Bu tür zihniyetin hâkim olduğu bir süreçte erkek, kadının toplumsal hayattaki statüsünü, konumunu, pozisyonunu vmodernleşme paradigmasını kendi kalıplarında görmek istediği ölçüde bir rol tanımlamasına gitti.

I. Dünya Savaşı ve Mütareke dönemi, kadının modernleşme yönünü ve eğilimlerini farklı bir mecraya taşıdı. Özellikle savaşın ilk dönemlerinde İttihat ve Terakki'nin bütün eğitim basamaklarında kadına yer vermesi kadının toplumsal işlevini zenginleştirdi.İttihad ve Terakki, kadın dernekleri vasıtasıyla kadınların hem sosyal hem ekonomik hayatın içinde yer almalarını sağlarken, üye sayısını kadınlarla arttırmayı amaçlamaktaydı. Bu derneklerin önemlilerinden biri, 1916'da kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ydi. Siyaset kurumunun içinde kadın örgütlenmesine önem veren İttihat ve Terakki bu dönemde farklı

---

⁴ Zafer Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.25; II. Meşrutiyet dönemi kadın örgütlenmesi için bkz. (Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılâp**, Metis Yayınları, İstanbul 2016.)

⁵Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti –Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 84-92.

birçok kadın derneği kurdu. Kadının toplumsal hayat içindeki statüsü ve değişimi diğer dönemlerden farklı olarak dış etkenlerin etkisinde ve güdümünde gelişti. Bu süreç savaş koşullarının hissedildiği ve buna bağlı olarak erkek nüfusun azaldığı erkek egemen anlayışının törpülenmeye başladığı bir dönemdi. Bu süreçte kadınların toplumdaki rolleri değişim geçirerek berberlik, memurluk, maden işçiliği vb meslek alanlarına el attıkları görüldü. 1917 Aile Kararnamesiyle kadın elde ettiği haklarla erkek egemenliğinden biraz daha sıyrılmayı başardı. Mütareke döneminde Kızıl Ordu'dan kaçan Beyaz Rusların İstanbul ve çevresine yerleşmesi kadınların giyim, saç ve eğlence anlayışında büyük değişimi de beraberinde getirdi. Anne rolünden çok kadının toplumdaki cinsiyet kimliği tanımlamaları ön plana çıktı. Koşullardan ötürü kadının anne, aileyi toparlayıcı, çocuk yetiştiriciliği kimliklerine vurgu yapılsa da yeni hayat tarzının gerektirdiği seküler formda bir kimlik tanımlaması daha çok kabul gördü.

Osmanlı birikiminin de etkisiyle Cumhuriyetle birlikte yeni rejimin getirileri kadının toplumsal ve siyasal hayattaki konumunu önemli ölçüde etkiledi. Kadınların yeni rejimle birlikte rollerinin değişmesinde Milli Mücadele aşamasında gösterdikleri mücadele, aldıkları sorumluluk ve üstlendikleri rol etkili oldu. Erken Cumhuriyet döneminde kadınların toplumsal dönüşümü devam etti. Kadın örgütlenmesi, Cumhuriyet kadrolarının kurguladığı ulus kimliği ve bu kimliği şekillendiren seküler bir toplum inşası için oldukça önemli görüldü. Basın ve dernek hayatında ortaya koydukları çalışmalarla farklı bir karakter edinen kadınlar, bu kazanımlarını siyaset kulvarına taşımaya çalıştılar. Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre önce kurulan Kadın Halk Fırkası bunun en iyi örneği idi.

Bu deneyimin etkisiyle kabul edilen 1926 Medeni Kanun, erkek egemen bir toplumda kadının eşit bir statü kazanmaya doğru gidişi açısından değerliydi. Bütün bu süreç, 1930'da belediye seçimlerinde kadınların siyasette aktif bir sorumluluk almalarıyla şekillendi. Bu gelişme kadınların siyaset mecrasında kırılma noktasını teşkil etti. 1933 muhtar ve ihtiyar heyetine seçme- seçilme hakkı ve kadına 1934 milletvekili seçme seçilme yetkisinin verilmesi siyasi yaşamda kadının konumunu daha da güçlendirdi. Kadının siyasal hayatta elde ettiği bu kazanımlar tek partinin eleştirilen anti-demokratik yüzünü aydınlatmaya yaradı.

II. Dünya Savaşı, kadının toplumsal ve siyasal konumunda yeni tartışmaları beraberinde getirmesine karşın çok partili dönemle birlikte kadınların siyasette temsil gücü çok fazla bir değişim gösteremedi. Yukarıda anlatılan kadının yaşadığı tarihsel sürece karşın

kadının siyasetteki varlığının sembolik olduğu tartışmaları her zaman gündemdeki yerini korudu.

Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla birlikte Mersin'de DP saflarında siyasete atılan Müfide İlhan partide önemli mevkilerde görev aldı. Bu doğrultuda Müfide İlhan, 3 Eylül 1950'de DP'den Mersin Belediye Meclis Üyesi seçildikten sonra meclis üyelerinin oylarıyla Belediye Başkanı seçildi. Bu çalışmada Cumhuriyet'in toplumsal ve siyasal hayatla değişen pratiklerinin kadınların siyasal yaşamına yansımalarını ortaya koyarak mücadelecilik kimliğiyle ön plana çıkan Müfide İlhan'ın siyasi hayata katkıları tartışılacaktır.

Müfide İlhan'ın Kısa Hayat Hikâyesi

Mareşal Fevzi Çakmak'ın yeğeni olan Müfide Hanım, 19 Şubat 1911'de İstanbul'da doğdu. İlkokulu Fevzi Çakmak'ın çocukları ile birlikte Ankara'da okudu. Babası Teğmen Nafiz Çakmak, Conkbayırı'nda şehit düştü. İlkokul çağında amcası Fevzi Çakmak'ın yanında şehit çocukları ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkarak elini öptü. İstanbul'un işgal yıllarında Çamlıca Kız Lisesi'ne giderek buradaki öğrenimini tamamladıktan Muallim Mektebi'nden sonra öğretmenlik diplomasını aldı. Öğretmenlik görevine başlamadan kısa süre önce Fevzi Çakmak'ın yaveri Nuri Çetinkaya ile evlendi. Eşinin görevinden dolayı, Kırklareli, Erzurum ve Ağrı'da bulunurken tayinlerinin Ankara'ya çıkmasıyla Türk Eğitim Derneği Ankara Koleji'nde göreve başladı. Almanya'ya tayinleri üzerine Müfide Hanım burada, Goethe Lisan Enstitüsü'nde Almanca kursları ve pedagoji alanında Pestalozzi-Froebel Hans'da Halk Eğitimi ve Çocuk Terbiyesi seminerlerine katılarak çocuk terbiyesi üzerine ihtisas yapar. Tekrardan Ankara'ya dönüşlerinde özel bir anaokulu açmışsa da mali imkânsızlıklardan dolayı okulu kapatmak zorunda kalır. 1938'de Almanya'da gördüğü eğitimin etkisiyle Çocuk Esirgeme Kurumu, Keçiören Çocuk Yuvası'nda öğretmenlik yapmaya başlar.⁶

Eşinden boşandıktan sonra Cumhuriyet dönemi öncesi Mersin'de belediye başkanlığı yapmış olan Galip Bey'in oğlu Doktor Faruk Bey ile evlenir. İş yoğunluğundan ötürü nikâhları Afganistan Büyükelçisi Memduh Şevket Esenal tarafından Kabil'de kıyılır. Müfide İlhan, Kabil'de Türk çocuklarıyla yakından ilgilenir ve Kabil'de bir Türk okulunun açılmasında etkili olur. Altı yıl Kabil'de görev yaptıktan sonra 1946'da eşinin memleketi

---

⁶Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Özel Arşivler Koleksiyonu Müfide İlhan Özel Arşivi, 15/42.

Mersin’de yaşamaya başlarlar. Doktor Faruk İlhan’ın siyasete girmek istememesi sonucunda Celal Bayar Mersin’e gelerek Müfide İlhan’a partilerine girmesi için teklifte bulunur. Bu teklifi kabul eden İlhan “ 40 yaşında 7 çocuk anası olan bir kadın olarak Cumhuriyet’in kalkınmasına faydalı olacağıma inandığım için siyasete atıldım”⁷ Mersin’de siyaset hayatına atılır ve yaptığı verimli çalışmalar sonucunda Eylül 1950’de Türkiye’nin ilk kadın Belediye Başkanlığı’na seçilir. Belediye Başkanlığı’ndan ayrılmasından sonra Mersin’de Müstakilleri Destekleme Cemiyeti’ni kurarak Mücadele adında bir dergi çıkarır. DP’nin Müfide İlhan’ın kurdurduğu cemiyetten rahatsız olduğu için Doktor Faruk İlhan’ın İzmit Devlet Hastanesi’ne tayin ettirildiği öne sürülür. İzmit’e taşınmak zorunda kalan Müfide İlhan burada Kadınlar Birliği İzmit şubesini kurar. Buradan Ankara’ya taşınarak Kızılay bünyesinde ilk yardım öğretmenliği yapar. Ankara’da birçok dernekte görev aldıktan sonra 1966’da Türk Anneler Derneği tarafından yılın annesi seçilir. 1964’te eşinin ölümü üzerine Almanya’ya yerleşir. Almancasını geliştirerek Türk çocuklarının eğitim ve sorunlarıyla yakından ilgilenir. Türkiye’de siyasette yaşanan gelişmeleri takip etmeye devam eder. 1981’de Türkiye’ye döner İstanbul’da dernek ve kuruluşlarda çalışmalarını sürdürür. 1995’te açılış için geldiği Mersin’de kanser olduğunu öğrenir. İstanbul’a döndüğünde kızları tarafından Bodrum’a yerleştirilir.⁸ 28 Ocak 1996’da 6 çocuk annesi Müfide İlhan 85 yaşında Bodrum’da vefat eder.⁹

Türk Siyasi Hayatında Müfide İlhan

Çok partili dönemle birlikte DP’nin kurulması Türk siyasetine yeni bir soluk kazandırdı. Müfide İlhan, Celal Bayar’ın teklifi üzerine Mersin DP Teşkilatı’na girdi. Bu süreçte Müfide İlhan’ın belediye başkanlığına giden yolunu Mersin DP Teşkilatı’nda yaptığı dört yıllık başarılı çalışmanın sonucu ortaya çıkardı.¹⁰ CHP’liler yedi çocuklu bir kadının siyasette ne işi var diyerek İlhan’ı sert bir şekilde eleştirdiler. İlhan’ın bölgenin diğer siyasetçilerinden farkı kendi bölgesinin dışına çıkarak Çukurova’nın tamamında mitingler vermiş olmasıydı. Özellikle kadınların büyük ilgi göstermesi, mitinglerin canlı ve kalabalık geçmesini sağladı. Müfide İlhan, siyasi hayatında genel anlamda tek partinin ortaya koyduğu politikalara karşı bir duruş sergiledi. İlhan’ın “*Halkevleri iyi çalışsaydı, Arapça ezan okumak*

⁷Kudret Ünal, **Müfide İlhan**, Tarsus 2013, s.27.

⁸ Kudret Ünal, **Müfide İlhan**, Tarsus 2013, s.30-40.

⁹ **Milliyet**, 31 Ocak 1996.

¹⁰ **Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Özel Arşivler Koleksiyonu Müfide İlhan Özel Arşivi**, 15/42.

isteyenin çıkmayacağı, inkılâpları yayma konusunda üzerine düşeni yapamadığı” din propagandasının etkili olduğu bir ortamda Halkevi’nin bunu engelleme gücünün olmadığı eleştirisinde bulundu.¹¹Müfide İlhan, tek parti dönemindeki Çocuk Esirgeme Kurumu’ndaki yolsuzluklara değinerek, teşkilatlarının çocuk davasına daha fazla önem vermesini istedi.¹²

İlhan’ın farklı bir siyasetçi profili ortaya koyarak CHP’nin kongresine katılıp partinin sembolü olan altı ok rozetini takması dikkatleri çekti.¹³Klasik ve alışagelmışin dışında bir siyaset çizgisinde yürüdü.

Müfide İlhan, parti içi eleştirilere karşın birçok defa idari heyete seçildi. 1948’de tartışmalara rağmen Hamdi Ongun, Yakup Çukuroğlu, Şemsi İşbaşaran, Hüseyin Gündüz, M.Ali Saraç ve Yakup İnankur ile birlikte İdari Heyet’e seçildi.¹⁴Başkanlığa Hamdi Ongun, İkinci Başkanlığa Avukat Yakup Çukuroğlu, Muhasipliğe Mehmet Ali Saraçoğlu, Kâtipliğe Müfide İlhan seçildi.¹⁵DP’nin İkinci Büyük Kongresi,20 Haziran 1949’da yurdun çeşitli yerlerinden gelen 1700 delegenin katılımı ile Ankara Devlet Sergi Salonu’nda gerçekleşti.¹⁶İdari Heyet seçimlerini yapan DPİçel İl Teşkilatı, kongreye Yakup Çukuroğlu, Hamdi Ongun, Müfide İlhan, İmat Sevim, Hasan Yılmaz, Hüseyin Fırat, Tahsin Soylu, Fethi Elgün, Ziya Güvenç, Vasfi Öztelli, Kasım Ekenler, Mustafa Bora, Nazif Arısoy, Halit Erdem, Hidayet Sinanoğlu, Hüseyin Ovacık, Mustafa Tol, Salih İnankur ve Aziz Köksal’dan oluşan ekiple katıldı.¹⁷Müfide İlhan’ın bu kongrede, partinin gidişatından memnun olmadığını, ideallerinin yıkıldığı serzenişinde bulunduğu iddia edildi.¹⁸

1950 DP Merkez İlçe Kongresi,23 Ocak 1950’de Akkahve’de yapıldı. Kongre Başkanlığı’na Hüseyin Fırat, Kâtipliklere; Müfide İlhan ve Fethi Elgün seçildi. Kongreye katılan Dr. Tahsin Soylu, hem çalışmaraporunu hem de partinin izlediği politikaları eleştirince, kongrede kısa süreli bir tartışma yaşandı. Müfide İlhan, parti işlerinin çok önemli olduğunu, partide görev alacak kişilerin her durumda görev başına koşmaları gerektiğini, hatta evlerinde cenaze dahi bulunsa kapıyı kilitleyip parti görevlerini yerine getirmeleri konusunda ince düşünmeleri gerektiğini vurguladı. Partide yaşanan tartışmalar üzerine eleştirilere cevap

¹¹Havadis, 24 Şubat 1950.

¹²Kadın Eserleri Kütüphanesi Müfide İlhan Özel Arşivi,15/24; Cumhuriyet,1 Mart 1948.

¹³Türksözü, 21 Ocak 1950.

¹⁴Güle, 2 Mart 1948.

¹⁵Yeni Mersin, 3 Mart 1948.

¹⁶Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s.84.

¹⁷Kadın Eserleri Kütüphanesi Müfide İlhan Özel Arşivi,15/23.

¹⁸BCA, 490.01/439.1821.2-17.

veren Başkan Hamdi Ongun, “*Demokrat Partinin ne istimlâk ettirecek arsaları, ne tahsisatı mesturesi ve ne de bankaları vardır.*” diyerek partinin yaşamasının partililerin yapacağı maddi ve manevi yardımlarla olacağını belirtti. Yapılan ikinci toplantıda, Müfide İlhan, Raci Arman, Mustafa Evcili, Eyüp Doygun, Mahmut Savaş, Fethi Elgün ve Yakup Çukuroğlu İdari Heyet’e seçildiler. İl Kongresi’ne gidecek Deleleklere; Fethi Elgün, Eyüp Doygun, Yakup Çukuroğlu, Ali Toylu, Mustafa Evcili, Mahmut Savaş, Ali Gürsoy, Gıyasettin Ongun, Mehmet Özalp, Raci Arman, Ziya Güvenç, Ömer Ocak, Müfide İlhan, Yahya Diri ve Cevat Türkyılmaz seçildi.¹⁹

Parti içinde yaşanan sıkıntı ve rahatsızlıktan Müfide İlhan daetkilendi. Siyaset anlayışının değişmesi gerektiğini, belli kalıplara sıkıştırılan yaklaşımlar yerine toplumla daha esnek bir kanalla kaynaşılması ve içiçe olunması gerektiğini sürekli vurguladı. Milletvekillerinin bırakın köy köy dolaşmalarını, Mersin’de toplu konuşma bile yapmadıklarını öne sürerek; “*Demokrat Partinin bu zihniyeti devam edecek olursa ona bel bağlayanlar derin bir sükûta hayale uğramış olurlar. Şahsi gayeler peşinde koşanlara maşa olmayacağız*” ifadesinde bulundu. Hamdi Ongun, eleştirilere cevap vererek; kara listenin var olduğunu; fakat bunun gizli tutulması gerektiğini, dinleyiciler arasında CHP’lilerin de olabileceği uyarısında bulundu. Bütçelerinin yetersiz olduğunu, 70 binden daha fazla üyeleri olmasına karşın üyelerin partiye gerekli yardımı yapmadığı yönünde serzenişte bulundu.²⁰ Kongredeki tartışmalar su yüzüne çıkarak ilçe teşkilatlarına da yansıdı. İl Kongresi’nde ortaya çıkan ayrılıklar, milletvekilliği için aday belirleme sürecinde de devam etti. Müfide İlhan’ın aday listesinde olmaması basın tarafından sürpriz olarak değerlendirilerek, krizin aşılammaması durumunda ayrılıkların derinleşeceği yorumuna neden oldu. Tartışmalara karşın Hamdi Ongun, Müfide İlhan, Fahri Merzeci, Ali Emin Oğuz, Mehmet Ali Saraçoğlu, Hüseyin Fırat, Mehmet Ovacık, Fethi Elgün, Sami Çalık İdari Heyet’e seçildi.²¹

1949’da DP, Mersin’de ocak ve bucak teşkilatı çalışmalarına ara seçimlerden ötürü daha fazla önem vermesine karşın seçimlere girmeme kararı aldı. Müfide İlhan, “*Ara seçimlere ne derlerse desinler girmiyoruz. Çünkü biz çıkırtkan değil ne istediğimizi bilen insanlarız, ne melazımcıda değiliz neler cereyan ettiğini anlamak için sandık başında hazır*

---

¹⁹Havadis, 24 Ocak 1950.

²⁰Gülek, 28 Şubat 1950.

²¹Havadis, 15 Mart 1950.

bulunacağız. Tek kalmak istemiyoruz. Biz Halk Partisinin yok değil pak olmasını istiyoruz”²²ifadesinde bulunarak ara seçimlere girmeme nedenlerini açıkladı.

Mut DP Kongresi’nde Müfide İlhan’ın CHP’ye geçeceği iddialarıyla ilgili “*Millet itimadını kaybetmiş bir partiye geçmek bir intihardır. Ben altı çocuğumu kaybetmek niyetinde değilim*”diyerek bu iddiaları yalanladı.²³1950 Genel Seçimleri öncesinde Mersin DP Teşkilatı’nda çalışmalar hız kazandı. Müfide İlhan ile Refik Koraltan’ın yaptığı çalışmalar, 1950 Seçimlerinin kazanılmasında önemli bir etken oluşturdu.²⁴ Seçimlerin kazanılmasına karşın parti içerisindeki tartışmalar ve fikir ayrılıkları devam etti. DPMersin Teşkilatı’nda yaşanan bu sorunlar, özellikle Müfide İlhan’ın Belediye Başkanlığı meselesinde farklı eğilimler sonucunda, Hamdi Ogun ile Fahri Merzeci’nin başını çektiği iki grup hareketine dönüştü.²⁵ DP Mersin Teşkilatı’ndaki ikililik rahatsızlıklara dönüşünce farklı kültürlerin yoğun olduğu Mersin’de farklı gruplaşmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Merkez teşkilatta ortaya çıkan bu ayrılıklar zamanla ilçelere de yansımaya başladı.

Müfide İlhan’ın Belediye Başkanlığı

Genel seçimlerden sonra belediye seçimleri için hazırlıklara başlayan DP, genel seçimlerin kazanılmasının tesadüf olmadığını göstermek adına belediye seçimlerine ayrı bir önem verdi. Genel seçimlerde ortaya koyduğu performansla dikkatleri üzerine çeken Müfide İlhan, belediye seçimlerinde de söylemleriyle dikkat çekti. Seçimler öncesinde Müfide İlhan’ın konuşmacı olarak katıldığı Mersin’de düzenlenen mitingte 3.000 kişi hazır bulundu. Seçimlere iktidarın CHP’den daha istekli hazırlanmasının sebebi, 14 Mayıs Genel Seçim başarısının bir tesadüf olmadığını göstermek istemesiydi.²⁶

3 Eylül 1950’de halkın büyük bir kısmı yaylalarda yer almasına rağmen halk seçimlere büyük ilgi gösterdi. Tarsus’ta oyların % 80’nin alan DP, merkezde ise; 11 mahallede kurulan 55 sandıktan çoğunluğunu kazandı.²⁷Meclis Üyeliklerine; Müfide İlhan 6.300, EdmonBarbur 6.125, Zeki Budur 6.064, Aziz Atınç 6.189, Nazif Arısoy 6.128, Hayri Atahan 6.134, Sabri Poda, İsmail Safa Çiftçi 6.038, Emin Taylan 6.326, Ali Şaman, Şükrü Sürmen 6.102, Fethi

²²Yeni Mersin,18 Ekim 1949.

²³Toros,16 Şubat 1950.

²⁴Kadın Eserleri Kütüphanesi Müfide İlhan Özel Arşivi,15/29.

²⁵Ali Murat Merzeci Özel Arşivi, 17.12.1951 tarihli yazı.

²⁶Kadın Eserleri Kütüphanesi Müfide İlhan Özel Arşivi,15/24.

²⁷Demokrat,4 Eylül 1950.

Elgün 6.104, Münir Serin 6.149 Arap Çalışkan 6.089,Zeki Ayan 6.076,Fahri Merzeci 6.061²⁸
Tahir Menemenci, Ahmet Gürsoy, Şakir Tunç, Mehmet Buğdaycı, Nikola Salim seçildi.²⁹

Seçimin hemen sonrasında Başbakan Adnan Menderes:“*Türk Milleti Halk Partisi’ni 14 Mayıs’ta iktidardan tasfiye etmişti: 3 Eylül’de de muhalefetten tasfiye etti.*”³⁰diyerek DP’nin tam anlamıyla iktidar olduğunu ifade etti. Seçimleri kazanan Mersin DP Teşkilatı, 9 Eylül 1950’de parti binasında İsmail Safa Çiftçi’nin başkanlığında toplandı. Yapılan gizli oylamayla 25 oy alan Müfide İlhanoy birliğiyle Belediye Başkanlığı’na seçildi.³¹Seçim sonuçları açıklanır açıklanmaz Türkiye’nin ilk kadın İl Belediye Başkanı Müfide İlhan, eylül ayında görevine başladı.³²Başkanlık seçiminden sonra Daimi Encümen Üyelikleri’ne; Sabri Poda, Münir Serin, Zeki Ayan seçildi.³³Belediye Başkanlığı’na seçilmesi bütün yurttta ve dünyada büyük yankı uyandırdı. Alman radyosu Mersin’de onunla özel bir röportaj yaptı.³⁴

Seçildikten hemen sonra çalışmalara başlayan İlhan, daha çok kadın kimliğini ön plana çıkartıcı çalışmalara yöneldi. Başkanlığa seçilir seçilmez çalışmalara başlayan Müfide İlhan başarılı olmanın yolunu insanların yaşadığı mekânlar gibi belediyeyi de evleri gibi görerek içselleştirmeleriyle eşdeğer görmekteydi. İlhan “*Şehir, hemşerilerimin müşterek evi olduğuna göre onun işlerini tanzim eden şehir meclisinde kadınlarında yer almasını zaruri görürüm. Şehre ev dediğime göre, şehirciliğin de vatandaşların sağlığını, rahatlığını bir anne titizliği ile düşünmeli, maksat, evin ve aile efradının ihtiyaçları bütçenin müsaadesi nispetinde en iyi en ucuz şekilde temin edilmelidir.*”³⁵diyerek hizmet anlayışındaki farklılığını ortaya koymaktaydı. Müfide İlhan, partisine oy verenlere teşekkür ederek sonuçtan memnun olduğunu şu sözlerle dile getirdi: “*İçellileri tebrik ederim en büyük ikinci demokrasiyi de onlar yaptılar. Türk tarihinin unutulmayacak bir hakikatidir*”³⁶

Belediye başkanlığı döneminde çok yönlü çalışmalara imza atan Müfide İlhan, satır aralarında CHP’yi eleştirirken CHP’den ise övgüler almaktaydı. Sabahattin Kösel, DP’li Belediye Başkanı Müfide İlhan’ı överek kendi belediyecilik anlayışlarını eleştirdi. Sabahattin

²⁸Demokrat,6 Eylül 1950.

²⁹Şinasi Develi Özel Arşivi, Belediye Seçimlerinde Seçilenlerin Listesi.

³⁰Zafer,4 Eylül 1950.

³¹BCA,30.11.1.0/218.37.9;Millet,11 Eylül 1950;Cumhuriyet,8 Eylül 1950.

³²Cumhuriyet,11 Eylül 1950;Hüsrev Eldem, “Yeni Belediye Başkanı,” Toros, 9 Eylül 1950. Müfide İlhan’dan önce 1930’da Sadiye Hanım Artvin’in Kılıçkaya beldesinde ilk kadın belde başkanı seçilmişti.

³³Yeni Mersin,2 Ekim 1951.

³⁴Kadın Eserleri Kütüphanesi Müfide İlhan Özel Arşivi,15/23.

³⁵Kadın Gazetesi, 25 Eylül 1950.

³⁶Tarsus, 14 Ekim 1950.

Kösel, Başkan Nevzat Arıĝ'ı kastederek CHP'de diktatörlerin olduğunu “*Bize iktidarı kaybettiren bu diktatörlüktü. CHP içindeki diktatörlüğü yıkacağız*” açıklamasında bulundu.³⁷Müfide İlhan, CHP'den övgüler almasına karşın göreve gelir gelmez kendinden önce Belediye Başkanlığı yapmış olan Fuat Mörel döneminde yolsuzluk yapıldığını söyleyerek, olayları araştırmak için bir komisyon kurdu.³⁸CHP döneminde, belediye ile ilgili bir çalışma yapılmadığını söyleyerek şehrin dar yollarını genişletme ve asfaltlama sorunlarıyla ilgilendi.³⁹Kendisinden önceki belediyenin bütün borçlarını ödeyerek belediye sınırları içerisinde 127 bin lira gelir topladı. Şehircilik Uzmanı Celaleddin Uzer'e yeni bir imar planı hazırlatmasına karşınşehir planı konusunda DP ile anlaşmazlık yaşadı. İlhan'ın kafasında var olan kıyı kesiminde en fazla iki katlı evlere izin verilmesi ve büyük katlı binaların dağın eteklerinde kurulmasıydı. İlhan'ın bu düşüncelere karşın projelerinin hayata geçirilmemesinin sebeplerinden biriRefik Koraltan'ın Mersin'de güçlü bir karşılığının olmasıydı. Bütün bunlara karşın İlhan, şehrin elektrik ve su sorununu çözerek⁴⁰Vali Şakir Canalp ile birlikte sağlık alanında önemli hizmetlerde bulundu.⁴¹Belediye işlerini kolaylaştırmak için İngiltere ve Almanya'dan yangın arozöz makinası getirtirdi.⁴²Mersin'in en büyük eksikliği olarak gördüğü mezbahane sorununu çözdü. Mersin sporunun gelişimi noktasında önemli çalışmalara imza atarak Mersinli Ahmet'in tanıtımına katkı sundu. Şehrin ticaret hacmini geliştirmek için Mersin Limanı'nın açılmasını gerekli gördü. Genelevlerinin ıslah edilmesi noktasında ısrarlı olan İlhan, bu kurumların kapatılmasının randevu evlerinin artmasına sebebiyet vereceğiendişesiyle kapatılmasınınasıcak bakmadı.⁴³ İlhan görüldüğü gibi kentin sosyal, ekonomik ve imar işleriyle yakından ilgilendirerek yeni projeler üretti.

Belediye ile ilgili yenilikleri yerinde görmek ve uluslararası alandaki gelişmeleri yakından takip etmek için çok yönlü bir çalışma yürüttü. Müfide İlhan, Londra'da toplanacak olan Belediyeler Kongresi'ne katılmak ve İngiltere'deki küçük şehirlerdeki belediye ile anlayışını Mersin'e tatbik etmek üzere 1 Kasım 1950'de Londra'ya gitti. Bu seyahati

³⁷Tarsus, 16 Haziran 1951; Gülek, 16 Haziran 1951.

³⁸Toros, 5 Ekim 1950.

³⁹Cevdet Baykal, “*Allahın Sevdiği Şehir*”, Zafer, 8 Aralık 1950.

⁴⁰Demokrat, 29 Eylül 1951.

⁴¹Kadın Eserleri Kütüphanesi Müfide İlhan Özel Arşivi, 16/45.

⁴²Ali Murat Merzeci Özel Arşivi, 9 Nisan 1951 tarihli yazı.

⁴³Cumhuriyet, 11 Eylül 1950.

belediyeçilik anlayışının kurumsallaşması açısından hayati bir durum olarak gördü. Kraliçe Elizabeth ile görüşerek BBC’de Türkiye’ye hitaben bir konuşma yaptı.⁴⁴

Müfide İlhan iktidar partisinde yer almasına karşın hükûmet yanlısı 14 Mayıs gazetesi, İngiltere’nin şehircilik anlayışı ile Mersin’in şehircilik anlayışının çok farklı olduğunu; bu seyahatten, Mersin’in hiçbir kazanç sağlayamayacağı yönünde bir fikir beyan etti.⁴⁵ İlhan, İngiltere seyahatinde görev süresini aştığı için Belediye Meclisi’nde tartışmalara konu oldu. Belediye Meclisi, bu tartışmaların sonucunda İlhan’ın İngiltere’de izinsiz bulunduğu süre içerisinde aldığı maaşı geri vermesine karar verdi.⁴⁶ Belediye Meclis’in aldığı karara rağmen başkanın maaşı iade etmemesi tartışmalara neden oldu.⁴⁷ Belediye Meclisi’nin hazırladığı raporda; Müfide İlhan, kendisine verilen bütçeyi iyi kullanmadığı, imar işlerinde çok zayıf kaldığı, arozöz makinasını yurt dışından yüksek fiyata getirttiği, Temizlik İşleri Memurluğu’nu encümen kararı olmadan Kolluk Müdürlüğü’ne bağlayarak birçok işçiyi işten çıkarttığı bilgileri yer aldı.⁴⁸ Bu raporla, Belediye Meclisi ile İlhan arasındaki izinsiz dönemde ödenen maaşın iadesi konusu farklı bir mecraya taşınmış oldu.

Bu tartışmalar sürerken Müfide İlhan, 6 Ekim 1951’de Belediye Meclisi toplantısında bir yıllık faaliyet raporunu okudu. Meclis Üyeleri raporu ağır bir şekilde eleştirerek İlhan’a güvenoyu vermediler.⁴⁹ Yeni Mersin gazetesi, olaya farklı bir açıdan yaklaşarak Müfide İlhan’ın eleştirilmesini, belediye kadrosunda tüm ısrarlara rağmen oynama yapmamasına ve bu yüzden DP’lilerin bu konuya tepki göstermesine yordu.⁵⁰ Mersin Belediye Meclisi, 12 Aralık 1951’de toplanarak Müfide İlhan’ın İskat (görevden düşürülme) kararını onaylayarak 17 Aralık’ta yeni başkanı seçmeyi kararlaştırdı.⁵¹ DP Genel Merkezi, olaya tepki göstererek İçişleri Bakanlığı’na müracaatta bulunmasına rağmen herhangi bir sonuç alamadı.⁵² Bu girişim merkez ile taşra yönetimi arasında bir sorun olduğunun açık göstergesiydi.

17 Aralık’ta toplanan Belediye Meclisi, oy birliği ile Fahri Merzeci’yi Belediye Başkanlığı’na seçti.⁵³ Müfide İlhan, hakkında verilen kararlarla ilgili olayın çekememezlikten

⁴⁴ Kadın Eserleri Kütüphanesi Müfide İlhan Özel Arşivi, 15/24; Akşam, 11 Kasım 1950.

⁴⁵ 14 Mayıs, 29 Kasım 1950.

⁴⁶ Akşam, 14 Aralık 1950; Havadis, 2 Şubat 1951.

⁴⁷ Ali Murat Merzeci Özel Arşivi, 30.09.1951 tarihli yazı.

⁴⁸ Ali Murat Merzeci Özel Arşivi, 30.09.1951 tarihli yazı.

⁴⁹ Yeni Mersin, 6 Ekim 1951.

⁵⁰ İbrahim Kancaal, “Müfide İlhan ve Başarısı”, Yeni Mersin, 21 Aralık 1950.

⁵¹ Yeni Mersin, 13 Aralık 1951.

⁵² Cumhuriyet, 12 Aralık 1951.

⁵³ BCA, 030.11.1.0/229.3.10; Cumhuriyet, 17 Aralık 1951.

kaynaklandığını kötülöklere meydan vermemek için üyelik vazifesini sürdüreceğini açıkladı.⁵⁴Böyle bir karar almasına karşın kısa bir süre sonra DP'nin "yeter söz milletindir" anlayışından uzaklaştığını iddia ederek partiden ayrıldı. Müfide İlhan, istifası üzerine Başbakan Adnan Menderes'in kendisine "Gelin istifadan vazgeçin sizde bizde kaybedeceğiz. CHP kazanacaktır." dediğini iddia etmekteydi.⁵⁵Siyasetten kopmayarak Müstakilleri Destekleme Cemiyeti'ni kurdu. Mersin ve çevre köyleri gezerek iktidarın yanlış politikalarını eleştirmeye başladı.

Sonuç

Osmanlı ve ardılı Cumhuriyet döneminde kadının toplumda ve siyasetteki rolünün sürekli tartışılması, kadının belli bir konuma gelmesini ve sürecin daha hızlı olgunlaşmasını sağladı.II. Meşrutiyetle birlikte örgütlü kadın birlikleri ve dernekleri vasıtasıyla kadın, kamusal alanda kendini daha sık göstermeye başladı. Bu süreçte İttihat ve Terakki,zihninde tasavvur ettiği milli aile projesi için kadının konumunu önemseyerek bu değişimi değerli gördü. Bütün bu değişim paradigması "İslam Kadını" yerine "Milli Türk Kadını" imajına dönüşüm serüvenini güçlendirdi. Bu yeni kadın profili aynı zamanda gelenekselliği ve sekülerliliği paradoksal bir durum oluşturmadan kendi içinde birlikte taşıdığı iddiasındaydı. Rejimin arzu ettiği kadın, doğurganlığının yanında yeni hayatı içselleştiren ve yeni rejimin biçtiği modern-seküler forma uygun bir rolü benimsemeye çalıştı. Osmanlı'dan itibaren oluşan birikimle Cumhuriyet dönemi kadroları kadına daha farklı bir anlam yükleme çabası içine girdiler. Kadının bütün bu tarihsel gelişim sürecine karşın statüsünün belirleyici erkinin erkeğin merkezinde olması dönüşümün kontrollü ve sınırlı olmasını beraberinde getirdi. Erkek güdümündeki kontrollü rol tanımlaması belli dönemlerde sınırların dışına çıkarak kendi içinde bir yapıya büründü.

Bu rolü en iyi temsil eden kadın örneklerinden biri de Müfide İlhan'dır. Annelikrolünün yanında Cumhuriyet'in arzu ettiği kadın idealini pratiğe dökmek isteyen önemli bir temsilci sorumluluğunu taşıdı.Bu yönüyle Müfide İlhan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadının toplumsal ve siyasal hayatta gelişiminin son evresini temsil etti. Müfide İlhan,erkek egemen zihniyetinin devam ettiği bir süreçte kadından beklenen sembolik anlamda belediye başkanlığı görevinin dışına çıktı. Kendisine biçilen rolün dışında tasavvurlarıyla kendi sınırlıklarını ve pratiklerini belirledi. Kısa zamanda içinde

---

⁵⁴Cumhuriyet, 21 Aralık 1951.

⁵⁵Köylü Sesi, 23 Mart 1954.

belediyeçilikte dış ülkelerin çalışmalarını model olarak yeni vizyon yüklemesine gitmesi, onun başarısını beraberinde getirdi. Eleştirisel kimliği ve hizmet faktörünü bağlı bulunduğu siyasi harekete bağlı kalmadan bağımsız bir tavırla ortaya koyması partisiyle ilişkilerinin bozulmasına yol açarak görevinden alınmasına kadar gitti. Kısa zaman diliminde özellikle kadının annelik rolünün yanında Türk siyasetine hizmet noktasında çok şey kazandırabileceği düşüncesini zihinlere işleme onu bu sürecin dışında farklı bir yere taşıdı. “Kadın sembolik temsilin aracıdır” bakışının kırılmasına yol açarak yeni bir dönemin kapılarını araladı.

KAYNAKÇA

Arşivler

Ali Murat Merzeci Özel Arşivi, 17.12.1951 tarihli yazı.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Özel Arşivler Koleksiyonu Müfide İlhan Özel Arşivi

Şinasi Develi Özel Arşivi, Belediye Seçimlerinde Seçilenlerin Listesi.

Gazeteler

14 Mayıs

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat

Gülek

Havadis

Köylü Sesi

Millet

Milliyet

Tarsus

Toros

Türksözü

Yeni Mersin

Zafer

Kitap ve Makaleler

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.

BAYKAL, Cevdet, “*Allahın Sevdiği Şehir*”, **Zafer**, 8 Aralık 1950.

ÇAKIR, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1994.

ELDEM, Hüsrev, “*Yeni Belediye Başkanı*”, **Toros**, 9 Eylül 1950.

KANCAAL, İbrahim, “*Müfide İlhan ve Başarısı*”, **Yeni Mersin**, 21 Aralık 1950.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908–1960)**, Ankara 1998.

KURNAZ, Şefika, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839- 1923)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.

SANCAR, Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti–Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

ÜNAL, Kudret, “*Müfide İlhan*”, **Tarsus**, 2013.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, **Kadınsız İnkılap**, Metis Yayınları, İstanbul 2016.

MAHMUT SOYDAN'DA “MİLLİ HÂKİMİYET” OLGUSU

Mehmet PINAR*

Rıdvan KIZILKAYA¹

ÖZ

Soydan, Cumhuriyet'in gerçekleşmesinde ve kurumsallaşmasında düşünce örüntüsünün şekillenmesinde müdürü, başyazarlığı ve sahibi olduğu gazetelerde yazmış olduğu yazılarla Hâkimiyeti Milliye anlayışını ve Türk devrimini önemli ölçüde işlemektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin halkın hâkimiyeti esasına dayandığı fikrini ısrarla savunmaktaydı. Önceki yönetime atıfta bulunarak yani Osmanlı İmparatorluğu'nun genel olarak Padişah'ın denetimi altında olduğunu ve bu bağlamda halk egemenliğinin göz ardı edildiği düşüncesindeydi. Soydan'a göre, bu şekilde olması devlet ile halk arasında bir uçurumun doğmasına neden olmaktadır. Soydan, halk egemenliğini dile getirirken dönemin koşullarının göz ardı edilmemesini ve konjonktürel yapının önemini söz konusu yapmaktaydı. Halk ile devlet arasında ilişkilerin kopuk olmaması ve bu bağlamda yöneticilerin halkın problemlerine karşı kayıtsız kalmaması gerektiğini ifade etmekteydi. Türk İnkılâbının dayanak noktasının halk olduğunu ve bu bağlamda yapılan inkılâpların önemli ölçüde karşılık bulduğu tezini ısrarla vurgulamıştı.

Bu çalışmada Soydan, Milli Kurtuluş hareketinin gerçekleşmesinde ve önemli ölçüde başarının sağlanmasında etkili olan “Milli Hâkimiyet” olgusu, Soydan'ın bakış açısıyla anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mahmut Soydan, Milli Hâkimiyet, Devlet, Halk

İN THE MAHMUT SOYDAN “NATIONAL DOMINATION” PHENOMENON

ABSTRACT

Soydan, in the realization of the Republic in the realization and institutionalization of the thought pattern of the director, the author of the newspaper and the articles he wrote in his

*Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi., Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, mehmetpinar@yyu.edu.tr.

¹ Erzurum Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, rkizilkaya34@gmail.com.

domination of the National Revolution and Turkish understanding of the process was significant. The Republic of Turkey was defending the idea that the sovereignty of the people based on the principles insisted. He was of the opinion that the Ottoman Empire was under the control of the Sultan in general and that the rule of the people in this context was ignored. According to Soydan, this kind of situation caused the emergence of a gulf between the state and the people.

Soydan, people's sovereignty of the terms of the period while voicing the state and the importance of the conjectural structure was concerned. The relations between the public and the state should not be broken and in this context, the administrators should not be indifferent to the problems of the people stated that. He insisted on the thesis that the foundation of the Turkish Revolution was the people and that the revolutions in this context had found a significant response.

In this study, Soydan, National Sovereignty important, which is effective in realizing the National Liberation movement and achieving significant success, will be explained from Soydan's point of view.

Keywords: Mahmut Soydan, National domination, State, Public

GİRİŞ

Egemenliğin kaynağı yani iktidarın meşruiyet temeli, Tanrı ve kutsal kaynaklarda görülür. Bir bakıma egemenliğin kaynağının Tanrı-Kral düşüncesinden hareketle bir evrim geçirdiği vurgulanabilir. Mısır Firavunlarının ya da Sümerlerde Tanrı-Kral anlayışı buna örnek olarak verilebilir.

Ortaçağ sonları ve Yeniçağ başlarında teolojik görüşlerin doğduğu ve mutlak hükümdarların hükümet yapabilme gücünü Tanrı'dan alarak Tanrı adına iktidarı kullandıkları yönünde vurgulanan fikir, Tanrı-Kral düşüncesini yansıtır. Egemenliğin kaynağının Tanrı'da bulunduğu görüşünün Türklerin Tarihinde de benimsediği açıktır. Eskiye baktığımızda, Tanrı egemenliği bir aileye yönelttiği, erkek evladın topluluğu yönettiği ve devletin ailenin ortak malı olduğu bilinmektedir. Hükümdarın bu bağlamda sınırsız yetkiye sahip olması kaçınılmaz olmaktadır.²

---

² Emin Memiş, **Türkiye'de Anayasa Gelişmeleri Eğrisi(1808-2009), Anayasa Hukuku Notları**, Ankara 2009, Filiz Kitapevi, s. 71.

Egemenlik kavramı ya da egemenlik terimi, insanlık tarihinin ilk zamanlarından başlayarak, çağdaş anlamını kazanıncaya kadar kendisinden başka ve üst bir güç tanımayan, mutlak, sınırsız ve üstün bir irade, emretme gücü olarak tarif edilmektedir. Buradan hareketle asıl sahibinin Tanrı olduğu, yeryüzünde onun adına hükümdar tarafından kullanıldığı kabul edilmekteydi. Bu bağlamda Hükümdarın kimseden emir almadan, kimseye hesap vermeyerek, herkese emir verebileceği benimsenmişti. Diğer bir açıdan egemenlik, hükümdarın kişiliğinde somutlaşan tanrısal, sınırsız, mutlak, kutsal ancak hukuk dışı bir kavram olarak izlenmekteydi. Bu yaklaşım tarzı mutlak monarşilerin kuramsal temelini alt yapısını oluşturmaktaydı. Hükümdar taç giyme kutlaması ya da taç giyme merasimi, imparatorun kutsal kişiliği ve iktidarını Tanrı'dan aldığı inancını simgelemektedir.³

Milli Hâkimiyet ya da daha dar anlamıyla “Ulusal egemenlik” millet eliyle devlete verilen iktidara Milli hâkimiyet denilebilir. Bunun anlamı egemenliğin tüm millete ait olmasıdır. Buradan hareketle şu sonuca varılabilir: “Millet kapsadığı bireylerin üstünde, ayrı bağımsız bir oluşumdur.” İktidarı kullananlar, iktidar sahibi olmayıp millet adına davranırlar. Milli hâkimiyet Fransız İhtilali'yle bir pozitif hukuk müessesesi olur. Millet bir organ olarak egemenliği bizzat kullanmayacağına göre, egemenliği millet adına kullanabilecek bir kurum gerekecektir. İşte bu kurum parlamentodur. Millet temsilcilerini seçerek, meclis oluşacak ve bu meclis “milli hâkimiyeti” onun adına kullanacak. Milli hâkimiyet kuramına göre, millet manevi bir varlık olup egemenliğini ancak temsilcileri eliyle kullanır. Temsilciler seçmeden emir-talimat alamaz. Milletten aldıkları iktidar yetkisini, milletin hukuk fikri içerisinde serbestçe uygular.⁴

Siyasi Devlet unsuru olan egemenlik (bağımsızlık), devlet olabilmenin yoğunluklu bir elementidir. Egemenlik, bir ülkede en üstün emretme yetkisi ve devlet gücü olarak tanımlanır. Böyle bir güç ve kudret devleti simgelemezse, diğer kurumlardan farkı gösteremeyiz. Devletin temel bir özelliği olan egemenlik kavramı devletle birlikte doğmuştur. Egemenliğin asıl sahibi ve kullananı olan devlet, klasik anlamda üstün ve sınırsız bir otoriteye sahiptir.⁵

Milli kurtuluş hareketi, ne Padişah, ne de padişahçı bir kadro tarafından yönetilmiştir. Milletçe bir kalkınma hareketidir. Mustafa Kemal “Halk hareketi” der. Bu

³ Emin Meniş, **a. g. e.**, s. 71-72.

⁴ Emin Memiş, **a. g. e.**, s. 73.

⁵ Mehmet Turhan, **Anayasal Devlet**, Naturel Yayıncılık, Ankara 2003, s. 33.

hareketin karakteri, şu halde, bir padişahlığın saltanata dönüş ve yeni bir saltanat kurmak amacını da güdemezdi. Yeni Türkiye bu demektir. Tarihe gömülen İmparatorlukla, eski düzenle, eski Türkiye ile, Batı kamuoyunda yaşatılmak istenen imajla ilgisi kalamazdı. Bu bağlamda Osmanlı'dan kalan eski kurumlar işlevini yitirmiş oluyordu. Saltanatın kaldırılması da bu milli devrimin gerçekleşmesinde önemli bir aşamayıydı.⁶

Mustafa Kemal'e göre, saltanatın kaldırılması egemenliğin millete mal olması demektir. Osmanlı İmparatorluğu'nun her iki özelliği bakımından da bu böyle olmuştur. Millet Taç giymiştir, Halifelik de milletin temsilcisi olan TBMM'ye verilmiştir. Bu nakil operasyonu da milli bir ihtilal hareketiyle yapılmıştır. Böylece hem hâkimiyet, hem de siyasi iktidar halka ve millete mal edilmiş oluyordu. Hâkimiyetin millileştirilmesi bu. Ve demokrasi adına atılan önemli bir adımdır. O kadar ki, bağımsızlığın kayıtsız şartsız millete mal edilmesiyle yetinilmemiş, onun kayıtlı ve şartlı bir şekilde kısmen ve geçici olarak kullanılması da milletin temsilcilerine emanet edilmiştir. Bu da asıl anlamıyla temsili demokrasi sisteminin benimsenmesi demektir. Bu bağlamda yeni yapılan Teşkilat-ı Esasiye Kânunlarıyla da kişi hak ve hürriyetleri ön plana alınmıştır.⁷

Mustafa Kemal, Milli Hâkimiyete ayrı bir önem vermiştir. Ona göre, hâkimiyetin milli olması gerektiğiydi. Bu paralelde hâkimiyeti tarif ederken bile milleti merkeze almıştı. Şöyle ki: *"hâkimiyet, milletin müşterek şahsiyetine raci umumî mâşeri iradedir."* Hâkimiyetin milli oluş sebebini ise şu şekilde ifade etmektedir: *"Kuvvetin asıl kaynağı millettir. Bu nedenden dolayı asıl sahibi millettir."*⁸ Buradan hareketle Milletin merkeze alındığı bir egemenlik modelinin söz konusu olduğuydu. Bu modelin gerçekleşmesi ise tam anlamıyla millete mal olması gereken bir egemenlik anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Bu çalışmada Mahmut Soydan'ın bakış açısıyla ekonomi, inkılaplar, siyasi ve sosyal konularda "Milli Hâkimiyet" olgusunun değerlendirilmesi ele alınacaktır.

⁶ Server Tanilli, **Anayasalar ve Siyasi Belgeler**, Cem Yayınları, İstanbul 1976, s. 43.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Arba Yayınları, İstanbul, 1994, s. 93-94.

⁸ Gülmisal Emiroğlu, "Atatürk'ün "Milli Hâkimiyet" Anlayışının Temel Vasıfları", **Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 5, Sayı: 1, Kırşehir, 2004, s. 114.

Mahmut Soydan'da “Milli Hâkimiyet” Olgusu

Mahmut Soydan'ın⁹ Milli hâkimiyet olgusuna yaklaşım tarzı genel olarak Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte tam bağımsız bir Türkiye'nin sağlanması yönünde olmuştur. Bunun sağlanması adına da özellikle ekonomi, eğitim, sosyal ve siyasal alanlarda önemli adımların gerçekleştirilmesine bağlamaktaydı. Bu bağlamda Ona göre, bu alanlarda millet egemenliğinin hâkim olması önemli bir aşamayıydı.

Soydan, milli hâkimiyetin gerçekleşmesinde ekonomiyi ayrı bir konumda görmekteydi. Ona göre, bağımsızlığın tam anlamıyla sağlanmasında ekonomide bağımlı olmamaktı. Yani burada anlatılmak istenen ekonomide dışa bağımlı değil de, milli olana yönelmekti. Her devrin bir özelliğinin olduğunu ifade eden Soydan, içinde yaşanılan dönemin ana etkeninin ekonomi olduğuydu. Her milletin gücü, milli serveti, ekonomik refahına bağlı olarak uygun bir şekilde artardı. Bu durumun bütün herkesçe bilinmesinin “Milli yükseliş” ve ilerleme adına oldukça hayati bir öneme sahip olduğundan dolayı bunun üzerinde durmanın faydalı olacağına yönelik olan inancı tamdı. Bu bağlamda Soydan'ın üzerinde durduğu bir diğer önemli konuda “Milli İktisat” politikasının uygulanmasıydı.¹⁰

Soydan, “Milli İktisat” ya da “Milli Ekonomi” kavramları üzerinde dururken, bu politikanın devletin bütün mali alanlarına yayılmasını ısrarla vurgulamaktaydı. Çünkü “Milli İktisat” kavramı; milli servetin devamlı olarak artırılması ve yükselişini sürekli ifade etmekteydi. Türk tarihinde milli bir devrin yaşanmadığına dikkat çekerek, Türk milleti, cumhuriyetin kuruluşuna kadar tam anlamıyla milli bir devir yaşamadığı düşüncesindeydi. Ona göre, sadece ekonomide değil aynı zamanda diğer alanlarda da milli bir devrin yaşanmadığıydı. Milli dil, milli edebiyat ya da milli sanayinin yaygın olduğu bir devrin yaşanmadığı düşüncesi buna örnek olarak gösterilebilir.¹¹ Milli yapının her alanda hakim olmasını oldukça önemli görmekteydi. Bu bağlamda rejimi destekleyici nitelikte yazılar kaleme almaktaydı.

⁹ Mahmut Soydan, 1883 yılında Siirt'te dünyaya geldi. 1905 yılında Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra devletin çeşitli kademelerinde görevlerde bulundu. Balkan Savaşları'nda ve I.Dünya Savaşı'nda bulundu. Anadolu hareketinin başlamasıyla birlikte 1920 yılında Anadolu'ya gelip burada aktif bir şekilde görev aldı. 1923 yılında yapılan genel seçimlerde CHF'den Siirt'ten Milletvekili olarak seçilmiş ve 5 dönem boyunca meclis çatısı altında Siirt milletvekili olarak çeşitli görevlerde bulundu. Hâkimiyet-i Milliye ve Milliyet gazetelerinin müdürlüğünü ve başyazarlığını yaptı. 1924 yılında kurulan İş Bankası'nın müdürlüğüne atandı. Bu görevi ölümüne kadar sürdürdü. 1936 yılında kalp rahatsızlığından dolayı vefat etti. Detaylı bilgi için Rıdvan Kızılkaya “**Türk Siyasi Hayatında Mahmut Soydan**” Yüksek Lisans Tezine bakabilirsiniz.

¹⁰ Siirt Mebusu Mahmud, “İktisadda Milliyetperverlik” **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1924. s. 1.

¹¹ Siirt Mebusu Mahmud, “İktisadda Milliyetperverlik” **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1924. s. 1.

Soydan, ekonomide milli politikaların sağlanmasında ve bağımsızlığın gerçekleşmesinde egemen olan siyasi yapının bizzat etkin olmasını ısrarla savunmaktaydı. Çünkü bu durumun devam ettirilmesinde hâkim olan siyasi yapının iktisadi yapıyı kazanmak ve ülkede milli bir ekonomi devrini açmak zorunda olduğu görüşündeydi. Bu bağlamda “Milli kurtuluş” ve “Milli sanayi” hareketlerinin birbirinin sebebi ve sonucu olduğunu belirterek “Milli ekonomi politikasını” milli kurtuluş hareketinin zorunlu bir yansıması olarak görmekteydi.¹²

Ekonomide bağımsızlığın sağlanması yolunda ve milli bir ekonomi dönemine geçilmesini şöyle ifade etmekteydi: *“İktisadi geleceğimizi korumak için her türlü fedakârlığa katlandık, asırlardan beri boynumuzda takılı olan kapitülasyon zincirini kırdık, attık buna karşın her girişimimize engel olan bu durumu ortadan kaldırmak bizim için çokta kolay olmadı. Millet, bu alanda yapılacak olan yeni kuruluşlardan faydalı hareketler görmek istiyor.”* Ekonomik özgürlüğü önemli ölçüde kısıtlayan kapitülasyonlardan kurtulmanın önemine değinen Soydan, ekonomik bağımsızlığın kazanılmasında önemli bir adım olarak görmekteydi.

Soydan, milli ekonomi politikasının gerçekleşmesinde devlete önemli görevler düştüğünü ve bu konuda devletin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmek zorunda olduğunu ısrarla vurgulama gereği hissetmişti. Hükümet’in, yalnız bütçeye kaynak sağlayacak parayı bulmakla yükümlü olmadığını, aynı zamanda milli serveti faaliyete geçirmek, işlenmemiş topraklarda defnedilmiş hazineleri çıkarmanın devletin en büyük görevleri arasında görmekteydi. Bu bağlamda ekonomide milli bir devrin yaşanması için yerli ve milli malların tercih edilmesi gerektiğini ve bu minvalde milli olan küçük sermayelerin toplanması için devletin bir yol gösterici olarak ve katılımıyla sahip çıkmasının önemine değinmekle beraber sıklıkla gündeme getirme gereği hissetmişti. Ülkede asırlarca devam etmiş olan bazı sanayi ürünleri, halı, kilim, ipekli kumaş vb. hali hazırda terkedilmiş olan bu ürünlerin tekrar canlandırılmasının yerli ve milli malın önemli ölçüde değer kazanması bu düşüncenin ürünüydü.¹³

Soydan, milli iradenin ve milli hâkimiyetin en önemli konularından biri olarak gördüğü bütçeyi, milli ekonominin gerçekleşmesinde ve ekonomik dengenin oluşması bakımından oldukça önemli ve ayrı bir konumda değerlendirmekteydi.

¹²Siirt Mebusu Mahmud, “İktisadda Milliyetperverlik” **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1924. s. 1.

¹³Siirt Mebusu Mahmud, “İktisadda Milliyetperverlik” **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1924. s. 1.

Milli ekonomi politikasının etkin olduğu bu dönemde ya da öze dönüş politikası olarak da adlandırılan bir seferberlik veya topyekûn mücadele olarak da yerli malın kullanılmasının özendirilmeye çalışılması gözden kaçmayan önemli bir detaydı. Bu paralelde “Milli tasarruf politikası” önemli bir aşama olarak kaydedilebilir. Bu politikanın amacı tamamıyla milli olan her şeye halkı yönlendirmektir. Bu konuda halka da önemli görevlerin düştüğü düşüncesindeydi.¹⁴

Soydan, milli ekonomiyi canlandırma noktasında devamlı olarak halkı yerli ve milli malı kullanmaya ve bu noktada tasarruf almaya yönelik teşvik edici yazılar kaleme almaktaydı. Milli tasarruf politikasının amacı, yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullandırmaktı. Bu anlamda bu politikanın başarılı olabilmesini şu şartlara bağlamaktaydı; bütün milletin aynı amaç etrafında toplanmasında görmekteydi.¹⁵

Milli ekonomi politikasının giderek yaygınlaştığı bu dönemde oldukça önemli olan milli bir bankanın kurulmasıydı. İşte bu yerli ve milli olan banka İş Bankası’ydı. İş Bankası 1924 yılında kuruldu.¹⁶ Soydan, ülke ekonomisinin yükselmesinde büyük bir öneme sahip olan mali ve milli bir kurum olan İş Bankası’nı ayrı bir konumda görmekteydi. Çünkü oldukça önemli işler başaracağına yönelik olan inancı tamdı.¹⁷ Milli bankaların bunalımlı dönemlerde büyük hizmetler verdiğini ve bu minvalde milli duyguların tercümanı oldukları düşüncesindeydi.

Soydan, içinde yaşanılan dönemin hayat koşulları ve ekonomik şartları içerisinde özellikle milli hâkimiyet olgusunun pekişmesinde “Devletçiliğin” en doğal bir savunma aracı olduğu kanısındaydı. Ancak bu yolla milli varlıklar devletçilikle savunabilirdi. Devletçiliğe bu şekilde yaklaşmakla birlikte aynı zamanda her alanda devletçilikten bahsetmenin yersiz bir düşünce olduğu görüşündeydi. Ona göre, devlet her şeye yetişmeyebilir ya da yetmeyebilir. Bu bağlamda özel sermayecilerin olması gerektiğini savunmaktaydı. Ancak özel sermayecilerin milli mefkûre dışına çıkmamasını ve devlet tarafından denetime tabi tutulmasını ifade etmekteydi. Devletçiliğin gerçekleşmesi noktasında ve milli bir devrin yaşanmasında şu iki şarta bağlamaktaydı: bunlar; devlet bütçesi ve milli tasarruflardı.¹⁸

¹⁴Siirt Mebusu Mahmud, “Sözden İşe” **Milliyet**, 22 Aralık 1929, s. 1.

¹⁵Siirt Mebusu Mahmud, “Sözden İşe” **Milliyet**, 22 Aralık 1929, s. 1.

¹⁶T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararı 820, 20.10.1924.

¹⁷Siirt Mebusu Mahmud, “Türkiye İş Bankası” **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1926, s. 1.

¹⁸Siirt Mebusu Mahmud, “Nasıl Devletçiyiz?” **Milliyet**, 1 Kasım 1933, s. 1.

Ekonomide milli hâkimiyetle ilgili olarak düşüncesi bu şekilde olan Soydan, asıl anlatmak istediği şey, devletin aslında bütün alanlarda “Milli hâkimiyet” mefkûresiyle hareket etmesi gerektiği görüşündeydi.

Ekonomi’de “Milli Hâkimiyet” olgusunu bu şekilde değerlendiren Soydan, bütün bunların gerçekleşmesinde elbette çağdaşlaşma hareketinin olmasını savunmaktaydı. Bu bağlamda Soydan’a göre, Türkiye Cumhuriyeti’nin çağdaşlaşması inkılapların yapılmasına bağlıydı. Ancak yapılacak olan inkılapların geleneklerinden koparılmadan ve halka özümsetilerek yapılması oldukça önemliydi. Bu bağlamda yeni oluşum hareketinin üçüncü aşamasını inkılaplar ve devrimler oluşturur. Türkiye’nin çağdaşlaşması ve yapılan bu devrimler toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklanmıştı. Cumhuriyetin kurulmasından sonra kurumsallaşmanın başlamasıyla birlikte her alanda inkılapların yapılmaya başladığını ve yapılan bu inkılapların çağdaşlaşmayı baz aldığını ayrıca geleneksel yapıdan ödün verilmeden yapılmasını önemli gördüğü konular arasındaydı. Soydan, bundan sonraki aşamalarda önemli olan noktanın, inkılap ruhunun herkese iyi bir şekilde nüfuz ettirilmesinin olumlu sonuçlar doğuracağına yönelik olan inancını paylaşmaktaydı. Düşüncesini kuvvetlendirmek adına şöyle ifade etmekteydi:

*“Her vatandaşın harekâtına yalnız kanun, yalnız inkılâb ruhu, yalnız memleket endişeleri hâkim olduğu gündür ki memleketin kat’i halâs merhelesini bulduğuna hükmedebilir. Memleketin muhtaç oldu sana’i, zirâ’i el hâsıl maddi ve manevi sahasındaki ihtiyaçların o yolda emin ve mufafakiyetli adımlar attığını görmekle müteselliyiz.”*¹⁹ Buradan hareketle “Milli hâkimiyet” vurgusu ön plana çıkmaktadır. Yapılan inkılaplardan olumlu sonuçların alınmasının şartını her alanda inkılapların yapılmasına bağlamaktaydı.

İnkılaplardan olumlu sonuçların alınmasını toplumun en alt katmanına kadar indirilmesi gerektiğini düşünen Soydan, ancak bu şekilde başarılı olacağını ifade etmekteydi. Türkiye’nin kısa süre zarfında önemli inkılaplarla çağdaşlaşma yolunda önemli adımlarla ilerlediğini, bu bağlamda ihtiyaçlara cevap vermeyen kurumların kaldırılmasıyla birlikte yerine tam olarak halkın ihtiyaçlarına göre inkılapların yapıldığını ve yapılacak olan bu inkılapların millete mal edilmesiyle olumlu sonuçların kaçınılmaz olacağını öne sürmekteydi.²⁰

¹⁹Siirt Mebusu Mahmud, “İnkılâbın Hududu” **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Nisan 1926, s. 1.

²⁰Siirt Mebusu Mahmud, “İnkılâbın Hududu” **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Nisan 1926, s. 1.

Türk inkılabının en açık yanının demokratik bir özelliğe sahip olmasına bağlayan Soydan, demokrasinin temel şartı halk arasında, ne kanunlarda ne uygulamada ne de davranışlarda hiçbir farkın olmadığını, kaldı ki Türk tarihi incelendiğinde ilk çağlarında bile toplumda ve bireyler arasında hiçbir ayrılacağı yaşanmadığı kanaatindeydi.²¹ Bu anlamda Türklere devlet-birey ilişkisinin sağlam temeller üzerinde inşasını kolaylaştırmıştı. Devletin var oluş sebebi halkına iyi davranmak ve halkın sorunlarıyla uğraşmaktı. Milletlin istek ve arzuları bu noktada oldukça önemlidir. Bütün demokratik uluslarda bu özelliklerin devlet tarafından korunması fikri ideal devlet yönetim şeklidir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ilk andan itibaren her alanda, gelişmiş toplumları yakalamak adına ciddi girişimlere imza atmıştı. Özellikle toplumsal, siyasal ve eğitim alanlarında yapılan inkılapların çağdaşlaşmanın yanı sıra, yaşam standartlarının artırılması ve sosyal düzenin sağlanmasını amaçlamıştı. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan başlayarak yeni bir düzen oluşturma amacıyla toplumun her kademesinde ve her ihtiyaçla alakalı olmak üzere birçok yenilik ve değişim süreçleri içerisine girişmişti.²² Soydan da bu yönde inkılapların toplumsal tabanda yer bulması ve toplumun inkılapları içselleştirilmesi adına özellikle milli hâkimiyetin sağlam temellere dayandırılmasına yönelik yazılarıyla rejime destek vermişti.

İnkılapların yerleşmesini eğitimde çağın gerektirdiği gibi haret edilmesini ve aynı zamanda halkın bilinçli olmasını vurgulamaktaydı. Soydan'a göre, Türkiye Cumhuriyeti, eğitimde de zaman kaybetmeden çağın gerektirdiği esaslarına uymalıydı. Bu bağlamda Türkiye, eğitim sistemini, bir taraftan milli kanunlara diğer taraftan çağın gerektirdiği medeni kurallara dayandırmak zorundaydı. Soydan: *“İnkâr edilemeyen bir gerçek vardır ki o da yeni hayat, yeni ortamı gerektirir. Hukukumuzda, milli usullerimizde, ekonomik ilerlemelerimizde nasıl ki prensiplere uymak zorunda isek eğitimde de belli, kesin ve özellikle bu günkü hayatın ihtiyaçlarına cevap veren bir yöntem ve amacı takip etmezsek inkılâbımızda yenileşme hareketlerinde kararlı bir artış olamaz.”*²³ Bu değerlendirmeden hareketle “Milli hâkimiyet” vurgusuna değinmekle beraber, aynı zamanda çağdaşlaşmanın ve çağa ayak uydurmanın gerekli olduğu, bir yanda da gelenekçi yapının da muhafaza edilmesini oldukça önemli görmekteydi.

²¹ Siirt Mebusu Mahmud, “Soyadı Kanunu” *Milliyet*, 27 Kasım 1934, s. 1.

²² Siirt Mebusu Mahmud, “Soyadı Kanunu” *Milliyet*, 27 Kasım 1934, s. 1.

²³ Siirt Mebusu Mahmud, “Maarifde Gayemiz” *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Kasım 1925, s. 1.

Soydan, “Milli hâkimiyet” olgusunun en önemli aşaması olarak gördüğü siyasi yapılanmayla ilgili olarak oldukça önemli değerlendirmelerde bulunmuştu. Demokrasinin olmazsa olmazı olan siyasi partilerin iktidar dönemleri boyunca halka hizmet etmeleri gerektiği düşüncesindeydi. Ancak siyasi partilerin iktidara gelmesiyle birlikte ortaya koydukları programlarla halka birçok şey vadettiğini, buna karşın siyasi partilerin bu programlarla günü kurtarma derdinde olduklarını eleştirmekteydi.²⁴

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra demokratik uygulamalarla kendi rüştünü ispatlaması gerektiği fikrinde olan Soydan, bunun en önemli alt yapısını ise meclis çatısı altında halkın seçmiş oldukları milletvekillerinin olmasına bağlamaktaydı. Her ne kadar Türkiye’nin siyasi olgunlaşmasının uygun olmadığını dile getirse bile bu tür uygulamalara karşı olumlu yaklaşması önemliydi. Bu düşüncesine uygun olarak yeni partilerin kurulmasını demokrasinin olmazsa olmazı olarak değerlendirmekteydi. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti, halkın hâkimiyeti esasına dayanan bir yönetim biçimi şeklinde vurgulamaktaydı. Bundan dolayı Mecliste farklı görüşte olan partilerin olmasını istemekle beraber, buna karşı olanları da eleştirmekteydi.²⁵ Halk egemenliğinin temel alındığı yönetim biçimini savunduğu açıklamalarından rahat bir şekilde anlaşılmaktadır.

Soydan, Türk toplumunun kurtuluşunu simgeleyen devrimlere bir zarar gelmesini engellemek adına siyasi partileri uyarma gereği hissetmiş olmalı ki bunu yazılarında dile getirmekten çekinmemişti. Bu bağlamda CHF’yi diğer siyasi partilerden farklı bir konumda görmekteydi. Bu partinin toplumsal ve siyasal devrimlerle rüştünü ispatladığını, saltanat ve hilafetin hüküm sürdüğü bir dönemde halk egemenliğinden söz edenin CHF olduğu vurgusunu yapmaktaydı. Ona göre, CHF’nin bütün beyanname ve programlarına bakıldığında, halkın egemenliği ilkesine göre hareket eden ve “hâkimiyet-i milliye” birleşimini CHF bir ideal olarak ortaya atmış bu anlamda bunu partinin temel ilkesi olarak kabul ettiklerini ifade etmekteydi.²⁶ İktidar kanadında yer aldığı için CHF’nin ortaya koyduğu “hâkimiyet-i milliye” politikasından dolayı rejimi destekleyici yazılar kaleme almıştı.

Siyasi partilerin halka hoş görünmek için programlarına koymuş oldukları beyanlatları gerçek dışı bulmuş ve bunları eleştiren yazılar kaleme almıştı. Çünkü siyasi partilerin programlarına koymuş oldukları programlarla davranışlarının çeliştiğini ifade

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, İnikat: 84, C.21, 2. 10. 1930, s. 51.

²⁵ Siirt Mebusu Mahmud, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Kasım 1924, s.1.

²⁶ Siirt Mebusu Mahmud, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Kasım 1924, s.1.

etmekteydi. Halk egemenliğin göz ardı edildiği ve siyasi partilerin tek amaçlarının iktidara uzanmak olduğu düşüncesindeydi. Bundan hırslarına yenik düştüklerini ve başarısız olduklarını vurgulamaktaydı.

Soydan, Türkiye’de demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesi adına yeni aşama olarak adlandırdığı bu dönemleri, Türk demokrasi gelişimi için oldukça önemli görmekteydi. Siyasi partilerin kurulmasıyla birlikte iktidarın icraatlarından hesap sorabileceği bir süreç olarak değerlendirmekteydi. Bu bağlamda yeni kurulan SCF’nin iyi işler yapacağına yönelik inancını paylaşmaktaydı. Ancak kısa bir zaman diliminden sonra bu olumlu düşüncelerin yerine olumsuz düşüncelere dönüşmesine neden olmuştu. Yeni kurulan partilerin “hâkimiyet-i milliye” olgusuyla hareket etmediğini tek dertlerinin iktidar koltuğuna uzanmak olduğunu ve bu nedenlerden dolayı her iki patinin de kapanmasını olumlu bir karar olarak değerlendirmişti. Bu partilerin Türkiye’nin demokratikleşmesine katkılarının olmadıklarını, aksine faaliyetleriyle olumsuz durumların oluşmasına neden olduklarını ısrarla vurgulamaktaydı.²⁷

Buradan hareketle demokrasinin olmazsa olmazı olarak milleti temsil eden vekillerin olması düşüncesinde olan Soydan, çalışmalarını ve programlarını bu duruma göre ayarlamayan partilerin başarılı olamayacağını öne sürmekteydi. Siyasi partilerin en önemli görevlerinin halkın sorunlarına karşı çözümler üretmek olduğunu belirtmekle birlikte halkın istek ve arzularını göz önünde bulundurarak çalışmaları gerektiği şeklinde ifade etmekteydi.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında “Milli Hâkimiyet” vurgusunu sürekli işleyen Soydan, aslında yazdıklarıyla rejimin bu konuya yaklaşımını yansıtmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasındaki temel dayanağın halk egemenliği ilkesinde gördüğünü ve bu noktada yapılan bütün inkılapların olumlu sonuçlar vermesini de buna bağlamaktaydı. Türkiye’nin medeni milletler seviyesine çıkmasında ve demokratikleşmesinde önemli bir aşama olarak gördüğü “Hâkimiyet-i Milliye” olgusunu ayrı bir konumda değerlendirdiği görülmektedir.

SONUÇ

Demokratik yönetimlerin kurulmasıyla birlikte egemenlik anlayışının önemli ölçüde değiştiği ve halk egemenliğinin etkin olduğu bir anlayış biçimi benimsenmişti. Merkezi İmparatorlukların hâkim olduğu devletlerde genel olarak millet egemenliği ikinci planda

²⁷Siirt Mebusu Mahmud, “Serbest Cumhuriyet Fırkası” **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1930, s.1.

kalmaktaydı. Bu şekilde olunca Devlet-Millet olgusu ve milli bir bilincin oluşması engellenmiş olmaktadır. Halkın sorunlarının çözüme kavuşmadığı bu uygulamalarda önemli ölçüde bir kopukluğun yaşanmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Devlet-Birey ilişkilerinin sağlam temellere dayandırılmasının en önemli şartı “milli egemenlik” ilkesinin esas alınmasıdır.

Soydan, yeni Türk Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayıran en önemli yönünün yapılan bütün inkılapların ve yeniliklerin halka mal edilmesinde görmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik döneminde yalnızca padişah ve ailesinin etkin olduğu bir yönetim biçimi olmasından dolayı “Milli Hâkimiyet” olgusunun gözardı edildiği söylenilebilir. Çünkü o dönemde yalnız sultanların emir ve fermanları hâkim olurdu. Millettin iradesi, ihtiyacı ve refahı devlet idaresinde hiçbir güç ve etkiye sahip değildi. Meşrutiyet döneminde ise bireylere zorla hükmetmek, bir zümrenin ve ya grubun zorla hükmü şeklini almıştı. Sultan, yine geniş bir alana hükmediyordu. Cumhuriyet Türkiye'sinde ise hâkimiyet ve yönetim doğrudan doğruya milletindi. Ona göre, yeni Türkiye'de ne bireyler, zümreler ne de gruplar milletnin arzu ve idaresi dışında bir adım bile atamazlardı. Bu konuda Mustafa Kemal Atatürk: “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” derken burada milli hakimiyet olgusunu vurgulamıştır.

Milli hâkimiyet ve bağımsızlığı vurgulayan Soydan, milli hâkimiyetin çağdaş yorumu olarak değerlendirdiği demokrasinin de Türkiye Cumhuriyeti devletinin temel bir niteliği olması gerektiği düşüncesindeydi. Sadece siyasi planda değil hayatın her alanında milli bir bakış açısının belirginlik taşıdığı Milli mücadele ve sonrası dönemde de milli hâkimiyeti tam bağımsızlık ile birlikte ve bu bağlamda hatta bağımsızlığın ön koşulu olarak değerlendirmekteydi. Buradan hareketle demokrasi, milli hâkimiyetin çağdaş bir uygulanma biçimi şeklinde değer kazandığı vurgusu ön plana çıkmaktadır. Ona göre, hâkimiyet anlayışı milli amaç ve çağdaşlaşma ihtiyacı ile birlikte ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi

GAZETELER

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

ESERLER

EMİROĞLU, Gülmisal,(2004), Atatürk'ün "Milli Hâkimiyet" Anlayışının Temel Vasıfları, **Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 5, Sayı: 1, Kırşehir.

MEMİŞ, Emin, **Türkiye'de Anayasa Gelişmeleri Eğrisi(1808-2009)**, **Anayasa Hukuku Notları**, Ankara 2009, Filiz Kitapevi

TANILLI, Server, **Anayasalar ve Siyasi Belgeler**, Cem Yayınları, İstanbul 1976.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Arba Yayınları, İstanbul 1994.

TURHAN, Mehmet, **Anayasal Devlet**, Naturel Yayıncılık, Ankara 2003.

MAKALELER

Siirt Mebusu Mahmud, "İktisadda Milliyetperverlik" **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1924.

Siirt Mebusu Mahmud, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Kasım 1924.

Siirt Mebusu Mahmud, "Maarifde Gayemiz" **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Kasım 1925.

Siirt Mebusu Mahmud, "İnkılâbın Hududu" **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Nisan 1926.

Siirt Mebusu Mahmud, "Türkiye İş Bankası" **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1926.

Siirt Mebusu Mahmud, "Sözden İşe" **Milliyet**, 22 Aralık 1929, s. 1.

Siirt Mebusu Mahmud, "Serbest Cumhuriyet Fırkası" **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1930.

Siirt Mebusu Mahmud, "Nasıl Devletçiyiz?" **Milliyet**, 1 Kasım 1933.

Siirt Mebusu Mahmud, "Soyadı Kanunu" **Milliyet**, 27 Kasım 1934.

تورکیه جمهوریتی

باسمہ رفاک
قلم مخصوص مدیریتی
عدد

وزارت

۸۰۰
۲۲۰

بیتوته براساسیاید باقیصا سوتیه استک ایتمه اوزره «تورکیه ایست باقیصا» عولدی قنده
عاری قیاب سوت قیغی وزیر سولگور جودیک و ققی طوقه نکیه نیت ایتمه تکره
عانه ققشاه ادهی دویلمیک بالقیه موقعه بولمنه اولیق و سر ساریک بوزده اوستک اعلی
باققسنه یاترولقنه اوزر حایب جاره جزو ازی کله ایدولقنه تعلیق عیانه و کانی عیانه
«عقنامه تاریخی د ۱۹۰۹» نوردولوت کوره واقع تعلیق اوزرینه هیکولمه ن
«عقنامه تاریخی اجماع قبله ایلمه» .

تورکیه ریسی جمهوریتی
عاری

«عقنامه»

تاریخ

بسمه ریسی وزیر جمهوریتی
رأف قوری
عیله ریسی
رأف قوری ریسی
ساری کانی ریسی
ساری کانی ریسی
رأف قوری ریسی
رأف قوری ریسی
عیله ریسی
عیله ریسی
ساری کانی ریسی
ساری کانی ریسی

جواباً یازیلجنی اوراته : جواب اولدینی عیاراتک تاریخ نومروسنک ددیسی دجا اولنور .

17 | 40 | 010 | 01 | 01 | 18 | 030

EK: İş Bankası'nın Kurulması

ERZİNCAN MEVZUATINA GÖRE
CUMHURİYET ARŞİVİ
CUMHURİYET HALK FIRKASI
KÂTİBİ UMUMİSİ
1882

30/XII/929

152

Müfettiş beyefendilere
Kıymetli M. Kemal Beyefendilere

Büyük Reisimiz M. Kemal

~~Yâzâr-ı~~ Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin Yüksek
Himayetleri altında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti teşe-
kkül etmiştir. Nizamnamelerinden Bir Adedini takdim ediyorum.
Cemiyetin Maksat ve gayelerinin bütün ^{bilinmesi ve} Milletçe Benimsenmesi,
ve hükümlerinin bir iman halinde yaşamasını her Vatanî ve
Millî hizmette ön ayak olan Fırkasızın bu çok Hayırlı hizme-
tte de Kıymetli Faaliyet ve Muzaharetilerle ^{ittimad edilerek} ~~başarıyla~~ ^{bu işe} ~~başarıyla~~
bütün Teşkilâtımızın ^{tamamen} alâkadar kılınmasını Rica ve
Bilvesile teyidi hürmet eylerim Efendim .

490 01 1 3 16

C.H.F. Kâtibiumumisi
Erzincan mebusu

yağaldı
4-1-930

*tabii bir vaxı ve şerepli bir
vazife olduğundan*

4-1-1930

1876 YILINDAKİ MEŞRUTİYET MECLİSİNDEN 1920 YILINDAKİ BİRİNCİ BÜYÜK MİLLET MECLİSİNE MİLLÎ HÂKİMİYET

Prof. Dr. Mehmet Şahingöz¹

Doç. Dr. Bahattin Demirtaş²

Özet

Avrupa'da, Fransız İhtilaliyle 18. yüzyılda ulaşılan kanun önünde eşitlik prensibi, Türk tarihinde yüzlerce yıl öncesinden beri mevcuttur ve uygulanmaktadır. Hâkimiyetin millete ait olması prensibi, kralların ve kilisenin halk üzerindeki dayanılmaz baskısına karşı Avrupalı halkın haklı olarak ortaya koymuş olduğu bir tepkidir. Avrupa'da, millî hâkimiyet anlayışına gelinene kadarki süreçte, baskı, zulüm ve haksızlıklar karşısında ezilen ve mağdur olan bir halkın feryadı vardır.

Türk Devletlerinde ise millî hâkimiyet anlayışının ortaya çıkışı, Avrupa'daki gelişmelerin aksine, halkın bir talebi olarak değil, devletin yeniden yapılanması sürecinde ve çağın bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" prensibi hiçbir tartışma olmaksızın kabul edilmiştir. Birinci Meşrutiyet'in ilanından önceki yıllarda, Jön Türkler tarafından seslendirilen cumhuriyet fikri de, biçim açısından demokrasiye gelinen süreçte kayda değer olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Meşrutiyet Dönemi, Atatürk, Cumhuriyet Dönemi, Milli Hâkimiyet

NATIONAL SOVEREIGNTY FROM CONSTITUTIONAL ASSEMBLY IN 1876 TO FIRST TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY IN 1920

Abstract

The principle of equality before the law reached in the 18th century with the French Revolution in Europe has been presented and implemented from hundreds of years ago in Turkish history. The principle of national sovereignty is a reaction of the European people against the unbearable pressure of the kings and the church. Until the understanding of

¹ Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, mgoz@gazi.edu.tr

² Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bdemirtas2606@gmail.com

national sovereignty in Europe, there is a screeched people oppressed and aggrieved against oppression and injustice.

Contrary to the developments in Europe, appearance of national sovereignty in Turkish States was not as a demand of the people. It had emerged in the process of restructuring of the state and as a requirement of the age. Hence, the principle of “sovereignty unconditionally belongs to the Nation” was accepted without any debate in Turkish Grand National Assembly in 1921. In the years prior to the declaration of the First Constitutional Monarchy, the idea of the Republic voiced by the Young Turks has been also considered to be noteworthy.

Keywords: I. Constitutional Period, Atatürk, The Republic Period, National Sovereignty

Giriş

Eski Türklerde hâkimiyetin kaynağı manevîdir, yani Gök Tanrıdır. Sosyal ve siyasî hayatta bu hâkimiyeti Tanrı adına bir kişi, aile veya boy temsil ediyor ve kullanıyordu. Bu hâkimiyetin temel bir özelliği mevcut idi: O da, hâkimiyetin manevî kaynağı tek olmasına rağmen, siyasî hayatta bu hâkimiyetin parçalanabilir veya bölünebilir olmasıydı. Bu anlayış Türkler arasında uzun zaman, hatta İslamiyet’in kabulünden sonra da devam etmiştir.³ Öyle ki Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda ve daha sonraları özellikle Yavuz Sultan Selimle birlikte Türk ve İslâmî hâkimiyet anlayışının müessir olduğunu görüyoruz. Yavuz’un, Halifeliği Osmanlı hanedanına getirmesiyle Türk örfi ve İslam hukuku birleşmiş, böylece, hâkimiyetin mutlak ve bölünmezliği kabul edilmiş oldu. Padişah, otoritesini Kur’an ve Şeriat çerçevesi içinde kullanmak zorunda idi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti her şeyden önce İslâmî bir hukuk devletidir. Bu anlayış ve durum Tanzimat’a kadar şu veya bu şekilde devam edegelmiştir. Bu dönemden itibaren, Avrupa’nın tesiri ve baskısıyla liberal fikirler Osmanlı toplumuna girmeye başladı, özellikle liberalizmin milliyetçilik anlayışı imparatorluktaki gayrimüslim ve daha sonraları gayri Türk unsurlar üzerinde etkili oldu. Bu itibarla, liberal milliyetçilik ve liberal hâkimiyet anlayışı, Osmanlı Devleti lehine yeni ve güçlü bir hâkimiyet anlayışı getirmek şöyle dursun, mevcut hâkimiyeti de sarstı ve devletin parçalanmasını kolaylaştırdı. Osmanlı aydınları Avrupai fikirlerin devlet için yıkıcı özelliklere sahip olduğunu bir türlü fark edemediler. Fark edenler de bu fikirlere tamamen sırt çevirdiler; yani bir senteze varılamadı. Nihayet bazı aydınlar şuurlu bir şekilde hareket ederek liberal milliyetçi fikirlere açık

---

³ Bayram Kodaman, “Millî Hâkimiyet Fikrinin Gelişmesi”, **Millî Egemenlik Kavramının Fikri Gelişmesi Paneli**, Samsun 22 Nisan 1986, TBMM Yayınları, Ankara 1986, s.28.

oldukları gibi, tarihçi milliyetçiliği de geliştirmeye başladılar; ancak bu hususta da fazla ileri gidemiyorlardı. Çünkü Osmanlı toplum yapısı tarihçi milliyetçiliğe de uygun değildi. Kısaca her iki milliyetçilik akımı da imparatorluğun yıkılışını ve mevcut hâkimiyet anlayışının zayıflamasını hazırladı ve hızlandırdı.⁴

I. Meşrutiyet'in İlanı

Tanzimat dönemi ıslahatları da önceki ıslahatlar gibi devlet yönetimine bir düzen ve dinamizm getirmemiştir. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Tanzimat aydınları meşrutî bir yönetim önerirken, bu sistemin hem devlet düzenine rahatlama getirecek isabetli bir tercih olduğunu, hem de sosyal bünyeye uygun bir ıslahat olduğunu ve devlet yönetimine bir canlılık getireceğini düşünmüştür. Meşrutî idareyi savunan aydınlar, bunun İslam tarihinde uygulanan meşveret ve şura uygulamaları ile aralarında bir bağ olduğunu savunmuş, dolayısıyla Meşrutiyet'in Osmanlı ve İslam geleneklerine uygun bir ıslahat olduğunu belirtmiştir.⁵

II. Mahmut döneminden itibaren Avrupa'ya gönderilen öğrenci ve aydınlar ülkeye dönüşlerinde fikirlerini serbestçe anlatmaya başlamışlar ve Osmanlı Devleti'nde Genç Osmanlılar (Jön Türkler) adlı bir cemiyet oluşturmuşlardır (1865). Genç Osmanlılar, yapılan ıslahatları yeterli görmeyip, parlamentonun açılması ve anayasanın yayınlanması gerektiğine; bu şekilde Osmanlı'nın dağılmaktan kurtulacağına inanmışlardır. Sonuçta Mithat, Rüştü ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın birlikte gerçekleştirdiği bir darbe sonunda Sultan Abdülaziz tahtan indirilerek⁶ önce V. Murad⁷, ardından parlamentonun açılmasını kabul eden Sultan II. Abdülhamid⁸ tahta çıkarılmıştır.

⁴ A.g.e., s.28-29.

⁵ Ebubekir Sofuoğlu, **Osmanlı Devleti'nde Islahatlar ve I. Meşrutiyet**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2004, s.92.

⁶ Sultan Aziz'in hal'i için verilen fetva, şeriat müessesesinin nelere alet edildiğini göstermek bakımından ilgi çekicidir. Bu fetvada, Sultan Aziz'in "muhtellü's-şu'ur" olduğu, din ve dünya işlerini karmakarışık ettiği iddia olunmuştur. Midhat Paşa'nın yazdırdığı bu fetvanın sadece o anı kurtarmak için verildiği ve fetva müessesesinin kutsallığının unutulduğu anlaşılmaktadır. Yılmaz Öztuna, **Başlangıçtan Zamanımıza Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt: 7, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1978, s.106-107.

⁷ Sultan Abdülmecid'in oğlu olup, 30 Mayıs 1876 tarihinde amcasının tahtan indirilmesi üzerine tahta geçmiştir.

⁸ II. Abdülhamid 21 Eylül 1842'de doğmuştur. Babası padişah Abdülmecid'dir. Sultan Abdülhamid, 31 Ağustos 1876'da, 34. Osmanlı padişahı olarak tahta çıkmıştır. Yaklaşık 33 yıl süren bir saltanattan sonra, 27 Nisan 1909'da tahttan indirilmiştir. Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", **Osmanlı**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.253; Öztuna, a.g.e., s.131-132.

1876 darbesi Türkiye’de demokratik gelişmeyi uzun yıllar geciktirmiştir. Bu yıllarda Türkiye’nin ihtiyacı İngiliz demokrasisi ve Mithat Paşa⁹ meşrutiyeti değildir. İhtiyaç Tanzimat’ın geliştirilmesidir. Böylece XX. Yüzyıla gelip de devlet makul bir çerçeve içine girince demokrasiye çok rahat geçilecektir. II. Abdülhamid döneminde, 23 Aralık 1876 tarihinde Kanûn-ı Esasî’nin ilân edilmesi ve 19 Mart 1877 tarihinde de ilk Parlamentonun açılmasıyla Osmanlı Devleti’nde, parlamenter rejim başlamıştır. Kanûn-ı Esasî’ye göre Parlamentonun adı Meclis-i Umumî idi. Meclis-i Umumî, Ayan ve Mebusan Meclislerinden oluşmuştur. Ayan azaları, Meclis-i Mebusan’ın üçte birini geçmemek şartıyla, padişah tarafından tayin edilmiştir.¹⁰ Meclis-i Mebusan ise, elli bin kişiye bir mebus düşecek şekilde yapılacak seçimlerle oluşturulmuştur. Bu seçimlerin ilki 1877 başında, “Talimat-ı Muvakkate” gereğince yapılmıştır. Seçim sonucunda, Meclis-i Mebusan’a 80 Müslüman, 50 gayrimüslim olmak üzere 130 üye seçilmiştir.¹¹ Böylece ilk kez 19 Mart 1877’de Dolmabahçe Sarayı’nda II. Abdülhamid’in nutku ile açılan Osmanlı Parlamentosu, daha sonra Ayasofya civarındaki binasına geçmiş ve toplam 50 toplantı yaparak üç buçuk ay çalışmıştır.¹²

İlk Osmanlı Parlamentosu’nun açıldığı tarihte Sadarete İbrahim Edhem Paşa görev yapmaktadır. İbrahim Edhem Paşa, 5 Şubat 1877 tarihinde görevi, Meşrutiyetin hazırlayıcısı Mithat Paşa’dan¹³ devralmıştır. İbrahim Edhem Paşa, Osmanlı-Rus Harbi’ndeki

⁹ Tanzimatçı politikalarının en cesurca uygulamalarını yerel yönetim bazında Mithat Paşa’da, ülke genelinde ise Sultan Abdülhamid’de görmekte olduğumuzu tekrar ifade edebiliriz. Gerçekte Mithat Paşa da, Abdülhamid de politikalarının bir yerde iflasa mahkûm olduğunu muhtemelen öngörüyorlardı. Buna rağmen bu çalışmaları kararlılıkla sürdürmeleri, Mithat Paşa için Balkan Harbi’nin, Abdülhamid Han içinse Dünya Harbi’nin ertelenmesinden daha öte bir anlam taşımaktadır. Paşa’nın ikişer üçer yıllık valiliklerinde yaptıklarını, Sultan otuz yıla yayarak sürdürmüştür. Karma eğitimden, laikleşmeye, kozmopolit bir coğrafyaya hükmetme bilincinden basın yayın ve ulaşım dek bu sürekliliği görmek mümkünken, ideolojik kategorileştirmeler yaparak tarihi yorumlayan bir anlayış, aradan geçen yüz yılı aşkın süredir bu iki büyük şahsiyeti, halef-selef ilişkisini görmezden gelerek, iki şüpheli ölüm üzerinden hareketle iki rakip düşüncenin sancaktarına dönüştürmüştür. Hasan Aksakal, “Tanzimat’ın İki Yüzü: İcraatları ve Temsil Ettikleri Değerler Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Refomculuk Analizi: Mithat Paşa İle Sultan II. Abdülhamid”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9, Güz 2009, s.21.

¹⁰ Ahmet Ali Gazel, “Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, Konya Bahar 2005, s.268.

¹¹ Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Ayan Meclisi üyeleri ve Mebusan Meclisi üyelerinin özgeçmişleri için bkz. *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

¹² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri-II*, Yenigün Yayınları, İstanbul 1999, s.15 ; Ümit Aktaş, *Osmanlı Çağı ve Sonrası*, Anka Yayınları, İstanbul 2006, s.324-326.

¹³ Mithat Paşa, Anayasanın 113. maddesine dayanarak önce istifaya zorlanmış ve Avrupa’ya sürgün edilmiştir. 1881 yılında ise, Sultan Abdülaziz’in öldürülmesinden sorumlu tutularak Taif’e sürgüne gönderilmiş ve orada boğdurulmuştur. 113. madde şöyledir: “Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümet-i seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (İdare-i Örfiye) ilanına hakkı vardır. İdare-i Örfiye kavanin ve nizamı mülkiyenin muvakkaten taından ibaret olup (İdare-i Örfiye) tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i

başarısızlıklar ve Meclisten gelen yoğun baskı neticesi, 11 Ocak 1878 tarihinde görevinden ayrılmıştır. Aynı gün Ahmet Hamdi Paşa sadarete getirilmiştir. Hamdi Paşa'nın sadareti ancak bir ay kadar sürmüştür ve 4 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir. Aynı gün Sadarete Ahmet Vefik Paşa tayin edilmiştir.¹⁴

I. Meşrutiyet parlamentosu İstanbul Tersane Konferansını önleyememiş ve buradaki karar ile Rusya Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Meclis, Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) ve mebusların milliyetleri, devletin birlik ve beraberliğini bozacak davranışlara girmesi nedeni ile padişah tarafından 14 Şubat 1878'de tatil edilmiş ve bu tatil otuz yıl sürmüştür. Mebuslar seçim dairelerine geri gönderilmişler, Ayan üyeleri de ölünceye kadar tahsisatlarını almışlardır.¹⁵

II. Abdülhamid Parlamento'nun kapatılmasında toplumun bu deneyim için henüz yeterince olgunlaşmamış olduğuna inanmıştır. Meclis'i kapatma kararının gerekçesi olarak zaman zaman ileri sürdüğü bir başka görüşü ise, Müslüman ve Müslüman olmayan mebuslardan oluşan karışık bir meclisin ülkenin bütünlüğüne değil parçalanmasına hizmet edeceği idi.¹⁶

Kısa ömürlü olan Birinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı Parlamentosu, iki devre olarak faaliyet göstermiştir. Birinci devre 19 Mart 1877 tarihinde başlamış 28 Haziran 1877 tarihinde sona ermiştir. Bu devrede 56 oturum yapılmıştır. İkinci devre ise, 13 Aralık 1877 tarihinde başlamış 14 Şubat 1878 tarihinde sona ermiştir. Bu devrede 29 oturum yapılmıştır. Birinci dönemde 114, ikinci dönemde ise 96 mebus görev yapmıştır. Meclisin birinci döneminde ortama alışmaya çalışan suskun mebuslar, Meclisin ikinci döneminde oldukça dikkate değer bir Meclis denetimi gerçekleştirmişlerdir.¹⁷ Hatta zaman zaman Meclis Reisi Ahmet Vefik

---

zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memali-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı haziret-i padişahinin yed-i iktidarındadır." Suna Kili, Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s.54-55 ; Öztuna, **a.g.e.**, s.138-140.

¹⁴ Gazel, **a.g.m.**, s.268-270.

¹⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.15 ; Aktaş, **a.g.e.**, s.324-326.

¹⁶ Akarlı, **a.g.m.**, s.257.

¹⁷ Birinci Mebuslar Meclisi'nin çalışmalarının, dünya umumî efkârı için bir sürpriz olduğu, Osmanlıların çok geri olduğu ve parlamenter rejime intibak edemeyecekleri yolundaki genel kanaatin sarsıldığına dair yabancı basında haberler yer almıştır. Times gazetesinin 14 Nisan 1877 tarihli nüshasında meclis hakkında şöyle denmekte idi: "Osmanlı memleketlerinde Mebuslar Meclisi kurmanın istenildiği gibi kolay olamayacağı sanılıyordu. Hâlbuki bunun tam aksi görüldü. Mebuslar, görüşülen konularda tam bilgiye sahip görünmekte ve çok eski zamandan beri mevcut bir meclis için iftihar vesilesi olacak surette iş görmektedirler. Medenî cesarete gelince, böyle genç bir mecliste az değil belki çoktur." Fatma Ürekli, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'dan Sonra Parlamento Denemeleri", **Koonduk İlimder Jurnalı**, Sayı: 2, Bişkek 2001, s.348.

Paşa, sert çıkışlarda bulunan mebusları uyarmak zorunda kalmış ve böyle devam ederse Meclisin kapatılması gerektiğini söylemekten çekinmemiştir.¹⁸

1876 Kanûn-ı Esâsî'nin Genel Özellikleri

1876 Anayasası toplam 12 bölümden ve 119 maddeden oluşmaktadır. Anayasanın bölüm adları şunlardır: Memâlik-i Devlet-i Osmâniye, Tebaa-i Devlet-i Osmâniye'nin Hukuk-ı Umûmiyesi, Vükelâ-yı Devlet, Me'mûrîn, Meclis-i Umûmî, Hey'et-i A'yân, Hey'et-i Meb'ûsân, Mehâkim, Dîvân-ı Âlî, Umûr-ı Mâliye, Vilâyât, Mevâdd-ı Şettâ.¹⁹

Kanûn-ı Esâsî'nin en başta gelen özelliği halk arasından gelmiş bir kurucu meclisin çalışmalarıyla yapılarak tekrar halk iradesine sunulan bir anayasa değil, hükümdar tarafından verilen "charte" olmasıdır.²⁰ Kanûn-ı Esâsî, metin olarak belli zaafı ve parlamenter rejimin ihlâlini kolaylaştıran olanakları içermektedir. Osmanlı Kanûn-ı Esâsî'nin en zayıf yönlerinden biri, yetkili fakat sorumsuz bir hükümdarlık kurumunu tanımasıdır.²¹ Osmanlı hükümdarlığı, halifeliği de koruyarak Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine geçmektedir. (3. ve 4. madde) Padişahın kişiliği kutsaldır ve padişah yaptıklarından kimseye karşı sorumlu değildir.²² İcra (hükümet) meclislere karşı değil, saltanata karşı sorumludur. Padişahın meclisleri toplama ve dağıtma hakkı vardır. Kısacası eski mutlakiyetçi gelenek, anayasal rejimde de devam etmiştir.²³ Bu durumun ortaya çıkmasına iki sebep gösterilebilir. Birincisi: Kanûn-ı Esâsî'nin hazırlanışını etkileyen üç unsurdan ilkinin yani asıl halk kitlesinin sessiz desteğine ve meşruluk anlayışına dayanan geleneksel halife-sultan müessesesinin ağır

¹⁸ Gazel, **a.g.m.**, s.268-270.

¹⁹ Recep Bozlağan, "1876 Anayasası ve Yerinden Yönetim İlkesi", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. III, Yeni Türkiye Yayınları, s.363.

²⁰ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, s. 293.

²¹ İlber Ortaylı, "II. Abdülhamit Dönemi'nde Anayasal Rejim Sorunu", **Makaleler I**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak., Ankara 2000, s. 201-202.

²² Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1808-1975)**, C. II, İstanbul 1983, s. 220-221. 1876 Kanûn-ı Esasisi millet egemenliği anlayışı açısından günümüz anayasalarına göre oldukça geride kalan bir anayasadır. Kanûn-ı Esasiye göre egemenlik padişaha aittir. Her ne kadar anayasada "egemenlik" sözü kullanılmış değilse de, bunun karşılığı olarak "saltanat" sözü kullanılmıştır. Saltanat anayasanın 3. maddesi gereğince Halifelik de dâhil olmak üzere "sülale-i Âli Osman'dan usulü kadimesi veçhile ekber evlada" aittir. Padişah, İslam dininin koruyucusu ve Osmanlı halkının hükümdarıdır (Madde 4). Zaten Meclis-i Umumi üyeleri de göreve başlarken padişaha sadakat yemini etmek zorundadırlar (Madde 46). Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.17.

²³ Ortaylı, **a.g.m.**, s. 202; Rona Aybay, "Anayasal Metinlerde Egemenlik", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Tarihi**, C. I, s. 40-41.

basması; ikincisi ise geleneksel saltanat makamının gücünden kaynaklanan ve Osmanlı Devleti'ne has meşrutiyet anlayışıdır.²⁴

Anayasanın 5. maddesinde, “zat-ı hazret-i Padişahinin nefsi-i hümayunu mukaddes ve gayr-i mesuldur” denilmekle padişahın “egemenlik” gücü kuvvetlendirilmiştir. 1876 Anayasası padişaha büyük yetkiler tanımış olmasından başka, ona, yaptıkları işlerden “sorumlu olmama” hakkını vermekle de, devletin kuruluşundan beri var olan gücünü kanun güvencesi altına almıştır.²⁵

Yine bu anayasada temel özgürlükler ve kişisel hak güvenceleri, yani doğal hâkim, “kanunsuz suç ve ceza olmaz” gibi prensiplerin varlığı da çelişik biçimde, bir başka orijinal madde ile esaslı olarak zedelenmiştir. Garip ve ünlü 113. madde²⁶ ile hükümdar re'sen bir kimsenin siyasal suçlu veya siyasal yönden mahzurlu olduğuna karar verebilmekte, onu doğrudan sürgün cezasına çarptırabilmektedir.

Kanûn-ı Esâsî'deki zayıf kurumlardan biri de basın özgürlüğüdür. 12. madde “matbuat, kanun dairesinde serbesttir” demekle basın özgürlüğünün ihlâlüne açık bir kapı bırakmıştır.²⁷

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; 1876 Anayasası, millî egemenlik ilkesine dayanmamış, her türlü yetkiyi hükümdarda toplamış, temel hak ve özgürlükleri ise sınırlı, kısıtlı ve hiçbir güvenceye bağlamadan getirmiştir. Buna rağmen, ancak 1860'larda başlayan ve sayıca çok sınırlı sayıda bir aydın tabakası tarafından yürütülen özgürlük mücadelesinin, 1876 yılında ülkede bir anayasal düzen kurulması yolunda başlangıç teşkil etmiştir. Ne var ki, Sultan II. Abdülhamid, 14 Şubat 1878 tarihinde, Kanûn-ı Esâsî'yi fiilen uygulama alanından çekmiştir.

Bu deneme bütünüyle boşa gitmemiş, Türk tarihinde Meşrutiyet idaresinin başlangıcını teşkil etmiştir. Her ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, II. Meşrutiyet 1876 Kanûn-ı Esâsî hükümleri doğrultusunda ilan edilmiştir. Hatta 1921 Anayasası da nispeten Meşrutiyet

²⁴ Yıldızhan Yayla, “Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Tarihi**, C. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 950.

²⁵ Olgun, **a.g.e.**, s.17.

²⁶ Abdülhamid 113. madde üzerinde sonuna kadar direnmiş ve bu madde konmazsa kendisinin de kanunu imzalamayacağını kesin olarak belirtmiştir. Berkes, **a.g.e.**, s. 293; Ercümen Kuran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992, s. 121.

113. maddenin ilk kurbanı da Mithat Paşa olmuştur. Abdülaziz'in katledildiği iddiasıyla açılan mahkemede Mithat Paşa sürülmüş, ondan sonraki yıllarda da meşrutiyetçi aydınlar birer bahane ile İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Hami Ziya Ülken, “Meşrutiyet İçin Savaş ve Hürriyet Fikri”, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul 1979, s. 93.

²⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 202.

anayasasının özüne aykırı hükümler içermiyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi de Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda işgal güçlerince kapatılan Meclis-i Mebusanı'nın devamı olarak açılmıştı. Türkiye Cumhuriyetinin ilk anayasası olan 1924 Anayasası 1908 Kanûn-ı Esâsisîne dayandırılmıştır. Görülüyor ki, Kanûn-ı Esâsî, Türk anayasalarının, Meclis-i Mebusan da Türk parlamentosunun temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla Türk demokrasinin kökeni de Meşrutiyete dayanmaktadır.²⁸

II. Meşrutiyet'in İlânını Hazırlayan Sebepler

Bilindiği gibi, I. Meşrutiyet 23 Aralık 1876'da ilan edilmiş ancak Osmanlı-Rus savaşındaki yenilgi sonucu düşman ordularının Yeşilköy'e kadar gelmesinden yararlanan II. Abdülhamid Meclis-i Mebûsan'ı dağıtmış ve Kanûn-ı Esâsî'yi askıya almış ya da uygulanmasını ertelemiştir. Kanûn-ı Esâsî'nin kâğıt üstündeki varlığına karşın, rejim meşruti olmaktan çıkmış, eskisi gibi mutlâkî hale gelmiştir.²⁹ Bundan sonra Padişah, devleti katı bir istibdatla yönetmeye başlamıştır.³⁰ II. Abdülhamid dönemi, anayasal rejimin zorluklarla karşılaştığı, otokratik uygulamaların anayasal kurumları gölgelediği bir devir olmuştur diyebiliriz.³¹

II. Abdülhamid'in istibdat idaresi daha I. Abdülaziz zamanında başlamış olan Genç Türkler hareketini gittikçe kuvvetlendirdi ve memleketin kurtuluşunu bu idarenin sona ermesinde gören birçok aydını gizliden gizliye mücadeleye itti.³² Sultan Abdülaziz zamanında 'Genç Osmanlılar' denilen bu liberallere, Sultan Abdülhamid zamanında 'Jön Türkler' denilmeye başlandı. Jön Türkler gerek memleket içinde gerek memleket dışında birçok, gizli dernekler kurarak, neşriyatlar yaparak mücadelelerine devam ettiler.³³ II Abdülhamid'in iktidarını yıkmak üzere örgütlenmeye giriştiler. Bu örgütlerin en güçlüsü ve sonuca varanı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.³⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bazı kaynaklarda değişik tarihlere rastlanmakla beraber 1889 yılında gizli olarak İstanbul'da kurulmuştur.³⁵ Kurucuları İshak Sukûti, İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'tir.³⁶ Kısa bir süre sonra yurt içinde ve dışında teşkilatını genişletmiş, üye

²⁸ Ahmet Oğuz, Birinci Meşrutiyet Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan, Grafiker Yayınları, Ankara 2010, s.257-258.

²⁹ Sina Akşin, **Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye)** C.IV, İstanbul 1997, s.27.

³⁰ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul 1985, s.330.

³¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişmeler**, Ankara 2000, s.206.

³² Rıfki Salim Burçak, **Siyasi Tarih Ders Notları**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, s.50.

³³ Tahsin Ünal; **Türk Siyasi Tarihi**, Ankara 1974, s.356.

³⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1952, s.103.

³⁵ gös.yer.

³⁶ İ. Hami Danişment, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul 1986, s.5.

sayısının artmasıyla birlikte şubeleri kurulmaya başlanmıştır.³⁷ 1897'de Cenevre ve Kahire'de şubeleri açılmış daha sonra da Rumeli'de teşkilatlanma hızlandırılmıştır.³⁸ Merkezi Paris'te olan İttihatçılar, içte propaganda ve yayın sahası olarak Makedonya'yı seçmiştir. Hem karmaşık fikirlerin yaygın olduğu hem de hareketi destekleyecek elemanların bulunduğu Makedonya, bu çalışmalar için yurdun en uygun bölümü olmaktadır.³⁹

Cemiyetin programı çerçevesinde halka yaymak istediği düşünceler şöyle belirtilebilir:⁴⁰ II. Abdülhamid'in müstebitliği, mutlakî yönetimin kötülüğü, Türklük bilincinin uyandırılması gereği, meşrutiyet yönetiminde yapılması gereken reformun niteliği...⁴¹ İdealleri Müslüman ve kapitalist bir toplum oluşturmaktı. Bu toplum kendi Anadolu-Türk kökeninden gurur duyacaktı.⁴²

Bu fikirler ışığında faaliyetlerine devam eden İttihat ve Terakki Cemiyeti 1905'de Rusya'da ve⁴³ 1907'de İran'da üst üste, ihtilâl yoluyla meşrutî idarelerin kurulmasından da etkilenerek çalışmalarına hız verdi.⁴⁴

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra devlette ve özellikle ordu içerisinde 1906-1908 yıllarında, pahalılık ve maaş ödemelerinin her zamankinden fazla gecikmesinden dolayı hoşnutsuzluk artmış ve devletin çeşitli bölgelerinde küçük çapta isyanlarla ortaya çıkan hoşnutsuzluk belirtileri ortamı hazırlamıştı ancak Temmuz 1908 nedeni Makedonya sorunu oldu.⁴⁵

II. Meşrutiyet' in İlânı

İttihat ve Terakki Cemiyetinin de faaliyetleri sonunda 1907 yılında birçok vilayette meşrutî idareyi amaçlayan ayaklanmalar başlamıştır. Özellikle Selanik ve Makedonya'da etkin olan ayaklanmalar, Enver ve Niyazi Beylerin milli taburlar oluşturarak dağa çıkmaları sonucunda askeri bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Ayaklanmayı bastırmaya çalışan Şemsi Paşa

³⁷ Ernest E. Ramsour, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul 1982, s.113.

³⁸ A. Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz**, İstanbul 1948, s.61.

³⁹ Ünal, **a.g.e.**, s.372.

⁴⁰ Enver Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, Ankara 1962, s.521.

⁴¹ Yusuf Hikmet Bayur, **İnkılap Tarihi**, C.II, K.IV, İstanbul 1952, s.64.

⁴² Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Son Üç yüz Yıl**, İstanbul 1997, s.228.

⁴³ H. Zafer Kars, **1908 Devriminin Halk Dinamiği**, İstanbul 1997, s.60.

⁴⁴ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.V, s.378, İstanbul 1994.

⁴⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul 1995, s.135.

öldürülürken, Osman Paşa kaçırılmıştır. Nihayet 23 Temmuz'da Manastır'da Enver Paşa⁴⁶ tarafından meşrutiyet ve hürriyet ilan edilmiştir.⁴⁷

Sonuçta ayaklanmaların İstanbul'a yayılacağını düşünen II. Abdülhamid meşrutiyeti⁴⁸ yeniden ilan etmek zorunda kalmıştır (24 Temmuz 1908). Meşrutiyet, Yıldız Sarayı işgal edilerek, hükümet yok edilerek veya kaçırılarak ilan edilmemiştir. Balkanlarda yapılan eylemler, dağa çıkma, bazı subaylara suikast, gösteriler, saraya tehdit telgrafları çekme yöntemleriyle Meşrutiyet şehirlerde ilan ettirilmiştir. Meşrutiyet'ten sonra başlayan iktidarın aktörleri şunlardır: Bâb-ı Âlî, Saray, Ordu⁴⁹, İttihat ve Terakki Cemiyeti, başka örgütler ve en geniş anlamıyla halk.⁵⁰

Meşrutiyet'in ilan gününden itibaren sansürün kalkması ve jurnal kurumunun lağv edilmesi, tutukluların serbest bırakılması, halkı siyasete çekme bilinci gerçekleştiği gibi siyasi af ilan edilmiştir.⁵¹ Başlangıçta bu af kararı Makedonya'daki İttihatçıları kapsamıştır. Fakat içeriden ve dışarıdan tepkiler gelince 29-30 Temmuz tarihlerinde genel affa dönüşmüştür. Önce Rumeli'deki siyasî suçlular, sonra cezasının üçte ikisini çekmiş olan suçlular, daha sonra bütün suçlular kademe kademe af kapsamına alınmıştır. Aslında devlet otoritesi çok zayıflamış ve hükümet durumu kontrol edemeyeceğini anlayınca işi genel affa çevirmiştir. 31 Temmuz'da da hafiye örgütünün kaldırıldığı ilân edilmiştir.⁵²

⁴⁶ Enver Paşa hakkında bkz. Durdu Mehmet Burak, "Enver Paşa'nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 13, No: 1, Kastamonu Mart 2005, s.163-180.

⁴⁷ Aktaş, **a.g.e.**, s.365.

⁴⁸ II. Meşrutiyet tabiri fiili olarak doğru, fakat hukuki olarak doğru değildir. Çünkü meşrutiyet ilga edilmemiş, yalnız meclisler tatil edilmiştir. Bu 30 yıllık tatil devresinde Sultan Abdülhamid'in şahsi idaresi gittikçe daha koyulaşmış, muğlaklaşmış, hürriyetler kısıldıkça kısılmış ve bu devre "İstibdat (baskı) Devri" adı verilmiştir. Öztuna, Cilt: 7, **a.g.e.**, s.209-210.

⁴⁹ Bu dönemde ordu, devletin kendisi kadar eski ve kendine has bir geleneğin sahibi bir kurum olması yanında, padişahın iktidarını iyice zayıflatan Meşrutiyet denemesinde en zinde kuvvet olarak ağırlıklı bir yer işgal etmiştir. Bunun yanı sıra Meşrutiyet'i, saraya karşı zor kullanarak ilan ettirmiş olmanın imtiyazına da sahiptir. Meşruti düzende siyasi iktidar ve nüfuz, kurumlar arasında yeniden paylaşılırken ordunun, Kanun-i Esasi'de kendine tanınmış olandan daha fazla iktidara sahip olması ya da iktidarı kullanabilecek durumda olması doğal karşılanmalıdır. Ordunun yönetime müdahalesini caydıracak, frenleyecek veya dozunu azaltacak tampon kurumların azlığı ve etkisizliği, bu dönemde ordu ve siyaset ilişkilerini karakterize eden bir etken olmuştur. Ordunun yönetimle ilişkilerinde tampon rolünü oynaması beklenen tek kurum olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, kendini ordu ile özleştirecek bir tutumu benimsemesi, geleneksel Bâb-ı Âlî bürokrasisi ve padişah nüfuzunun hiçe indirildiği bir ortamda siyasi iktidarın yeni sahiplerini belirlemiştir. Ahmet Turan Alkan, **Ordu ve Siyaset**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s.226-227.

⁵⁰ Kudret Emiroğlu, **Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı**, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.39 ; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s.204-207.

⁵¹ Emiroğlu, **a.g.e.**, s.43.

⁵² İlay İleri, "Batı Gözüyle Meşrutiyet Kutlamaları ve Genel Af", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 17, Ankara 2005, s.6.

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Meclis-i Mebusan, 7 Aralık 1908 tarihinde padişahın meclisi açış nutkunu okumasından sonra resmen yeniden açılmıştır. Meclisin açılışında hazır bulunan mebus sayısı 230 kişi olmuştur. II. Abdülhamid, başkâtip Ali Cevat Bey tarafından okunan meclis açış konuşmasında I. Meşrutiyeti kendisinin ilan ettiğini, fakat o zaman anayasanın uygulanmasından meydana gelen zorluk nedeniyle meclisi geçici olarak tatil ettiğini belirtmiştir. Şimdi ise eğitim yoluyla halkın yetenek düzeyinin yükselmesi nedeniyle anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasına karar verdiğini belirten padişah, bu fikrine itiraz edenler olmasına rağmen fikrinden vazgeçmediğini ifade etmiştir. II. Abdülhamid'in konuşmasının sonunda anayasayı bir daha kaldırmayacağını ve bunda kararlı olduğunu beyan etmesi üzerine padişah, sessiz oturan Meclis-i Umumi üyeleri tarafından coşkuyla alkışlanmıştır.⁵³

Fakat yaşanan gelişmeler düşünülen hususların hiç de gerçekçi olmadığını gösterecektir. Nitekim ülkede Meşruti idareye geçilmiş olmakla birlikte, Yunanistan Girit'i (6 Ekim 1908), Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak derken, Bulgaristan 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunları Trablusgarp ve Balkan topraklarının işgali takip etmiştir.⁵⁴

31 Mart Vakası (13 Nisan 1909)

Ahrar Fırkası, Volkan Gazetesi ve Avcı Taburu'nun Meşrutiyet karşıtı çalışmaları, II. Meşrutiyet sonrasındaki politik istikrarsızlık ve çatışmalar, İttihat ve Terakki karşısında muhalefet gruplarının birleşmeleri, meşruti idareden rahatsız olan Derviş Vahdeti ve yandaşlarının faaliyetleri ve İngiltere'nin de kışkırtması sonucu 1909'da İstanbul'da büyük bir ayaklanma çıkmıştır.

İsyan, 13 Nisan 1909 (Rumi takvimle 31 Mart 1325) sabahı, Avcı Taburlarına mensup askerlerin, Ayasofya Meydanında, meclis binası önünde toplanarak silah atıp, bazı isteklerde bulunmalarıyla başlamıştır.⁵⁵ İsyan esnasında Sultan Abdülhamid, isyancıların arzularıyla istifa eden hükümetin istifasını ve yeni hükümetin tayinini tasdik etmiş, isyancıların

⁵³ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul 2006, s.80-81.

⁵⁴ Emiroğlu, **a.g.e.**, s.96 ; Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", **Osmanlı**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.47.

⁵⁵ Abdurrahman Şeref Efendiye göre bu istekler: Şeriat-ı Garra-yı Muhammediye'nin tamamen icrası, bu hareketlerinden dolayı ceza görmeyeceklerine dair teminat verilmesi, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ile Meclis-i Mebusan Reis-i Ahmet Rıza Bey'in azli, başlarındaki mektepli zabitlerin tebdili, başarılarından ötürü toplar atılarak şenlik yapılması. Ahmet Turan Alkan, "Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları", **Osmanlı**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.426.

düşmanlığını saraya yöneltebilecek hareketlerden de kaçınmıştır. Hâl böyleyken II. Abdülhamid'i, 31 Mart hadiselerinin tertipleycisi olarak değerlendiren iddiaların da, o günlerde siyasi mülahaza ile ortaya atılmış asılsız söylentiler olduğu açıktır. II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in hatıralarında ileri sürdüğü bu tez, Talat Paşa, bu sırada Meclis Reisi olan Ahmed Rıza Bey ve Sadrazam Küçük Said Paşa tarafından da doğrulanmaktadır.⁵⁶

Bu ayaklanma, Meşrutiyet'in ilanının doğurduğu iyimserliğin ve kontrolsüz bir şekilde yükselen siyasileşmenin, çok kısa bir süre içinde oluşturduğu hazımsızlık ve hayal kırıklığı olarak nitelendirilebilir. Ayaklanmanın esas olarak, bir zabıt hareketinden ziyade çavuş ve nefer seviyesinde gerçekleşmesi hemen dikkati çekmektedir. Ayaklanmanın sonuçta yine askeri birliklerce bastırılması, Osmanlı Ordusu içindeki siyasileşmenin önemli bir boyutunu teşkil etmektedir.⁵⁷

31 Mart Ayaklanması, Selanik'te bulunan Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu⁵⁸ tarafından bastırılmıştır. Bu orduda Yüzbaşı (Kolağası) Mustafa Kemal de Kurmay Başkanı olarak görev almıştır. Ancak bu sıralarda gündeme gelen Hareket Ordusu'nun İttihat ve Terakki ile bağlantılı olduğu ve bu cemiyet tarafından yönlendirildiği iddiaları bizzat Mahmud Şevket Paşa tarafından yalanlanmıştır.⁵⁹

Hareket Ordusu hazırlanırken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyetin ilanından bu yana sloganlaştırdığı "İttihat-ı Anasır" fikrine büyük önem verilmiş ve Balkanların çeşitli etnik unsurlarından olan Makedon, Arnavut, Sırp, Bulgar, Ulah, Rum, Yahudi, Ermeni ve Çingenerden oluşan gönüllü birlikler de orduya dâhil edilmiştir. Hareket Ordusunun belki de daha fazla kısmını oluşturan gönüllüler derme çatma, disiplinden uzak sayılabilecek durumdadır. Bu birlikler meşrutiyete bağlı olmaktan ziyade hizmetleri karşılığı ücret almak ya da yağmada bulunmak için orduya dâhil olmuştur. Nitekim Yıldız Sarayı, Hareket

⁵⁶ Alkan, **a.g.m.**, s.427.

⁵⁷ Alkan, **a.g.e.**, s.102 ; İsmail Hami Danişmed, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1974.

⁵⁸ Hareket Ordusu'nda gönüllü sıfatıyla Girit köylülerinin, Bulgar Sandanski Çetesi'nin, Edirne dışında kalan Balkan topraklarındaki büyük küçük merkezlerdeki sadece muvazzaf askerlerin değil, eli silah tutanların, Sırp, Rum ve Arnavut çetelerin meydana getirdiği kitle, Hareket Ordusu için bir zaaf oluşturmuştur. Alkan, **a.g.e.**, s.131-132.

⁵⁹ Bu konuda Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın ilk beyannamesini 25 Nisan 1909'da Takvim-i Vekayi'de görmek mümkündür. Bu beyannamede, "Ceraid-i malalliye ve ecnebiyeden ekserisi Hareket Ordusu'nun İttihat ve Terakki Cemiyetiyle münasebette bulunduğunu dermeyan ediyorlar. Bu fikir ve mütalaa tamamıyla hilaf-ı hakikattir. Umum Osmanlı Orduları kâfil-i fevz ü nusret-i Osmani olan idare-i meşrutanın muhafazası namına ahd ü misak etmiş olmaları hesebiyle ahiran İstanbul'da vukua gelen teşebbüsat-ı irticaiyeyi imha ve bünyan-ı devleti tarsin emeliyle bilittifak müsteinen bi-tevfikihi teala İstanbul üzerine bir ordu sevk etmişlerdir..." Benzer bir resmi ilana 4 Mayıs 1909 tarihinde Takvim-i Vekayi gazetesinde rastlamak mümkündür. Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.144, 156.

Ordusu'nun İstanbul'a girmesinin ardından bu ordu mensupları tarafından yağmalanmıştır. Saray'da II. Abdülhamid'in şahsi eşyaları yanında, onun devrine ışık tutacak mahiyetteki belge ve vesikaların yani jurnallerin tamamına yakınının tahrip edilmesi ve yakılması, tarihimizin en kritik problemlerini içeren bu dönemin bazı olaylarının karanlıkta kalmasına neden olmuştur.⁶⁰

Hareket Ordusu'nun İstanbul'da denetimi eline geçirmesinden sonra isyanda rolü olduğu ileri sürülen II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine V. Mehmet Reşad⁶¹ padişah yapılmıştır. Sultan Abdülhamid'in hal'i Osmanlı siyasi hayatından geleneksel olanın çekilmesi anlamını da taşımaktadır. Hal'in yapıldığı gün Yıldız Sarayına gelen Esat Paşa, Arif Hikmet Paşa ve Miralay Galip Bey, *"Biz Meclis-i Mebusan tarafından geldik. Fetvayı şerif var. Millet seni hal' etti. Ama hayatınız emindir"* demiştir. Bunun üzerine padişah sakin bir üslup ile, *"Bu işi ben yapmadım. Sebep olanları millet arasın bulsun. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım. Hepsi mahvoldu. Hepsinin üstüne sünger çekildi...."* dedikten sonra bundan sonraki ikametgahının Çırağan Sarayı olmasını istemiştir. Ancak padişah bir süre sonra ailesi ile Selanik'e gönderilmiştir. Nitekim Meclis-i Mebusan'da çoğunluğun kontrolünü elinde tutmasına ve aydınlar tarafından çoğunlukla destek görmesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otorite ve nüfuzunu gölgeleyebilecek yegâne güç odağı, Abdülhamid'in bizzat kendisidir. Yerine tahta geçen V. Mehmet Reşad'ın halim ve saf tabiatı, Cemiyet'in tasarruflarına padişahlık nüfuzunu kullanarak engel olabilecek bir kudrete hiçbir zaman erişememiştir.⁶²

Ayaklanmadan sonra sıkıyönetim ilan edilmiş ve ayaklananlar 15 Mayıs 1909'da kurulan Divan-ı Harp'te yargılanarak ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Yapılan tensikat ve tasfiye-i rütbe ile askeri ve sivil bütün memurlar arasında büyük bir düzenleme yapılmış, yaş haddi ile görevden alma ve açığa çıkarmaların yanı sıra özellikle Abdülhamid döneminde haksız olarak verildiğine inanılan nişanların geri alınması söz konusu olmuştur. Ayrıca anayasadaki değişiklik ile padişahın yetkileri azaltılmıştır.⁶³

⁶⁰ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayının Araştırılması", **Osmanlı**, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.430-438.

⁶¹ Sultan Mehmed Reşad Han, 27 Nisan 1909'da Osmanlı tarihinin en yaşlı padişahı olarak tahta geçmiştir. Kendisi ağabeyi II. Abdülhamid'den yaklaşık 2 yaş küçüktür. Sultan Reşad, I. Reşad olarak değil, V. Mehmed ünvanı ile anılmıştır. Zira Hareket Ordusu teşekkülünün İstanbul'u, Fatih Sultan Mehmed'den sonra yeniden fethettiği ileri sürülmüştür. Öztuna, Cilt: 7, **a.g.e.**, s.252.

⁶² Alkan, **a.g.e.**, s.137-152 ; Ali Cevat Bey, **a.g.e.**, s.81-87 ; Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet Hatıralarım**, Hazırlayan: İsmail Kara, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

⁶³ Alkan, **a.g.e.**, s.137-152 ; Ali Cevat Bey, **a.g.e.**, s.81-87.

1876 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler

Kanûn-ı Esâsî'nin değiştirilmesi gerekliliği daha 1908 yılında belirtilmiş ve hazırlıklara başlanmıştır. Uzun ve ciddi tartışmalardan sonra 1876 Kanûn-ı Esâsî'si 1909,1914, 1915 (iki kez), 1916 (üç kez) olmak üzere tam yedi kez değiştirilmiştir.⁶⁴ Buna göre 1909 yılında yapılan değişiklik ile anayasanın 1. maddesi değiştirilmemiştir. 2. madde değişikliğinde idari teşkilat ve taksimat değişikliğinin özel bir kanunla olabileceği hükmü vardır. Anayasanın 3. maddesine, padişahın tahta çıkışında Meclis-i Umumi'de Şer'i Şerif ve Kanûn-ı Esasi hükümlerine uyacağına, vatan ve millete sadakat edeceğine dair yemin etmesi şartı getirilmiştir. 5. maddesinde padişahın yaptıklarının sorumluluğunun hükümete ait olduğu kabul edilmiştir. Anayasanın 7. maddesinde, savaş ve barışta, ticarete, terk ve arazi işgalinde, Osmanlı vatandaşlarının asli ve şahsi haklarını ilgilendiren, devletçe masrafi gerektiren antlaşmaların Meclis-i Umuminin tasdikinden geçmesi şartı getirilmiştir. 12. madde ile sansür kaldırılmış, 30. maddede ise hükümet üyelerinin hükümetin genel siyasetinden müştereken ve bakanlıklarına ait işlerden dolayı tek tek Meclis-i Mebusuna karşı mesul olmaları hükmü ilave edilmiştir. Böylelikle başına buyruk bir haldeki yürütme organı yasama organına karşı sorumlu kılınmıştır. En önemli düzenlemelerden biri 35. madde ile yapılmıştır. Bu madde ile hükümetle meclisin her hangi bir konuda anlaşamaması halinde hükümetin istifası, yeni atanan hükümetin de aynı kararda ısrar etmesi halinde padişahın devreye girmesi hükmü getirilmiştir. 43. madde de meclisin 4 aylık çalışma süresi 6 aya çıkarılmıştır. 44. madde ile padişahın meclis vaktinden önce açabilmesi veya meclis kararı ile toplantı süresini uzatabilmesi hakkı sağlanmıştır. 53 ve 54. maddelerde yeni kanun teklifi veya mevcutlardan birinin düzeltilmesi teklifinin ve kabulünün nasıl olacağı karara bağlanmıştır. 113. madde ise padişahın istemediği şahısları Osmanlı ülkesinden ihraç ve sürgün etme yetkisini kaldırmıştır.⁶⁵

1909 Kanûn-ı Esâsî değişiklikleri gerçek anlamda meşruti, sınırlandırılmış bir monarşi düzenine geçişi ifade eder. Padişah, yasama ve yürütme üzerindeki yetkilerini yitirmiş, yürütme organı olarak hükümet (kabine) devlet içerisindeki yerini almış, ayrıca bu kurumun sadece parlamento önünde sorumluluğu esası benimsenerek demokratik bir denetim sistemi kurulmuştur.⁶⁶ Yine meclisin feshi şartları da ağırlaştırılarak parlamentonun konumu

⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, İstanbul 2001, s.20.

⁶⁵ Eraslan ve Olgun, **a.g.e.**, s.94-97 ; Ayfer Özçelik, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İlgı Yayınları, İstanbul 2006, s.319-396.

⁶⁶ **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s.24. "Anayasada millet egemenliği konusu ilk defa meclis başkanlığı seçilmesi sürecinde gündeme gelmiştir. Seçim sonrası başkan olan Ahmet Rıza Bey 26 Aralık 1908 tarihli oturumunda, vazifelerinin millet egemenliğini

güçlendirilmiştir.⁶⁷ Parlamento artık yalnızca kabinenin güvenoyu almaması halinde feshedilebilecek, feshedilme durumunda ise üç ay içerisinde seçimler yapılacaktır. Yasaların yapılması ve anlaşmaların akdi parlamentonun imtiyazına geçmiştir.⁶⁸

Son söz olarak, 1908-1912 Meclis-i Mebusanı Osmanlı toplumunun gerçek anlamda ilk defa millet egemenliği ile tanıştığı dönem olmuştur. Bütün olumsuzluklarına rağmen, mecliste yapılmak istenen uygulamalar, daha sonraki dönemlere demokrasi adına ışık tutmuş, millet egemenliğinin sağlanmasına temel teşkil etmiştir, özgürlüğün, milli egemenliğin, kişi hak ve hukukunun ilk uygulamalarının olduğu II. Meşrutiyet döneminin Cumhuriyet dönemine tecrübe ve birikim oluşturduğunu, bu bakımdan Türk demokrasi tarihine önemli bir katkı sağladığını söylemeliyiz.⁶⁹

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı ve Millî Hâkimiyet

Birinci Dünya Harbi sonunda imparatorluk dağılmış, bütün yabancı unsurlar devletten ayrılmıştır. Ortada, otoritesi kalmamış mağlup bir devlet ve mağlup sayılmış Türk Milleti kalmıştı. İşte, bu tarihten sonra Mustafa Kemal önderliğinde kendi kendine ve tamamen millî bir irade ve hareket ortaya çıktı. Bu hareket şuur ve irade, birden bütün Anadolu'ya yayıldı ve kısa zamanda maddî-manevî güç haline gelerek bütün Anadolu Türklerinin itaat edeceği gayri şahsî bir hâkimiyeti teşekkül ettirdi. Bunun adı ise "Millî hâkimiyet"ti. Bu hâkimiyet zamanla Mustafa Kemal'in şahsında sembolünü bulmuştur. Millî Mücadele esnasında bu şekilde millî hâkimiyetin ortaya çıkmasını, Mustafa Kemal'de odaklaşmasını izah etmek gerçekten güçtür. Zira ortada ne devlet ne de diğer maddî güçler vardı. Buna rağmen kelimenin tam anlamıyla "Millî Hâkimiyet" teessüs etmiştir. Millî Mücadele'de kendisini gösteren millî hâkimiyet şuurunu, her şeyden önce Türk Milletinin özelliğinden ve bu özelliği gayet iyi bilen Mustafa Kemal'in dehâsından kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal, 1919'da imparatorluğun parçalanmasını, Türk Milleti adına millî devletin doğuşu, millî kültürün ve millî varlığın istiklali olarak değerlendirmiştir. Onu, Millî Mücadele hareketinin başına geçiren bu şuur ve görüştür. Nitekim Mustafa Kemal liberal ve tarihçi milliyetçiliği devreye sokarak milliyetçiliği bir bütün olarak ele almış ve millî hâkimiyeti bu bütün üzerine kurmuştur. Bir

---

sağlamlaştırmak olduğunu, bu uğurda hakkıyla çalışacaklarını belirtmiştir. Meclisin açılmasının kısmen Anayasanın tatbiki demek olduğunu ifade eden Rıza Bey, "*Maziden ibret alarak memalik-i sairede hâkimiyet-i milliyenin tatiline sebep olan hatalardan içtinap edelim. Hüsn-i niyet ve azm-i sebat her işte muvaffakiyet temin eder*" demiştir. Ahmet Rıza Beyin bu sözleri mebuslar tarafından uzun bir süre alkışlanmıştır." Olgun, **a.g.e.**, s.115.

⁶⁷ Tunaya, **Siyasal Gelişmeler**, s.21.

⁶⁸ Zürcher, **a.g.e.** s.149.

⁶⁹ Olgun, **a.g.e.**, s.416.

taraftan hürriyet, istiklal, millî birlik ve irade, öbür taraftan da millî şahsiyet, din, kültür, tarih diyerek her ferde hitap etmiş ve herkesi bir inanç altında toplayabilmiştir. O, millî, dinî ve Avrupai fikirleri yanına alarak ve onların senteziyle Anadolu'da tek irade, tek devlet, tek hâkimiyet, tek kumandan, tek meclis, tek millet fikrinden hareket etmiş ve başarılı da olmuştur. Her alanda gerçek millî hâkimiyet Millî Mücadele devrinde yaşanmıştır.⁷⁰

Birinci Dünya Savaşının sonunda, Mondros Mütarekesiyle beraber, Anadolu'nun yer yer işgal edilmesi ve İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletleri'ne karşı teslimiyetçi tutumu yerel önderler öncülüğünde halkın kendi haliyle ilgilenmeye ve siyasallaşmaya itmiştir. İktidarı paylaşmadan ziyade, varlığını koruma amacını güden siyasal bilinç, diğer düşünceleri bastırmıştır. Yapılan savaşın sömürgeci bir mantıkla değil bağımsızlık karakterli oluşu, halkın siyasal seferberliğe, dolayısıyla, yönetime katılma yollarını açmıştır. Günün şartlarında birçok kongre yapılmış ve halkın desteği kazanılmıştır. Yapılan 30 kongreye, toplam 1.396 delege katılmıştır. Bu rakam, yollar, güvenlik, seçim gibi kavramların ve kent nüfusların az olduğu dikkate alınır, Millî Mücadeleyi örgütlemeye milletin nasıl bir yoğunlukta çalıştığını gösterir.⁷¹

Kongreler, Anadolu'da mandacılık veya buna benzer millî hareket dışındaki düşünce ve fikirlerin ortadan kalkmasına yardım ettiği gibi, en çok da meşrutiyetle beraber başlayarak yöneticiler arasında oluşan siyasî parti ayrımcılığının geçici olarak ortadan kalkmasına yol açmıştır. Sivas Kongresinde yapılan tartışmalar ve alınan kararlar bu konuda etkili olmuştur. Diğer taraftan, Anadolu'da oluşturulacak siyasal mekanizma basında belirlemeye başlamıştır. Kongre sonrasında çıkan "İrade-i Milliye", Atatürk'ün Ankara'ya gelmesiyle beraber çıkardığı gazete "Hâkimiyeti Milliye", Meclise giden yolda siyasal yapının ne olacağını belli etmiştir. Sivas'ta seçilen Heyet-i Milliye, yavaş yavaş iktidarı pekiştirmeye askerî destekle başlamış olmasına rağmen, ortada yasal bir sorun vardır. İstanbul'da Meclis vardır, Ankara'da kendi meşruiyetini ortaya koymak için yasal bir yer bulmak zorundadır. Bu sorunu, İngilizler, 16 Mart 1920'de İstanbul'daki meclisi basıp önemli vekillerini ve milliyetçileri Malta'ya göndermeleriyle çözmüşlerdir.⁷²

Bu esnada, Anadolu'da Millî Mücadele'nin siyasal örgütlenmesini hazırlamakla meşgul olan Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye namına 19 Mart 1920'de kolordu kumandanlıklarına, vilâyetlere, müstakil livalara ve halka hitaben "intihâb hakkında tebliğ"ini

⁷⁰ Kodaman, a.g.e., s.29-30.

⁷¹ Bünyamin Ayhan, "İlk TBMM'deki Millî Hâkimiyet Anlayışı", XVI. Millî Egemenlik Sempozyumları, TBMM Yayınları, Ankara 2005, s.69.

⁷² Ayhan, a.g.e., s.69-70.

yayınlayarak Ankara’da “olağanüstü yetkileri haiz” bir meclisin toplanacağını ilan etti. Bu beyannamede, İstanbul’daki Meclis-i Mebusan üyelerinin de davetli olduğu bildirildiği gibi, yeni meclisin toplanabilmesi için seçimler yapılması da istenmekte idi.⁷³ Bu talimat gerçek bir demokrasi anlayışı içinde ilk meclis üyelerinin seçim biçimini gösteren değerli bir vesikadır.

23 Nisan 1920 de Ankara’da toplanmış olan Birinci Büyük Millet Meclisi orijinal bir şekilde iki seçimle gelmiş mebuslardan oluşmuştur. İstanbul’dan iltihak etmiş olanlar ve yeni seçilmiş olanlar, bu sebeple meclis tam sayısı hayli kabarık olmuştur.

“Birinci Büyük Millet Meclisi Osmanlı Mebusan Kanûnu’na göre seçilmiş, 377 mebustan teşekkül etmiştir.⁷⁴ Bunların 105’i İstanbul Meclisinden, 233’ü ise Heyet-i Temsiliye tarafından neşredilen ‘*İntihâb Hakkındaki Tebliğ*’ gereğince seçilmişlerdir. 92 mebus İstanbul Meclisinden doğrudan doğruya, 13 mebus Malta ve bir mebusta Yunanistan’daki mevkufiyetleri bitince meclise iltihak etmişlerdir.”⁷⁵

Meclis, Hacı Bayram camiiinde kılınan Cuma namazından sonra merasim ile açıldı. En yaşlı üye sıfatı ile Sinop milletvekili Şerif Bey meclisin ilk oturumunu açtı. Mebuslar yemin ederek göreve başladılar.⁷⁶ Şerif Bey açılış konuşmasında, Büyük Millet Meclisinin açılmasını gerekli kılan şartlardan bahsedip, tam istiklalin sağlanması hususunda milletimizin kati inancını ve azmini belirttikten sonra "Bu büyük meclisin ikinci başkanı sıfatı ile ve Allah’ın yardımı ile Milletimizin iç ve dış tam istiklal içinde kaderini bizzat eline aldığı ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum" dedi⁷⁷. Bu konuşmada geçen "milletimizin kaderini bizzat kendi eline aldığı ve idare etmeye başladığı" cümlesi millî egemenliğe dayalı yeni bir devletin kurulmakta olduğunun işaretleri gibidir. Ne var ki bu mühim fikrin tesisi ve zihinlerde şekillenmeye başlaması için henüz erken idi. Buna mukabil, Mustafa Kemal’in 24 Nisan 1920 de yeni meclisin açılışının ikinci

⁷³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, İstanbul 1960 s.420-422.

⁷⁴ Büyük Millet Meclisine katılan milletvekillerinin sayısı hakkında çelişkili rakamlar verilmektedir. Mesela; Yılmaz Altuğ 383, Ahmet Mumcu 390, Frederick Frey 437, Mazhar Müfit Kansu 399, Ali Fuat Cebesoy 442, Mahmut Goloğlu 390 sayısını vermektedir. İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünsel Yapısı**, (1920-1923), Eskişehir 1985, s.59-60.

⁷⁵ TBMM İsim Defteri, Devre I. Ankara 1943. Meclisi teşkil eden mebusların % 56.3’ü halk tabakalarından gelmiş bulunuyordu, %43.6’sı da hükümet mensupları idi. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C.2, İstanbul 1966, s.366.

⁷⁶ Bu yemin metni şöyledir: “Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın, vatan ve milletin istihlâsı ve istiklâlinden başka bir gaye takip etmeyeceğime, vallâhi” Mahir İz, **Yılların İzi**, İstanbul 1975. s.76.

⁷⁷ Samet Ağaoğlu, **Kuva-yı Milliye Ruhü**, Ankara, s.31.

günü yaptığı ve üç oturum boyunca ilgiyle dinlenen konuşması yeni bir devletin kurulma aşamalarını, hedeflerini, iç ve dış sorunlarını tanımlayıcı bir nitelik taşımaktadır.⁷⁸

Mustafa Kemal, İstanbul'dan Anadolu'ya geçmesi esnasında meydana gelen olaylara değinerek başladığı konuşmasında haysiyetli kişiler, aydınlar, din ve devlet adamları ile padişahın memleketin içine düştüğü felaketten kurtarılması, millî vicdandan doğan birliğin azim ve iradesine ihtiyaç duyulduğu, ancak İstanbul'un işgal altında olması dolayısıyla arzu edilenlerin gerçekleşmesine maddeten imkân kalmadığı görüşünde olduklarını, kendisinin ise askeri ve mülki işlerle görevli olarak ordu müfettişliğine tayin olunması⁷⁹ fırsatını değerlendirdiğini "din ve millete hizmet etmek için" 16 Mayıs 1919 da İstanbul'dan ayrıldığını anlatır.⁸⁰

Mustafa Kemal konuşmasını, Samsun'a çıktıktan sonra burada faaliyetlerinden ve görevden alınma sürecinin başlamasını izah etmekle sürdürmektedir. Bu esnada Padişah ve hükümet ile yaptığı yazışmalardan örnekler veren Mustafa Kemal, Padişaha gönderdiği telgraflardan birinde yine memleketin içine düştüğü durumu tasvir eyledikten sonra kendisinin huzura çıktığı zaman kendisinin (padişahın) "ben artık memleket ve milletin nasıl kurtarılması gerektiği hususunda kararsızlığa düşüyorum. İnşallah millet akıllanır ve uyanır, bu üzücü durumdan gerek beni gerekse kendini kurtarır." sözlerini hatırlattıktan sonra Anadolu'da dolaşabildiği merkezlerdeki halkın tutumunun memnuniyet verici olduğunun ve milletin baştan ayağa uyanık bulunduğunun, bağımsızlık ve hilâfet hakkının korunması için kesin kararlı ve inançlı olduğunun açıkça görüldüğünü bildirir.⁸¹

Mustafa Kemal'in konuşması müfettişlik görevinden alınmaya çalışılması, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal ile yaptığı mücadele⁸², Ali Kemal'in istifası ve Harbiye Nezareti tarafından görevden alınmasının perde arkasını izah etmekle devam etmektedir. Mustafa Kemal'in bildirdiğine göre, kendisine, padişah tarafından gönderilen telgrafta: "vatanperverane duygularla" girişmiş olduğu faaliyetlerin İngilizlerin dikkatini çektiği ve bundan dolayı hükümete İngilizler tarafından baskı yapılmaya başlandığından bahsedilmiş, İstanbul'a

⁷⁸ Mustafa Kemal Paşanın mecliste yaptığı bu konuşmanın tam metni için bakınız; **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları**, TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları No: 30, Ankara 1987, s.4-50.

⁷⁹ Mustafa Kemal Paşanın Ordu Müfettişliğine tayini için bakınız; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, 1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge**, T.C. Başbakanlık, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 1, Ankara 1982, s.21-22.

⁸⁰ **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları**, s.4.

⁸¹ **a.g.e.**, s.7-8.

⁸² Dâhiliye Nazırı Ali Kemal 23 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal'e ve bütün vilayetlere gönderdiği telgrafta : "Mustafa Kemal, İngiliz özel temsilcisinin arzu ve direnmesiyle görevden alındı." der. Bu genelgeye Mustafa Kemal karşı genelge ile sert bir tavır koyar. Bunun üzerine Ali Kemal istifa etmek zorunda kalır.

dönmesinin “hakkında kötü bir muamele olabilir” düşüncesiyle uygun görülmediği bildirilmiş, iki ay hava değişimi izni alarak istirahat etmesi önerilmiştir.⁸³ Ancak Harbiye Nezaretinin görevden alındığını bildirmesi üzerine O’da askerlik mesleğinden istifa ederek, sine-i millete dönme kararı almıştır.

Mustafa Kemal, konuşmasının bundan sonraki bölümünü yeni Türk devletinin sınırlarına, bağımsızlığına ve Ermenilerin Türk devletinin aleyhine başlattığı olumsuz propagandaya ayırmıştır.

Konuşmada, yeni Türk devletinin sınırların tanımlanırken; Doğu’da Kars-Ardahan ve Batum’un (Elviye-i Selase), batıda ise Edirne’nin sınırlarımıza dâhil olduğu belirtildikten sonra; en önemli değişikliğin Güney sınırında olduğu vurgulanmaktadır. Mustafa Kemal’e göre, güneyde çekilecek sınır çizgisinin İskenderun’un güneyinden başlayarak Halep-Kadım arasındaki Cerablus köprüsünü ve oradan Musul, Süleymaniye ve Kerkük’ü içine alacak bir hat olarak çizilmelidir. Çünkü bu “sadece askeri gerekçelerle çizilmiş bir sınır değildir. Millî sınırdır. Millî sınır olmak üzere tespit edilmiştir.” Mustafa Kemal bu sözleri ile Misâk-ı Millî’de yer alan “Mondros Mütarekesi imzalandığı vakit işgal altında olmayan yerler” tanımlamasına oldukça mükemmel bir açıklık getirmiştir.⁸⁴

Mustafa Kemal manda ve himaye fikrine karşı olduğunu da bildirdiği konuşmasını, milletin ilerleme ve yükselmesi, ülkenin bayındırlığı için ihtiyaç duyulan her şeyin dışarıdan alınması konusunda doğal bir olgunlukla hareket edileceğini, bağımsız kalmak görünüş ve yetkisini korumak şartı ile dış ilgi ve yardımı uygun göreceklərini, Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşına sürüklenişi ve İngiltere ile Rusya’nın Osmanlı devleti üzerindeki emellerine değinerek sürdürür.⁸⁵

Mustafa Kemal konuşmasında, Birinci Dünya Savaşına Almanların yanında girme zorunluluğunu açıklarken; felaket ve çok üzücü olaylara neden olan bu savaşa katılmamanın hiç kuşkusuz ki daha iyi olacağını, fakat buna maddeten imkân olmadığını, çünkü tarafsız kalabilmek için silahlanmış bir tarafsızlığı, yani boğazların kapalı bulundurulması gerektiğine işaretler, vatanın coğrafi konumunun ise buna uygun olmadığını, özellikle Rusların İtilâf Devletlerinin yanında yer alması sebebiyle, seyirci kalamayacağımızı, üstelik İngilizlerin gemi yapımına ait yedi milyon liramızı zorla alıkoyması ve bizim savaşa katılmamızdan dört ay önce her yönüyle Osmanlı Devleti’nin zararına bir Ermenistan Cumhuriyeti kurulmasına

⁸³ Bu telgrafın metni için bakınız; **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, 1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge**, s.46. **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları**, s.13.

⁸⁴ **Atatürk’ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları**, s.21.

⁸⁵ **a.g.e.**, s.22.

karar verdiklerini, hatta Bolşeviklerin yayımladığı gizli anlaşmalardan da anlaşıldığına göre İstanbul'un Çarlık Rusya'sına vaat edilmiş olması, savaşa İtilâf Devletlerine karşı girmemizin zorunluğunu gösteren açık deliller olduğunu söylemektedir.⁸⁶

Birinci Dünya savaşından sonra İstanbul'un işgal altına alınması ve zararlı kuruluş ve unsurların faaliyetlerini artırdıklarını, bunlardan Ermenilerin soykırım yalanını dünya kamuoyuna yaydığını, buna karşın hükümetin yine de Ermenilerin herhangi bir zarara uğramamaları için hassas davrandığını ve Türk milletinin de Ermenilere karşı herhangi bir tecavüzünün olmamasının "milletimizin yaradılışından sahip olduğu insanlığı" bir neticesi olduğunu vurgular.⁸⁷

Mustafa Kemal, konuşmasının son bölümünü, İstanbul'un ikinci defa işgalinden sonra ortaya çıkan hukuki duruma ayırmıştır. Burada, İstanbul'un işgalinden sonra meclisin yasama, hükümetin de yürütme gücüne ve yargının bağımsızlığına kilit vurulduğu bundan dolayı anayasal bir boşluk doğduğu, bu boşluğun ise derhal doldurulması mecburiyeti bulunduğu ifade edilmektedir. Mustafa Kemal büyük millet meclisinin açılışının bu anayasal ihtiyaçtan kaynaklandığını, meclisin olağanüstü yetkilerle toplandığını bildirdikten sonra "seçimlerin tam bir acele ve sıcak bir ilgiyle yapılması hukuki durumumuzun bütün milletçe ve aynı görüş içinde anlaşıldığını ve kavrandığını göstermektedir. Ayrıca, büyük millet meclisimizin kuruluş şekli ve esasları millî iradeye içtenlikle büyük bir güçle dayandığını göstermektedir. Meclisimizde oluşan ve beliren millî kudretimiz Hilâfet makamı ve saltanatı yabancı baskısından kurtaracak ve Osmanlı devletini dağılma ve esaretlikten kurtarma tedbirleri alacaktır."⁸⁸ sözleri ile konuşmasını tamamlar.

Mustafa Kemal'in bu konuşması Büyük Millet Meclisinin etrafında toplanan aydınların temelde iki görüşe dayandıklarını ortaya koymaktadır.

Bunlardan birincisi "Misâk-ı Millî"den taviz vermemektir. Böylece İmparatorluktan millî devlete geçiş aşamasından ülke topraklarının emperyalist güçlerin sömürge alanı haline getirilmesi her ne suretle olursa olsun önlenemez yine bu çerçevede Anadolu topraklarının parçalanmasına da göz yumulmayacaktı. Millettin esarete düşmemesi istiklalin kurtarılması diye de özetlenebilecek olan bu anlayış aslında bütün meclisinde ortak görüşü durumundaydı.

Mustafa Kemal'in konuşmasında dikkatle vurgulanan ikinci konu ise "Millî Egemenliğin" kurulması idi. Gerek Büyük Millet Meclisi'nin açılışında gerekse zaman içinde millî egemenlik konusu Mustafa Kemal tarafından maharetle işlenmekte idi. Bu suretle yeni

⁸⁶ a.g.e., s.30-31.

⁸⁷ a.g.e., s.47.

⁸⁸ a.g.e., s.49-50.

ve modern bir Türkiye'nin kurulması, modern Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayacak inkılâpçı kadronun hazırlanması ve inkılâpların gerçekleşmesi de ancak millî egemenliğin kurulması ile mümkün olabilecekti. Buna karşılık meclisinden Padişah-Halifeye sıkı-sıkıya bağlı, hatta Mustafa Kemal ve arkadaşlarına şüphe ile bakan bazı kimselerde bulunmakta idi. Mustafa Kemal'in gerek meclis konuşmasında gerekse daha sonraki bildirimlerinde Padişah ve Osmanlı yönetimine karşı açıkça tavır alınamamasının bir nedeni de bunların, kamuoyunda olumsuz bir imaj oluşturmalarına fırsat vermemekti.

Büyük Millet Meclisi'nin bu iki temel gaye etrafında toplanmış olması İkinci Meşrutiyet'ten beri süregelen ideolojik mücadelenin meclise yansımaları geniş ölçüde önlemiş bu cümleden olarak Büyük Millet Meclisi'nde fırkacılığa/particiliğe yer verilmemiştir.⁸⁹ “Çünkü temel sorun ideolojilerin üretilmesinin sağlayacak devletin emperyalist saldırı karşısında var olup olmayacağı sorunu.” olduğunda ideolojilerin, devletin ve milletin varlık-yokluk mücadelesinin önüne geçmesi ve kurtuluş mücadelesini baltalaması arzu edilemez bir şeydi. Bununla birlikte Büyük Millet Meclisi'nin demokratik yapısı her türlü görüşün Büyük Millet Meclisi kürsüsünden ifade edilmesine de müsaade ediyordu. Nitekim Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü her türlü görüşün ifade edilmesini “Emperyalist devletlerin hücumu karşısında toplanan meclis Millî hudutlar dâhilinde ulusun tam bağımsızlığını temin etmeyi amaçlar. Fakat amaç bu diye de her mebusun toplumsal düşünce siyasetini sınırlandırmak hakkı kimseye verilmemiştir.” diye belirtmiştir.⁹⁰

Meclis açıldıktan sonraki siyasal yapı, Osmanlı Devleti'nin üzerine inşa edilecek yönetim sisteminin ne olması gerektiğiyle ilgilidir. Bu tartışma, savaş zamanları durulur gibi olurken, zaman zaman değişik ifade ve tarzlarla kendini hissettirmiştir. Rus Sovyeti'nden İngiliz liberalliğine, İttihat ve Terakki'nin siyasî anlayışından İslam sosyalizmine, meşrutiyet sisteminden padişahlığa, oradan da ileri düzeyde bir mecliste demokratik bir yapıya kadar değişik tartışmalar devam etmiştir. Bunun nedeni, Meclis'te, başlangıçta, düşünsel anlamda bir birlik ve grupların olmamasındandır. Bu farklı siyasal davranışlar, en çok bakan seçimlerinde kendini hissettirmiştir; fakat bu davranış farklılıkları, hiçbir zaman millî hâkimiyet ve millî unsurları devre dışında bırakan bir yapıya sahip olmamışlardır.⁹¹

1921'e kadar devam eden meşrutî sistem, 1921'de yine padişah ve halifeliğin yasadâ var olmasıyla beraber millî egemenliği ön plana çıkaran bir yasadâdır. Aynı zamanda, bu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bir halkçılık programı olarak sunulmuştur ve beş aylık bir

⁸⁹ Güneş, a.g.e., s.117.

⁹⁰ Güneş, aynı eser, s.118.

⁹¹ Ayhan, a.g.e., s.71.

tartışmanın sonunda Mecliste kabul edilmiştir ve Teşkilatı Esasiye Kanunu millî egemenlik kavramını ön plana çıkaran bir olgudur; fakat bu olguya rağmen, Meclisteki vekillerinin ve muhalefeti oluşturan insanların çoğu bundan memnun olmamıştır; çünkü ortada rejime benzer hiçbir şey bulunmamaktadır bazı muhalefet vekillerinin söylediğine göre; çünkü bu sistem, İslâmî devlet rejimi değildir. Parlamenter bir kabine sistemi ortaya konmamıştır, sosyalist halkçı bir rejim de değildir. Ziya Gökalp'in sosyalizme alternatif olarak ileri sürdüğü solidarizm; yani, meslekçilik de değildir. Bu meslekçilik konusu ciddî şekilde Meclis'te tartışılmıştır; yani, Meclis'te temsil edilmeyen, millî hâkimiyetin temsil edilme oranının mesleklere göre mi olsun, milletin farklı davranış ve siyasal yapılarına göre mi olsun, çok ciddî şekilde tartışılmıştır.

Sonuç olarak, I. Meclis'teki hâkimiyeti milliye kavramının tam oluşumu 1 Kasım 1922'de, savaşların sonucunda, İstanbul ile Ankara'nın Londra'ya beraber çağrılmasıyla beraber, Meclis'in İstanbul hükümetini, İstanbul hükümeti ile beraber de saltanatın 1922'de kaldırılmasıyla sona ermiştir.⁹²

Birinci Büyük Millet Meclisi memleket meselelerinin serbestçe konuşulup tartışıldığı bir yerdi. Türk demokrasi tarihinde bir benzerini görmek mümkün değildir. Mebuslar yetişme, duygu, düşünce, kültür ve ideal bakımından çok değişik bir manzara arz ediyordu. Ama milletin varlığı ve devletin bağımsızlığının korunması konusunda tam bir fikir birliği içinde idiler. Meclisin tek gayesi memlekete emperyalistlerin istilasından kurtarmak ve bağımsızlığı korumak olduğuna göre ahenk ve disiplin kendiliğinden doğmuş ve devam etmiştir. Meclisin yüklendiği en önemli vazifelerden diğeri ise Mustafa Kemal Paşa'nın daha Anadolu'ya geçerken şekillendirdiği ve meclisin ana gayesi haline getirdiği Millî Egemenliğin kurulması olmuştur.

İlk TBMM'deki hâkimiyet anlayışı millî hâkimiyet üzerinedir. Millî hâkimiyetin oluşumunda ise genel kongrelerin önemi büyüktür. Kongrelerin üzerinde inşa edilen Meclis, kongrelerde bireylerin yönetime katılımı olgusunu, siyasal ve devletsel olarak ortaya koymuştur. Meşrutiyetten bu tarafa padişahlıktan millete yola çıkan hâkimiyet anlayışı, 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla beraber tamamen millete geçmiştir.⁹³

Eğer hâkimiyet millî ise ve millî olacaksa hâkimiyet anlayışını, hâkimiyetin müesseselerini, hâkimiyetin şeklini İlmî metotla ve millî zihniyetle millet ve millî kültür zeminine oturtmak ve yeni şekillerini de aynı zeminde aramak mecburiyetindeyiz; gelişmişlik

⁹² Ayhan, **a.g.e.**, s.71.

⁹³ Ayhan, **a.g.e.**, s.72.

budur; İlmî zihniyet de bunu öngörür. Diğer milletlerin metotlarından istifade edelim, fakat hiçbir zaman o milletlerin kültür ürünlerini aynen almayalım; alırsak bile özümlemeyelim, onlara millî damgamızı vuralım. Millî Mücadeledeki millî hâkimiyeti ancak bu şekilde yeniden tesis edebiliriz. Aksi takdirde milletçe Tanzimat'tan 1918'e kadarki dönemi tekrar yaşamak zorunda kalırız.

SULTAN VAHDETTİN ve İKTİDAR

Metin Ayışığı *

Öz

Sultan Vahdettin, İtilâf devletlerince diğer mağlûp devletlerin hükümdarları gibi, savaş suçlusunu sayılmaktan ve tahtını kaybetmekten korktuğu için, bu devletleri memnun edecek şekilde hareket etmeği, yani millî bir siyaset yerine, hanedanın hukukunu göz önünde tutan bir siyaset takip etmeği tercih etmiştir.

Damat Ferit Hükümeti için İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek adeta temel ilke idi. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kaygısı hemen tüm kafalarda yer etmişti.

Mütareke sonrası İtilaf Devletleri işgallerine karşı Türk halkı Mustafa Kemal Atatürk ve müdafaa-i hukuk cemiyetleri etrafında toplanarak mücadeleye girişirken, Sultan Vahdettin ve O'nun teşkil ettiği hükümetler özellikle Damat Ferit Hükümetleri kurtuluşu İngilizlere kayıtsız şartsız teslim olmakta görüyorlardı.

Bu çalışmamızda Sultan Vahdettin'in Milli Mücadele ve sonrasındaki tutumu hakkında ilginç tespitlerde bulunacağız.

Anahtar Kelimeler: Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal Atatürk, İtilaf Devletleri, Damat Ferit Paşa

---

* Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: kalemer_33@hotmail.com

SULTAN VAHDETTİN and POWER

Abstract:

Sultan Vahdettin feared being a war criminal and losing his throne like the rulers of other defeated states by the Entente states. Therefore Vahdettin preferred it appropriate to pursue a policy of satisfying these states, that is, by pursuing the law of the dynasty instead of national politics.

Not to offend the big states such as England, France and Italy was a fundamental principle. The concern that even one of these states could not be dealt with alone would have taken place in almost all heads.

When the Turkish people against the occupation of the Entente Powers after the armistice convened around Mustafa Kemal Atatürk and his defense-legal societies, Sultan Vahdettin and his governments especially Damat Ferit Governments wanted to surrender to the British forces as unconditional for independence,

In this paper, we will make some interesting conclusions about Sultan Vahdettin's National Struggle and his post-war stance.

Key words: Sultan Vahdettin, Mustafa Kemal Atatürk, The Entente States, Damat Ferit Pasha

SULTAN VAHDETTİN ve İKTİDAR

Atatürk, “Tarih Yazmak, Tarih Yapmak Kadar Mühimdir. Yazan, Yapana Sadık Kalmazsa Değişmeyen Hakikat İnsanlığı Şaşırtacak bir Mahiyet Alır.” sözleriyle tarihsel gerçeklerin ortaya konulmasının önemine ve tarihte yapılacak çarpıtmaların ulaşabileceği boyutların tehlikesine dikkat çekmektedir.

Sağlam dayanaklar, resmî belgeler olmadan doğru bir tahlil yapmak mümkün müdür ? Bu konuda o dönemle ilgili gazetelere, yabancı arşivlerdeki kaynaklara başvurarak bir karşılaştırma yapabiliriz. Hatta farklı hükümetlerin icraatları da bize ışık tutabilir. Örneğin Damat Ferit Paşa'nın icraatları ile Ali Rıza Paşa hükümetinin icraatları birbirinden çok farklıdır. Birincisi döneminde Kuvâ-yı Millîye hareketi “Kuvâ-yı Bağıyye” olarak nitelenmiş, ikincisi döneminde ise “Meşru hakların müdafaası olarak” ifade edilmiştir. Son Osmanlı Hükümeti'nin icraatları ise her türlü takdirin üstündedir.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı gün, ülkenin içinde bulunduğu vahim durumu son derece çarpıcı bir şekilde anlatmaktadır. Mondros Mütarekesi ile koşulları çok ağır bir antlaşma imzalamak zorunda bırakılan Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyenler ülkeyi terk etmişlerdir. Aynı zamanda halife olan Sultan Vahdettin, yalnızca tahtını koruyabilme kaygısıyla hareket etmektedir. Damat Ferit Hükümeti ise, güçsüz, korkak, onursuz ve iktidarını koruyabilmek için her türlü baskıya boyun eğmektedir¹.

Osmanlı Devleti'nin dâhil bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütarekename imzalamıştı. Savaşın uzun seneleri zarfında, millet, yorgun ve fakir düşmüştür. Millet ve memleketi savaşa sürükleyenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine; aciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız Padişahın iradesine tabi ve

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, 1.

onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı. Ordu'nun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta².

Sultan Vahdettin, Osmanlı İmparatorluğu'nu gizli anlaşmalarla aralarında paylaşmış bulunan emperyalist devletlerin merhametine ve hakseverliğine sığınarak ülkeyi kurtaracağını sanma gafletini ısrarla sürdürmüştür. Damat Ferit Hükümeti için İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek adeta temel ilke idi. Bu devletlerden yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı kaygısı hemen tüm kafalarda yer etmişti. Osmanlı Devleti'nin yanında Almanya, Avusturya-Macaristan varken hepsini mağlup eden İtilaf devletleri karşısında yeniden onlarla düşmanlığa varabilecek durumlara girmekten daha büyük mantıksızlık ve akılsızlık olamazdı. Askeri ve sivil erkan içerisinde bile böyle düşünenler az değildi. Öyleyse kurtuluş yolu ararken iki şey söz konusu olacaktı; öncelikle İtilaf devletlerine karşı düşmanca bir tavır alınmayacaktı. Sonra da Padişah ve Halifeye karşı düşmanca davranılmayacak ve canla başla bağlı kalmak temel koşul olacaktı.

Aslında Vahdettin'e göre *"Hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek dayanağımız İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Başlıca görevi, onların şikayet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirse memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilir ve bu siyasete karşı gelenleri yola getirebilirse ayakta kalabilirdik"*. Ancak Atatürk'ün ifadesiyle bu kararların hepsi çürük, hepsi temelsizdi. Sağlam ve gerçek karar *"Milli hâkimiyete dayanan kayıtsız ve şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"* tı. Bu temel düşüncenin yegâne parolası *"Ya İstiklâl, ya Ölüm !"* olmuştur³.

Bilindiği üzere 3'ncü ordu müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa, veda için 15 Mayıs'ta Babıali'ye uğramış; herkesi, İzmir'in Yunanlılarca işgalini öğrenmiş olmanın telaşı içinde bulmuş; sonra Yıldız Sarayı'na gitmişti⁴. Orada Padişahla başbaşa konuşmuş; Vahdettin ona şunları söylemişti: *"Paşa, Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin; bunların hepsi artık bu kitaba girmiş, tarihe geçmiştir; bunları unut. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsin"*⁵.

² Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, 1.

³ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, 13.

⁴ Hüseyin Rauf Orbay, *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz, İstanbul, 1964, 17.

⁵ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, 24.

Sultan Vahdettin, Damat Ferit Paşa'nın baş murahhas olarak Mondros'a gönderilmesini isteyince, İzzet Paşa, "Bu adam mecnûndur. Bu misillû vezâif kendisine tahmil olunamaz" demeye kadar cüret etmişse de, Sultan Vahdettin, "Biz onu hüsn-i idare ederiz." demek suretiyle fikrinde ısrar etmiştir. Aslında padişahın ısrarı açıktı. Avrupa'da mağlûp devletlerin kralları devriliyordu. İhtimal o da böyle bir âkibete uğramaktan çekindiği için, mütareke görüşmelerinde, kendisine yakın olan birisini, bir akrabasının bulunmasını istiyordu. Vahdettin tarafından beş defa sadarete getirilen Damat Ferit Paşa'nın, baş murahhaslığa atanmasında ısrar etmiştir. Zira görüşmelerde hanedanın haklarının korunmasının, bir yakını, güvendiği bir kişi tarafından sağlanmasını istemesinden kaynaklanmıştır. Nitekim Meclis-i Vükelâ tarafından tâyin edilen heyete verilecek emirleri, padişah bizzat kendisi dikte ettirmiş, bilhassa Hilafet ve Saltanat ile Osmanlı hanedanının haklarının tamamen korunmasının sağlanmasını öncelikle istemiştir⁶.

Ferit Paşa'nın bu garip düşüncelerini münâkaşa etmeye bile değer bulmayan İzzet Paşa, derhal padişahın yanına çıkarak, onunla cereyan eden görüşmesini anlatmış ve bu davranışın, cinnetten başka bir şeye haml yorumlanamayacağını ifade ederek, Ferit Paşa'nın gönderilmesinden vazgeçilmesini istemiştir. Buna rağmen Vahdettin, "Ben onu hüsn-i idare ederim." diyerek, Mondros'a Ferit Paşa'nın gönderilmesi hususundaki fikrini değiştirmemiştir. Ortaya çıkan durumun, hükümetin istifasına kadar varacağını anlayan padişah, ancak bundan sonradır ki, Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesinden vazgeçmiştir. Fakat delegelere verilecek talimata "Hilâfet-i celîle ve saltanat-ı seniyye ve hânedân-ı Osmanî hukukunun tamamî-i mahfûziyyetinin te'mini" gibi bâzı hususların da eklenmesini bilhassa istemiştir⁷.

Aslında padişahın, Damat Ferit'in Mondros'a gitmesini böyle bir talimata tercih etmesi normal görülebilir. Çünkü Vahdettin için asıl mesele öncelikle hilâfet, saltanat ve hanedanın haklarının korunması olup, bu husus, Damat Ferit Paşa'nın murahhaslığı halinde sağlanabilecek, belki bu uğurda pazarlık dahi yapılabilecekti.

İzzet Paşa, Padişahın bu istemini 'çılgınlık' olarak nitelemişti; ama Padişah isteminde direnmiş ve Ferit'in, Ayan Meclisi'nde İzzet Paşa'yla görüşmesini önermiş;⁸ ama İzzet Paşa, kabineye danıştıktan sonra Damat Ferit'i bu göreve getirmeye karşı çıkmış; bırakışma kurulunun başkanlığına Deniz Bakanı Hüseyin Rauf'u atamıştı. Padişah bu atanmayı

⁶ Metin Ayıışı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, T.T.K, Ankara, 2013, 204.

⁷ Metin Ayıışı, **a.g.e.**, 204-205.

⁸ Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1953, 1987.

kırgınlıkla kabullenmiş; ama, kurula verilecek olan yönergelerde Halifelik, Sultanlık ve Osmanlı hanedanının haklarının büsbütün güvence altına alınması ve herhangi bir Osmanlı iline özerklik verilirse, bunun siyasi değil, idari olmasının serdedilmesi koşulunu öne sürmüştü⁹. İzzet Paşa'ya göre, Padişahın öne sürmüş olduğu koşulların bırakışma ile hiçbir ilgisi yoktu. Ancak, Padişah, savaş yenilgisinin yaratmış olduğu kargaşa içinde Osmanlı hanedanlığı ve kuruluşlarının sönüp gitmesi ihtimalinden kaygılanıyordu ve bu da, kendi tahtını kurtarmaktan başka birşeye önem vermediğini gösteriyordu¹⁰.

Sultan Vahdettin, İtilâf devletlerince diğer mağlûp devletlerin hükümdarları gibi, savaş suçlusu sayılmaktan ve tahtını kaybetmekten korktuğu için, bu devletleri memnun edecek şekilde hareket etmeyi, yani millî bir siyaset yerine, hanedanın hukukunu göz önünde tutan bir siyaset takip etmeyi daha uygun görüyordu¹¹. İtilâf devletleri donanmalarının İstanbul'a gelmesinden iki gün önce, İzzet Paşa'yı kabinedeki ittihatçı nazırları tasfiye etmeğe zorladı; İzzet Paşa'nın, kânun-i esâsiye aykırı olan bu müdahaleyi protesto ederek, istifa etmesini müteakip, Vahdettin, 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. İtilaf Devletlerinin verdikleri emirler, kısa müddetle tahdit edilmiş olup, ultiatom mahiyetinde idi. Bu sebeple Vahdettin kendisini "hâl-i esarete" saymakta idi. Bu şartlar dâhilinde padişah mukavemet göstermeği veya feragat etmeği düşünmeyerek, istenileni yerine getirmeğe başladı. Nitekim itilâf devletleri makamları İttihat ve Terakki 'nin seçtirmiş olduğu meclis-i meb'ûsânın dağıtılmasını talep edince, padişah meclisi feshetti ve yeni seçimlerin ancak sulhun imzalanmasını müteakip yapılacağını ilân ettirdi. Bundan sonra, aynı baskı altında, nazır ve sadrâzam değiştirmeğe başladı ve bu cümleden olarak, Tevfik Paşa kabinesinin istifasını gerçekleştirdi ve 4 mart 1919 'da sadârete Damat Ferid Paşa'yı getirdi, Yeni sadrâzam ittihatçı düşmanı idi; padişah gibi, galip devletlerin isteklerine boyun eğmek suretiyle, devletin devamının te'min edilebileceğine inanıyordu¹².

Padişah Vahdettin ve hükümet, Havza'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın tutum ve davranışlarını kuşkuyla izliyordu. Amasya'da yayınladığı bildiri hakkında duyulan kuşkulardan artırmıştı. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da halka dayalı mücadele başlatmak amacıyla bir kongre toplama hazırlıklarına girişince, irade-i seniye, yani padişah buyruğuyla görevine son verildiği ve İstanbul'a dönmesi gerektiği bildirildi. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a

⁹ Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948, 155.

¹⁰ Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 3-4.

¹¹ Enver Ziya Karal, "*Mehmed VI*", **İslam Ansiklopedisi**, VII, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1972, 563.

¹² Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, 563.

dönmeyeceğini bildirince, bu kez yine irade-i seniye ile askerlikten çıkarıldı; sahip olduğu rütbe, nişan ve madalyaları geri alındı¹³.

Görülüyor ki, Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı'nı başlatması için Anadolu'ya gönderdiğini iddia eden yazarları bizzat Vahdettin yalanlamakta, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya kendisinin göndermediğini, O'nu Anadolu'ya göndermeye hükümetin karar verdiğini ve kendisinin bu karara meşrutiyet gereği uyduğunu belirtmektedir. Öte yandan, Milli Mücadeleyi bastırmak için Kuvâ-yi Muhammediye ve Halife Ordusu adı altında gönderilen askeri kuvvetleri kendisinin değil hükümetin gönderdiğini, meşrutiyet yönetimi gereği hükümetin bu kararına uyduğunu söyleyerek, bu kez de Milli Mücadeleye karşı olunan ve kardeş kanı dökülmesinin suçunu hükümete yüklemektedir¹⁴.

23 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanan Erzurum kongresinin millî hudutları tespit etmesi, bu hudutlara vâkî her türlü taarruz ve istilâlara karşı mücadeleyi kabul etmesi, İstanbul hükümetinin bu mücadeleyi sevk ve idare imkân ve kudretinden mahrum bulunması hâlinde Anadolu'da geçici bir hükümet kurulması yolundaki kararı padişahı ve hükümetini endişeye düşürdü¹⁵.

Padişah, İtilaf Devletleri'nin temsilcileriyle her zaman işbirliği yapmayı dilediğini ve işgalden üzüntü duyduğunu bildirmiş; ama işgal bildirisinde kendi yetkisiyle ilgili güvenceyi takdir ettiğini; İstanbul'daki başlıca milliyetçi önderlerin tutuklanmasından rahatlık duyduğunu; Bağlaşık Devletler böyle bir karar almamış olsa, bunu bizzat kendisinin almak zorunda kalacağını açıklamıştı.¹⁶ Aynı gün, (16Mart) Padişahın çağrısı üzerine Hüseyin Rauf, Vehbi Hoca ve Abdülaziz Efendi, Meb'usan Meclisini temsilen Saraya giderek, milletin direnişe kararlı olduğunu ve sonuna kadar mücadeleyi sürdüreceğini bildirmişlerdi. Vahdettin, onlara, Mecliste sözlerine dikkat etmelerini öğütlemiş; İngilizlerin, isterlerse Ankara'ya gidebileceklerini söylemişti.¹⁷ Bu noktada Meclis-i Meb'usanın kapatılması, Mustafa Kemal Paşa ile Vahdettin arasında iktidar mücadelesine dönüşmüştür.

Ancak İtilaf Devletleri askeri kuvvetleri 16 Mart 1920 sabahı İstanbul'da Şehzadebaşı Karakolunu basarak Harbiye Nezareti Binasını işgal ettiler. Meclis'i Meb'usana girerek bazı vekilleri tutukladılar. İşgal kuvvetleri, bu hareketlerini, padişahın hükümranlığını korumak

¹³ BOA, MV. Mazbataları, nr. 629.

¹⁴ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara, 1974, 2.

¹⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, 564.

¹⁶ Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, 9.0

¹⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları I**, İstanbul, 1953, 312; Hüseyin Rauf Orbay, **a.g.e.**, 146.

maksadı ile ve ittihatçı eseri olarak kabul ettikleri Anadolu' daki millî teşkilâta karşı yapılmış gibi ilân ettiler. Salih Paşa, İtilâf Devletlerinin Kuva-yı Milliye aleyhindeki emirlerini yerine getirmek istemediğinden, istifa etti. Damat Ferit'in yeniden Sadrazam yapılmamasını dilemeye giden Meclis başkanı vekili Hüseyin Kazım ve Abdülaziz Mecde Beylere, "Ben istersem Rum Patriğini, Ermeni Patriğini, Hahambaşı'yı da Sadrazam yaparım" demişti.¹⁸ 5 Böylece Nisan 1920'de, dördüncü defa olarak, Damat Ferit Paşa kabinesi kuruldu¹⁹.

Bu arada, padişahın sempatiyle bakmadığı, İtilâf devletlerinin de güven duymadığı ve 18 Marttan beri çalışmayan Meclis-i Meb'usan 11 Nisan 1920'de padişahın emriyle dağıtıldı²⁰. Diğer taraftan, aynı gün Ferit Paşa'nın isteği ile İngilizlerin de ısrarıyla, Kuvâ-yı Milliye aleyhine Şeyhülislâm Dürrizâde Abdullah imzasıyla bir fetva yayınlandı. Buna padişahın bir fermanı da eklenerek, her üç metin bir arada basılarak Yunan ve İngiliz uçakları ile Anadolu'ya dağıtıldı. Fetvada, Millî Mücadeleyi yönetenler Padişaha baş kaldırmış, kendi çıkarlarını düşünen zorbalı, halifeyi dinlemeyen dinsizler olarak gösteriliyordu Damat Ferit, bu genelge ile halkın desteğini sağlamak istiyor ve Kuvâ-yı Milliye aleyhinde kamu oyu oluşturmaya çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi de "devlete karşı isyan" olarak değerlendiriliyordu²¹. Bu tavrı Damat Ferit'te, Dâhiliye Nazırlıklarında bulunmuş olan Ali Kemal ve Adil Beylerde de görmekteyiz. Onlara göre de devlete karşı isyan etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi tam bir "fitne ve fesad" hareketidir²².

Vahdettin'in bu suretle hareketi, İstanbul'un işgalinden önce, İtilâf Devletlerinin İstanbul'un Türklere bırakılacağını ve saltanat hukukunun gözetileceğini açıklamış olmalarından ileri geliyordu. Hâlbuki mütarekenin imzalanmasından beri ortalıkta dolaşan şayialar bunun aksine idi; padişah, İtilâf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmelerine rağmen, kendisine ve hanedanına karşı düşmanca bir harekette bulunmayacaklarına inanıyordu. İstanbul'un resmen işgali üzerine, Mustafa Kemal Paşa, İtilâf Devletlerinin altı asırlık Osmanlı devletine son vermiş olduklarını ifade ederek, memleketi fevkalâde salâhiyeti hâiz olmak üzere, bir meclis seçmeğe davet etti²³.

¹⁸ Âli Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 26; *Alemdar*, 18 Mart 1920; *İleri*, 22 Mart 1920.

¹⁹ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, 565; *Takvîm-i Vekâyi*, 5 Nisan 1920.

²⁰ Bu husustaki irade-i seniyye için bkz. B.O.A. BEO. İİS. nr. 347035.

²¹ Murat Bardakçı, *Şahbaba: Osmanlı'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları*, Pan, İstanbul, 1998, 449.

²² Metin Ayışığı, *Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz*, Sentez, Bursa, 2014, 429.

²³ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, 565.

Mehmet Vahdettin ve Damat Ferit Paşa, bu seçimi önlemek veya hiç olmazsa gayr-i meşru hâle getirmek için, şeyhülislâmdan bir fetva alarak, Anadolu'daki millî teşkilâta dâhil kimseleri padişaha ve halifeye âsî gösterip, katledilmeleri gerektiğini ilân ettiler. Bundan başka dağılmış bulunan Meclis-i Meb'ûsânı da resmen feshettiler. Bunu müteakip, İtilâf Devletlerinin te'min ettiği para ve vasıtalarla Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'ye karşı isyanlar çıkartmağa çalıştılar. Bütün bu çalışmalara rağmen, Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de toplanarak, kendi adını taşıyan bir hükümet kurdu. Bu hükümet, Avrupa devletlerine bir nota göndererek, kuruluşunu haber verdi ve bundan böyle Türk Milleti adına tek muhatap kendisi olduğunu bildirdi²⁴.

Vahdettin ise, Millî Mücadeleyi akamete uğratmak ümidiyle, Mustafa Kemal'in idamı hakkında verilen hükmü “Ele geçtiklerinde tekrar muhakeme edilmek” kaydıyla 24 Mayıs 1920'de tasdik etti. Arkasından kuvve-i inzibatiye veya hilâfet ordusu adı ile İzmit cephesinde milli kuvvetlere karşı dövüşmek üzere, bir ordu kurduysa da, bu teşebbüsler akamete uğradı. İtilâf devletlerinin yardımına rağmen, artık Anadolu 'da ve Rumeli'de ve Türk Milleti nezdinde her türlü nüfuz ve itimadı kaybettiği halde, 22 Temmuz 1920'de Vahdettin'in başkanlığında toplanan saltanat şurası Sevr Antlaşmasının imzalanması yönünde görüş bildirdi²⁵.

Bu arada Kuvâ-yı Milliye yanlısı birçok kumandan gıyaplarında idama mahkûm edildiği gibi, Anadolu' ya geçerek Kuvâ-yı Milliye' ye katılan pek çok subay da askerlik mesleğinden atılarak ihraç edildi²⁶. Bir süre sonra teşkil edilen bir alayına sancak bile verildi. Hatta Padişah Vahdettin 16 Kuvâ-yı İnzibâtiye gazisini ! Mecidiye nişanıyla taltif etti. Refî' Cevat gibi sözde aydınlar, gazetelerinde “Anadolu Kemalistlerden temizlenmelidir.” diyordu²⁷. Bu hareketlerin Anadolu' da büyük zararları olmuştur.

Son ve büyük taarruz ile Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının, İzmir'i alıp, düşmanı denize dökmeleri ve itilâf devletlerinin Mudanya mütarekesini imzalamaya mecbur olmaları (11 Ekim 1922), Trakya fevkalâde komiserliğine atanan edilen Refet Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi kuvvetleri başında İstanbul'a gelmesi (18 Ekim) ve görülmemiş şekilde parlak törenler ile halk tarafından karşılanması, Vahdettin'in durumunu

²⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, 565.

²⁵ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, T.T.K., Ankara, 1989, 113.

²⁶ BOA. BEO. Harbiye Giden, nr. 347778, 348629.

²⁷ **Takvîm-i Vekâyi**, 13 Mayıs 1920.

son derecede güçleştirdi. Zaten Türk devletinin Teşkilât-ı Esasîye kanununda da hilâfet ve saltanata dair her hangi bir hüküm yok idi. Bununla beraber, İstanbul henüz işgal altında bulunduğu için, Türkiye Büyük Millet meclisi, saltanat hakkında infaz edemeyeceği bir karar vermeğe mahal görmüyordu.

Vahdettin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisi hakkında sahip olduğu tasavvurları öğrenmek için, Refet Paşa ile 29 Ekim'de bir görüşme yaptı. Refet Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi 'nin ve hükümetinin bir şey niyet olduğunu, dolayısı ile artık İstanbul'daki hükümetin bir mana ifade etmediğini, bu hükümetin derhâl dağıtılması ve itilâf devletleri ile devam ettirilen münasebetlerin kesilmesi hâlinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin saltanat müessesesi hakkında mülayim kararlar vermesinin mümkün olduğunu, şahsî mütalaa olarak, beyan etti. Vahdettin, meşrutî hükümdar olduğunu belirterek, hükümeti dağıtamayacağını bildirerek sonuna kadar direneceğini göstermiş oluyordu²⁸.

1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanatın ayrılmasına dair ilgili kanunu benimsemiş olması ; Refet Paşa'nın İtilaf Devletleri temsilcilerine müracaat ederek İstanbul'daki idareye TBMM Hükümeti adına el koyması ; Millî Mücadele'yi İttihatçılığın bir devamı olarak kabul eden ve bu cemiyetin aleyhtarlığı ile tanınan gazeteci ve Peyâm-ı Sabah başyazarı Ali Kemal Bey'in Beyoğlu'nda tutuklanarak zorla İzmit'e götürülmesi ve orada linç edilmesi, Vahdettin'i son derece tedirgin etmiş olduğu kanaatindeyiz²⁹.

Neticede 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hilâfet ile saltanatın ayrılmış bulunduğu ve saltanatın tarihe karıştığına dair bir kanun kabul etti. Bu kanun, İstanbul 'daki hükümeti gayr-i meşru bir durumda bıraktığından, Refet Paşa, itilâf devletleri komiserlerine müracaat ederek, İstanbul 'daki idareye, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti adına el koyduğunu bildirdi. İtilâf devletleri, Türkiye 'nin iç işlerine müdahale etmemeğe karar verdiklerinden, sadrâzam Tefvik Paşa hükümeti 4 Kasım 1922'de Vahideddin'e istifasını verdi. Böylece yeni bir sadrâzam seçmemekle Türkiye Büyük Millet Meclisinin iradesine boyun eğmiş oldu. Matbuatta şahsı hakkında sert yazılar yazılması, 10 Kasımda cuma selâmlığında yalnız bırakılması, millî mücadeleye aleyhtarlığı ile tanınmış *Peyâm-ı sabah* başyazarı Ali Kemal'in İzmit'e kaçırılması üzerine, emniyeti için endişeye düştüğünden, 17 Kasımda General Harrington 'un yardımı sayesinde bir İngiliz zırhlısı ile İstanbul'dan kaçtı.

²⁸ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, 566.

²⁹ Ayrıca bkz. Metin Hülâgu, "Neden Terketti ?", **Tarih ve Medeniyet**, S. 43, Ekim 1997, 27.

Ertesi günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Mehmet Vahdettin'i halifelikten de ıskat ederek, yerine Abdülmecid Efendi 'yi büyük bir ekseriyet ile halifelğe seçti³⁰.

Sultan Vahdettin 10 Kasım'da, "Cuma selamlığında" geldi. Mustafa Kemal Paşa ile görüşme isteği reddedildi. Bu bağlamda Saray çevresindeki güvenlik önlemleri arttırıldı. Padişah artık yalnızdı. İngiliz Generali Harrington'a; "İstanbul'da hayatının tehlikede olduğunu belirterek, sığınma hakkı" istedi.

Harrington, başvurunun yazılı yapılmasını istedi. Vahdettin talebi, Halife sıfatı ile ve yazılı olarak yineledi.

Altı yüz yıllık Osmanlı Hanedanı'nın sonuncu Sultanı, şu iki satırlık yazı ile iltica etmiştir:

"Dersaadet İşgal Orduları başkumandanı

General Harrington Cenaplarına,

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümden, İngiltere Devleti Fahimanesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahall-i ahara naklimi talep ederim efendim.

16 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922

Halife-i Müslümin Mehmet Vahdettin"

VAHDETTİN'İN İLK BEYANNAMESİ

20 Nisan 1923'e kadar Hicaz'da kalan Vahdettin İngiltere'nin baskısı üzerine buradan ayrılmıştı. 17 Nisan tarihli Morning Post gazetesine Kahire'den verilen malumata göre Vahdettin, İslâm âlemine bir beyanname neşretmiştir³¹. Vahdettin bu beyannamede, İzmir'in ve ülkenin bazı yerlerinin işgalinden kendisinin sorumlu olmadığını, üstelik Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyetin başında Rauf Bey'in olduğunu

³⁰ Enver Ziya Karal, *a.g.m.*, 566.

³¹ Metin Hülâgu, *a.g.m.*, 30-33; Bu beyannamenin tam metni için bkz. Murat Bardakçı, *a.g.e.*, 447-452.

hatırlatılıyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'yı, o sırada kumandası altında bulunan ordunun büyük kısmını esir vererek, Toros tepelerine sığınmış olmakla suçluyordu³². Bu noktada Vahdettin büyük bir yanlışlığı içindedir. Zira o tarihlerde bölgede elle tutulur bir kuvvet de kalmamıştı. Zaten 1918 yılı Mart ayından itibaren Yıldırım Ordular Grubu emrinde bulunan 3, 26 ve 54 tümenler lâğv edilmişti. Üstelik tam aksine, Mustafa Kemal Paşa'nın, Toros tünellerinin stratejik açıdan son derece önemli olduğunu, elde tutulması gerektiğini ve terhis işlemlerinin geciktirilmesi konusunda Harbiye Nezaretine tavsiyede bulunduğunu biliyoruz³³.

Bu beyannamede İzmir'in işgalinden doğan sorumluluğu, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına yükleyen Vahdettin, Damat Ferit Paşa Hükümetinden hiç bahs etmemektedir. Ülkenin başına gelen felaket ve işgallerin sorumluluğunu Mondros Ateşkes Antlaşması'nı birlikte imzalayan Rauf ve Fethi Beylere yüklemektedir. Böyle bir mantığı anlamak kesinlikle mümkün değildir. Bir kere bilgi yanlışlığı yanında memleketin içinde bulunduğu durum ve şartlardan habersiz olduğu anlaşılmaktadır³⁴.

Son derece ilginç görüşler ileri süren Vahdettin, meselenin Yunan problemi halini almasından sonra, yine savaşta mağlub olmamız şartıyla, mukavemete taraftar olduğunu söylemektedir. Nitekim bu düşünceyle Kuvâ-yı Millîye'ye mütemayil kabineleri de iktidara getirdiğini ileri sürmektedir. Bunların yanı sıra, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini de "devlete karşı isyan" olarak değerlendirmektedir³⁵. Bu tavrı Damat Ferit'te, Dâhiliye Nazırlıklarında bulunmuş olan Ali Kemal ve Adil Beylerde de görmekteyiz. Onlara göre de devlete karşı isyan etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi tam bir "fitne ve fesad" hareketidir.

Vahdettin, Mustafa Kemal Paşa'nın devlete karşı isyanda bulunduğu sırada kendisini "te'dip ve tenkilde" bulunmak üzere askeri kuvvet sevk etme gerekliliğini gösterdiğini itiraf etmektedir. Aynı zamanda dünürü olan ve sadaret makamına getirdiği Tevfik Paşa'yı, şahsına ve makamına karşı kötü niyet besleyen "Kemalistler"e yardım etmekle suçlamaktadır. İstanbul'da güç kazanmalarına imkân sağladığını bildiği halde, bu kabine aleyhinde

³² Murat Bardakçı, *a.g.e.*, 448.

³³ Metin Ayıışı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, 214.

³⁴ Metin Ayıışı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa*, 215.

³⁵ Bardakçı, *a.g.e.*, 449.

kamuoyunda herhangi bir kanaat oluşmadığından, iki yıldan fazla bir süre Tevfik Paşa'yı makamında tutmuş olduğunu söylemektedir³⁶.

Yani Vahdettin'e göre, Tevfik Paşa kabinesi Anadolu'ya, Kuvâ-yı Millîye hareketine destek vermiş olmakla yanlış yapmışlardır. Saltanat makamının başına gelenler, hadisenin bu noktaya gelmesinin en büyük nedenlerinden biri bu kabinedir.

Vahdettin, başlıca üç büyük hatası olduğunu vurgulamaktadır : “ Birincisi, kardeşi Sultan Reşat'tan sonra saltanat makamını kabul edişini, İkincisi, başta Damat Ferid Paşa olmak üzere Tevfik, İzzet, Ali Rıza ve Salih Paşalar gibi milletin ve devletin kalburüstü isimlerine talihini bağlayarak aldanmasını, Üçüncüsü, Osmanlı Devleti'ni kuran ve halis muhlis Türk olan Osmanoğulları'nın memleketten sürgün edileceğine ve Hilafetin kaldırılacağına asla inanmak istememesini” göstermektedir³⁷.

Sultan Vahdettin'in 1925 yılında San Remo'da başyaveri Avni Paşa'ya dikte ettirdiği ve ölümünün üzerinden 72 yıl geçtikten sonra 1998'de Murat Bardakçı tarafından yayınlanan “Şahbaba” adı verilen hatıratında son derece ilginç noktalara değinilmektedir. Örneğin hatıratın birçok yerinde, “Vatanına asla ihanet etmediğini” tekrarlayan Vahdettin, şartların başka türlü hareket etmesine imkân bırakmadığını söylemektedir. Ayrıca, “Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'ya geçmek istediğini, ama gitmesinin engellendiğini söylemektedir. Kendisinin ifadesiyle facialara karşı bir paratoner görevi yapmış ve bütün fenalıkları üzerine çekmiştir³⁸.

Mütareke dönemi kabinelerinin tümüne ateş püsküren Vahdettin, Ahmet İzzet, Salih, Ali Rıza ve Tevfik Paşa kabineleri gibi Kuvâ-yı Millîye'ye, dolayısıyla Millî Mücadele'ye destek vermiş kabineleri Damat Ferit'le bir tutarak, bunlara inanmakla hata ettiğini söylemektedir³⁹. Bununla da yetinmeyerek ağır itham ve hakaretlerde bulunuyordu : “ – Doğrusu, bunların memlekete hizmet edemeyeceklerine ve bana ihanette bulunacaklarına ihtimal veremedim. Altın nişanlarla taltif edilmiş, yaşlılığın, bilgeliğin ve tecrübenin ağırlığıyla iki büklüm olmuş bu şahısların popülaritesi çok yüksekti. Ruhsuz ve egoist olan bu kişiler, memlekete acımadıkları gibi, imparatorluğun içinde bulunduğu felaketin üstesinden

³⁶ Bardakçı, **a.g.e.**, 450.

³⁷ Bardakçı, **a.g.e.**, 420, 431.

³⁸ Bardakçı, **a.g.e.**, 420; İstanbul'dan ayrılışını kaçmak olarak kabul edilmemesi gerektiğini ileri süren Vahdettin, Hazreti Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicretini örnek göstererek, kaçmadığını, bunun bir hicret olduğunu söylemektedir. Bkz. Bardakçı, **a.g.e.**, 246, 310, 450.

³⁹ Bardakçı, **a.g.e.**, 420.

gelme kapasiteleri olmadığını itiraf etmeyerek hükümdarlarına da, kendilerine de acımadılar.”
40

Böyle bir düşünce ile mukavemete karar verilir mi ? Savaşın seyrinin ne şekilde gelişeceğini kim bilebilir ? Üstelik ülke adım adım işgal edilirken koşullu mukavemet mi olur ? İşte bu mantık tüm Millî Mücadele boyunca sürüp gitmiştir⁴¹.

Ne var ki, Millî Mücadele’de çok önemli hizmetlerde bulunan, “Kuvâ-yı Millîye, meşru hakların müdafaasıdır.” Uyarısıyla Anadolu’ya her türlü desteği veren bu güzide devlet adamlarını ihanetle suçlayarak ağır hakaretlerde bulunan Vahdettin’in kendisi hain duruma düşmüştür. Ayrıca kendisinin ifadesiyle, Ankara ile İstanbul arasında anlaşmazlığı giderebilmek için derhal lüzumlu vesileleri ittihaz edinmeye koyulan kendisi değildir. Son Osmanlı Hükümeti olan Tevfik Paşa kabinesidir. Bilhassa o kabinede bulunan, âdeta Ankara’nın emrinde bir Harbiye Nazırı olarak çalışan Ziyaeddin Paşa ve arkadaşlarıdır. Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa, Ali Rıza Paşa’dır. Yine bu kabine tarafından İstanbul Emniyet Müdürlüğüne getirilen ki aynı zamanda Müdafaa-i Millîye Teşkilatının başı olan Albay Esat (Furgaç) Bey ve daha nice isimleri hatıra gelmeyen kahramanlardır⁴².

Mütareke sonrası İtilaf Devletleri işgallerine karşı Türk halkı müdafa-i hukuk cemiyetleri etrafında toplanarak mücadeleye girişirken, Sultan Vahdettin ve O’nun teşkil ettiği hükümetler özellikle Damat Ferit Hükümetleri kurtuluşu İngilizlere kayıtsız şartsız teslim olmakta görüyorlardı⁴³.

SONUÇ

Sultan Vahdettin, yetersizliğini bildiği halde Damat Ferit’i beş kere sadarete getirmekle büyük hata yapmıştır. İktidarını devam ettirmek bahasına O’nun Kuvâ-yı Milliye aleyhine olan faaliyetlerine adeta göz yummuştur. Meclis-i Meb’usan’ı fesh etmesi de büyük hatadır. Anadolu’da büyümekte olan hareketin meşruluğunu ve hareketliliğini

⁴⁰ Bardakçı, **a.g.e.**, 421.

⁴¹ Bu noktada Ali Fuat Türkgeldi, Vahdettin’in, aşırı derecede vehimli, tereddütlü, aynı zamanda inatçı bir yapıya sahip olduğunu söylemektedir. Bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **a.g.e.**, 276; Murat Bardakçı ise, O’nun, Türkiye’nin kurtuluşunu İngiltere ile tekrar iyi ilişkiler kurulması ile mümkün olabileceğine büyük bir saflıkla inanmış olduğunu itiraf etmektedir. Bkz. Murat Bardakçı, **a.g.e.**, 97-98.

⁴² Metin Ayışığı, **Millî Mücadele Tarihimiz**, 283.

⁴³ Mehmet Okur, “İngiliz Belgelerine Göre Veliâht Abdülmecit’in Vahdettin, Damat Ferit Ve Millî Mücadele İle İlgili Düşünceleri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Erzurum ,2005, 294.

kavrayamamıştır. Şeyhülislam Dürrizade'nin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının idamına fetva vermesine bile sessiz kalmıştır.

Belki de İstanbul'da kalarak ve Kuvâ-yı Milliye ye karşı tavır almakla, daha başında kendini bitirmiştir. Veliahd Abdülmecit Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi'nin Anadolu hareketine katılmasını bile anlayamamıştır.

Vahdettin'e göre Devlet tehlikede ve İstanbul sallantıdaydı. Dolayısıyla bu badireden kurtulmak için İngiltere ve Fransa'ya yakınlık politikasını seçtiğini söylerken asıl tehlikeyi görememişti. O da Vatanın bölünmez bütünlüğü, milletin varlığı idi. Oysa Mustafa Kemal Paşa daha başından itibaren Amasya Genelgesi'nde işaret ettiği gibi “önce vatan ve millet” diye hem iktidarı hem işgalcileri uyarmıştı.

Türk Milletine hayat hakkı tanımayan, fakat Osmanlı hanedanının devamını te'min eder görünen bu Sevr Projesi, Sultan Vahdettin'in iktidarının iflâs etmiş olduğunu gösteren ibretlik bir vesikadır.

Vahdettin, iktidar uğruna Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini de “devlete karşı isyan” olarak değerlendirmektedir. Bu tavrı Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nazırlıklarında bulunmuş olan Ali Kemal ve Adil Beylerde de görmekteyiz. Onlara göre de Mustafa Kemal Paşa, devlete karşı isyan etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi tam bir “fitne ve fesad” hareketidir.

Mütareke sonrası İtilaf Devletleri işgallerine karşı Türk halkı müdafaa-i hukuk cemiyetleri etrafında toplanarak mücadeleye girişirken, Sultan Vahdettin ve O'nun teşkil ettiği hükümetler özellikle Damat Ferit Hükümetleri kurtuluşu İngilizlere kayıtsız şartsız teslim olmakta görmüşlerdir.

Kuvâ-yı Milliye hareketini bir şekavet hareketi olarak niteleyen Damat Ferit, bunu tenkil için alay, tabur ve bölüklerden teşekkül bir ordu kurdu. Ancak bu insanlar “Kuvâ-yı Milliye nam ve hesabına teşkilat kurmak ve onun lehinde tahrikâtta bulunmak suçuyla maznun” olmuş ve tevkif edilmişlerdir⁴⁴. Böylesi bir durumda bile Vahdettin’in harekete geçmemesi hata değilse gaflet olarak mı değerlendirilmelidir?

Kuvâ-yı Milliye'nin karşısına çıkarılan Kuvâ-yı İnzibatiye'nin sözümlerine ona göstermiş olduğu başarılarına mükafat olarak Mecidiye nişanıyla ödüllendirmesi son derece manidardır. Nemrut Mustafa denilen vatan haininin verdiği idam kararlarını Padişahın onaylaması nasıl izah edilebilir? Anzavur denilen caninin halkı ve milliyetçileri katletmesini görmezden gelmek ne ile izah edilebilir? İngiliz uçakları, Anadolu’da “Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının katli vaciptir” yazılı Şeyh’ül İslam fetvasını atarken Vahdettin’in kaygısı vatan mı yoksa iktidar mıydı?

Bütün Millî Mücadele boyunca T.B.M.M. nin varlığını kabul etmeyen, dolayısıyla Kuvâ-yı Millîye hareketini anlamakta zorluk çeken Vahdettin, yapmış olduğu hatalarının ve gafletinin sonucunu artık görebilmiş olmalıdır ki son çare olarak İngilizler'e sığınmaktan çekinmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın beklentisi de, Sultan Vahdettin'in vatandan ayrılması yönündeydi. Çünkü bu sayede, ülkede “iki başlılık” ortadan kalkacak, hiçbir meselede “ikilik doğmayacak”, “rejim bunalımı” yaşanmayacak ve özetle hayata geçirmeyi planladığı yeni sistem ve inkılâp hareketlerinin varlığını tehdit etmesi muhtemel Osmanlı’ya ait “son izlerin” de bertaraf edilmesiyle “manevra alanı ve özgürlüğü” genişleyecekti⁴⁵.

Kim bilir, ülkeyi terk ederek, belki de muhtemel bir iç savaşı önlemiş de olabilir. Böylesi bir analiz tarihçiler için bile zordur. Giderken ve fırsat eldeyken hazineye el sürmekten şiddetle kaçınmış olması, takdire şayan ve onurlu bir davranıştır ve bu konu sadece şahsiyetiyle ilgilidir.

⁴⁴ **Vakit**, 23 Nisan 1920. Kuvâ-yı İnzibatiye Kararnamesi, irade-i seniyyeye iktiran etmiş ve 24 Nisan 1920 tarihli Takvim-i Vekayi’de yayınlanmıştır. Bkz. **Vakit**, 25 Nisan 1920.

⁴⁵ M. İsmail Çolak, “*İnce Kader Çizgisinde Vahdettin*”, **Tarih ve Medeniyet**, S. 43, Ekim 1997, 17.

PADİŞAH BUYRUĞU

BELGE 1

İstanbul, 5 Nisan 1920

"Güvendiğim Vezirim Ferit Paşa",

Sizden önceki Sadrazam Salih Paşa'nın istifası sebebiyle bilinen yetenek ve görüşlerinize dayanarak Sadaret (Başbakanlık) tarafınıza verilmiş ve Şeyhülislamlık makamına da Dürrişâde Abdullah Efendi atanmıştır. Kanûn-ı Esasînin (Anayasanın) 27 . Maddesi gereğince, kurduğunuz yeni Vekiller Heyeti (Bakanlar Kurulu) tarafımızdan onaylanmıştır

Mütarekenin yapılmasından sonra yavaş yavaş düzelme noktasına yaklaşan siyasi durumumuzu milliyet adı altında yapılan karışıklıklar tehlikeli bir konuma getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar alınmasına çalışılan barışçı önlemler yararsız kalmıştır.

Sonradan ortaya çıkan olaylara göre bu isyanın devamı, Allah korusun, daha tehlikeli durumlara sebep olabileceğinden bilinen **düzenleyicileri ve özendiricileri** haklarında yasal kuralların uygulanması ve **aldatılarak bu ayaklanmalara katılmış olanlar hakkında** genel af ilânı ve bütün Osmanlı ülkesinde asayiş ve düzenin geri getirilmesi ve sağlanması önlemlerinin büyük bir süratle ve kesinlikle alınması, eksiklerin tamamlanması ve bütün bize bağlı vatandaşlarımızın bu yönden de Hilafet ve Saltanat makamına parçalanmaz zedelenmez sadakatlerinin güçlendirilmesi, bütün bu önlemlerle birlikte **İtilaf Devletleriyle samimi ilişkilerimizin güven verici şekilde kurulması** ve devletin çıkarları ile milletin hak ve adalete dayanan savunmasına özen gösterilerek barış şartlarının aşırılıklarından kurtarılması ve barışın bir an önce gerçekleştirilmesine çaba gösterilmesi ve o zamana kadar her türlü mali ve iktisadi önlemlere girişilerek halkın sıkıntılarının eldeki imkânlar ölçüsünde giderilmesi kesin isteklerimizdir. Allah yardımlarını esirgemesin."

HÜKÜMET BİLDİRİSİ

Belge 3

11 Nisan 1920

"Osmanlı Devleti bugün örneği görülmemiş bir tehlike içerisinde. En gerçek anlamıyla vatan tehlikedir. Millet bilmeyerek, istemeyerek sürüklendiği o dehşetli muharebede malı ve canı ile büyük fedakârlıklara katlandığı halde sonuçta kesin olarak yenilmekten kurtulamamış ve o zamanki hükümet tarafından imzalanan mütareke ile galip devletlere teslim olmuş idi. Artık bu üzücü sonuçtan örnek alarak bundan sonra akla ve duruma uygun kurtuluş yolunu tutmalı idi. Fakat bu gerçek, yeteri kadar anlaşılmadı. **Bir takım kimselerin yalnız hırs ve çıkarları uğrunda Millî Teşkilat adı altında ortaya çıkardıkları karışıklıklar ve bozgunculuklar siyasî durumumuzu son derece tehlikeli bir konuma getirdi.** Diğer taraftan da muharebede uğradığımız zararlardan ve özellikle savaş yıllarında yapılan çeşit çeşit yolsuzluklardan ve cinayetlerden dolayı derin bir şekilde yaralı olan kutsal vatanımızda yeniden yeniye yaralar açtı. Bir takım çirkin olaylarla Avrupa ve Amerika'da aleyhimize şiddetli bir fikir ve kamuoyu yaratarak barış şartlarının bir kat daha şiddetlendirilmesi tehlikesini doğurdu. Sonuçta, açıklanan durumun etkisiyle Büyük Devletler Mütareke kurallarını, İstanbul'u geçici olarak askerî işgal altına almak suretiyle uyguladılar. Buna karşı **isyânın başlarının Hükümet Merkeziyle Anadolu arasındaki haberleşme ve ilişkileri kesmeye kalkışmaları en büyük vatan hainliğidir.**

Bu durumda **Millî Teşkilat denilen serkeslik harekâtı** hem Anadolu'yu korkunç bir istilâya uğratmak hem de devletin başını gövdesinden ayırmak felâketini hazırlıyor. **Bugün, Osmanlı Milletinin en büyük düşmanları valancı milliyet davasıyla şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir.** Bunların böyle felaketli bir geleceği hazırlamak için buldukları çözüm ise ağır bir cinayetler sürecidir.

Anayasayı ve Devletin kanunlarını ayaklar altına alarak halktan zorla para toplamak, zorla askere almak, para vermeyenlere ve böyle kötü bir amaçla askerliği kabul etmeyenlere eziyet etmek, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek köyleri hatta kasabaları vurmak gibi kabahatler sürekli olarak yapılmaktadır. Halbuki bu fiillerin Allah'ın emirlerine ve İslâmın hukukuna da karşı olduğu, sureti ekli Yüce Fetva ile kanıtlanmıştır.

Osmanlı vatanının karşı karşıya kaldığı türlü, türlü felaketlerin tamiri, nüfus ve kuvvet bakımından uğradığımız zararların giderilmesi zorunluluğundan dolayı bugünkü Hükümetin

düşüncesinde her kişinin hayatı ve emeği, her zamandan daha değerlidir. Bu yönden Hükümet erişmek istediği amaca ve iyiliğe kan dökmeden ulaşmayı her yöne tercih etmekle beraber **devletin ve milletin gerçekten tehlike içerisinde bulunan hayatını ve geleceğini kurtarmak için yola gelmeyenleri Yüce dinî ve kanunî kurallar gereğince ve Padişah buyruğu ile açıklanan Yüce Halifenin ve Sultanın emirlerine uygun olarak yok etmekten asla geri durmayacaktır.**

Bu sebeplerle: Önce isyan harekâtının düzenleyicileri ve özendiricilerinin kandırmalarına ve korkutmalarına kapılarak ve yaptıklarının sonucunun tehlikeli olacağını düşünmeyerek onlara katılanların bir hafta içerisinde pişmanlıklarını açıklayıp, Yüce Padişahımıza bağlılıklarını göstermeleri halinde Yüce aflarına kavuşacaklarını, ikinci olarak **isyan harekâtını düzenleyici ve özendiricilerin ve onlarla birlikte hareket etmekte ısrar edecek olan asilerin dinen ve kanunen yok edileceği** ve ülkenin neresinde olursa olsun, gerek Müslüman olmayan halk tarafından, Müslüman olmayan halka karşı; gerek Müslüman halk tarafından Müslüman halka karşı yapılacak en küçük bir hareket ve durumun ortaya çıkmasında **bu hareketlere kalkışanların ve bunlara hoşgörülü davranan veya yardımları görünenlerin şahsen ve en ağır ceza ile cezalandırılacakları ilân olunur."**

FETVA

Belge 3

"Dünya düzeninin sebebi olan İslâmın Halifesine, Allah'ın kıyamete kadar devam ettirmesine duacı olduğumuz **Halife Hazretlerinin gözetiminde bulunan İslâm ülkesine, bazı kötü niyetli kişilerin aralarında anlaşıp, birleşerek ve kendilerine başkanlara seçerek Padişaha sadık vatandaşları hile ve valanlarla kandırıp, doğru volda saptırarak kanunsuz ve emirsiz halktan asker toplamaya girişip, görünüşte askeri vedirmek ve donatmak bahanesiyle gerçekte ise mal toplama sevdasıyla dinî kurallara ve yüce emirlere aykırı davranıp bu volda halka zulüm yapmayı alışkanlık ve cezalandırmaya cesaret ettikleri** ve Osmanlı ülkesinin bazı şehir, kasaba ve köylerine saldırıp yaktıkları ve yerle bir ettikleri, birçok suçsuz vatandaşı öldürüp, yok ederek kanlarını döktükleri ve Halife tarafından görevlendirilmiş ilmiye, askeriye ve mülkiyeden bazı memurları diledikleri gibi görevden aldıkları ve Hilafet Merkeziyle ülkenin diğer bölgelerinin birbirleriyle ilişkilerini, ulaştırma ve haberleşmelerini kestikleri ve Devletin emirlerinin

uygulanmasını yasaklayıp, Devlet merkezini diğer yerlerden ayırmak suretiyle Halifeliğin yüceliğini bölüp, zayıflatmayı amaçladıkları, Halifeyi dine ihanet etmekle suçlayıp, halkı imama bağlılıktan koparmayı ve Devletin kurallarını, düzenini, şehirlerin asayişini bozmak için yalan ve küçültücü yayınlar yapıp, haberler yayarak **karışıklıkların, bozgunculuğun, dinsizliğin sebebi ve kışkırtıcıları oldukları ortaya çıkan isyanların başkanları ile bunlarla birlikte ve onlara bağlı isyancıların dağılmaları hakkında verilen "Yüce Buyruktan" sonra, hâlâ bu kimseler hareketlerinde inat ve bozgunculuklarında ısrar ederlerse**, bu anılan şahısların kötülüklerinden ülkeyi temizlemek, dinsizliklerinden ve zararlarından kulların korunmasını ve kurtulmasını sağlamak zorunluluğu karşısında **Allah'ın emirleri gereğince öldürülmeleri kanunî ve farz olur mu ?**

Açıklana ...

Cevap : Yüce Allah'a yemin ederim ki olur.

Bu yönden, Osmanlı ülkesinde savaşıma ve vuruşmaya güçleri bulunan Müslümanların adaletli imam halifemiz Sultan Muhammed Vahideddin Hazretlerinin etrafında toplanıp mücadele için yapılacak çağrı ve emrine uymaları ve adı geçen isyancılar ile savaşmaları gerekli (vacip) olur mu ?

Açıklana ...

Cevap : Yüce Allah'a yemin ederim ki olur.

Bu yönden Yüce Halife Hazretleri tarafından adı geçen isyancılar ile savaşmak için belirlenen askerler birlikte vuruşmadan kaçınırlarsa, kaçarlarsa büyük suç işlemiş olup, dünyada en ağır ceza ile cezalara ve ahirette en büyük azaplara sahip olurlar mı ?

Açıklana ...

Cevap : Yüce Allah'a yemin ederim ki olur.

Bu yönden Halifenin askerlerinden olup da asileri öldürenler gazi ve asiler tarafından öldürülenler şehitlik rütbesine yükselirler mi ?

Açıklana ..

Cevap : Yüce Allah'a yemin ederim ki olur.

Bu yönden asiler ile muharebe etmek için verilen Yüce emre uymayan Müslümanlar dinen suçlanmaya sahip olurlar mı ?

Açıklana ..

Cevap : Yüce Allah'a yemin ederim ki olur.

Kudbetülfakir Dürriizâde Esseyid

Abdullah Ali Anhüma

K A Y N A K Ç A

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, MV. Mazbataları, nr. 629.

BOA, BEO. İİS., nr. 347035.

BOA, BEO. Harbiye Giden, nr. 347778, 348629

Gazeteler

Alemdar, 18 Mart1920.

İleri, 22 Mart1920.

Takvîm-i Vekâyi, 5 Nisan 1920; 13 Mayıs 1920.

Vakit, 23 Nisan 1920; 25 Nisan 1920.

Telif Eserler

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk I**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Ayışığı, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, T.T.K., Ankara, 2013.

Ayışığı, Metin, **Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, Sentez, Bursa, 2014.

Bardakçı, Murat, **Şahbaba: Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, Pan, İstanbul, 1998.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları I**, İstanbul, 1953.

Çolak, M. İsmail, "*İnce Kader Çizgisinde Vahdettin*", **Tarih ve Medeniyet**, S. 43, Ekim 1997.

Karal, Enver Ziya, "*Mehmed VI*", **İslam Ansiklopedisi VII**, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1972.

Hülâgü, Metin, "*Neden Terketti?*", **Tarih ve Medeniyet**, S. 43, Ekim 1997.

Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1987.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, T.T.K., Ankara, 1989.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara, 1974.

Okur, Mehmet, “İngiliz Belgelerine Göre Veliht Abdülmecit’in Vahdettin, Damat Ferit Ve Milli Mücadele İle İlgili Düşünceleri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, 2005.

Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Yakın Tarihimiz, İstanbul, 1964.

Sonyel, Salâhi R., **Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin Ve Kurtuluş Savaşı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.

Türk geldi, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, T.T.K., Ankara, 1987.

Türk geldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAJCAN AYDINLARINA GÖRE DEVLET YÖNETİMİ VE MİLLİ HAKİMİYET

Nizami Veliyev¹

XX. yüzyılın başları gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse de o zaman Rusya'nın esaretinde bulunan Azerbaycan için büyük siyasal değişimler dönemi idi. Bütün Türk-Müslüman dünyasının tek umut yeri olan Osmanlı devleti tarihinin en zor dönemini yaşıyordu. Bir taraftan Osmanlı'ya karşı kampanyaya başlamış Batı emperyalizmi, diğer taraftan ise sultan hakimiyetine, devletteki istibdada ve monarşiye karşı başlamış hareket durumu daha da zorlaştırıyordu. Elbette kardeş devletteki bu toplumsal, siyasal süreçler ve değişimler Azerbaycan Türkleri tarafından da büyük merak ve endişeyle karşılanıyordu. Osmanlı devletindeki bu süreçlerin Azerbaycan'da büyük ilgiyle ve ciddi tepkilerle karşılanmasının birkaç nedeni vardı. İlk önce şunu kaydedelim ki, XX. yüzyılın başları Azerbaycan'da milli bilincin oluşmasında önemli bir tarihi dönem sayılmaktadır. Azerbaycan Türklerinin düşüncesinde ümmetçilikten, Kafkaslı olmak bilincinden Türk milli kimliğine doğru bir değişim vardı. Azerbaycan Türklerinde, özellikle de aydınlar arasında türkçülük ideolojisi hızla gelişmekteydi. Bu bağlantıda, Azerbaycan Türkleri Osmanlı İmparatorluğundaki bütün süreçlere milli bilinç ve içtenlikle yaklaşıyorlardı. Osmanlı hüdutlarındaki bütün olaylar Azerbaycan'da da kardeş yangısıyla karşılanmaktaydı. Aynı zamanda, milli bilincin oluşmasıyla birlikte, Azerbaycan'da büyük bir siyasi hareketlilik de yaşanmaktaydı. Böyle ki, Çar Rusya'sının esaretinde olan Azerbaycan o dönem Rusy'ada monarşiye karşı başlamış ve hakimiyeti-milliyenin kurulmasını hedefleyen halk hareketinin esas bölgelerinden biriydi. Bakü'deki büyük petrol arsa ve fabrikalarında on binlerle işçi çalışmaktaydı. Bu işçilerin geçimi ise ağır şartlar altındaydı. Petrol arsalarına ve fabrikalarına sahiplenmiş iş adamları işçilerin emeyini istismar ediyor, karşılığında ise az miktar maaş veriyorlardı. Halk bu sosyal adaletsizliğin aradan kaldırılması için tüm faaliyetlere hazırды. Aynı zamanda Rusiya'da monarşinin devrilmesini, halk hakimiyetinin kurulmasını arzulayan bir çok Rusya devrim öncülleri Baküde işçiler arasında faaliyet aparmaktaydılar. Onlar işçilerin devlet yönetimine olan kizkınlığından bu işçileri devrimin esas kuvvesi olarak kullanmak için durmadan çalışıyorlardı. Özellikle 1905-1907'de Rusya devrim, bunun ardınca 1905-1911'deki İran devrimi Azerbaycan'da sosyal adaletsizliye, monarşinin devrilmesi ve halk hakimiyetinin

¹ Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü

kurulması için mevcut halk hareketini daha da ileri aparmış oldu. Azerbaycan aydınları tüm bu siyasi gelişmeler ahatesinde iyi anlıyorlardı ki, sosyal adaletli modern devletin kuruluşu yalnız monarşinin devrilmesi ve hakimiyeti-milliyenin kurulmasıyla mümkündür. O dönem Bakü'nün müslwman coğrafiyasında en devrimçi, monarşiye karşı çıkan, hakimiyeti milliyeye dayalı modern devlet oluşturma düşüncesine sahip bir şehir olduğunu desek, yanılmırık.

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'daki siyasal değişimlerin içinde olan, kendi faaliyetlerinde türkçülüğü temel alan aydınların önemli bir kısmını Hüseyin Cavid (1882-1937), Cafer Cabbarlı (1899-1934), M.Ə.Sabir (1862-1911) Abbas Sıhhat (1874-1918), Abdulla Şaig(1881-1958), Muhammed Hadi(1879-1920), Alabbas Müznib(1883-1938), Ahmed Cavad (1892-1937) gibi edebiyatçılar oluşturmaktaydı. Bu bağlantıda onların eserlerinde toplumsal – siyasal konular büyük önem arz etmekteydi. Onlar kendi şiirlerinde, hikayelerinde ve oyunlarında Osmanlı devlet idareçiliği, sultan yöneticiliğinden milli hakimiyyete giden yolda yaşanan birçok toplumsal, siyasal süreçleri, kültürel değişimleri kaleme alarak edebi esere dönüştürmüşler. Dikkate almak gerekir ki, adları zikr olunan yazarların fikirleri Azerbaycanda siyasi bilincin oluşmasını büyük ölçüde etkilemekteydi.

Azerbaycan aydınlarına göre Türkiye için ilk önce yeni bir milli ideoloji oluşturmak gerekiyordu. Böyle ki, eski osmanlıcılık ideolojisi kendini tüketmiştir. Bu ideoloji ile Osmanlı devletini idare etmek artık mümkünsüzdür.

Bu ideolojinin en büyük kurbanı Türk milletidir. Böyle ki, Türk milleti osmanlıcılık ideolojisinin taleplerine göre kendi milli bilinçini net şekilde dile getiremiyordu. Türkçülük osmanlıcılığ tarafdalarının köşelere sıkıştırılmıştır. XX yüzyılın başları Azerbaycan'ın bir çok ünlü fikir adamlarının, edebiyat ve qazete yazarlarının şiir ve makalelerinin basıldığı “Molla Nasreddin” dergisinde bu konu ile ilgili şöyle yazılıyordu:

Çürük osmanlılıq fikri, hayali

Çürüdü türklüyü, yurt kaldı hali

Kazandı yabancılar, etdi ziyan türk.¹

Şiirde Bab-i Ali baskınından sonraki yönetim bir hürriyet olarak değerlendirilib. Niyazi, Enver paşa, sadrazam Şevket paşa medh edilerek türk halkına yeni can veren şahsiyetler gibi medh edilmişler. Niyazinin, Şevket paşanın ölümü yürek ağrısıyla dile getirilmiş ve : *Geder bunlar, kalar ehli – şariat-* deyerek bunun eski yönetimin işine yaradığını, Türkiyenin Bab-i Ali baskınından önceki durumuna döne bileceyinden bir endişe duyduğunu da bildirmiştir:

¹“Molla Nasreddin” dergisi. Şiir. Tiflis. 11 Haziran, 1913, №17, s.6

*O dem ki, ölkede hürriyyet oldu
İdare döndü meşrutıyyet oldu
Niyazi, Enver oldu, Şevket oldu
Veren bu mürdegane taze can, türk
Hep alkışladı onları cahan, türk!
Niyazinin dalınca getdi Şevket
Sevinsin şad olsun eski ümmet
Geder bunlar, qalar ehli-şariat
Qoy olsun bağı qan cümle cavan türk,
Otur şimdi bir az dincel, uzan türk.²*

Şiirde kullanılan-“*Otur yavaş, bir az dincel, uzan türk!*”- satırları ile şu mesaj verilmiştir-türkün bu vaziyette boş oturmaya hakkı yoktur. Devletin ve milletin kurtuluşu için her kes çapa göstermelidir.

Üst yönetimin yanlış politikasından en fazla zarar gören türk insanı olması fikri dergide dafalarca gündeme getirilmiş konulardandır. Dergi yazarlarının fikrince Osmanlı yönetiminin ister iç ister dış politikadaki yanlışlıkları türk insanını yabancılar karşısında aciz duruma getirmiştir. Türk insanı kendi vatanında zor şartlar altında yaşamaya mecbur edilmiş, bu vatanın sefasını ise yabancılar çekmekte idiler. Bu konuyla ilgili derginin 8 Haziran 1914, 19 sayısının son sayıfasında “İstanbulda” adlı bir karikatür yayınlanmıştır:

² a.g.d., Tiflis. 11 Haziran, 1913, №17, s.6

“Molla Nasreddin” dergisi. Tiflis. 8 Haziran, 1914, №12, s.8

Karikatürde İstanbulda kendilerine ait iş yerleri önünde şık elbisede, şişman ve hallerinden memnun görünen fransız, ermeni, yahudi tüccarları tasvir ediliyor. Onların karşısından ise omuzundaki yükün ağırlığından eğilmiş, yorğun, yüzünde hayatın zor şartlarının üzüntüsü bulunan bir türk keçmekdetir.

Osmanlı devletinde gerçekleşen siyasi reformalar Azerbaycan aydınlarının dikkat merkezinde idi. Ünlü hiciv şairi Mirze Elekper Sabir “Yatmayın, Allahı seversiz” adlı şiirinde bu reformaları halkı aldatmak, monarşinin ömrünü uzatmak için gerçekleştirilen bir hiyle olduğu fikrinde idi:

Osmanlılar, aldanmayın, Allahı seversiz!

İranlı gibi yatmayın, Allahı seversiz!

Şad olmayın, ey sevgili millet vükelasi,

Osmanlıda cari ola kanuni-esasi!

Önce verirler sizə Hürriyeti-efkar,

Yani konuşub fikrinizi eyleyin izhar;

O zamanki konuşdunuz, vüzera oldu haberdar,

Mutlak görecekler ki, ceplerine zarar var,

Her fenn ile kovacaklar sizi naçar,

Çünkü bu toplantıda olur hakkınız inkar,

Toplanmayın, toplanmayın, Allahı seversiz!

İranlı gibi yatmayın, Allahı seversiz!¹

Türkiyede'ki siyasi reformalardan olan Meclisi-Mabusan seçimleri o dönemin şartlarıyla da olsa Azerbaycan aydınlarınca takip edilmekteydi. Ünlü Turançı aydın, teyatro yazarı, şair Hüseyin Cavid “*Hasbi-hal*” makalesinde İran ve Türkiye meclis seçimlerinin kıyaslamasını yaparak üstünlüyü Türkiye'deki seçimlere veriyordu. O, bu seçimleri tüm Müslüman dünyası için bir örnek olarak görüyordu.

“İran meclisi-milliyesinin bugünkü hali her kese malumdur, her işde bir tereddüd, her teşebbüsde bir qetiyetsizlik görünmekte”¹.

H.Cavide göre bunun sebebi İran meclisi mabusanına seçimlerin yalnız aparılmasıdır. Halk hala özgür seçimlere hazır değil:

“...seçkiler başlar-başlamaz, şihirde, köyde halk bir-birine girir. Kimi seçelim? Sonunda ya qolu zorba nüfuzlu, fakat cahil bir hanı, yada günü geçmiş bir hocanı meclisi-milliyeye doğru fırladılar. Şimdi bu cahil han yaxud bu mömin hoca ingilis, rus politikasının karşısında ne yapa bilirki? Tabii hiç bir şey”².

H.Cavit Türkiyede yapılan 1908 meclis seçimlerini “istibdadi – ehrarane” (diktatürelî özgürlük) adlandırmakla beraber bu yönetim ve seçki politikası hakkında ise böyle yazıyordu:

“...son inkılapta, yani iki yıl evvel “İttihat ve Terakki” cemiyeti hürriyeti istirdad eder etmez, seçim meselesini asla nazari-dikkatten çıkarmadılar. Memleketin her tarafına dağılıp cemiyet şubeleri tesis ettiler. Söz ile, dil ile, korku ile, hulase bir istibdadi-ehrarane ile halkı, avam camaatı huşlu, başlı, kanlı, canlı, zeki, feal mebuslar intihabına vadar etdiler.

Bu üsulun nümunesini İstanbul'da bile görmek mümkün idi. Fakat onların bu teşebbüsatı sayesinde mebusların üçde iki payı ancak mebusluk namine layiq zatlar ola bildi. Üçde bir payı ise yine “eski tas, eski hamam!” tebirine leyaqet kazananlardır ki, onlar da bir takım dişi düşmüş paşalardan, nüfuzlu mülkedarlardan, akli kaçmış hocalardan ve Erebiistan yadigarlarından ibaretdir”³.

¹ Mirze Elekper Sabir. Hophopname. Bakü, 1960. s.138

¹ Hüseyin Cavid. Eserleri. c.V. “Hesbi-hal”. Bakü, 2005, s.196

² a.g.e. s.196

³ a.g.e. s.196

Dikkate almak gerekir ki, Azerbaycan aydınları Osmanlı devlet kuruluşun, yani monarşinin aradan kaldırılması, hakimiyeti-milliyenin kurulmasından daha çok reformaların geçirilmesi fikrini ön plana çekmekte idiler. Bu da anlaşılardır. Böyle ki, Rusya kendi monarşi bir devlet idi. İster Osmanlı, ister İran timsalinde monarşiye karşı açık şekilde çıkmak yasaklanmıştı. Rusya yetkilileri Osmanlı’da monarşinin aradan kaldırılıp hakimiyeti-milliyenin kurulması fikirlerini kendileri için büyük bir tehlike olarak görmekte idiler. Bu yüzden Azerbaycan aydınları Osmanlı devlet kuruluşundaki değişiklikleri, monarşinin aradan kaldırılması, hakimiyeti-milliyenin kurulmasını açık şekilde destekleğe bilmiyordular. Eleştiriler sultan hakimiyetine, devlet kuruluşuna karşı değil, her-hangi bir sultana, sadrazama, devlet müessesesine karşı yöneltiliyordu. Buna örnek olarak, Abdulhamidin tahtdan salınması, Babi-Ali baskınlarını göstere biliriz. Bu konular Azerbaycan aydınları tarafından daha çok yine de “Molla Nasreddin” dergisinde kaleme alınmaktaydı.

“Molla Nasreddin” dergisinde tahtdan indirilmiş olmasına rağmen sultan Abdülhamid sık-sık eleştirilib. Osmanlı’nın zayıflamasının esas sebebi gibi onun 33 yıllık hakimiyeti suçlanıyordu. Dergide “*Abdülhamid*” adlı bir makale de verilmiştir. Makale Abdülhamid politikasını destekleyen kafkazlılara hitaben yazılıb. Burada deyilir ki, Abdülhamid devrilmezden önce onun eleştirilmesine kafkazlı taraftarları sert tepki gösterirdiler. Şimdi ise Abdülhamid’in halka yaptıkları yüze çıkıyor. Zamanında onu destekleyen kafkazlılar bunun cevabını nasıl vere bilecekler?

*“Çok keçmeyib ki, ancak dörd ildir ki, Abdülhamid yavaş-yavaş Kafkaz itihadçılarının yadlarından başlayır çıkmaya... Biz o zaman deyirdik ki, Abdülhamid islamın düşmenidir. Ama bu sözü biz danışanda halk bizim özümüzü İslama düşmen hesab edirdi. Sonunda Abdülhamid’in iç yüzü çıkdı yüze ve onun taraftarları susdular”.*¹

Makaleden aydın oluyor ki, Abdülhamid tahta iken dergide ona karşı olan makale ve karikatürler Osmanlı yöneticilerince sert tepkilerle karşılanmıştır. Böyle ki, derginin Türkiyede de okuyucuları vardı. Bu türlü dergi ve gazetelerin Türkiye’ye getirilmesi Abdülhamid tarafından yasaklanmıştır. Bununla kalmayan Osmanlı görevlileri “Molla Nasreddin” dergisini o zamanlar basıldığı Tiflis’de Osmanlı devletinin baş konsulu aracılığıyla Rusya devlet memurlarına şikayet etmiş ve derginin kısa müddete de olsa kapatılmasına nail olmuşlardır. Bu olayla ilgili makalede deyilir:

“...bu haman Abdülhamid’dir ki, bir vaxt onun şeklini çekende konsul Feyzi bey bizim üstümüze Rusya hükumetine şikayet vermişdi... Şimdi bu aynı Sultan’dı ki, tamam sultanlıq

¹ “Molla Nasreddin” dergisi. “Abdülhamidin şikayeti”. Tiflis, 20 Ocak, 1911, №5,s.6

asrında ona verilen raport ve erizelerin hepsini doldurub kutulara ki, orda çürüsünler:şimdi malum oluyor ki, yer yüzüne ne kadar hakim, şah ve sultan gelib-getmişler, Abdülhamid kibi millet ve dövletine düşmen heç biri olmuyubdur.”¹

Dergide Bab-i Ali baskını, baskınla alakalı olan önceki ve daha sonraki gelişmelere geniş yer verilmiştir. 23 Ocak 1913’de gerçekleştirilen bu baskından bir-kaç gün sonra, 29 Ocak günü basılan derginin yüz kabuğundaki karikatürde Bab-i Ali baskını tasvir edilmiştir.

“Molla Nasreddin” dergisi. Tiflis. 29 Ocak, 1913, №2, s.1.

Karikatürde bu darbede yaşananlar neredese olduğu gibi gösterilmiştir. Karikatürde darbeçi türk subayları ellerindeki süpürge ile kabine üyelerini bir çöp gibi dışarı atıyor, Enver Paşa Sadrazam Kamil Paşay’a diz çökdürerek zorla istifa imzalatıyor. Karikatürün alt yazısındaki sözler dergi yazarlarının Kamil Paşa’ya olan nefretini, İttihat ve Tarakki’ye olan sempatizelerini net şekilde ortaya koymaktadır: “İmza et, hain malun! Sizin gibi çör-çöpü süpürmek lazımdır ki, buranın havası temizlensin”.¹

Bab-i Ali baskını ve etrafındaki gelişmeler o dönem Azerbaycan aydınlarının dikkat odağındaydı. Edebiyat yazarlarından olan Cafer Cabbarlı (1899-1934) bu konuyla ilgili 1917’de “Edirne fethi” eserini kaleme almıştır. C.Cabbarlı genç yaşlarından, siyasal faaliyetle de uğraşmış ve 1918’de Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasında önemli hizmetleri olan

¹ “Molla Nasreddin” dergisi. “Abdülhamidin şikayeti”. Tiflis, 20 Ocak, 1911, №5,s.6

¹ “Molla Nasreddin” dergisi. Tiflis. 29 Ocak, 1913, №2, s.1.

“Musavat” partisinin öndegelen temsilçilerinden olmuştur. Toplumsal, siyasi işlemlerle genç yaşlardan ve aktif şekilde ilgilenen yazar Osmanlı Devletinin durumuyla yakından tanışmıştı. “Edirne fethi” adından da görüldüğü Edirne’nin bolqar işgalinden kurtuluşuna ithaf edilmiştir. Lakin eserin ideolojik hedefi Bab-i Ali baskını ile alakalıdır. C.Cabbarlı’nın bu eserde Bab-i Ali baskını ile ilgili övgü dolu fikirlerini öyle açık şekilde kaleme almıştır ki, bu eseri diğer adıyla –Babi-Ali fethi – de adlandırmak mümkündür. “Edirne fethi”ndeki bazı cümlelere göz atalım:

Hergah sen, hakikatan ölümden korkmayırsansa, heyat küncündeki planları al, esaretden kaç, ölümden korkma, İstanbula yet! Fakat, ihtiyar Kamil Paşaya ve korkak Nazim paşaya degil, İttihati-Terakki cemiyetine teslim et¹

C.Cabbarlı’nın fikrinde Osmanlı’yı zayıf düşürenler eski düşünceli insanlardır. Ülkeyi yönetenlerin siyasetinde cesaretsiz adımlar gözlenmektedir. Halkla hakimiyetin istekleri kesinlikle uyumsuzdur.

Sonuç

Yukarıda belirtilen fikirler XX Yüzyılın başları Osmanlıda devlet kuruluşunun, halk seçimlerinin, hakimiyeti-milliyeye giden sürecin Azerbaycan aydınlarının düşüncesine göre nasıl yansıdığına timsaldir. 1920’de Azerbaycan yeniden Rusya tarafından işgal edilerek Sovyetler Birliğine katıldığından sonra komünist rejim edebiyat ve basın söz özgürlüğünü baskı altına aldı, basın ve edebiyatda Türkiye konularına yasak konuldu. Bu yasayı az da olsa pozanlar ise halk düşmanı adlandırılarak takiplere, hapslere ve idama maruz kalıyorlardı. Bu bakımdan 1920 yılından sonra Azerbaycanda Türkiye konularına rastlamak zordur.

Kaynakça:

1. “Molla Nasreddin” dergisi.
2. M.E.Sabir. Hophopname. Bakü. 1960.
3. C.Cabbarlı. Eserleri. C.II. “Edirne fethi”, Bakü. 2005.
4. H.Cavid. Seçilmiş eserleri. C.V. Bakü. 2005.

¹Cafer Cabbarlı. Eserleri.c. II. «Edirne fethi». Bakü, 2005, s.167

МУСТАФА КЕМАЛ АТАТҮРК – ТҮРКІ ӘЛЕМІНІҢ КӨШБАСШЫСЫ

Prof.Dr.Жұмаділова Нұршат¹

Özet

16. Aralık 1991. yılında kendi bağımsızlığını ilan eden Kazakistan hâlihazırda Türk Dünyası'nın en önemlidevletlerinden birisidir. Kurucu Cumhurbaşkanı olan Nursultan Nazarbayev devlet yönetiminde Uku önder Gazi Mustafa Kemal Paşa'nı örnek alması ile bilinmektedir. Başkent Astana'da yapılan bir türenle Atatürk heykelin açılışında konuşan N.Nazarbayev, "**Atatürk, Türk Milletinin yetiştirdiği en büyük liderdir**" diyerek Kazakistan ve Türkiye'nin ortak tarihi ve kültürel değerlere sahip olduğunun altını çizmiştir. Bildiride Kazakistan aydınlarının Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya olan ilgisi ve Kazakistanda onunla ilgili yapılan akademik çalışmalarla ilgili bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kazakistan, Nursultan Nazarbayev

ATATÜRK STUDIES IN KAZAKHSTAN

Prof. Dr. Nurşat Jumadil

Kazakhstan, which declared its independence on December 16, 1991, is currently one of the most important states of the Turkish World. Nursultan Nazarbayev, the Founding President, is known for taking the example of Gazi Mustafa Kemal Pasha, the leader of the state. Speaking at the opening of a capital derived from the Ataturk statue N.Nazarbayev held in Astana, "Ataturk is the greatest leader of the Turkish nation grow," it has underlined that Kazakhstan and Turkey have common historical and cultural value. The paper will give information about the interest of the Kazakh intellectuals to Gazi Mustafa Kemal Pasha.

Key words: Gazi Mustafa Kemal Pasha, Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev

---

¹ *Қарағанды «Болашақ» академиясы (Қазақстан)*

Түркі әлемінде Мұстафа Кемал Ататүрікті танымайтын адам жоқ. Мұстафа Кемал Ататүрік – аты әлемге әйгілі болған ірі тарихи тұлға. Тәуелсіз Түркия мемлекетінің құрылуына негіз болған әскери қолбасшы бүгінде ұлтының тұлғасына айналды. Кіші Азия түбегінде алты ғасыр бойы билік еткен Осман империясының Бірінші дүниежүзілік соғыс себебіне байланысты ыдырауынан кейін ұлт-азаттық қозғалысқа басшылық еткен Мұстафа Тәуелсіз Түркия елінің тұңғыш президенті атанады.

Бірінші дүниежүзілік соғысынан кейін ел ішінде саяси тұрақсыздық орын алып, үлкен империяның территориясына көз тіккен державалар Түркияны жаулап алуды бастады. Англия, Франция, Италия, Грекия түріктердің көп жерлерін жаулап алғаны тарихтан белгілі. Мемлекеттің тәуелсіздігіне қауіп төнген заманда Ататүрік барлық ойын, күшін осы мәселеге бағыттады. Оның саяси ұстанымдары мен әскери тәртібі қазіргі Түркияны дамыған елдердің біріне айналдырды. Ел астанасын Ыстамбұлдан Анкараға көшірген кезде саяси отырыстар мен парламенттік басқосулардың мектеп, медреселерде өтуінің өзі – сол кезеңдегі ел экономикасының ауыр жағдайда болғандығын көрсететін факторлардың бірі. Астананы Анкараға ауыстырудың да себептері жоқ емес еді. Солардың бірі – ел ішін жайлаған тыңшылардың көбеюі.

Кемеңгер, ойшыл, мемлекет қайраткері Мұстафа Кемал Ататүрік – Осман империясының күйреуін көзі көрген адам. Жерінің басым бөлігі жау қолында болатын. Осман империясы соғыстан және ішкі қайшылықтардан әбден тұралаған мемлекет болатын. Жан-жағынан анталаған жаулардың дұшпандық әрекетіне төтеп беру түрік халқына оңайға соқпады. Биліктегілер жаулаушы күштерге бағынып, аяғында Мұстафа Кемалдың өзін «халық жауы» етіп шығарды. Діни қызметкерлер де Мұстафа Кемалға қарсы шығып, оны ату жазасына да бұйырған. Дәл осы тұста ол тек халыққа ғана сенді де, жоғары лауазымынан бас тартып, ұлт-азаттық күресті бастады. Өзіне қарсы жасалған қастандықтар мен киянаттарға қарамастан, қажырлы еңбегінің және халқының бірлігі арқасында өзі Түркияны жаулардан тазартты. Осылайша зайырлы, өркениетті, ұлттық мемлекет құрып, Түркияда жаңа реформалар басталды. Жаңа мемлекет құруда түрік ұлтының мәдениеті мен рухани құндылықтары негізге ала отырып, билік, құқық, білім жүйесін түгелдей өзгертіп, ескі империядағы пайдасыз шариғат заңдарының күшін жойды. Әсіресе, әйелдер құқығының қорғалуына үлкен мән беріп, сауат ашу мәселесін жолға қойды. Әйелдердің қоғамдық істерге араласуына, киім үлгісіне еркіндік берілді.

Мемлекеттің экономикасын дамыту үшін өндіріске күш салынып, жаңа зауыттар мен фабрикалар құрыла бастады. Халыққа қажетті тауарлардан бастап, ұшақ жасау, теміржол салу ісін қолға алды. Оның түрік халқы үшін жасаған ерен еңбегі түрік тілінің мемлекеттік деңгейге көтерілуі еді. Тіл тазалығына мән бере келе, түрік тілінің парсы, араб сөздерінен тазалануын негізгі проблемалардың қатарына қойды. Мұны «Түрік тілі» ұйымы жүзеге асырды. Ал «Түрік тарихы» ұйымы болса, түрік тарихын ұлттық тұрғыдан жазуды қолға алды.

Түркияның бұл кезеңі Қазақстанның тәуелсіздік алған алғашқы жылдарына ұқсайды. Кеңес Одағы жығылған соң, біз де егемендігімізге қауышып, еркін ел болудың алғашқы шарттарын қолға ала бастаған едік. Әсіресе қазақ тілін мемлекеттік тіл деңгейіне көтеру үшін алдымен оны Атазаңға енгізу, мемлекеттік іс-қағаздарды қазақша жүргізу секілді күрделі мәселелердің шешімін табу керек болатын. Бұл бірден жүзеге асатын іс емес екені бесенеден белгілі. Жылдар бойы үстемдік еткен орыс тілін бірден қолданыстан шығару қаншалықты мүмкін болмаса, тасада қалған ана тілімізді мемлекеттік мәртебеге жеткізу де соншалықты оңай болмағандығын мойындауымыз керек. Отыз жылдай уақыт өтсе де, әлі күнге дейін оның зардабын шегіп келе жатқанымыз жасырын емес. Мәселен, саны қазақ мектептерінен асып түскен орыс мектептерін жабу мәселесі – әлі күнге дейін шешілмеген проблемалардың бірі. Ресейдің теріс пиғылды сыртқы саясатының түрік тектес мемлекеттердің ұлттық саясатына әлі күнге дейін қырсығын тигізуде екенін ашық айтқаннан ұтылмаймыз. «Русский мир», «Бессмертный полк» деп аталатын қозғалыстардың негізінде орыс шовинизмінің жатқандығын айдан анық.

Осман империясы заманында да түріктердің ұлттық тарихы, ана тілі елеусіз қалғаны белгілі. Ендеше жаңа мемлекет құрған кезде мемлекет құрушы халықтың ұлттық құндылықтарының негізге алынуы өте маңызды. Ататүріктің де реформаны осындай келелі мәселеден бастауы оның көреген басшы екендігін аңғартады. Жығылған ескі жүйенің орнына жаңа мемлекеттік жүйе құруда дұрыс жол таңдаған тұлғаны ғана халық мойындайды. Халықты құлдық санадан құтқарудың ең ұтымды жолы – ана тіліне мемлекеттік мәртебе беру және ұлттық құндылықтарын жандандыру. Ұлттық сананы қалыптастыратын негізгі факторлар да – осылар.

Ескі мемлекеттік құрылымнан мирас болып қалған жемқорлықты жеңу үшін көп еңбек еткен Ататүрік елін сыртқы қарыздардан құтқарды. Теріс, керітартпа діни

ағымдарға тыйым салды. Алайда ата дініне адал болғандығы соншалық, Құранды және Бұхаридің хадистерін түрікшеге аудартты.

Ататүріктің реформасы негізінде Түркия жаңа кезеңдерге қадам басты. Тұңғыш рет банк жүйесі жасалып, еркін кәсіпкерліктің өрістеуіне кең жол ашылды. Осының негізінде экономика жаңа белестерге көтерілді. Шетелдермен сыртқы экономикалық байланыстар қалыптасты. Жаңа мемлекет құруда саясат, құқық, оқу-ағарту, ғылым, әскери іс, сот және т.б. салаларда көптеген реформалар жасалып, Осман империясынан қалған сұлтандық, халифат, шарифат соттары таратылды да, еркектер мен әйелдердің құқықтары теңестірілді. Араб жазуынан бас тартылып, латын әліпбиі (1928) қабылданды. Дін мемлекеттен бөлінді. 1926 жылдың 1 қаңтардан бастап Түркия еуропалық жыл санау жүйесіне көшті.

Түркияны жаңа даму кезеңіне шығарған Ататүрік түрік бірлігі идеясын алға тартып, оған өте қатты сенген. Түрік тектес мемлекеттерден қашып келген алдыңғы қатарлы ғалымдарды, тұлғаларды маңайына жинады. Мәселен, Мұстафа Шоқайдың Ыстамбулды паналауының өзі көп нәрседен хабар береді. Ататүрік кезеңіндегі осындай тұлғалардың өмірі, тарихы – әлі талай зерттеулерге жүк болатын үлкен проблема.

Мұстафа Ататүрік – кезінде өзін Кеңестер Одағы, Еуропа елдері және АҚШ-қа мойындатқан тұлға. Ол – ешқашан байлықтың соңына түсіп, халықтың қазынасын қол сұқпаған адал адам. Қолындағы аз мал-мүлкінің өзін жетім балаларға қалдырыпты. Түрік халқы Ататүрікті жаңа құқықтық, демократиялық мемлекет құрған, өз елін дүниежүзіне танытқан әскери көшбасшы, тұлға, Түрік Республикасының бірінші президенті, ұлттық партияның негізін қалаушы ретінде құрметтейді. 1934 жылы 24 қарашада Мұстафа Кемал-пашаға Ататүрік («Түріктердің әкесі») тегі берілді. 1934 жылы 17 желтоқсанда мәжіліс қабылдаған заң Ататүрік тегін Мұстафа Кемалдан өзге адамдардың иелену құқығын шектеді.

Қазіргі қоғамда қолдан тарихи тұлға жасау үдерісі белең алуда. Меніңше, оның орнына түркі әлемінің Ататүрік сынды ірі тұлғасын түркі әлеміне насихаттау ісін үлкен жолға қойсақ, ұтпасақ, ұтылмаймыз. Қазақстанның астанасы Нұрсұлтан (Астана) қаласында Ататүрікке арнап ескерткіш орнатылды, парк ашылды. Түркі академиясы да симпозиум, форумдар ұйымдастыру арқылы бұл мәселеде өзінің үлесін қосып келеді. Десек те, халықаралық жүйелі ғылыми-зерттеу бағдарламасы болмағандықтан, анданда еске алудан ұтарымыз шамалы.

Жаңа мемлекет құрған Ататүріктің идеологиясына ұлттық тәрбие, ұлттық мәдениет, ұлттық тіл, ұлттық тарих, түріктік сана-сезім секілді факторлар негіз болды. Байқағанымыздай, негізгі күшті ұлтына, халқына салды. Ендеше оның түркі әлемін де назардан тыс қалдырмауы негізсіз емес. Мәселен, Алашорда қозғалысының көрнекті өкілі Міржақып Дулатұлының «Оян, қазақ!» шығармасына назар аударуы тегін емес, өйткені бұл шығармада жырланған патриоттық сезім Ататүрікке қатты тебіреніске түсірген. «Оян, қазақ!» өлеңін алғаш түрікшеге аударған – Тайыр Шағатай.

Ататүріктің өмірі мен қызметі талай ғалымдарды, тарихи тұлғаларды қызықтырған. Лорд Кинросстың «Ататүрік: ұлттың қайта өркендеуі» атты екі томдық еңбегінде «Ататүрік ешқашан қара басының қамын ойлаған емес. Ол бар өмірін өз еліне, өз халқына және адамзатқа арнаған» деуі – әлем таныған ірі тұлғаға берілген үлкен баға. Атақ пен даңққа құмарлық етек алған қазіргі қоғамда өмір сүріп жатқан кейбір басшылардың кеудесін жарқыратқан орден, медальдардан гөрі, ұлы адамға берілген осындай қарапайым бағада үлкен мән-мағына, ұлылық жатқаны сөзсіз.

Соғыстардан, империяның іштей іріп-шіруінен сағы сынған түріктердің ұлттық намысын оятып, тәуелсіз санасын қалыптастыруда орны ерекше болған Ататүріктің: «*Түрік болу қандай бақыт!*» деген атақты сөзі ұлттық идеяның арқауы болды. Мұстафа Ататүріктің «*Жер бетінде түрікке түріктен артық дос жоқ*» деген сөзі де бар. Бұл сөздердің мәні түркі халықтарының тілі, діні, мәдениеті, әдет-ғұрпы мен дәстүрінің бірлігі арқылы анықтала түспек.

Келешек жастарға үлгі болсын деген ниетпен оның айтқан сөздерінің біразын мысал ретінде келтіре кетейін:

«Мен үшін ең ұлы қорғаныс ұясы, ең ұлы көмек көзі – ұлтымның кеудесі. Сондықтан да мен ұлтымның кеудесін ешкімге бастырмау үшін барымды саламын»;

«Толық тәуелсіздік тек толық экономикалық тәуелсіздік болған кезде ғана болады»;

«Ұлттың ең белгілі ерекшеліктерінің бірі, ең құнды негіздерінің бірі – тіл. «Мен – түрік ұлтынанмын» дейтін адам бәрінен бұрын және міндетті түрде түрік тілінде сөйлеуге тиіс. Түрік тілінде сөйлемейтін адам өзінің түрік қауымына және түрік мәдениетіне жататынын қаншама қайталаса да, бұған сену дұрыс болмайды»;

«Ұлтқа қожалық жасауға, қоқаңдауға болмайды! Ұлтқа тек қызмет ету керек! Ұлтқа қызмет еткен адам ғана ұлтқа бас бола алады!»;

«Түрік ұлты деген сөз – түрік тілі деген сөз. Түрік тілі – түрік ұлтының ең қасиетті, ең киелі қазынасы. Түрік тілі – түрік халқының жүрегі, ақылы һәм ойы».

1933 жылы Түркия тәуелсіздігінің 10 жылдығында сөйлеген құттықтауында Ататүрік: *«Мәңгі өмір сүретін империя жоқ. Кеңес үкіметі де бір күні тоқырайды. Сол кезде оның құрамындағы түркі тілдес тайпалардың ұрпақтары да өз тәуелсіздігін алады. Біз олардың өтінішін күтпей, көмек қолын созуға міндеттіміз»*, – деген екен. Шындығында, кеңес үкіметі құлап, оның құрамындағы мемлекеттер тәуелсіздігіне қауышқанда, Қазақстанның тәуелсіздігін бірінші болып Түркия мойындады. Әлбетте, бұл тарихи оқиғаның ұмытылуы мүмкін емес.

«Түркі бірлігі» деген ұлы идеяны жүзеге асыру арқылы жастарды ұлттық тілін, ұлттық құндылықтарын, өз тарихын, елін-жерін, байрағын сүюге үйрету, дүние жүзінде шашыраған түркі тектес халықтарды ынтымаққа, бірлікке шақыру қазіргі жаһандану кезеңінде өзіндік болмысымызды сақтап қалудың бірден бір жолы екені күмәнсіз.

Түркияның тұңғыш президенті Мұстафа Кемал Ататүрк айтқандай, «Түркі бірлігі күндердің күнінде шындыққа айналатындығына сенемін. Өзім ол күнді тікелей көрмесем де, оны түсімде көре отырып, көзімді жұмамын. Ертеңнің тарихы өзінің жаңа кезеңдерін түркі бірлігімен бастайтын болады. Әлем бейбітшілік пен тұрақтылықты сол кезеңдерден табады». Біз де түркі бірлігінің болашағына үлкен үміт артамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Kemal Atatürk. *Söylev* (Nutuk), Cilt.1, Ankara, 1981; Cilt II, Ankara, 1981, (Sekizinci Baskı), 729 s.
2. Kamuran Gürün. *Türk Soviyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 1991, 325 s.
3. Bilal N.Şimşir. *Atatürk dönemi. İncelemeler*. Ankara, 2016. 312 s.
4. Lord Kinross. *Atatürk – Bir milletin yeniden doğuşu*. İstanbul: Altın kitaplar yayınevi. 2016. 592 s.

MİLLÎ HÂKİMİYET BAĞLAMINDA SİVAS KONGRESİ'NDE MANDA TARTIŞMALARI

Orhan AŞIK^{1*}

Öz

Osmanlı Devleti Millî Mücadele esnasında kendisini özellikle siyasi ve mali sıkıntılar içinde bulduğu bir hayli çetrefilli evreler yaşamak zorunda kalmıştır. Bu duruma sebebiyet veren halleri çok çeşitli başlıklar altında sıralamak mümkündür. Bilhassa İtilaf Devletleri'nin böl parçala ve yönet anlayışının olumsuzluklarını benimsemek istemeyen Milli Hakimiyet yanlısı Türk aydın kesiminin sahadaki üstün gayret ve faaliyetlerini gözardı etmek Türk Milleti'nin şanlı tarihine ihanet teşkil eder. Bu bağlamda vatan müdaafasının en belirgin örneklerinin sergilendiği Erzurum ve Sivas Kongrelerinde dillendirilen manda anlayışı belirtilmeye çalışılacaktır. Erzurum Kongresi'nde kendisine gerekli çoğunluğu bulamayan bu anlayış özellikle Sivas Kongresi'nde kendisine geniş bir tartışma zemini bulmuştur. Mezkûr Kongrede, üzerinde ateşli tartışmaların vukua geldiği Amerikan Mandası, bir önceki kongrede meydana gelen kutuplaşmanın doruk noktasıdır. Sivas Kongresi'ne basın-yayın organları vasıtasıyla daha hazırlıklı bir katılım gerçekleştiren manda taraftarları ile Millî Hakimiyeti savunan kesim arasındaki müzakereler ve savunulan fikirlerin temellendirilmesi ile bunların yansımaları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tebliğimizde vermek istediğimiz ana düşüncenin muhattabı Sivas Kongresi esnasında tartışılan Amerikan Mandası olduğu için yoğunluk noktamız da kongre esnasında yapılan konuşmalar olacaktır. Her iki kesimin düşüncelerinin veya söylemlerinin Millî Mücadele ve Hakimiyet-i Milliye'yi ne derece etkilediği göz önüne alınarak genel bir kaniya varılmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivas Kongresi, Amerikan Mandası, Osmanlı, Millî Hakimiyet.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi (Göç Çalışmaları).
orhanasik1071@gmail.com

THE CONTEXT OF NATIONAL SOVEREIGNTY MANDA DEBATES IN SIVAS CONGRESS

Abstract

During the National Struggle, the Ottoman Empire had to face a number of very difficult stages, especially in political and financial troubles. To ignore the superior efforts and activities of the pro-national Turkish intellectuals who do not want to embrace the negativities of the Entente Powers and divisions of the Entente States in the field constitutes a betrayal of the glorious history of the Turkish Nation. In this context, the most prominent examples of the defense of the homeland will be exhibited in Erzurum and Sivas Congress. This understanding, which could not find the necessary majority in the Erzurum Congress, found itself widely in the Sivas Congress. The American Mandate, in which the heated debate over the Congress, is the culmination of the polarization in the previous Congress. The negotiations and the reflections of the ideas and the advocacy of the advocates and the advocates of the National Sovereignty will be tried to be evaluated. The main idea we want to give in our paper is the American Mandate discussed during the Sivas Congress, and our density will be the speeches during the congress. It is aimed to reach a general opinion by considering the extent to which the thoughts or discourses of both groups influence the National Struggle and the Dominion.

Keywords: Sivas Congress, American Mandate, Ottoman, National Domination.

SİVAS KONGRESİ ÖNCESİ MANDA TARTIŞMALARI

Rauf Orbay Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım isimli anılarında Manda* meselesinin İstanbul'dan geldiğini, ne, Anadolu'da ne Erzurum ne de Sivas'ta bu şekilde bir düşüncenin olmadığını, çoğunun eski arkadaşlarından müteşekkil bir grubun İstanbul'a gelen Amerika tahkik heyetiyle temaslarından sonra tek kurtuluş çaresinin bu olduğunu ifade ederek âdeta dört elle bu işe sarıldıklarını beyan etmektedir. İstiklal ve vatanseverliliklerinden zerrece şüphe etmediklerini söylediği bu arkadaşlarının düşüncelerinde samimî olduklarını ifade ederek, bu duruma örnek olarak bu fikrin İstanbul'daki taraftarlarının sözcüsü olan Halide Edip Hanım'ın, Sivas Kongresi açıldığı esnada Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Ağustos 1919 tarihli mektubunu örnek göstermektedir.² Halide Edip bu mektubunda özet olarak, siyasi durumun oldukça vahim bir hale geldiğini, vakit geçirmeden mandaterliğin Amerikan senatosuna bildirilmesi aksi takdirde İngiltere'nin temsilcilerinin de mandaterlik hususunda teklif yapacaklarını Türkiye için en faydalı olanın Amerikan mandasının kabulü olduğu söyleyerek gerekçelerini sıralamıştır.³ Biz, İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan güdümünü, katlanılabilir kötü durum olarak görüyoruz. Bu görüşün nedenlerini sıralayan Halide Edip, *"Filipin gibi yabani bir ülkeyi, kendini yönetebilen yepyeni bir makine haline getiren Amerika'nın"* Türklerin çok işine geleceğini; Türkiye'de boy ölçüşen devletlerin, Amerika'nın yardımıyla uzaklaştırılabileceklerini ileri sürüyor; ulusal akımın önderlerini ikna etmek için her an bu ulusal ayaklanmayı durdurmak amacıyla kuvvet gönderilmesi düşünülüyor diyordu.⁴ Halide Edip'in mektubu tahlil edildiğinde belli başlı noktalar hemen göze batmaktadır. Zar atar gibi bir milletin geleceğini şans ya da oluruna bırakmak şaşılacak bir durumdur. Aynı zamanda zarda Amerika gelmesi şart koşulmaktadır. İtilaf devletleri arasında anlaşmazlık ve rekabet

---

Dünya siyasi tarihine I. Dünya Savaşından sonra giren bu terim Latince "Mandatum", Fransızca "Mandat" kelimelerinden gelmekte olup özellikle "Vekalet" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Manda, henüz kendilerini idareden yoksun olan milletlerin refah ve gelişmesini, sağlamak kendilerini yönetebilecek düzeye erişinceye kadar Milletler Cemiyeti kontrolünde tecrübeli bir devletin vekaletine verilmesidir. Kelimenin anlamı ve işlevi açısından daha detaylı bilgi için Bkz: Metin, Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK Yayınları, Ankara, 2004; Kadir, Kadir, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara, 1993; Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi. II. Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006; Mine, Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920**, İleri Basımevi, Giresun, 1972.*

² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, I**, Emre Yayınları, İstanbul, 1993. 249.

³ Kemal Atatürk, **Nutuk, I**, İstanbul: 1973 116.

⁴ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 187-190.

olduğu halde bu durumdan faydalanmak suretiyle İstiklalimizi kazanalım düşüncesinin olmaması teslimiyetçi bir politikanın göstergesidir.⁵

Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu), 25 Ağustos'ta Mustafa Kemal ile konuşurken ona şöyle diyordu: “Paşam, Sivas'ta galiba manda meselesi bizi çok üzecek ve yoracak”. M. Kemal ise şu karşılığı veriyordu: “Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terk etmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatani ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklalini feda ediyorlar” demiştir.⁶

Kongre öncesinde sürüp giden yazışmalarda da görüldüğü şekilde manda veya güdüm adı altında herhangi bir sabit anlaşma zemini sağlanamamıştır. Anadolu'daki temsilcilerin bir kısmı bu duruma karşı çıkarken İstanbul'dakilerin görüşü ise iki düşünce üzerinde temelliydi. İsmet İnönü'nün 27 Ağustos'ta Kazım Karabekir'e gönderdiği yazıda buradakilerin Amerikan veya İngiliz yanlısı bir tutum sergilediklerini ifade etmektedir. İngilizlerden yana bir düşünceye sahip olanlar Hürriyet ve İtilaf, Türkçe İstanbul gazetesi, Adil Bey v.b.; Amerika mandası taraftarları ise, Tevfik Paşa da dâhil, olmak üzere diğerleriydi.

İngilterenin güdümünden yana bir tavır alındığı takdirde Türkiye için bir yıkım söz konusu olacaktır. Amerika yanlısı bir eğilim veya güdüm kabul edildiği takdirde Türkiye için faydalı bir iş olacağı öngörülmektedir. Bütün memleketi İngiliz mandası altında felekate sürüklemekten ziyade bir Amerika denetimine bırakmak daha zararsız bir düşüncedir.⁷

İrade-i Millîye gazetesinde, İngiliz mandasının tercih edilmesi durumunda Türk milletinin sadece medeni bir zulüm ve vahşete değil aynı zamanda ilim ve tabiata karşıda bir kötülüğe sebep olacaktır. Gerçekleştirilen mütarekeler nezdinde manda meselesi ile Türkün hali ve durumu medeniyet aleminde olumsuz anlamda zikredilerek zayi olmuştur diyerek İngiliz mandasına şiddetle karşı çıkmaktadır.⁸

Manda meselesi hakkında Sivas Kongresi'nden önce de İstanbul basını olmak üzere Türk basınında bir çok makale yazılmıştır. 7 Ağustos 1919 günlü Vakit'te Ahmet Emin

⁵ Kadir, Kadir, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara,1993. 133.

⁶ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**,I, 171; Oğuz Aytepe, “**Milli Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı**“, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S 24, Kasım 1999-2003, 481. (476-486)

⁷ Feridun Kandemir, **Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**,İstanbul,1965,116-117.

⁸ **İrade-i Milliye**, 2 Teşrin-i Evvel 1335 (1919)

Yalman tam bağımsızlığı savunanları “Pire için yorgan yakmakta mahzur görmeyen komiteci ruhlu milliyetperverler” olarak suçlamaktaydı.⁹

İsmail Hami'nin kaleminden çıkan bir diğer makalede manda meselesinden söz edilirken, belirli kişiler dışında milletin arzu ve isteği bağımsızlık ve istiklaldir denmektedir.¹⁰

Zaman gazetesindeki yazısında Yahya Kemal, duruma bir edebiyatçı olarak yaklaşarak tarihi bir olay üzerinden meseleyi ele almaktadır. “Bu şehre girmek için Fatih'in her topuna doksan manda koştuk. Şimdi koca saltanatı bir mandaya değişeceğiz” diyerek mandayı savunanları bu şekilde eleştirmektedir.¹¹ Celal Nuri, İleri gazetesindeki makalesinde manda ve idari anlamda her hangi bir tenbih veya tavsiyesi kabul etmiyoruz. Sadece siyasi anlamda yardımları alabiliriz demektedir.¹²

KONGREDE MANDACILIĞIN GÖRÜŞÜLMESİ VE ALINAN KARARLAR

İrade-i Milliye gazetesinde daha önce Erzurum'da sonrasında ise Sivas'da Harbord heyeti ile ilgili yazılar özellikle yayımlanmıştır. Buradan çıkarılan sonuç ise her iki kongrede de görüşülen manda konusunun gereken öneme haiz olduğu kanısıdır. Sivas kongresi başlamadan önce general Harbord ile beraberinde bulunan grup Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile Mekteb-i Sultanide görüştiklerini yazmaktadır.¹³ Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 günü Sivas Lisesi salonunda açılmıştı. Seçilen ve gelmesi beklenen delegelerin ekseriyeti kongreye müdahil olamadılar. Özellikle Amerikan Mandası taraftarı olan Kara Vasıf, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Paşa'nın babası), Bekir Sami Bey ve İsmail Hami (Memleket Gazetesi sahibi) bu durumu kendileri ve düşünceleri için bir fırsat olarak addederek Sivas Kongresi'ne katılmak üzere gönderildiler.¹⁴ Kongreye Kara Vasıf, Antep, Bekir Sami de Tokat delegesi olarak iştirak etmişlerdir.¹⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın, her ne kadar kongreye başkanlık yapması engellenmeye çalışılmışsa da başarı elde edemediler. Birinci gün yapılan seçimle Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçildi.

⁹ Kasalak ,a.g.e., 134.

¹⁰ **Memleket**, 10 Ağustos 1335

¹¹ **Zaman**, 30 Ağustos 1335

¹² **İleri**, 24 Ağustos 1335

¹³ **İrade-i Milliye**, 17 Eylül, 1335 (1919).

¹⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953, 172.

¹⁵ Mine, Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi. 1919-1920**, İleri Basımevi, Giresun, 1972, 84.

İkinci başkanlıklara İsmail Fazıl Paşa ile Rauf Bey getirildi. Divan katipliğine ise İstanbul delegesi İsmail Hami Bey, Afyonkarahisar delegesi Mehmet Şükrü Beyler seçildiler.¹⁶ Öğleden sonraki oturumda gündeme getirilecek olan Amerikan Mandası öncesinde kulis çalışmaları başlamıştı. Rauf Orbay'ın odasında yapılan bu özel toplantıda manda meselesi ile ilgili tartışmalar yapılmış ve Rauf Bey "Manda isteyenler bilmelidirler ki biz tüm bağımsızlıktan yanayız, tam bağımsız bir Türkiye istiyoruz" diyerek bu küçük toplantıyı nihayete erdirmiştir.¹⁷ Sivas Kongresi, 8 Eylülde gergin bir hava içinde, beşinci günü üçüncü madde altında dördüncü oturumda manda sorununu tartışmaya başladı. Konu, Bekir Sami ve arkadaşları tarafından Kongreye getirilmişti. Mustafa Kemal, muhtıranın okunmasından önce bir açıklama yapmıştır: "*Efendiler, Mr.Browne, Ben hiç bir sıfat-ı resmiye ile görüşmüyorum, tamamıyla hususi bir surette görüşüyorum diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor. Onun için sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; bu hususu nazar-ı dikkate almalıdır. Fazla olarak Mr.Browne'in ifadesine nazaran mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor Manda, siz ne dersiniz odur!*" diyor.¹⁸ Amerika mandasından yana olduğu söylenen Amerikalı gazeteci Edgar Brown¹⁹ Amerika'nın Türkiye'yi mandası altına almayı katiyen kabul etmeyeceğini, çünkü Amerikanın bir özgürlük ve demokrasi ülkesi olduğunu ve bir ulusu tutsak edemeyeceğini söylediğini bildirdi.²⁰ İrade-i Milliye'de de bu görüşü destekler bir ifade yer almaktadır. Lloyd George Amerika'nın Asya-yı Sugra* (Küçük Asya) üzerinde bir manda kabul edip etmemeye henüz karar vermediğini belirtmektedir.²¹ Hami Bey, daha önce oluşturulmuş olan hazırlık komisyonunda 25 delegenin imzasını taşıyan Amerikan mandasını isteyen bir muhtıra hazırlayarak mandanın gerekliliği, yararları ve şartlarını belirtmiştir. Bu şekilde ekseriyette taraftarı olan bu mesele Sivas Kongresi'ne girmiştir.²²

¹⁶ Aytepe, *a.g.e.* 480. Bkz: Konu hakkında daha deyatlı bilgi için, Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi. II. Sivas Kongresi.**:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,İstanbul ,2006.

¹⁷ Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi. II. Sivas Kongresi.**,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, 74.

¹⁸ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999,51.

¹⁹ Nutuk I, 65; Cebesoy, *a.g.e.*, 87-90.

²⁰ İsmet Öğütücü ve Bşk., **Atatürk'ün Bütün Eserleri, III**, İstanbul, 2002, 249; Ayışığı, *a.g.e.*, 45.

Asyayı suğra şibih ceziresi (Trakya ve İstanbul ile beraber) ve Arabistan vilayati hakkında balada dermeyen olunan teklifin kabul ettirilmesi takdirinde vilayati mezkurenin dahi muayyen ve kat'i bir muddet dahilinde bir tek mandaya tevdi olunması istikbal ve hayatı devleti kafil yegane sureti haldir. Bu mandanın Avrupa duveli muazzamaından birine tevdi halinde bir çok muhasedatı tevlit edeceği gibi istikbalimiz için de hayırlı olmaz. Binaenaleyh bu umumi manda'nın Amerika hukümetine tevdi olunması ensebdir.* İzzet Paşa'nın layihasını aynen aktardığı eserde deteyli bilgi için Bkz; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul,1960.

²¹ **İrade-i Milliye**, 17 Teşrin Sani 1335 (1919).

²² Metin, Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Yayınları, Ankara,2004,46.

Vasıf Bey, kendisinden önce söz olam Hami Bey'in sunduğu muhtırasında üç durumun özellikle öne çıkarılması gerektiğini söylemektedir. Öncelikle mandanın lüzumu ikincisi tarifi üçüncüsü şartlarının nasıl olduğudur. Özellikle mandaya olan ihtiyacın varlığıyla Hami Beyle aynı görüşte olduğunu fakat mandanın tarifi hakkında aynı fikirde olmadığını, üçüncüsünde ise müzaheret ve muavenet talep edilmemi mi edilmemeli konusu üzerinde tartışmaktadır. Üç türlü manda olduğunu, bunlardan birinin bedevi kavimler üzerinde ve sömürge olarak uygulanacak olan manda, bir diğeri istiklalini Harb-i Umumi'den sonra savaşarak kazanmış milletler üzerinde uygulanacak manda üçüncü ise Harb-i Umumi'den önce de müstakil olan devletler hakkında mevzu-ı bahis olan manda diyerek bizimkisi üçüncüsüdür ona göre mandayı tarif edelim demektedir. Bunun üzerine Mazhar Müfit Bey, Hami Bey, Osman Nuri Bey ve Vasıf Bey arasında bu durum enine boyuna tartışmaya açılmıştır.²³ Karahisar delegesi Şükrü Bey bu tartışmaya açıklık getirmek üzere söz alarak durumu değerlendirmiştir. Kongrede görüşülmesi gereken konular üzerine bir muhtıra hazırlanılmasına karar verildiğini bu görevde Hami Bey'in üstlendiğini ifade ederek manda meselesi hakkında temel düşünceleri şu şekilde sıraladıklarını beyan etmektedir.

- 1- Bir manda komisyonunun teşkili,
- 2- Mandanın muayyen bir müddetle tahdidi
- 3- Mandada milliyet esasının kabulü
- 4- Mandanın bîtarafane tatbiki için Ermeni ve Rum unsurlarına mensup Amerika tebaasının Türkiye'de vezaif-i resmiye deruhde etmemesi
- 5- Hâkimiyet-i Milliye ve müessesatının bekası;

Bunların tahrir ve tespiti Hami Bey tarafından yapılmak suretiyle bunları ifade ederek tartışılan başlıca şeraitin bunlardan oluştuğunu beyan eylemiştir.²⁴

Bu şekilde başlayan görüşmeler ile birlikte Mustafa Kemal Paşa manda konusunun daha detaylı bir şekilde müzakere edilmesi amacıyla oturuma on dakika kadar bir ara vererek, bu esnada Mazhar Müfit ve Hüsrev Sami'ye kongre üyeleriyle sohbet edip etmediklerini ve ekseriyetin bu konuda ne düşündüğünü sordu. Hüsrev Sami, Anadolu'dan gelenlerin mandaya karşı olduğunu, İstanbul'dan gelenlerin ise Amerikan mandası taraftarı olduklarını söyledi. Mustafa Kemal Paşa düşünceli idi; çünkü İstanbul'dan gelenlerin

²³ İğdemir, a.g.e., 51-53.

²⁴ İğdemir, a.g.e., 55-56.

birtakın etkili söylemlerle Anadolu delegeleri üzerinde fikri tarzda bir etki yapacaklarından endişeleniyordu. Hüsrev Sami ise M. Kemal'i şu şekilde telkin ediyordu: sadece onlar konuşacak değil ya bizler de fikrimizi ifade edeceğiz, bizler de konuşacağız diyordu.²⁵ On dakikalık aradan sonra oturum yeniden açılınca, ilk sözü Kara Vasıf alarak, öncelikle manda fikrini bir kabul edelim, öne sürülen şerait ve koşullarını ise daha sonra bilâhère görüşürüz demiştir.²⁶

İçeriği istiklalimizi muhafaza şartıyla bir Amerika mandası olan muhtırasını kongrede sunan Vasıf Bey bir haylide destekçi bulmuştur. Destekleyenlerin yanısıra karşı çıkanlarda vardı. Refet Bey “Manda istiklalimize mani değildir. Manda ile kuvvetlenirsek, istiklalimize daha iyi sahip oluruz. Kuvvetli olmayıp, zayıf kalırsak, işte o zaman manda altında eziliriz. Bizi paylaşmak bölmek isteyen devletlere (İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan) karşı ilerde fayda sağlamak için bir Amerikan kefaletini kabul etmek zorundayız²⁷ mandanın en ateşli taraftarlarından birisi olan Hami Bey (İsmail Hami Danişmend) geleceğimizin ancak Amerikan mandası ile sağlanabileceğini malen iflas bir durumda olduğumuzu başka şekilde varlığımızı muhafaza edemeyeceğimizi ifade ederek ciddi bir manda taraftarı olduğunu beyan etmiştir.²⁸ Raif Efendi (Erzurum delegesi) özellikle Fazıl, Bekir Sami ve Hami Beylerin manda ve istiklal söylemleri ile Vasıf Bey'in mandayı kabul edelim mi etmeyelim mi demesi üzerinden söz alarak istiklaliyet ve manda ayırımına dem vurarak hangisinin tercih edilmesi gerektiğine karar verilmesini istemektedir. Hemen akabinde Fazıl Bey araya girerek bizler (Bekir Sami Bey, Hami Bey) böyle bir ayrıma gitmedik mandayı istersek istiklal istemiyoruz demedik eğer öyle bir şey istersek üçümüzü de vatan haini telakki ederim. Mandater olacak devlet bizi her alanda kalkındırarak i'la ve imar programıyla gelecekse bizim istediğimiz manda budur demiştir.²⁹ Refet Bey (Refet Paşa), istiklal ve manda tartışmasına müdahale ederek, mandanın bağımsızlığı yok etmeyeceğinin bir gerçek olduğunu ifade etmektedir. Yaşam şartlarını kısıtlayan vicdanları söndüren İngiliz mandası yerine sakin milletlerin vicdanlarına saygılı olan Amerika mandası kabul edilmelidir. Aynı zamanda manda ile istiklal birbirine engel değildir, fakat biz güçlü olmaz isek o vakit mandanın altında ezilir işte bu süreçte bağımsızlığımızı yok edici bir unsur haline gelir. Güçlü olmak ve

²⁵ Ögütücü ve Bşk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri, III*, 343

²⁶ İğdemir, *a.g.e.*, 57.

²⁷ Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, I*, 255-256.

²⁸ Selahattin Tansel, *Mondrostan Mudanyaya Kadar, II*, İstanbul, 1991, 102.

²⁹ İğdemir, *a.g.e.*, 58-59.

bağımsızlığımızı teminat altında tutmak için Amerikan kefilliğini kabul etmek zorundayız.³⁰ Refet Bey'in manda meselesi hakkındaki konuşması çıkış yolu aramaktan ziyade teslimiyetçi bir düşünceden öteye gitmemektir.³¹ Vasıf Bey, mandanın ne olduğunu bırakın herhangi bir anlam aramayalım fakat müzaheret istemek zorundayız. Bütün devletler bizi müstakil bırakacaklarını söyleseler bile yine de müzaherete muhtacız. 400 ilâ 500 milyon lira borcumuz var, kimse kimseye bu parayı bağışlamaz, mutlaka bizden bunun ödenmesini isteyecekler. Müsait yaşamaya mali durumumuz yeterli olmadığı gibi yanı başımızda bizi taksim etmeye kendilerini adanmış hükümetler de bulunmaktadır. Bunlardan dolayı bir müzaheret bulur bulmaz bunu kabul etmek zorundayız diyerek Amerikan mandasının kaçınılmaz olduğunu bir kez daha yinelemektedir.³² Macit Bey de bu saatten sonra tartışılması gereken asıl meselenin yalnız yaşayabileceğimiz yoksa yaşayamayacak mıyız, güdüm, manda adı her ne olursa olsun mandacı yada güdümcü ile bu durumu nasıl müzahere edeceğiz, bu görevi üzerine alacak kim olacak, bunları bir an önce konuşup, bunlar hakkında karar vermemiz gerekmektedir diyerek sözlerini tamamlamıştır. M. Kemal Paşa müdahalede bulunarak özellikle iki fikrin ortaya konulduğunu belirtti: Devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçmesi; Devlet ve ulusun zararlı dış baskılara karşı bir yardım ve desteğe gereksinme duyup duymadığı.³³ “Herhalde iç ve dış bağımsızlığımızı yitirmek istemiyoruz” dedi. Bekir Sami, üstlerine aldıkları görevin çok ağır ve önemli olduğunu, “boş tartışmalara ayıracak bir dakikanın bile olmadığını”, bu durumu bir an önce görüşerek ivedilikle bir karara varılmasını önerdi.³⁴ Tevfik Paşa'nın manda konusunda düşüncesi manda ister vesayet ister himaye anlamlarında kullanılsın, bir milletin istiklâli ile kabulü telif değildir. Manda istiklâli ihlal eder. Türkiye'ye bir mandater tayini istemek hiç bir surette doğru olamaz. Ama manda muavenet manasına alır da istiklalimize halel getirmeksizin uygulanırsa o zaman bizce kabule şayan olabilir demektedir.³⁵

Manda taraftarlarının birbirini izleyen söylevleri, bağımsızlıktan yana olanların canını sıkmaya başlamıştı. Hoca Raif Efendi dayanamayarak söz istedi ve Türk ulusunun

³⁰ Ayıışı, a.g.e., 47.

³¹ Kasalak, a.g.e., 140.

³² İğdemir, a.g.e., 70.

³³ Salahi-R, Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I, Ankara, 1973.I, 132.

³⁴ Ayıışı, a.g.e., 46.

³⁵ Kasalak, a.g.e., 135.

hedefinin tam bağımsızlık olduğunu, şu ya da bu devletin himayesi altına girmek olmadığını söyledi.³⁶

Bursa delegelerinden Ahmed Nuri Bey'in konuşmasını mandanın aleyhinde en kuvvetli, en ikna edici ve en azimli konuşma olarak vasıflamak her halde yanlış sayılmaz. Ahmed Nuri Bey, konuşmanın başında: "*Acaba mandayı kabul etmek devletimiz için mecburimidir?, sorusunu sormuş ve hayır manasını ifade etmek üzere "Bu millet ölmemiştir; her millet gibi yaşamak hakkına maliktir ve bugünkü asar-ı tezahüratiyle bu hakikati göstermek üzeredir. Zaten bu, izharat-ı milliye de bu hakikati isbat etmektedir. . . . bugün müstakil yaşamak için müstakil yaşamağa azmetmek lazı mdır. Bir millet müstakil yaşamak için her şeyden evvel kendi menabine istinat etmek lazım gelir, biz 600 senedir müstakilen yaşadık. Herhalde bugün bizim manda kaydına pek uzak olmamız lazımdır. Onun için evvela manda kelimesi'nin kat'iyen reddini talep ediyorum"*, demiştir.³⁷

Rauf Bey, ismi farklı kelimeler ve anlamlar ile kullanılan manda meselesine farklı bir bakış açısı ile bu duruma çözüm yolu getirdi. 9 Eylül 1919 Rauf Bey'in ifadesinin özeti şu şekildedir: "*Efendiler manda, manda diyorsunuz amma, bunun muhilli istiklal olduğunu düşünmüyor musunuz? Gerçi müzaherete muhtacız. Fakat ben bu müzaheret kelimesini manda mukabili olarak kullanmıyorum, kendi manasıyla müzaheret diyorum. Türk devleti ve ulusunun iç ve dış bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü mahfuz kalmak şartıyla, Türkiye'ye karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınaî, iktisadi yardımını sevinçle karşılız". Rauf Bey'in ancak bu beyanatı kongredeki ağır, gergin havayı dağıttığı gibi, mandacıları da hem püskürttü hem de tatmin etti".³⁸*

Ardı arkası kesilmeyen fikir beyanlarının zıtlığı ile anlaşmaya varmak imkanı bulunamıyorda bende bu duruma son vermek için her şeyden önce bir yolunu bularak Amerika Kongresine müracaatla bir heyet davet etmeliyiz. Şayet heyeti Anadolu'ya getirtebilirsek bunlara memleketi inceleme fırsatını vererek Amerika'da aleyhimize yapılan kötü telkin ve propagandaları bir nebze de olsa tashih ile Amerikanın müzaheretini sağlamak imkanı bulabiliriz dedim. İttifakla bu fikrim kabul edilerek tartışmalar durdu. Mustafa Kemal Paşa'nın tasvibiyle Birleşik Amerika Devletleri ayan Meclisi Başkanlığına gönderilmek üzere mektup hazırladım.³⁹

³⁶ İğdemir, a.g.e.,53-54

³⁷ Erol, a.g.e.,92.

³⁸ İğdemir, a.g.e.,73-74.

³⁹ Orbay, a.g.e.I, 257.258.

Manda tartışmaları Sivas Kongresinde, mektup yazılması hemfikriyle nihayete erdirildi. Daha önce Erzurum Kongresinde kabul edilen 7. madde ile manda ve himaye reddedilirken bu durumun yanlış anlaşılmasıyla Miili Mücadele taraftarlarının Amerika'ya ılımlı tavırları mandanın kabulü şeklinde izah edildi. Bu izahı yapanlardan birisi Amerikalı gazeteci Mr. Browne'dır. Mr. Browne, telgraflarından birisinde özetle şöyle demektedir: *"Bu davetiye ve Erzurum Kongresi kararının tekrar kabulü Amerika'ya bir çağrı şeklinde mütalaa edilebilir"*.⁴⁰

Sivas Kongresi'nde Amerikan Senatosuna telgraf çekilmesi, kısmen de manda taraftarlarını birazcık olsun tatmin etmek, onları oyalamak, Nutukta⁴¹ açıkça ifade edildiği gibi, onları susturmak maksadı ile yapılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, hiçde azımsanmayacak bir taraftar olan bu kesime yönelik ılımlı bir politika takip etmiştir. Büyük kurtarıcının Nutukta Amerikan mandası münasebeti ile söylemiş olduğu şu sözlerin, o zaman içinde gerçek bir değer taşıdığından şüphe etmeye hakkımız yoktur: *"Esas Türk Milletinin Haysiyeti ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak İstiklal-i tamme malikiyetle temin olunabilir. ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklalden mahrum bir millet, beşeriyet-i mütemmeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kesb-i liyakat edemez. Ecnebi bir devlerin himaye ve sahabetini kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, acz-ü meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilmez."*⁴²

Bernard Lewis, Atatürk'ün, büyük söylevinde, Amerikan Senato başkanına Sivas Kongresi tarafından gönderilen telyazısını geçiştirdiğini iddia eder.⁴³ Oysa M. Kemal, böyle bir belgenin hazırlanarak Kongre başkanı tarafından imzalandığını, fakat gönderilip gönderilmediğini hatırlamadığını kaydeder. *"Esasen buna önem vermedim"* der.⁴⁴ Nitekim Amerikan devlet adamları da buna önem vermemişlerdi. Sivas Kongresinin toplandığı günlerde, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, milliyetçilerin çoğunluğunun bir Amerikan güdümünden yana olduklarına inanıyor ve kendi hükümetini, Türkiye üzerinde bir güdüm kabulüne iknaya çalışıyorsa da, bu konuda İstanbul'daki bazı güdümcüler tarafından yanıltıldığı için, ulusal akımın taraftarları arasındaki gerçek

⁴⁰ Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, Ankara, 1971, 43

⁴¹ *Nutuk I*, 9-10

⁴² *Nutuk I*, 9-10

⁴³ R.Salahi Sonyel, *a.g.e.*, I, 135

⁴⁴ *Nutuk I*, 77

duyguları yansıtmıyordu.⁴⁵ Kongredeki kararların, telgrafla Amerikan senatosuna gönderildiği imzalı bir nüshasında Amerika da Stanford Üniversitesi (California), The Hoover İnstitution Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.⁴⁶

Sivas Kongresi'nde manda meselesi uzun uzadıya mütala edilmiş, delegelerin bir çoğu mandayı savunurken bazıları da mandaya karşı çıkmışlardır. Mandayı savunanların başında Bekir Sami, İsmail Hami, Vasıf, Refet Beyler'le İsmail Fazıl Paşa gelmektedir. Bunlar dışında bulunan delegelerde kararsız bir biçimde Amerikan mandasını destekler görünmüşlerdir. Mandaya karşı çıkan çok fazla görünmemekle beraber, başta Mustafa Kemal, Raif Efendi ve Rauf Bey'in karşı olduğu söylenebilir.⁴⁷

SONUÇ

Milli ruh ve milli bir mücadele anlayışının hakim olduğu süreç içerisinde varlığını Paris Konferansı'nda Cemiyet-i Akvam'ın kuruluşu ile sağlayan Manda, Hakimiyet-i Milliye bilincini savunan Türk aydın ve idarecilerini bir hayli zor durumda bırakmıştır. Türk Devleti'nin bu mesele ile muhatap olmasına neden olan durum mezkur konferans esnasında İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti bünyesinde bir takım mandaların kurulmasının gerekli olduğu müzakerelerin gerçekleştirilmesi ve bu tartışmaların gerek basın gerekse telgraf vasıtasıyla Türk aydın kesimin bu durum ile bilgisinin olmasını sağlayarak Mandanın kabulü yada reddedilmesi hakkında çeşitli tartışmaların yaşanmasına sebep olduğu gibi farklı iki kutbun oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda İzmir'in işgal edilmesi ve daha sonra Amerikan Tahkik Heyeti'nin Türkiye'ye gelmesi bu meselenin üzerinde durulmasına da zemin hazırlamıştır. Gündeme gelişi bu gibi gelişmeler sonucunda olan manda meselesi ilk etapta Erzurum Kongresi'nde görüşülmüştür. Mezkûr kongrede tartışılan bu mesele, özellikle manda taraftarı olan kesimin gerekli donanım ve çoğunluğa sahip olmaması hasebiyle burada kendisine çok fazla meşru bir zemin edinememiştir. Meselenin çok yeni olması ve gerekli hazırlıkların tam anlamıyla yerine getirilememesinden dolayı manda yanlısı taraf burada istediğini elde edememiştir. Sivas'da, hem katılımın hem de alınacak kararların daha geniş kapsamlı olarak değerlendirilmesi için bir kongre yapılmasına karar verilmiştir. Özellikle devletin refaha kavuşmasının Amerikan Mandası'nın kabulü ile gerçekleşeceğine inanan aydın kesim bir

⁴⁵ R.Salahi Sonyel, **a.g.e.**,124-135

⁴⁶ Kasalak, **a.g.e.**,141.

⁴⁷ Kasalak, **a.g.e.**, 141.

önceki kongreye nazaran daha hazırlıklı bir şekilde katılmıştır. Bu katılımın ilk safhası ise özellikle kongre öncesi hazırlık aşaması olarak gerçekleştirilmiştir. Bilhassa İstanbul basını devletin mevcut durumdan çıkabilmesinin gerekliliğini Amerikan Mandası'nın kabulü ile endeksli olarak lanse ettirmiştir. Henüz Sivas Kongresi'nin gerçekleşmesinden evvel mandanın kabulü ile nelerin değişeceği makalelerde kendisine uzun uzadıya yer bulmuştur. İstanbul basını ne kadar manda taraftarı bir çizgide ise Anadolu basını da bir o kadar Hakimiyet-i Milliye taraftarı yazıları ile dikkat çekmiştir. Çeşitli başlıklar altında faaliyetine başlayan kongrede en ateşli tartışmalar manda meselesi konusunda vuku bulmuştur. Erzurum Kongresi'nin aksine Sivas'da gerekli çoğunluğu sağlayan manda yanlısı Türk aydını, düşüncelerini ve fikirlerini beyan etmelerine rağmen burada da istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Sivas Kongresi esnasında gerçekleşen tartışmalar ve yapılan müzakereler neticesinden elde edilen sonuç Türk Milleti'nin mukadderatının bundan öncede olduğu gibi yine Milli Mücadele ile gerçekleşeceği kanısı olmuş ve manda düşüncesi her ne isimle olur ise olsun reddedilmiştir.

Sivas Kongresi, Milli Mücadele taraftarı aydın kesim tarafından bir direnç örneği gösterdiği gibi Türk Milli Birliğinin gerçekleşmesinde ana unsurlardan birini teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

SÜRELİ YAYINLAR

GAZETELER

Memleket. 10 Ağustos 1338

İrade-İ Milliye. 2 Teşrin-İ Evvel 1335 (1919)

Zaman. 30 Ağustos 1335

ARAŞTIRMA ESERLER

ATATÜRK, M. Kemal, **Nutuk**, C.1, İstanbul, 1973.

AYIŞIĞI, Metin, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2004.

AYTEPE, Oğuz, “**Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı**.” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (24). Kasım 1999-2003, 476-486.

CEBESOY, A. Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953.

EROL, Mine, **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi. 1919-1920**, İleri Basımevi, Giresun, 1972.

GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi. II. Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

KANDEMİR, Feridun, **Atatürk’ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası**, İstanbul, 1965.

KANSU, M. Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

KASALAK, Kasalak, **Milli Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara, 1993.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**. Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, I, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

ÖĞÜTÜCÜ, İsmet, ve Bşk, **Atatürk’ün Bütün Eserleri, III**, İstanbul, 2002.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, Ankara, 1971.

SONYEL, S-R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara,1973.

TANSEL, Selahattin, **Mondrostan Mudanyaya Kadar**, C.II. İstanbul, 1991.

İĞDEMİR, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları,Ankara, 1999.

TOPLUMSAL MOBİLİZASYON BAĞLAMINDA CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI: VAN ÖRNEĞİ

Özlem KARAPINAR*

Öz

XIX. yüzyıldan beri dağılma sürecini yaşayan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla gelindiğinde içinde bulunduğu dramatik savaşlardan dolayı kaotik bir atmosfer yaşamaktaydı. Ancak Milli Mücadele'nin başlaması böyle bir durumdan sonra Türk milletine yeni bir umut ışığı doğurdu. Türk milleti, Milli Mücadele esnasında kazandığı zaferlerle hâkimiyeti iyice ellerine aldı. Saltanatın kaldırılmasıyla da Milli Hâkimiyet önündeki son engelde ortadan kalktı. Saltanatın kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Milli Mücadele dönemi tamamen kapandı. Kapanan bu dönemin ardından Yeni Türkiye Devleti'nin rejimi Cumhuriyet olarak kabul edildi ve Cumhuriyet ilan edildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle tüm yurttta ve dış temsilciliklerde bu durum halkın da katılımıyla büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanıp, kutlamalar yapıldı. Cumhuriyet Bayramı 1924'te çıkarılan kararname ile "Milli Bayram Kanunu" olarak meclise sunuldu ve kanun mecliste onaylandı. Cumhuriyet Bayramları, Cumhuriyetin ilanından itibaren başlayarak halkın bizzat katıldığı, kutladığı ve büyük ilgi gösterdiği bayram kutlamalarından oldu.

Bu çalışmanın konusunu, Van'da gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları oluşturmaktadır. Van'da Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının nasıl yapıldığı, bu törenlerde hangi programların uygulandığı, programların içeriği hakkında bilgiler verilecektir. Van halkının kutlamalara ilgisi ve kamuoyu algısı tespit edilmeye çalışılacaktır. Konu, arşiv belgeleri, Van basınına yansıyan bilgiler ve tetkik eserlerden istifade edilerek ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Van, Cumhuriyet, Bayram, 29 Ekim, Kutlamalar

---

*Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, ozlem_karapinar_89@hotmail.com.

**REPUBLIC DAY CELEBRATIONS IN THE CONTEXT OF SOCIAL
MOBILIZATION: THE CASE OF VAN**

Abstract

XIX. century, the process of disintegration of the Ottoman Empire, XIX. In the twentieth century there was a chaotic atmosphere due to the dramatic wars. However, the beginning of the National Struggle gave birth to a new hope for the Turkish nation. The Turkish nation, with the victories won during the National Struggle took over domination thoroughly. With the abolition of the Sultanate, the last obstacle in front of the National Sovereignty disappeared. After the abolition of the Sultanate and the signing of the Lausanne Peace Treaty, the National Struggle period was completely closed. Following the closing of this period, the State of New Turkey The Republic was accepted as the Republic and the Republic was declared. With the proclamation of the Republic on 29 October 1923, celebrations were held with great joy and enthusiasm with the participation of the people in all dormitories and foreign representations. The Republic Day was submitted to the parliament as a "National Holiday Law ve by the decree issued in 1924 and the law was approved by the parliament. Republic Day, starting from the proclamation of the Republic, the public personally attended, celebrated and showed great interest was a celebration.

The subject of this study is the Republic Day celebrations performed in Van. Information about how the Republic Day celebrations will be held in Van, what programs are implemented in these ceremonies and the content of the programs will be given. The interest of the public about celebrations and the perception of public opinion will be tried to be determined. The subject, archive documents, the information reflected in the Van press and the examination will be discussed by making use of the works.

Key Words: Van, Republic, Holiday, October 29, Celebrations

GİRİŞ

Türkler İslam öncesi dönemlerden başlamak üzere sevinç, matem ve eğlence türünden birçok törenler tertip etmişlerdir. Sefere çıkmak, barış yapmak ve diğer önemli olaylar çeşitli törenlerle kutlanmıştır. Türk toplumunun sosyal hayatında farklı bir yer işgal eden bu törenler “toy” olarak adlandırılmıştır. Bayram kavramına ise ilk defa Kaşgarlı Mahmut’un eserinde rastlanılmaktadır. Kaşgarlı bu kelimenin aslının “*bedhrem*” olduğunu daha sonra Oğuzların bu kelimeyi, “*beyrem*” şekline çevirdiklerini belirtir¹. Bayramlar; toplumu oluşturan bireylerin birlik ve beraberlik duygusunu yoğun olarak yaşadığı, ortak değerlerin yeni nesillere aktarılması bakımından da önemli rol oynayan günlerdir. Bu nedenle milletlerin tarihindeki önemli olaylar ve dönüm noktaları birçok ülke tarafından milli bayram olarak kabul edilip kutlanmıştır².

XIX. yüzyıla gelindiğinde, kitlelerin giderek artan bir şekilde siyaset sahnesine girmeleri, siyasal rejimlerin yönetilenler nezdinde meşruiyet sağlama ihtiyacını arttırmış olması, iktidarın dinsel ve geleneksel meşruiyet kaynaklarının zayıflaması ise, meşruiyetin sağlanmasında yeni araçları gerekli kılmıştır. Bu dönemde, artan bürokratikleşme ve teknolojik gelişmelerle devletin yönetilenler üzerindeki gözetim ve baskı kapasitesi artarken, ihtiyaç duyulan meşrulaştırma da kitlenin siyasal mobilizasyonu ile sağlanmaya çalışılmıştır. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında, ulus inşası ve ulusa dönüştürülmeye çalışılan kitleler nezdinde siyasal rejimin meşruiyetinin sağlanması projesine seçimler, basın, eğitim gibi araçların yanı sıra özellikle ulusal armalar ve bayraklar gibi semboller, ulusal marşlar da önemli bir destek sağlamıştır. Siyasal rejimlerin gerek daha önceki gelenekleri dönüştürme gerekse yenilerini yaratma yolu ile meşruiyet sağlama çabalarında en yeni yöntemlerden birisi de halkın geniş katılımının sağlandığı törenler, ulusal bayramlar olmuştur.³

Türkiye’de millî bayramların kutlanması ilk kez Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin herhangi bir günü resmî bayram olarak kabul etmesi ise Türk Milliyetçiliğinin gelişmesi ve uyanması için ilan edilen II. Meşrutiyet günün millî bayram olarak kutlanması ile olmuştur. II. Meşrutiyet’in Osmanlı devlet anlayışına getirdiği yenilikleri unutturmamak maksadıyla Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı 5 Temmuz 1909

¹ Salim Koca, “*Eski Türklerde Bayram ve Festivaler*”, **Türkler**, III, Ed: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 51.

² Gülin Öztürk, “*Niğde’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948)*”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences** (<http://jss.gantep.edu.tr>), 14/3, 2015, 585-586.

³ Sanem Yamak, “*Meşrutiyet’in Bayramı: “10 Temmuz İd-i Millisi”*”, **İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, 38, Mart 2008, 324.

tarhli oturumunda bir maddelik kanun hazırlayarak 23 Temmuz gününün millî bayram olarak kutlanmasını kabul etmiştir⁴. On Temmuz Bayramı, millî egemenlik olgusunun ülkede yerleştirilmesinin önemli bir basamağı olarak değerlendirilmiştir⁵. Bu bayram başlangıçta büyük bir heyecan ile kutlanırken I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde sadece devlet erkânının katıldığı resmî kutlamalara dönüşmüştür. İyd-i milli olarak adlandırılan On Temmuz Bayramı, Cumhuriyetin ilanından sonra 1935 yılına kadar kutlanmaya devam edilmiştir. 10 Temmuz Bayramı kutlamaları 27 Mayıs 1935 tarihinde kaldırılmıştır⁶.

Osmanlı aydınları ve Darülfünun talebeleri bu bayram dışında Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarihin de kutlanması maksadıyla 1913 yılında büyük bir merasim ve yürüyüş tertiplemişlerdir. Böylece, “İstiklâl-i Osmani Günü” resmî bayram olarak ilan edilmeden her yıl 30 Aralık'ta bütün ülke çapında devlet erkânının iştiraki ve organizasyonu ile kutlanmaya başlamıştır⁷. Millî Mücadele'nin başladığı dönemlerde de Mustafa Kemal Paşa Milli şuurunu canlı tutmak için bu günün kutlanmasını istemiştir. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde kutlanan bayramlardan bir diğeri de Gençlik ve Spor Bayramının başlangıcını oluşturacak olan ve 1916-1917 yıllarında kutlanan, İdman Bayramı'dır⁸.

Millî Mücadele dönemine gelindiğinde ise TBMM'nin açılması ülkede yeni bir dönemin başlamasına yol açan gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Millî Mücadele ile başlayarak Cumhuriyetin ilanı ile devam eden süreçte ülke genelinde kutlanması öngörülen ve millî bayram olarak kabul edilmesi istenen bir takım kanun teklifleri meclis gündemine getirilmiştir. Bu tekliflerden biri “23 Nisan” gününün meclisin açılışının millî tarih açısından önemli bir gün olduğu ve bu nedenle bugünün milletin hatırında kalması için, millî bayram olarak kabul edilmesi şeklinde sunulmuştur⁹. Bu kanun teklifi 23 Nisan 1921'de mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Yapılan müzakereler sonrasında “23 Nisan'ın Millî Bayram

⁴ Erhan Alpaslan, “Tek Parti Döneminde Adana'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1933-1943)”, **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, III/1, 96.

⁵ Filiz Çolak, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)”, **Osmanlı İstanbulu V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, 791; Volkan Aksoy, “Trabzon'da “On Temmuz” Bayramı Kutlamaları”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/106418>, (Erişim Tarihi: 12.12.2018).

⁶ **Resmî Gazete**, 27 Mayıs 1935, S:2739, 5262; Mehmet Serhat Yılmaz, “Kastamonu'da 10 Temmuz Millî Bayram Kutlamaları”, **Cumhuriyet Dergisi Araştırmaları**, Yıl:4, S:8, Güz 2008, 84.

⁷ Mehmet Şahingöz, “Osmanlı'dan Millî Mücadeleye İstiklâl-i Osmani Günü Kutlamaları”, **Osmanlı**, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 195.

⁸ Bengül Salman Bolat, **Millî Bayram Olgusu Ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Ankara 2012, 30; Hamdi Doğan, “Yozgat'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)” **The Journal of Academic Social Science Studies**, VI/5, 109.

⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, X, Devre 1, içtima 2, 69-70.

Addine Dair Kanun” kabul edilerek, Türkiye’nin ilk millî bayramı olmuştur¹⁰. Bu bayram 1929 yılına kadar, “*Millî Bayram*” ismiyle kutlanmış, 23 Nisan 1929’da ismi, “*Çocuk Bayramı*” olarak değiştirilmiştir¹¹. 27 Mayıs 1935’e kadar bu isimle kutlanmış ancak bu tarihte çıkarılan bir kanunla bu defa, Ulusal Egemenlik Bayramı olarak adı değiştirilmiştir. 1981 yılında yapılan yeni bir düzenlemeyle de “*23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı*” olarak kutlanmaya devam edilmiştir.

1 Kasım 1922 günü Saltanat’ın Kaldırılmasından sonra Millî egemenlik önündeki son engelde ortadan kalkmıştır. Saltanatın kaldırıldığı günün millî bayram olarak kabul edilmesi için de Sivas Mebusu Rauf Bey tarafından meclise bir kanun teklifi verilmiştir. Teklif verildikten bir yıl sonra meclis gündemine gelmiş ve 24 Ekim 1923’te görüşülerek “*Millî Hâkimiyet Bayramı*” olarak kutlanması kabul edilmiştir¹². 1935 yılına kadar kutlanan bayram aynı yıl yürürlükten kaldırılmıştır¹³.

Millî Mücadele döneminde kutlanmaya başlayan bir diğer bayram da 30 Ağustos zaferidir. 30 Ağustos 1922 gününün istiklal savaşının kazanılmasında önemli bir yer teşkil ettiği ve bu nedenle bu günün “*Cumhuriyet, ordu ve donanmasının Zafer Bayramı*”¹⁴ olarak kutlanması için meclis başkanlığına bir kanun teklifi verilmiştir. Bu teklif 1 Nisan 1926’da meclis tarafından gündeme alınmış ve müzakere edilmiştir. Mecliste yapılan görüşmeler neticesinde 30 Ağustos Zaferinin millî bayram olarak kutlanması kabul edilmiştir¹⁵.

Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıktığı ve Millî Mücadele’yi başlattığı 19 Mayıs günü önceleri Gazi Günü olarak kutlanmaktaydı. Bu kutlamalara resmî ve yasal bir dayanak oluşturmak amacıyla yasa tasarısı hazırlanmıştır. Hazırlanmış olan yasa tasarısı, Bakanlar Kurulu’nda görüşülerek, 1 Haziran’da TBMM Başkanlığı’na sunuldu. Meclis İçişleri Komisyonu’nda görüşülen tasarısı, 8 Haziran’da Meclis Başkanlığı’na takdim edildi¹⁶. Meclis

¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, X, Devre 1, içtima 2, 74.

¹¹ N. Fahri Taş, “*Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar*”, **Türkler**, XVI, Ed: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 665.

¹² TBMM Zabıt Ceridesi, III/43, 15-16.

¹³ Resmi Gazete, 27 Mayıs 1935, S: 3017, 5262.

¹⁴ Birinci Madde-İstiklâl muharebatında zaferi katiyi temin eden 30 Ağustos Başkumandan muharebesi günü Cumhuriyet ve ordu donanmasının zafer bayramıdır. İkinci Madde- Her yıl dönümü bu bayram günü kuva-i berriye, bahariye ve havaiye tarafından tesit olunur ve Müdafaai Milliye vekâletinin tanzim edileceği programa göre Dumlupınar da ayrıca merasimi askeriye icra edilir ve bu günde bilumum devair ile mektepler tatil olur. (Resmî Gazete, 1 Nisan 1926, S: 341, 537.)

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, XXIV/135, 7-8.

¹⁶ Dursun Ali Akbulut, “*Samsun’un Gazi Günü Ya da 19 Mayıs Bayramı*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/33, Ankara 1995, 779.

Genel Kurulu, yapılan görüşmelerin ardın tasarımı kabul etti. Böylece 19 Mayıs gününün “Gençlik ve Spor Bayramı” olarak kutlanmasına karar verilmiştir¹⁷.

Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde sıkıntıları göğüsleyerek Milli Mücadele'yi başarı ile sonuçlandırmış, ardından da millet egemenliğini tesis ederek, bu zorlu süreci cumhuriyet ile taçlandırmıştır. Bu rejiminin benimsenmesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk Halkı için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda “29 Ekim'in Milli Bayram” olarak kutlanması düşüncesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararı ile Cumhuriyet'in 1924 yılında özel bir merasimle kutlanması için bir kararname yayınlanmıştır¹⁸. Hükümet tarafından bir kanun teklifi hazırlanmış, söz konusu bu teklif 8 Şubat 1925'te meclise sevk edilmiştir. Kanun teklifi Layiha Encümeni'nde incelenmiş, 19 Nisan 1925'te TBMM'de 4 maddelik kanunla¹⁹ ilgili olarak görüşmeler yapılmıştır. İkinci madde oylamaya sunulduğunda Dersim milletvekili Feridun Fikri Bey (Düşünsel), bu madde ile Heyet-i Vekilinin nizamname yapma yetkisini aldığı ifade etmiş ve buna itiraz etmiştir. Bu maddede “İcra Vekilleri Heyetince değil, bir nizamname ile tayin olunmalıdır” önerisinde bulunmuştur. Bazı vekillerle ufak atışmalar olmuş fakat tartışma uzamamıştır. Feridun Fikri Bey, meclis başkanlığına ikinci maddenin değiştirilmesi ile ilgili teklifini sunmuş ancak yapılan oylamada bu teklif kabul edilmemiştir. Kanun olduğu gibi kabul olmuştur. Nitekim buradaki tartışma konusu bayram olup olmaması değil, maddenin içeriği ile ilgili olmuştur.²⁰ “*Milli Bayram Kanunu*” olarak Meclisin onayına sunulan kanun lahiyası, yapılan görüşmelerden sonra kabul edilmiştir²¹. 23 Nisan 1341'de (1925) Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 628 sayılı “*Cumhuriyet'in İlânına Müsadif 29 Teşrin-i Evvel Gününün Milli Bayram Adı Hakkında Kanun*”²² ile 29 Ekim 1925'ten itibaren bu günün hem içeride hem de dışarıda devlet ve hükümet adına millî merasim yapılarak kutlanmasına karar

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 26, Devre V, İçtima Senesi 3, 217.

¹⁸ **Düstur**, 3. Tertip, V, 26 Teşrin-i Evvel 1340.

¹⁹ Meclisin onayına sunulan kanunun içeriği şu şekilde idi: Madde 1-Türkiye dâhil ve haricinde devlet namına yapılacak milli bayram merasimi Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Teşrinievvel günü icra edilir. Madde 2- İşbu milli merasiminin tarzı icrası ile sair bayramlarda icra olunacak merasimin tarzı İcra vekilleri Heyetince tayin olunur. Madde 3-Bu kanun neşri tarihinden muteberdir. Madde 4-Bu kanunun icrasına bakanlar kurulu memurdur.

²⁰ B. Salman Bolat, **a.g.e.** 67; H. Doğan, **a.g.m.**, 111-112.

²¹ Turgut İleri, “*Amasya'da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:2, S:5, Aralık 2015, 140.

²² **Düstur**, 3. Tertip, Cilt IV, 553.

verilmiştir²³. Bu bayramın yurt içinde ve dışındaki temsilciliklerde devlet adına düzenlenecek törenlerle kutlanmasının uygun olacağı kabul edilmiştir²⁴. Millî egemenliğe dayalı yeni rejimin yıl dönümlerinin yurttan ve diplomatik temsilciliklerde büyük coşku yaratacak biçimde kutlanması, yapılan inkılâpların kökleşmesi açısından önemli bir görev sayılmıştır²⁵.

Ulusal bayramlar, siyasal rejimler tarafından hem meşruiyet sağlama hem de kitleleri ulusa dönüştürme projelerinde bir araç olarak kullanılmıştır. Bayramlar, her sene tekrarlanan kutlamalar ile o tarihte meydana gelen olayın hafızalardaki yeri ve kendisine atfedilen önem ile rejimin meşruiyetine olan inancı da sağlamlaştırmıştır. Bunların yanı sıra aynı kamusal eylemin bir parçası olma, birlik duygusunun tazelenmesinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Böylece diğer insanlarla aynı ulusun üyesi olduğunun bilincine varılırken, bu törenlerde sıkça kullanılan ulusal marşlar, bayraklar ve diğer semboller de bu duygunun yoğun bir biçimde hissedilmesini sağlamıştır. Geçmişteki bir kahramanlık, bir zafer ya da rejimin kuruluşu adına düzenlenen bu kutlamalar, ulusun kendine olan güvenini tazelemiş ve kişilerin ulusa olan bağlılığını arttırmıştır.²⁶

Van'da Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları

Cumhuriyetin 29 Ekim 1923'de ilan edilmesi ile birlikte 1925 yılından itibaren her yıl 29 Ekim tarihinde tüm ülke genelinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları büyük bir coşku içerisinde resmi olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bu ilk yıllarda ki törenler tam bir bayram havası içerisinde ve detaylıca hazırlanmış programlar dâhilinde kutlanmıştır. Van Vilayetinde de diğer illerde de olduğu gibi, Cumhuriyet Bayramı törenleri kutlama programları dâhilinde yapılan müsamere, konferans ve müzikli törenlerde cumhuriyet, vatan, millet ve çağdaş değerlerden sıklıkla bahsedilmiştir. Yine bu törenlerde Vali ve Belediye Başkanlarının yaptıkları konuşmaların dışında öğrenciler tarafından şiirler okunmuş halkın yapılan törenlere katılımını sağlamak için eğlenceler, fener alayı, müsamere gösterileri ve spor müsabakaları tertip edildiği görülmüştür. Bayram kutlamaları Cumhuriyet'in Onuncu Yıl kutlamaları tüm

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, C. 18, Devre II İçtima Senesi II, 165-167; Sevi Şeneken, **1930'lu Yıllarda İzmir'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2009, 8.

²⁴ BCA, 30.18.11.12.62.13; BCA,30.18.11.12.75.6.

²⁵ Demo Ahmet Aslan, **Cumhuriyet'in Törensiz Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar(1923-1938)**, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011, 153.

²⁶ S. Yamak, a.g.m., 325.

yurtta halkın büyük ilgisiyle coşkun bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren bayram kutlamaları üç güne çıkarılmış ve programlar buna göre hazırlanmıştır²⁷.

Van'da tespit edebildiğimiz ilk Cumhuriyet Bayramı kutlamaları 29 Ekim 1934'te bütün Vilâyet'e verilen talimatnameye uygun olarak candan ve coşkun bir şekilde kutlanmıştır. 9.35'te merkezde Cumhuriyet meydanındaki merasime iki yüzü köylü olmak üzere 3 bine yakın halk iştirak etmiştir. Vali, Asker, Jandarma, Mektepler ve Halk gruplarının bayramları tebrik etmiş ve Cumhuriyet ve inkılâp sevgisine yer veren kısa bir hitabe yapmıştır. Ardından 300 mektepli genç tarafından İstiklâl Marşı söylenmiştir. Vali, hazırlanan tribüne Kumandanla geçmiş hemen akabinde Asker, Jandarma, Mektepler, Sporcular, Cemiyetler, Halk, 100 atlı olmak üzere 250 köylü ile büyük bir resmigeçit yapmışlardır²⁸.

Resmigeçitten sonra memurlar, mektepliler ve halkın iştirakiyle Belediye önündeki Atatürk büstüne çelenk konulmuş ve hitabeler söylenmiştir. Kaza ve nahiyelerde resmigeçitten sonra umumi eğlenceler tertiplenmiştir. Vilâyet merkezinin vaziyeti dikkate alınarak merkez de 2 ve kazalarda birer halk kürsüsü ve mektebi olan kazalara, nahie köylerde de ayrıca Halk kürsüleri talimatnamesine uygun olarak 37 konferans verilmiştir. Cumhuriyet meydanlarında yapılan merasime 10 bine yakın halk iştirak etmiştir.

Gece merkez ve kazalarda resmî ve şahsi yerler taklar, fener ve lükslerle ışıklandırılmış, Askeriye, Jandarma, mektepler tarafından halkın da katılımıyla fener alayları tertiplenmiş ve lüksler meşalelerle aydınlatılan Cumhuriyet meydanlarında sabahlara kadar bütün halk davul zurnalarla coşkun bir şekilde mahalli oyunlarla eğlenmişlerdir.

Bayram gecesi bir balo verilmiş, memleketin birçok halkını, zabitan ve memurini bir araya toplayan bu balonun geç vakte kadar devam etmiş, bütün kaza ve nahiyelerde bayram büyük bir coşkuyla kutlanmıştır²⁹.

1937 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında Van'da geleneksel kutlamanın dışında 28 Ekim günü Cumhuriyetin 14. yıldönümü şerefine halkın yaptığı bağışlarla 160 fakir çocuğa elbise önlük verilmiş ve bütün halk kadın, erkek, çocuk yeni elbiselerini giyerek

²⁷ Erdem Çanak, "Adana'da Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIX/86, 2013, 11; Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S:33-34, Mayıs-Kasım 2004, 90; Onuncu Yıl Kutlamaları için bkz; Nezahat Demirhan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Onuncu Yıl Kutlamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/ 37, Mart 1997, 141-150.

²⁸ Kazalarda ve kıtaati Askeriye mektepleri ile jandarma karakolları bulunan nahiyelerde resmigeçit aynı şekilde gerçekleştirilmiştir.

²⁹ BCA., 490.01.1149.32.1.

bayrama hazır bir vaziyete geçmişlerdir. Van Cumhuriyet meydanında en büyük sivil memur ile askeri komutana, geçide iştirak edemeyecek üniformalı subaylarla yüksek memurlara malul gazilere ve şehit analarına tribünler yapılmış ve bu son tribün (Kahraman tribünü) olarak hazırlanmıştır. Bayrama çocukların çok fazla gelmesinden dolayı cumhuriyet alanları yakınındaki meydanlara salıncaklar kurulmuştur.

Merkezde halk evi bandosu eşliğinde okul talebeleri, kasaba ve köylerdeki okul talebeleri tarafından İstiklâl ve 10. yıl dönümü marşının söylemesinden sonra resmigeçit başlamıştır. Resmigeçittin ardından halk kürsülerinde hatipler konferanslarını vermişlerdir ve konferanslar kalabalık kitleler tarafından dinlenilmiştir. İki gün devam eden halk kürsülerinde konferanslar verilmiştir. Merkez ve muhtelif kazalarla köylerde cirit oyunları, pehlivan güreşleri yapılmış meydanlarda davul zurnalarla halk oyunları oynanılmıştı³⁰. Gece halkevinde balo verilmiş sabaha kadar eğlence devam etmiştir³¹.

Merkez ve kazalarda coşkun bir şekilde kutlanan bayram köylerde ise bir gün önceden cumhuriyet meydanlarının hazırlanması ile başladır. Sabahleyin en yeni elbiselerini giyerek bu meydanlarda toplanan halk ilk önce hazırlanan direklere bayrak çekerek tören yapmışlardır. Komisyonca hazırlanan günün ve durumun büyüklüğünü cumhuriyet idaresinin yurttta yaptığı işleri belirten nutuklar okunmuştur. Törenden sonra davul, zurna çalarak güreş ve yarışlar yapmışlardır. Geceleri bu meydanlarda ateşler yakarak bayramı coşkun bir şekilde kutlamışlardır³².

1940 yılı kutlamalarında ise önceden hazırlanan kutlama programı ile her şey bir plan dâhilinde tertiplenmiştir³³. Bu yıl Cumhuriyet bayramı yurdun her yerinde olduğu gibi Van'da

³⁰ BCA., 490.01.1149.32.1.

³¹ *Yeni Yurd*, 4 Kasım 1937.

³² BCA., 490.01.1149.32.1.

³³ Cumhuriyet'in 17. Yıldönümü Kutlama Programı; 28.10.1940 Pazartesi günü saat 14'ten 30.10.1940 Çarşamba günü saat 24.00'a kadar Cumhuriyetin on yedinci yıldönümü kutlanacaktır. Bu münasebetle 28.10.1940 Pazartesi günü saat 14'ten itibaren bütün şehirde hususi, resmi bütün binalar, dükkân vitrinleri, caddeler, meydanlar, taklar, vecizler, bayraklar, yeşillikler, renkli ampul ve fenerlerle donatılacaktır. Bu süsleme işleri birinci günü öğleye kadar ikmal edilmiş bulunacaktır. 28.10.1940 Pazartesi günü saat tam 14'te Van İskele yolunun açılma töreni yapılmak üzere yolun başlangıcı olan dört yol ağzında subay, memurlar ve halk toplanacaktır. Açılma töreni yapıldıktan sonra gene açılma törenleri yapılacak Vali konağı ve Halkevi binalarının açılması aynı kalabalıkla yapılacaktır. Bu merasim 14'ten 15'e kadar devam edecektir. Saat 16'da bu münasebetle Halkevi salonunda davetiyeli bir çay ziyafeti verilecek. Önceden ilan ve hazırlanmış olan halkevi fotoğraf sergisi de açılacaktır. Gece saat 19'da halkevinden halka ortaokul tarafından bir müsamere verilecektir. 29.10.1940 salı günü sabah 9'dan 10'a kadar vilayet makamında bir resmî kabul yapılacaktır. (Kabul resmine ait program vilayetçe tanzim edilecektir.) Saat 9'dan 10'a kadar cumhuriyet meydanında tertip heyetinin krokisine göre bütün teşekküller ve halk yerlerini almış bulunacaktır. (Krokiye yerlerin ihzârı ve tertiplenmesi ve geçit resmini idare tertip heyeti tarafından yapılacaktır.) Saat 10'da vali ve askeri komutan meydana yer almış bulunan askeri, mektepliler, teşekküller ve halkın bayramlarını kutlayıp mevkilerini aldıklarında halkevi bandosu

da derin bir sevinç ve heyecan içinde kutlanmıştır. 29 Ekim günü öğleden sonra Cumhuriyet meydanına konulan halk kürsülerinde hatipler tarafından bugünün kıymetini belirten hitabelerde bulunulması bu güne ayrı bir güzellik katmıştır. Gece Halkevinde saat 21’de bir balo verilerek geç vakitlere kadar eğlence ve neşe içerisinde geçirilmiştir. 30 Ekim günü öğleden sonra halka muhtelif konferanslar vermiş ve gece ortaokul tarafından Halkevi’nde ailelere bir müsamere vermiştir³⁴. Bu müsamere zevkle ve takdirle seyredilmiştir³⁵.

Cumhuriyetin ilanının 18. Yıldönümü olan 1941 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Van’da diğer yıllarda yapılan program çerçevesinde gerçekleşmiştir³⁶.

Cumhuriyetin 21. Yıldönümü bayramı kutlamaları 28 Ekim 1944 günü şehrin muhtelif yerlerine 3 büyük tak kurulmuş, bu taklar bayraklar ve söğüt dalları ile renkli ampullerle süslenmiş, resmi ve hususi binalar ve çeşitli çarşıdaki dükkânlar baştanbaşa bayraklarla ipekli ve millî renklerle kurdele ve söğüt dallarıyla süslenmiştir. Çarşı ve hükümet caddesine de boydan boya ve yüzer metre aralıkla Vecizeler asılmıştır. Saat 12’ye kadar her tarafta süs işi bitirilmiştir. Saat 13’te Halkevi radyosu açılarak Sayın Başvekilimizin bayram açış Nutukları hoparlörle meydanı dolduran yüzlerce halka dinletilmiştir. Cumhuriyet meydanında davul çaldırılmış ve halk mahalli oyunlara ve eğlenceye başlamıştır. Halkevi Bandosu da halkevi balkonunda faaliyete geçmiştir. Halkevi tarafından seçilen halk hatipleri günün önemi ve Cumhuriyetin başarıları hakkında söylevler vermişlerdir. Halkevi Köycülük Şubesi tarafından yapılan davet üzerine Köylü halkta bayrama katılmışlardır. Gece saat 12’ye kadar Belediye ve halkevi önlerinde davul çalınmış ve halk eğlenmiştir. Halkevi tarafından ve halkevi balkonundan tenvir fişekleri atılmak suretiyle halkın heyecanı körüklenmiştir.

İstiklâl Marşı’nı çalacak ve selam resmi yapılacaktır. İstiklâl Marşı’nın bitiminde aşağıdaki sırayı takiben geçit resmine başlanacaktır.1.Ordu (en büyük komutanın sıralayacağı üzere), 2.Jandarma, 3.Mektepler, 4.Ulusal Cemiyetler geçit resminden sonra toplantı sonlandırılacaktır. Aynı gün saat 14’ten 16’ya kadar cumhuriyet meydanında; komisyonca hazırlanmış kürsüde iki hatip söz söyleyecek, hitabe harici saatlerde serbest milli oyunlar, eğlenceler yapılacaktır. Bu eğlencelere halkevi bandosu da iştirak edecektir. Cumhuriyet meydanında saat 18’de (askeri ve halk dâhil) halkevi bandosunun iştirakiyle büyük bir fener alayı yapılacaktır. Fener alayı cumhuriyet meydanında başlayıp tam saat 18’de meydandan hareketle askeri hastane caddesi, general konağı, maarif dairesi ve hükümet caddesini takiben vali konağı önünden meydana gelecek ve dağılacaktır. Saat 21’de halkevi salonunda davetli bir balo verilecektir.(Balo programının tanzim ve tatbikiyle balo tertip heyeti meşgul olacaktır.) 30.10.1940 Çarşamba günü saat 14’ten 16’ya kadar cumhuriyet meydanında bir konferans ve konferans harici saatlerde milli oyunlar ve halkevi bandosunun iştirakiyle milli eğlenceler tertip edilecektir. Saat 10’dan 13’e kadar halkevi salonunda mektepliler ortaokul müsameresi tekrarlanacaktır. Aynı gün saat 20’den 23’e kadar gene halkevi salonunda çocuk velilerine ve ailelerine ortaokul müsameresi tekrarlanacaktır. Müsamerenin bitmesi ile Cumhuriyet’in 17. Yıldönümü kutlaması sona ermiş olacaktır(BCA, 490.01.1149.32.1).

³⁴ Dil, Tarih, Edebiyat Kolu da bu bayramlarda konferanslar düzenlemiştir. (Mehmet Pınar, “Doğu’da Unutulmuş Bir Kültür Ocağı: Van Halkevi”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, II/1, 2013, 9).

³⁵ **Yeni Yurd**, 8 Kasım 1940.

³⁶ **Yeni Yurd**, 30 Ekim 1941.

Bayramın ikinci günü 29 Ekim 1944'te saat 9.30'da Vilâyet Makamında protokol sırasına³⁷ göre tebrik töreni yapılmış müteakiben Belediye ve Halkevi önlerinde mahalli oyunlar ve eğlencelere devam edilmiştir. Gece halkevinde Vali tarafından 400 kişilik bir balo verilmiş asker, memur ve her sınıf halkı bir araya toplaya bu balo geç vakte kadar devam etmiştir. Belediye önünde toplanan binlerce halk da saat 24.00'e kadar eğlencelerine devam etmişlerdir. Halkevi balkonundan aydınlatma fişekleri atılmış ve bu topluluktan istifade eden hatiplerimiz söylevlerini tekrarlamışlardır.

Bayramın üçüncü günü olan 30 Ekim 1944'te ise Erek (Verek) dağına çıkacak bir sporcu kafilesi uğurlanmış ve yine eğlencelere devam edilmiştir. Gecesi de Halkevinde bir toplantı yapılmış ve mahalli çalgılarla konser verilmiş oyunlar oynanmıştır. Bu sayede bir hitabe de bulunulmuş ve saat 24.00'te bayrama son verilmiştir³⁸.

1945-1953 yılları arası bayram kutlamalarında olan gelişmelere batkımızda; Bando'nun Halkevinin açık olduğu dönemlerde Halk evine ait olduğunu görmekteyiz. Ama sonrasında bu bando askerlerin oluşturduğu bando haline gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün sağ olduğu dönemlerde Cumhuriyetin kurucusuna methiyeler yağdırıldığını, ancak daha sonraki yıllarda cumhuriyetin ne zorluklarla kazanıldığını anlatmaya çalışan, halkta o milli bilinci uyandırmaya çalışan konuşmaların yapıldığını görmekteyiz. Sırasıyla Asker, Jandarma, Okullar, Sporcular ve Cemiyetlerin iştirakiyle resmi geçitler yapılırken, sonraki yıllarda Lise, Kız Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü, izciler ve yavrukurtların resmi geçide yer aldıklarını görmekteyiz. Her yıl halkevinde verilen balolar halkevinin kapatılmasıyla kimi zaman Ordu evinde kimi zaman da Karayolları salonlarında verilmeye başlandığını görmekteyiz. 30 Ekim günü halkevi tarafından yapılan müsamerelerin, halkevinin kapanmasıyla daha sonraki yıllarda yerini spor kulüplerinin düzenlediği maçlara bırakmıştır.

1953 yılı Cumhuriyetimizin 30. yıldönümü bayramı önceden hazırlanmış olan programla tertiplenmiştir. Kutlama Komitesi Başkanı Vali İlhan Engin, Cumhuriyetin 30. yıldönümü kutlama programını şu şekilde ilan etmiştir:

- 1) Erciş Köy Enstitüsü'nden 100 kişilik bir ekip bayram töreni iştirak edecektir.
- 2) 28.10.1953 gün saat 13'de 3 atım ve 29.10.1953 Perşembe günü saat 9'da 21 atım top atılacaktır.

³⁷ Protokol Sırası ekte verilmiştir.

³⁸ BCA., 90.01.1149.32.1.

3) Geçit resmine karayolların ve zirai donatım ilde mevcut olan vasıtaları ile şoförler cemiyeti otomobillerle iştirak edecektir.

4) Meresime ve geçide yakın köylerde mümkün olan sayıda atlıların ve traktörlerin iştiraki ile ilçe Jandarma Komutanlıklarınca sağlanacaktır.

5) Bayram günleri için fazla sayıda davul ve zurna tedarik edilecektir.

6) 29.10.1953 günü saat 13.30'da spor alanında milli oyunlarla spor müsabaka ve gösterileri yapılacaktır. (Buna ait program Spor Bölge Müdürü, Lise Jimnastik öğretmeni ve gençlik kulüpleri başkanları tarafından müştereken tespit edilecektir.)

7) 30.10.1953 günü saat 13.30 koşu alanında bir at koşusu tertip edilecektir.

8)29.10.1953 Perşembe akşamı saat 20'de askeri mahvelde bir aile toplantısı yapılacaktır. Akşam sinema salonun da 18'de Erciş Köy Enstitüsü tarafından milli oyunlar ve gösterilerle bir temsil verilecektir.

9) 26 ve 29.10.1953 geceleri toprak kalenin üstünde bir meşale yakılacaktır. (Gerek bu meşalenin gerekse fener alayının gaz yağı belediyece temin edilecektir.)

10) Hükümet, Belediye ve Lise binaları önünde 30 yılı temsilen elektrikle 30 rakamı yazılacaktır. Ayrıca afişler bayram münasebetiyle çarşı içinde asılacaktır³⁹.

Cumhuriyet Bayramı, yurdun her tarafında olduğu gibi Van'da da yapılan muazzam bir törenle sevinç ve neşe içinde kutlanmıştır. Bayramın başladığı 28 Ekim günü saat 13'de atılan üç topla ilan edilmiş saat 9'da 21 pare top atılarak cumhuriyet selamlanmıştır.

29 Ekim günü saat 8.30'da Belediye önündeki Atatürk büstüne okullar ve kulüpler adına çelenkler konulmuş ve merasime iştirak edecek olan kıtalar, okullar, teşekküller sahadaki yerlerini almışlardır. Saat 9.15'de Vali makamında tebrikleri kabul etmiş ve bir saat kadar devam eden tebrikleri müteakip tören alanına gelmiştir. Vali yanında komutan ve Belediye Reis Vekili olduğu halde okulların, askerlerin ve halkın bayramlarını kutlamış bundan sonra bando İstiklâl Marşı'nı çalmıştır. Sonrasında Vali kürsüye çıkarak çok veciz ve mühim bir konuşma yapmıştır. Valinin konuşması bittikten sonra Liseden bir öğrenci genç de pek heyecanlı ve güzel bir hitabe de bulunmuş ve onu takiben de Erkek Sanat Enstitüsünden bir genç Atatürk'ün Gençliğe olan hitabesini okumuştur. Daha sonra İlkokul öğrencileri birer şiir okumuşlardır Hitabelerden sonra geçit resmi yapılmış ve önce okullar, gençler ve

---

³⁹ Van Sesi, 29 Ekim 1953.

sporcular geçmişler bunu askerlerin yaptığı resmigeçit takip etmiştir. Bando baştan sona kadar yürüyüş marşı çalarak heyecanı artırmıştır. Otomobiller, kamyonlar ve traktörler de resmigeçide iştirak etmişlerdir. Öğleden sonra da davul zurnalarla halk eğlenceler yapmışlardır. Gece muazzam bir fener alayı tertiplenmiş ve bandonun iştirakiyle ana caddeleri dolaşmışlardır. Ordu evinde bir aile toplantısı yapılmış ve çok neşeli bir gece geçirilmiştir. Bayram dün cidden eşsiz bir şekilde kutlanmıştır⁴⁰. 30 Ekim'de de davul zurnalar çalınarak oyunlar oynanmış ve bayram sevinç içinde geçirilmiştir⁴¹.

1954 yılı kutlamaları hazırlanan kutlama programı⁴² ile her yıl yapılan geleneksel kutlamalar şeklinde olmuştur⁴³. 1955 yılı kutlamaları önceki yıllarda yapılan kutlamanın aksine bayramdan bir gün önce hükümet konağının önüne Belediye tarafından hoparlör tesisatı kurulmuş, kutlama töreni hükümet konağının önünde coşkun bir kutlamayla yapılmıştır⁴⁴. 1956-57 yıllarında da halkın büyük katılımıyla geleneksel bayram kutlamaları yapılmıştır⁴⁵. 1958 yılındaki bayram kutlaması diğer yıllarla aynı şekilde yapılmıştır. Bayram gecesi verilen balo, halkevinin kapatılmasıyla düzenli olarak ordu evinde verilmeye başlamıştır. Ancak bu yıldaki kutlamada balonun Karayolları XI. Bölge Binası salonlarında

⁴⁰ **Van Sesi**, 30 Ekim 1953.

⁴¹ **Van Sesi**, 31 Ekim 1953.

⁴² 28 Ekim 1954 Perşembe günü saat 13'de başlayacak olan Cumhuriyetin 31. Yıldönümü Bayram münasebetiyle şu şekilde kutlama yapılacaktır: 1.Hazırlık süsleme ve denetleme işleri: A.Bayram münasebetiyle resmi ve özel binalar, dükkân, mağaza ve gazinolar, 28.10.1954 günü saat 13'de bayraklar, yeşillikler vesaire donatılmış olacaktır. B.Ayrıca Belediye Tekel Karayolları ve gümrük idarelerince birer tak yapılacaktır. Başka müesseselerin tak kurdurmaları komitece sayanı arzudur. C.Süsleme ve donatma hazırlıklarının 28 Ekim 1954 günü saat 13'de mutlaka tamamlanmış olması gerektir. 2. Bayramın başladığı 28 Ekim 1954 günü Belediyece atılacak 3 topla belirtilecektir. 3. Bayram münasebetiyle 28 Ekim günü Belediye önünde Belediye tarafından hoparlör tesisatı yapılacaktır. 4. Kutlama töreni Belediye meydanında yapılacaktır. 29.10.1954 günü yapılacak resmi tören şöyle olacaktır. 5. Saat tam dokuzda Belediye önünde toplanacak okullar ile izciler resmi teşekküller Atatürk büstüne çelenk koyacaklardır. 6.Vali 29 Ekim günü saat 9.15'de Hükümet konağında devlet adına tebrikatı kabul edecektir. Tebrikata protokol Bakanlıklar Kurulu kuruluş sırasına göre tertiplenmiştir. Özel idare müdürü ile il daimi komisyon baş kâtibi protokol memurudur. 7.En geç saat 9.45'te Belediye alanındaki gruplar krokiye göre almış bulunacaklardır. 8. Saat 10'da Vali en büyük askeri kumandan ve Belediye başkanı ile birlikte alana gelerek grupların bayramını kutlayacaktır. 9. Verilecek (Tİ) işareti üzerine bando ile İstiklâl Marşı söylenecektir. 10. Vali tarafından verilecek söylevi müteakip sıra ile Lise Kız ve Erkek Sanat Enstitüsü ve ilkokullardan yalnız birer öğrencinin şiirler dinlenecektir. 11.Bundan sonra tertiplenen sıraya göre geçit resmi yapılacaktır. 12. Bayramın devamı müddetince Belediye tarafından temin edilen davul zurnalarla meydanda milli oyunlar ve eğlenceler tertiplenecektir. 13. Gece saat 19'da cihetti askeriyece halkın iştirakiyle bir fener alayı yapılacaktır. 14. Bu programın tatbikine Millî Eğitim Müdürü, Emniyet Müdürü ve Merkez kumandanı ile Belediye muhasebecisi memurdurlar (**Van Postası**, 28 Ekim 1954).

⁴³ **Van Postası**, 30 Ekim 1954; **Van Sesi**, 29 Ekim 1954.

⁴⁴ **Van Postası**, 31 Ekim 1955.

⁴⁵ **İkinisan**, 29 Ekim 1957; **Van Postası**, 30 Ekim 1957.

verildiğini görmekteyiz⁴⁶. 1959 yılı kutlaması diğer yıllarda olduğu gibi halkın katılımıyla coşkun ve eğlenceli bir şekilde kutlanmıştır⁴⁷.

28 Ekim 1960'ta çıkan İkkinisan gazetesinde; “*Bu seneki Cumhuriyet bayramının geçen yıllardan daha canlı olarak geçeceğini 27 Mayıs Devrimi'nin verdiği özgür hava içinde Cumhuriyetimizin kuruluş yılını neşeli olarak kutlamış olacağız.*”⁴⁸ şeklinde bir haber yayınlamıştır. Cumhuriyetin 37. yıldönümü kutlamaları 29 Ekim 1960 Cumartesi günü yapılmıştır. Bu kutlamaya İran Heyeti Reisi Albay Hüseyin Beraguş ile tercümanı ve diğer heyet azaları da katılmıştır. Vali Fikret Eraslanlı ve Belediye Reisi konuşma yapmışlardır. Vali, söze İran heyetini selamlamakla başlamış, Cumhuriyetin taşıdığı ehemmiyet üzerinde durmuş ve 27 Mayıs'ta Cemal Paşa'nın, Atatürk'ün ruhunu canlandırdığını ifade ederek bayramı kutlamıştır. Vali'den Lise öğretmeni bir konuşma yapıp, Atatürk, İnönü ve Gürsel'in vatana çeşitli badirelerden kurtaran büyükler olduğunu ifade etmiş, 27 Mayıs'tan evvelkilerin hain olduklarını belirtmiştir⁴⁹.

SONUÇ

29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi Türkiye tarihi açısından önemli olaylardan biridir. Bu itibarla bu günün bayram olarak kutlanması konusu gündeme getirilmiştir. 1925 yılından itibaren Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihte tüm ülke genelinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları CHP Merkez teşkilatından gönderilen talimatlara uygun bir şekilde büyük bir coşku ve heyecan içerisinde kutlanmaya başlanmıştır. İlk yıllardaki törenler oldukça gösterişli, canlı, halkın her kesiminden insanların teşrif ettiği yoğun bir katılımı ve tam bir bayram havası içerisinde ve detaylıca hazırlanmış programlar dâhilinde kutlanmıştır. Bu yıllarda yapılan törenlerde Cumhuriyet rejiminin halka benimsetilmesine öncelik verilmiştir. Ayrıca kutlama programları dâhilinde yapılan müsamere, konferans ve müzikli törenlerde Cumhuriyet, vatan, millet ve çağdaş değerlerden sıklıkla bahsedilmiştir. Yine bu törenlerde Vali ve Belediye Başkanlarının yaptıkları konuşmaların dışında öğrenciler tarafından şiirler okunmuş halkın yapılan törenlere katılımını sağlamak için eğlenceler, fener alayı, müsamere gösterileri ve spor müsabakaları tertip edildiği görülmüştür. Van'da yapılan

---

⁴⁶ İkkinisan, 29 Ekim 1958.

⁴⁷ İkkinisan, 29 Ekim 1959; Van Postası, 30 Ekim 1959.

⁴⁸ İkkinisan, 28 Ekim 1960.

⁴⁹ İkkinisan, 31 Ekim 1960; Van Postası, 31 Ekim 1960.

bu kutlamalara halk büyük ilgi göstermiş ve yaşlısı-genci, köylüsü-şehirlisi hep birlikte bayramı kutlamışlardır. Van halkının ortaya koyduğu birliktelik ve bayram algısı, cumhuriyet ideolojisine olan bağlılığın bir göstergesi olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında, parçalanmış ve yağmalanan bir devletin enkazından genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunu, vatanın bağımsızlığı, milletin istiklalinin sağlandığı vurgusu yapıldığını söyleyebiliriz. Bu anlamda bayram kutlamalarında halka yeni rejimi benimsetmek, anlaşılmasını sağlamak ve rejimin meşruiyetini kabul ettirmek temel amaç olmuştur.

Cumhuriyet Bayramının içeriğinde bağımsızlık, egemenlik fikirleri yer almakta olup, Türk milletinin ve devletinin kuruluş günü olarak tarihteki yerini almıştır. Ayrıca yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin değerlerini ortaya koyma ve halka benimsetme yolunda önemli bir işlev görmeye başlamıştır. Bu yıllarda yapılan törenlerde Cumhuriyet rejiminin halka benimsetilmesine öncelik verilmiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarının, devletin de ilk olması nedeniyle Cumhuriyet Bayramları'ndaki coşku ve heyecanın bu yıllarda daha fazla olduğu görülmüştür. Bu dönemde basında yeni rejimin benimsetilmesi amacıyla cumhuriyet, inkılâp ve benzeri konuların yoğun bir şekilde işlendiği görülmüştür. Böylece halkın Cumhuriyeti anlayıp, benimsemesi daha hızlı bir şekilde gerçekleşti.

Atatürk döneminde Cumhuriyet değerlerine gösterilen özen çok daha yüksek olmakla birlikte, bugün bu değerlerin büyük ölçüde Türk milletinin yaşam biçimi haline gelmesi sonucu kutlamalara katılım nispeten daha az olduğunu görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 30.18.11.12.62.13.

BCA,30.18.11.12.75.6.

BCA,490.01.1149.32.1.

Resmi Yayınlar

Düstur

TBMM Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

Gazeteler

İkinisan

Van Postası

Van Sesi

Yeni Yurd

Kitaplar ve Makaleler

AKBULUT, Dursun Ali, “Samsun’un Gazi Günü Ya da 19 Mayıs Bayramı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/33, Ankara 1995, 771-779.

AKSOY, Volkan, “Trabzon’da “On Temmuz” Bayramı Kutlamaları”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/106418>, (Erişim Tarihi: 12.12.2018).

ALPASLAN, Erhan, “*Tek Parti Döneminde Adana’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1933-1943)*”, **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, III/1, 93-119

ASLAN, Demo Ahmet, **Cumhuriyet’in Törenselleşmesi: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar(1923-1938)**, (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2011.

ÇANAK, Erdem, “*Adana’da Cumhuriyet’in Onuncu Yılı Kutlamaları*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXIX/86, 2013, 1-25.

ÇOLAK, Filiz, “*II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)*”, **Osmanlı İstanbulu V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, Bildiriler**, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, 785-809.

DEMİRHAN, Nezahat, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin Onuncu Yıl Kutlamaları*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/ 37, Mart 1997, 141-150.

DOĞAN, Hamdi, “*Yozgat’ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)*” **The Journal of Academic Social Science Studies**, VI/5, 107-125.

İLERİ, Turgut, “*Amasya’da Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1925-1943)*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:2, S:5, Aralık 2015, 137-155.

KOCA, Salim, “*Eski Türklerde Bayram ve Festivaller*”, **Türkler**, III, Ed: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 51-57.

ÖZTÜRK, Gülin, “*Niğde’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1926-1948)*”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences** (<http://jss.gantep.edu.tr>), XVI/3, 2015, 585-599.

PINAR, Mehmet, “*Doğu’da Unutulmuş Bir Kültür Ocağı: Van Halkevi*”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, II/1, 2013, 3-23.

SALMAN BOLAT, Bengül, **Milli Bayram Olgusu Ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)**, Ankara 2012.

SINMAZ SÖNMEZ, Cahide, “*Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S:33-34, Mayıs-Kasım 2004, 141-150.

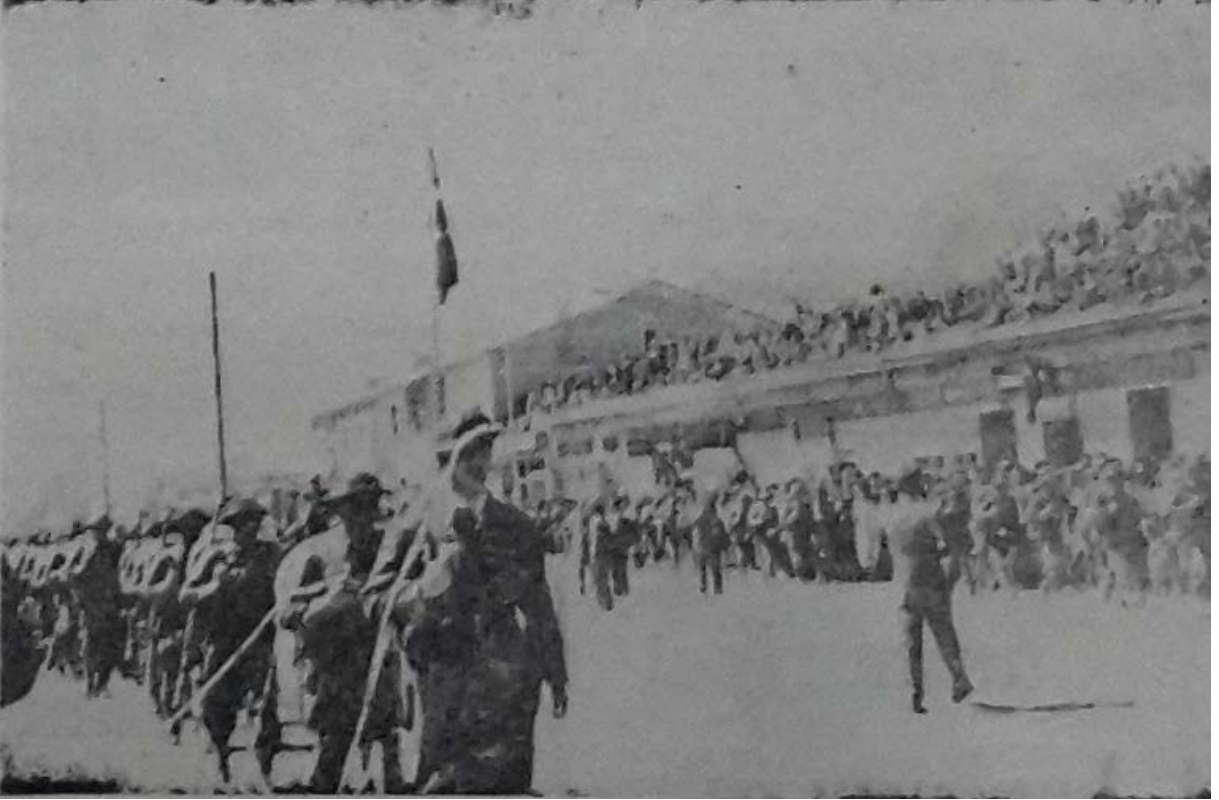
ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “*Osmanlı’dan Milli Mücadeleye İstiklal-i Osmanî Günü Kutlamaları*”, **Osmanlı**, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 194-201.

ŞENEKEN, Sevi, **1930’lu Yıllarda İzmir’de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları**, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2009, 8.

TAŞ, N. Fahri, “*Türk Meclislerinin Kabul Ettiği Bayramlar*”, **Türkler**, XVI, Ed: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 352-362.

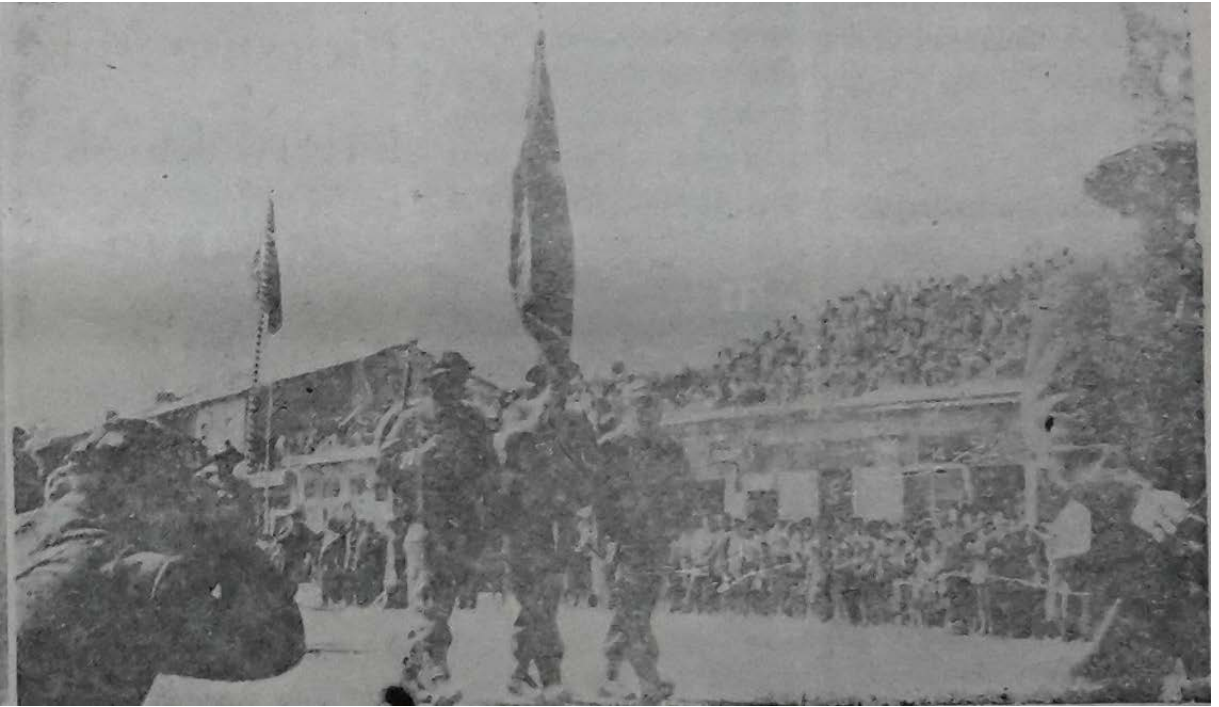
YILMAZ, Mehmet Serhat, “*Kastamonu’da 10 Temmuz Millî Bayram Kutlamaları*”, **Cumhuriyet Dergisi Araştırmaları**, Yıl:4, S:8, Güz 2008, 89-104.

EKLER

Askerlerin geçit resmi (Van Sesi, 29.10.1953)

Sancağımız resmigeçit geçerken (Van Sesi, 29.10.1953)

PROTOKOL SIRASI	
1.Milletvekilleri	15. Vilâyet Genel Meclis Azaları
2.Ordu (Jandarma dâhil)	16. Belediye Reisi ve mensupları
3.Bakanlık Müfettişleri	17. D.P. İl İdare Şube Başkanı ve Mensupları
4.Adliye Vekâleti Mensupları	18.C.H.P. İl İdare Şube Başkanı ve Mensupları
5.Dâhiliye Vekâleti Mensupları	19.C.M. P İl İdare Şube Başkanı ve Mensupları
6.Maliye Vekâleti Mensupları	20.Köylü Partisi Başkanı ve Mensupları
7.Maarif Vekâleti Mensupları	21.Gençlik Spor Başkanı ve Mensupları
8.Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti Mensupları	22.Şengençler Spor Başkanı ve Mensupları
9.Gümrük ve İnhisar Vekâleti Mensupları	23.Gölspor Başkanı ve Mensupları
10.Ziraat Vekâleti Mensupları	24.Yolspor Başkanı ve Mensupları
11.Ulaştırma Vekâleti Mensupları	25.Van Sesi Gazetesi Sahibi
12.P.T.T.	26.Van Postası Gazetesi Sahibi
13.Hava Meydan Müdürlüğü	27.Basın Mensupları
14.Devlet vekâletine bağlı teşkilat, 62 No. İl Toprak Tevzi K. İskân, Evkaf ve Meteoroloji	28.Bankalar

Kaynak: Van Postası, 28 Ekim 1955

Resmi Tebliğ

Ankara 25 A. A. Malatya Mebusu İsmet İnönü bu gün 25 o günün Bayrak Kâdelerinde tasfiyasını vermiştir. Reisi Cumhuriyet Atatürk İsmet Mebusu Celal Bayrak Bas-vokâletinde tayin ve kabiniyi teşkil etmemişdir.

Reisi Cumhuriyet Atatürk aynı günde arz olunan İsmet Mebusu heyetini tasdik buyurmuştur. Keşifleri Büyük Millet Meclisi Resilğine geçmiştir.

Reisi Cumhuriyet Atatürk Vekâletleri siyasi Müsteşarlarına intihap edilen zvaların tayinlerini de tasdik buyurmuşlardır. Hükümet parti teşkilatımızın birleştirilmesi dolayısıyla Malatya Mebusu İsmet İnönü parti ümem Reisi Vekâletlerinden işini devralmış ve bu görevi Büyük Millet Meclisi Resilğine geçirmiştir. Bu gün saat 17 de İttihat eden İsmet Vekâletleri heyetine Reisi Cumhuriyet Atatürk Riyaset Bayrak meşurlar ve yeni heyetin Mesaisi üzerinde görüşmüşlerdir.

İttihat iki büyük saat devam etmiştir. İsmet Vekâletleri heyeti oşğıda isimleri yazılı zvalardan teşkil edilmiştir.

Reis vekil Celal Bayrak, Adilîye Vekâletleri Siyasi Müsteşarı İsmet İnönü, Reisi Kâmil Özalp dahiliye vekili Şükür Ağay, Haricîye vekili Kâmil Anas, Maliye vekili Fırat Agralı, Maarif vekili Safiye Arkan, Nafia vekili Ali Çetin, Kaya İzzet vekili ve Ziraat Vekâletleri vekili Bayrak Şehit ve İptimal manevet vekili Aygün Mebusu Doktor Hulusi Alataş, Gümrük ve İhtisarat vekili Rona Tarhan, Siyasi Müsteşarların isimleri de oşğıda yazılmıştır.

Adilîyeye Salihattin Yargınan, Maliyeye Mustafa Necip Ali, Kuvvet-i Dahiliyeye Abdolmutalip Oker, Haricîyeye Nuriye Atıf Nafiyeye Fakı, Baysal Maarife, Nafiyeye Atıf Nafiyeye Fakı, Sırtı İhtisaratı Bayrak Rıza Ziraata Rıza ertan ve Tahsin Çaykan

İlan Van Gümrük Müdürlüğünden Satılık Muhtelif Kaçak Eşya

Eşyanın cinsi	Kilo	Gıran	Satılacağı yer
İpek iharer eşya	3	985	Van gümrük müdürlüğünde
Kına	2	250	" "
İpek musucacat	0	100	" "
Muhtelif iharer eşya	17	475	" "
Şeker	0	210	" "
Panuk musucacat	10	940	" "
Lozrak takımı	5	800	" "
Panuk musucacat	158	496	Başkale gümrüğünde
Kâğıt	282	600	" "
Muhtelif tirozna	1	600	" "
Dağıtık telefoncu ağız	8	700	" "
Çay	8	000	" "
Kına	45	000	" "
Kazan ve şilü	10	000	" "
İpek baş örtüsü	18	200	" "

Yakarıda yazılı eşyaların miktarı ve miktarı yazılı eşya ile bir dört yüz doksan sayılı kağıtın m

Van ve Başkale gümrükleri ile ilirres-kilidli satış komisyonu tarafından muraçatları İlan olmaları bildirilmişdir. Bu ilanı tasdik buyurmuşdur. Başkale Gümrük Müdürlüğü

SAYI: 1937 Tarih: 4 Kasım 1937 Perşembe YIL: 17

Bayramı Memleketimizde

Cumhuriyetin On Dördüncü yıl Davamı Bu yıl geçen yılların daha canlı ve layık bir şekilde kutulması için Çöküşün İhtiyacı olan memleketimizde bu günün ilahiyetini duyurmuş ve bu günün devamını getirecek olan bayramın geçiş saygılarına ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve bayramın muvafak olduğunu bildirmiştir.

Bayramın Salih İhtiyaklarında Tehnikî İfa Edildiği İçin

Bayramın salih ihtiyaklarında tehnikî ifa edildiği için memleketimizde bayramın danda biriken vesak - mektepli ve halkın bayramları kutulmuş ve resmi geçitten sonra merasimle son verilmiştir.

Halkevi Bandoosu Geçiti

Halkevi tarafından Yeni Bayrak Kurulan Bandoa müzesi gelmiş ve çalışmalarına başlamıştır. Bandoa öğrenmek yolunda genç bir alaka göstermektedir. Bandoa kısıt zamanında ders başlangıçlarında muvafakiyet göstermektedirler.

Köylerde Bayram

Vilayete gelen haberlere ve harici da-yamlatırımıza göre 3 yılki Cumhuriyetin 17 ünlü bayramı Kaza Nahiy ve köylere de büyük bir ilgi ve canlılıkla tesil edilmiştir.

Gazetemiz

Bu Bayram gününde bir hafta çıkarılmaya düşen Yeni Yurd Gazetesi için memleketimizde bayramın müzesine başlanmıştır. Bu müze için bayramın müzesine başlanmıştır.

Dikkat

Gazetemiz Bu Gün Sıkık - Sayılı ve Parasızdır.

Van Postası

Cumhuriyetin 32. Yıldönümü Kutlama Programı

28-10-1955 Cuma günü saat 13 de başlayacak olan Cumhuriyetin 32. yıl dönümü bayramı münasebetle aşağıdaki tarzda kutlama töreni yapılacaktır.

Hazırlık işlemleri ve donatma işleri

A - Bayram münasebetiyle resmî ve özel binalar, dükkan, mağaza ve gazinolar 28-10-1955 günü saat 12 de bayraklar, yaşlılıklar v.s. ile donatılmış olacaktır.

B - Ayrica Belediye, Tekel, Karayolları ve Gümrük idarelerinde birer tak yapılacaktır. Başka münasebetlerinde tak kurdumları komitece gayanı arızdur.

C - Stülame ve donatma hazırlıklarının 28-10-1955 günü saat 13 de mutlaka tamamlanmış olması gerekir.

Bayramın başladığı 28-10-1955 günü Belediye yasa atılacak 3 topa beşleştirilecektir.

Program münasebetiyle 28 Ekim 1955 günü hükümet önünde Belediye tarafından hoparlör tesisi kurulacaktır.

Kutlama töreni hükümet önünde yapılacaktır.

28-10-1955 günü yapılacak resmî tören şöyle olacaktır.

Saat tam 9 de hükümet önünde toplanacak okullar ile resmî teşekkülün Atatürk büstüne çelenk koyacaklardır.

Vali 29 Ekim günü saat 9,15 de hükümet önünde tebrikatı kabul edecektir.

Tebrikatta protokol Bakanlar Kurulu Kurulmuş sırasına göre tertiplenmiştir. (Protokol sırası ektedir)

Özel idare müdürü ile II Dâimî Komisyon Başkanı protokolde memurdurlar.

Enger saat 9,45 de hükümet önündeki gruplar krokiye göre yerleştirilmiştir bulunacaklardır.

Saat 10 da Vali en büyük askerî komandan ve Belediye başkanı ile birlikte alana gelerek grupların bayramını kutlayacaktır.

Verilecek (T) işaretleri üzerine bando ile istiklâl

Kızılaya yardımı unutmaz

Van Postası
SENİN GAZETENDİR.
OKU VE OKUT

marçı söylenecektir.

Vali tarafından verilecek söylevi müteakip sıra ile Lise, Kız ve E. Sanat okullarını temsilen 2 öğrencinin birerini dinlenecektir.

Bundan sonra tertiplenen sıraya göre geçit resmî yapılacaktır.

Bayramın devamı müddetince Belediye tarafından temin edilen davul, zurnaları meydana milli oyunlar ve eğlenceler tertiplenecektir.

Gece saat 19 da cihetli askeriyeye halkın ıstıfaki ile bir şenir alayı yapılacaktır.

Bu programın tabii ki ne Millî Eğitim Müdürü, Emniyet Müdürü ve Merkez Kumandanı ile Belediye Muhasebecisi memurdurlar.

PROTOKOL SIRASI
Milletvekilleri
Ordu Jandarma dahil

Zayı, Nişan, Nikaah Dügün, Topakür, Züm, Doğum Meyit Hanları maktuan 10 üradır.

Abone Bedeli

1 Senelik 15 lira
6 Aylık 8 lira
3 Aylık 4 lira
1 Aylık 150 kuruş

Bakanlık Müfettişleri
Adliye Vekâleti mensupları
Dahiliye vekâleti mensupları
Maliye vekâleti mensupları
Maarif vekâleti mensupları
Sağlık ve Sosyal Yardım vekâleti mensupları
Gümrük ve İhtisatlar vekâleti mensupları
Ziraat vekâleti mensupları
Ulaştırma vekâleti mensupları
E.T.E. Hava Meydanı Müdürlüğü
Devlet vekâletine bağlı teşkilât, 62 No. II Toprak Tevzi K. İskân, Evkaf ve Meteoroloji
Vilâyet Genel Meclis azaları
Belediye reisi ve mensupları D.P. II idare şube başkanı ve mensupları
C. H. P. II idare şube başkanı ve mensupları
C. M. P. II idare şube başkanı ve mensupları
Köylü Partisi başkanı ve mensupları
Gençlik spor bşk ve mensupları
Şengencil spor bşk ve mensupları
Görsel spor bşk ve mensupları
Yolspor bşk ve mensupları
Van Sesli Gazetesi sahibi
Van Postası Gazetesi sahibi
Eski mensupları
Fankalar
Kutlama Komitesi

5 A 1
Bana A
Vazir işleri
idare
Fikret
Baskı
Van Postası
29 Ekim
Van E

y
Cumhuriyetin
yıldönümü
sözleri
Bu sen, h
daha parlak

V
1 Yemin S
tarafı Şerh
ile Akköprü g
değirmeni ile b
M2 ile ve yedi
3 - Yemin
halkı mevkiind
garben Ru ve
Mehmet tarlası
râ Köserela tar
değirmeninde tar
Yukarıda m
bulanan iki parç
Hikmet E gun v
B adna tapuya
menkuller hakkın
tarhinden itibare
esna sayılı dava
olunur.

Bugün
4

Van Postası Gazetesi 28 Ekim 1955

HÜSEYİN NİHÂL ATSIZ'IN HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE'YE BAKIŞI

Sadi Özmeral

Öz

Milletin devlet yönetiminde hakim unsur olduğunu kabul eden yönetim anlayışı dünyada olduğu gibi Türkiye’de de uygulandığı andan itibaren üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu mesele Türkçülük düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Hüseyin Nihâl Atsız’ın da yazılarına konu olmuştur. Atsız, millî hâkimiyet konusuna temas ettiği yazılarında demokrasi, cumhuriyet, seçim, parti, hukuk gibi millî hâkimiyetin tesisi için gerekli olan pratikler üzerinden değerlendirmelere ağırlık vermiştir. Bu değerlendirmelerinde onun için temel ölçüt millî hâkimiyetin icrasında kullanılacak araçların milletin kendi değerleri ile çatışmamasıdır. Çünkü onun için bu araçlar milletin esas unsurları değil sadece milletin faydası için kullanılan vasıtalarlardır. Dolayısıyla kendi amacı dışında kullanılan, hak ettiğinden fazla misyon yüklenen, suiistimal edilen veya fayda sağlamadığı anlaşılan her şeyde olduğu gibi millet iradesinin yansması için vazifeli olan araçlar da ya ıslah edilmeli ya da terk edilebilmelidir. Türkiye’de cumhuriyet rejimine ve ardından da çok partili hayata geçişin ilk dönemlerinde Atsız’ın bunlarla ilgili beklentiler taşıdığı anlaşılmaktadır. Ancak onun açısından zamanla bu beklentiler hayal kırıklığına dönüşmüştür. Bundan sonra Atsız, millî hâkimiyetin yönetime yansma vasıtalarının Türkiye’deki pratikleri açısından sorunlu olduğu düşüncesiyle birçok yazı kaleme almıştır. Onun bu yazılarında yaptığı tenkitler daha çok cumhuriyet ve demokrasi gibi konular üzerine odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî hâkimiyet, Cumhuriyet, Demokrasi, Türkçülük

Hüseyin Nihâl Atsız's Perspective on National Sovereignty

Sadi Özmeral

Abstract

It is the dominant element of the nation state administration management approach that accepts the world as it is from the time of the evaluation was made on the implementation in Turkey. This issue has also been the subject of the writings of Hüseyin Nihâl Atsız, one of the important figures of Turkism. In his writings in which he touched the subject of national sovereignty, Atsız focused on evaluations on the practices necessary for the accrual of national sovereignty such as democracy, republic, election, party and law. The basic criterion for him in these assessments is that the tools to be used in the establishment of national sovereignty do not conflict with the values of the nation. Because for him these tools are not only the essential elements of the nation, they are used only for the benefit of the nation. Therefore, the tools used for the reflection of the nation's will must be either rehabilitated or abandoned, as is the case with everything used outside of its purpose, with more missions, rights, misconduct or misunderstandings. The republican regime in Turkey and then multiparty expectations regarding Atsız them early in life, it is understood that the transition to move. However, from his point of view, these expectations became disappointing. Thereafter Atsız, with the idea that the national sovereignty of the reflection means is problematic in terms of management practices in Turkey has taken many writing pen. His criticisms in these writings focused mainly on issues such as the republic and democracy.

Key Words: National Sovereignty, Republican, Democracy, Turkism

Giriş

Hâkimiyet-i millîye, Osmanlı Türkçesi'nde hâkimiyet ve millî kelimelerinden müteşekkil bir tamlamadır. Arapça kökenli bir kelime olan millî, din ve milletle ilgili, millete ait anlamına gelmektedir.

¹ Hâkimiyet sözcüğü ise yine Arapça menşeli olup en yüksek emir ve kumanda yetkisi şeklinde tarif edilmektedir.² Hâkimiyet sözcüğü tarihsel süreçte üzerine tartışmalar yürütülen karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu tartışmanın odağında hâkimiyet ile egemenlik kavramlarının birbiriyle aynı anlamı taşıyıp taşımadığı meselesi ve hâkimiyetin kaynadığının neye dayandığı bulunmaktadır. Hâkimiyet ile egemenlik kavramının aynı manayı taşıdığı genel kabul gören görüştür. Ancak bu gücün kaynağıyla ilgili uzun zamandır devam eden bir yöne sahiptir. Teorisyenler, bu kavramın mahiyetini ortaya koyabilmek için 17. yüzyıldan bu yana çeşitli hükümlerde bulunmuşlardır. Egemenliğin ilk büyük teorisyeni olan Jean Bodin'e göre egemenlik, kanun yapma gücüdür. Thomas Hobbes "Ölümlü Tanrı" dediği egemenliği cebir gücü olarak tanımlıyor ve onun en üstün hukuk yaratma otoritesini temsil ettiğini vurguluyordu. Klasik egemenlik doktrini olarak bilinen bu tezler, ortaya konulduktan sonra süreç içinde eleştiri alacaktır. Henry Sidwick, egemenliğin kanunları değiştirme gücüne haiz olanda bulunan bir şey olduğu tezini eleştirirken buna siyasi güç kullanan, hukuktan başka organların da varlığını gerekçe gösterir. Harold Laski, benzer şekilde devletin itaat emredebilen yegane sosyal kurum olmadığını söyler. Jack Maritan ise egemenliğin mutlak olduğu düşüncesine eleştiri getirmektedir.³

Konuyla ilgili tartışmaların bir bölümü de hâkimiyetin kaynağının ne olduğu sorusu etrafında şekillenen bir dizi tartışmaya alan açmıştır. Hâkimiyetin kaynağı, hâkimiyeti beşerüstü bir kaynağa dayandırarak izah eden teokratik ve laik – seküler teoriler olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Modern çağ öncesi dönemlerde devleti yöneten kudretin hâkimiyeti elde etme ve kullanma yetkisi genelde teokratik teoriye dayanmaktaydı. Modern dünyada ise hâkimiyetin kaynağının beşer, yani millet olduğu merkezli laik - seküler bir anlayış hüküm sürmektedir.

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1997 s. 648

² Mustafa Şentop, "Siyasi Hâkimiyetin Kaynağı Meselesi ve Osmanlı Telakkisi", *e-Akademi Dergisi*, Temmuz 2004, S. 29, s. 1.

³ Mustafa Erdoğan, "Egemenlik Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım", *Millî Egemenlik ve Siyaset Sempozyumu*, Ankara, 2004, s. 144-145.

Kavramsal kökenine kısaca baktığımız hâkimiyet ve millî kelimelerinin bir araya gelmesi sonucu ortaya; milletin iradesini esas alan yönetim anlayışı anlamına gelen hâkimiyet-i millîye ifadesi çıkmaktadır. Bilindiği gibi millî hâkimiyetin tahakkuk etmesi için muhtelif araçlara ihtiyaç vardır. Dünyada hâkimiyet-i millîye esaslı yönetim anlayışının tesisi genellikle cumhuriyet ya da demokrasi ile hayata geçmektedir. Bu yüzden hâkimiyet-i millîye merkezli yönetim anlayışının geçmişi çoğu kez bu pratiklerin tarihi ile birlikte ele alınmaktadır. Ancak bahsi bunların belli bir kuruluş yılından bahsetmek mümkün değildir. Bunlar, tarihsel süreçte edindiği birçok tecrübe ile nihai noktasına varmış ve her tecrübeye bünyesine kattığı yeni ilkeler sonucu günümüze ulaşmıştır. Mesela demokrasinin doğuşu olarak vurgulanan hadiseler, demokrasinin bir ilkesinin ortaya çıkma mücadelesidir. İlk örneklerine Eski Yunan site devletlerinde rastlanan demokrasinin bu dönemdeki uygulayıcılarından öne çıkan ögesi seçim ilkesiydi. Halbuki demokrasi, seçimden ibaret bir sistem değildir. Bugün demokrasinin güçler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, hukuk devleti, insan hakları, çoğulculuk, sivil toplum, laiklik gibi temel ilkeleri bulunmaktadır. Benzer şekilde Magna Carta dünyada demokrasinin başlangıç aşaması olarak algılanmaktadır. Kemal Karpat'a göre Magna Carta, her ne kadar kralın yetkilerini sınırlandırsa da kral ile asilzadeler arasında gerçekleşen bir anlaşma olup halkın iradesini hesaba katmadığı için gerçek demokrasinin başlangıcı sayılamaz. Halkın kendi iradesiyle seçtiği kişiler tarafından idare edilen bir yönetim şekli olarak demokrasi, ancak 19. yüzyılda yerleşebilmiştir. Halk iradesini esas alan hükümetler önce ABD'de kurulmuştur.⁴ Bunun yanında aynı yüzyılda yayımlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin demokrasinin gelişimi bakımından dünyadaki önemli deneyimlerden birisi olmuştur.⁵ Hülasa, şu anki haliyle birçok ilkesi bulunan halk egemenliğine dayalı rejimlerin doğuşu olarak görülen her hadise, bugün bu rejimlerin ilkesi olarak adlandırdığımız öğelerinden birinin doğması ya da güçlenmesi sürecidir.

Hâkimiyet-i millîyenin Türkiye'deki serüveninin başlangıç noktasının, Batı'nın bu konuda edindiği deneyimlerle dönüşüm içine girdiği süreçle neredeyse aynı döneme tekabül ettiğini görüyoruz. Hatta yukarıda üzerinde durduğumuz gelişmelerin demokrasinin temel ilkelerinden birinin zuhuruna ya da güçlenmesine etki ettiği düsturu Osmanlı dönemi Türkiye'sinde de benzer olaylara sahne olur. 18. yüzyılda merkez ve taşra bürokrasisi ile yerel orta sınıf arasında yaşanan gerginlik taşra halkını yerel liderler etrafında topladı ve halk

⁴ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 2013, s. 17.

⁵ Günsu Tüzün, **Ortaöğretim Demokrasi ve İnsan Hakları Ders Kitabı**, Ed: Hüseyin Sezer, Ankara, 2018, s. 14.

desteğini arkasına alan ayanlar, II. Mahmud ile 1808’de Sened-i İttifak’ı imzaladı. Dolayısıyla Türkiye’de demokrasiye giden ilk yol ayanlar tarafından açıldı. 1856 Islahat Fermanı, Osmanlılığı yani vatandaş kimliğini öne sürmüştü. Bu durum her ne kadar müslim ve gayrimüslim olarak ikiye bölünen toplumu siyasi bütünleşme bağlamında bir arada telakki etme gayretinin bir sonucu olarak başarı sağlamasa da eşit vatandaşlık düsturu açısından önemli bir adımdı. Nitekim ileriki yıllarda Kanun-i Esâsi’de ise Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün tebaasını eşit yurttaş sayma fikri kabul oldu. Bu dönem aynı zamanda I. Meşrutiyet olarak bilinen, Ayan ve Mebusan Meclisleri’nin bulunduğu Türk tarihinde bir parlamento sürecinin de başlangıcını teşkil etmekteydi.⁶ Bu gelişmeler her ne kadar büyük değişim ve dönüşümler olsa da Amerika’daki gibi isyan savaşlarına ya da Fransa’daki gibi Kral’ın kellesini almaya varan olaylara sahne olmaz. Hatta bu geçişlilik, Batı’dan alınmış bir mahsül ya da tercüme faaliyeti olarak değil yeni sistemi anlamaya, adlandırmaya ve yerellik kazandırmaya dönük bir seyir takip eder. Osmanlı’da parlamento kelimesini kullanmak yerine meclis, liberte yerine hürriyet kelimeleri türetilmişti. Hatta şûra sözcüğü Şûrâ Suresi 38. Ayette yer alan “İşleri de aralarındaki danışma ile yürür.”⁷ ayetiyle ilişkilendirilerek konuya dinî bir meşruiyet altyapısı da kazandırılmak istenmiştir. Öyle ki bu ayet ülkede 1876’dan 1924’e kadar faaliyet yürüten millet meclislerinde bu ayet bulunur.

1908, Türkiye’nin demokraside aldığı mesafe konusunda bir diğer önemli tarihtir. II. Meşrutiyet denilen bu dönem, her ne kadar bugünkü anlamına ve faaliyetlerine uzak olsa da çeşitli partilerin kurulduğu ve iktidar olma adına yarıştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemi önemli kılan diğer bir etken ise Osmanlı aydınının İmparatorluğun kurtuluşu için çare ararken düşüncelerini milletin söz sahibi olduğu yönetim anlayışı içinde ifade etmeleridir. Mesela Gökalp, milliyetini idrak etmeyen bir zümre hukukunu da bilemez. Asıl Hâkimiyet-i Millîye olabilmek için millet, kendi mevcudiyetinden haberdar olmalı demektedir.⁸ Hüseyin Cahit Yalçın ise hâkimiyet hakkının tek bir vücut halinde millete ait olduğunu düşünür ve bu hâkimiyetin de eşitlik esasına dayalı olması gerektiğini savunur.⁹

I. ve II. Meşrutiyet süreci zaman zaman isyan, savaş, padişahın yetki kullanması, darbe gibi gerekçelerle kesintiye uğrasa da ülke yönetiminde milletin hakim olmasına ve meşveret

⁶ Kemal Karpat, s. 33-99.

⁷ <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Sûrâ-suresi/4308/36-39-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 16.03.2019 21:16.

⁸ Ziya Gökalp, “Malta Konferansları”, (Haz: Fahrettin Kırzioğlu), Ankara, 1977, s. 108.

⁹ Mustafa Turan, “Millî Mücadele’den Cumhuriyet’e Hâkimiyet-i Millîye’nin Tesisi Meselesi”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslar arası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Cilt I, Ankara, 2014, s. 267.

kültürünün gelişmesine ciddi katkı sunacaktır. Her ne kadar istenen düzeyde verim alınmadığı düşünülse de bu dönemler kendisinden sonraki sürece adeta kaynaklık edecektir. I. Dünya Savaşı'nın ardından vatani işgal edilen insanlar millî bir mücadele başlatmış ve bu mücadeleyi büyük ölçüde kongre ya da meclis yoluyla meşveret usulünü esas alarak yürütmeyi becerebilmiştir. Kongrelere gelen delegelerin ve meclisteki mebusların milletin tercih ettiği isimler olması da bu olağanüstü süreçte bile milleti, karar alma noktasında meşruiyet kaynağı olarak görmenin önemli örneklerindedir. 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiş ve onun I. maddesine “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın, mukadderatını bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanır*” ifadesi de bu düşüncenin adeta anayasal kanıtıdır.¹⁰ Hülasa II. Abdülhamid dönemi, İttihat ve Terakki döneminin sosyo-ekonomik ve siyasal temellerini attığı gibi İttihatçılar da cumhuriyeti, örgütlerini hazırlamış, hatta porsonelini yetiştirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi hızlandırmıştır.¹¹

Yeni Türk Devleti kurulduktan sonra hâkimiyet yetkisi için tekrar millî mücadeleyi yürüten kaynağa, sine-i millete dönülmüştür. Cumhuriyet'in ilanı, kendisinden önceki meşrutiyet idaresinden farklı bir şekilde yönetimde tek karar alma mercii olarak halkı tanıyordu. Ancak bu sistem her ne kadar çok partili hayata geçiş eksenli teşebbüsler olsa da kısır kalıyor ve tek parti (Halk Fırkası) üzerinden yürüyor, insanlar ancak bu partinin kadroları içinde meclise girebiliyorlardı. 1946'ya gelindiğinde ise Türkiye'de “Çok Partili Hayat” olarak isimlendirilen bir sürece girilmiştir. Türkiye'nin gerçek anlamda demokrasi ile tanışması olarak da nitelendirilen bu süreç, aslında demokrasinin siyasi partiler ilkesinin yani muhalefet partilerinin kurulmasının kesin olarak sağlandığı dönemdir. Çok partili hayata geçişin demokrasiye katkısı adına bir diğer özelliği de demokrasinin seçim ilkesinin bu rejimin istediği koşullar içinde hayata geçmesi, yani gizli oy açık sayım şeklinde yapılmasıdır.

Bu çalışmaya konu olan Hüseyin Nihâl Atsız'ın, çocukluğu Meşrutiyet, gençliği cumhuriyet ve olgunluk dönemi de çok partili hayatın hüküm sürdüğü sürece tekabül eder. Bu üç farklı dönemi bizzat müşahede etmesi dahi onu karşımıza önemli bir kaynak olarak çıkarmaktadır. Yazılarında üç dönemi de işleyen Atsız'ın hüküm verirken kullandığı en temel ölçüt ise bu dönemlere dair işleyişin Türk milletinin faydasına olup olmadığıdır. Türkçülük düşüncesini Türk milletinin tek millî fikir akımı olarak gören Atsız, millet idaresini ihtiva

¹⁰ Mustafa Turan, s. 273.

¹¹ Kemal Karpat, s. 49.

eden meselelerin üzerinde önemle durur. Çünkü Türklerin tarih boyunca en önemli güçlerinden olan devlet ve millet özdeşliği konusu mevcut durumda oldukça sorunlu bir görünüm arz etmektedir. Ona göre Türkiye, devletliği yalnızca adında bulunan, devlet vasıfları bulunmayan devletimsi bir topluluktan müteşekkil, Tanrı'ya havale bir haldedir.¹² Eğer devletin tanımını bir vatanda teşkilatlanmış bağımsız bir millet şeklinde ifade ediliyorsa Türkiye bu tanıma uymamaktadır. Teşkilatlanma yoktur, ana ilkeleri ve değer yargıları üzerine bir uzlaşma sağlanmamıştır. Ülke adeta karnaval manzarası göstermektedir.¹³ Başta Türkiye olmak üzere Türk dünyası ve onun sakinleri olan Türk milleti, etrafı düşmanlar tarafından çepeçevre kuşatılmış, bir tür fikri ve fiili esaret hayatı yaşayan bir noktaya gelmiştir. Bu konuya değinirken, *"Türkiye'de devlet teşkilatı bugün çatısı, duvarları, iskeleti çürümüş; kiremitleri kırık, sıvaları dökülmüş, cam ve çerçevesiz bir eve benzemektedir. Yalnız temelleri sağlamdır. Onu 1040 yılında Çağrı Beğle Tuğrul Beğ çok sağlam atmışlardır. Bugün bu yapının bugünkü durumu ile onarılmasına imkân yoktur. Bunu yıkıp o sağlam temellerin üstüne yeniden kurmak lazımdır."*¹⁴ şeklinde ifadeler kullanan Atsız'ın mevcut idarî vaziyetle ilgili hoşnutsuzluğu açıkça görülmektedir. Hoşnutsuzluğun kaynağı, tarihi her yönüyle şanlı başarılarla dolu olan Türk milletinin modern dünyada geçmişini aratması sorunsalıdır. Onun düşünce dünyasında geçmişe dönük ciddi bir özlem taşıdığı fark edilebilir. Ona göre bilhassa İslam öncesi Türk tarihi; sosyal, siyasi, askeri, kültürel, hukuki, teşkilat ve daha birçok alanda zirvededir. Bu özlem kendisini zaman zaman geçmiş teamüllerin bugün de yaşatılması gerektiği şeklindeki çözüm önerileriyle göstermektedir. Yukarıdaki ifadelerine de dikkat edildiğinde Atsız'ın bugünün eleştirisini yaparken geçmişe övgüsü göze çarpacaktır. Ancak bu ifadeler, onun başka meselelerde yaptığı gibi geçmişini bugüne entegre etme arzusuyla açıklanamayacak nadir istisnalardan biri olarak karşımıza çıkar. Çünkü her ne kadar bugün devlet teşkilatının aksadığını dile getirirse de onun geçmişteki yönetim biçimini tekrar yürürlüğe koymak gibi bir derdi yoktur. Hatta belki de onun geçmişteki uygulamaları bugüne tercih etmediği ender konulardan biri bu olmuştur.

Yukarıda değindiğimiz gibi millî hâkimiyetin tahakkuk etmesi için muhtelif araçlara ihtiyaç vardır. Modern dünyada bu ihtiyacı karşılayan yaygın model cumhuriyet ve demokrasidir. Seçim yapmak, oy vermek, parti kurmak, insan haklarına riayet etmek, kanun çıkarmak, uluslar arası ilkelere uymak, çoğulculuk, vs. gibi teamüller her ne kadar uygulayıcı

¹² Atsız, "Konuşmalar", *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40, s. 8.

¹³ Atsız, "Konuşmalar", *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40, s. 2.

¹⁴ Atsız, "Türkiye'nin Yeniden Kurulması", *Orkun*, Kasım 1950, S. 8, s. 1.

ülkelerin bazılarında bir ya da birkaç kriter görülmesi de bu modellerin temel belirleyicileridir. Biz bu çalışmamızda daha çok Atsız'ın bu araçlar ve belirleyicileri üzerine yapmış olduğu değerlendirmelere yer vereceğiz. Rejimlerin varlığının gerekli olup olmadığı, yetkileri ve sınırları, değerler hiyerarşisindeki rolleri gibi soruların cevabını arayacağız. Bunu yaparken bu rejimlerin gerek evrensel doktrini gerekse Türkiye özelinde geçirdiği deneyimlere göz atacağız.

Meşrutiyet Hakkındaki Görüşleri

Türk milletinin devlet yönetiminde iradesini ortaya koyduğu ilk teşebbüs olarak bilinen ve cumhuriyetin nüvesi kabul edilen meşrutiyet konusuna Atsız'ın gözüyle baktığımızda onun meşrutiyet'in tatbikini, yani parlamentarizmi, Türk aydınının yanılığısından doğduğu şeklinde bir düşünceye sahip olduğu görmekteyiz: *"...Önce parlamentarizm hastalığı... Fransa'yı gören, gözleri kamaşan aydınlarımız Fransa'daki parlaklığın parlamentodan geldiğini görenek veya sanarak bizde de aynı usul uygulanırsa her güçlüğün çözüleceğine inandılar. Fransa'da tek millet, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok millet olduğunu düşünemediler. Bir Osmanlı parlamentosunda Türklerin azınlıkta kalacağını, başkalarının söz sahibi olacağını tarihi safiyetleriyle idrak edemediler."*¹⁵

*"...Kendi çağının Türkiye'sindeki bozuk düzenden bunalarak Fransa'ya giden ve Fransa'nın düzgün işleyen devlet sistemini gören Namık Kemal, tamamıyla yurtseverlik duygusu içinde hareket etmesine rağmen, o zamanın Türkiye'sini kurtarmak için parlamento sistemini istemekle aldanmıştı. Kendi isteği olursa parlamentoda Türklerin üçte bir oranında temsil edileceğini, neticede devletin kurucusu ve hakimi olan Türklerin bu hâkimiyeti kaybedeceğini düşünememişti..."*¹⁶ *"...bunu kavrayarak parlamentoyu açmayan İkinci Abdülhamid istibdat ve keyfilikle suçlandırılıyordu."*¹⁷

Buradan da anlaşılmaktadır ki Atsız'ın nazarında millî iradenin yönetime yansımadaki öncelik, Türk milletinin menfaatinde aranmalıdır. Parlamentarizm eleştirisinde Türk milletinin bu sistem ile arka plana itildiği üzerinden bir yorum geliştiren Atsız'ın, Türklerin hakim unsur olma rolünü sistemin önünde mütalaa ettiği görülmektedir.

Cumhuriyet Hakkındaki Görüşleri

¹⁵ Atsız, "Birleşmiş Milletler İdeali", Mayıs 1964, *Ötüken*, S. 5, s. 1.

¹⁶ Atsız, "Solcu Foyası", *Ötüken*, Temmuz 1969, S. 67, s. 3.

¹⁷ Atsız, "Moda Yalnız Kılık Kıyafette Değildir", *Ötüken*, Haziran 1970, S. 78, s. 11.

Türkiye’de cumhuriyet rejimine geçildiğinde 18 yaşında olan Hüseyin Nihâl Atsız, bu rejimin kuruluş aşamasına doğrudan tanıklık etmişti. Ona göre bu aşamada her rejim değişiminde olduğu gibi bazı sertlikler, aşırılıklar ve haksızlıklar yaşansa da Fransa ve Rusya’daki emsalleriyle mukayese edildiğinde Türkiye’de yaşananlar hafif kalır. Bu durum millî bir övünç kaynağıdır.¹⁸

Muhtelif zamanlarda kaleme aldığı yazılarında konuyla ilgili değerlendirmelerde bulunan Atsız, en faydalı rejim olarak gördüğü cumhuriyetin¹⁹ teorik yanından, kurumlarından veya içeriğinden ziyade Türkiye’deki yansımalarına temas eder. Onun cumhuriyet konusundaki eleştirilerinin baş köşesinde bu bakış açısı bulunmaktadır. Ona göre cumhuriyet, bir rejim olarak doğru seçenektir. Ancak Türkiye’deki pratikleri sorunlu işlemektedir. Mesela bu rejimin kendi alanının sınırları içinde kalması gerekmektedir. İdeolojik bir iddiası bulunmamasına rağmen ülkede bir kesim tarafından dava olarak mütalaa edilen cumhuriyet, Atsız’ın gözünde amacı dışında telakki edilmektedir: *“Cumhuriyetçilik gönüllerde değil, sözlerdedir. Cumhuriyet nihayet bir rejim yani bir manevi elbise olduğu için bunun çevresinde birleşmek yürüttücü ve yaşatıcı bir ana düşünceye sarılmak sayılmaz. 1923-1967 arasındaki 44 yıldan ne kadarının cumhuriyetle geçtiği de ayrı bir sorudur.”*²⁰

Atsız’ın Türkiye’de cumhuriyet rejiminin doğru kullanılmadığına dönük ifadelerine sanık olarak çıktığı 1944 duruşmasında da rastlanabilmektedir. Rejimi değiştirme ithamıyla hakim karşısına çıkan Atsız, daha sonra bu konuyu kaleme alacak ve öyle bir amaç gütmemesine rağmen İnönü’nün 3 Mayıs nümayişini “adeta devlet rejimini değiştirmeye matuf bir hareket olarak vasıflandırdı” diye işleyecektir.²¹ Savunmasını sunduğu bu davada hakimin, “Büyük Millet Meclisi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verdiği şu cevap, onun konuya yaklaşımı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir:

“Millet Meclisi tam bir meclis değildir. Çünkü mebuslar intihapla değil, tayinle, yani nasıpla gelmektedirler. Onun için rey vermenin bir kıymeti yoktur. Ben hiç rey vermem. Bir kere Yüksek Muallim’de iken verdim. Biz 200 kişi kadar Serbest Fırka’ya rey vermiştik. Fakat gazetelerde herkes Halk Fırkası’na vermiştir diye ilan olundu. Demek ki reylerimiz ekarte edildi.

¹⁸ Atsız, “Mecburî Gurbette Yaşayanlar”, *Ötüken*, Eylül 1970, S. 81. s. 3.

¹⁹ “Halk ve Münevver”, *Atsız Mecmua*, Şubat 1932, S. 10, s. 1.

²⁰ Atsız, “Konuşmalar”, *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40. s. 6.

²¹ Kür Şad, “Sıfıra Cevap”, *Kür Şad*, Kasım 1947, S. 4-5, s. 7.

...

Yani milletin reyile seçim yapılmadığını, mebusların bir memur gibi tayin edilerek geldiklerini söylemiş oluyorum.

Hakimin, şimdiki cumhuriyet rejimi hakkında ne düşünüyorsunuz sorusuna verdiği yanıt ise onun düşüncesindeki ideal cumhuriyet rejimi hakkında bilgiler vermektedir: *“Takdir buyurursunuz ki klasik bir cumhuriyet değildi, Cumhur, halk demek olduğuna göre intihabın tek dereceli olması, mebusların serbest seçilmesi lazımdır. Sonra fırkaların birden fazla olması ve bunların birbirlerini kontrol etmesi lazımdır. Bunlar olmadığına göre bugünkü rejim klasik manasıyla bir cumhuriyet sayılamaz.”*²²

Atsız, Türkiye’de çok partili hayata geçildikten sonra cumhuriyet rejiminin Türkiye’deki işlerliği ile ilgili sorunlardan bahsederken özellikle bu sorunların müsebbibi olarak gördüğü Halk Partisi’ne yönelik eleştirilerinin dozajını artırır. Halk Partisi’nin şimdiye kadar hiçbir seçimi kazanamadığını,²³ millî hâkimiyetin meşru tecelli teammüleriyle hükumete gelmediğini söyler. Bu partiye “Halk Partisi Diktatoryası” ya da “Kölemenler Hükümeti” vekillerine ise “tayinle gelmiş kukla mebusları” ifadelerini kullanan Atsız, *“memleketimizde totaliter bir zihniyetin şiddetle hüküm sürdüğü yakın bir mazi”* olarak adlandırdığı bu dönemi ise bir diktatörlük ve mebus tayini dönemi olduğu için millî iradenin tahakkuk etmediği bir dönem olarak değerlendirir. Ona göre hem cumhuriyeti hem de tek parti sistemini kullanmak gibi bir çelişkiye düşen partinin durumu, komik ve psikolojik bir vakıadır.²⁴ Ama memlekette esmeye başlayan demokrasi rüzgarıyla birlikte bu partinin ipliği pazara çıkmış ve bu rejimle başları belaya girmiştir.²⁵

Atsız bu satırları kaleme aldığında tarihler 1 Aralık 1950’yi göstermektedir. Yani Demokrat Parti’nin iktidardaki ilk yılıdır. Adeta geçmiş yılların hesabını sorar tarzda kaleme aldığı bu yazıda millet iradesiyle işleyen bir rejime rağmen kendi bildiğini yaptığını düşündüğü Halk Partisi’ne dönük eleştirisini şöyle sürdürür:

“Türkiye Cumhuriyeti 1950 Mayısı’nda kurulmuştur.

²² “Sorgulardan Parçalar”, *Orkun*, Mayıs 1962, S. 3-4, s. 21.

²³ Atsız, “Fantaziler”, *Ötüken*, Ocak 1975, S. 133, s. 3.

²⁴ Müftüoğlu, “Atsızla Konuştum”, *Kızılma*, Kasım 1947, S. 3, s. 9.

²⁵ Kür Şad, “Türk Milletine Açık Mektup”, *Kür Şad*, Haziran 1947, S. 3, s. 3.

Ondan önceki 1923-1950 çağı gayrimeşru ve müstebit bir diktatörlük zamanıdır. Diktatörlüğü yapan Halk Partisi, bilhassa onun ileri gelenleridir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Müstakil Grup gibi maskaralıklarla milletin ve dünyanın gözünü boyamaya kalkan ve boyadık zannedecek kadar da zekadan mahrum olan bu partinin yaptığı kanunlar kanun olmak vasfını haiz değildir.

Çünkü kanunları millet tarafından namuslu seçimlerle seçilen Millet Meclisleri yapar. Halbuki birinci ve sonuncusu müstesna, Millet Meclisleri namuslu seçimlerle seçilmiş değil; tehditler, dalavereler ve emirlerle tayin edilmiştir.”

Atsız, Türkiye’de sadece birinci ve sonuncu meclisin meşru bir şekilde hükümet etmeye hak kazandığını düşünür. Bu iki meclis, milletin isteği ve namuslu seçimlerle seçilmiş kanuni meclisler olmasına rağmen diğerleri seçimle değil diktatör tayinleri ile gerçekleşmiş, amacı köle yetiştirmek, geçim sağlamak, ahbap kayırmak olan, meclis içi ve dışındaki faaliyetleri açısından birçok yönüyle gayrimeşru meclislerdir. Sondan bir önceki mecliste muhalefet partisi olmasına rağmen bu da meşru bir meclis değildi. Çünkü 1946 seçimlerinde millet her yerde demokratlara oy vermesine rağmen gayrimeşru hükümet baskı ve hile kullanarak dört yıl daha iktidarda kalmıştı.²⁶

Görüldüğü gibi Atsız’ın Türkiye’deki cumhuriyet rejiminin gerektiği şekilde işlemediği yönünde bir düşünce taşıdığı görülmektedir. Millet için en uygun rejim olarak gördüğü cumhuriyetin de mutlakiyet ve meşrutiyet gibi beklentileri karşılamadığını düşünür.²⁷ 1970’li yıllarda yazdığı bir yazıda her ne kadar işlerliğinde sorunlar olsa da cumhuriyet rejiminin Türkiye’de artık kökleştiğini kabul eder.²⁸

Demokrasi Hakkındaki Görüşleri

Millî iradenin yönetime yansıma modelleri arasında en çok tercih edilen araçlardan birisi demokrasidir. Bu modelin Türkiye’deki tatbiki, cumhuriyet sisteminden sonra gerçekleştiği için bu iki model, mukayeseli tartışmalara sahne olur. Atsız’ın her iki döneme de tanıklık etmesi burada işleyeceğimiz konuda onun bilgilerini oldukça önemli kılmaktadır.

En iyi model olarak kabul ettiği cumhuriyet rejiminin Atsız’ın beklentilerini karşılamadığı açıktır. Onun cumhuriyet rejimlerinde sistemin nasıl işlemesi gerektiğine dönük

²⁶ Atsız, “Kurucular Meclisi”, *Orkun*, Aralık 1950, S. 9, s. 3.

²⁷ Atsız, “Kürtler ve Komünistler”, Nisan 1966, *Ötüken*, S. 28, s. 3.

²⁸ Atsız, “Mecburî Gurbette Yaşayanlar”, *Ötüken*, Eylül 1970, S. 81, s. 4.

kanaatlerinden demokratik uygulamalara atıfta bulunduğu görülebilmektedir. Türkiye’de çok partili hayata geçtikten sonra ise bunu açıkça ifade etmiştir. Onun için en iyi model demokrasidir. Demokrasinin mevcut koşullarda en iyi idare yöntemi olduğunu kabul eder ve bunun gerekçesini de mevcut toplumların eski insanlara göre okumuş ve aydın bir zümre haline gelmiş olmalarıyla açıklar.²⁹ Modern toplumları idare etmek için en iyi sistem demokrasidir ve demokrasiye inanmanın yolu da halka tapmaktan geçer.³⁰ Onun demokrasinin en iyi sistem olması yönündeki görüşünün kaynağı biraz da siyasal ve sosyal şartlara uyum sağlamaktan gelir. Atsız, bu durumu şöyle açıklar: “*Milletimizde bu fikir günden güne yerleşip kökleştiği gibi, birlikte hareket etmeye mecbur olduğumuz müttefiklerimizin rejimi de budur.*”³¹

Yazı hayatının ilk dönemlerinde Atsız’da demokrasiden bahsederken bir heyecanın varlığını ve beklentilerin yüksek olduğunu görebiliriz. Bu yıllarda demokrasi konusundaki görüşleri öyle olumludur ki “mevcut nesillerin ve istikbalin kurtuluş reçetesi” başlıklı bir yazısında kurtuluş maddelerden birini bu rejime ayırarak “*Yeni doğan Türk Demokrasisini kuvvetlendirmeye ve her şeye hâkim bir esas olarak yaşatmaya çalışacağız*”³² der. Burada Atsız’ın demokrasiyi sadece gerekli bulmaktan ziyade onun devamlılığı ve güçlenmesi için çalışma azmi göstermeyi ilke edinen biri olarak buluyoruz. Daha sonraki dönemlerde “millî kalkınma programı” olarak zikrettiği Türkçüyüz, Arınmış Türkçeciyiz, Yasacıyız, Toplumcuyuz, Millî gelenekçiyiz, Ahlakçiyiz, Bilimciyiz, Teknikçiyiz gibi maddelerin yanına bir de “Demokrasiye taraftarız”³³ ilkesini ekleyerek demokrasinin onun iki önemli programına dahil olduğunu görüyoruz.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında Atsız’da demokrasi konusunda görülen heyecanın etkileri onun demokrasi savunuculuğunda olduğu gibi demokrasi karşısındaki en büyük tehdit olarak telakki ettiği Halk Partisi eleştirilerine de yansır. Ona göre Halk Partisi memlekete demokrasiyi gönül rızasıyla vermemiştir. Böyle bir iddia boş ve gülünçtür. Yabancılara karşı eşsiz bir aşağılık duygusuyla hareket eden bu parti ve onun şefi, Amerikan ve İngiliz elçilerine karşı demokrasiye razı olur görünerek 1946 Seçimleri’nde 60 muhalif vekil çıkmasına göz yumsa da diğerlerini yine tayin ve hileyle kendi adamlarından seçmiştir. 1950 seçimlerinde ise Doğu illerinde baskıyla ve astırdığı şeyhlerin oğullarından yarım dilenme

²⁹ Atsız, “Konuşmalar III”, *Ötüken*, Ağustos 1967, S. 43, s. 2.

³⁰ Boz kurt, “Önsöz”, *Atsız Mecmua*, Mayıs 1931, S. 1, s. 1.

³¹ Atsız, “Türk Milletine Çağrı”, *Orkun*, Şubat 1962, S. 1, s. 17-32.

³² “Millî Gaye - Neslimizin Amentüsü”, *Atsız Mecmua*, İkincikanun 1932, S. 9, s. 1.

³³ Atsız, “Türk Milletine Çağrı”, *Orkun*, Şubat 1962, S. 1, s. 17-32.

gibi aşağılıklarla, Batı'da ise para dağıtma ve vaat gibi yollara başvurmasına rağmen yenilmiş ve yerini meşru hükümet almıştır. 1950'de ise dünya tarihinde eşi olmayan bir şekilde kan dökülmeden ve ihtilal olmadan meşru bir hükümet iş başına gelmiştir.³⁴

Atsız'ın çok partili hayata geçişle birlikte duyduğu heyecanın ikinci belirtisini 1947 tarihli Kür Şad Dergisi'nde çıkan röportajında buluyoruz. Röportajda dikkat çeken husus, sonraki yaşamında politikadan olabildiğince uzak kalan ve Türkçülük düşüncesinin partileşme ile birlikte mütalaa edilmesinden sakınan Atsız'ın çok partili hayata geçişten sonra Türkçülüğün siyasete girmesinin mecburi bir hizmet olarak mütalaa etmesidir. Öyle ki Atsız, bunun için yapılması gerekenleri belirlemiştir:

“25 yıllık istibdad ve dalkavukluk her şey gibi millîyetçiliği de kısmen tereddi ettirdi. Türkçülük şimdiye kadar partilerin dışında, kutlu bir inanç olarak yaşıyordu. Bir yarım din haline gelmişti ve onun bu görünüşü güzeldi. Bugün ise Türkçülüğü başıbozukluktan kurtarmak için onun siyasî bir parti haline gelmesinde mutlak bir zaruret görüyorum. Türkçüler kendi aralarında birkaç hizbe bölünebilirler. Fakat başkalarına karşı müştereken müdafaa edecekleri prensipleri tesbit edip işlemezlerse Türkçülük fikri sönük kalmağa mahkumdur. Her şehir ve kasabadaki Türkçüler kendi aralarında toplanıp gayet kısa olmak şartıyla şu üç şeyi tespit etmelidir.

- 1- Türkçü partinin programı.
- 2- Türkçü partinin nizamnamesi.
- 3- Her yerdeki Türkçüleri temsil edecek bir kurultayın nasıl yapılabileceği.

Bunlar tesbit olunduktan sonra her şehir ve kasabadaki Türkçülerin mümessillerinden mürekkep bir kurultay İstanbul'da toplanarak partinin temellerini atar. Türkçüler, kabul olunacak yasaya sadık kalacaklarına dair Türk sözü verip icraata ve mücadeleye girişirler. Namuslu bir seçim yapıldığı takdirde Türkçülerin % 25-30 rey alacaklarını umuyorum. Tabii, bu bir başlangıçtır. İki, üç devre içinde Türkçülerin çoğunluğu kazanması muhakkak ve mukadderdir.”³⁵

Buradaki ifadelerinde her ne kadar Atsız'da alışık olmadığımız bir yöneliş görülse de yukarıda bahsettiğimiz gibi ileriki hayatında Türkçülük düşüncesinin kaim olmasının yolunun demokrasiden, seçimden, siyasetten, partilikten geçmediği yolunda bir çizgiyi takip

³⁴ Atsız, “Kurucular Meclisi”, *Orkun*, Aralık 1950, S. 9, s. 3.

³⁵ Müftüoğlu, “Atsızla Konuştum”, *Kızılelma*, Kasım 1947, S. 3, s. 10.

edecektir. Onun düşünce dünyasında Türkçülüğün muktedir olmasının yolunun parti faaliyetinden geçmesi zorunluluğu yoktur. Ona göre Türkçüler, millî ülkünün temsilcisi olan kimselerdir ve bu tür temsilcilikler demokratik seçimle değil, düşünceyi ileri sürmekle, onu savunmakla, uğruna fedakarlığa, hatta belaya katlanmakla elde edilir.³⁶ Siyaset, bünyesinde taktiksel değişim, tavizkarlık, yalancılık, iftira atmak gibi yönelimlere müsait olmasına mukabil bir ülkü olarak Türkçülük bu tarz faaliyetlerde bulunamayacağı için siyaset ve Türkçülük bir birinden çok farklı iki şeydir. Fakat Atsız'da, siyaset ile Türkçülüğün bir arada mütalaa edilmesi konusunda kesin bir reddetme söz konusu değildir. Yazısında Türkçülüğün mevcut koşullarda siyasi olmadığını fakat bunun bir gün siyasileşmeyeceği (partilileşmeyeceği) anlamına gelmeyeceğini vurgularken gerekli şartlar sağlanınca Türkçülüğün siyasete girebileceği yolunda açık kapı bırakmayı ihmal etmez.³⁷

Demokrasi Eleştirileri

Demokrasi başlığımızın bu bölümüne kadar Atsız'ın sistem hakkındaki olumlu yaklaşımlarına yer verdik. Ama onun konu hakkındaki görüşleri olumlu kanaatlerle sınırlı değil. Şu detayı önemle belirtmeliyiz ki onun demokrasi ile ilgili değerlendirmeleri, muhtelif zamanlarda yazdığı makalelerinden alınmıştır. Atsız, konuya ilişkin makalelerinin bir bölümünde bu sistemden övgüyle söz ederken bir sonraki paragrafta onun aksaklıklarından, sakıncalarından, eksikliklerinden ve sınırlarından bahsetmektedir. Bu çalışmada konunun dağılmaması için onun olumlu ve olumsuz görüşlerini bir başlık altında toplamayı uygun görüldü. Yani aşağıdaki ifadelerinde eleştiri getireceği demokrasiyi daha önce övdüğü, dolayısıyla konu ile ilgili git geller yaşadığı ya da çelişkiye düştüğü yorumu çıkmamalıdır. Ancak şunun da altını çizmeliyiz ki onun bu konuda en baştaki tavrını koruduğunu söylemek oldukça güçtür. Çok partili hayata geçildikten sonra yaşanan deneyimler arttıkça Atsız'ın demokrasi konusundaki düşüncelerinin oturduğunu görebilmekteyiz. Onun demokrasi hususundaki yazılarında etkili olan heyecanlı üslup yerini zamanla temkinli bir dile bırakmıştır. Tabi çok partili hayat dinamiklerinin yerleştiği, bu şekilde birkaç seçimin yapılıp iktidarların değiştiği, darbelerin yaşandığı bir sürece de tanıklık eden Atsız'ın demokrasi konusundaki görüşlerinde ilk zamanlarda yaşadığı yüksek beklentiler yerini, tedrici olarak önce onu ıslah çabasına sonra da bir hayal kırıklığına bırakacaktır. Aşağıda onun bu bakışı üzerinden şekillenen değerlendirmelerine temas edeceğiz.

³⁶ Atsız, "Biz Ne İstedığımızı Biliyoruz", *Ötüken*, Şubat 1966, S. 26, s. 2.

³⁷ Atsız, "Türkçülük ve Siyaset", *Ötüken*, Ağustos 1972, S. 104, s. 3.

Burada Atsız'ın demokrasi üzerinden eleştiri getirdiği konular arasında ele alacağımız ilk husus vatandaşlık eksenli toplum düzenidir. Tarihsel süreçte din esaslı toplumsal kategorizasyon kendisini zamanla farklı tanımlayıcılara bırakmıştır. Modern toplumlarda aynı devlet topraklarında yaşayan insanları ifade etmek için vatandaşlık tanımları geliştirilmiştir. Atsız'ın *"Anayasalar elbette bir ülkede yaşayanların hepsini bir millet sayar. Başka türlü olmasına zaten imkan yoktur..."*³⁸ ifadesinden onun anayasal çerçevede toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir yaklaşıma karşı olmadığını çıkarabiliriz. Ancak konuyu anayasal çerçevenin dışında ideolojik olarak ele aldığına onun düşünce dünyasında toplumun tüm kesimlerini eşit sayan devlet pratiğine karşı olduğunu görebilmekteyiz. Atsız'a göre toplumun tüm kesimlerini eşit kabul eden anlayış, "vatanın sahibi" olan Türk milletinin ülkedeki esas unsur olma niteliğini göz ardı ettiği gibi azınlıkları yüceltici bir misyonun müsebbibidir. Bu durum onun için bir demokrasi sorunudur. Atsız bu konudaki eleştirisini şu ifadelerle dile getirir:

*"Demokrasi sayesinde şimdi bu Çingener de birinci sınıf vatandaş olmuştur. Gerçi onların memleketteki işi hırsızlık ve yankesicilikten ibarettir ama kanun karşısında vatandaşlar eşittir ve devletimiz sosyal bir devlettir. Bir değişiklik yapılmadığı takdirde, önümüzdeki yüzyılda Çingenerden en yüksek kademelere kadar yükselecek kimselerin çıkması elbette mümkündür... ...Türkçüler, Çingene'yi Türk'le eşit tutan bir İslâmiyet'i reddettikleri gibi böyle bir demokrasiyi de tanımazlar."*³⁹

Atsız'ın tasavvurunda demokrasinin değerler hiyerarşisindeki yeri ve önemi de üzerinde durulması gereken konularındandır. Dünyada ideolojik düşünceler kökleşip devlet yönetiminde söz sahibi olmaya başladıktan sonra devlet idaresini çevirebilmek için müesseselere ve kavramlara zihniyet bağlamında farklı anlamlar yüklenmiştir. Dolayısıyla bu konu zaman zaman ideoloji ile devletin yerleşik müesseseleri ve devletin varlığının devamlılığı adına gerekli olduğuna inanılan mefhumlar arasında güç ve yetki çatışmalarına da sahne olur. Türkçülüğün teorisyenlerinden biri olarak kabul edilen Hüseyin Nihâl Atsız'ın demokrasi konusuna getirdiği eleştirilerin önemli bir bölümü bu çatışıklıktan kaynaklanmaktadır. Demokrasi, kendi varlığının devamlılığı adına doğal olarak öz kurallarının eksiksiz işlemesi zarureti refahın birinci şartı sayar. Atsız da demokrasinin Türk

³⁸ Atsız, "Konuşmalar III", *Ötüken*, Ağustos 1967, S. 43, s. 4.

³⁹ Atsız, "Konuşmalar", *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40, s. 3-4.

milletine zarar verdiğini düşündüğü uygulamalarından taviz vermesi gerektiği yönünde görüş bildirir.

Atsız, milletin varlığının devamlılığını yine milletin öz kaynaklarında arar. Bu konuda millî şuur, millî ahlak, millî ülkü gibi mefhumlara önemli misyonlar yükleyen Atsız, bunların alanını daraltan, bunları yok sayan ya da başka mefhumları bunların önünde mütalaa eden her türlü yönelime bir sorun olarak bakmaktadır. Ona göre rejimler, millî varlık kaygılarından önce gelemmez. Demokratik rejimin varlığı, demokratik olmayan Türk tarihini ve millete övünç veren kahramanları saygı ile anmaya yani millî değerlere asla engel olmamalıdır. Nitekim demokrasinin başarılı olması, toplumdaki millî şuurun kuvvetiyle orantılıdır.⁴⁰ Rejimler gelip geçici ancak millî varlıklar daimi unsurlardır. Dünyada her türlü rejimle yaşayan devletler bulunmasına rağmen kimse millî kültürü olmayan bir devletin yaşadığını gösteremez.⁴¹ Bu yüzden millî unsurlar, rejimlere göre daha önceliklidir. Milletler tarih şuuruna sahip olurlarsa birçok soruya kolayca cevap bulacağı gibi hangi rejimin faydalı hangisinin tehlikeli olduğunu bilirler.⁴²

Atsız için rejimlerin milletler üzerindeki rolü bu derece sınırlıyken bu kadar abartılması ve yüksek konumlara getirilmek istenmesi doğru değildir. Mesela toplumun üzerinde uzlaşa sağladığı olayların millî bayram olarak kutlanması gerekirken beğenmeyi, benimsemeyeni hatta ona düşman olanı bile bulunabilecek siyasi bir rejimin ilan edildiği gün millî bayram olmamalı. Şu gerçek kabul edilmelidir ki siyasi rejimler ebedi değildir ve uzun süre sonra olsa da eskiyip değişecektir.⁴³ Ancak buna rağmen cumhuriyet meselesinde olduğu gibi demokrasinin de hak ettiği kadar fazla itibar görmesini savunan kimseler Atsız için eleştirisi konusu edilmiştir. Bu eleştirilerinde doğrudan demokrasiyi değil de insanların demokrasi algılayışındaki yanlışlıklara odaklanılır: *“Bugünün tabu kelimesi demokrasidir. Demokrasi, demokratik, demokratlık ve başkaları... O kadar ki demokrasiyi tenkid etmek bile hoş karşılanmıyor. Dinî inancın doruğunda bulunduğu çağlarda dine sövmek nasıl karşılanmışsa demokrasi aleyhtarlığı da bugün öyle görülüyor.*

Atsız'a göre milletin ve devletin varlığının devam etmesinde demokrasi ile yönetilmenin hiçbir zaruri tarafı yoktur. Demokrasi için ebedi rejimdir denilirse “budalaca” bir söz edilmiş

⁴⁰ Atsız, “Türk Milletine Çağrı”, *Orkun*, Şubat 1962, S. 1, s. 17-32.

⁴¹ Atsız, “Millî Kültürü Koruma Kanunu”, *Orkun*, Ekim 1951, S. 55, s. 2.

⁴² Atsız, “Tarih Şuuru”, *Orkun*, Nisan 1951, S. 29, s. 3.

⁴³ Atsız, “Millî Bayram”, *Ötüken*, Mayıs 1966, S. 29, s. 2.

olur.⁴⁴ Rejimler amaç değildir. Millettin saadeti için birer vasıta oldukları için tarih boyunca milletler birçok rejim değiştirmişlerdir.⁴⁵ Vaktiyle şerefli bir tarih yaşayıp bugün esir olan milletlerin bir hükümet şekilleri olmasına rağmen bu sistemlerin onları esaretten kurtaramamıştır.⁴⁶ Bu bakımdan onlara ilânihaye sistemler olarak bakılmamalıdır. Rejimler bazan bir milletin çökmesini hazırlayabilir.⁴⁷ Bunlar, birer vasıta oldukları için milleti yükselttiği nispette tutulur, zarar vermeye başlayınca da bırakılır.⁴⁸

Atsız'ın yazıların demokrasi üzerinden eleştirdiği meselelerin başında demokrasinin müsamahakarlığından kaynaklı sorunlar gelmiştir. Demokrasinin sınırsız özgürlük sağladığı üzerine yapmış olduğu yorumlar, Atsız'ın konu üzerine getirdiği eleştirilerin önemli bir halkasını oluşturur. Devletlerin ortaya çıkışını insanların içindeki fitri sınırsızlık arzusunu kontrol etme ihtiyacıyla açıklayan Atsız'ın⁴⁹, devleti idare etme araçlarından biri olarak rejimin sınırsızlığa mahal verecek uygulamalarına karşı çıkması olağandır. Bunun yanında kendi ideolojik perspektifini de otorite ve disiplin üzerine inşaa ettiğini sık sık vurguladığını biliyoruz. Onun için hürriyet, disiplinle dizginlenmesi gereken bir olgudur. Atsız, hayvani bir başboşluğun insanca bir düzen haline gelmesi olarak tanımladığı disiplini⁵⁰ o derece önemli görür ki onu medeniyetin terakkisiyle ilişkilendirdiğini şu satırlarında görebiliriz: *“Disiplin, medeniyetin getirdiği bir davranış şeklidir. Medeniyet ilerledikçe disiplin de artar. Medeniyetin doğurduğu meseleler birçok fedakarlığı gerektirdiğinden insanlar hürriyetlerinden, haklarından ve çıkarlarından vazgeçmek suretiyle bu disipline uyarlar. Bugünün medeniyetinde romantik hürriyet yoktur. Hürriyet yalnız vicdanlarda ve kafaların içindedir. Davranış hürriyeti geri kalmış toplumların işidir. Hürriyetin sınırsızlığı ise ancak hayvanlara mahsustur.”*⁵¹

Atsız, başka bir yazısında aşırı hürriyetin insanı canavarlaştırdığını dile getirirken insanın kontrol altında tutulmaya ihtiyaç duyan bir varlık olduğuna dikkat çeker. Ona göre aşırı hürriyet, imparator huzurunda bile anırıp yuvarlanmaktan çekinmeyen “eşşeklere” mahsustur.

⁴⁴ Atsız, “Konuşmalar”, *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40, s. 6-7.

⁴⁵ Atsız, “Türk Milletine Çağrı”, *Orkun*, Şubat 1962, S. 1, s. 17-32.

⁴⁶ “Millî Uyanıklık”, *Atsız Mecmua*, Mayıs 1932, S. 13, s. 1.

⁴⁷ Atsız, “Türk Milletine Çağrı”, *Orkun*, Şubat 1962, S. 1, s. 17-32.

⁴⁸ Atsız, “Konuşmalar III”, *Ötüken*, Ağustos 1967, S. 43, s. 2.

⁴⁹ Atsız, “Mecburî Gurbette Yaşayanlar”, *Ötüken*, Eylül 1970, S. 81, s. 3.

⁵⁰ Atsız, “Milliyetçi Gençlik”, *Ötüken*, Mart 1965, S. 15, s. 2.

⁵¹ Atsız, “İlericiler”, *Ötüken*, Aralık 1964, S. 12, s. 1.

Bu tarz bir hürriyet, ahlaka, geleneğe, millî mefahire, millî çıkara, millî güvenliğe zarar veren hürriyet demektir. Türkler, haysiyetli yaşamak için aşırı hürriyete muhtaç değildir.⁵²

Atsız, demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki sınırsızlıktan kaynaklanan sorunlardan bahsettiği bir makalesinde ise insanlarda itidal olmadığını ve bu durumun güzel şeyleri aşırılıkla yozlaştırmaya ittiğini dile getirerek demokrasinin tanıdığı sınırsızlığın sakıncalarına atıfta bulunur. Atsız, bizzat karşılaştığı günlük yaşamı belirleyen kuralları ihlal edici olaylardan örnekler vererek bu sorunların nedenini demokrasiye bağlar ve bahsettiği sorunların nedenini demokrasiye bağlamasını eleştirenlerin çıkabileceği ihtimaline karşı şu cevabı verir:

“Doğru. Vitamin de çok iyi ve faydalı, hattâ hayatî bir şeydir. Fakat insanlar aptallaşıp da sağlık kazanalım diye avuç avuç vitamin yutmaya kalkarlarsa, doktorlar da ahlâksızlaşıp onlara bol bol vitamin reçetesi yazmaya başlarsa yapılacak tek şey, insanların vitaminden ölmelerini durdurmak için vitamini piyasadan kaldırmak olur. Demokrasi bu duruma gelmek üzeredir...”⁵³

Atsız'ın üzerinde özenle durduğu sınırsız hürriyet meselesi, onun özellikle ideolojik yaklaşımları üzerinden şekillenmektedir. Bu noktada onun, Türkçülüğün en büyük düşmanı olarak gördüğü komünizmin demokrasiden istifade ederek Türkiye’de aşama kat ettiği tezi üzerinden bir takım tenkitlere yaptığı görülmektedir. Atsız’a göre Türkiye dışındaki birçok komünist, komünizmi dahi milletlerinin refahı adına bir yol olarak görmelerine rağmen Türkiye’deki komünistler millî iradeyi kendi amaçları doğrultusunda suiistimal eder. Bunlar, Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyetinde tecelli eden millî iradeyi felce uğratmak, baltalamak isterler.⁵⁴ Başka ülkedeki komünistler gibi komünizm ve sosyalizmi kendi ülkelerinin çıkarı için ekonomik bir yol olarak düşünmeyip⁵⁵ başka isimlerle partiler kurarak sosyalizmi savunur görünmelerine rağmen aslında kendi ülkesinin çıkarlarını düşünmekten çok milletini Rusya’ya esir etmek derdindedirler.⁵⁶ Rusya’da komünizmi doğuran partinin adı da Sosyal Demokrat İşçi Partisi’ydi. Bu parti daha sonra bölünüp de Lenin öncülüğündeki Bolşevikler çoğunluğu ele alınca Rusya Komünist Partisi ismini almışlar ve demokratlık maskesini atarak gerçek yüzlerini göstermişlerdi.⁵⁷ Aynı şekilde komünist devletler

⁵² Atsız, “Hürriyet Sarhoşluğu”, *Ötüken*, Eylül 1971, S. 93, s. 5.

⁵³ Atsız, “Konuşmalar”, *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40, s. 8.

⁵⁴ Kür Şad, “Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Buhran”, *Kür Şad*, Haziran 1947, S. 3, s. 8-9.

⁵⁵ Atsız, “Komünistler”, *Ötüken*, Ekim 1965, S. 22, s. 1.

⁵⁶ Atsız, “Antika Komünistler”, *Ötüken*, Ocak 1965, S. 13, s. 9.

⁵⁷ Atsız, “Sosyalizm Maskaralığı”, *Ötüken*, Mayıs 1964, S. 5, s. 5.

kendilerine halk cumhuriyeti demelerine rağmen pratiklerinde halkın “sığır sürüsü”nden farkı yoktur ve hükümetin gösterdiği listeden başkasına oy vermek hakkı bulunmamasına rağmen buna halk demokrasisi adını verirler.⁵⁸ Türkiye’deki komünistlerin de iktidara gelme stratejileri, devlete sızmak ve makam mevki sahiplerini etki altına almaktan geçmektedir.⁵⁹ Nitekim bazı mebus ve bakanların bu komünistleri himaye ettiğine dair kanıtlar 3 Mayıs 1944 sonrası ortaya çıkmıştır.⁶⁰ Hiçbir millet ülkesinde kendi millî yapısına düşman saydığı fikirlerin yaşamasına izin vermez. Demokrasinin anayurdu İngiltere’de savaş başladığında faşist fırkası kapatılmıştır.⁶¹ Halis demokrat olarak bilinen Amerika⁶² dahil bütün dünyada, demokrat memleketlerde bile komünistliğinden şüphe edilen memurlar tasfiye edilirken Türkiye’de, komünistliği resmi ağızlarla ilan edilmiş olanlar bile daha görevlerine devam etmektedir.⁶³ Komünizm, tehlikelerin en dehşetlisidir. Türkiye’yi bilinmeyen ve istenmeyen yönlere doğru iterek önümüzdeki yüz yıl için büyük millî felakete yol açmaması için demokratik metodların bu vatan düşmanlarını koruyan aksaklıklarının cesaretle giderilmesi, gerektiği zaman da yozlaşmış kurumların koparıp atılması gerekmektedir.⁶⁴ Milletten yetki alanlar, bunlara karşı uyanık olmalıdırlar. Demokrasi, anayasa, hukuk devleti, kanun, insan hakları gibi teranelerle tedbiri elden bırakanları tarih affetmez.⁶⁵

Atsız, demokrasiyi komünizm üzerinden eleştirirken bunu anayasada yer alan kişi, basın ve düşünce hürriyetine sağladığı alanı gerekçe göstererek de tenkit eder. Bunun yanı sıra hürriyet konusunun suiistimaline temas ettiği hemen her yazısında bunun temel nedeni olarak 1961 Anayasası’nın maddelerini gerekçe gösterir ve komünizmin serbest olduğu ülkelerin anayasalarında bile bu kadar geniş çaplı bir hürriyet bulunmadığını söyler. Atsız, özellikle bu anaysanın 11. maddesinde yer alan fert hürriyetinin esas alındığı ve her ne gerekçeyle olursa olsun buna müdahale edilemediği prensibini tenkit ederek şu ifadeleri kullanır: “*Demek, insanın temel hakları denen “özgürlükler!” o kadar mühim ki devlet buna kamu yararları*

⁵⁸ Atsız, “Solcu Foyası”, *Ötüken*, Temmuz 1969, S. 67, s. 3.

⁵⁹ Atsız, “Sosyalizm Maskaralığı”, *Ötüken*, S. 5. s. 6.

⁶⁰ Atsız, “Bizim Günümüz”, *Ötüken*, Mayıs 1965, S. 17, s. 1.

⁶¹ Atsız, “Başvekil Saraçoğlu Şükriye İkinci Açık Mektup”, *Orkun*, Şubat 1951, S. 21, s. 11.

⁶² Atsız burada her ne kadar Amerika’nın demokrattığı üzerinden bir değerlendirme yapsa da onun şu cümlelerinde bu devleti demokrasiyi layıkınca kullanmadığından bahsettiğini görürüz. “*Siyasi ahlakları sıfırdır. Hem demokrasi havarisi geçinir, bütün milletlerin demokrat olmasını ister, zenci devletlerinde seçim yaptırmak için yırtınır, faşizm ve komünizme karşı cephe alır, hem de kendi vatandaşları olan, savaşlarda Amerika için kan akıtıp Olimpiyatlarda birincilikler sağlayan zencilere köle muamelesi yapar. Hem seçim yapar, hem de türlü şaklabanlıklarla zencileri seçtirmez.*” Atsız, “Mendebur Amerikalı”, *Ötüken*, Ağustos 1975, S. 9, s. 2.

⁶³ Müftüoğlu, “Atsızla Konuştum”, *Kızılalma*, Kasım 1947, S. 3, s. 16.

⁶⁴ Atsız, “Sosyal Yüzsüzlük”, *Ötüken*, Kasım 1964, S. 11., s. 2.

⁶⁵ Atsız, “Komünistler”, *Ötüken*, Ekim 1965, S. 22, s. 3.

diye dokunamıyor. Hatta genel ahlak için de dokunamıyor. Hatta kamu düzenini sağlamak için de dokunamıyor. Hatta sosyal adalet için de dokunamıyor. Ve hatta, millî güvenlik için de dokunamıyor. Yani fertlerin hürriyetleri millî güvenlikle çatıştığı zaman millî güvenlik feda ediliyor; fert hürriyeti sağlanıyor. Böyle bir mantık dünyanın hiçbir yerinde görülemez. Buna dense dense hürriyet sarhoşluğu denebilir. Sarhoşluğun sonuçları da meydanda...” Ona göre hürriyet gibi kurallı olmadığında çabuk yozlaşan ve kötüye kullanılmaya elverişli olan bir şeyin Türkiye’deki akibeti de böyle olmuş ve ortaya çıkan disiplinsizlik ortamında adi ve siyasi suçlar hızla çoğalması ve cezasız kalması memleketi uçurumun kenarına getirmiştir.⁶⁶ Türkiye’de bugün kanunlar yürürlükte değil, bir sokak hürriyeti vardır. Memlekette halkın birinci vazifesi, Türk istiklâlini veya Türk cumhuriyetini korumak değil, birbirini rahatsız etmektir.⁶⁷

Atsız’ın fikir özgürlüğü konusundaki değerlendirmelerinin yanında üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de basın hürriyeti meselesidir. Ona göre basın çok güçlü bir silahtır ve bu silahın “ahlaksız, vicdansız, satılık” yazarların eline geçmesi durumunda bu silah milletin manevi vaziyetini çökertecek bir hale gelir. O, basının sınırsız özgürlüğünü isteyen bir kitlenin varlığından bahsederek bunlardan duyduğu rahatsızlığın gerekçelerini şu şekilde işler:

“Kendilerine <<ilerici>> ve kendileri gibi düşünmeyen herkese <<gerici>> diyen bir züppeler ve hayvanlaşmış insanlar topluluğu işte bu sınırsız hürriyeti istiyorlar. Bir topluluğu diri tutan disiplinlerden hiçbirini tanımak istemiyorlar. Kanunlarda işlerine gelmeyen maddeleri kaldırmak davasını güdüyorlar. Ahlakı tahrip etse dahi basının kayıtsız hürriyetini savunuyorlar. Serbest aşk istiyorlar. Kanunlar hürriyeti kısmak, yani insanları hayvanlıktan kurtarma için yapılır. Kanunlar kötülük yapmak hürriyetini, toplumu yıkmak hürriyetini, ihtikar hürriyetini, cinayet hürriyetini, önlemek için yürürlüktedir. Basın hürriyeti de böyledir. Her şeyi yazıp söyleyemezsin. Basında fikir ve duygu değeri, bilim gerçeği millî fayda unsuru olmalıdır. Bunların hiçbiri yokken, basın hürriyeti adına ahlak veya sinir bozucu, millî duyguyu incitici yazılar yazmakla hangi insani fayda sağlanır? Fikrin bir sıhhati olmak lazımdır. Erkek ve kız kardeşlerin birbirleriyle evlenmesini savunan fikir, fikir midir?”⁶⁸

⁶⁶ Atsız, “Hürriyet Sarhoşluğu”, *Ötüken*, Eylül 1971, S. 93, s. 3.

⁶⁷ Atsız, “Konuşmalar”, *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40, s. 8.

⁶⁸ Atsız, “İlericiler”, *Ötüken*, Aralık 1964, S. 12, s. 1.

Buradan da anlaşıldığı gibi onun basın hürriyetinin sınırsızlığını bir sorun olarak kabul ettiği yaklaşımı da fikir özgürlüğünün sınırsızlığına olan bakışıyla paralellik göstermektedir. Atsız'ın basın hürriyeti konusunda ölçütünün millî menfaat olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Yani bir devletin, gizli kalması gereken bilgilerinin yayınlanmaması nasıl basın hürriyeti ve demokraside gedik açmıyorsa toplumu suç işlemeye, kötülük yapmaya, ahlaki sorunlara vs. sürükleyecek konuların haber yapılmasının önüne geçilmesi de basın hürriyetinin ihlali anlamına gelmez. Çünkü özellikle ahlakî ve cinsî bazı meseleler açıktan açığa konuşulmaz. Ancak Atsız'a göre basın hakkında tedbirler konuşulduğu andan itibaren demokratik argümanlar öne sürülerek basının baskıya maruz kaldığı şeklinde bir algı yaratılmak istenmektedir ve kaynağı itibariyle bu durum demokrasinin sağladığı koşullardan beslenen bir sorundur. Atsız, bu konuda “demokrasinin kötüye kullanılması” şeklinde bir savunmanın da kabul edilemeyeceğini dile getirerek konuya dair şu yanıtı verir:

“Kötüye kullanılmayı önleyemeyen bir sistem er geç zararlı olacak demektir. Olmuştur, olmaktadır.”⁶⁹

Türkiye’de çok partili hayatın ilk yıllarını yüksek beklentiler içinde geçiren ve bu doğrultuda Halk Partisi’nden hesap soran, Türkçülüğü siyasete sokmak için gerekli programı hazırlayan Atsız'ın zaman içinde demokraside hatalı olarak gördüğü yanları düzeltme uğraşısı ile tenkitler yaptığını gördük. Çalışmamızın bundan sonraki aşamasında ise onun demokrasinin beklentileri karşılamadığı düşüncesiyle paylaştığı görüşlerini ele alacağız. Atsız'ın demokrasi görüşlerinde bu şekilde bir sonuca varmamızın nedeni tamamen onun kaleme aldığı yazıların çıktığı zaman dilimlerinden yola çıkarak yaptığımız bir yorumdur. 1946 yılından sonra demokrasi konusunda oldukça olumlu şeyler söyleyen Atsız, zamanla aradığı cevabın bu olmadığına dönük ifadeler kullanacaktır. Dolayısıyla milletin zaten iyi olmayan vaziyetinin bir faturasını da demokrasiye kestiğini göreceğiz.

Onun bu konuya dair ele alacağımız ilk mütalaalarında demokrasiyi topyekun bir reddedişten ziyade Türkiye'nin özel durumu nedeniyle demokrasinin uyuşma sorunu yaşadığını göreceğiz. Demokrasiyle ilgili ortaya çıkan olumlu ve olumsuz durumları bu sistemin tatbik edildiği ülkelerin şartlarıyla ilişkilendiren Atsız için demokrasinin tezahürü dahi bu şartlarla ilgilidir. Demokrasinin başka bir coğrafyadan değil de Atina’da doğmasının sebebinin bu şehir devletinin kalabalık olmayan ve çoğunun birbirini tanıdığı münevver vatandaşlardan

⁶⁹ Atsız, “Konuşmalar II”, *Ötüken*, Mayıs 1967, S. 41, s. 2-3.

oluşmasına bağlayan Atsız'a göre ayrıca bir devleti sürekli tehdit eden bir dış tehlike yoksa, sıcak bir bölgede konumlanmışsa ve konuşmaktan hoşlanan insanlardan oluşuyorsa demokrasinin kurulması için en uygun koşullar temin edilmiştir der. Böylece Atsız, demokrasinin neredeyse Atina kadar medeni olan Türk sitelerinde veya Çin'de zuhur nedenini medeniyetin tek şart olmayıp içinde bulunulan toplum, coğrafya ve iklim gibi niteliklerin gerekliliği ile açıklar.⁷⁰

Demokrasinin tezahürü gibi onun işleyişini de ülkelerin kendi koşullarıyla ortaya koyan Atsız'a göre insan haysiyetine aykırı olan baskı rejimlerine, özellikle aydınların karşı gelmesi sonucu ortaya çıkan demokrasiye sosyal gelişmeler sonucunda kavuşan ülkelerde onun istismar edildiğine rastlanmamasına nispeten onu, sosyal aşamaları geçmeden bir taklit şeklinde alan ülkelerde hürriyet ve demokrasi yozlaşmıştır.⁷¹ Mesela İngiliz demokrasisi iç olgunlaşma evresi geçirdiği için dünyada örnek kabul edilen bir noktaya varmıştır. Demokrasiyi taklit yoluyla tatbik eden ya da milletin yapısına uygun düşmeyen ülkelerde ise demokrasi adeta istibdat kadar zararlıdır.⁷² Türkiye'de de demokratik hayat henüz yeni olduğu için sık sık arızalara uğramış ve bir süre rayına oturamamıştır. Hilesiz olarak seçim yapılması ise ancak 1950, 1954, 1961 ve 1965 seçimlerinde hayata geçirilebilmiştir.⁷³ Türkiye, batı medeniyetine talihsiz bir şekilde bu medeniyetin iflas etmek üzere olduğu bir süreçte girdiği gibi⁷⁴ rejimi, onda hastalıkların başladığı bir dönemde kabul etmiştir. Dolayısıyla dikkatli, uyanık ve tedbirli olmaya mecburiyetindedir. Devlet, demokrasinin tanıdığı özgürlüğü bazı azınlık ve akımlar Türkiye'yi parçalamak ya da yok etmek için kullanırsa ve bu tahribatı önlemek için eldeki mevzuat yetmezse tedbir almalı, çare aramalı hatta demokrasiye aykırı bazı davranışlara bile başvurmalıdır.⁷⁵ Çünkü birçok nimetleri olmasına rağmen demokrasinin, milletlere zarar vermeye başladığı bir gerçektir. Bu rejim fikir hürriyeti olmaktan çıkıp kötü fikirlerin de hürriyeti olmaya başlamıştır.⁷⁶

Atsız, demokrasi'nin Türkiye serüveninde yaşanan sorunlar üzerine eğilirken dünya şartlarına bağlı olarak milletlerin maddi ve manevi varlıklarını korumak için tedbirler aldığını ve böylece klasik demokrasiye aykırı davranışların görülebileceğini işlerken bunun normal olduğunu vurgulamak adına bazı örnekler verir. Buna göre bir hastaya bir süreliğine güzel

⁷⁰ Nergishan Tekin, **Nihal Atsız**, İstanbul 2015, s. 199-200.

⁷¹ Atsız, "Hürriyetin Sınırları", **Ötüken**, Nisan 1968, S. 52, s. 3.

⁷² Nergishan Tekin, **Nihal Atsız**, İstanbul, 2015, s. 200.

⁷³ Atsız, "Komünistler", **Ötüken**, Ekim 1965, S. 22, s. 1.

⁷⁴ H. Nihal, "Millî Seciye Buhranı", **Atsız Mecmua**, Haziran 1932, S. 14, s. 3.

⁷⁵ Atsız, "Konuşmalar III", **Ötüken**, Ağustos 1967, S. 43, s. 2.

⁷⁶ Atsız, "Konuşmalar", **Ötüken**, Nisan 1967, S. 40, s. 6-7.

yemeklerin yasak edilmesi nasıl o hastanın lehine ise bir milletin de buhranlı zamanlarında bazı davranışları yasaklamak faydalı olacaktır. Hasta nasıl geçici bir zamanda nefsinin sevdiği bazı şeylerden mahrum ederek ebedi bir mahrumiyetten kurtuluyorsa, milletler de bazı haklarından kısa bir süre taviz verme fedakârlığını göze almazsa bu haklarını bütünüyle yitirebilirler. Millet meclisi, millet aleyhine kullanılan maddelerle ilgili gerekli önlemleri almakla mükelleftir.⁷⁷ De Gaulle, karışık ve uluslar arası piyasada itibar kaybetmiş Fransa'yı demokrasiyi biraz kenara itip otoriter bir iradeyle tekrar geliştirdi ve büyük devlet yaptı. Benzer durumların Pakistan ve Yunanistan'da da görüldüğünü kaydeden Atsız, bu değerlendirmelerinden sonra şu sonuca varır: “...Bir ülkede aydınlar ve siyasî liderler hayvanlaşıp da ihtirasları uğruna milleti mahva sürüklerken tek kurtuluş ilâcı demokrasiyi kenara itmektir.”⁷⁸

Atsız, başka bir yazısında demokrasinin dünyanın her yerinde başarıya ulaştıran bir ölçüt ve kalkınmak için şart olmadığını belirtir ve bu konuda dünyadan örnekler verir:

*Suudi Arabistan'da seçimle gelmiş bir hükümet yok. Fakat akli başında bir tek adam, şimdiki Kral Faysal bu iptidai ülkeyi gayet güzel yönetmekte ve kalkındırmaktadır. Kalkınmanın demokrasiyle, cumhuriyetle ilgisi yoktur. Kalkınma akli başında insanların disiplinle yöneteceği bir iştir. Almanya ve Japonya bugünkü seviyelerine demokrasi ve cumhuriyetle değil, krallıkla ve mutlakiyetle gelmişlerdir. Almanya ve Japonya'daki Millet Meclisleri bir demokratik organı değildi. Atatürk ve İnönü zamanındaki bizim Meclisler gibi destekleme organlarıydı.*⁷⁹

---

⁷⁷ Atsız, “Konuşmalar III”, *Ötüken*, Ağustos 1967, S. 43, s. 4.

⁷⁸ Atsız, “Konuşmalar II”, *Ötüken*, Mayıs 1967, S. 41, s. 4.

⁷⁹ Atsız, “Konuşmalar”, *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40, s. 7-9.

Millî Hâkimiyet'in Tesisi İçin Gerekli Olan Diğer Unsurlarla İlgili Görüşleri

Millî hâkimiyet meselesini esas alarak bir araştırma yaptığımız onun tatbikinde rejimler her ne kadar önemli bir belirleyici olsa da konu bununla sınırlı değildir. Seçim, milletvekilliği, cumhurbaşkanlığı vs. gibi hususlar da millî hâkimiyetin önemli bileşenlerindedir. Atsız'ın millî hâkimiyetin tecellisinde önemli bir figür olarak gördüğü temsil görevini yerine getiren vekiller, bir devlet lideri olarak cumhurbaşkanının taşıması gereken nitelikleri ve seçim sistemiyle ilgili değerlendirmeleri de bulunmaktadır. Tabii diğer konularda olduğu gibi bu konuda da onun bakış açısının ideolojik bir esasla temellendirildiğini görebilmekteyiz. Mesela Atsız'a göre ırkçılığın bir gereği olarak ülkenin kilit noktalarına yani idari mekanizmalarına Türklere başka ırka mensup olanların getirilmemesi gerekmektedir. Çünkü bir insanın sadık mı, hain mi olduğunu bilmek mümkün değildir. Ama eğer o insan Türk topraklarında iddiası olan bir cemaate mensupsa ihanet etmesi daima muhtemeldir. Dolayısıyla onu kilit noktalara getirmek, gaflet, hamakat ve ihanetten başka bir şey değildir.⁸⁰

Atsız'da görülen yüksek mevkilere Türklere başka unsurlardan kimselerin getirilmemesi ilkesi, Kürtçülük cereyanının artmasıyla onun tarafından üzerinde daha sık durulan hususlardan biri haline gelir. Bu konuyla ilgili Ötüken Dergisi'nde "Kürtler ve Komünistler" başlıklı bir yazısında Atsız, Atatürk dönemi Millî Eğitim Bakanı Vasıf Çınar, İstiklal Mahkemeleri Kurulundan Ali Saip Ursavaş gibi isimlerin Kürt olduklarını ancak bunların Türklükten ayrı bir şey düşünemeyeceklerini dile getirir. Atsız, akıllara bu ayrıklığın gelmeyişi Atatürk çağında böyle bir şeye mahal veremeyeceğine ve Atatürk'ün ortalığa saçtığı Türklük dehşetine bağlamaktadır. Ancak yazısının ileriki bölümlerinde muhtelif partilerden Kürt mebusların isimlerini vererek bunlarla ilgili şu ifadeleri kullanır:

"Yani Türk Devleti şimdiye kadar bunları kendisinden ayrı tutmamış, onlara her makamı vermiştir. Fakat ayrı Kürt devleti kurmak gayesiyle bir takım davranışları olan Üniversiteli Kürtlerin çoğalmasından sonra <<Devlet>> şüphesiz Kürt asıllılara karşı daha uyanık olacak, bunları kritik noktalara getirmeyecektir..."⁸¹

Bilindiği üzere millî iradenin yönetime yansımada temsil usulü önemli bir yer işgal etmektedir. Atsız'ın bu görevi üstlenen kimseler ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmelere baktığımızda onun Türkiye için iyimser bir tablo çizmediği gerçeğiyle karşılaşırız. Ona göre

⁸⁰ Atsız, "Biz Ne İstedığımızı Biliyoruz", *Ötüken*, Şubat 1966, S. 26, s. 2.

⁸¹ Atsız, "Kürtler ve Komünistler", *Ötüken*, Nisan 1966, S. 28, s. 3-4.

devlet başında bulunanların millet arasındaki en yüksek seviyeli kimselerden olduğu zamanlar geride kalmıştır. Ona göre demokratik olarak gelişmiş memleketlerde yüksek makamlar insanların özledikleri yerler olmaktan çıktı. Türkiye’de devlet ve hükümete başkanlık edenlerin millet fertlerinden daha iyi düşündüklerini gösterecek emare kalmamıştır.⁸² Vekiller, dünyadaki birçok demokrasileri ve seçim usullerini bilmelerine rağmen Türkiye’nin bu konuda yaşadığı sorunları gösterme zahmetine katlanmazlar.⁸³ Kaloriferli lüks dairelerde oturur, her yere arabayla gider, haftalık dört beş saat süren toplantı karşılığında yedi sekiz bin lira para alırlar.⁸⁴

Millî hâkimiyetin esas alındığı rejimlerde en üst makamları işgal eden kişilerin yetkileri, sınırları ve görevleri öteden beri tartışıla gelmiştir. Milletten yetki alan bu liderlerin zamanla totaliter bir figüre dönüşmemesi için yetki sınırlandırmaları ile tedbirler alınır. Atsız’ın yaşadığı yıllarda da Türkiye’de benzer bir durumun varlığı onun dikkatini çeken bir konu olmuş ve bu konuda “Otorite” başlıklı bir yazı yazmıştır. Bu yazısında disiplinin önemi üzerinde duran Atsız, disiplin için otoritenin ilk şartı olduğunu kaydederek milletlerde bu düsturun tatbiki adına devlet başkanlığı ile otoriterlik arasındaki ilişkiye temas eder. Atsız’a göre devlet denilen kutsi organizasyonun en yüksek karar mercii olan devlet başkanları, ülkedeki itibarı en yüksek kişiler olması nedeniyle gerekli saygınlığı hak eder ve buna binaen birçok yetkilerle donatılmış kişiler olmaları gerekir. Cumhuriyetle yönetilen diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de devletin başındaki kişiye yetkilerini kullanıp diktatör olmaması için anayasa tarafından yeterince hak tanınmamış ve cumhurbaşkanından alınan bu haklar, partilere ve başbakanlara verilmiştir. Devletin en nüfuzlu, otoriter olması gereken devlet başkanı, kral ya da cumhurbaşkanı olmasına rağmen otoriteyi ondan alarak daha alt mevkideki birine ya da partiye verilir. Ama cumhurbaşkanının iki defa seçilmesine anayasal olarak engel koyulmasına rağmen bir partinin ve bir parti başkanının seçimi kazanması durumunda 16 yıl başta kalmasında sakınca görülmez. Millet bir partiyi 16 yıl başa getirebilmesine rağmen bir kişi 14 yıl başta görmek hakkına malik değildir. Dolayısıyla anayasanın bu hükmünde milletin arzusunu kısıtlayan bir özellik vardır. Atsız bu değerlendirmelerini takiben anayasa değişikliğinde devlet başkanlarının kanuni yetkisini artırmak, iki defa seçilmelerini sağlamak ve Türk milletinin özlediği ve alışkın olduğu kanuni

⁸² Atsız, “Konuşmalar III”, *Ötüken*, Ağustos 1967, S. 43, s. 4.

⁸³ Boz Kurt, “Memleket Bilgisi”, *Atsız Mecmuası*, Ağustos 1931, S. 4, s. 2.

⁸⁴ Atsız, “72 Kazak Ailesinin Bitmeyen Çilesi”, *Ötüken*, Haziran 1966, S. 30, s. 14.

otoriterliğin sağlanarak anarşi yollarını kapatmak,⁸⁵ buhranlı anlarda Meclisi dağıtmak, olağanüstü tedbirler almak şeklinde kanunî yetkiler verilmesinin gerekli olduğunu vurgular.⁸⁶ Atsız, yakın dönemden ve Türk tarihinden de örnek vererek devlet başkanları tarafından kullanılacak otoritenin önemine vurgu yaparken kanun, otorite ve diktatörlük temayülü arasındaki durumu şu şekilde ortaya koyar:

“...Kanunlarla sınırlandırıldıktan sonra, yüksek yetki sahibi başkanların seçilmesinde zarar değil, yarar vardır. Bir de şu var ki şahsiyetler kuvvetli olunca, anayasa ne derse desin, kuvvetli şahsiyetler diktatör olabilmektedir. Nitekim 1924 anayasasına göre de devlet başkanlarının yetkisi az olduğu halde Atatürk bir diktatördü.”⁸⁷

Yukarıdaki ifadelerinde devlet başkanlığı makamına gelecek kişinin hangi yetkilerle donatılması gerektiği sorusunu yanıtlayan Atsız, başka bir yazısında devlet kademesinde görev yapacak kimselerle ilgili yapılması gerekenler konusuna başka bir açıdan yaklaşır. Atsız’a göre devlet işlerinin şakaya, korkaklığa, iltimasçılığa, patavatsızlığa tahammülü olmadığı için devlet mekanizması artık sadece bir hukuk meselesi olmaktan çıkmıştır. Kanunlar yapılırken hukukçularla birlikte sosyologların, siyaset uzmanlarının, tarihçilerin, kurmayların, ruh doktorlarının da görüşleri alınmalıdır. Nasıl askeri okullara alınacak öğrencilerle mülakat adı altında konuşma yapıp bu öğrencinin ruhî yönüne ve karakterine bakılıyorsa aynı uygulama devletin üst kademelerinde yetkilendirilecek kimseler için de geçerli olmalıdır. Çünkü bugün birçok ruh hastalığı vardır ki belirtilerini uzun süre göstermeyip ancak bir buhran halinde kriz olarak tezahür eder. Bu hastalığın devletin kilit noktalarını işgal eden kişilerde bulunması düşmana faydalı olacak hamleler yapılmasına bile sebep olma riski taşır. Ancak ruh hekimlerinin yapabileceği tetkikle olası bir riskin önüne geçilir ve ruh hastası, zayıf iradeli, karar verme konusunda aciz ve ciddiyetsiz insanların devlet işlerinde görevlendirilmesinin önüne geçilmiş olur. Bu vesileyle kişi, millî şuur bakımından da incelenmiş olacak ve kendi milletini ve kültürünü aşağı görenlerin yüksek makam sahibi olmalarının yolu kapatılmış olacaktır.⁸⁸

Atsız’ın millî hâkimiyetin tesisinde kullanılan araçlarla ilgili birçok makale yayımlandığını biliyoruz. Ancak konuyla ilintili bazı meselelere sadece temas ettiğini görmekteyiz. Her ne

⁸⁵ Atsız, “Otorite”, *Ötüken*, Kasım 1969, S. 71, s. 3-4.

⁸⁶ Atsız, “Hürriyet Sarhoşluğu”, *Ötüken*, Eylül 1971, S. 93, s. 5.

⁸⁷ Atsız, “Türkiye’nin Yeniden Kuruluşu”, *Ötüken*, Nisan 1972, S. 100, s. 6.

⁸⁸ Atsız, “Hukuk Her Şey Değildir”, *Ötüken*, Haziran 1974, S. 127, s. 3.

kadar uzun uzadıyla değinmese de bu konular çalışmamızla doğrudan ilişkili olduğu için temas etmemizde yarar var diye düşündük. Mesela millî hâkimiyetin tesisinde yönetimde söz sahibi olmak isteyen adaylar ile yöneticiyi belirleyecek olan halk arasında bağlantı sağlayan araç, seçimlerdir. Atsız'ın millî hâkimiyetin oy ile tecellisiyle bir sorunu yoktur. Hatta oy verdiği açıkça dile getirir.⁸⁹ Ancak sistemin işlerliğinde aksaklık olarak gördüğü bazı meselelere temas etmekten kaçınmaz. Atsız, MHP'nin 275 bin oy ile bir, BP'nin 254 bin oy ile sekiz, TİP'in 243 bin oy ile iki, YTP'nin 197 bin oy ile altı milletvekili çıkarmasını sağlayan seçim sistemini eleştirmekte ve tek bir oyun bile ziyan olmayacağı "millî bakiye usulü"nü hayata geçirilmesini önermektedir. Atsız'a göre bu sistem hayata geçirilirse küçük partilerin büyükleri engellemesi sorunu ortadan kalkacağı gibi küçük partilerin büyüklere oy kaptırmasının önüne geçilmiş olur. Bunun yanında 300 milletvekili ve 100 senatörün seçileceği bir sistemin kabul edilmesi gerektiğini düşünür.⁹⁰

Atsız'ın konuyla ilgili değindiği bir başka husus hukuk meselesidir. Anayasaların, ilgili milletin mutabakat metinleri olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda yönetimde millî iradenin hüküm sürdüğü sistemlerde bu konunun önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Atsız'a göre çıkarılacak kanunlar, millet menfaatinin gözetildiği sürece geçerli olabilir. Onun için anayasal metinler her şeyden önce millî olmalıdır. Millî, yani milletin öz kaynaklarından beslenen. Kanunlar, yüksek bir millet olmanın gereklerinden biridir. Dolayısıyla devleti, milleti, millî kültürü, ahlakı, düzeni, aileyi, fertleri, şerefi, hakları koruyan kanunlar, adalet ölçüsünün en keskin terazi ile sağlanması gereken kurallardır. Ayrıca bu kanunların, millî örf ve çağdaş müeyyidelerin meczedilmesi ile elde edilebilecek sağlam ve saygın bir niteliğinin olması gerekir.⁹¹ Buradaki asıl mesele, milletin menfaatinin ne olduğu sorusudur. Çünkü bu soru ideolojik bir bakış açısıyla yaklaşıldığında her tarafa çekilebilecek bir yöne sahiptir. Yani ortak bir "millî menfaat" mefhumuna ulaşmak zordur. Atsız da konuya Türkçülük penceresinden yaklaştığı için bu görüşü kendine göre millî menfaat algılayışıyla ortaya koyar.

Yukarıda Atsız'ın kanunlarla ilgili düşüncelerinin genel boyutlarına değindik. Türkiye'nin mevcut hukuki durumu üzerine yapmış olduğu değerlendirmeleri ise onun Halk Partisi

⁸⁹ Daha önce Atsız'ın mahkeme konuşmalarında Serbest Fırka'ya oy verdiğini yazmıştık. Onun ileriki zamanlarda ayrıca Türkes'e oy verdiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Atsız, "Turancıyız!.. Ne Olacak?", *Ötüken*, Haziran 1966, S. 30, s. 17.

⁹⁰ Atsız, "68. Vilayete Seyahat", *Ötüken*, Aralık 1969, S. 72, s. 13-14.

⁹¹ Atsız, "Türk Milletine Çağrı", *Orkun*, Şubat 1962, S. 1, s. 17-32.

dönemi kanun müeyyidelerine eleştirileriyle başlar. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Halk Partisi'ne yönetim anlamında yaptığı tenkitleri daha önce işlemiştik. Hukuk konusunda da Halk Partisi'nin keyfi bir tavır takındığını söyleyen Atsız'a göre bir haydut çetesinin diktalarını kanun olarak yürüten topluluktan hayır gelmez. Kölemenler Hükümeti dönemi olan Halk Partisi, kendi tüzüğünü anayasaya geçirmiş, canı istediği zaman da anayasaya aykırı kanunlar çıkarmış, hatta anayasaya aykırı kanunlar çıkarmaktan da çekinmemiştir.⁹² Fakat yeni gelen meşru hükümet, önceki gayrimeşru hükümetin yaptığı kanunlarla iş görmek mecburiyetindedir. Halbuki bu kanunların tamamı, hakiki kanun olmadığı gibi millet için değil, çetenin görüş ve menfaatine göre hazırlanmıştır. Dolayısıyla yeni meşru yönetim bir Kurucular Meclisi tatbik edilerek yeni bir anayasaya kavuşmalıdır.⁹³

Halk Partisi döneminde demokrasinin çoğulculuk, seçme ve seçilme, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, gibi ilkelerinin sekteye uğradığını düşünen Atsız'ın konu hakkındaki görüşlerini vermiştik. Onun bazı makalelerinde bu rejimin siyasi partiler ilkesi hakkında da yorum yaptığını görebilmekteyiz. Tabi burada ele aldığımız hemen hemen tüm konularda olduğu gibi Atsız'ın bu hususta yaptığı eleştiriler yine Türkiye'nin özel durumu göz önüne alınarak yapılmıştır. Ona göre makamlar ve mevkiler ancak Türk milletine yararlı olabilmek içindir.⁹⁴ Halbuki partiler, istediği kadar demokrasinin "lazım-ı gayrı müfâriki" olsunlar, bir noktadan sonra, iktidar olma gayretinin neticesi haline gelirler ve zararlıdırlar. Parti çalışmalarını yalnız vatan ve millet uğruna yapıyor gibi görmek, bunda şahsî ihtirasların ve hatta kinlerin rol oynadığını görmemek çok yanlıştır. Partiler, muhalefette iken bağırarak şikayet ettikleri davranışın aynısını iktidara geçince yaparlar. Cumhuriyetin kuruluşundan beri siyasî iktidarlar millî ülküyü değil, yalnız kendi iktidarlarını düşündüler. Hatta kendi iktidarlarına tehdit olarak algıladıkları millî ülküyü temsil eden kuruluşları bizzat kendileri bertaraf ettiler.⁹⁵ Türkçülüğün hükümet eliyle yediği darbeler sonucu ortaya fikri boşluktan istifade eden düşünce ve yönelimler çıktı. Atsız bu yönelimlerin isimlerini zikrederken de komünizm, nurculuk, Süleymancılık, ümmetçilik, masonluk, kozmopolitlik ile birlikte "particilik" ismini de bunlarla beraber dile getirir.⁹⁶ Atsız, bu konuyu detaylandırırken Türk Ocakları'nın kapatılması, 1944'te Türkçülüğün kamuoyuna korkunç bir şey olduğu algısı

⁹² Atsız, "Kurucular Meclisi", *Orkun*, Aralık 1950, S. 9, s. 3.

⁹³ Atsız, "Türkiye'nin Türkleşmesi", *Orkun*, Aralık 1950, S. 10, s. 3.

⁹⁴ Atsız, "Türk Budun, Ökün", *Ötüken*, Temmuz 1975, S. 138, s. 3.

⁹⁵ Atsız, "Bir Millet Nasıl Çökertilir?", *Ötüken*, Nisan 1971, S. 88, s. 3-4.

⁹⁶ Atsız, "Hürriyetin Sınırları", *Ötüken*, Nisan 1968, S. 52, s. 4.

yapıldığı, 1953'te Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatıldığı gibi konuları örnek olarak sunar.⁹⁷

Ancak onun bu ifadelerinde demokrasinin ana ilkelerinden biri olan parti kurmak maddesine aykırı olduğu değil partililiğin bir ideoloji şeklinde telakkisine, güncel anlamıyla partizanlığa karşı olduğu anlaşılmaktadır. Ona göre partililik, mezhep ve din haline gelmiştir⁹⁸ ve parti didişmeleri, milleti parçalamaktadır.⁹⁹ Gerçi parti kelimesinin manasında bile bir bölme, parçalama, ayırma anlamı vardır. Her parti, vatandaşlardan bir kısmını diğerlerinden ayıran bir teşekküldür. Fakat bu, ana davada millî birliği bozmaz.¹⁰⁰

Sonuç

Türk düşünce hayatının önemli köşe taşlarından biri olan Hüseyin Nihâl Atsız, Türkçülük düşüncesinin sistemleşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Türk milletinin kendi mahsulü saydığı Türkçülüğü hayatının merkezine alan Atsız için bu fikir Türk milletini içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtuluşa götürecekteki tek dava olarak mütalaa edilmiştir. Dolayısıyla Türk milletinin varlığının devamlılığı adına Türk milletini ilgilendiren birçok meseleye temas eden Atsız millî hâkimiyet konusunu da es geçmemiştir. Atsız, muhtelif zamanlarda kaleme aldığı yazılarıyla millî hâkimiyetin teorik yanından ziyade onun pratikleri olarak kabul gören unsurlarına yoğunlaşmıştır. Bunlar da çoğunlukla millî iradenin tecellisi için istifade edilen araçlardan cumhuriyet, demokrasi gibi hususlar üzerine yapmış olduğu değerlendirmelerden oluşmuştur. Atsız için Türk milletinin geçmişten getirdiği ve geleceğe taşımak zorunda olduğu millî şuur, millî ahlak, millî ülkü vs. gibi esas nitelikleri bulunmaktadır. Bu nitelikler milleti millet yapan değerler olduğu için çok önemli bir yerde durmaktadır. Dolayısıyla millî iradenin yansımaları için istifade edilen araçlar bu değerlerle çatışmamalıdır. Bu bilgilerden yola çıkarak Atsız'ın değerler hiyerarşisinde cumhuriyet ve demokrasiye biçmiş olduğu rol, millî değerler karşısında nispeten geri planda kalmıştır denilebilir. Ona göre bu araçlar, üstündeki değerlere riayet ettiği, onlarla çelişmediği, onların hareket alanını daraltmadığı müddetçe yürürlükte kalabilir. Halbuki Türkiye'de bu araçlar bazı kesimler tarafından gerek suiistimal edildikleri gerekse olduklarından fazla misyon yüklendikleri için beklentileri karşılayamamıştır. Tüm bu yargılar da bizi Atsız'ın rejimlere karşı yaklaşımını, milletin yani

⁹⁷ Atsız, bu konuyu detaylandırırken Türk Ocakları'nın kapatılması, 1944'te Türkçülüğün kamuoyuna korkunç bir şey olduğu algısı yapıldığı, 1953'te Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatıldığı gibi konuları örnek olarak sunar. Atsız, "Bir Millet Nasıl Çökertilir?", *Ötüken*, Nisan 1968 S. 88, s. 3-4.

⁹⁸ Atsız, "Millî Savunma Gücünün Yokedilmesi", *Ötüken*, Kasım 1965, S. 23, s. 16.

⁹⁹ Atsız, "Amerikalılar Aya Giderken", *Ötüken*, Ağustos 1969, S. 68, s. 4.

¹⁰⁰ Atsız, "Millî Birlik", *Orkun*, Şubat 1951, S. 21, s. 3.

Türk'ün menfaatleri üzerine adeta şartlı ve pragmatik bir zemine oturttuğu sonucuna götürmektedir.

KAYNAKÇA

- “Halk ve Münevver”, *Atsız Mecmua*, Şubat 1932, S. 10.
- “Millî Gaye - Neslimizin Amentüsü”, *Atsız Mecmua*, İkincikanun 1932, S. 9.
- “Millî Uyanıklık”, *Atsız Mecmua*, Mayıs 1932, S. 13.
- “Sorgulardan Parçalar”, *Orkun*, Mayıs 1962, S. 3-4.
- “Türk Milletine Açık Mektup”, *Kür Şad*, Haziran 1947, S. 3.
- Atsız, “68. Vilayete Seyahat”, *Ötüken*, Aralık 1969, S. 72.
- Atsız, “72 Kazak Ailesinin Bitmeyen Çilesi”, *Ötüken*, Haziran 1966, S. 30.
- Atsız, “Amerikalılar Aya Giderken”, *Ötüken*, Ağustos 1969, S. 68.
- Atsız, “Antika Komünistler”, *Ötüken*, Ocak 1965, S. 13.
- Atsız, “Başvekil Saraçoğlu Şükriye İkinci Açık Mektup”, *Orkun*, Şubat 1951, S. 21.
- Atsız, “Bir Millet Nasıl Çökertilir?”, *Ötüken*, Nisan 1971, S. 88.
- Atsız, “Birleşmiş Milletler İdeali”, *Ötüken*, Mayıs 1964 S. 5.
- Atsız, “Biz Ne İstedığımızı Biliyoruz”, *Ötüken*, Şubat 1966, S. 26.
- Atsız, “Bizim Günümüz”, *Ötüken*, Mayıs 1965, S. 17.
- Atsız, “Fantaziler”, *Ötüken*, Ocak 1975, S. 133..
- Atsız, “Hukuk Her Şey Değildir”, *Ötüken*, Haziran 1974, S. 127.
- Atsız, “Hürriyet Sarhoşluğu”, *Ötüken*, Eylül 1971, S. 93.
- Atsız, “Hürriyetin Sınırları”, *Ötüken*, Nisan 1968, S. 52
- Atsız, “İlericiler”, *Ötüken*, Aralık 1964, S. 12.
- Atsız, “Komünistler”, *Ötüken*, Ekim 1965, S. 22.
- Atsız, “Konuşmalar II”, *Ötüken*, Mayıs 1967, S. 41.
- Atsız, “Konuşmalar III”, *Ötüken*, Ağustos 1967, S. 43.
- Atsız, “Konuşmalar”, *Ötüken*, Nisan 1967, S. 40.
- Atsız, “Kurucular Meclisi”, *Orkun*, Aralık 1950, S. 9.
- Atsız, “Kürtler ve Komünistler”, *Ötüken*, Nisan 1966, S. 28.
- Atsız, “Mecburî Gurbette Yaşayanlar”, *Ötüken*, Eylül 1970, S. 81.
- Atsız, “Mendebur Amerikalı”, *Ötüken*, Ağustos 1975, S. 9.
- Atsız, “Millî Bayram”, *Ötüken*, Mayıs 1966, S. 29.
- Atsız, “Millî Birlik”, *Orkun*, Şubat 1951, S. 21.

- Atsız, “Millî Kültürü Koruma Kanunu”, *Orkun*, Ekim 1951, S. 55.
- Atsız, “Millî Savunma Gücünün Yok edilmesi”, *Ötüken*, Kasım 1965, S. 23.
- Atsız, “Milliyetçi Gençlik”, *Ötüken*, Mart 1965, S. 15.
- Atsız, “Moda Yalnız Kılık Kıyafette Değildir”, *Ötüken*, Haziran 1970, S. 78.
- Atsız, “Otorite”, *Ötüken*, Kasım 1969, S. 71.
- Atsız, “Solcu Foyası”, *Ötüken*, Temmuz 1969, S. 67.
- Atsız, “Sosyal Yüzsüzlük”, *Ötüken*, Kasım 1964, S. 11.
- Atsız, “Sosyalizm Maskaralığı”, *Ötüken*, Mayıs 1964, S. 5.
- Atsız, “Tarih Şuuru”, *Orkun*, Nisan 1951, S. 29.
- Atsız, “Turancıyız!.. Ne Olacak?”, *Ötüken*, Haziran 1966, S. 30.
- Atsız, “Türk Budun, Ökün”, *Ötüken*, Temmuz 1975, S. 138.
- Atsız, “Türk Milletine Çağrı”, *Orkun*, Şubat 1962, S. 1.
- Atsız, “Türkçülük ve Siyaset”, *Ötüken*, Ağustos 1972, S. 104.
- Atsız, “Türkiye’nin Türkleşmesi”, *Orkun*, Aralık 1950, S. 10.
- Atsız, “Türkiye’nin Yeniden Kurulması”, *Orkun*, Kasım 1950, S. 8.
- Atsız, “Türkiye’nin Yeniden Kuruluşu”, *Ötüken*, Nisan 1972, S. 100.
- Boz Kurt, “Memleket Bilgisi”, *Atsız Mecmua*, Ağustos 1931, S. 4.
- Boz kurt, “Önsöz”, *Atsız Mecmua*, Mayıs 1931, S. 1.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1997.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Egemenlik Kavramına Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Millî Egemenlik ve Siyaset Sempozyumu**, Ankara, 2004.
- GÖKALP, Ziya, “**Malta Konferansları**”, (Haz: Fahrettin Kırzioğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=mill%C3%AE&uid=36128&guid=TDK.GTS.5c1a541e046282.93987183 Erişim Tarihi: 13.03.2019 14:30.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Şûrâ-suresi/4308/36-39-ayet-tefsiri> Erişim Tarihi: 16.03.2019 21:16.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kür Şad, “Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Buhran”, *Kür Şad*, Haziran 1947, S. 3.
- Kür Şad, “Sıfıra Cevap”, *Kür Şad*, Kasım 1947, S. 4-5.,
- Müftüoğlu, “Atsızla Konuştum”, *Kızılelma*, Kasım 1947, S. 3.
- Nihal, H., “Millî Seciye Buhranı”, *Atsız Mecmua*, Ağustos 1932, S. 14.

ŞENTOP, Mustafa, “Siyasi Hâkimiyetin Kaynağı Meselesi ve Osmanlı Telakkisi”, *e-Akademi Dergisi*, 2004, S. 29.

TEKİN, Nergishan, **Nihal Atsız**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2015.

TURAN, Mustafa, “Millî Mücadele’den Cumhuriyet’e Hâkimiyet-i Millîye’nin Tesisi Meselesi”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslar arası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, C: I, Ankara, 2014.

TÜZÜN, Günsu, **Ortaöğretim Demokrasi ve İnsan Hakları Ders Kitabı**, Ed: Hüseyin Sezer, Ada Matbaacılık, Ankara, 2018.

MEHMET EMİN RESULZADE’NİN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE İDEOLOJİSİ

Söhrab Mustafayev*

ÖZ

Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Türkleri için oldukça değerli bir isimdir. Düşünceleri, faaliyetleri ve yazıları, onun XX. Yüzyıl Türk siyasetinde önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır. Kendi dönemindeki fikir hareketlerini çok iyi analiz etmiş ve daha o dönemlerde millet iradesine dayalı yönetim biçimini benimsemiştir. Henüz o yıllarda millet hâkimiyetine olan inancı ve bağlılığı, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin kurucusu olma yolunda ona ilham vermiştir. İslâm dünyasındaki ilk demokratik cumhuriyet, onun ve arkadaşlarının demokrasi savaşımının neticesinde kurulmuştur. Her ne kadar bu demokratik devletin ömrü uzun olmamışsa da, Azerbaycan Türklerinin ileriki yıllarda düşünsel yönelimini derinden etkilemiştir. Bolşevik işgali sonrası dönemde de çeşitli ülkelerde siyasî ve düşünsel mücadelesini sürdürmüş ve öğretilerini aktarmak için çalışmıştır. Birçok halk hareketinde iştirak etmiş olması da farklı kazanımlar elde etmesine yol açmıştır. Millî hâkimiyet kavramına henüz o dönemde bu kadar inanmış olması, onun kendi döneminin çok ilerisinde bir fikir adamı olduğunun göstergesidir. Bu yönlerinin yanı sıra Türkçü bir fikir adamı olması da Azerbaycan Türklerinin milliyetçilik duygularının gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve Mehmet Emin Resulzade’nin düşünceleri, hemen hemen aynı paralelde ve eksendedir. Türk dünyasının XX. Yüzyıl’da böylesine ileri görüşlü ve demokrasiye bağlı iki lidere sahip olması Türk toplumlarının ilerleyen yıllarda demokrasiye geçişini kolaylaştırmıştır. Bağımsız Azerbaycan’ın temellerinin daha 1918’de atılmasını sağlayan isimlerin başında gelen Mehmet Emin Resulzade, bu yönüyle bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti’nin banisi konumundadır.

Anahtar Kelimeler: Millî Hâkimiyet, Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan,

* YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi

ABSTRACT

Mehmet Emin Resulzade is a valuable name for Azerbaijani Turks. His thoughts activities and writings, gave him an important position in Turkish politics of th 20th century. He analyzed the intellectual movements of his period very well and adopted the will-based form of administration. His belief and devotion to national sovereignty at that time inspired him to become the founder of the Democratic Republic of Azerbaijan. The first democratic republic in the Islamic world was founded as a result of his and his friends fight for democracy. Although the life span of this democratic state was not longi it had a profound impact on the intellectual orientation of the Azerbaijani Turks in the coming years. After the Bolshevik invasion, he continued his political and intellectual fight in various countries and worked towards conveying his teachings. The fact that he participated in many popular movements also led to different achievements. The fact that he had a huge faith in the concept of national sovereignty at that time is an indication that he was a man of ideas far ahead of his time. In addition to these aspects, the fact that he was a Turkist intellectual contributed significantly to the development of the feelings of nationalism of the Azerbaijani Turks. The ideas of Mustafa Kemal Ataturk and Mehmet Emin Resulzade are in almost the same paralel and axis. Having two such forward-looking and committed democracy leaders in the 20th century facilitated the transition of Turkish societies to democracy in the coming years. Mehmet Emin Resulzade, who was one of the leading figures in the establishment of the foundations of independent Azerbaijan in 1918, is the father of today's Republic of Azerbaijan.

Keywords: National Domination, Mehmet Emin Resulzade, Azerbaijan.

Giriş

Mehmet Emin Resulzade, 31 Ocak 1884'te Bakü'nün Novhanı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Molla Elekber Resulzade, annesi Zalkızı Ziyet Hanım'dır. İlköğrenimini tamamladıktan sonra gittiği Bakü Teknik Okulu'nu yarım bırakmıştır². 1908-1910 arasında İran'daki meşrutiyet hareketine katılmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek çalışmalarına bura-

---

² Dilara Seyidzade, *Azerbaycan XX. Asrın Evvellerinde: Bağımsızlığa Götüren Yollar*, Bakü 2004, 56.

da devam etmiş, İstanbul'daki çalışmaları, 1911'de Müsavat Partisi'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır³.

1913'te Bakü'ye dönmüş ve Müsavat Partisi'nin çalışmalarına katılmıştır. 1915'te Bakü'de hapsedilmiş, Bolşevik İnkılâbı sonucu serbest kalmıştır. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Millî Şûrası, Azerbaycan'ın bağımsızlığını⁴ ilan etmiş ve Mehmet Emin Bey, ilk devlet başkanı seçilmiştir⁵. Bolşevik işgali sonrası tutuklanmış ve iki sene göz hapsinde tutulmuştur. 1922'de Avrupa'ya kaçarak faaliyetlerine devam etmiştir. Daha sonra Türkiye'ye gelmiş ancak 1931'de Avrupa'ya dönmüştür. II. Dünya Savaşı bittikten sonra Eylül 1947'de Türkiye'ye gelen Mehmet Emin Bey, 6 Mart 1955'te Ankara'da vefat etmiştir⁶.

Millî Hâkimiyet Olgusu

Tarih boyunca farklı coğrafyalarda bir takım yönetim sistemleri kurulmuş ve uygulanmıştır. Bu yönetim anlayışlarının çoğu, ya tek bir kişinin ve onun ailesinin ya da belli bir kesimin (asiller gibi) iradesine esaslanmıştır. Zamanla gelişen siyasî ve sosyolojik olaylar, millî hâkimiyet olgusunun doğmasını sağlamıştır. Bugünkü anlamda modern bir millî hâkimiyet kavramının ortaya çıkışı, Fransız Devrimi sonucunda olmuştur. Yeni ideolojilerin yanı sıra, yeni yönetim anlayışları da böylece oluşmuş ve egemenlik kavramının millet unsuruna istinat ettiği dönem başlamıştır. 28 Ağustos 1789'da Fransa'da ilan edilen; "*İnsan ve Vatan-daş Hakları Demeci*"nin 3. maddesinde yer alan; "*her türlü egemenlik esas olarak millettendir*"⁷ ifadesi, dünyada yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmekteydi. Fransa'da yanmaya başlayan ulusal egemenlik ateşi, kısa süre içinde başta Avrupa olmak üzere birçok bölgeye sirayet etmiştir.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'ne de etki etmiş, hürriyetçi aydınlar sayesinde 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde ilk defa parlamenter sisteme, Kanun-i Esasî'nin kabul edilmesi ile de ilk defa anayasal düzene geçilmiştir. Her ne kadar Kanun-i Esasî'de egemenlik padişaha ait olarak kabul edilmişse de, bu deneyim, ilk olması bakımından önemlidir. Daha sonra 13

³ Sebahattin Şimşir, **Mehmet Emin Resulzade Hatıralar ve Kafkasya**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011, 11-15.

⁴ Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci ve bu süreçte Kafkas İslâm Ordusu'nun rolü için bkz. Halil Bal, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslâm Ordusu**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014.

⁵ Mehmet Emin Bey'in Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve sonrasında yaşanan olaylar, bilhassa Bolşevik işgali ile ilgili fikirleri için bkz. Mehmet Emin Resulzade, **Azerbaycan Problemi**, çev. Perihan Mete, Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1996.

⁶ Mehmet Emin Resulzade, **Bir Türk Milliyetçisinin Stalin'le İhtilâl Hatıraları**, Yay. Haz. Seymur Hasanlı, Mehman Hasan, Türkkıtab.Az Yayınları, 17.

⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Alkim Yayınevi, İstanbul 2010, 80.

Şubat 1878'de⁸ meclis tatil edilmiş ancak anayasa yürürlükte kalmıştır. 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile meclis yeniden açılmıştır⁹. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 3 Ağustos 1909'da, Heyet-i Ayan Kararnamesi'nde¹⁰ ilk defa millî hâkimiyet ilkesinin yer aldığı görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin de en önemli prensibi yine millî hâkimiyet olmuştur. Cumhuriyetin kurucusu Gazi Mustafa Kemal, istikbalin ulus egemenliğinde olduğuna inanmış bir devlet adamıydı. Millet iradesinin yerini tutabilecek başka bir kudretin olmadığı fikrini savunan Mustafa Kemal'e göre; “*sanı ister Halife olsun, ister başka bir şey olsun, hiç kimse ulusun yazgısında ona ortak olamazdı.*”¹¹

Egemenlik olgusunun Türkiye'de tamamen yerleşmesi ve toplumun tamamına ait olabilmesi adına kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, bu duruma verilebilecek önemli bir örnektir. Farklı coğrafyalarda süfraj¹² hareketlerin görüldüğü bir dönemde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi isteği ve iradesiyle böyle bir karar alması, ileri demokrasi anlamında oldukça etkileyicidir.

Mehmet Emin Resulzade'nin Yayın Ve Fikir Hayatı

Mehmet Emin Bey, 1902'de “*Müslüman Gençlik Teşkilatı*” adında bir cemiyet kurmuş, daha sonra cemiyetin ismi, “*Müslüman Demokrat Müsavat Cemiyeti*” olmuştur¹³. 1904'te Himmet Sosyal Demokrat grubu üyesi olmuş ancak teşkilat Bolşeviklerin eline geçin-

⁸ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2013, 47.

⁹ Osmanlı Devleti'nden başlayan ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden demokratikleşme süreci, kendi bünyesinde birçok önemli gelişmeyi barındıran oldukça kapsamlı bir meseledir. Bu konuda detaylı bilgi almak için bkz. Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2015; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2015; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye 1808-1975, C. II**,

çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010.

¹⁰ Emin Memiş, “*Millî Hâkimiyet Kavramının Pozitif Belgelere Girmesi*”, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, C.II, S.6, İstanbul 2010, 70.

¹¹ Bilge Mete, **Mustafa Kemal Atatürk Diyor ki**, Toroslu Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, 53.

¹² Süfraj hareketi, XX. Yüzyıl başlarında ABD ve Birleşik Krallık'ta kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınması için gerçekleştirilen pasif direniş hareketinin adıdır. Bu oluşumun içinde yer alan radikal kadın hakları savunucuları, “*süfrajetter*” olarak adlandırılmıştır. Bu hareketin öne çıkan isimleri; Emmeline Pankhurst ve kızı Christabel Pankhurst'tur. Süfraj hareketi, 1920'de ABD'de, 1928'de ise İngiltere'de başarıya ulaşmıştır. Süfrajet ifadesi, kadın hakları savunucularını aşağılamak maksadı ile kullanılmıştır. Bu nedenle günümüzde “*feminizm*” ve “*feminist*” ifadeleri daha sık kullanılmaktadır.

¹³ Mehmet Emin Resulzade, **Asrımızın Siyavuşu, Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Çağdaş Azerbaycan Tarihi**, Yay. Haz. Arif Acalov, 26 Bakü Komiseri Yayınları, Bakü 1991, 4.

ce örgütten ayrılmıştır¹⁴. Mehmet Emin Bey'in bilinen ilk yazısı, Tiflis'te Şahtahtalı Mehmet Ağa'nın yayınladığı Şark-i Rus Gazetesi'ndeki 1903 tarihli "*Bakü'den Mektup*" adlı yazısıdır. Mehmet Emin Resulzade meslek hayatına Kaspi Gazetesi'nde başlamış, daha sonra Ali Bey Hüseyinzade'nin "*Hayat*" ve "*Füyuzat*" adlı dergilerinde yazıları çıkmıştır. Bunun dışında Ahmet Ağaoğlu'nun "*İrşad*" ve "*Terakki*" dergilerinde de yazıları mevcuttur.

1905-1907 arasında sol fikirlerin temsilcisi olan; "*Tekâmül*", "*Himmet*" ve "*Yoldaş*" dergilerinin tanınmış yazarlarıyla birlikte çalışmıştır. Ayrıca, Türkçe ve Ermenice yayınlanan "*Davet-Goç*"ta¹⁵ da yazıları bulunmaktadır. İran'dan İstanbul'a gelen Mehmet Emin Bey, özellikle Türk Ocağı'nda çalışmış ve derneğin Türk Yurdu Dergisi'nde yazmıştır. 1913'te Azerbaycan'a dönmüş ve burada; "*Dirilik*", "*Kardeş Kömeyi*", "*Şelale*" ve "*Açık Söz*" gibi gazetelerde yazılar kaleme almıştır. Bilhassa Dirilik Gazetesi'nde; "*Millî Dirilik*" adı altında çıkan seri makaleleri büyük ehemmiyet taşımaktadır. Açık Söz Gazetesi'nde Ziya Gökalp'ın; "*Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*"¹⁶ mefkûresini ve dil konusundaki fikirlerini savunmuştur¹⁷.

Bolşevikler Azerbaycan'ı işgal edince kaçan Mehmet Emin Bey, bir müddet Lahıç'ta saklandıktan sonra tutuklanmıştır¹⁸. Mehmet Emin Resulzade, "*Asrımızın Siyavuşu*" adlı eserini gizlendiği günlerde yazmıştır¹⁹. Ağustos 1922'de Moskova'dan kaçmış ve Türkiye'ye gelerek çalışmalarına devam etmiştir. Kaleme aldığı "*Azerbaycan Cumhuriyeti Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti*" adlı kitabı ile Azerbaycanlıların Türkiye'de tanınmasını amaçlamıştır. Ayrıca; "*Yeni Kafkasya*", "*Odlu Yurt*" ve "*Azeri Türk*" dergileri aracılığıyla da Türkiye'deki Azerbaycanlıları birleştirmeye çalışmıştır. Muhaceretteki Azerbaycanlıları birleştirmek için 27 Nisan 1924'te İstanbul'da "*Azerbaycan Millî Merkezi*" adıyla bir teşekkül meydana getirmiştir.

Mehmet Emin Bey, 1931'den sonra faaliyetlerini Avrupa'da sürdürmüş, Almanya'da "*İstiklâl*"(1932-1934) ve "*Kurtuluş*" (1934-1938) dergilerini çıkarmıştır. Berlin'de 1933'te çıkan; "*Azerbaycan Cumhuriyeti Hakkında Bazı Kayıtlar*" adlı kitabı oldukça önemlidir. Yine

¹⁴ Nurgül Uzunel, "*Azerbaycan Türklüğünün Kahramanı Mehmet Emin Resulzâde (1884-1955)*", Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi, C.2, S.7, 69.

¹⁵ **Mehmet Emin Resulzade Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927)**, Yay. Haz. Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya, TTK Yayınları, Ankara 2017, 3.

¹⁶ Ziya Gökalp'in mefkûresi için bkz. Ziya Gökalp, **Kültür ve Medeniyet Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak**, Yay. Haz. Eyüp Tosun, Gençlik Kitapevi Yayınları, Konya 2013.

¹⁷ Nesiman Yagublu, **Azerbaycan Milli İstiklâl Mübarezesi ve Mehmet Emin Resulzade**, Bakü 1999, 16.

¹⁸ Sebahattin Şimşir, **Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, 21.

¹⁹ Mehmet Emin Resulzade, **Asrımızın Siyavuş'u**, Yay. Haz. Arasoğlu, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1989, 9.

Berlin’de; “*Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*” (1936) ve “*Azerbaycan Problemi*” (1938) adlı eserleri de neşredilmiş, Varşova’da, “*Azerbaycan’ın Hürriyet Savaşı*” (1939) adlı kitabı yayınlanmıştır²⁰. Uzun yıllar Avrupa’da yaşayan Mehmet Emin Resulzade, 1947’de yeniden Türkiye’ye dönmüş ve Azerbaycan Kültür Derneği’ni kurarak bu dergi bünyesinde Azerbaycan Dergisi’ni çıkarmıştır.

Millî Hâkimiyete Bakışı

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan’da başlayan ulusal diriliş hareketi, birçok aydını olduğu gibi Mehmet Emin Resulzade’yi de etkilemiştir. Mehmet Emin Bey henüz genç yaşlarında bu millî hareketlerin içinde yer almıştır. İlk yazılarından itibaren muhtelif topraklarda cereyan eden devrimci hareketleri kaleme alarak bu tarz girişimleri desteklediğini açıkça ortaya koymuştur. Bilhassa İran Devrimi konusundaki şu düşünceleri bu bağlamda önemlidir:

*“İran Devrimi’nin merkezi Azerbaycan’a geçmiştir. Azerbaycan bu günlerde bir ateş-i inkılâp ve ihtilâl içinde yanıp yakılmaktadır. Bu inkılâpta büyük rol oynayan Türklerdir. Evet, Türklerin de olması gereklidir. Çünkü Kafkas vilayetlerinde amelelik yapmakla geçim parası kazanan İranlıların çoğu Azerbaycan Türkleridir ki, burada Rusya ameleleri ile çalışmakla birlikte özgürlük ve özveriye alışmışlar.”*²¹

Mehmet Emin Bey yine aynı gazetede bir başka makalesinde; “*bütün insanların, milletlerin, sınıfların hukukta ve seçimde eşit olması gerektiğini*” söylemiştir. Resulzade’nin bu tezi daha sonraki yıllarda; “*insanlara hürriyet, milletlere istiklâl*” şeklinde formüle edilmiş bir mefkûreye dönüşmüştür²². Mehmet Emin Bey “*Demokrasinin Geleceği*” adlı makalesinde millet iradesine ve hâkimiyetine şu sözlerle yer vermiştir:

*“Ulusal egemenlik, cumhuriyet ve bağımsızlık sloganları ile harekette bulunan bu hareket, şüphesiz ki bir demokrasi hareketidir. Demokrasi herhangi bir beşeri cemiyetin yönetmesine mahsus bir sistemin adıdır. Bu ismin özellikle siyasî yönetime işaret ettiği de bellidir.”*²³

²⁰ Resulzade, Asrımızın Siyavuşu..., 11-12.

²¹ Mehmet Emin Resulzade, **İhtilâlcî Sosyalizm ve Demokrasi**, çev. Ramin Cabbarlı, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, 6.

²² Uzunel, 73.

²³ Aynı eser, 39.

Mehmet Emin Bey'in faaliyetleri, daima fikirleri ile aynı paralellikte olmuş ve bu durum devlet başkanlığı yaptığı süre içinde de devam etmiştir. Onun hayatında 28 Mayıs'ta ilan edilen bağımsızlığın çok farklı bir yeri olmuştur. O, 28 Mayıs tarihini büyük bir zafer olarak değerlendirmiştir. Bu temayı yazılarında sık sık işleyen Mehmet Emin Resulzade, bir yazısında konuya ilişkin şunları söylemiştir:

*"28 Mayıs demek, Azerbaycan istiklâlciliği demektir. Azerbaycan istiklâlciliğinin kökü, Azeri Türkünün Rus Çarizmine karşı devam ettirdiği millî kültür uğrunda mücadeledir."*²⁴

Yazıları ve şiirlerinin dışında sanatsal çalışmaları da bulunan Mehmet Emin Bey'in "*Karanlıkta Işıklar*" adlı piyesi, Azerbaycan'da millî istiklâl fikrini sahneye yansıtan ilk piyestir²⁵. Onun en büyük isteklerinden biri de, demokratik ruhlu aydınların ve bilim adamlarının yetişmesi idi. O, her toplumun demokrasi içinde yaşamasını arzu etmiş ve tüm insanlar özgür olmadıkça dünyanın tamamen özgür ve emniyetli bir yer olamayacağını belirtmiştir²⁶. Azerbaycan Devlet Başkanı olduğu dönemde ülkede özgür bir ortamın yaratılması ve demokrasinin yerleşmesi için çalışmıştır. Bu konuda şunları söylemiştir:

*"...Batı ülkelerinden esinlenerek halk temsilcilerinden oluşan bir hükümet şekli yarat-tık. Hâkimiyet ise millî meclisin iradesinde kaldı. Hükümetlerimiz tam bir demokrasi ile parlamento güveni olmadan hiçbir iş yapmadı..."*²⁷

Mehmet Emin Resulzade demokrasiyi savunurken, demokrasinin geniş halk kitleleri tarafından anlaşılmasını ve benimsenmesini de amaçlamış, bu bağlamda çeşitli değerlendirmeler de yapmıştır. Bu analizlerin birinde şöyle demiştir:

"Demokrasinin geleceğinin olup olmadığını takip edebilmek için onun ne mahiyette bir müessese olup, ne yolda geliştiğini tetkik etmek lazımdır. Bu gelişimin sürecini bilmeden doğal olarak onun ne gibi bir sona aday olduğunu kestirmek de müşkül olur. Bilindiği üzere demokrasiyi oluşturan üç önemli temel vardır. Bunlardan birincisi özgürlük, ikincisi eşitlik,

²⁴ Sebahattin Şimşir, **Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, 42.

²⁵ Acalov, 5.

²⁶ Ramiz Ağayev, "*M. Emin Resulzade Ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918)*", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, S. 15, Erzurum 2000, 362.

²⁷ Nesiman Yagublu, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, çev. Nesrin Askeran Ünal-Selçuk Önal, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2015, 11-12.

üçüncüsü de ulusal egemenlik esaslarıdır. Demokrasi, bu üç esasın terkiinden oluşan bir topludur.”²⁸

Demokrasinin üç temel amilinin içinde ulusal egemenlik prensibini de sayan Mehmet Emin Bey, millet hâkimiyetine ilişkin olarak kendi yaşadığı bir hadiseyi örnek vererek bu konudaki kararlılığını şöyle izah etmiştir:

“Hatırimdadır, Bakü Belediyesi’nde hükümet teşkili meselesi müzakere ediliyordu. Müsavat adına, buranın hâkimiyeti millet elinde olmalıdır dediğim zaman, bütün fırkaları, özellikle Rusya’yı temsil eden sol fırkaları kızdırmıştım. O güne kadar bizimle bir dereceye kadar anlaşabilen mahallî Bolşevikler, o günden sonra başka türlü davranmaya ve konuşmaya başladılar.”²⁹

Millî Hâkimiyet olgusuna her fırsatta vurgu yapan Mehmet Emin Bey, bu yönü ile çağının çok ilerisinde fikirlere sahip olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Çağın gerekliliklerini derinden benimsemesi ve yönetsel anlamda köhne sistemlerin artık işlevselliğini kaybettiğini birçok çağdaşından daha önce kabullenmesi oldukça önemlidir. Onun yine bu konuda kendi dönemi ile eski dönem yönetim anlayışlarını kıyaslayan şu sözleri önemlidir:

“XX. Asır demokratik fikirler devridir... Köhne asırda halkın fevkinde tasavvur olunan firavunlaşan kahramanların tahtında şimdi halkın umumî idrakine sahip fikir sahibi insanlar oturmaya başladı. Daha sadesi; hâkimiyet imparatorlardan, sultanlardan, şahlardan halka geçti.”³⁰

XX. Yüzyıl’ı demokratik fikirler devri olarak adlandıran Mehmet Emin Bey, millet hâkimiyetine dayanmayan her türlü rejimin de ortadan kaldırılması gerektiğine inanmıştır. Ulus egemenliği prensibi aleyhinde olduğunu düşündüğü komünizmi sık sık hedef almış ancak bunun dışında özellikle yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni tehdit eden ve eski rejime özlem duyan hilafetçi ve saltanatçı kesimi de aynı oranda bir tehlike olarak görmüştür. Komünizm ve hilafet arasında bir ortaklıktan bahseden Mehmet Emin Bey şunları söylemiştir:

“Hilafet propagandası, malum olduğu üzere, Cumhuriyet’in tesisi ile makam ve nüfuzlarından düşen derebeyleri ile şeyhler arasında mevki tutuyor, komünizm tebligatının zemini ise son senelerin ser akım ettirdiği fikir ve sefalettir. Askerî kuvvet ve zabıta tedbirleri ile iki

²⁸ Resulzade, İhtilalci Sosyalizm, 41.

²⁹ Mehmet Emin Resulzade Eserleri (1917- Nisan 1918) IV Cilt, Yay. Haz. Şirmehmet Hüseyinov, Kanun Yayınları, Bakü 2013, 10.

³⁰ Resulzade, Asrımızın Siyavuş’u, 28.

muhalif cereyan önüne geçen hükümet, yeni doğan Türk Cumhuriyeti bünyesini içtimai ıslahat ile takviye etmelidir. Derebeyini öldürür, şeyhi asarsınız fakat bunları besleyen içtimaî esas baki kalırsa tekrar yeni bir bey ve tekrar yeni bir şeyh çıkar. Sefalet ve perişan hayata karşı ciddi ve esaslı tedabir alınmadıkça komünizme karşı tatbik olunan zabıta tedbirleri de kâfi gelemez.”³¹

Açıkça görüldüğü gibi Mehmet Emin Resulzade, tüm rejimleri demokrasi, hürriyet ve millî egemenlik prensibi çerçevesinde ele almıştır. Buradan da anlaşılıyor ki o, bu üç prensibin bir araya gelmediği tüm yönetimleri reddetmektedir. Odlu Yurt Dergisi’nde yine millî egemenlik kavramı üzerinde durmuş ve şöyle demiştir:

“İstiklâl, millî hâkimiyet haricinde var değildir. Müstakil millet demek, halk hâkimiyetine dayanan millî devlet demektir...”³²

Mehmet Emin Bey’in fikirleri Mustafa Kemal Paşa tarafından da takdirle karşılanmış ve Gazi, onun hakkında şunları ifade etmiştir:

“Mehmet Emin Bey, ben dünyaya senden üç sene evvel geldim. Ancak bütün Türk dünyasında Türk’ün istiklâl bayrağını sen yücelttin ve inmesin diye, ben senin elinden alıp Türkiye üzerinde dalgalandırdım. İnmez demişsin bu bayrak, inmeyecektir.”

Mehmet Emin Resulzade ise Gazi Mustafa Kemal’e şöyle demiştir:

“Ne İngiliz himayesi, ne Amerikan mandası altında değil, o, kurtuluşu yalnız hâkimiyet-i milliyeye müstenit bilâkaydüşart müstakil bir Türk devleti tesis etmekte görmüştü. Onun dileği; Ya Ölüm Ya İstiklâl idi.”³³

Sonuç

Yüzlerce yıl devam eden köhne yönetim sistemleri, halk yığınlarının zaman içinde bir takım taleplerde bulunmaları ve bu bağlamda harekete geçmeleri sonucu temelden sarsılmaya başlamıştır. Bu talepler, uzun yıllar toplumlarda biriken arzuların bir neticesi olarak zuhur etmiş ve karşısı alınamaz boyutlara ulaşmıştır. Özellikle XVIII. Yüzyıl’dan bugüne kadar

³¹ Saime Selenga Gökğöz, “Sovyet Karşıtı Azerbaycan Türk Siyasî Muhacereti Neşriyatında “Türk İnkılâbı”: Yeni Kafkasya ve Mehmed Emin Resulzâde”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.5, S.I, Ankara Üniversitesi, Ankara 2008, 27-28.

³² Nesiman Yagublu, **Azerbaycan’ın Görkemli Adamları Mehmet Emin Resulzade**, Gençlik Yayınları, Bakü 1991, 143.

³³ Uzunel, 73.

yaşanan gelişmeler göstermiştir ki, gücünü halka dayandırmayan yönetimler ve yöneticilerin baki olması mümkün değildir. Bugün demokrasi ve millî hâkimiyet konusunda en çok mesafe alanlar, bu gerçekliğin bilincine erken varan devletler ve halklardır.

Mehmet Emin Bey tüm bu gerçekleri zamanında tespit ederek millî hâkimiyet ve demokrasi kavramlarına yürekten inanmıştır. Onun bu yönü, çağının oldukça ilerisinde bir devlet adamı olduğunun ispatıdır. Henüz o dönemde Avrupa kıtası dışındaki bir coğrafyada demokrasi ve millet egemenliği prensibine böylesine inanmış bir liderin çıkması oldukça önemlidir. Rusya Çarlığı baskısı altında uzun yıllar millî kimlik, egemenlik ve eşitlik ilkelerinden mahrum bırakılan toplumların, XX. Yüzyıl'la birlikte hareketlenmesinin kaçınılmaz hale geldiği dönemde, Türk aydın ve siyasetçilerinin bu uyanış akımına son derece hızlı bir biçimde adapte olduğunu görmekteyiz. Bu konuda Rusya Türkleri, Anadolu Türklerini de derinden etkilemiş ve başarıyla yönlendirmişlerdir. Anadolu'da Türkçülük fikirlerinin yayılması ve yerleşmesinde şüphesiz en önemli rol onlara aittir.

Mutlakiyet sistemlerinin artık çok geride kaldığı ve millet iradesinin giderek daha etkin hale geldiği bu dönemde, çağımızın taleplerine cevap veremeyecek durumda olan tüm yönetimler yine halk iradesiyle yıkılacaktır. Dünya, bunun örneklerine çok değil birkaç sene önce muhtelif coğrafyalarda şahitlik etmiştir. Bu anlamda Türkiye şanslı sayılabilecek ülkeler konumundadır. Gazi Mustafa Kemal'in, temelini millet hâkimiyeti prensibine esaslandırarak attığı Türkiye Cumhuriyeti, bugün birçok ülkeden bu anlamda farklı bir konumda yer almaktadır. Mehmet Emin Resulzade'nin kurduğu Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile başlayan Türk coğrafyalarındaki devletlerin demokratikleşme sürecinin, bugün en önemli ve en güçlü temsilcisi hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Kaynakça

AĞAYEV, Ramiz, *“M. Emin Resulzade Ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (28 Mayıs 1918)”*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Dergisi, S. 15, Erzurum 2000.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2010.

BAL, Halil, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Mücadelesi ve Kafkas İslam Ordusu*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2014.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2013.

GÖKALP, Ziya, **Kültür ve Medeniyet Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Yay. Haz. Eyüp Tosun, Gençlik Kitapevi Yayınları, Konya 2013.

GÖKGÖZ, Saime Selenga, “*Sovyet Karşıtı Azerbaycan Türk Siyasî Muhacereti Neşriyatında "Türk İnkılâbı": Yeni Kafkasya ve Mehmed Emin Resulzâde*”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C.5, S.I, Ankara Üniversitesi, Ankara 2008.

KENGERLİ, Aybeniz Aliyeva, **Azerbaycan’da Romantik Türkçülük**, çev. Metin Özarlan, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008.

Mehmet Emin Resulzade Eserleri (1917- Nisan 1918) IV Cilt, Yay. Haz. Şirmehmet Hüseyinov, Kanun Yayınları, Bakü 2013.

Mehmet Emin Resulzade Yeni Kafkasya Yazıları (1923-1927), Yay. Haz. Yavuz Akpınar, Selçuk Türkyılmaz, Yılmaz Özkaya, TTK Yayınları, Ankara 2017, 3.

MEMİŞ, Emin, “*Milli Hâkimiyet Kavramının Pozitif Belgelere Girmesi*”, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, C.II, S.6, İstanbul 2010, 70-97.

METE, Bilge, **Mustafa Kemal Atatürk Diyor ki**, Toroslu Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003.

RESULZADE, Mehmet Emin, **Asrımızın Siyavuş’u**, Yay. Haz. Arasoğlu, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1989.

RESULZADE, Mehmet Emin, **Asrımızın Siyavuşu, Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Çağdaş Azerbaycan Tarihi**, Yay. Haz. Arif Acalov, 26 Bakü Komiseri Yayınları, Bakü 1991.

RESULZADE, Mehmet Emin, **Azerbaycan Problemi**, çev. Perihan Mete, Sebahattin Şimşir, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1996.

RESULZADE, Mehmet Emin, **Bir Türk Milliyetçisinin Stalin’le İhtilâl Hatıraları**, Yay. Haz. Seymur Hasanlı, Mehman Hasan, Türkkıtab.Az Yayınları.

RESULZADE, Mehmet Emin, **İhtilalci Sosyalizm ve Demokrasi**, çev. Ramin Cabbarlı, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

SEYİDZADE, Dilara, **Azerbaycan XX. Asrın Evvellerinde: Bağımsızlığa Götüren Yollar**, Bakü 2004.

SHAW, Stanford J., SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye 1808-1975**, C. II, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2010.

ŞİMŞİR, Sebahattin, **Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

ŞİMŞİR, Sebahattin, **Mehmet Emin Resulzade Hatıralar ve Kafkasya**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2011.

ŞİMŞİR, Sebahattin, **Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

UZUNEL, Nurgül, “*Azerbaycan Türklüğünün Kahramanı Mehmet Emin Resulzâde (1884-1955)*”, Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi, C.II, S.7, 69-75.

YAGUBLU, Nesiman, **Azerbaycan Milli İstiklâl Mübarezesi ve Mehmet Emin Resulzade**, Bakü 1999,

YAGUBLU, Nesiman, **Azerbaycan'ın Görkemli Adamları Mehmet Emin Resulzade**, Gençlik Yayınları, Bakü 1991.

YAGUBLU, Nesiman, **Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi**, çev. Nesrin Askeran Ünal-Selçuk Önal, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 2015.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 2015. LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2015.

**ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE SİSTEM TARTIŞMALARI:
KADRO DERGİSİ ÖRNEĞİ**

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan *

Özet

Kadro, 1932-1935 yılları arasında 36 sayı yayınlanan bir düşünce dergisidir. Yakup Kadri, Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf ve İsmail Hüsrev tarafından çıkarılan bu yayın organı, 1930’lu yılların ruhuna uygun olarak ekonomiden sosyal yaşama, siyasal yapıdan kültürel gelişmelere kadar uzanan geniş bir alanda yazılar neşretmiştir. Kadro Dergisi’nde demokrasiye dair görüşler de geniş yer tutmuş ve Kadrocu yazarlar bu konuda, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Cahit ve İsmail Hakkı gibi önemli düşünce adamlarının bulunduğu liberal çevrelerle yoğun bir tartışma içerisine girmişlerdir. Anti-sömürgeci ve anti-emperyalist bakış açılarını öne çıkararak Türk Devrimi’nin ideolojisini üretmek ve geliştirmek işini üstlenen Kadrocular, sol geçmişleri yüzünden bazı kesimler tarafından ya kuşku ile karşılanmışlar ya da döneklilikle itham edilmişlerdir.

1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkili olduğu bir dönemde yayın hayatına atılan Kadro Dergisi, keskin üslubu ve köktenci yaklaşımlarıyla sonraki yıllarda da gündemde kalmış ve araştırmaya değer bir konu olarak görülmüştür.

Bu çalışmada Kadrocu yazarların demokrasi ve milli egemenliğe olan yaklaşımları ele alınacak ve bu konuda başka yazarlarla olan polemikleri irdelenecektir. Bu yolla da İki Savaş Arası Dönemde, daha doğrusu Atatürk döneminde siyasal sistemle ilgili olarak düşüncelerini ortaya koyan bir grup aydının görüşlerine ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Demokrasi, Kadro Dergisi, Kadrocular, Milli Egemenlik, Siyasal Sistem.

---

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Political System Discussions During Atatürk Period: Kadro Journal

Kadro is a thought journal which was published between 1932-1935 with 36 volumes. This journal was published by Yakup Kadri, Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Burhan Asaf, İsmail Hüsrev and according to the conditions of 1930s a lot of articles from economics to social life, political structure and cultural developments were written in this journal. In kadro Journal also views about democracy took place and the writes of Kadro had discussions with some liberal groups inwhich there were Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Cahit and İsmail Hakkı. Kadro writers who undertook to produce and develop the ideology of Turkish Revolution by featuring their anti imperialist and anti colonist opinions. So that because of their leftist backgrounds they were called as renegade or seen doubtful.

Kadro which began its broadcast life in the period of 1929 Great Depression remained current because of its sharp language and radical approach and seen as a topic which is worth to be studied.

In this paper, the approach of democracy and national sovereignty of Kadro writers are going to be researched and the discussions with other writers will be analysed. With this way, the views of a group of intellectuals about political system in the inter war period in other saying in Atatürk period will be lightened.

Key Words: Atatürk, Democracy, Kadro, Kadro Writers, National Sovereignty, Political System

Giriş: Kadro Dergisi ve Kadrocular Hakkında Genel Bilgi:

Kadro, Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İsmail Hüsrev (Tökin) ve Burhan Asaf (Belge) önderliğinde Türkiye’de iktisadi politika arayışlarının ve devrim ideolojisi üretme çabalarının ön planda olduğu bir dönemde yayın hayatına başlamıştır. 1932 yılının ilk ayında yayınladıkları, “Kadro” adı verilen yayın organı ile 1935 yılının başına kadar geçen sürede, üç yıl boyunca düşüncelerini sergileme fırsatı bulan Kadrocular, iç politikada önerdikleri devletçilik, planlı kalkınma ve

sınıfsız-ayrıcalıksız toplum çözümleriyle ve dış politikada öne sürdükleri merkez-çevre kuramıyla özgün bir akımın temsilcileri olmuşlardır.¹

Kadro Dergisi'nin yayınlanmasında ve dolayısıyla Kadro Hareketinin ortaya çıkmasında Şevket Süreyya'nın "*İnkılâp ve Kadro*" konulu konferansı adeta bir katalizör rolü oynamıştır.² Şevket Süreyya, 1931 yılında Türk Ocağı salonunda verdiği bu konferansta; Türk devriminin genişlemesi gerektiğini, devrimin tarafsız bir düzen olmadığını, içinde yaşayanların taraftar olsunlar veya olmasınlar ona uymalarının zorunluluğuna işaret etmiştir.³ Yine aynı konferansta Şevket Süreyya, devrimin ideolojisinin tespit edilmesi zorunluluğuna değinerek bu işi, rehber olan azlık, fakat idealist bir aydın kadronun başarabileceğini iddia etmiştir.⁴ Konferansta çelişkiler konusuna da değinilmiş, bu konuda temel çelişkinin sanayileşmiş emperyalist ülkelerle sömürge ve yarı sömürge ülkeler arasında olduğu vurgulanmıştır. Şevket Süreyya'ya göre bu çelişkinin ortadan kaldırılmasında temel görev Türkiye'ye verilmiş idi ve Türkiye bu yönüyle milli kurtuluş hareketleri arayan uluslara örnek olmalıydı.⁵

"Kadro neden yayınlandı?" sorusuna gelince; derginin daha ilk sayısında buna cevap niteliğinde bir açıklama yer almaktadır. Bu açıklamada Türk İnkılâbının bir ideolojiye olan gereksiniminden söz edilmiş ve inkılâbın kendine özgü "*cihanı telakki tarzı*"nın vücut bulmasının zorunluluğuna değinilmiştir. Son paragrafta ise "*hülâsa; cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılâbının mukadderatına bağlayan inkılâp neslimizin muhtaç olduğu inkılâp şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılâbımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz. Kadro, bunun için çıkıyor*"⁶ şeklindeki ifadeyle derginin ve hareketin asli görevi ortaya koyulmuştur.

¹ Kadro Dergisi, Kadro Hareketi ve Kadrocularla ilgili geniş bilgi için bakınız. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1994; İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak**, İstanbul, 2003; Merdan Yanardağ, **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**, İstanbul, 1988.

² Vedat Nedim Tör, **Yıllar Böyle Geçti**, Milliyet Yay., İstanbul, 1976, s. 125.

³ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, 3. Baskı, İstanbul, 1986, s. 73.

⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 74-75.

⁵ Aydemir, **a.g.e.**, s. 41-43.

⁶ **Kadro**, Sayı 1, İkincikanun 1932, s. 3.

Yayın hayatına atıldığı ilk günden itibaren farklı görüş ve kesimlerden değişik tepkiler alan Kadro, uzun ömürlü olamamışsa da, Cumhuriyet tarihinde üzerine kafa yorulan bir hareketin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İktidar, iktidara yakın ve iktidarın dışındaki çok farklı çevrelerden değişik gerekçelerle tepki gören bir hareketin yayın organı olan Kadro Dergisi'nin uzun ömürlü olmaması -önceki ve sonraki deneyimler göz önünde tutulduğunda- beklenmedik bir gelişme değildir. Bununla birlikte derginin yayın hayatından çekilmesiyle ilgili olarak bir fikir birliği de söz konusu değildir. Çok farklı çevrelerin ve düşüncelerin sert eleştirileriyle karşılaşan bir basın-yayın hareketinin kapanmasıyla ilgili farklı yorumların bulunması doğaldır.

Kadro Dergisi'nin yayınlandığı dönem, aslında Türk düşünce hayatının atakta olduğu ve aydınların arayışlara yöneldiği yıllara denk düşmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkilerinin devam ettiği, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin başarısızlığının izlerinin silinmediği ve Menemen'de gelişen rejim karşıtı kalkışmanın hafızalara kazındığı günlerde, bir devrim ideolojisi arayışına yönelen bir grup aydın tarafından çıkarılan Kadro Dergisi, o günlerde yalnız değildir. Hemen herkesin inkılabın hizmetinde ya da emrinde olduğu günlerde, aydınlarının tümünün uzlaştığı noktalardan biri, hatta en önemlisi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğidir. Bu nedenle 1930'lu yıllardaki hemen her polemikte Atatürk'e kişisel ya da düşünsel bir eleştiri yöneltmekten neredeyse tüm aydınlar ve siyasetçiler kaçınmışlardır.

Dönemin bir başka dokunulmazı da Türk Devrimi'dir. Çoğu Türkçülük damarından gelen aydınlar, 1929 Ekonomik Krizinin etkisiyle devletçi- liberal; demokrat-otoriter gibi ana düşünsel arterlerde yer alsalar da, devrimin ve bu devrimin ideolojisi olarak görülen Kemalizm'in, Kemalist düşüncenin yakınında bulunmaya özen göstermişlerdir. Kısacası 1930'lu yıllarda herkes inkılapçıdır ama bazısı liberal Kemalist, bazısı devletçi Kemalist'tir. Kadrocular da bu dönemde devletçi Kemalist olarak görülen grubun önde gelen temsilcileridir.

1930'lu yıllardaki özelde demokratikleşme, genelde ise modernleşme tartışmalarında Kadrocuların hedef aldığı kesim, hemen her zaman liberaller olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında gelenekçilerle ile modernistler arasında yoğunlaşan fikri çekişme, Cumhuriyetin ilk 15 yılında hemen hepsinin modernist olduğu aydın gruplar arasında devletçi-liberal olarak yaşanmıştır. İşte bu dönemde devletçi, hatta doktriner devletçi görüşlerin en keskin savunucusu Kadro Dergisinin yazarları olmuştur.

Kadrocuların Siyasal Sistem Önerileri

Kadro Dergisi yazarları siyasal sistemle ilgili önerilerini açıklarken tarihi materyalizmi bir yöntem olarak kullanmışlardır. Bunun yaparken de düşüncelerini ya genel olarak dünyayı telakki tarzlarının bir parçası olarak ortaya koymuşlar ya da liberal olarak gördükleri çevrelerle giriştikleri polemikler vasıtasıyla belirtmişlerdir.

Kadrocular siyasal sistem önerilerini ortaya koyarken, devletçiliği sadece ekonomik bir sistem olarak görmemişlerdir. Kadroculara göre devletçilik, Türk Devrimi ile kurulan yeni Türk Devletinin sisteminin adıdır. Bu devletçilik sistemi de otarşinin genel karakterinin bir sonucu olarak otoriter bir nitelik taşımaktadır.

Bu dönemde hedef aldığı yazarların başında Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu yer almaktadır. Ağaoğlu Ahmet Kadrocuların demokrasi ile ilgili görüşlerine karşı çıkararak “*Türk inkılabının irade ve menfaatlerini kendi iradelerinde temsil edilmiş gibi gösteriyorlar ve herkesin ister istemez onlara ve onların anlayış tarzlarına tebaiyet etmesini talep ediyorlar*” ifadeleriyle Kadrocu yazarların bütüncül yaklaşımlarına tepkisini ortaya koymuştur.⁷ Yine Şevket Süreyya ile karşılıklı atışma şeklinde geçen polemikte Ahmet Ağaoğlu, özgürlüğün bireyi toplumdan ayıracağı iddialarına; “*Hürriyet ferdi milletten ayırmaz, bilakis fertlerin yekûnundan ibaret olan cemiyet azası arasında kırılmaz ve çözülmeyen bir tesanüt şebekesi kurar*” sözleriyle cevap vermiştir.⁸

Kadrocu yazarlar arasında ideolojik yazılarıyla öne çıkan bir isim olan Şevket Süreyya Aydemir ise demokrasinin 19. yüzyılda gelişen bir sistem olduğunu ve Avrupa'nın ekonomik sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğu düşüncesini yineleyerek demokrasinin sınıfsız bir toplum yaratma idealinin önünde bir engel olduğunu savunmuştur.⁹ Yine Şevket Süreyya Aydemir, demokrasinin bireyi ezmediğine dair Ahmet Ağaoğlu tarafından savunulan görüşe de karşı çıkararak klasik demokrasi ile yönetilen ülkeler olan İngiltere, Fransa ve ABD'nin aynı zamanda sömürgeci olduklarını ve sömürgelerdeki milletleri ezdiklerini iddia etmiştir.¹⁰ Şevket Süreyya bu yöndeki düşüncesinin şu ifadelerle daha da güçlendirmeye çalışmıştır:

⁷ Ahmet Ağaoğlu, **Devlet ve Fert**, İstanbul, 1933, s. 9-10.

⁸ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 21-22.

⁹ Şevket Süreyya Aydemir, “*Ağaoğlu Ahmet Bey'e Cevap*”, **Cumhuriyet**, 20 Kanunuevvel, 1932.

¹⁰ Aydemir, **Cumhuriyet**, 20 Kanunuevvel 1932.

“19. Asır demokrasilerinin tarihi bir taraftan Avrupa’da ferdin zincirlerine, diğer taraftan müstemlekelerde esaret zincirlerine vurulması tarihinden başka bir şey değildir.”¹¹

Kadrocuların siyasal sistem konusunda sıkı polemige girdikleri bir başka isim Hüseyin Cahit Yalçın olmuştur.¹² Kadro ve Fikir Hareketleri dergileri üzerinden gerçekleşen polemikte, Hüseyin Cahit Yalçın da tıpkı Ahmet Ağaoğlu gibi Kadrocuların hışmına uğramıştır. Kadro’nun, özellikle de Şevket Süreyya Aydemir’in Hüseyin Cahit Yalçın’a emperyalizme teslim olduğuna dair yöneltmiş olduğu eleştiri polemigin fitilini ateşlemiştir.¹³ Ancak söz konusu tartışma Ahmet Ağaoğlu ile yaşanan polemikten farklı bir şekilde cereyan etmiştir. Şevket Süreyya Aydemir-Hüseyin Cahit Yalçın arasındaki sistemle ilgili tartışmalar, ilkesel bazda değil, daha çok kişilikler üzerinden sürdürülmüştür. Sonunda Hüseyin Cahit Yalçın Kadrocularla ilgili yargılarını bir özetle bir kez daha açıklama gereği hissetmiş ve polemik sona ermiştir. Söz konusu özet şu şekildedir:

“1-Kadrocular Avrupa’nın mirasçıları olmak iddiası ile ortaya atıldıkları halde, bunun gülünçlüğü azıcık teşrih edilince, tekrar büzülmüşler, tevellere başvurmağa kalkışmışlardır.

2-Marksçılığı neşir için hâkimiyet-i milliye aleyhtarlığı bahsinde ne kadar ihtiyatsızca hareket ettiklerini ve pekâlâ ileri gittiklerini görerek susmayı tercih etmişlerdir.

3-İnkılap kelimesinin Avrupa’daki ve bizdeki mana farklarından istifade ederek milli Türk inkılabını Marksçıların inkılabı ile karıştırmak yolundaki gayretlerinin boşa çıktığını ve bu el çabukluğunun sökmeyeceğini görmüşlerdir. Milli Türk inkılabı namına Kadro söz söyleyemez.”¹⁴

Kadrocular benzer şekilde İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve dergisi Yeni Adam’a da demokrasiye olumsuz yaklaşarak eleştiri yöneltmişlerdir. Yeni Adam dergisinin demokratik vasfının oportünistliğinden kaynaklandığını ifade eden Kadrocular, İsmail Hakkı Bey’in dergisini eklektik olarak nitelemişlerdir.¹⁵ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, bu tespite karşı çıkarken

¹¹ Aydemir, **Cumhuriyet**, 18 Kanunuevvel 1932

¹² Bakınız geniş bilgi için Temuçin Faik Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları: Şevket Süreyya Aydemir-Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.

¹³ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Matbuat Hayatı. Avrupa’nın Mirasçıları*”, **Fikir Hareketleri**, Yıl 2 Sayı 35, 21 Haziran 1934, s. 138.

¹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Matbuat Hayatı. Şahsiyata Dökülen Bir Münakaşa*”, **Fikir Hareketleri**, Yıl 2 Sayı 52, 18 Teşrinievvel 1934, s. 413.

¹⁵ “*Mecmualarımız*”, **Kadro**, Sayı 27, Mart 1934, s. 52.

Yeni Adam'ın da tıpkı Kadro gibi yenilikçi ve inkılapçı olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir.¹⁶

Yine Kadrocuların iddia ettiği gibi Ziya Gökalp'in antitezi olduğu iddiasına da karşı çıkan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, demokrasi anlayışının inkılap ilkelerinden farklı olmadığını, amacının *fertçilik* ya da *cemiyetçilik* değil, *şeniyetçilik* olduğunu iddia etmiştir.¹⁷

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, düşüncelerinin Fransız İhtilali ve 19. asır demokrasisi ile bağdaştığını öne süren Şevket Süreyya Aydemir'e sert bir üslupla verdiği cevapta; ***“Kadro'nun kafasındaki demokrasi mefhumu benimkinin aynı değil, o demokrasi deyince parlamentoculuk anlıyor, ben ise hukukluk, birlikçilik, ilimcilik, sanayicilikten ibaret başka bir şey anlıyorum. Hürriyet, müsavat ve adaletten, o 19. asır idealini anlıyor, ben yaşayan Türk demokrasisinin ahlaklık umdelerini anlıyorum”***¹⁸ diyerek Kadro'nun demokrasi anlayışının farklı yönüne dikkat çekmiştir.

Görüldüğü gibi liberalizme ve bu tür Batı'dan gelen kavram, kurum ve yapılara bir bütün olarak karşı çıkan Kadrocular, bu anlayışlarıyla uyumlu olarak liberal düşünce ve pratikten kaynaklanan demokrasi, hürriyet ve eşitlik gibi kavramlara da olumsuz yaklaşmışlardır.

Kadrocuların, Batı'nın her türlü siyasal, sosyal ve ekonomik değerlerine karşı çıkmalarında, Türk topraklarının Mondros Mütarekesi sonrasında Batı'nın temsilcisi olarak görülen İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi etkili olmuştur. Bu tepki Türklerin yaşadığı olumsuz pratikten kaynaklanmıştır.

Diğer yandan teorik olarak da olumsuz yaklaştıkları gelişme Fransız Devrimi olmuştur. Kadrocu yazarlara göre Fransız Devrimi, 19. Yüzyıla damgasını vuran bir gelişme olurken, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu devrimin yaydığı düşüncelerin geçersiz olduğunu, 1918 yılından sonra yeni bir dönemin başladığını iddia etmişlerdir.

Kadrocular Birinci Dünya Savaşı'nın liberalizmi yıktığını, Türk Devrimi ile yeni çağın başladığını iddia ederek, özgün bir siyasal sistem arayışı içinde olduklarının da mesajını

¹⁶ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Kadro'ya Göre Yeni Adam, Yeni Adam'a Göre Kadro”, **Yeni Adam**, Sayı 26, 23 Nisan 1934, s. 11.

¹⁷ Baltacıoğlu, “Kadro'ya Göre Yeni Adam, Yeni Adam'a Göre Kadro s. 11.

¹⁸ Baltacıoğlu, “Kadro'ya Cevap”, **Yeni Adam**, Sayı 29, 16 Temmuz 1934, s. 8.

vermişlerdir. **“Türkiye kendini kuran bir memleket olduğu için bütün 19. asır ve doğrudan doğruya bir neticesi olan bugünkü Avrupa ve hasta cihan, ona bir örnek değil, olsa olsa bir derstir”** diyerek¹⁹ yeni ve özgün bir siyasal sistem önerilerini kuvvetlendirmek istemişlerdir.

Fransız Devrimi'nin bir sonucu olan klasik demokrasiye duydukları tepkiden dolayı, bu sistemin özünü oluşturan *hürriyet* kavramına da karşı çıkan Kadrocular, bu yüzden İki Savaş Arası Dönemin temel özelliklerinden biri olan otoriter eğilimlere yakın durmayı tercih etmişlerdir. Elbette tarihin hemen her döneminde kutsanan hürriyet kavramına karşı çıkmalarının nedeni de vardır. Şevket Süreyya bunu şu şekilde açıklamaktadır. **“Bizim hareket noktamız toplum içinde ferde; adeta toplumun bütününün aleyhine işleyen bir hürriyet vermek değildir. Bizim inkılabımızın davası, evvela millete dünya içinde bir hak ve eşitlik sağlamak suretiyle özgürlüğü korunan bir vatanda ve hür millet içinde ferde iş ve vazife vermektir. Hürriyet, ancak hür vatanın havasında teneffüs edilebilir.”**²⁰

Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi Kadrocular, bireyin özgür olabilmesi için tüm ulusun özgür olması gerektiğini ortaya koyarak tüm ulus özgürlüğe kavuşmadan bireye özgürlük değil, bir takım görevler yüklemişlerdir.

Aynı düşünceden hareketle sömürgecilik olduğu sürece de bir ulusun bağımsızlığından söz etmek imkânsızdır. Kadrocu yazarlara göre sömürge ve yarı sömürge ülkelerde bireysel özgürlük lükstür. Çünkü bu bireylerin ekonomik, siyasal, sosyal ve hukuksal hakları sömürgeciler tarafından çalınmıştır. Bu nedenle de bireyin gerçek yerinin ve itibarının, dar çıkar çevrelerine göre değil, halkın çıkarı için çalışan bir ulus düzeni içinde belirlenebileceğine inanmışlardır.

Otoriter eğilimler Kadrocuların tek şef ve tek parti kavramlarını kutsamalarına yol açmıştır. Şef'i ulusun bütün manevi değerlerini temsil eden bir sembol olarak niteleyerek, toplumun sadakat ve itaat duygusuyla şefe bağlı olmasının gerektiğine işaret etmişlerdir. Aynı şekilde tek partiyi de (CHP) halkın bütününü temsil eden tüm meslek gruplarının çıkarlarını aynı derecede koruyan bir siyasal oluşum olarak görmüşlerdir. Sınıf kavramına karşı çıktıkları için de, toplumsal sınıfların çıkarlarını koruyan başka partilerin kurulmasının gereksiz olduğunu savunmuşlardır.

¹⁹ Burhan Asaf Belge, “Cihan Buhranı Bitti mi?”, **Kadro**, Sayı 10, Birinciteşrin 1932, s. 9.

²⁰ Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, s. 32.

Devlet aygıtını sınıflardan bağımsız olarak ele alan Kadrocular, siyasal partilerin var olmasının nedenini sınıfsal bir temele oturtarak çelişkili bir anlayışı benimsemişlerdir. Demokrasi, hürriyet ve parlamenterizm gibi kavramları devamlı olumsuz bağlamda ele alan, buna karşılık tek parti, tek şef ve sınıfsız bir toplumun varlığını olumlu bağlamda değerlendiren Kadrocu yazarlar, sadece anti demokrat bir yaklaşım sergilemekle kalmamışlar, aynı zamanda neredeyse faşizme benzer bir siyasal modele ulaşmışlardır. Kadrocuların siyasal sistem açısından İtalya'daki faşizmden etkilendiklerini söylemek mümkündür. Öyle ki bu nedenle sınıf mücadelesinin doğmasını önlemek için milli egemenlik kavramının yerine, milli rehberlik formunu gündeme getirmişlerdir.²¹

Kadrocular demokrasi, hürriyet ve parlamentarizm gibi kavramlara olumsuz yaklaşırken, dönemin totaliter lideri olan Hitler'in düşünce ve uygulamalarına da uzak durmayı tercih etmişlerdir. **“Sel gibi gelen hareket Hitlercilik değil, sadece anarşidir. Hitler, sel yaklaştıkça hacmi büyük görünen, selin sürüklediği bir kaladır”** diyen Burhan Asaf,²² öğrenim gördüğü Almanya'da yaşanan olaylara tepkisini ortaya koymaktan çekinmemiştir.

Kadrocular arasında siyasal yönü ve ideolojik birikimi belki de en az olan kişi Yakup Kadri'dir. Genelde sanat üzerine yazılar yazan Yakup Kadri de diğer arkadaşları gibi bir söylem geliştirerek Avrupa'daki sistemin çöktüğünü, başta liberalizm ve demokrasi olmak üzere bu sisteme dair değerlerin alınmaması gerektiğini dile getirmiştir. **“Türk entelektüelleri, güç bela kurtuldukları bir skolastikten ikinci bir skolastiğe düşmemek için sabık Avrupa irfanı iş potasında yığılı duran bir hantal ve battal eşyaya el uzatmamalıdır. Eskileri, eskiler alanlara bırakalım”** diyerek Avrupa'dan gelebilecek düşünce akımlarına kapıyı kapatmak istemiştir. Yine Yakup Kadri, Birinci Dünya Savaşı sonunda Fransız Devrimi ilkelerinin artık iflas ettiğini; eşitlik, hürriyet ve adalet gibi kavramların inandırıcılığını yitirdiği iddia etmiştir.

Şevket Süreyya Aydemir, Kadro'nun önerdiği siyasal sistemle ilgili en detaylı açıklamaları yapan düşünce insanıdır. Sonraki yıllarda çok partili sistem yerine tek partiyi, milli hâkimiyet yerine ise milli rehberlik formu önerisini tekrarlayan Şevket Süreyya, bu

²¹ Şevket Süreyya Aydemir, “Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III”, **Kadro**, S. 20, Ağustos 1933, s. 9.

²² Burhan Asaf Belge, “Hitler'in Ehlileştirilmesi”, **Hakimiyeti Milliye**, 11 Mayıs 1932.

önerisini Atatürk üzerine inşa ederek, *“Atatürk’ün de yaptığı buydu. Yani Atatürk’te de tek irade, tek şef, tek parti otoriter hükümet vardı”* ifadelerini kullanmıştır.²³

Kadrocular da dâhil, hangi grup ya da kesimin gündeme getirdiği siyasal sistemle ilgili önerileri incelendiğinde konuya siyasal katılım ve siyasal çoğulculuk açısından bakmakta yarar vardır. Bu anlamda Kadrocuların siyasal sistemle ilgili önerilerine bakıldığında, buram buram otoriterlik koktuğu söylenebilir. Yukarıdaki Kadrocu söylemlerle ilgili örnekler de incelendiğinde, Kadrocu yazarların siyasal çoğulculuğa karşı oldukları görülmektedir. Demokrasinin vazgeçilmez bir ölçütü olan siyasal çoğulculuk, Kadrocular için birden fazla siyasal parti ve benzeri örgütlenmenin önünü açacağı için Türk Devrimi için zararlı görülmüştür. Daha açık bir deyişle Türk Devrimini yaşamın her alanında kutsama iddiasıyla yola çıkan Kadrocular için siyasal partilerin varlığı sınıflı bir toplumun varlığına işaret ettiği için, bütün sınıfları içinde barındıran, hatta bünyesinde eriten tek parti yeterlidir. O da Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Ancak Cumhuriyet Halk Fırkası’na biçtikleri rol açısından, bizzat partinin kurucu ricalinin bile tasavvur edemeyeceği bir kutsama işine soyunmuşlardır. Zira Atatürk ve çevresi, önceki yıllarda Kadrocuların hiç de akıllarından geçirmedikleri ve onaylamadıkları bazı çok partili siyasal yaşam denemelerinde bulunmuşlardı. Belki de Kadrocuları böylesi otoriter, hatta totalitarizme kayan otoriter eğilimlere iten bu denemelerde yaşanan başarısızlıklardı. Konuya nedenselci açıdan yaklaşıldığında Kadrocuların siyasal çoğulculuğa bu denli uzak durmalarının başka gerekçelerinin de bulunduğu söylenebilir. Ama sonuç daha somuttur. O da Kadrocu yazarların demokrasiye olumsuz yaklaşımlarıdır.

Buna karşılık tek şef olarak gördükleri Mustafa Kemal Atatürk, Fransız Devrimi’ne ve milli egemenlik ile demokrasi gibi kavramlara hiç de olumsuz bir niteleme içerisine girmemiştir. Mustafa Kemal Atatürk, tek partili sistemin devam ettiği bir dönemde Fransız Devrimi ve demokrasi ile ilgili olarak şu sözleri sarf etmiştir: *“Fransız İhtilali bütün cihana hürriyet fikrini nefheylemiştir ve bu fikrin halen esas ve membaı bulunmaktadır. Fakat o tarhiten beri beşeriyet terakki etmiştir. Türk demokrasisi Fransız ihtilalinin açtığı yolu takip etmiş, lakin kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkişaf etmiştir. Zira her millet, inkılabını içtimai*

²³ *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, (11-12 Ekim 1973), İstanbul, İTİA, Cumhuriyete 50. Yıl Armağanı, s. 108.*

muhitinin tazyikat ve ihtiyacına tabi olan ve hal ve vaziyetine ve bu ihtilal inkılabın zaman-ı vukuuna göre yapar.”²⁴

Fransız Devrimi'nin Türk siyasal yaşamındaki önemini sıklıkla vurgulayan bir lider olan Atatürk'ün düşünce yapısının oluşmasında da bu devrimin büyük etkisi olmuştur. Atatürk, eylem ve düşüncelerine bakıldığında, Türk Devrimi'nin ideolojisini oluşturmak işine soyunan Kadrocuları tekzip ettiği söylenebilir. Kısacası Kadrocular, demokrasi konusunda, kendilerini bilerek ya da bilmeyerek önem verdikleri ve kutsadıkları “şef” ile farklı yerlerde konumlandırmışlardır.

Sonuç

Kadrocuların demokrasiden uzak ve otoriter, hatta totaliter bir siyasal sistem önermeleri, onların gördükleri eğitim-öğretim ve ideolojik tarihsel arka planlarının bir sonucudur. Beş Kadrocudan ikisi Almanya'da, diğer ikisi Sovyet Rusya'da eğitim görmüş ve komünizmle iştilal etmişlerdir. Yakup Kadri dışındaki Kadrocuların, bir totaliter ideoloji olan komünizm ve bu ideolojinin Türkiye'deki temsilcisi olan Türkiye Komünist Partisi ile ilgileri bulunmaktadır. Kemalizm'e doğru evrilirken her ne kadar bu totaliter yapıdan ve düşünceden sıyrılmak istemişlerse de, dünyada ve Türkiye'de yaşananlar bu geçmişten gelen birikimlerini bünyelerinden tümüyle atamamışlardır.

Diğer yandan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilemesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminde yaşanan olumsuzluklar, Menemen Olayı ve rejimin henüz tam olarak yerleşmediği düşüncesinin ön plana çıkması gibi etkenler Kadrocuları, Batının liberal fikirlerinden uzaklaştırmıştır.

Siyasal katılım konusunda son derece çekinceli bir tutum sergileyen Kadrocular, siyasal katılım konusunda ise inkılabın ilkeleri doğrultusunda tek parti bünyesinde yoğun bir katılımı öngörmüşlerdir. Siyasal katılımın yoğun olması için ise total bir ideolojinin varlığının farkında olan Kadrocular, bu nedenle de bir devrim ideolojisi tesis etmek için kolları sıvamışlardır. Bu bağlamda Kadrocuların önerdikleri siyasal sistemin demokrasi olmadığı her ne kadar bir gerçeklik ise otoriter eğilimlerinin de totalitarizme daha fazla meyilli olduğunu söylemek mümkündür. Bu yönüyle de Atatürk ile de farklı görüşlere sahip olan Kadro

---

²⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III. Cilt, 4. Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları Ankara, 1955, s.120

Dergisi, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkisinin azalmasına paralel olarak önemini kaybetmiş ve aynı zamanda da ortaya attığı önerilerin gündemden düşmüştür.

Kadrocuların otoriter ağırlıklı siyasal sistem önerileri, İki Savaş Arası Dönemin dünya ölçeğindeki genel siyasal yaklaşımlarla son derece uyumludur. İki Savaş Arası Dönemde yaşanan ekonomik bunalımlar, siyasal çıkmazlara yol açmış, bu kritik durumdan kurtulmak isteyen toplumlar da demokrasiden uzaklaşarak, otoriter ve totaliter rejimlere yönelmişlerdi. İstikrarı arayan Avrupalı uluslar, egemenliklerini geçici de olsa güçlü bir otoriteye devretmeye razı olmuşlardır. Bu arayış Kadrocuları da yakından etkilemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımından çıkış için ekonomik politikalar öneren Kadrocular, İki Savaş Arası Dönemin ruhuna uygun olarak da siyasal yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Bununla birlikte siyasal sistem önerilerinde zaman, Kadrocuları doğrulamamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda otoriter ve totaliter sistemler yıkılırken demokrasiler güç kazanmış ve İki Savaş Arası Dönemde demokrasilerin yaşadığı bunalım bir anlamda sona ermiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Ahmet, **Devlet ve Fert**, İstanbul, 1933.

Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri, (11-12 Ekim 1973), İstanbul, İTİA, Cumhuriyete 50. Yıl Armağanı.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III. Cilt, 4. Baskı, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları Ankara, 1955.

Aydemir, Şevket Süreyya, “*Ağaoğlu Ahmet Bey'e Cevap*”, **Cumhuriyet**, Kanunuevvel, 1932.

Aydemir, Şevket Süreyya, “*Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III*”, **Kadro**, S. 20, Ağustos 1933

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, “*Kadro'ya Göre Yeni Adam, Yeni Adam'a Göre Kadro*”, **Yeni Adam**, Sayı 26, 23 Nisan 1934.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, “*Kadroya Cevap*”, **Yeni Adam**, Sayı 29, 16 Temmuz 1934.

Belge, Burhan Asaf, “*Cihan Buhranı Bitti mi?*” **Kadro**, Sayı 10, Birinciteşrin 1932.

Belge, Burhan Asaf, “*Hitler’in Ehlileştirilmesi*”, **Hâkimiyeti Milliye**, 11 Mayıs 1932.

Ertan, Temuçin Faik, **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları: Şevket Süreyya Aydemir-Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.

Ertan, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994

“*Mecmualarımız*”, **Kadro**, Sayı 27, Mart 1934.

Tekeli- İlhan, İlkin Selim, **Kadrocuları ve Kadro’yu Anlamak**, İstanbul, 2003.

Tör, Vedat Nedim, **Yıllar Böyle Geçti**, Milliyet Yay., İstanbul, 1976.

Yalçın, Hüseyin Cahit, “*Matbuat Hayatı. Avrupa’nın Mirasçıları*”, **Fikir Hareketleri**, Yıl 2 Sayı 35, 21 Haziran 1934.

Yalçın, Hüseyin Cahit, “*Matbuat Hayatı. Şahsiyata Dökülen Bir Münakaşa*”, **Fikir Hareketleri**, Yıl 2 Sayı 52, 18 Teşrinievvel 1934.

Yanardağ, Merdan, **Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi**, İstanbul, 1988.

AHENK GAZETESİ'NİN TAHLİLİ VE ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİ YAYIN POLİTİKASI

Uğur Bozkurt*

Öz

İzmir'in kültür, fikir ve sosyal hayatına katkıda bulunmuş olan Ahenk gazetesi halkın yararına olabilecek ticari, fenni, edebi ve sosyal konulara değinerek halkın bilinçlenmesini sağlamıştır. Genel olarak bir değerlendirme niteliğinde olan bu makalede Ahenk gazetesinin nasıl bir ortamda kurulduğu, yazarlarının kimler olduğu belirtilerek Türk basın tarihindeki yeri ve önemini belirteceğiz. Özellikle Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda nasıl bir yayın politikası izlediği ile ilgili gazeteden örnekler vererek konuya açıklık getirmeye çalışacağız.

Bu çalışmanın amacı özellikle İzmir basını için önemli yayınlar yapmış olan Ahenk gazetesini tanıtmaktır. Bu çalışma bir bibliyografya olmamakla birlikte gazete hakkında fikir sahibi olmak isteyenler için kılavuz niteliği taşır. İzmir'in işgali, İtilaf Devletlerinin uygulamaları, Mustafa Kemal Paşa'nın telgraf ve demeçleri konularına yer veren Ahenk, Ulusal Kurtuluş Savaşı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ayrıca yabancı basından alıntı yapılan haberler ile yayınlarını zenginleştirmiş ve okuyucularına bu anlamda da değerli bilgiler vermiştir. Gazetenin tarihsel gelişimi, yazar ve idari kadrosu, dil ve anlatım özellikleri, işlediği konular ve yayın politikası hakkındaki bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Dönemin yazarlarından Tevfik Nevzad, Halid Ziya gibi yazarların çalışmalarına yer verilmiştir. Özellikle Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde Ibn-i Hazım Ferid ve Mehmet Şevki Bey'in yazıları da bir dizi halinde okuyucuya aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Ahenk gazetesi, Kuvayı Milliye, Ulusal Kurtuluş Savaşı, İzmir.

---

* Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ugurbozkurt@yyu.edu.tr

ANALYSIS OF AHENK NEWSPAPER AND NATIONAL LIBERATION WAR PERIOD PUBLISHING POLICY

ABSTRACT

Having contributed to the culture, ideas and social life of İzmir, the Ahenk newspaper has made the public aware of the commercial, scientific, literary and social issues that may be of interest to the public. In this article which is generally an evaluation, we will indicate the place and importance of the Turkish press history by indicating how the Ahenk newspaper was established and who the authors are. We will try to clarify the issue by giving examples from the newspaper about how a publication policy was followed in the National Liberation War.

The aim of this work is to introduce the Ahenk newspaper, which has made important publications especially for the İzmir press. This study is not a bibliography but it is a guide for those who want to have an idea about the newspaper. Ahenk, who took part in the occupation of İzmir, the practices of Entente States, telegrams and statements of Mustafa Kemal Pasha, gave important information about the National Liberation War. In addition, the foreign news and publications quotes from the press have given valuable information to the readers. The historical development of the journal, the writer and administrative staff, the language and narrative features, the topics it deals with and the information about the publication policy are covered. Authors such as Tevfik Nevzad and Halid Ziya were included in the works of the authors. Especially during the National War of Independence, Ibn-i Hazım Ferid and Mehmet Şevki Bey's writings were also tried to be transferred to the reader in a series.

Keywords: Press, Ahenk Newspaper, Kuvayı Milliye, National Liberation War, İzmir.

1. Ahenk Gazetesi'nin Kuruluşu ve Yayın Politikası

Ulusal Kurtuluş Savaşı, dış düşmanın yanında, bu mücadeleye inanmayan, karşı koyan iç güçlere karşı da kazanılmış iki yönlü bir savaştır. Dış düşmanın yapmış olduğu eylemlerin mahiyetini kavrayamamış bazı kişi veya kişiler, yapmış oldukları faaliyetler ile düşmanlara yardım etmiştir. Konumuz itibariyle özellikle basının böyle bir girişimde bulunması ne yazık

ki Milli Mücadele’yi kötü yönde etkilemiştir. Ancak bütün basını aynı kefeye koymak, genelleme yapmak elbette mümkün değildir. Bu dönemde Ahenk gazetesinin nasıl bir tutum sergilediğini belirlemek merak konusu olmuştur.

Genel olarak baktığımızda Ahenk gazetesinin yayınlarında bazen Ulusal Kurtuluş Savaşı’nı destekler nitelikte haberler yaptığını bazen de tam tersi yönde bir yayın politikası izlediğine şahit olunmaktadır¹. Böyle ikili yayın politikası uygulamasının elbette elle tutulur sebepleri olmuştur. Bundan dolayı gazetenin yayınlarındaki bu değişimlerin sebeplerine açıklık getirebilmek için o dönemlerde meydana gelen gelişmelerin neler olduğuna ve nelerin etki etmiş olabileceğine bakmak gerekir. Bu değerlendirmeye geçmeden önce gazetenin kuruluşu ve yayın politikasını irdelemekte fayda vardır.

İzmir’in basın tarihine baktığımızda ilk çıkan gazeteler yabancı kaynaklı gazetelerdir. Nitekim İzmir’de çıkan ilk gazete 24 Mart 1821’de “*Le Spectateur Oriental*” adıyla Fransızca yayınlandı². Daha sonra farklı adlar ile çıkan bu gazete Fransız politikasını desteklemediği için birkaç defa kapatıldı ve bu durum basın tarihimizde ilk gazete kapatma girişimi olarak bilinmektedir. Ayrıca yine Fransızlar tarafından 1824’te “*Le Smyrneen (İzmirli)*” 1827’de “*Le Courrier de Smyrne (İzmir Postası)*” adında gazeteler çıkarılmıştır³. Daha başka yabancı gazetelerin çıktığı İzmir’de ilk Türkçe gazete “*Aydın*” ismini taşıyordu. 1869’da çıkan bu gazeteden sonra 1872’de “*Devir*” gazetesi yayın hayatına girdi. Daha sonra şu ana kadar hiçbir sayısına ulaşamayan İntibah ve ardından 1876’da “*İzmir*” adında gazeteler yayınlandı⁴. Bu gazetelerin yanı sıra Halid Ziya, Tevfik Nevzad ile birlikte 15 Kasım 1886’da “*Hizmet*” gazetesini çıkardı⁵. Hizmet gazetesinin çıkarılması fikrini Aydın Valisi Halil Rıfat Paşa ortaya atmıştı. Bunun için İstanbul’dan imtiyaz almış ve yardımlarda bulunmuştu. Aynı zamanda herhangi bir aksilik olur ve gazete kapanır diye başka bir imtiyaz daha almıştı. Bu alınan imtiyaz sayesinde Ahenk gazetesinin çıkarılması gündeme geldi⁶. İzmir’in basın

¹ Zeki Arıkan, “*İşgal Dönemi İzmir Basını*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. V, S. 13, Ankara 1988, s. 145.

² Orhan Koloğlu, **Osmanlı Basımının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi**, Mütferrika Yayınları, İstanbul 1998, s. 10.

³ M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982, 168, 169

⁴ Zeki Arıkan, **İzmir Basımından Seçmeler (1872-1922)**, I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2001, s. 1, 2.

⁵ Zeki Arıkan, “*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. I, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 105.

⁶ Arıkan, **a.g.m.**, s. 106.

tarihinde önemli bir yere sahip olan Tefvik Nevzad⁷ Hizmet gazetesinin yetersiz kaldığı düşüncesinden dolayı⁸ 21 Şubat 1885'te “*Ahenk*” gazetesini çıkarmaya başladı⁹.

Ahenk, kurulduktan sonra başyazarlığını Tefvik Nevzad, İmtiyaz sahipliğini ise Mehmet Necati yapmıştır. Tokadizade Şekip, Doktor Ethem, Osman Nuri, Ahmet Müfit, İdris Şinasi, Mehmet Şevki, Benal Nevzat, Hadiye Hümeysra, Orhan Rahmi, Hasene Nalan gibi şahsiyetler Ahenk'in yazar kadrosunu oluşturan başlıca kişilerdi. Ağaoğlu Ahmet, Ebubekir Hazım, Ahmet Rıza, İbrahim Ethem, Ahmet Cevdet, Ömer Nazmi, gibi daha birçok yazar gazetenin yazar kadrosunu oluşturmuştur.

Ahenk'in çıkışı II. Abdülhamid'in doğum gününe denk getirilmiş ve onu yücelten şiirlere yer verilmişti. Bu yazılar daha sonra her cülus ve doğum gününde yayınlanmıştır. Gazetenin ayakta kalması için böyle bir politika izlediği tahmin edilmektedir¹⁰.

Ahenk gazetesi muhafazakâr ve ılımlı tutumuyla tanınmıştır. Bu konuda Talat Onay, Anadolu gazetesinde yapmış olduğu açıklamada Ahenk'in izlediği politikayı “*suya sabuna dokunmamak mesleği*” olarak tanımlamıştır. Fakat aynı Anadolu gazetesi daha önce Ahenk hakkında “*İzmir matbuatında ciddi, temiz bir mevki sahibi olan Ahenk*” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır¹¹. Öyle anlaşılıyor ki değişen yayın politikaları değerlendirmelerde de farklılıklar doğurmuştur.

Ahenk'in dil ve anlatım özelliklerine baktığımızda akıcı bir dil ile yazıldığını anlıyoruz. Zaten gazete ilk çıktığı zaman yapmış olduğu açıklamalar da mümkün olduğu kadar sade bir dil kullanacaklarını ifade etmişti¹².

Birçok konuya değinen gazete özellikle ekonomi konularında halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Türk halkının iş ve üretim gücünü olumsuz yönde etkileyen ve yabancı bir kuruluş olan “*Tütün Rejisine*” karşı tavır almıştır. Yabancı şirketlere karşı yerli sermayeyi destekleyen yazılara yer vermiştir. Köylüleri gezici esnaf ve tüccarın sömürsünde kurtarıp kendi olanaklarıyla birer kooperatif kurma girişimini destekleyen Vali Kâmil Paşa'nın ortaya

⁷ 1281 (1865)'de İzmir'de İkiçeşmelik'te doğmuştur. Babası Kırım muharebesinde büyük yararlılıklar gösterip, binbaşılık rütbesiyle taltif olunan Seferihisarlı Hasan Efendidir. Annesi yine Seferihisarlı, Şeyh Hacı Ömer efendinin kızı Habibe hanımdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Taha Toros Arşivi, *Tefvik Nevzad'ın Hayatı*, TT-551628, s. 1.

⁸ Zeki Arıkan, *İzmir Basın Tarihi*, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 2006, s. 47, 48.

⁹ Şayan Ulsan Şahin, “*Bazı Arşiv Belgelerinde ve Ahenk Gazetesi'nde Çin-Japon Savaşı*”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 2, Manisa 2003, s. 89; Z. Arıkan, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁰ Arıkan, *a.g.m.*, s. 107.

¹¹ Turan Akkoyun, “*Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XII, S. 34, Ankara 1996 s. 102.

¹² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Arıkan, *a.g.e.*, s. 48.

attığı ve Ahenk'in desteklediği “*Köy Bakkalları*” adıyla bilinen bu girişim, ilk tüketim kooperatiflerine doğru atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir. Ahenk'in 1900'da yayımlanan sayılarında bu konuya yönelik yazılar kaleme alınmıştır. Bu örnekler bize Ahenk'in ülke sorunlarıyla yakından ilgilendiğini göstermiştir. 1903'te Ali Nazmi Bey, Ahenk gazetesinin başına geçtikten sonra dönemin tek Türkçe gazetesi olmuştur¹³. 1904'te günlük olarak yayımlanan Ahenk, Mehmet Şevki ve Cevriye İsmail Beyler tarafından yayınlanmaya devam etmiştir¹⁴.

Ahenk, II. Meşrutiyetin ilanından sonra daha aktif bir yayın politikası izlemiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar canlılığını sürdürebilmiş; ancak daha sonra başlayan kâğıt bunalımından dolayı oldukça küçük boyda çıkmaya başlamıştır. Bu konuda “*Kâğıt Fiyatlarının Artışı Dolayısıyla Gazetenin Yarından İtibaren Küçültüleceği*” haberi yapılmıştır¹⁵. Savaş süresince aktifliğini koruyan ve maddi sıkıntılara rağmen yayın hayatına devam eden Ahenk, Mütareke döneminde de halkın bilinçlenmesi için çalışmalarına devam etmiştir. Özellikle Mehmet Şevki¹⁶ tarafından gazetenin ilk sayfasında “*Kendimize Gelelim*”¹⁷, “*Söylenilmeyen Şeyler*”¹⁸, “*İnanmayalım Cesur Olalım*”¹⁹ gibi başyazılarla İtilaf devletlerinin kötü emellerine karşı toplum bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durumdan rahatsız olan İtilaf devletleri bir kararname çıkararak basın üzerinde denetim kurmaya başlamışlardır²⁰. Ayrıca 15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildikten²¹ sonra İzmir basını üzerinde denetim artmış ve sansür uygulamaları başlamıştır. 20 Mayıs 1335 (1919) tarihli Ahenk gazetesi sansürlenmiştir²². Bu sansür uygulamaları aşağıda örneklerini vereceğimiz daha sonraki yayınlarda da devam etmiştir.

2. Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi Ahenk Gazetesi (1918-1923)

2.1.Mütareke ve İzmir'in İşgali Döneminde Ahenk Gazetesi ve Sansür Uygulamaları

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin koşulları çok ağırdı. Özellikle 7. Madde her türlü keyfiliğe açıktı: “*Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda,*

¹³ Arıkan, **a.g.m.**, s. 108.

¹⁴ E. Semih Yalçın, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kaynaklar**, Siyasal Yay., Ankara 2004, s. 179.

¹⁵ Ahenk, 28 Eylül 1331, s. 1.

¹⁶ Ali Nazmi Bey'den sonra 1904'te Ahenk gazetesinin başına geçmiştir. Bu dönemde gazete günlük olarak yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Yalçın, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁷ Mehmet Şevki, “*Kendimize Gelelim*”, Ahenk, 5 Şubat 1335, s. 1.

¹⁸ Mehmet Şevki, “*Söylenilmeyen Şeyler*”, Ahenk, 6 Şubat 1335, s. 1.

¹⁹ Mehmet Şevki, “*İnanmayalım Cesur Olalım*”, Ahenk, 13 Şubat 1335, s. 1.

²⁰ Ahenk, 6 Mart 1335, s. 1.

²¹ Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2011, s. 122.

²² Yücel Özkaya, “*Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basın İle İlişkisi*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I, S. 3, Ankara 1985, s. 871.

herhangi sevkülceş noktasını işgal hakkına haiz olacaklardır”²³. Bu madde tüm Anadolu’nun egemenliğini tehdit eden ve işgallere dayanak hazırlayan bir maddeydi. Özellikle İtilaf devletlerinin göz diktiği, kimi zaman İtalyanlılara, kimi zamanda Yunanlılara verilme gayesinde olan İzmir için endişe kaynağıydı. Bu endişeyi yaşayan Ahenk gazetesi yayınlarını toplumun bilinçlenmesine hizmet etmeye yönelik politikalarla sürdürdü.

Mehmet Şevki, Venizelos’un İzmir’i Yunanistan’a ilhak etme düşüncesine karşı bir milyon iki yüz elli bin Türk ve Müslüman halkın Yunanlılara boyun eğmeyeceğini ve bunun bir savaşa yol açacağını ve “*İzmir, bizim maşuka-ı ezelimizdir. Biz ondan vazgeçmeyiz. Mağlup isek de alçak değiliz*”...²⁴ ifadelerine yer vermişti. Böyle ifadeler kullanması herhalde Mütareke şartlarına göre İzmir’in her an işgal edileceği endişesinin var olmasıydı. Ayrıca yazının bir başka bölümünde; “*Mütarekenin imza edileceği zamanda Mondoros’taki İngiliz Amiralinin tasdikiyle yine müeyyid olduğu üzere biz merduduz, miskin ve kahpe değiliz. İzmir’in Yunanistan’a ilhaki hayali hakikate mükarin olduğu zaman mertliğimizi ispat edeceğiz*...”²⁵ ifadeleriyle mücadele ruhunun varlığına işaret etmişti.

Bu tür yazılardan rahatsız olan ve basının toplum üzerindeki etkisinin farkında olan İtilaf devletleri bu durumu engellemek için basın üzerinde denetim kurarak sansür uygulamaları için harekete geçti. Bu konuda çıkarılan 5 Şubat 1335 tarihli ve 5 maddeden oluşan kararnameye göre sıkıyönetim uygulanan yerlerde süreli ya da süresiz her türlü kitap, risale, evrak ve gazeteler basılmadan önce sansürden geçirilecekti. Bu görevi yerine getirmek üzere, kumandanlık erkân-ı harbiye ikinci şubesinin emrinde kışla içinde bir kurul oluşturuldu. Gazetelerin her gün ikişer nüshasının basılmadan önce, sansür heyetine getirilip gösterilmesi zorunlu tutuldu. Sansür tarafından çıkarılan bir yazının yerine başka bir yazının konulması yasaklandığı gibi aksi yönde hareket edenlerin divan-ı harbe verilecekleri İzmir Mevki Kumandanı Kaymakam Arif’in imzasını taşıyan bir resmi tebliğle ilan edildi²⁶.

Bu kararnameye İstanbul’da büyük tepki doğmuş ve 14 Şubat’ta toplanan bir basın kongresi hükümetle ilişki kurarak kararnamenin değiştirilmesini sağlamıştı. Ancak kararnamenin ilk haliyle İzmir’de uygulandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Duygu ve Anadolu gazeteleri sık sık bu kararname uyarınca kapatılmıştır²⁷. Bu kararnameden sonra ki süreçte her

²³ M. Kemal Palaoglu, “*TBMM Nasıl Kuruldu?*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1156.

²⁴ Mehmet Şevki “*Galiba Kan Kokusu Gelecek*”, Ahenk, 17 Şubat 1335, s. 1.

²⁵ M. Şevki, **a.g.m.**, s. 1.

²⁶ Ahenk, 6 Mart 1335, s. 1.

²⁷ Arıkan, **a.g.e.**, s. 11.

ne kadar basın baskı altına alınmış olsa da İzmir'in işgal döneminde olduğu kadar kötü dönem yaşanmamıştır. Özellikle de İzmir basını için daha karanlık günler yaşanmıştır. Bu tarihten itibaren Ahenk gazetesinin bazı sayılarında boş sütunların olduğuna şahit oluyoruz. Aşağıda sayılarını belirteceğimiz üzere sansür uygulandığının göstergesi olan bu gazeteler, Yunanlıların, Ahenk gazetesine karşı yapmış olduğu haksızlığın tablosu olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

İngilizler, Yunan birliklerinin İzmir'e çıkacağını 14 Mayıs 1335 (1919)'te haber vermişlerdir. Bunun üzerine İzmirli Türkler Redd-i İlhak Cemiyetini kurup 14, 15 Mayıs 1335 (1919) gecesini Bahri Baba²⁸ parkında toplanıp mücadele kararı vermişlerdir²⁹. "Maşatlık Mitingi" olarak da bilinen bu mitingde konuşmacılar arasında Ahenk gazetesi yazarlarından Mehmet Şevki'de bulunmuştur. Ancak mitingden beklenen sonuç elde edilememiş ve ertesi gün halk direnişinin ilk kurşununu atacak olan Hasan Tahsin'in şehit olmasıyla işgal dönemi başlamıştır³⁰. Yayın hayatının yanında Ahenk gazetesi yayın kadrosuyla Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda fiili olarak da rol almıştır.

İzmir'in Yunanlılar tarafından 15 Mayıs 1335(1919) perşembe sabahı on iki bin mevcutlu Yunan askeri tarafından işgal edilmesiyle³¹ özellikle İzmir basınına yönelik baskı uygulamaları artmıştır. İlk olarak Haydar Rüştü'nün sahibi olduğu "Anadolu" gazetesinin matbaası kapatılmıştır³². İşgalden sonra Yunanlılar İzmir'de bir "Matbuat Kalemî" kurarak Türkçe basını denetim altında tutmaya çalışmışlardır³³. Nitekim işgal boyunca çıkan gazetelerde yer alan birçok haber ve yazıya sansür uygulandığı görülmüştür³⁴. Ahenk, Şark, Memleket, Sada-yı Hak gazeteleri Yunan basım kaleminin buyruklarına uyararak yayımlarına devam edebilmişlerdir³⁵. Baskı politikaları karşısında bile İzmir Basını genel anlamda onurlu bir refleks ortaya koymuştu.

İşgal sonrasında yapılan haksızlıklar gazetenin gündeminde yer tutarak kamuoyu bu konuda aydınlatılmıştır. İfade edilen şeylerden dolayı haksızlığa uğranıldığı anlatılmaya

²⁸ Eskiden Maşatlık olarak anılan bu parkta yapılan miting istenilen sonucu verememiştir. Bunun sebeplerinden bir tanesi de organize olmakta sıkıntı yaşanmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Umar, **a.g.e.**, s. 109-117.

²⁹ Tuncer Baykara, **Millî Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 47.

³⁰ Umar, **a.g.e.**, s. 117.

³¹ Haluk Selvi, **Millî Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler**, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 136.

³² Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul 1967, s. 8; Hülya Baykal, "Millî Mücadele'de Basın", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IV, S. 11, Ankara 1988, s. 474.

³³ Arıkan, **a.g.m.**, s. 148.

³⁴ Arıkan, **a.g.e.**, s. 11.

³⁵ Zeki Arıkan, "Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete: Türk Sesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 22, Ankara 1991, s. 76.

çalışılmıştır. Ayrıca gazetenin ikinci sayfasında “*Kuvve-i İşgaliye Kumandanlığı, Aydın Vilayeti Rum Ahalisine Beyannamedir*” başlığını taşıyan beyanname yayınlanmıştır. Bu beyanname Rumların Türklere karşı yağma ve cinayet girişimlerinde buldukları ifade edildikten sonra asayişin sağlanacağı belirtilmiştir³⁶. Yağma ve bozgunculuğun önüne geçme amacını taşıyan bu yazı halkı yatıştırmak için yayınlanmıştır.

19 Mayıs 1335 (1919)’te yine tebligat niteliğinde “*Kuvve-i İşgaliye*” tarafından yayınlar yaptırılarak ihtar niteliğinde yayınlara yer verilmiştir. Ancak bu tarihten sonra Ahenk, sansür uygulamalarının ibret verici belgesi niteliğini taşımaya başlamıştır. Öyle ki gazetenin ikinci sayfası tamamen boş çıkarılmıştır³⁷. Bu durum Ahenk için ilk olma niteliğini taşımakla birlikte ne yazık ki son olmamıştır. Bu tür uygulamalar 20 Mayıs tarihli Ahenk gazetesinde de görülmüştür. Gazetenin ilk iki sütunu tamamen üçüncü sütunu ise kısmen boş çıkmıştır. Gazetenin ikinci sayfasında ise “*İstanbul Muhabere-i Mahsusa*”dan alıntı yapılmıştır; “*Sevimli ve şirin İzmir şehrinin Yunanlılar tarafından işgal münasebetiyle kalplerde derin bir his ile uyanan heyecan-ı milli her tarafta elan devam etmektedir*”³⁸. ifadelerine yer verilmiştir. Ancak ne yapılacağı veya yapılması gerektiği ile ilgili haber yapılmasından kaçınılmıştır.

Bundan sonra çıkan gazetelerde genellikle İzmir halkının toplumsal hayatını düzenlemeye çalışan “*Kuvve-i İşgaliye*”nin emirleri yayınlanmıştır³⁹. Bunun dışında işgal döneminde toplumu ayakta tutacak az da olsa umut ve destek verecek yazılar yayınlanmıştır⁴⁰. Artık işgal konusu gazetenin sayfalarında görülmezken siyaset konusuyla ilgili haberlere yer verilmişti⁴¹. Gündemi değiştirmeye yönelik yapılan bu haberler gazetenin yayın politikası ile örtüşmüyordu. İsimsiz çıkan bu haberlerde Türkler ve Rumların ortak değerlerinden bahsedilmiş ve vatan kavramı üzerinde durulmuştu. Ayrıca bir emr-i yevmi yayınlamıştır. Buna göre;

1) *Açık olsun kapalı olsun hiçbir yerde izinsiz birikmek, konferans vermek, nutuk söylemek yasaktır.*

2) *Kazalara gitmek için mevki komutanlığından izin alınacaktır.*

³⁶ Mehmet Şevki, “*Hal ve Mevki Münasebetiyle*” Ahenk, 18 Mayıs 1335, s. 1, 2.

³⁷ Ahenk, 19 Mayıs 1335, s. 1, 2.

³⁸ Ahenk, 20 Mayıs 1335, s. 1, 2.

³⁹ Ahenk, 21, Mayıs 1335, s. 2.

⁴⁰ Ahenk, 22 Mayıs 1335, s. 1.

⁴¹ Ahenk, 23 Mayıs 1335, s. 1.

3) İzinsiz seyahat katiyen yasaktır, izin belgeleri mevki komutanlığı şubesi olup çalgıcı başında Haralambo sokağında Büyük Kız Okulu'ndaki Jandarma Komutanlığı'ndan alınacaktır⁴².

Yunanlıların denetimine geçtiği anlaşılan gazete İtilaf devletlerinin lehine yayınlar yapmaya başlamıştır. Bu bilgiyi destekler mahiyette, Kozmos gazetesinden yapılan bir alıntıda şöyle denilmiştir; “-Denizli'den Kozmos gazetesine yazılıyor: Burada ki Komiteciler, Denizli Hristiyanlarını abluka altına almak için icap eden tedabire başladılar. Bu maksat üzerine buradan Yunan İşgal-i Askeriyesi altındaki araziye gitmek isteyen Rumları Şimendifere binmekten men' etmişlerdir...”⁴³. Bunun yanı sıra verilen bir başka haberde ise Kuvayı Milliyecilerin Çete ve Eşkiya oldukları ifade edilmiştir. “İlan-ı Askeri” başlığını taşıyan bu haberde şu sözlere yer verilmiştir; “Bergama kazasını işgal üzere kaza-ı mezkûre-i azam yedişer olan bir müfreze Yunan askeri oralarda icrayı şekavet eden Çeteler tarafından şiddetli bir mukavemete maruz kaldığından dolayı bazı zayıatla ricat mecburiyetinde kalmıştır. Binaenaleyh Eşkiyaları tenkil ve asayişini temin için kuvve-i muavene gönderildi”⁴⁴ ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca “Vilayet-i Celile'den Ta'mimen Mülhakata Çekilen Telgrafname Suretidir” başlığıyla çıkan haberde Yunanlıların işgal ettiği yerlerde bir takım direniş hareketlerinin baş gösterdiği ve bunun için faaliyetlerde bulunan kimselerin olduğu dile getirildikten sonra iki madde halinde bu tür bir eyleme girişenleri tehdit niteliğinde uyarı yazısı yayınlanmıştır. Çete olarak tabir edilen Kuvayı Milliyecilerin cezalandırılacağı ifade edilerek Türk halkına gözdağı verilmiştir⁴⁵.

Yunanlılar her ne kadar bu tür yazılar yayınlanmasını sağlayarak toplumu yönlendirilmeye çalışılsa da ulusal mücadelenin çıkmasına engel olamamışlardır. Baskı altında olsa dahi yine gerek basın gerekse de halk bildiği yönde hareket etmiştir. Ahenk gazetesi de halka her fırsatta destek vermeye çalışmış ve işgal kuvvetlerinin baskısı altında yayın hayatını sürdürmeye çalışmıştır.

⁴² Ahenk, 25 Mayıs 1335, s. 1.

⁴³ Ahenk, 18 Haziran 1335, s. 2.

⁴⁴ Ahenk, 19 Haziran 1335, s. 1.

⁴⁵ Ahenk, 25 Haziran 1335, s. 1.

2.2.Kongreler Dönemi Ahenk Gazetesinin Yayın Politikası ve Meclis'in Açılışı İle İlgili Haberler

Bilindiği üzere İzmir'in işgalinden sonra Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmiş ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatmıştır. Gerçi 19 Mayıs'tan önce Ulusal Kurtuluş Savaşı ülkede filizlenmiş bulunuyordu; fakat bu hareketi ülke çapında meşru ve programlı bir zemine oturtan Mustafa Kemal Paşa ve grubu olmuştur. 24 Mayıs'ta önce Havza'ya 13 Haziran'da da Amasya'ya geçmiştir. 26 Haziran'da Amasya'dan Tokat'a gelen Mustafa Kemal Paşa daha sonra 3 Temmuz'da da Erzurum'a geçmiştir⁴⁶.

Bu konuda Ahenk, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bilgiyi İstanbul özel muhabirinden alıntı yaparak aktarmıştır. Bu habere göre “*Şark Orduları ve Müfettişi Umumisi Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın istifası üzerine Şark Orduları Müfettişi Umumiliğine Esad Paşa tayin edilmiştir*”⁴⁷. ifadesine yer verilmiştir.

Kongreler ile ilgili ilk bilgi ise 21 Temmuz 1335 (1919) tarihli gazetede verilmiştir. İstanbul muhabere mahsusasından alıntı yapan Ahenk, 13 Temmuz'da Erzurum'da bütün Anadolu murahhaslarının katılması ile bir kongre toplanacağını duyurmuş ve kongrenin sonunda “*Sivas şehrinde fevkalade mühim bir içtima vuku bulacağımı*”⁴⁸ belirtmiştir. 13 Temmuz haberinin 21 Temmuz tarihinde verilmiş olması muhtemelen gazetenin haber almada sıkıntı yaşadığının göstergesidir. Ayrıca 13 Temmuz'da toplanması planlanmış olan Erzurum Kongresi 23 Temmuz'da toplanabilmiştir⁴⁹.

Kongrelerin toplanmasından rahatsız olan İstanbul Hükümeti bunu engellemek için Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırmıştır. Bunun haberi de Ahenk gazetesinde şu ifadelerle çıkmıştır; “*Erzurum şehrinde içtima ile kongre akd ve bazı mühim teşkilat icra eden sabık Şark Orduları Müfettişi Umumisi Mustafa Kemal Paşa ve Bahriye Nazırı Esbak-ı Rauf Bey ve Nazilli civarında Teşkilatı Milliye kumandanı bulunan Hacı Şükrü ve Demirci Efe'nin hemen derdestleriyle İstanbul'a gönderilmeleri badema hilafı kanun içtima ile kongre akd edilmesine katiyen mümanaat edilmesi Dahiliye Nezaretinden Vilayete yazılmıştır*”⁵⁰. Bu haberde dikkatimizi çeken unsur Kuvayı Milliyeden artık Çete, Haydut gibi sıfatlar ile söz edilmeyip “*Teşkilatı Milliye*” teriminin kullanılmış olmasıdır

⁴⁶ Sina Akşin, “*Millî Mücadele ve İstanbul Hükümetleri*”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1178.

⁴⁷ Ahenk, 15 Temmuz 1335, s. 2.

⁴⁸ Ahenk, 21 Temmuz 1335, s. 2.

⁴⁹ Akşin, **a.g.m.**, s. 1178.

⁵⁰ Ahenk, 3 Ağustos 1335, s. 2.

Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan atıldığına dair haberi de yayınlayan gazete “*Tard*” başlığı altında, Anadolu’da “*Teşkilat-ı Milliye*” icra eden Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan ihracına ilişkin irade-i seniyyenin sudur ettiğini bildirilmiştir⁵¹. Daha sonra Sadrazam Ferit Paşa'nın “*Le Temps*” gazetesi muhabiri ile yaptığı uzun bir görüşme hiç değiştirilmeden Ahenk’te yayınlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa hareketinin mahiyeti nedir şeklinde bir başlıkla başlayan mülakatta sadrazam Ferit Paşa şu ifadelerde bulunmuştur; “*Bu hareketin hiçbir esası askeriyesi olmayıp, milletin müzahiretine de istisar etmemektedir. Bunlar harp esnasında zabıtlık derecesine irtika etmiş gençlerden ibaret olup, birer sanat ifa etmek üzere dağıldıkları Anadolu’da bu hareketi meydana getirmek için uğraşıyorlar...*”⁵² ifadelerini kullanmıştır. Ferit Paşa, bu ifadelerle ya mücadelenin ruhuna inanmamakta veya farkında olduğu bir gerçeği ifade etmekte zorlanmaktadır.

Bu görüşmeye karşılık olarak Ahenk gazetesi “*Mustafa Kemal Paşa ve Vaziyet-i Dahiliyemiz*” başlığıyla haber yayınlanmıştır. Bu haber Tan gazetesinin İstanbul muhabiri tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya telgrafla bazı sorular sorarak alınan cevaplarından oluşturulmuştur. Beş soru ve cevaptan oluşan bu haberde ilk defa derli toplu olarak Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın programı ve ana düşüncesi İzmir halkına bildirilmiştir⁵³.

Bu konuyla alakalı olarak Ahmet Rıza Bey, Roma’da *Matin* gazetesinin muhabirine beyanatta bulunmuştur. Buna göre; “*Mustafa Kemal Paşa'nın ekseriyeti Türk olan yerlerde hakimiyeti Osmaniye'nin teminine çalışmaktan başka bir maksadı olmadığını Arapların kendi kendilerini idare etme hakkına haiz oldukları Türk milletinin ekseriyesi tarafından tasdik edilmekte olduğunu*” ...⁵⁴. söylemiştir. Ahmet Rıza Bey, bu sözleriyle Wilson İlkeleri’ne paralel bir duruş sergilemiştir.

Ahenk gazetesi, Ankara’nın Kuvay-ı Milliye merkezi haline geldiği başlığıyla yaptığı haberde şu ifadeler yer vermiştir; “*Bir müddetten beri Sivas’ta bulunan Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliyesi merkezini Eskişehir’e değil Ankara’ya nakletmeye karar vermiş ve heyet azası Sivas’tan hareket etmekle geçen çarşamba günü Ankara’ya vasıl olmuştur. Heyet fimaba’d orada ifayı vazife edecektir*”⁵⁵. şeklinde açıklama yapılmıştır.

⁵¹ Ahenk, 15 Ağustos 1335, s. 1.

⁵² Ahenk, 10 Eylül 1335, s. 2.

⁵³ Ahenk, 30 Teşrin-i Evvel 1335, s. 2.

⁵⁴ Ahenk, 9, 10 Teşrin-i Sani 1335, s. 3.

⁵⁵ Ahenk, 30 Kanun-ı Evvel 1335, s. 2.

O günlerde kamuoyunu en çok ilgilendiren konular; Meclis-i Mebusan'ın açılıp açılmayacağı, açılrsa bile ne zaman açılacağı, seçimler ve Kuvayı Milliye'nin dağılıp dağılmayacağı ile ilgili sorulardı. Bu sorular Ahenk gazetesinin sütunlarında yer almıştır. Öncelikle Meclis-i Mebusan'ın açılışı ile ilgili habere 9 Kanun-ı Sani 1336 (Ocak 1920) tarihli gazetede rastlıyoruz. “*Meclis-i Mebusan Ne Zaman Açılacak?*” haber başlığında Meclis-i Mebusan'ın önümüzdeki cumartesi günü Padişah tarafından açılacağı bildirilmiştir⁵⁶.

Seçimler ve Kuvayı Milliye'nin dağılıp dağılmayacağı sorusunun cevabını ise 12 Kanun-ı Sani 1336 (Ocak 1920)'da yabancı bir gazeteden alıntı yapılarak (Roma'da Epoca gazetesinden) Mustafa Kemal Paşa'nın kendi ifadeleriyle kamuoyuna duyurulmuştur. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa şu ifadelerde bulunmuştur; “*Bu mesele ile size efkâr-ı şahsiyemi söylemek isterim, milletin bu husustaki arzuları Sivas Kongresi'nin resmi beyannamesinde musarrahtır. Teşkilat bu arzusu gelinceye kadar ifa-ı vazifede hatta tevesside devam edecektir. Benim Meclis-i Mebusan'da Erzuruma temsilden istinkaf ettiğim hakkındaki haber yanlıştır*”⁵⁷. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi kararlarını gerçekleştirmede ne kadar kararlı olduğunu dile getirdikten sonra bazı yanlış haberlerin de altını çizmiştir.

Ahenk, Meclis-i Mebusan ile ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın “*Meclis-i Mebusan Riyaset-i Aliyesine*” çektiği telgrafı olduğu gibi yayınlamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa “*Osmaniye-i Seniyye-i Hazret-i Şehriyariye*” başlığını taşıyan telgrafında rahatsızlığından dolayı meclisin açılışına gelemediğini bildirmiştir⁵⁸. Bu telgrafın hiçbir sütununun sansüre uğramamış olması da şaşırtıcıdır. Meclis-i Mebusan ile ilgili bir başka haberde ise Ali Rıza Paşa kabinesine muhalefet edileceği bildirilmiştir. Bu konuda iki grubun oluştuğunu ve Kuvayı Milliye'nin güven oyu vermeyeceği bildirilmiştir⁵⁹.

TBMM'nin açılışı ve ilk günleri ile ilgili haberler Ahenk'te görülmemiştir. Bu konuya ilişkin rastladığımız ilk haber Kuvayı Milliye'nin dağılıp dağılmayacağı konusudur. Bu konuda eğer barış sağlanırsa Kuvayı Milliye'ye gerek kalmayacağı ifade edilmiştir⁶⁰. İkinci haber tam olarak çıkmamış ve bu haberden anlaşıldığına göre Mustafa Kemal Paşa Anadolu ulemasına bir fetva verdimiştir⁶¹.

⁵⁶ Ahenk, 9 Kanun-ı Sani 1336, s. 2.

⁵⁷ Ahenk, 12 Kanun-ı Sani 1336, s. 2.

⁵⁸ Ahenk, 25 Kanun-ı Sani 1336, s. 2.

⁵⁹ Ahenk, 6 Şubat 1336, s. 2.

⁶⁰ Ahenk, 3 Mayıs 1336, s. 2.

⁶¹ Ahenk, 7 Mayıs 1336, s. 2.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste yapmış olduğu konuşmalar Ahenk gazetesinin sütunlarında yer almıştır⁶². Ancak sansür uygulamasının giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Gazeteden elde ettiğimiz yarım yamalak bilgilere göre Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından bir toplantı yapıldığı⁶³ barışın bir an önce imzalanması gerektiği, İstanbul Hükümeti ile Mustafa Kemal Paşa arasında bir uzlaşma söz konusu olduğu⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti arasında müzakerelerin başladığı⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki ilişkiler⁶⁶, Enver Paşa'nın Tatarlardan oluşan bir orduyla Kafkasya'ya geldiği⁶⁷ ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklerden yardım aldığı⁶⁸ ile ilgili teyide muhtaç bir takım eksik haberlerdir.

2.3. Türk-Yunan İlişkileri ve Cephelerin Durumu İle İlgili Haberler

TBMM açılışından sonraki dönemde Ahenk, Türk-Yunan ilişkileri ve cephelerin durumuyla ilgili bir kısım bilgilere yer vermiştir. Bu konuda Cafer Tayyar Bey'in ordusunun her türlü tehlikeye karşı Anadolu'yu koruyacağı, İzmit'te muharebelerin olduğu, bu muharebede İngiliz ve Kuvayı Milliye birliklerinin üç gündür mücadele ettiği aktarılmıştır⁶⁹. Bu durum İtilaf devletlerinin endişe yaşamasını sağlamıştır. Öyle ki 25 Haziran 1336 (1920)'da yayınlanan habere göre Lloyd George, Mustafa Kemal Paşa'nın ilerlemesi üzerine ilk önce Türk sorununa bir çözüm bulunması gerektiğini Venizelos'un katıldığı bir konferansta ileri sürmüştür⁷⁰.

Bu dönemde uzlaşma arayışları içerisine girildiği ancak Ankara'nın oldukça ağır olan barış koşullarını kabul etmeyeceği, Osmanlı temsilcisi tarafından imza edilse bile bunun Mustafa Kemal Paşa tarafından kesinlikle reddedileceği yazılmıştır⁷¹. 29 Haziran 1336 (1920)'da verilen haberde ise Mustafa Kemal Paşa kuvvetleri İzmir cephelerinde görünmüş⁷², ancak ilerlemenin durduğu görüşü üzerinde haberler yapılmıştır. Daily Mail gazetesinin İstanbul muhabiri Anadolu'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Paşa verdiği demetçe Aydın'daki Kuvayı Milliye'nin geri çekilmesinin askeri bir plan olduğunu ve

⁶² Ahenk, 11, 13, 19 Mayıs 1336, s. 2.

⁶³ Ahenk, 9 Mayıs 1336, s. 2.

⁶⁴ Ahenk, 10 Mayıs 1336, s. 2.

⁶⁵ Ahenk, 13 Mayıs 1336, s. 2.

⁶⁶ Ahenk, 23 Mayıs 1336, s. 2.

⁶⁷ Ahenk, 18, 19 Haziran 1336, s. 2.

⁶⁸ Ahenk, 23, 30 Haziran 1336, s. 2.

⁶⁹ Ahenk, 23 Haziran 1336, s. 2.

⁷⁰ Ahenk, 25 Haziran 1336, s. 2.

⁷¹ Ahenk, 28 Haziran 1336, s. 2.

⁷² Ahenk, 29 Haziran 1336, s. 2.

böylece düşmanı içeriye çekerek orada savaşa başlayacağını söylemiştir. Bu demeçte Mustafa Kemal Paşa, İzmir Anadolu'nun gözbebeği olduğu için hiçbir zaman Yunanlılara verilmesine muvafakat vermeyeceğini ortaya koymuştur. Ayrıca Kuvayı Milliye'nin İzmir cephelerinden uzakta olmadığı haberi de yayınlanmıştır⁷³. Bu haberlerden anlaşıldığına göre Yunanlılar ile girilen mücadelede daha önce bir geri çekilme söz konusu olmuştur.

2 Temmuz 1336 (1920)'daki bir Fransız muhabinine Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen demeçte Yunan harekâtını önemsiz gösterecek ifadeler yer verilmiştir. Bu hareketin en son görülecek bir mesele olduğu ondan önce Kuvayı Milliye'nin daha büyük işleri olduğu söylenmiştir⁷⁴. Ancak daha sonra çıkan haberlerde Yunanlıların Menderes geçidinde verdiği mücadeleyi kazandıkları, üç yüz elli mermi ele geçirdikleri, aynı zamanda Halil Paşa'nın bozguna uğratıldığı ve makinalı bir tüfeğin ele geçirildiği yazılmıştır⁷⁵. 11 Temmuz 1336 (1920)'da Mustafa Kemal Paşa, İzmir ve Çanakkale cephelerindeki Kuvayı Umumiyesinin olaysız olarak emredilen noktalara çekildiğini söylemiştir⁷⁶. "İngiltere ve Şark Harbi" başlığı altında savaş ile ilgili bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İtalya basınından alınan habere göre Kuvayı Milliye, Yunanlılara karşı her an saldırıya geçebilecekti. Aynı zamanda Daily Eupresten'dan alınan habere göre de eğer Yunanlılar İzmir'den çekilirse Mustafa Kemal Paşa İtilaf Devletleri ile barışa hazır olacağı bildirilmiştir. Bir başka haber ise İzzet Paşa'nın Ankara'ya gidip görüşme yapacağı ile ilgili olmuştur⁷⁷.

16 Temmuz'da Kuvayı Milliye uçaklarının Ankara'dan Konya'ya gittiği haberi verilmiştir. Ayrıca Fransız gazetelerinde yapılan alıntıya göre Mustafa Kemal Paşa ile ancak bir barışın yapılabileceği bildirilmiştir. İngilizlerin Kuvayı Milliye ile savaşmak için İzmit'e asker yığıldıkları haberi verilmiş ve yayınlanan haberlere göre Ankara hükümetinin şiddetli tartışmalardan sonra Erivan'daki Ermeni hükümetine resmen savaş açtığı bildirilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa ve Cafer Tayyar Bey hakkında verilen bir haber sansürlenmiştir⁷⁸. 20 Temmuz'da Yunanlıların uçaktan attıkları beyannameler ile Kuvayı Milliye'yi savaş için Afyon ile Uşak arasına davet etmişlerdir. Times gazetesine bunu savaş olarak görmemiş ve tedbir girişimi olduğunu yazmıştır⁷⁹.

⁷³ Ahenk, 30 Haziran 1336, s. 2.

⁷⁴ Ahenk, 2 Temmuz 1336, s. 2.

⁷⁵ Ahenk, 9 Temmuz 1336, s. 2.

⁷⁶ Ahenk, 11 Temmuz 1336, s. 2.

⁷⁷ Ahenk, 13 Temmuz 1336, s. 2.

⁷⁸ Ahenk, 18 Temmuz 1336, s. 2, 3.

⁷⁹ Ahenk, 20 Temmuz 1336, s. 2.

Tansiyonun yüksek olduğunu anladığımız bu haberlerde Kazım Karabekir'in Ermenilere savaş açtığı bildirilmiştir. Aynı zamanda Nazım Paşa orduları da ilerlemektedir. Diğer taraftan Nazım Paşa'nın kuvvetleri Kazım Karabekir Paşa'nın kuvvetleriyle birleştiği haberi verilmiştir⁸⁰. Ahenk gazetesi, Times gazetesinden alıntı yapmış olduğu bir haberde Ankara Sovyet Hükümeti'nin saldırıya hazırlandığını bildirmiştir.⁸¹ Burada TBMM'nin Sovyet Hükümeti olarak telaffuz edilmesi manidardır. Bu konuda 1 Ağustos 1336 (1920)'da verilen haberlere baktığımız da Bolşevikliğin yayılması için Mustafa Kemal Paşa'nın çalışacağına ilişkin teyide muhtaç birtakım bilgilerin yayınlandığına şahit oluyoruz⁸². Zaten TBMM hükümetinden Ankara Sovyet Hükümeti şeklinde söz edilmesinin böyle bir propagandanın ürünü olduğunu düşünüyoruz. Kaynağı İstanbul olan ve "*Ankara Sovyet ve Rus Murahhasları*" başlığını taşıyan bir haberde "*Ankara Sovyet Hükümeti mezkûr şehre vasıl olan Sovyet Mümessili siyasi ile müştereken Bolşevizm'i tevsî-i intişarı için sarf-ı mesai etmektedir*"⁸³. ifadeleri yayınlanmıştır. Bu tür haberlere Ahenk gazetesinin diğer sayılarında da rastlanmıştır⁸⁴.

Gazetenin 12 Haziran 1338(1922) tarihine kadar olan nüshalarına ulaşamamıştır. Bundan dolayı daha sonraki süreçte nasıl bir yayın politikası izlediği hakkında bilgi vermek pek mümkün değildir. Haziran 1922'den sonra çıkan haberlerde daha çok ekonomi ve dış basın ile ilgili konulara yer verilmiştir. Ancak 13 Haziran 1338 (1922)'de tahkikat heyetleri hakkında bilgi verilmiştir⁸⁵. Bu dönem de sansür uygulamalarının hala devam ettiği boş çıkan sütunlardan ve yarım bırakılan cümlelerden anlaşılmaktadır⁸⁶. Eylül 1922'de "*Yunanlılar Yıkıldı*", "*Yunan Milletinin Ahvali Ruhîyesi*" haberleri yapılmış⁸⁷ ve daha sonra çıkan yayınlarda ise barış yapılacağıyla ilgili haberlere yer verilmiştir⁸⁸.

Cumhuriyet'in İlanından sonra Ahenk gazetesi iki tam sayfa halinde daha kaliteli kağıtlara ve daha büyük boyutlarda düzenli olarak yayınlar yapmıştı. Araştırma yazıları çoğalırken tefrika romanlara ve magazin haberlerinin yanında şiirlere yer verilmişti. İzmir'in bu önemli ve köklü gazetesi 2 Ocak 1930'da 10959 numaralı sayısı ile yayın hayatına son

⁸⁰ Ahenk, 23 Temmuz 1336, s. 2.

⁸¹ Ahenk, 29 Temmuz 1336, s. 2.

⁸² Ahenk, 1 Ağustos 1336, s. 2.

⁸³ Ahenk, 4 Ağustos 1336, s. 2.

⁸⁴ Ahenk, 24 Ağustos; 19 Eylül 1336, s. 2.

⁸⁵ Ahenk, 13 Haziran 1338, s. 2.

⁸⁶ Ahenk, 18, 19 Haziran 1338, s. 2.

⁸⁷ Ahenk, 25 Eylül 1338, s. 2.

⁸⁸ Ahenk, 28 Eylül 1338, s. 2.

vermiştir⁸⁹. Gazetenin yayını durdurmasının sebebi olarak harf inkılabı gösterilmiştir⁹⁰. Tabii gazetenin kapatılma gerekçesinin sadece bu olması da pek tutarlı görülmemektedir.

SONUÇ

İzmir basınında önemli bir yere sahip olan Ahenk gazetesi gerek ilk yayın hayatına çıktığı dönemde yapmış olduğu çalışmalar da gerekse de İzmir'in tarihi geçmişini bizlere aktarma konusunda değerli bir yayın organı olmuştur. Bu yayın organı kapanma korkusu, maddi yetersizlikler, savaş ve şehrin işgali dönemlerinde yayın hayatına devam edebilmiş olması büyük bir başarıdır. Bu başarının altında yatan sebep Tefik Nevzad, Halid Ziya gibi döneminin tecrübeli yazarlarının katkılarından dolayıdır. Bunun yanı sıra Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde İbn-i Hazım Ferid ve Mehmet Şevki Bey'in yazıları da etkili olmuştur.

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra oluşan olumsuzluklara karşı yayın yapmaya çalışan Ahenk gazetesi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na giden yolda halkı bilinçlendirmek için çalışmalar yapmıştır. İki taraflı bir yayın politikası kafalarda soru işareti oluşturmasına karşın gazetenin o dönemde sahibi olan Ali Nazmi Bey ve yazar kadrosunda bulunan Mehmet Şevki Bey ve İbn-i Hazım Ferid Bey gibi kişilerin gazeteciliklerinin yanı sıra Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek veren kuruluşlarda aktif görevlerde bulunmuşlardır. Bu bilgi bile bizlere Ahenk gazetesinin yayın politikası hakkında bir fikir verebilir.

İzmir'in işgalinden sonra basına karşı uygulanan baskı ve sansür sebebiyle sıkıntılar yaşanmıştır. Buna rağmen gazete yayın hayatına devam etmiş ve Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek olmuştur. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın telgraflarını, demeçlerini yayınlamak İzmir halkını Ulusal Kurtuluş Savaşı konusunda aydınlatmıştır. Konu ile ilgili çoğunlukla yabancı ve İstanbul basınından alıntılar yaparak bilgi vermeye çalışmıştır. Böylece o dönemde zor olan yayın hayatını idame ettirmeyi başarabilmiştir.

İzmir'in özellikle işgal dönemi için değerli bilgilerin yer aldığı bu gazetenin eksik nüshalarının olması konuya açıklık getirmemizin önünde engel teşkil etmiştir. Özellikle 1337(1921) yılına ait hiçbir nüshasının olmaması üzücüdür. Ancak genel olarak değerlendirdiğimizde gazetenin Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yanında olduğu sonucuna varıyoruz. Bu konuda ileride elde edilecek bilgi ve belgeler, eksik nüshaların bulunması konuyu daha iyi değerlendirme imkânı sağlayacaktır. Çıkış yeri yerel olan ancak yapmış

⁸⁹ Ahmet Hilmi Balcı, *İzmir İstiklal Mahkemesi ve İzmir Basını (1906-1926 Cumhuriyetin De Facto Kuruluşu: Ahenk Gazetesinde Söylem/İktidar)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007, s. 10.

⁹⁰ Akkoyun, **a.g.m.**, s. 102.

olduğu çalışmalar ile ulusal hatta uluslararası niteliklere haiz bu gazete işgalin her alanda yapıldığını göstermiştir. Utanç kaynağı olan sansür uygulamalarının günümüze kadar gelmesi bizlere işgal kuvvetleri hakkında fikir edinmemiz sağlamıştır.

Kooperatifçilik sistemini İttihat ve Terakki'den önce gündeme alması gazetenin iktisadi saha donanımlı bir kadroya sahip olmasıyla izah edilebilir. Aynı zamanda işgallere karşı sağlam bir duruş sergilerken bu tavrını içselleştirip aynı sinerjiyle halka yansıtması büyük başarıydı. Osmanlı'nın çöküşü, Mondros sonrası işgal ve Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemi gibi üç farklı, fakat birbiriyle ilintili dönemlere tanıklık ettiği için de oldukça değerli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Taha Toros Arşivi, Tevfik Nevzad'ın Hayatı, TT-551628.

Kitaplar

ARIKAN, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.

ARIKAN, Zeki, **İzmir Basın Tarihi**, Ege Üniversitesi Yay., İzmir 2006.

ARIKAN, Zeki, **İzmir Basınından Seçmeler (1872-1922)**, I, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2001.

COŞAR, Ömer Sami, **Millî Mücadele Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul 1967.

İNÜĞÜR, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.

KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi**, Müteferrika Yayınları, İstanbul 1998.

SELVİ, Haluk, **Millî Mücadele'de İlk İşgaller İlk Direnişler**, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

UMAR, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir 2011.

YALÇIN, E. Semih, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kaynaklar**, Siyasal Yay., Ankara 2004.

Makaleler

AKŞİN, Sina, “*Millî Mücadele ve İstanbul Hükümetleri*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. (1176-1183).

ARIKAN, Zeki, “*Kurtuluştan Sonra İzmir’de Çıkan İlk Gazete: Türk Sesi*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 22, Ankara 1991, s. (75-95).

ARIKAN, Zeki, “*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. I, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. (103-111).

AKKOYUN, Turan, “*Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XII, S. 34, Ankara 1996, s. (101-124).

BAYKAL, Hülya, “*Millî Mücadele’de Basın*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IV, S. 11, Ankara 1988, s. (471-479).

ÖZKAYA, Yücel, “*Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa’nın Basın İle İlişkisi*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I, S. 3, Ankara 1985, s. (871-911).

PALAOĞLU, M. Kemal, “*TBMM Nasıl Kuruldu?*”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. (1151-1160).

ŞAHİN, Şayan Ulusan, “*Bazı Arşiv Belgelerinde ve Ahenk Gazetesi’nde Çin-Japon Savaşı*”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 2, Manisa 2003, s. (79-91).

ŞEVKİ, Mehmet, “*Kendimize Gelelim*”, Ahenk, 5 Şubat 1335, s. 1.

ŞEVKİ, Mehmet, “*Söylenilmeyen Şeyler*”, Ahenk, 6 Şubat 1335, s. 1.

ŞEVKİ, Mehmet, “*İnanmayalım Cesur Olalım*”, Ahenk, 13 Şubat 1335, s. 1.

ŞEVKİ, Mehmet, “*Galiba Kan Kokusu Gelecek*”, Ahenk, 17 Şubat 1335, s. 1.

ŞEVKİ, Mehmet, “*Hal ve Mevki Münasebetiyle*” Ahenk, 18 Mayıs 1335, s. 1, 2.

Tezler

BALCI, Ahmet Hilmi, *İzmir İstiklal Mahkemesi ve İzmir Basını (1906-1926 Cumhuriyetin De Facto Kuruluşu: Ahenk Gazetesinde Söylem/İktidar)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2007.

Gazeteler

- Ahenk, 5, 6, 13, 17 Şubat 1335, s. 1.
- Ahenk, 6 Mart 1335, s. 1.
- Ahenk, 18, 19, 20 Mayıs 1335, s. 1, 2.
- Ahenk, 21, Mayıs 1335, s. 2.
- Ahenk, 22, 23, 25 Mayıs 1335, s. 1.
- Ahenk, 18 Haziran 1335, s. 2.
- Ahenk, 19, 25 Haziran 1335, s. 1.
- Ahenk, 15, 21 Temmuz 1335, s. 2.
- Ahenk, 3 Ağustos 1335, s. 2.
- Ahenk, 15 Ağustos 1335, s. 1.
- Ahenk, 10 Eylül 1335, s. 2.
- Ahenk, 30 Teşrin-i Evvel 1335, s. 2.
- Ahenk, 9, 10 Teşrin-i Sani 1335, s. 3.
- Ahenk, 30 Kanun-ı Evvel 1335, s. 2.
- Ahenk, 9, 12, 25 Kanun-ı Sani 1336, s. 2.
- Ahenk, 6 Şubat 1336, s. 2.
- Ahenk, 3, 7, 9, 10, 11, 13, 19, 23 Mayıs 1336, s. 2.
- Ahenk, 18, 19, 23, 25, 28, 29, 30 Haziran, 1336, s. 2.
- Ahenk, 2, 9, 11, 13 Temmuz 1336, s. 2.
- Ahenk, 18 Temmuz 1336, s. 2, 3.
- Ahenk, 20, 23, 29 Temmuz 1336, s. 2.
- Ahenk, 1, 4, 24 Ağustos 1336, s. 2.
- Ahenk, 19 Eylül 1336, s. 2.
- Ahenk, 13, 18, 19 Haziran 1338, s. 2.
- Ahenk, 25, 28 Eylül 1338, s. 2.

İRÂDE-İ MİLLİYE GAZETESİNDE MİLLÎ HÂKİMİYET KAVRAMI
THE CONCEPT OF NATIONAL SOVEREIGNTY IN İRADE-I MİLLİYE
NEWSPAPER

Arş. Gör. Yunus ÖZDURĞUN¹

Öz

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da çalışmalarına başlamadan önce Millî Mücadele'nin temel fikirlerinin anlatılacağı bir gazetenin yayımlanması kongreye katılan delegelerce benimsenmişti. O dönem ülkenin içinde bulunduğu siyasi şartlardan ötürü böyle bir gazetenin yayımlanması, kamuoyunun Millî Mücadele lehine aydınlatılabilmesi için hayati önem arz etmekteydi. Bu sebepten ötürü kongre devam ederken gazetenin çıkarılması için hazırlıklara başlanmış ve Sivas Kongresinin 11 Eylül 1919'daki sekizinci toplantısında İrade-i Milliye gazetesinin çıkarılmasına karar verilip üç gün sonra da ilk nüshası yayımlanmıştır.

İrade-i Milliye gazetesi, Sivas Kongresi'nden hemen sonra 14 Mayıs 1919'da başlayan yayın hayatını 254. sayıya kadar Sivas'ta sürdürmüştür. Vilayet basımevinde basılan gazete haftada iki gün çıkıyordu. İrade-i Milliye gazetesinin amacı, Milli Mücadele'nin yapılış gerekçesini, hedeflerini ve Sivas Kongresi kararlarını dünya kamuoyuna duyurmak ve Türk milletini Millî Mücadele lehine aydınlatmaktı. 10 Ocak 1920'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin yayın hayatına başlamasıyla birlikte İrade-i Milliye, milli mücadelenin ana yayın organı olma görevini bu gazeteye devretmiştir.

Bu çalışmada; İrade-i Milliye gazetesinde milli hâkimiyet tartışmaları üzerinde durulacaktır. Gazetenin bütün nüshalarının bu bildiride sunulmasının imkânsız olmasından dolayı ilk sayıları üzerinden bir genelleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, İrade-i Milliye Gazetesi, Millî Şuur, İstanbul Hükümetleri

¹ Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü yunus.ozdrn@hotmail.com

Abstract

Sivas Congress on September 4, 1919 before the beginning of the work of the main ideas of the National Struggle to publish a newspaper publication was adopted by delegates participating in the congress. The publication of such a newspaper by the political conditions of the country at that time was of vital importance for the public to illuminate in favor of the National Struggle. For this reason, preparations were started for the removal of the newspaper while the congress was in progress, and at the eighth meeting of the Sivas Congress on September 11, 1919, it was decided to issue the newspaper *Îrâde-i Milliye* and a copy was issued three days later.

The newspaper *Îrâde-i Milliye* continued its broadcasting life starting on May 14, 1919, immediately after the Sivas Congress and continued in Sivas until the 25th issue. The paper was printed two days a week. The aim of the newspaper was to announce the rationale for the National Struggle, its objectives and the decisions of the Sivas Congress to the public and to enlighten the Turkish nation in favor of the National Struggle. With the beginning of the publication of the newspaper *Hâkimiyet-i Milliye* on 10 January 1920, the newspaper *Îrâde-i Milliye* transferred the task of being the main broadcasting organ of the national struggle to this newspaper.

In this study; The discussion of national dominance will be discussed in the newspaper *Îrâde-i Milliye*. As it is impossible to present all copies of the paper in this declaration, a generalization will be made on the first issue.

Keywords: National Struggle, *Îrâde-i Milliye* Newspaper, National Awareness, Istanbul Governments

Giriş

Sivas Kongresi, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi'nde yaptığı çağrı üzerine, I. Dünya Savaşından sonra işgale uğrayan Türk topraklarını kurtarmak ve Türk milletinin bağımsızlığını sağlamak için çareler aramak amacıyla seçilmiş temsilcilerin Sivas'ta bir araya gelmesiyle, 4 Eylül- 11 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleşen ulusal bir kongredir. Kongre

4 Eylül 1919'da bugün lise olarak kullanılan binada saat 15.00'da toplanmış, yapılan seçimde kongre reisliğine Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir².

4 Eylül günü toplanan kongre heyeti, 5 Eylül günü Padişaha ve Türk Milletine hitaben iki ayrı beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamenin nahiye ve köylere kadar duyurulmasının gerekli olduğu üzerinde önemle durulmuş ve kongre heyeti bu hareketle, daha ilk günden itibaren millet adına hareket ettiğini, onun meşru haklarının koruyucusu ve yöneticisi olduğunu kamuoyuna açıkça göstermiştir. Kongrenin ilk üç günü uğraştığı mesele, *İttihatçılık* meselesidir. Sivas Kongresi'nin hiç bir siyasi fırkaya dayanmadığının, sırf vatanseverlik gayesiyle toplandığının ve Türk vatanının kurtarılmasından başka bir amacı olmadığını yeminle onaylanması gereği üzerinde durulmuştur³. Bundan sonra kongre çalışmaları *manda* meselesi üzerinde yoğunlaştırılmış, fakat manda meselesi de, Amerikan Senatosuna bir tahkik heyeti gönderilmesi hususunda yazı yazılması suretiyle halledilmiştir. Kongre, Anadolu ve Rumeli'de kurulmuş olan bütün milli cemiyetleri, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* adı altında birleştirerek, tek bir cemiyet haline dönüştürmüş, böylece bütün milli kuvvetlerin tek bir elden idare edilmesi ve milli bir hedefe sevk edilmesi gerçekleştirilmiştir⁴.

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 tarihinde çalışmalarına başlamadan önce milli mücadelenin esaslarının anlatılacağı bir gazetenin çıkarılması fikri Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde delegelerce de benimsenmişti. Böyle bir gazetenin neşredilmesi ülkenin içinde bulunduğu siyasi şartları kendi perspektifinden ele alıp, kamuoyunun aydınlatabilmesi için de elzemdi⁵.

Gazetenin ön hazırlıklarıyla ilgili bilgilerin Sivas Kongresi tutanaklarında da yer aldığı görülmektedir. Sivas Kongresi'nin birinci oturumunda İsmail Hami (Danişmend) kendisine teklif edilen ikinci reislik makamını; *"Efendim, bendeniz hem yakında neşredilecek gazetemizde meşgul olacağım, hem de ihzarî encümen namına yazmakta olduğum muhtıra ile zaten meşgulüm; hiç vaktim kalmıyor, heyet-i muhteremenin hakkımda gösterdiği teveccüh ve*

² Sivas Kongresi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 61.

⁴ Emine Kısıklı, *"Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, I/01, 1998, s. 34.

⁵ Fatih M. Dervişoğlu, *"Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi"*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, II/6, 2009, s. 160.

itimada teşekkür etmekle beraber, maatteessüf arz-ı itiraza mecburum.”⁶cümlesiyle geri çevirir.

Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919'daki sekizinci toplantısında adı İrâde-i Milliye olan gazetenin çıkarılmasına karar verilip üç gün sonra da ilk nüshası yayınlanmıştır. Gazetenin çıkarılması kongre tutanaklarına şöyle yansımıştır;

Rauf Bey- Propaganda için bin gazete çıkarılacaktı; arkadaşlarımızdan bir heyet bazı evrakımızın neşri ve yazılar yazılmasıyla meşgul olacaktı; kongre dağıldıktan sonra herkes hususi işleriyle meşgul olur, bunu şimdiden halletmelidir.

Reis Paşa- Bu hayatı şimdiden tayin edelim.

Rauf Bey- Müsaade buyurularsa Hami Bey, Vasıf Bey, Süreyya Bey ve Mehmet Şükrü Bey tayin edilsin. (Muvafıktır sedaları)

Mazhar Müfit Bey- Süreyya Bey kabul etmediğinden Hüsrev Sami Bey tayin olmalıdır. Hami Bey esasen yazı yazmak suretiyle iştirak ediyor.

Fazıl Paşa- Bu İrâde-i milliye gazetesi daimim mi neşredilecek?

Hüsrev Sami Bey- Tabî daimî.

Reis Paşa- Haftada iki kere.

Fazıl Paşa- O halde Sivas'ta bunun için daimi bir heyetin bulunması lâzımdır. (Muvafıktır sedaları!)⁷

Gazeteye mesul müdür bulmakla görevlendirilen Rasim Bey (Başara), 22 yaşında olan öğrencisi Selahattin'i (Ulusalerk) imtiyaz sahibi olarak görevlendirmiş, yazı işleri müdürlüğüne de Mazhar Müfit Bey (Kansu) getirilmiştir. Başlığının hemen altında *Metalib ve Amali Müdafidir* (milletin dilek ve taleplerinin savunucusudur) ibaresi ile Türk toplumunun menfaatlerini gözeteceğini kamuoyuna duyurur.⁸ Yanı sıra gazete milli mücadeleyi savunmak ve isteklerini kamuoyuna duyurmak gayesindedir⁹.

⁶ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 2.

⁷ U. İğdemir, *Sivas Kongresi*, s. 104.

⁸ Nurettin Güz, *Türkiye'de Basın- İktidar İlişkileri*, Ankara 1991, s. 33-34.

⁹ Bu dönemde Anadolu'da Milli Mücadelenin doğup gelişmesinin yanı sıra bir de Milli Mücadele basını doğmuş ve gelişmiştir. En basit baskı araçlarıyla çalışmıştır bu basın. “*Esericedit*” denilen yazı kâğıtlarına gazete

Gazetenin, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde 14 Eylül- 15 Aralık tarihleri arasında yayınlanan ilk on altı sayısı Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta bulunduğu dönemde yayımlanmıştır. Heyet-i Temsiliye'nin resmi yayın organı işlevini gördüğü bu dönemde Milli Mücadele'nin kanuni dayanaklarını işlev ile meşruiyetini sağlamaya yönelik yazılar, yurdun dört bir yanından gelen, saraya ve hükümete gönderilmiş telgraflar ve imzasız fakat Mustafa Kemal Paşa'ya ait yazılar yer alır¹⁰.

Çalışmanın geri kalan kısmında İrade-i Milliye gazetesinde milli hâkimiyet tartışmaları üzerinde durulacaktır. Gazetenin milli hâkimiyet kavramına nasıl yaklaştığı, bu bağlamda milli bilinç oluşturma çabaları, İstanbul hükümetlerine bakış gibi başlıklarla konu ele alınacaktır.

Gazeteye Göre Milli Mücadele'nin Sebepleri ve Milli Uyanışın Önemi

Gazete, hemen yayımlanmasıyla birlikte Milli Mücadele'nin neden başladığı üzerine eğilir ve aynı zamanda toplumsal şuur inşasına girişir. Nitekim, İrade-i Milliye gazetesinin ilk sayısında İsmail Hami (Danişmend) imzası ile "*Harekât-ı Milliyenin Esbabı*" başlıklı makale yayımlanmış, bu makalede adından da anlaşılacağı üzere milli mücadelenin sebepleri üzerinde durulmuştur. İsmail Hami makalesine başlarken devletin nasıl bitip tükendiği üzerinde durmuş, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmasının bu tükenmenin yegâne sebebi olamayacağını ifade etmiştir. Örnek olarak da tıpkı Osmanlı gibi savaştan mağlup statüsünde çıkan Almanya ve Bulgaristan'ı göstermiş, bu devletlerin Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi herhangi bir işgal ile karşılaşmadıklarını belirtmiştir. İsmail Hami'ye göre Wilson prensiplerine güvenerek yola çıkan hükümet büyük bir yanlış içine düşmüş ve Musul, Adana, İzmir gibi ülkenin en stratejik yerleri işgal edilmiştir. Tüm bu gelişmelerden bir sonuç çıkararak İsmail Hami, ülkenin iki türlü tehdit altında olduğunu iddia etmiştir; "*Bunların birincisi bugün tahakkuk etmiş olan felaketlerimizde ve ikincisi de bundan sonra gelecek müstakbel felaketlerde mündemiçtir! Esasen en dehşetli kısmı da işte bu henüz proje halinde bulunan ve gözle görülebilir bir mahiyet almamış olan tehlikedir. Mesela Vilayat-ı Şarkıye'nin bir Ermenistan haline vaz'ının mutasavvar ve hatta esas itibarıyla*

---

basılmıştır bazı yerlerde. Baskı makineleri at ve okuz arabaları ile ilden ile taşınmış ve en ilkel koşullar altında gazeteler yayımlanmıştır. Meslekten mürettip yoktur, matbaacı yoktur, kâğıt yoktur, mürekkep yoktur, yedek parça yoktur... ama her şeye rağmen gazete çıkarmıştır Milli Mücadele'ye katılanlar. Bu yıllar Türk basın tarihinin kahramanlıklarla dolu, en övünçlü dönemlerinden biri sayılır. Hıfzı Topuz, **Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1996, s. 75

¹⁰ F. M. Dervişoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Basın*, s. 162

*mukarrer olduğunu söylersek, ne demek istediğimiz anlaşılır zannederim!”*¹¹ Bu sözleriyle Doğu Anadolu bölgesinde kurulması planlanan Ermeni devletine dikkat çekmiştir.

Makalenin devamında İstanbul hükümetine yüklenen İsmail Hami, hükümetin özellikle İstanbul ve İzmir’in işgal edilmesine tepkisiz kalmasından şikâyet etmiştir. “*Herhalde herkesin başındaki festen başka Osmanlığa delalet edecek ortada hiçbir şey kalmamıştı! Hatta halkın tramvaylara binip inmesine varıncaya kadar her şey ecnebi murakabesi altına girmişti!*” sözleriyle durumdan yakınan İsmail Hami, Damat Ferit Paşa’ya ve kabinesine yüklenerek fenalıkların saymıştır. Buna göre Damat Ferit Paşa ve kabinesi İzmir’de vatan müdafaasıyla meşgul olan kahramanları arkalarından vurmak için her yolu denemiş, Sivas kongresine katılanları çeteci olarak algılamış ve kongreyi dağıtmak için ise Ali Galip’i kullanmıştır. İsmail Hami bu tutumuyla Damat Ferit’i millete şikâyet etmiştir. Son olarak Veliâht Abdülmecid Efendi’nin Padişah’a sunduğu bir layihayla mevcut hükümetin icraatlarını eleştirerek Anadolu’daki hareketin tekliflerinin dikkate alınmasını tavsiye ettiği yönündeki hareketi övülmüş ve böylelikle milli bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır¹².

Gazete ilerleyen sayılarında isimli ve isimsiz makaleler yayımlanarak milli bilinç oluşturma çabalarına devam etmiştir. *Millet Davası* adlı makalede Türk milletinin içinde türemiş seciyesiz bir zümreden bahsedilmiş, bu zümrenin devleti çevrelediğinden ve parazitlerini bulaştırdığından söz edilmiştir. Gazeteye göre ülkeyi işgal eden itilaf devletleri için bundan daha iyi bir yönetim olamazdı. Ancak durum böyle devam edemezdi ve hakeza etmedi. Milleti hükümetle avlamak isteyenlere alet olanlar kendi tuzaklarına kendileri düştüler ve karşılarında hiçbir zaman ölmeyen Türk vicdanını buldular. Gazete böylece devletin başındaki karakersiz zümreye rağmen milletin kendi iradesiyle duruma hâkim olacağı inancını taşımıştır. Makale milli şuuru temsil eden şu sözle son bulmuştur; “*Hükümetler satın alınır, fakat milletler değil!*”¹³

İrade-i Milliye gazetesinde Milli Mücadele’nin önemini anlatan çok sayıda makalenin yanında milli mücadelenin bir medeniyet hareketi olduğuna yönelik makaleler de yayımlanmıştır. Bu makalelerden birinde Osmanlıların yüzyıllardan beri bir medeniyet inşa ettiği, önceki Türk devletleri de hesaba katılırsa 12 asırlık bu medeniyetin Yunan, Fransız, İtalyan işgalleri ve İngiliz mandası söylentileriyle yok edilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir.

¹¹ İsmail Hami, “*Harekât-ı Milliye’nin Esbabı*”, **İrade-i Milliye**, Numara: 1, 14 Eylül 1919

¹² İ. Hami, *Harekât-ı Milliye’nin Esbabı*

¹³ *Millet Davası*, **İrade-i Milliye**, Numara: 5, 2 Ekim 1919

Gazeteye göre yapılmak istenen şey insani ve medeni bir zulüm ve vahşettir. Bu durum karşısında dünya kamuoyuna çağrıda bulunulmuş, Türk milletinin ilerlemesi için mandaya değil, sulha ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Makalenin devamında ise Türk milletinin yaşanan gelişmelere karşı sessiz kalmadığı ifade edilmiş; “*Bunun delili, bugünkü hareket-i milliyenin teşvik, tahrik, tazyik gibi vesaitin eseri olmayıp yalnız Müslüman unsurun vatanın inkısamı, devletin ziya-ı istiklali tehlikesi karşısında hissettiği umumi bir elem ve heyecandan hâsıl olmuş olmasıdır*”¹⁴ sözleriyle milli hareketin, vatanın bölünmesi ve devletin istiklaline karşı gelişen bir tehdit sonucu ortaya çıktığı vurgulanmıştır. Netice itibarıyla bu makalede Türk milletinin medeniyet ve bağımsızlığına ne kadar düşkün olduğu üzerinde durulmuş ve milli hâkimiyeti gerçekleştirmeye çalışan hareketin haklılığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Zaten gazetenin en önemli amacı da Milli Mücadele şuurunu ayakta tutmak, mücadelenin kamuoyunu sağlamaktı. Nitekim İrade-i Milliye gazetesinde halk nezdinde milli bilinç oluşturma çabaları kapsamında yurdun dört bir tarafından gelen miting telgrafları yayınlanmıştır. *Ayıntab*'te *Muazzam Bir Miting* başlığıyla verilen haberde Antep Belediye Reisi Mehmet Lüfi'nin göndermiş olduğu telgraf yayınlanmıştır. Telgrafta İngilizlerin Antep'ten çekilmiş olmaları memnuniyetle karşılanmış, bir başka işgalin olmaması ümit edilmiş ve yeni işgale kalkışıldığı takdirde milletin bunu bütün mevcudiyetiyle reddedip kendi hâkimiyetini sağlamak için topyekûn mücadeleye girişeceği ifade edilmiştir. Akşehir'den gelen bir telgrafta da İzmir'in işgali için bir protesto mitinginin tertip edildiğinden bahsedilmiş, dinin ve vatanının kurtarılması için hiçbir fedakârlıktan çekinilmeyeceği belirtilmiştir. Güneydoğu bölgesinde olan Eruh'tan Jilan Aşireti Reisi Rasul telgrafında şu cümlelere yer vermiştir; “*Siirt mümessili Cemil Efendi ile lutfen irsal buyurulan emirname ve mukarrerat vasılı dest-i tebcil oldu. Mucibince teşkilat-ı lâzımeye mübaşeret ettim ve bütün aşiret ve mensubumla Hilafet-i Osmaniyyeye rabitamızı muhafaza emrinde mal ve hayatımızı fedaya amade olduğumuzu arz ile ellerinizden takbil ederim.*”¹⁵ Mardin'den Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mardin Heyet-i Merkeziyesi adına Hüseyin Bey'in gönderdiği telgrafta ise 25 bin kişinin katıldığı bir miting tertip edildiği bilgisi verilmiştir¹⁶. Gazete böylelikle yurdun muhtelif yerlerinden gelen protesto ve milli mücadeleye destek telgraflarını yayınlarak halkta milli hâkimiyet bilincinin gelişmesine katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

¹⁴*Hareket-i Milliye En Muazzam Hareket-i Medeniyedir, İrade-i Milliye*, Numara: 5, 2 Ekim 1919

¹⁵*İrade-i Milliye*, Numara: 9, 27 Ekim 1919

¹⁶*İrade-i Milliye*, Numara: 10, 3 Kasım 1919

Milli Hâkimiyet Bağlamında Gazetenin İstanbul Hükümetlerine Bakışı

Damat Ferit Paşa hükümetleri ile Milli Mücadele kadrosu arasında gergin ilişkiler söz konusudur. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtikten sonra Millî Mücadele'yi başlatması İstanbul ile iplerin kopmasına neden oldu ve Damat Ferit Paşa hükümetleri bu mücadeleyi bitirmek için her türlü yolu denedi. Damat Ferit Paşa hükümetlerinin uygulamaya çalıştığı şey Mondros sonrasında İngiltere'nin dostluğuna güvenerek İstanbul merkez olmak üzere küçük bir Anadolu parçasında yaşamaya devam etmektir. Bu durum bundan sonraki dönemde hükümetin “İngilizci” siyaset izlemesine neden olmuş, İngiliz komutanlarına ya da sivil yetkililere iyi davranılması gibi bir yönelimi beraberinde getirmiştir. 1919 Nisan ayı içerisinde çeşitli illere gönderilmeye başlanan yazılarda kullanılan “İngiliz heyeti ile münasebat-ı hasane idame edilmeli” ifadeleri güdülmeye çalışılan politikanın anahtar kelimeleri olma özelliğine sahipti¹⁷.

Damat Ferit Paşa, Milli Mücadeleyi bitirmek için her türlü yolu denemiş, bu mücadeleye ve önderlerine türlü suçlamalar yapmaktan geri kalmamıştır. Damat Ferit Paşa Hükümetleri tarafından halkı Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtmak için Kuva-yı Milliyeciler; İttihatçılık, Bolşeviklik, sahte milliyetperverlik, fitne ve fesat ehli olmak, şakilik, dinsizlik vb ithamlara maruz kalmış, hatta halkın Kuva-yı Milliye'ye düşman kesilmesini sağlamak için fetvalar çıkarılmış ve Kuva-yı Milliye'ye itimat edilmemesini sağlamak üzere beyannameler yayımlanmıştır¹⁸. Damat Ferit Paşa'nın Millî Mücadele'ye karşı yürüttüğü faaliyetlerden biri de Sadâkatnâmeler'dir. Sadrazam Damat Ferit Paşa 24 Nisan'da bir genelge yayımlayarak sivil asker herkesi Padişaha “*sadâkat ve her emrine itaat*” göstermeye çağırmıştır. Bu amaçla “*Sadâkatnâme*” başlıklı kâğıtlar bastırılmıştır¹⁹. Bu sayede Anadolu'da Milli Mücadele'yi gerçekleştirenler yalnız bırakılmaya çalışılmıştır. Damat Ferit Paşa, Milli Mücadele'yi bitirmek için basını da etkin bir şekilde kullanmıştı. Yayınlanan hattı hümayunlar ve Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin Fetva-yı Şerife'si ile Kuva-yı Milliye ve bu

¹⁷ Tülay Alim Baran, “*Kuva-yı Milliye Örgütlenmesine Karşı Damat Ferit Hükümetleri*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 23, Ankara 1999, s. 288.

¹⁸ Osman Akandere, “*Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 16, Konya 2006, s. 2- 3.

¹⁹ Şaduman Halıcı, “*İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadeleye Karşı Yeni Bir Taktiği: Sadâkatnâmeler*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 40, Ankara 2007, s. 625.

hareketin lider kadrosu; anayasa ve kanunlara karşı gelen, Padişah ve Halifeye isyan eden, ülkenin iç huzurunu bozan, ülkeyi parçalamak isteyen kişiler olarak suçlanmışlardı²⁰.

Damat Ferit Paşa'nın Milli Mücadeleye karşı tutumu böyleyken, Milli Mücadele yanlısı basın da Damat Ferit Paşa'ya karşı cephe almıştı. Meseleye milli hâkimiyet perspektifinden bakan İrade-i Milliye gazetesi, Damat Ferit Paşa ve hükümetlerine karşı yazılar yayımlayarak milli şuur oluşturma çabası içerisine girmiştir. Damat Ferit Paşa ve hükümetini vatana hıyanet içerisinde gören gazetenin bir sayısında kabinede içişleri bakanı olan Cemal Bey'e yer ayrılmıştır. Buna göre Cemal Bey, ilk icraatına milletin namus ve tarihini lekelemekle başlamış, Fransızca yayın yapan bir gazeteye Türkiye'de 800 bin Ermeni'nin katledildiği beyanında bulunmuş, böylece Türk milletinin necabetine iftirada bulunmuştur. Meseleye haksızlığa uğrayan Türk milletinin nazarından bakan gazete; “*Erivan’dan tehcir vesai ki kendi nezareti dosyasında mahfuz ve vilayati şarkiyenin enkaz-ı harabisi altında Ermeni mezalimi ve cinayatinin kurbanları olan yüzbinlerce Müslüman kardeşlerimizin iskeletleri mevcut iken Devlet-i Osmaniye’nin bir nazırı sıfat ve salahiyetiyle Fransızca bir gazeteye tamam kaydıyla sekiz yüz bin Ermeni’nin katledildiğini beyan eden bu dimağsız ve vicdansız nazır şu sözleriyle Paris’te çalışan Büyük Ermenistan komitesinin amaline maa-ziyadetin hizmet etmiş ve hiç şüphesiz bu hizmet ile mükâfatsız kalmamıştır!*”²¹ sözleriyle Cemal Bey’in ortada ezilen Müslümanların, harap edilen bir memleketin olduğunu görmezden gelip böylesine beyanlarda bulunmasını vatana ihanet olarak görmüştür.

Gazete ilerleyen sayılarda Damat Ferit Paşa ve hükümetlerine karşı olumsuz tavrını sürdürmüş, Damat Ferit Paşa'nın 1 Ekim 1919'da sadareten ayrılmasından sonra *Anadolu Ahali-i Muhteremesine* başlığıyla onun ve hükümetinin yaptığı fenalıkları sıralayarak onu millete şikâyet etmiştir. Bu şikâyetlerden bazıları şöyle sıralanabilir;

1. Damat Ferit Paşa yaptıklarıyla Padişaha ve millete ihanet içerisindedir.
2. Düşmanların bile takdir ettiği milli hareketi ittihatçılıkla itham ederek milletin gözünden düşürmeye çalışmıştır.
3. Damat Ferit Paşa ve kabinesi, milletin Padişah ile temas etmesine engel olarak Anadolu ahalisinin zat-ı şahaneye çektiği telgrafları mâbeyn-i hümayunda

²⁰ Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi’de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 24, Ankara 1999, s. 417; Ayrıca bkz: Metin Ayışığı, **Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2014.

²¹ *Ferit Paşa'nın Rufeke-yı Hiyâneti, İrade-i Milliye*, Numara: 5, 2 Ekim 1919

(özel kalem müdürlüğü) tutmak suretiyle asıl yerine ulaşmasını engellemektedir²².

Ayrıca; “*Bu hakikatleri payitaht ahalisine arz etmekle bahtiyar olan Anadolu bugün İstanbul’un da bir vazife-i milliyesi bulunduğu kanaatindedir ve bu vazifede payitahtın her tarafında teşkilat-ı milliye merakizi ihdas ederek maddeten ve manen Anadolu harekât-ı milliyesine iltihak etmek ve bir baykuş edasıyla milletin mukadderatı üstünde durmakta olan hükümet-i hazırayı, artık bu milletin başından gitmeye her suretle davet etmektir*”²³ sözleriyle Anadolu’daki milli mücadele hareketine tepeden bakan, kendi menfaatlerini milletin mukadderatından üstün gören hükümetin sona ermesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.

Gazete diğer İstanbul hükümetlerine karşı da eleştirilerde bulunmuş, bunu yaparken milli hâkimiyet bağlamında isteklerini sıralamaktan geri durmamıştır. Mesela 4 Ekim 1919’da Sadaret makamına getirilen Ali Rıza Paşa’dan şu isteklerde bulunulmuştur;

1. Yeni hükümetin Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde alınan kararlara riayet edilmeli
2. Mebusan Meclisi açılmadan ve kontrolü ele almadan milleti doğrudan ilgilendiren kararlar alınmamalı
3. Sulh konferansına tayin edilecek kişiler milletin hakkını layıkıyla koruyacak nitelikte olmalıdır²⁴.

Anlaşıldığı gibi en büyük derdi Türk milletinin selameti ve milli hâkimiyet olan İrade-i Milliye gazetesi, Damat Ferit Paşanın millî harekete karşı yaptığı fenalıkları gazete köşelerinde sıralayarak milli mücadele lehine kamuoyu oluşturmak ve halkı aydınlatmak istemiştir.

Gazetede işlenen bir diğer konu da Milli Meclis’in açılmasıydı. Damat Ferit Paşa Hükümeti zaman zaman seçimlerin yapılması konusunda çalışmalar yapmış, fakat bu çalışmalar kamuoyunu etkilemeye yönelik siyasi manevralardan ileri gitmemişti. Seçimler Sivas Kongresi sonucu tekrar gündeme gelmiş ve Heyet-i Temsiliye’nin baskıları sonucu da Ali Rıza Paşa Kabinesi 7 Ekim 1919’da seçimlere mahsus kararnameyi yayınlayarak

²² *İstanbul Ahali-i Muhteremesine, İrade-i Milliye*, Numara: 6, 7 Ekim 1919

²³ *İstanbul Ahali-i Muhteremesine, İrade-i Milliye*

²⁴ *İrade-i Milliye*, Numara: 6, 7 Ekim 1919

seçimlerin yapılacağını açıklamıştı²⁵. Mebus seçimleri imzasız yayımlanan *Meclis-i Millîde* adlı makalede değerlendirilmiştir. Seçimleri milli hâkimiyet bağlamında değerlendiren gazeteye göre; millet, hâkimiyetine her zaman sahip olduğunu ve istediği zaman ne pahasına olursa olsun bunu müdafaa ve muhafaza edebileceğini bütün dünyaya ispat etmiştir. Meclisin irade-i milliyemiz için hayati önem arz ettiği belirtilirken düşmanların bunu engellemek uğruna her türlü yola başvuracağı ifade edilmiş, milli hâkimiyeti temsil eden şu sözlerle satırlara son verilmiştir; “*Fakat biz, hâkimiyetine emin olan ve bu emniyetle teşkilatını teyit ve takviye eden Anadolu’nun lisan-ı azim ve metanetiyle tekrar ederiz ki bu devrenin meclisine hiçbir şaibe giremeyecek ve vahdet asıl onda tecelli edecektir.*”²⁶ Böylelikle işgallere karşı meclise halkın iradesinin yansıtacağı mesajı verilmeye çalışılmıştır.

21 Aralık 1918 de kapatılan Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920 Pazartesi günü Fındıklı Sarayı’nda ki kendi binasında öğleden sonra saat açılmıştır. İrade-i Milliye gazetesi meclisin açılışını *Meclis-i Mebusan Açıldı* başlığıyla büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Gazeteye göre; uzun ve belirsiz günlerden sonra nurlu bir güneş doğmuş, hâkimiyet-i milliye esasları yeniden canlanmıştır. Mebuslara çağrıda bulunan gazete, mahrumiyet ve esaret içinde perişan durumda olan Anadolu’nun hukukunu layıkıyla savunmalarını ve dış siyasetin aldığı vaziyet karşısında hukuk-ı vatanın haklarını vakur bir şekilde muhafaza etmelerini temenni etmiştir. Gazeteye göre milletin mebuslardan beklediği şey, İslâmiyet’e yakışan bir asalet, Türklüğe yakışan bir tevekkül ve temkin ile hareket etmeleridir. Yine gazeteye göre payitaht düşman işgali altında bulunurken hiçbir kuvvetin tahakkümüne girmemeli milli bir şuur ile hareket etmelidirler. Tüm bunları yaptıkları takdirde tarihte kendilerine şerefli bir sayfa açılacağından şüphe olmayacaktır. Gazete makaleyi milli hâkimiyeti temsil eden şu sözlerle sonlandırmıştır; “*Mebuslarımız bilirler ve bilmelidirler ki ‘Millet yolu Hak yoludur’ Millet tarihine namını altınla yazdırmak isteyenler mevcudiyetini, menafini, her şeyini millete feda etmelidir*”²⁷

Sonuç

İrade-i Milliye gazetesi Sivas Kongresinden hemen sonra 14 Eylül 1919’da yayın hayatına başlamış ve 1922 yılı sonlarına kadar sürmüştür. Gazete, milli mücadelenin amacını, hedeflerini, haklılığını ve Sivas Kongresinin kararlarını Dünyaya ilan etme gayesini gütmüştür. İrade-i Milliye gazetesi, 10 Ocak 1920’de yayınlanmaya başlayan Hâkimiyet-i

²⁵ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, I, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 314.

²⁶ *Meclis-i Millîde*, **İrade-i Milliye**, Numara: 15, 8 Aralık 1919

²⁷ *Meclis-i Mebusan Açıldı*, **İrade-i Milliye**, Numara: 21, 19 Ocak 1920

Milliye gazetesine kadar olan sürede milli mücadelenin ana yayın organı olma özelliğine sahip olmuştur. Yayın hayatında olduğu üç yıl boyunca da siyasi bir dönüşüm yaşamamış, çizgisini sürdürmüştür.

Gazetede milli hâkimiyet kavramı işlenirken en çok milli mücadelenin önemi üzerinde durulmuş, milli mücadelenin sebepleri çeşitli bakış açılarıyla ele alınmıştır. Daha sonra ise İstanbul hükümetlerine özellikle Damat Ferit Paşa'nın icraatlarına yönelik eleştiriler ağırlık taşımıştır. Son olarak ise mebusan meclisinin açılışı üzerinde durulmuş, meclisin millî bir nitelik taşıması temenni edilmiştir. İrâde-i Milliye gazetesi satırlarına taşıdığı milli hâkimiyet kavramıyla milli mücadelenin meşruiyetine zemin hazırlayıp milletin kanaatine tercümanlık ederek halka milli şuur bilincinin yerleşmesinde etkili olmuştur.

Kaynakça

A. Süreli Yayınlar

İrâde-i Milliye

B. Kitaplar

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007

AYIŞIĞI, Metin, **Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2014

GÜZ, Nurettin, **Türkiye'de Basın- İktidar İlişkileri**, Ankara 1991

GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Mücadele Tarihi-II Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006

İĞDEMİR, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilâli**, I, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987

TOPUZ, Hıfzı, **Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1996

C. Makaleler

AKANDERE, Osman, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi’de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 24, Ankara 1999

_____, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 16, Konya 2006

BARAN, Tülay Alim, “Kuva-yı Milliye Örgütlenmesine Karşı Damat Ferit Hükümetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 23, Ankara 1999

DERVİŞOĞLU, Fatih M., “Millî Mücadele Döneminde Basın ve İrâde-i Milliye Gazetesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, II/6, 2009

Ferit Paşa'nın Rufeka-yı Hiyâneti, **İrâde-i Milliye**, Numara: 5, 2 Ekim 1919

HALICI, Şaduman, “İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadeleye Karşı Yeni Bir Taktiği: Sadâkatnâmeler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 40, Ankara 2007

Hareket-i Milliye En Muazzam Hareket-i Medeniyedir, **İrâde-i Milliye**, Numara: 5, 2 Ekim 1919

HAMİ, İsmail, “Harekât-ı Milliyenin Esbabı”, **İrâde-i Milliye**, Numara: 1, 14 Eylül 1919

İstanbul Ahali-i Muhteremesine, **İrâde-i Milliye**, Numara: 6, 7 Ekim 1919

KISIKLI, Emine, “Sivas Kongresi'nin Milli Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, I/01, 1998

Meclis-i Millîde, **İrâde-i Milliye**, Numara: 15, 8 Aralık 1919

Meclis-i Mebusan Açıldı, **İrâde-i Milliye**, Numara: 21, 19 Ocak 1920

Millet Davası, **İrâde-i Milliye**, Numara: 5, 2 Ekim 1919

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE
ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

CENGİZ ANDIÇ SALONU

30 EKİM 2018

AÇILIŞ KONUŞMALARI

09:00 – 11:00

Doç. Dr. Bekir Koçlar (Düzenleme Kurulu Başkanı)

Prof. Dr. Peyami Battal (Van YYÜ Rektörü)

Murat Zorluoğlu (Van Valisi)

Prof. Dr. Refik Turan (Türk Tarih Kurumu Başkanı)

SERĞİ

CENGİZ ANDIÇ KÜLTÜR VE KONGRE MERKEZİ FUAYE ALANI

30 - 31 EKİM 2018

Doç. Dr. Bekir Koçlar – Dr. Öğr. Üyesi Ercüment Topuz: Cumhuriyet Dönemi Van'dan İnsan Manzaraları

Doç. Dr. Mehmet Pınar – Doç. Dr. Ömer Obuz: Cumhuriyet Dönemi Van'dan Şehir Manzaraları

Dr. Mehmet Fahri Furat: Süreli Yayınlar ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

AÇILIŞ OTURUMU

CENGİZ ANDIÇ SALONU

30 EKİM 2018

11:00 – 12:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Metin Ayışığı

Prof. Dr. Erdal Aydoğan /Dr. Tansu Barış
Mahmutoğlu
(Atatürk Üniversitesi)

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli İradenin
Oluşum Aşaması: Seçimler (1908-1923)
//The Formation Of National Will From
Ottoman Empire To Republic: Elections
(1908-1923)

Prof. Dr. Mehmet Çevik
(Fırat Üniversitesi)

Siyasi Kültür, Eğitim Ve Gelenek
Bağlamında Hâkimiyet-İ Milliye: II. Meş-
rutiyet Dönemi (Hükümetler-Partiler)
//Political Culture, Education And Tradition
Within The Context Of The Sovereignty: II.
Constitutionalism Period (Governments-
Parties)

Prof. Dr. Kemal Yakut
(Anadolu Üniversitesi)

1908 Devrimi Sonrası Milli Hâkimiyet
Üzerine Tartışmalar
//National Sovereignty After 1908
Revolution Discussions On

Prof. Dr. Mehmet Şahingöz
(Gazi Üniversitesi)

1876 Meşrutiyet Meclisinden 1920 Birinci
Büyük Millet Meclisine Milli Hâkimiyet
//The First Grand National Assembly In
1920 The Constitutional Assembly From
1876 To National Sovereignty

Öğle Yemeği

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

2. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

30 EKİM 2018

13:00-14:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Kemal Yakut

Prof. Dr. Gaffar Çakmaklı Mehdiev
(Erciyes Üniversitesi)

Ermenice Belgelerin Işığında Hâkimiyet-i
Milliye Ve Ermeniler
//National Sovereignty And Armenians In
The Light Of Armenian Documents

Prof. Dr. Metin Ayışığı
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Sultan Vahideddin Ve İktidar
//Sultan Vahideddin And Power

Prof. Dr. Tuncay Öğün
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Harb-i Umumi'ye Girerken Milli İrade Nasıl
Teslim Alındı?
//How The National Was Subdued In The
First World War?

Dr. Öğr. Üyesi Ercüment Topuz
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

İktidarın Meşruiyet Aracı Olarak II.
Meşrutiyet Kutlamaları
// The Power Of Legitimacy As A Tool II.
Constitutional Monarchy Celebrations

14:00-14:15 Çay-Kahve Arası

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

3. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

30 EKİM 2018

14:15 - 15:15

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Erdal Açıkses

Prof. Dr. Ahmet Altıntaş
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)

Afyonkarahisar Kongresi ve Milli Hâkimiyet
Anlayışı
// Afyonkarahisar Congress and National
Sovereignty Understanding

Prof. Dr. Zeki Taştan
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Atilla İlhan'ın Reis Paşa Romanında Milli
Mücadele
// Atilla İlhan's National Struggle in Reis
Pasha's Novel

Dr. Ferit Yücebaş
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Milli Hâkimiyet Perspektifinde Antep
Savunması
// Antep in the Perspective of National
Sovereignty Defense

Öğr. Gör. Halit Yabalak
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Mehmet Başbuğ Resimlerinde Milli
Mücadele ve Kurtuluş Savaşı Teması
// Theme of National Struggle and
Independence War in Mehmet Başbuğ's
Works

15:15 - 15:30 Öğle Yemeği

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

4. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

30 EKİM 2018

15:30 - 16:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Zeki Taştan

Prof. Dr. Alfina Sibgatullina
(Rusya Bilimler Akademisi)

Hâkimiyet-i Milliye ve Türk Yazarları
// National Sovereignty and Turkish
Writers

Doç. Dr. Güneş Şahin/Rıdvan Süslü
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Bir Hâkimiyet Sembolü Olarak 2 Nisan
Kurtuluş Günü Kutlamaları: Van Örneği
// As A Symbol Of Sovereignty April 2
Independence Day Celebrations: The Case
Of Van

Öğr. Gör. Cevdet Teke
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Hâkimiyet-i Milliye Bağlamında CHP'nin
Halk Kürsüleri
// The Republican People's Party In The
Context Of National Sovereignty Public
Offices

Özlem Karapınar
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Toplumsal Mobilizasyon Bağlamında
Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları: Van
Örneği
// Within The Context Of Social
Mobilization Republic Day Celebrations:
Van Example

16:30 - 16:45 Çay-Kahve Arası

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

5.OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

30 EKİM 2018

16:45 - 17:45

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Şahingöz

Doç. Dr. Nizami Veliyev
(Azerbaycan Bilimler Akademisi)

XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan
Aydınlarına Göre Devlet Yönetimi ve
Milli Hâkimiyet

//At The Turn Of The Century XX State
Administration And National
Sovereignty According To Azerbaijan
Intellectuals

Doç. Dr. Mehmet Kaya
(Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Kuzey Azerbaycan'ın Bağımsızlık
Döneminde Yaşanan Siyasal Gelişmeler ve
Milli Hâkimiyet

// Political Developments and National
Sovereignty in the Independence Period of
North Azerbaijan

Doç. Dr. Cavid Qasimov
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Azerbaycan Basınında Milli Hâkimiyet
// National Sovereignty In Azerbaijani
Media

Elif Gizem Karaoğlu
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Bölgesel Anlamda Milli Mücadele Ruhunun
Şekillenmesinde / Oluşmasında Terekeme –
Karapapak Türklerinin Siyasi, Askeri ve
Kültürel Rollerine Üzerine Bir Değerlendirme
// An Assesment On Terekeme- Karapapak
Turk's Political, Army and Kültürel Role In
Shaping and Forming Of National Struggle
Spirit In Regional Sense

Kapanış

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

1. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

31 EKİM 2018

09:00 - 10:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Muzaffer Tepekaya

Prof. Dr. İsmail Özçelik
(Kırıkkale Üniversitesi)

Türkiye’de Hâkimiyet-i Milliye İlkesine
Geçiş Sürecinin Tarihsel Analizi
// Historical Analysis Of The Transition
National Sovereignty Principle In Turkey

Prof. Dr. Osman Köse
(Ankara Polis Akademisi)

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Gelişen Süreçte
Hâkimiyet Anlayışı
// Sovereignty Approach From Tanzimat To
Republic

Prof. Dr. Erdal Açkses
(Fırat Üniversitesi)

Milli Eğitimin Milli Hâkimiyet Bakımından
Önemi
// National Education In Terms Of National
The Importance Of Sovereignty

Prof. Dr. Salim Gökçen
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Milli Mücadele’nin Hâkimiyet-i Milliye
Anlayışında Lider Kadrosu
// The Leading Staff In The Understanding
Of National Sovereignty In The Period Of
National Struggle

10:00 – 10:15 Çay-Kahve Arası

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

2. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

31 EKİM 2018

10:15-11:15

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Tuncay Öğün

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan
(Ankara Üniversitesi)

Atatürk Döneminde Türkiye’de Sistem
Tartışmaları: Kadro Dergisi Örneği
// Debates Related with Atatürk Period
System in Turkey: The Case of Squad
Magazine

Prof. Dr. Muzaffer Tepekaya
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Yeni Türkiye Devleti’nin Hâkimiyet-i
Milliye Anlayışı ve Devletçilik Politikaları
// New Turkey State Sovereignty Conception
of Nationalism and Policies of Statism

Doç. Dr. Bekir Koçlar
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

İnkılâpçı Kadroda Hâkimiyet-i Milliye
Anlayışı: Recep Peker Örneği
// Nationalism In The Revolutionary Staff
Conception: Recep Peker Example

Doç. Dr. Ömer Obuz
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Türk Demokrasininin Halleri: İ. H.
Baltacıoğlu’ndan Alternatif Bir Yaklaşım
// The Situations of Turkish Democracy: An
Alternative Approach from İ.H. Baltacıoğlu

11:15 – 11:30 Çay-Kahve Arası

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

3. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

31 EKİM 2018

11:30 – 12:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Osman Akandere

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal
(Pamukkale Üniversitesi)

Devlet Baba Geleneği ve Demokrasi
// State Fatherhood and Democracy

Dr. Öğr. Üyesi Emin Kırkıl
(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Türk Devlet Geleneğindeki Kut İnanışının
Milli Hâkimiyet Bağlamında Değer-
lendirilmesi
// The Belief of Kut in the Turkish State
Tradition Evaluation with the Context of
National Sovereignty

Dr. Öğr. Üyesi Sait Ebiñç
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Tahayyülden İnşaya Ulusun Egemenliği
// National Sovereignty From Imagination
To Construction

Dr. Hv. Öğr. Alb. F. Rezzan Ünalp
(Ankara Ufuk Üniversitesi)

Cumhuriyet ve Demokrasi Fikrinin Tarihsel
Temelleri
// Historical Foundation of the Idea of
Republic and Democracy

Öğle Yemeği

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

4. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

31 EKİM 2018

13:30 – 14:30

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Osman Köse

Prof. Dr. Nurşat Jumadil
(Kazakistan Karakanda Devlet Üniversitesi)

Kazakistan'da Atatürk Araştırmaları
// Atatürk Studies in Kazakhstan

Prof. Dr. Celaladdin Mirzayev
(Özbekistan Termez Devlet Üniversitesi)

Türkistan'dan Hujrad (Hicret): Orta
Asırlardan Atatürk Devri'ne
// Hujrat from Turkestan: From the Middle
Ages to the Era of Atatürk

Prof. Dr. Osman Akandere
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Atatürk'ün Siyasi Kariyerinde Seçim
Yoluyla Üstlendiği Görevler (1919-1938)
// Duties of Atatürk in his Political Career
(1919-1938)

Dr. Öğr. Üyesi Kayrat Belek
(Kırgızistan Manas Üniversitesi)

Kırgızistan Tarihnamesinde Mustafa Kemal
Atatürk'ün İmajı
// Image of Mustafa Kemal Ataturk in
Kyrgyzstan Historical Records

14:30 – 14:45 Çay-Kahve Arası

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

5. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU

31 EKİM 2018

14:45 – 15:45

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mehmet Çevik

Doç. Dr. Mehmet Pınar
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Milli Hâkimiyet'in Kadın Sembollerinden
Biri: Müfide İlhan
// One Of The Women's Symbols of
National Sovereignty: Müfide İlhan

Dr. Öğr. Üyesi Fahri Özteke
(Batman Üniversitesi)

Kadınlar Dünyası Gazetesinin Milli
Hâkimiyet Konusuna Yaklaşımı
// Women's World Newspaper Approach to
the subject of National Sovereignty

Arş. Gör. Uğur Bozkurt
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Ahenk Gazetesi'nin Tahlili ve Ulusal
Kurtuluş Savaşı Dönemi Yayın Politikası
// Ahenk Newspaper Analysis and National
Independence War Period Publication Policy

Hasret İpek İlçin
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Milli Hâkimiyetin Tesisinde Türk Kadınının
Rolü: Melek Reşit Hanım
// Turkish Women in the Construction of
National Sovereignty Role: Melek Reşit
Hanım

15:45 – 16:00 Çay-Kahve Arası

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

6. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU A SALONU

31 EKİM 2018

16:00 – 17:00

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Tahir Zorkul

Doç. Dr. Mehmet Pınar / R. Kızılkaya
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Mahmut Soydan'da Milli Hâkimiyet
// National Sovereignty in Mahmut Soydan

Yunus Özduygün
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

İrade-i Milliye Gazetesinde Milli Hâkimiyet
Kavramı
// The Concept of National Sovereignty in
İrade-i Milliye Newspaper

Söhrap Mustafayev
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Mehmet Emin Resulzade'nin Millî
Hâkimiyet Fikirleri
// Mehmet Emin Resulzade's National
Sovereignty Ideas

Orhan Aşık
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Milli Hâkimiyet Bağlamında Sivas
Kongresinde Manda Tartışmaları
// The Context of National Sovereignty
Manda Debates in Sivas Congress

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

7. OTURUM

CENGİZ ANDIÇ SALONU B SALONU

31 EKİM 2018

16:00 – 17:00

Oturum Başkanı: Dr. Öğr. Üyesi Sait Ebiñ

Doç. Dr. Bekir Koçlar/Ömer Ertürk
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Sezai Karakoç'un Kutlu Millet İdealinin
Gerçekleştirilmesinde Türkiye
Cumhuriyeti'ne Yüklediği Tarihi Misyon
// The Historical Mission Achieving to
Turkish Republic Sezai Karakoç's Nations
Ideal Sanctified

Sadi Özmeral
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Hüseyin Nihal Atsız'ın Hakimiyet-i
Milliye'ye Bakışı
// Hüseyin Nihal Atsız's View of National
Sovereignty

Eyüp Toprak
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Nejdet Sançar'ın Hâkimiyet-i Milliye'ye
Bakışı
// Nejdet Sançar's National Sovereignty
Perspective

Necmettin Koç
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Milli Egemenlik Kavramının Türk Kamu
Yönetiminde Gelişimi
// Development of National Sovereignty in
Turkish Public Administration

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

KAPANIŞ OTURUMU

CENGİZ ANDIÇ SALONU

31 EKİM 2018

17:00 - 18:00

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Metin Ayışığı

Doç. Dr. Bekir Koçlar

Prof. Dr. Osman Akandere

Prof. Dr. Mehmet Şahingöz

Prof. Dr. Mehmet Çevik

Prof. Dr. Erdal Açıkse

Prof. Dr. Tuncay Öğün

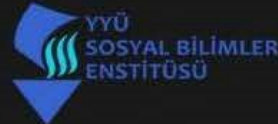
Kapanış

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

HÂKİMİYET-İ MİLLÎYE ULUSLARARASI BİLGİ ŞÖLENİ PROGRAMI

Sempozyum Duyuru İlanı: 23 Temmuz 2018
Bildiri Özetlerinin Gönderilmesi: 12 Eylül 2018
Kabul Edilen Özetlerin Bildirimi: 14 Eylül 2018
Sempozyum Kesin Programının İlanı: 19 Eylül 2018
Sempozyum Tarihi: 30 Ekim - 1 Kasım 2018
Bildiri Tam Metinlerinin Gönderilmesi İçin Son Tarih: 9 Kasım 2018
Tam Metinlerin Yayınlanması: Aralık 2018

ATATÜRK İLKELERİ
VE İNKILAP TARİHİ
ARAŞTIRMA VE
UYGULAMA MERKEZİ

